

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308 - 5107

e-ISSN : 2536-4944

YIL 13 SAYI 2

2020

Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-5107
e-ISSN 2536-4944
Aralık 2020, Cilt: 13, Sayı: 2

Hitit University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN 1308-5107
e-ISSN 2536-4944
December 2020, Volume: 13, Issue: 2

Yayın Sahibi/Owner on behalf of Hitit University
Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Rektör / Rector)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
(Enstitü Müdürü / Director of the Institute)

Editor / Editor
Doç. Dr. İlker SAKINÇ

Editor Yardımcıları/ Assistant Editors
Dr. Öğr. Üyesi Ali BAYRAM
Arş. Gör. Dr. Yasin ŞEKER

Yazı ve Redaksiyon Kurulu Editör Yardımcısı /
Proofreading Board Assistant Editor
Dr. Öğr. Üyesi Ali BAYRAM

Uluslararası İlişkiler Editör Yardımcısı /
International Assistant Editor
Arş. Gör. Dr. Yasin ŞEKER

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Doç. Dr. İlker SAKINÇ
Prof. Dr. Aygül SÜEL
Prof. Dr. Fatih DUMAN
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK
Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ
Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ
Prof. Dr. Selim TÜRCHAN
Prof. Dr. Şaban HAKLI
Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ
Prof. Dr. Taha Bahadır SARAÇ
Doç. Dr. Deniz AYTAÇ
Doç. Dr. İsmail YILDIRIM
Doç. Dr. Metin UÇAR
Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Eugenia CUNHA
(University of Coimbra, PORTUGAL)
Prof. Dr. İbrahim ŞİRKECİ
(Regent's Univesity London, UK)
Prof. Dr. Tal SIMMONS
(Virginia Commonwealth University, USA)
Prof. Dr. Ebrahim MOOSA,
(University of Notre Dame, USA)
Doç. Dr. Joseph UGRAŞ
(La Salle University, USA)
Dr. Anja PETAROS
(University of Rijeka, CROATIA)

Tarandığı İndeks ve Veritabanları / Indexed by

-TÜBİTAK-ULAKBİM - Sosyal ve Beşeri Bilimler V.
-EBSCO
-INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL
-CEEOL- Central and Eastern European Online Library
-CiteFactor - Akademik Scientific Journals
-ASOS - Academia Sosyal Bilimler İndeksi
-ARASTIRMAX - Bilimsel Yayın İndeksi
-Google Scholar
-ResearchBib - Academic Resource Index
-İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi
-TEİ - Türk Eğitim İndeksi
-İDEAL ONLİNE - Online Kütüphane
-Rootindexing-Journal Abstracting and Indexing Servis
-ACARINDEX - Akademik Araştırmalar İndeksi
-SOBİAD - Sosyal Bilimler Atf Dizini
-ERIH PLUS

Tasarım- / Design

Dr. Öğr. Üyesi Ali BAYRAM
Arş. Gör. Dr. Yasin ŞEKER

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED) yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, *çift-körleme hakemlik süreci* yürüten *uluslararası* akademik bir dergidir. Dergide yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Enstitümüzün kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

Hitit University Journal of Social Sciences Institute (HÜSBED) is a double blind peer-reviewed academic journal which is published twice per year (June and December). All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Institute. Copyright©: Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

Dergimizin Yayın ve Yazım İlkelerine, Dergi web sitesinden ulaşabilirsiniz.

EDİTÖRÜN NOTU

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006 yılında Hitit Üniversitesi yasası içerisinde kurulan bir birimdir. İlk lisansüstü öğrencilerini 2008 yılının bahar döneminde alan Enstitü, 2020 yılının güz dönemine kadar oldukça yüksek bir sayıda mezun vermiştir. 2020 yılının Ekim ayında Resmi Gazete’de yayınlanan 31283 sayılı Cumhurbaşkanı Kararıyla Hitit Üniversitesine bağlı üç enstitü (Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri) tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Dergimiz 2008 yılında Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi olarak yayın hayatına başlamış olup o günden bu yana aralıksız olarak hizmet vermektedir. Ancak, Enstitünün kapatılarak Lisansüstü Eğitimleri Enstitüsü adı altında hizmet vermesinden dolayı dergimizin adında da değişiklik yapma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu nedenle, 2021 yılı ilk sayısı olan Haziran sayımızdan (Cilt:14 Sayı:1) itibaren dergimizin adının “*Hitit Sosyal Bilimler Dergisi - Hitit Journal of Social Science*” olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. Dergimiz yeni adıyla aynı indekslerde yer almaya devam edecektir. Bunun ile ilgili çalışmalarımızı başlatmış bulunmaktayız.

Bu sayımızda kabul oranı yaklaşık % 29 olup 16 adet makale yayınlanmıştır. Birbirinden değerli makalelerin akademik hayata katkı sağlaması dileği ile bu sayının hazırlanmasında çok büyük emeği olan yardımcım Dr. Yasin ŞEKER’e teşekkürlerimi sunarım.

Her sayımızda olduğu gibi gelecek sayılarımızda da bilim hayatına katkı sağlayacak özgün çalışmaları beklemekteyiz.

Doç. Dr. İlker SAKINÇ

Editör

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Fatih KONAK – Sevim ERGENOĞLU	242-263
2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türk Bankacılık Sektöründe Performans Değerlendirilmesi Performance Assessment of Turkish Banking Sector After 2008 Global Financial Crisis	
Uğur KAYA - Oğuz Yusuf ATASEL - Yaşar BAYRAKTAR	264-286
Türkiye'deki Muhasebe Düzenlemeleri Çerçevesinde Faaliyet Kiralaması İşlemlerinin İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi The Examination and accounting of operational Leasing in Terms of Turkish Accounting Regulations	
Sinem ŞAHNAGİL.....	287-309
Halkla İlişkiler Uygulamalarının Yerel Yönetimlerde Katılım Boyutuyla Değerlendirilmesi: Eskişehir Örneği The Evaluation of Public Relations Implementations with Dimension of Participation in Local Governments: The Case of Eskişehir	
Tüzün Tolga İNAN	310-330
Evaluation of the Operational and Financial Efficiency of the European Countries' Big Scale Flag Carrier Airlines Using Data Envelopment Analysis Avrupa Ülkelerinin Büyük Ölçekli Bayrak Taşıyıcı Havayollarının Operasyonel ve Finansal Verimliliğinin Veri Zarflama Analizi ile İncelenmesi	
İnci Fatma DOĞAN - İsmail BAKAN	331-351
Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Şehir Rekabetçiliği City Competitiveness on Providing Competitive Advantage	
Nimet VARLIK	352-367
Ekonomik Büyümenin Konut Fiyatları Üzerindeki Asimetrik Etkisi: NARDL Uygulaması Asymmetric Effect of Economic Growth on Housing Prices: NARDL Application	
İbrahim YALÇIN - Sadat UKA	368-384
Measurement of Service Quality in Health Sector: A Comparison Between Public and Turkish Private Hospitals in Kosovo Sağlık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi: Kosova'daki Devlet İle Özel Türk Hastaneleri Arasında Bir Karşılaştırma	

M. Oğuz KÖKSAL - Şenol BABUŞCU - Adalet HAZAR.....	385-407
Is Ownership Structure Effective in Taking Risks of Banks? Bankaların Risk Üstlenmelerinde Ortaklık Yapısının Etkisi Var mı? Türkiye Örneği	
Zekeriya DEMİR.....	408-438
Covid-19'un BİST 100'deki Şirketlerin Mali Tabloları Üzerindeki Etkisinin Oran Yöntemi İle Analizi Analysis of the Impact of Covid-19 on the Financial Statements of Companies in BIST 100 by Ratio Method	
Mustafa Kemal YILMAZ - Rukiye İrem AYTEKİN	439-465
Genişletilmiş Değer-Tutum-Davranış Modeli Bağlamında Yeşil Ürün Satın Alma Davranışının İncelenmesi Investigation of Green Buying Behavior in the Context of an Extended Value-Attitude-Behavior Model	
Ertuğrul ERYÜCEL	466-476
Türkiye'de Militer Devlet Anlayışının İnşasında Jeopolitik Söylem Geopolitical Discourse in the Construction of Military State Concept in Turkey	
Şebnem AKİPEK ÖCAL - Uğur İHTİYAROĞLU	477-495
Yargı Kararları Işığında Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının İncelenmesi Examination of Urban Transformation Applications in the Light of Judicial Decisions	
Mücahit YILDIRIM	496-519
Samsun'daki Kültür, Sanat ve Turizm Derneklerinin Faaliyet Analizi, Sorunları ve Şehre Katkısı Activity Analysis, Contribution and Problems of Culture, Art and Tourism Associations in Samsun	
Ayşegül ŞARBAK	520-533
Spradon Antik Kenti Toplumunda Antemortem Diş Kayıplarının Yaş ve Cinsiyet ile İlişkisi The Relationship of Antemortem Tooth Losses With Age and Gender in The Ancient Spradon Population	
Bedrettin BOZOĞLAN - Vildan GÜLPINAR DEMİRCİ	534-549
İktisadi Karar Verme Sürecinde Statüko Yanlılığı Kişilik Özelliklerinden Bağımsız Mıdır? Is Status-Quo Bias Independent From Personality Traits During the Economic Decision-Making Process?	

Coşkun AKÇA - Halil Özcan Özdemir.....	550-565
Birey-Örgüt Uyumunun Bağlamsal Performans Üzerine Etkisinde Birey-İş Uyumunun Düzenleyici Rolünün Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	
A Research on Determining the Moderating Role of Person-Job Fit in the Effect of Person- Organization Fit on Contextual Performance	

2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ SONRASI TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE PERFORMANS DEĞERLENDİRİLMESİ*

Fatih KONAK¹

Sevim ERGENOĞLU²

Atıf/©: Konak, F. ve Ergenoğlu, S. (2020). 2008 küresel finans krizi sonrası Türk bankacılık sektöründe performans değerlendirilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 242-263. doi: 10.17218/hititsosbil.740785

Özet: İnsanlık tarihinin parayı bulmasına kadar olan dönemde ve sonrasında, belirli değerleri saklama, değerlendirme ve takas işlemleri tarih boyunca insanların ekonomik hayatını oluşturmuştur. Paranın icat edilmesi ve insan etkileşimlerin artması ekonomik olayları düzenleyen kurumların varlığına ihtiyaç doğurmuştur. Bu ihtiyaçtan doğan bankalar kişilerin ve kurumların finansal işlemlerini kuralı bir şekilde yapmalarını sağlamaya başlamıştır. İş tanımını zamanla genişleten bankalar kişilere ve kurumlara birçok hizmet veremeye başlamıştır. Zamanla çoğalan finansal kurumlar ve bankaların rekabet içerisinde olması, bankaları karlılıklarını artırıcı işlemler yapmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, 2009-2018 yılları arasında Türk Bankacılık Sektörü'nde yer alan 24 bankanın, 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında, karlılıklarını etkileyen değişkenleri belirlemektir. Panel veri regresyon yönteminin kullanıldığı çalışmada ulaşılan bulgulara göre; sermaye oranı, likidite riski, kredilendirme düzeyi, banka büyüklüğü ve yoğunlaşma değişkenlerinin performans üzerindeki değişimi açıklamada istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Banka Performansı, Karlılık, Risk, Performans, 2008 Küresel Finans Krizi

Performance Assessment of Turkish Banking Sector After 2008 Global Financial Crisis

Citation/©: Konak, F. and Ergenoğlu, S. (2020). Performance assessment of Turkish banking sector after 2008 global financial crisis. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(1), 242-263. doi: 10.17218/hititsosbil.740785

Abstract: In the period until and after the history of humanity found money, the hiding, evaluation and exchange processes of certain values constituted the economic life of people throughout history. The invention of money and the increase in human interactions required the existence of institutions that regulate economic events. Banks born out of this need have started to ensure that individuals and institutions perform their financial transactions in a regular way. Banks, which expanded their job definition over time, started to provide many services to individuals and institutions. Competition of financial institutions and banks that increased over time led banks to take actions to increase their profitability. In this context, the main purpose of the study is to determine the variables that affect the profitability of the 24 banks in the Turkish Banking Sector between the years 2009-2018 after the 2008 Global Financial Crisis. According to the findings reached in the study using panel data regression method; It has been observed that the variables such as capital ratio, liquidity risk, level of

Makale Geliş Tarihi: 12.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 18.7.2020

*Bu çalışma Doç. Dr. Fatih KONAK danışmanlığında Sevim ERGENOĞLU tarafından 28 Ocak 2020 tarihinde tamamlanan "2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türk Bankacılık Sektöründe Performans Değerlendirilmesi" başlıklı 616677 tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fatihkonak@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6917-5082>

²Sorumlu Yazar, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunu, sevim.erg06@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9453-932X>

lending, bank size and concentration give statistically significant results in explaining the change in performance.

Keywords: *Bank Performance, Profitability, Risk, Performance, 2008 Global Finance Crisis*

1. GİRİŞ

Finansal piyasalar ve finansal kurumlar, hanehalkı, firmalar ve devlet gibi ekonomik birimlerin ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla kurulan yapılardır. Bu yapıların temel görevleri ekonomik birimlerin finansal işlemlerini kurallı, güvenilir ve seri bir şekilde yapmasının yanı sıra onların hayatını kolaylaştırıcı yeni işlemler de ortaya çıkarmalarıdır. Finansal kurumlardan sadece birisi olan bankalar finansal piyasalarda en çok işlem yapan kurumlardan birisidir. Bankalar birçok çeşidi ile geniş kitlelere hitap ederken ekonomik birimlerin ihtiyaçlarına yönelik işlemler de yapmaktadır.

Ana faaliyet konusu; fon fazlası olan taraflardan fon eksikliği olan taraflara fon aktarımı sağlayan kurumlar olan bankaların bu tür faaliyetleri dışında birçok uygulaması vardır. Finansal sistemde oldukça fazla işlemde yer alan bankalar, işlem derinliği açısından birçok insan için iyi bir statüde gibi görülse de iyi yönetilemediğinde büyük çaplı sorunlara yol açtığı tarihi olaylarda kendini göstermektedir. Örneğin 2008 Küresel Finansal Kriz, bankacılık bazlı bir kriz olmasına rağmen diğer sektörleri de etkileme gücüne sahip bir kriz olarak görülmüştür. Bu bağlamda ekonomide bir kurumun işlem portföyü ne kadar yükseğe o kurumun olumsuz senaryolar karşısında takınacağı tavır diğer kurumları da etkilemesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Bankaların bir kurum olarak ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, yatırımcılarının kar beklentilerine cevap verebilmesi ve rekabet ortamında ayakta kalabilmesi için bankaların performanslarına ayrı bir özen göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda bankalar performanslarını etkileyen kalemleri tespit etmekte, karlarını azaltıcı faktörleri minimuma indirmekte ve kar getirici kalemlere yatırım yapmaktadır. Bu kapsamda çalışma bankaların performanslarını artıran kalemlerin belirlenmesi amacıyla, Türk Bankacılık Sektöründe yer alan 24 bankanın 2009-2018 yılları arasındaki verilerinden hareketle performanslarını ölçmektir. Çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak bankaların performanslarını en çok kullanılan dört karlılık oranının birlikte analiz edilmesinden oluşmaktadır. Literatürde yer alan diğer çalışmalarda bu değişkenlerin birlikte kullanıldığı çalışmalar yok denecek kadar azdır. Çalışmanın ilk bölümünde banka ve bankacılık hakkında kavramsal çerçeve, ikinci bölümünde daha önce yapılan çalışmalara dair literatür incelemesi, üçüncü bölümde performans ölçülmesi amaçlı yapılan panel veri testi ve son bölümde yapılan testler sonucu Türk Bankacılık Sektörü'nde yer alan bankaların performans değerlendirilmesi yapılacaktır.

2. BANKACILIK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Banka kelimesi İtalyanca kökeninden gelen bir kelime olmaktadır. Günümüzde, bankalarda yer alan “Banco” terimi bankacılık isminin ortaya çıkması ile ilişkili olmaktadır. Bankolar, ilk bankacılık faaliyetlerinin yapıldığı mekândaki masa ya da sıralara verilen isimler olmaktadır. İlk bankacılık işlemlerini yapan sarraflar, bu işlemleri bir masa ya da sıranın üzerinde yapmaktaydı. İtalyanca’da kullanılan bu masalara/sıralara “Banco” adı verilmekteydi (Yetiz, 2016, s. 108).

Bankalar, finansal sistem içerisinde yer alan finansal kuruluşlardan birisidir. Finansal sistem olarak adlandırılan yapı; fon arz edenler, fon talep edenler, finansal araçlar, finansal araçlar ve hukuki ve idari kuralları içeren bir yapı olmaktadır. Bu yapının içerisindeki finansal kuruluşlar ise finansal aracılık rolünü üstlenerek finansal araçlar arasında fon ve değer akışı sağlayan kesim

olmaktadır. Bankalar hem ekonominin sağlıklı bir şekilde işlemlerini hem de içerisinde bulunan kurumların işlem hacmini genişletici etki sağlamaktadır (Afşar, 2007, s. 189).

Para yaratan finansal kurumlar arasında yer alan bankaların en önemli faaliyeti ise aracılıktır. Aracılık faaliyeti, bir finansal işlem anında, iki taraf arasındaki iletişimi sağlayan taraf olarak tanımlanabilmektedir. Bankalar aracılık faaliyetlerini “Mudi” olarak adlandırdıkları mevduat sahiplerinden toplanan mevduatları, fon açığı olan taraflara, kredi yoluyla aktararak gerçekleştirmektedir. Bankaların aracılık işlemleri dışında yapmış oldukları birçok işlem bulunmaktadır.

Bankaların, finansal aracılık dışında yaptıkları hizmetler, ekonomi açısından önem arz etmektedir. Bu şekilde işlemlerini artıran bankalar, içerisinde buldukları piyasanın hem işlem hacmi yönünden hem de piyasa derinleşmesi açısından daha sağlıklı ilerlemesine katkıda bulunmaktadır (Çalık, 2016, s. 14).

Bankacılık uygulamalarının Eski Sümer ve Babil’den geldiği yaygın bir görüş olmaktadır. M.Ö. 3500 yılında “Maket” olarak bilinen bankalar, rahiplerin borç verme ve kıymetli mal/madenleri muhafaza edip koruması işlemlerini oluşturmaktaydı. Rahipler, çiftçilere hasat zamanında geri ödemesi şartıyla borç sağlardı. Eski zamanlarda, seyahatlerin uzun sürmesi ve hırsızlık gibi riskler nedeniyle halk, kıymetli eşyalarını rahiplere bırakır ve güvende olmasını isterdi. Rahipler, borç verme ve kıymetli eşyaları saklama işlemlerini yaparak, eski zamanlarda bankacılık faaliyetlerinin temellerini atmışlardır (Özbay, 2014, s. 3).

Modern anlamda ilk bankacılık faaliyetleri ise 1609 yılında, Hollanda Bankası’nın kurulması ile başlamıştır. Onu 1637 yılında, Venedik Bankası takip etmiştir (Yetiz, 2016, s. 109). 1668 yılında kurulan ve ilk merkez bankası olma özelliğine sahip İsveç Bankası, o dönemden itibaren artık ulusların kendilerine ait ve kendilerini temsil eden merkez bankacılığı faaliyetlerine başlamasını sağlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde, girilen ticari ve sosyal savaşlar parasal kaynaklara olan ihtiyacı artırmıştır. Ülkeler, birbirleri ile aralarındaki gücü ekonomik boyuta taşıyarak, güçlü uluslararası bir almanın bir faktörünün ekonomik güç olduğunu anlamışlardır. Bu da ulusların zenginliğini artırmak için bir fırsat doğurmuştur.

Nitekim 1973 yılına gelindiğinde yaşanan Petrol Krizi, Avrupa’da para talebini, yani kişilerin ellerinde bulunan para miktarını artırmasıyla hem kişilerin bankalar aracılığı ile yatırım yapmasına hem de kredi için daha fazla fon oluşmasına olanak sağlamıştır. Bununla beraber teknolojinin gelişmesi ve teknolojinin bankacılık faaliyetlerinde kullanılması, bankacılık işlemlerinin daha seri ve kolay hale gelmesini sağlamıştır. Teknolojinin gelişmesi ile beraber bankacılık bazlı güvenlik sistemleri daha faal ve etkili bir seviyeye ulaşarak, halkın ve kurumların güvenlik bazlı endişelerinin en az seviyeye indirmesine vesile olmuştur (Mikayılov, 2015, s. 6).

Modernleşen finans ve finansal işlemlerin artması, yatırım araçlarının çoğalması ve geliştirilmesi ve piyasaların derinleşmesi ile tüm dünyada bankacılık faaliyetlerinin gelişimini hızlandırmıştır. Artık dünyanın küresel bir köy olarak algılanmasının sebebi de buradan kaynaklanmaktadır. Ülkelerin, insanların, kısaca tüm ekonomik birimlerin birbirleri ile yaptıkları işlemler artık küresel boyutları aşmakta ve her geçen gün daha yaygın hale gelmektedir. Takas işlemleri ile başlayan ilkel zaman ticareti, günümüzde para ve paraya bağlı varlıklar haline dönüşmüş, bu süreç içerisinde, çöküşler ve yükselişlerle bankacılık ve diğer tüm alanlarda öğretici nitelikte bilgiler sağlamıştır.

2.1. Türkiye’de Bankacılık Sisteminin Doğuşu ve Gelişimi

Türkiye’de bankacılık sistemi, Sanayi Devrimi’nin geç uygulanması nedeniyle faaliyetine geç başlanılan bir alan olmuştur. Aynı zamanda, Türk halkının askeri yönetim ve ticaret gibi sorunlara odaklanması da bankacılık faaliyetlerinin gelişmesini geciktirmiştir. Türk Bankacılık Sistemi ve Gelişimi literatürde Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak iki dönemde incelenmektedir.

Osmanlı Döneminde bankacılık faaliyetleri, 16. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Banka olmasa da bankacılık işlemleri yapan kurumlardan birisi olarak adlandırılan Eytam Sandıkları tarihin en eski bankacılık faaliyetlerine sahip kurumları oluşturmaktadır. Eytam Sandıkları, yeniçeriler tarafından, yetimlerin finansmanında kullanılmaya başlanmıştır (Güneş ve Manav, 2019, s. 317). Osmanlı Dönemi’nin ilk bankası olarak anılan İstanbul Bankası, dönemin iki Fransız Galata Bankeri, Jacques Alléon ve Manolaki Baltazzi tarafından 1847 yılında, Osmanlı Devleti himayesi altında kurulmuştur. Sanayi Devrimi’ni kaçıran Osmanlı Devleti, sanayii alanında ilerleme kaydeden ülkelerle yapılan ticari ilişkiler sonucu borçlanmaya başlamıştır. İstanbul Bankası, hem bu borçların ödenmesi için çıkarılan finansman bonoları düzenlemek hem de 1840 yılında çıkarılan Kaime’ nin değerinin korunmasına amacıyla kurulmuştur (Mıkayılov, 2015, s. 7).

1954 yılında, Kırım Savaşı nedeniyle yaşanan finansal zorluklar, İstanbul Bankası’nın gelişimini engellemiştir. 1956 yılında İngiliz sermayesi ile Osmanlı Bankası Faaliyete geçmiştir. Osmanlı Bankası’nın kurulmasının önemli iki amacı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki; devletin borç alma ve verme kalemleri arasındaki ilişkiyi düzenlemek, ikincisi ise; ödemelere karşı güven ortamı oluşturacak bir kurum niteliği görmesini sağlamaktı. İngiliz sermayesinin yanı sıra 1863 yılında Fransız sermayesini de bünyesine katması ile sermaye anlamında çeşitlenmiştir. Bu çeşitlenmenin Osmanlı Bankası üzerinde iki farklı etki meydana gelmiştir. Birincisi Osmanlı Bankası ismi, Bank-ı Osmanı-i Şahane olarak değişmiştir. İkincisi, banka artık banknot basma ihracını kendi tekelinde bulundurmaya başlamıştır (Apak ve Tay, 2012, s. 69).

1863 yılına gelindiğinde, Memleket Sandıkları kurulmuştur. Bu sandıklar öncelikle, gönüllü kişi ya da grupların desteğiyle oluşturulmuştur. Bu destek, daha sonra halkın tarımsal faaliyetlerinden doğan gücüne göre bir orana dönüştürülmüş ve desteklenerek bir süre devam etmiştir daha sonra Menafi Sandıkları olarak isim değiştirmiştir. 1988 yılında devletin ilk bankası olma rolünü gerçekleştiren ve tarımsal alanda kalkınmayı sağlayan Ziraat Bankası’na devredilmiştir (Yetiz, 2016, s. 6).

1923 yılına gelindiğinde, Cumhuriyet’in ilanından sonra Türk devletinde her alanda iyileştirme ve kalkındırma çabaları hakim olmuştur. O günden günümüze kadar gelen süreçte, gerek ekonomik gerekse sosyal hayatı düzene sokan kararlar alınmıştır. Bu kararlar arasından en önemlilerinden birisi ise, ekonomik kalkınmaya yönelik izlenecek yollara dair alınan kararlar olmuştur. Bu bağlamda öncelikle savaşın ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntılar daha sonra ise bankacılık sektöründe görülen yabancı tekelleşmesinin azaltılması amaçlanmıştır. Bu sebeple, Türk bankacılık sektörünün millileştirilmesi çalışmaları başlamıştır. Cumhuriyet sonrası dönem; Ulusal Bankalar Dönemi, Kamu Bankaları Dönemi, Özel Bankalar Dönemi, Planlı Dönem, Serbestleşme ve Dışa Açılma Dönemi ve Yeniden Yapılandırma Dönemi olmak üzere birden çok dönemden geçmiş ve günümüzdeki yapısına kavuşmuştur.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Bankaların performansını çeşitli yöntemler ve değişkenlerle ölçen birçok çalışma mevcuttur. Gerek yurt dışı gerekse yurt içinde banka performansına yönelik çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu bölümde çeşitli veri seti ve yöntem ile banka performansını belirleyen değişkenleri içeren çalışmalara yer verilmektedir.

Tarawneh (2006) çalışmasında, Umman'da bulunan ve 260'dan fazla şubesi bulunan 5 ticari bankanın, 1999-2003 yılları arasındaki verilerinden hareketle bu bankaların performanslarının karşılaştırmalı analizini yapmayı amaçlamıştır. Çalışmada değişkenler olarak; Aktif Karlılık ve Faiz Geliri, Varlık Yönetimi, Banka Büyüklüğü ve Operasyonel Verimlilik kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, Umman'da faaliyet gösteren bu 5 bankanın performansı üzerinde, Operasyonel Verimlilik, Banka Büyüklüğü ve Varlık Yönetimi'nin istatistiksel olarak güçlü ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır.

Demirhan (2010) yaptığı çalışmada, 2003Q1-2008Q3 dönemleri arasında 33 bankanın, finansal yapıya ilişkin kararlarının kârlılıkları üzerine etkisini incelemeyi amaçlanmıştır. Aktif Karlılık ve Özkaynak Karlılığı, toplam pasifler içerisinde mevduat, alınan krediler ve özsermaye oranlarının kullanılmasının yanı sıra, toplam aktifler içerisinde net faiz gelirleri, faiz dışı gelirler ve faiz dışı giderler oranları değişkenler olarak kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, yerli bankalarda alınan krediler kalemleri yabancı bankalarda ise özkaynak kalemlerinin kârlılık kalemleri üzerine etkileri pozitif ve şiddetçe diğer değişkenlerden yüksek olmuştur. Çalışmada ulaşılan en dikkat çekici sonuç ise özsermaye kalemlerinin kârlılık değişkenleri üzerindeki olumlu etkisinin Türk Bankacılık Sektörü'nde Temsilci Maliyetleri Hipotezi'nin geçerli olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

Taşkın (2011), 1995-2009 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren tüm ticari bankaların performansını etkileyen mikro ve makroekonomik faktörleri panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Kârlılık değişkenleri olarak; Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı ve Net Faiz Marjının kullanıldığı modelde mikro faktörleri içeren aktif büyüklük, özkaynak/toplam aktifler gibi bankaya özgü değişkenler kullanılırken makro faktörler olarak enflasyon, GSMH, faiz oranı gibi bağımsız değişkenler kullanılmıştır. Çalışmanın analiz sonuçları genel bir şekilde yorumlandığında ise bankaların performansını etkileyen değişkenlerin, makroekonomik faktörlerden daha çok bankaların kendi içsel değişkenlerini içeren mikro faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Doğru (2011) çalışmasında 2005-2010Q1 dönemleri arasında, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren orta ölçekli bir bankanın kârlılığının belirleyicilerini analiz etmeyi amaçlamıştır. 13 adet bankacılık içsel değişkeninin kullanıldığı modelde, kârlılığı ölçen bağımsız değişkenler olarak Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı ve Net Faiz Marjı değişkenleri kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre personel giderlerinin kârlılık değişkenlerini pozitif etkilemesi, mevcut çalışmaların negatif sonuçlara ulaşması yönüyle farklılık göstermiştir. Bu farklılık, örneklem olarak seçilen bankanın piyasada diğer bankalardan farklı bir statüde olması şeklinde açıklanmıştır.

Çağıl (2011), 2008 küresel finansal krizin, Türk Bankacılık Sektörü'nde faaliyet gösteren 13 adet kamu ve özel sermayeli ve 11 adet yabancı sermayeli bankanın performansına ilişkin etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Krizin etkisini görmek amacıyla 2006-2010 dönemlerinin kullanıldığı çalışmada, on adet finansal oranın bağımsız değişken olarak kullanılmış ve modelde, bankaların her yıl için performanslarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, 2010 yılında, yani krizin etkilerinin normalleşmesi aşamasında kamu sermayeli bankaların performans tablosunda üst sıralarda, özel sermayeli bankaların üst ve orta sıralarda ve yabancı sermaye ile Türkiye'de kurulan bankaların ise daha alt sıralarda yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uçkun ve Girginer (2011) Türkiye’de faaliyet gösteren 3 kamu ve 10 özel sermayeli bankanın, 2008 yılı verilerini kullanarak performanslarını analiz etmeyi amaçlamışlardır. Kârlılık Oranları, Likidite Oranları, Aktif Kalitesi ve Sermaye Yeterliliği kategorilerinde olacak şekilde toplam 14 adet finansal oranın kullanıldığı çalışmada analizin sonuçlarına göre; kamu sermayeli bankaların performansına etki eden oranların kârlılık oranları olduğu ve performans sıralamasının en iyiden kötüye doğru Ziraat Bankası, Vakıflar Bankası ve Halk bankası şeklinde olduğu saptanmıştır.

Gul ve diğerleri (2011) Pakistan’da faaliyet gösteren, tanınmış 15 bankanın, 2005-2009 yılları arasındaki verilerinden hareketle, bankaların iç ve ülkenin makroekonomik değişkenlerinin kârlılık üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada, kârlılık değişkenleri olarak; Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı, Sermaye Getirisi ve Net Faiz Geliri kullanılırken bağımsız değişkenler olarak; Varlıklar, Borçlar, Özsermaye, Mevduatlar, Ekonomik Büyüme, Enflasyon ve Piyasa Kapitalizasyonu kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Büyüklük, Borçlar, Mevduatlar, Ekonomik Büyüme e Enflasyon değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif sonuçlar vermiştir.

İskenderoğlu ve diğerleri (2012), 2004-2009 yılları arasında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’na (İMKB) kote olan 13 bankanın büyüme, büyüklük ve sermaye yapısı kararlarının banka performansına etkisini gözlemlemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; kârlılık değişkenleri olarak kullanılan aktif ve özsermaye kârlılığının gecikmeli değerlerinin anlamlı ve pozitif sonuçlar vermesi, kârlılığın geçmiş yıllarda da kalıcı olduğunu göstermiştir. Büyüme ve büyüklük değişkenlerinin pozitif etkisi, bankaların büyümesinin performanslarına olumlu katkısı olduğunu ifade ederken, sermaye yapısı kararlarının etkisini ölçmek için kullanılan mevduatın özkaynaklara oranının, Aktif Karlılık ve Özkaynak Karlılığı üzerindeki etkisinin negatif çıkması, sermaye yapısı kararlarının performansı azaltıcı bir etkisi olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Taani (2013) çalışmasında, Ürdün’de faaliyet gösteren 12 ticari bankanın, 2007-2011 yılları arasındaki verilerini kullanarak, sermaye yapılarının, bankaların performansları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada Borç/Öz Sermaye, Borç/Toplam Fonlar, Özkaynak Karlılığı, Net Kâr, Kullanılan Sermayenin Getirisi ve Net Faiz geliri değişkenleri kullanılmış ve bu değişkenlerin her birisi için ayrı model oluşturulmuştur. Analiz sonucuna göre Borç/Öz Sermaye oranı Özkaynak Karlılığı için pozitif, diğer bağımlı değişkenler için negatif bir etkiye sahip olurken Borç/Toplam Fonlar oranı, tüm performans değişkenleri üzerinde negatif bir etki meydana getirmiştir.

Ongore ve Kusa (2013) çalışmalarında Kenya’da faaliyet gösteren 37 bankanın finansal performansının belirleyicilerini ölçmeyi amaçlamışlardır. 2001-2010 yılları arasındaki banka verilerinin alındığı çalışmada değişkenler olarak; Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı ve Faiz Gelirleri, Sermaye Yeterliliği, Varlık Kalitesi, Yönetim Etkinliği ve Likit Yönetimi gibi bankacılık içsel değişkenlerinin yanında GSYİH ve Enflasyon Oranı gibi makroekonomik değişkenler kullanılmıştır. Çalışmada diğer çalışmalardan farklı olacak şekilde kontrol değişkeni olarak, Yabancı veya Yerli Sahiplik değişkeni kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; Sermaye Yeterliliği ve Yönetim Etkinliği pozitif, Varlık Kalitesi ise negatif ve anlamlı bir etki göstermiştir. GSYİH’ nin ise banka performansı üzerinde etkisi olmakla birlikte bu etki, istatistiksel olarak anlamsızdır. Buna kıyasla Enflasyon Oranının, banka performansı üzerindeki güçlü etkisi makroekonomik değişkenlerin de banka performansı üzerinde etkisi olduğu sonucunu doğurmuştur.

Onuvanga (2014) Kenya’nın tanınmış 6 bankasının, 2008-2013 yılları arasında kârlılığın belirleyicilerini analiz ettiği çalışmada, Panel Veri Analizi yöntemini kullanmıştır. Kârlılık

değişkeni olarak Aktif Karlılığı'nın kullanıldığı çalışmada bağımsız değişkenler olarak; Büyüklük, Sermaye Yeterliliği, Sahiplik, Toplam Borçlar/Toplam Varlıklar, Toplam İşletme Giderleri/Toplam Varlıklar ve Faiz Dışı Gelirler/Toplam Gelirler değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; Büyüklük ve Sermaye Yeterliliği pozitif, Sahiplik ve Toplam İşletme Giderleri/Toplam Varlıklar değişkenleri ise negatif ve %1 anlamlılık düzeyinde bankaların kârlılığı üzerinde anlamlı etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yamaltdinova ve Sulaimanova (2015) Kırgızistan'daki tüm ticari bankaların, 2008-2014 yılları arasındaki verileriyle bankaların finansal performanslarını ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada bağımlı değişken olarak Aktif Karlılığı, bağımsız değişken olarak Banka Büyüklüğü, Kredi Riski, Operasyonel Verimlilik ve Varlık Yönetimi değişkenleri kullanılmıştır. Analize göre; Varlık Yönetimi hariç diğer tüm değişkenlerin banka performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Petria ve diğerleri (2015) Avrupa Birliği'nde yer alan 27 bankacılık sisteminin 2004-2011 yıllarındaki verilerinden hareketle kârlılığın belirleyicilerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak Aktif ve Özkaynak Karlılığı değil, Özkaynak ve Aktif getirinin ortalaması, bağımlı değişken olarak modele alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise Banka Büyüklüğü, Kredi Riski, Likidite Riski, Yönetim Etkinliği, Piyasa Yoğunlaşması, Sermaye Yeterliliği, Sektör Göstergeleri, Enflasyon ve Büyüme kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Kredi Riski(-), Yönetim Etkinliği(-), Piyasa Yoğunlaşması(-), Likidite Riski(-), Sektör Göstergeleri(+) ve Ekonomik Büyümenin(+) kârlılık değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Gymerah ve Amoah (2015) Gana'da faaliyet gösteren yerli ve yabancı bankaların 1999-2010 yılları arasındaki bilgileriyle, bankaların kârlılıklarını belirleyen faktörleri analiz etmeyi amaçlamışlardır. Regresyon yöntemi kullanılarak analizi yapılan çalışmada; Özkaynak ve Aktif getirinin ortalaması, banka spesifik, endüstri ve makroekonomik bir çok değişken kullanılmıştır. Analiz, Büyüklük (+), Yabancı Banka (-), Likidite Riski (-), Piyasada İşlem Görmesi (-), Sermaye Yeterliliği (-), Verimlilik (+), Büyüme (-), Piyasa Derinliği (-) ve Piyasa Gelişmişliği (+) değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı etkisi ile sonuçlanmıştır.

Kahveci ve diğerleri (2016), 2002-2014 yılları arasında, Türk Bankacılık Sektöründe faaliyet gösteren 25 bankanın, sermaye yapısı ve kârlılıkları arasındaki ilişkiyi Panel Veri Analizi yöntemini kullanarak test etmiştir. Bağımlı değişken olarak; toplam aktifler içerisinde net faiz gelirlerinin kullanıldığı modelde bağımsız değişken olarak; toplam aktifler içerisinde; mevduatlar, alınan krediler ve özkaynak oranlarının yanı sıra ölçek büyüklüğü ve kriz dummy değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan bulgulara göre; özkaynaklar/toplam aktifler değişkeni ve kriz dummy değişkeninin, kârlılık değişkeni olarak kullanılan net faiz gelirleri/toplam aktifler değişkenini, pozitif ve anlamlı etkilediğini, diğer bağımsız değişkenlerin ise anlamsız sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir.

Konak ve Çelik (2016) Türk bankacılık sektöründe yer alan, kamu ve özel sermayeli 28 ticari bankanın, 2009-2014 yılları arasındaki verilerinden hareketle, veri setinde yer alan bankaların etkinlik ve verimliliğine dair performansını TOPSIS- Çoklu Karar Verme Kriteri yöntemiyle analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada bağımsız değişkenler olarak; Varlık Kalitesi, Likidite, Karlılık, Gelir-Gider Yapısı ve Sermaye Yeterliliği değişkenlerine yönelik çeşitli değişkenler kullanılmıştır. Aynı zamanda 2008 küresel finans krizinin de etkinlik ve verimliliğe etkisinin ölçüldüğü

çalışmanın sonucuna göre; 2008 finans krizi genel anlamda bankaların etkinlik ve verimliliğini olumsuz yönde etkilese bazı bankaların performansını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Karakuş ve diğerleri (2017) yaptıkları çalışmada, ticari bankalarda kârlılığa etki eden içsel değişkenleri ölçmek amacıyla 2006-2015 yılları arasında faaliyette bulunan 12 yerli ve 17 yabancı sermayeli bankanın verilerini test etmiştir. Kârlılık değişkenleri olarak; Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı ve Net Faiz Marjı'nın kullanıldığı modelde, bağımsız değişken olarak, on adet bankacılık içsel değişkeni kullanılmıştır. Değişkenlerin etkileri yerli ve yabancı sermayeli bankaların kendi grupları içerisinde de farklılık göstermiştir. Analizden elde edilen sonuçlara göre; aktif büyüklüğü ve özkaynaklar/toplam aktifler Özkaynak Karlılığı'nı, faiz dışı gelirler/toplam aktifler yerli sermayeli bankaları, likit varlıklar/toplam aktifler oranı ise yabancı sermayeli bankaların kârlılığını pozitif şekilde etkilemiştir.

Işık ve diğerleri (2017), Türkiye'deki mevduat bankalarının kârlılığını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla 2006-2014 yılları arasında faaliyet gösteren 20 mevduat bankasının verilerini kullanmıştır. Kârlılık değişkeni olarak; Varlık Kârlılığı, bankaya özgü değişkenler olarak; Banka Büyüklüğü, Likidite Yönetimi, Banka Sermayesi, Kredi Riski, Faiz Gelirleri ve Faiz Dışı Gelirler, makroekonomik değişkenler olarak; GSYİH ve Enflasyon Oranı kullanılırken son olarak krizin etkisini görmek amacıyla Kriz Kukla değişkeni kullanılmıştır. Analiz; Kredi Riski, Likidite Yönetimi, Sermaye Yapısı, Faiz Gelirleri ve Faiz Dışı Gelirler değişkenlerinin Varlık Kârlılığı üzerinde anlamlı etkileri tespit edilmiştir. Çalışmanın dikkat çeken bir sonucu ise Kârlılık ve Banka Varlıkları arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığıdır.

Işık ve Belke (2017), 2010-2015 yılları arası BİST'e kayıtlı 12 mevduat bankasının Net Faiz Marjı kalemini etkileyen belirleyicileri analiz etmeyi amaçlamışlardır. Performans değişkeni olarak Net Faiz Marjı kullanılmasının yanı sıra bankanın içsel değişkeni olarak; Banka Büyüklüğü, Banka Risk Alma Düzeyi, Operasyon Maliyetleri, Fırsat Maliyetleri, Yönetimsel Etkinlik, Kredi Riski ve Örtülü Faiz Ödemeleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Banka Büyüklüğü ve Yönetim Etkinliği negatif bir etki sergilerken, İşlem Maliyetleri, Kredi Riski ve Örtülü Faiz Ödemeleri Net Faiz Marjını pozitif yönde etkilemiştir.

Işık (2017) çalışmasında Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 26 ticari bankanın 2009-2016 yıllarını kapsayan dönemde aktif karlılığına etki eden içsel belirleyicileri analiz etmeyi amaçlanmıştır. Ticari bankaların mülkiyet yapılarına göre sınıflandırıldığı çalışmanın panel veri analiz sonuçları; banka ölçeği, faiz dışı gelirler, mevduat düzeyi, banka istikrarı, sermaye yeterliliği, kredi riski, faaliyet giderleri ve kredilendirme düzeyi gibi içsel değişkenlerin banka karlılığının anlamlı belirleyicileri olduklarını ortaya koymaktadır.

Jaouad ve Lahsen (2018) Fas'ta bulunan 6 bankanın, 2010-2019 yıllarındaki verilerini kullanarak, bankaların performansına etki eden faktörleri ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada, değişkenler olarak; Aktif Karlılık ve Özkaynak Karlılığı, Büyüklük, Sermaye Yeterliliği, Likidite, Operasyon Yönetim Verimliliği, Yoğunlaşma, Kurul Büyüklüğü, Kurul Toplantı Sayısı, Kalite, Bağımsız Yönetici Sayısı, GSYİH ve Enflasyon oranı kullanılmıştır. Aktif Karlılık'na göre Banka Büyüklüğü ve Operasyon Yönetim Verimliliği, Özkaynak Karlılığı'na göre, Operasyon Yönetim Verimliliği dışında tüm değişkenler banka performansına etki etmede istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Yüksel ve diğerleri (2018) çalışmalarında, 13 Sovyet sonrası ülkenin 1996-2016 yılları arasındaki verilerini kullanarak bankacılık sektöründe kârlılığın belirleyicilerini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Sabit Etkili Panel Veri ve Genelleştirilmiş Momentler Metodu ile analizin

yapıldığı çalışmada, bağımlı değişken olarak; Özkaynak Karlılığı, bağımsız değişken olarak; Sermaye Yeterlilik Oranı, Enflasyon Oranı, Borçlar/Mevduatlar, Borçlar/GSYİH, Büyüklük, Faiz Oranı, Faiz Dışı Gelir/Faiz Geliri ve Ekonomik Büyüme kullanılırken 2008 küresel finansal krizin etkisini ölçmek için de kukla değişken kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre Borçlar/GSYİH, Ekonomik Büyüme, Faiz Dışı Gelir/Faiz Geliri ve kriz kukla değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bir etki ortaya çıkarırken diğer değişkenler her iki analiz modeli için de istatistiksel olarak anlamlı bir etki meydana getirememiştir.

Işık (2018) BİST' te işlem gören 15 mevduat bankasının 2005-2013 yılları arasındaki verilerini kullanarak, bankaların performansının son finansal krizden etkilenip etkilenmediğini analiz etmeyi amaçlamıştır. Aktif Karlılık, Özkaynak Karlılığı, Net Faiz Marjı, Toplam Krediler / Toplam Varlıklar, Kredi Kayıpları Karşılığı / Toplam Varlıklar, Banka Büyüklüğü, Likidite Düzeyi, Kredi Riski, Fonlama Riski, Gelir Çeşitlendirme, Banka Sermayesi ve Banka Etkinsizlik Düzeyi değişkenleri kullanılırken krizin etkisini görmek amacıyla, Lehman Brothers' ın iflas tarihi temel alınarak önceki dönem için 2005-2008 sonrası için de 200-2013 yılları dikkate alınmıştır. Analiz sonucuna göre kriz öncesi ve sonrasını içeren dönemlerde parametreler arasında büyük farklar meydana gelmiştir. Özellikle Aktif Karlılık ve Özkaynak Karlılığı değişkenlerinin, diğer performans ölçütlerine göre krizden daha fazla etkilenmelerinin aksine, Kredi Kayıpları Karşılığı/Toplam Varlıklar değişkeninin kriz ile arasında zayıf bir etkileşim olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Isik ve diğerleri (2018) çalışmalarında BIST'te işlem gören bankaların kârlılığının büyüklük ve büyüme kararlarından etkilenip etkilenmediğini analiz etmişlerdir. Panel regresyon modellerinin tüm parametre tahminleri, sabit etkili panel regresyon tahmincisine dayanmaktadır. Çalışmanın veri seti 2009-2016 yıllarını kapsayan çeyrek dönemlik verilerden oluşmaktadır. Çalışmanın ampirik bulguları farklı büyüklük ölçüleri (toplam aktifler/toplam krediler/toplam mevduat) ve karlılık arasında doğrusal olmayan (içbükey) bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, çalışmada büyüme oranının kârlılıkla pozitif yönde ilişkili olma eğiliminde olduğu, ancak bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı rapor edilmiştir.

Konak ve Demir (2018) çalışmalarında, bankaların sosyal medya hesaplarının performanslarına etkisini ölçmek amacıyla, 2013-2016 yılları arasında Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 35 bankanın performansını, panel veri analizi ile tespit etmeye çalışmıştır. Performans değişkeni olarak Aktif ve Özkaynak karlılığının kullanıldığı çalışmada, bağımsız değişkenler olarak Facebook, Twitter, bankacılık içsel değişkenleri ve makro değişkenler kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre; bankaların Facebook hesaplarının performansları üzerinde negatif etkisinin aksine Twitter hesaplarındaki etkileşimler sayesinde performans üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde veri seti ve yöntemle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı

Çalışma Türk Bankacılık Sektörü'nde yer alan yerli ve yabancı 24 ticari bankanın 2009-2018 yılları arasındaki verileri kullanılarak çeşitli değişkenler aracılığıyla performanslarını analiz etmektedir. Örneklem kapsamında bankalara ait veriler, Türkiye Bankalar Birliği (TBB) ve Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu (BDDK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) resmi web sayfalarından elde edilmiştir. Banka performansını ölçmeye yönelik birçok değişken olmasına rağmen çalışmada banka karlılığını ölçmede yaygın ve etkili olarak görülen değişkenler kullanılmıştır.

4.2. Araştırmanın Kısıtları

Çalışmada, 2008 Küresel Finans Krizi sonrası da yaşanan performansa dayalı değişimleri gözlemek amacıyla, 2009-2018 yılları arasını içeren periyot çalışmada kullanılan zaman dilimini oluşturmaktadır. 2019 yılına ait veriler, çalışmanın yapıldığı dönem içerisinde henüz ulaşılabilir durumda olmadığından kapsam dışında bırakılarak, 2018 yılına kadar 10 yıllık bir periyotta veri devamlılığı sağlanmıştır. Ayrıca, sektörde ve yabancı toplam 32 adet ticari banka olmasına rağmen çalışmada, hem zaman hem de değişken boyutunda veri bütünlüğü bütünlük sağlayan 24 banka analize konu olmuştur. Tablo 1, analiz kapsamında çalışmaya dâhil edilen bankaları göstermektedir;

Tablo 1. Çalışmaya Dâhil Edilen Bankalar

1.	T.C. ZİRAAT BANKASI A.Ş.
2.	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.
3.	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.
4.	AKBANK T.A.Ş
5.	ANADOLUBANK A.Ş.
6.	FİBABANKA A.ŞA
7.	ŞEKERBANK T.A.Ş
8.	TURKISH BANK A.Ş.
9.	TÜRK EKONOMİ BANKASI A.Ş.
10.	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.
11.	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.
12.	ALTERNATİFBANK A.Ş.
13.	ARAP TÜRK BANKASI A.Ş.
14.	BURGAN BANK A.Ş.
15.	CİTİBANK A.Ş.
16.	DENİZBANK A.Ş.
17.	HSBC BANK A.Ş.
18.	ICBC TURKEY BANK A.Ş.
19.	ING BANK A.Ş.
20.	QNB FİNANSBANK A.Ş.
21.	TURKLAND BANK A.Ş.
22.	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.
23.	BANK MELAT
24.	HABİB BANK LİMİTED

Kaynak: TBB, “3/11/2019 İtibariyle Üye Banka Bilgileri”

4.3. Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Çalışma, hem birimleri hem de bir zaman aralığını içerdiği için panel veri analizi yapılmıştır. Panel veri en genel ifadesi ile her bir birim veri için ki buna yatay kesit verisi adı verilmektedir, bir zaman serisi verisi içeren veri türü olarak tanımlanmaktadır (Uyar, 2015, s. 65). Panel veri analizi yapılırken hangi modelin çalışmanın sonuçlarını en optimal seviyede analiz edeceğini öğrenebilmek için bazı testler yapılmaktadır. Hausman, Breush-Pagan LM Testi ve F Testleri, model olarak Havuzlanmış EKK, Tesadüfi Etkiler ya da Sabit Etkiler modellerinden hangisinin kullanılması hakkında bilgi vermektedir. Yapılan testler sonucunda; Tablo 7, 8 9 ve 10'un alt kısmında da görüleceği üzere, AK ve ÖK modelleri için en iyi tahminci Sabit Etkiler yöntemi, FG ve FDG modelleri için Tesadüfi Etkiler tahmincileri kullanılmıştır.

Performansı ölçmek için çeşitli değişkenler kullanılmaktadır. Kullanılan değişkenler ve ölçüm teknikleri çalışmaların özgünlüğünü ifade etmektedir. Bu kapsamda performansı belirlemeye yönelik olarak kullanılan Aktif Karlılık (AK), Özkaynak Karlılığı (ÖK), Faiz Gelirleri (FG) ve Faiz Dışı Gelirler (FDG) çalışmanın bağımlı değişkenlerini oluşturmaktadır. Öte yandan; Mevduat Oranı (MO), Kredilendirme Düzeyi (KRD), Banka Büyüklüğü (BB), Yoğunlaşma (YOĞ), Kredi Riski

(KRSK), Sermaye Yeterliliği (SERM), ve Likidite Riski (LRSK) değişkenleri de bağımsız değişkenleri meydana getirmektedir. Tablo2, bağımsız değişkenlerin hesaplanma biçimlerini göstermektedir;

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Notasyo	Tanımlama	Beklenen Etki
Banka Kârlılık Değişkenleri (Bağımlı Değişkenler)			
Aktif Kârlılığı	AK	Dönem Net Kârı/Toplam Varlıklar	
Özkaynak Kârlılığı	ÖK	Dönem Net Kârı/Toplam Özkaynaklar	
Faiz Gelirleri	FG	Net Faiz Gelirleri/Toplam Varlıklar	
Faiz Dışı Gelirler	FDG	Faiz Dışı Gelirler/Toplam Aktifler	
Bankaya Özgü Değişkenler (Bağımsız Değişkenler)			
Banka Büyüklüğü	BB	Bankaların toplan aktiflerinin doğal logaritması.	+/-
Sermaye Yeterliliği	SERM	Özsermaye/[Riskli Varlıklar+(Piyasa Riskleri+Operasyonel Riskler)*12.5]≥8%	+
Kredi Riski	KRSK	Takipteki Krediler/Toplam Krediler	-
Kredilendirme Düzeyi	KRD	Toplam Krediler/Toplam Aktifler	+
Yoğunlaşma	YOĞ	Bankanın Aktif Büyüklüğünün/ Sektördeki Tüm Bankaların Aktif Büyüklüğü	+/-
Mevduat Oranı	MO	Toplam Mevduatlar/Toplam Aktifler	+/-
Likidite Riski	LRSK	1 / (Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler)	?

Aktif Kârlılık, Özkaynak Kârlılığı, Faiz Gelirleri ve Faiz Dışı gelirlerden oluşan dört modelde $i=24$ ve $t=10$ olmak üzere, i alt indis firmaları t alt indis ise 2009-2018 dönemine ilişkin yılları temsil etmektedir. Modelin performans değişkenleri olarak AK_{it} , $ÖK_{it}$, FG_{it} ve FDG_{it} t periyottaki, i bankasının performans oranlarını ifade etmektedir. Bağımsız değişken olarak; BB_{it} banka büyüklüğünü, $SERM_{it}$ sermaye yeterlilik oranını, $KRSK_{it}$ kredi riskini, KRD_{it} kredilendirme düzeyini, $YOĞ_{it}$ yoğunlaşma oranını, MO_{it} mevduat oranını ve $LRSK_{it}$ likidite riskini ifade etmektedir. Modellerde yer alan λ_t zaman etkisi, μ_i ise birim etkinin varlığını gösterirken ε_{it} modellerin tesadüfi hata terimini ifade etmektedir.

$$AK_{it} = \beta_0 + \beta_1 BB_{it} + \beta_2 SERM_{it} + \beta_3 KRSK_{it} + \beta_4 KRD_{it} + \beta_5 YOĞ_{it} + \beta_6 MO_{it} + \beta_7 LRSK_{it} + \lambda_t + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$ÖK_{it} = \beta_0 + \beta_1 BB_{it} + \beta_2 SERM_{it} + \beta_3 KRSK_{it} + \beta_4 KRD_{it} + \beta_5 YOĞ_{it} + \beta_6 MO_{it} + \beta_7 LRSK_{it} + \lambda_t + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$FG_{it} = \beta_0 + \beta_1 BB_{it} + \beta_2 SERM_{it} + \beta_3 KRSK_{it} + \beta_4 KRD_{it} + \beta_5 YOĞ_{it} + \beta_6 MO_{it} + \beta_7 LRSK_{it} + \lambda_t + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$FDG_{it} = \beta_0 + \beta_1 BB_{it} + \beta_2 SERM_{it} + \beta_3 KRSK_{it} + \beta_4 KRD_{it} + \beta_5 YOĞ_{it} + \beta_6 MO_{it} + \beta_7 LRSK_{it} + \lambda_t + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

5. BULGULAR VE ANALİZ

Araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan testler ve çıkan sonuçlara yönelik analizler bu bölümde detaylı olarak incelenmektedir.

5.1. Değişkenlere Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada yer alan değişkenlere ait özet istatistikler Tablo 3'te yer almaktadır. Tablodaki bilgilerden hareketle, toplamda 24 banka ve 10 yıllık veri sonucu 240 gözlem sayısı mevcuttur. Sektörde yer alan bankaların 2009-2018 yılları arası Aktif Kârlılık verilerinin ortalaması 1.44, Özkaynak Kârlılığı verilerinin ortalaması 10.89, Faiz Gelirleri verilerinin ortalaması 3.37 ve Faiz Dışı Gelirleri verilerinin ortalaması 1.44 olacak şekilde Tablo 3.3' te yer almaktadır. Değişkenlerin ortalamaları, değişkenlere ait 10 yıllık verinin toplanıp, yıl sayısına bölünmesi ile elde edilir. Bu ortalama değer; 2009-2018 yılları arasında bankacılık sektöründe bulunan 24 bankanın Aktif Kârlılıkları ortalama 1.44, Özkaynak Kârlılıkları ortalama 10.89, Faiz Gelirleri ortalama 3.37 ve Faiz Dışı Gelirleri ortalama 1.44 olacak şekilde sonuçlanmıştır, şeklinde yorumlanabilmektedir.

Tablo 1. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere Yönelik Özet İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
AK	240	1,446	1,299	-5,439	7,778
ÖK	240	10,894	8,981	-47,694	45,488
FG	240	3,374	1,475	-3,777	12,474
FDG	240	1,441	0,890	-0,989	6,404
BB	240	2,282	0,815	0,000	3,178
MO	240	60,192	13,124	12,653	87,347
KRD	240	58,235	16,215	0,598	84,716
KRSK	240	6,818	14,504	0,015	142,455
YOĞ	240	0,041	0,084	9,65e	0,953
SERM	240	20,752	14,464	12,570	105,504
LRSK	240	68,728	64,723	13,998	474,045

5.2. Değişkenlere Yönelik Korelasyon Değerleri

Çalışmanın bağımsız değişkenleri olan finansal oranlara ilişkin hesaplanan Spearman korelasyon değerleri Tablo 4' te rapor edilmiştir. AK, ÖK, FG ve FDG modellerinde kullanılan bağımsız değişkenlerin, birbirleri ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkisini gösteren Spearman korelasyon tablolarında, değişkenler arasındaki en yüksek korelasyon katsayısının 0.74 olduğu görülmektedir. Bu katsayı Gujarati (2004) tarafından ileri sürülen 0.80 düzeyinin altında olması çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığını ifade etmektedir. (Işık vd., 2017, s. 372). Değişkenler arasındaki katsayının, 0.80 değerinin üzerinde olması, bu değişkenlerin birbirlerini önemli derecede etkiledikleri anlamına geldiği için aynı modelde söz konusu değişkenlerin kullanılması, çoklu doğrusal bağlantı sorununa neden olmakta ve sonuçlara olan güven düzeyi azalmaktadır.

Tablo 4' te, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin hem kendileri hem de birbirleri ile arasındaki ilişkinin sayısal olarak ifadesi ve yönü verilmiştir;

Tablo 2. Değişkenlere Ait Korelasyon Tablosu

Değişkenler	BB	MO	KRD	KRSK	YOĞ	SERM	LRSK
BB	1,000						
MO	-0,335	1,000					
KRD	-0,188	0,235	1,000				
KRSK	0,239	-0,152	-0,560	1,000			
YOĞ	-0,461	0,064	0,064	-0,115	1,000		
SERM	0,318	-0,533	-0,717	0,734	-0,163	1,000	
LRSK	0,203	-0,474	-0,643	0,364	-0,159	0,742	1,000

5.3. Yatay Kesit Bağımlılığı Analizi

Panel veri analizlerinde, analize başlamadan önce katsayılara ilişkin tahmin sonuçlarının sapmasız ve tutarlı olması için yatay kesit bağımlılığı ve birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada $N(24) > T(10)$ durumu için yatay kesit bağımlılığı sınavında Pesaran (2004) CD testi uygulanmıştır. Pesaran (2004) CD testi ile elde edilen sonuçlara Tablo 5' te yer verilmiştir. Tablo 5' teki sonuçlara göre tüm değişkenler için yatay kesit bağımlılığı sorunu söz konusudur;

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığına İlişkin Sonuçlar (Değişken Bazında)

Değişken	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
	CD-istatistiği	p-değeri	CD-istatistiği	p-değeri
AK	71,965***	0,007	66,795**	0,019
ÖK	63,636**	0,035	67,482**	0,017
FG	101,913***	0,000	107,353***	0,000
FDG	63573**	0,035	73,146***	0,005
SERMY	123,452***	0,000	132,746***	0,000
BB	113,862***	0,000	114,874***	0,000
KRSK	68,208**	0,013	79,355***	0,001
LRSK	69,241**	0,012	80,033***	0,001
YOĞ	81,218***	0,001	88,939***	0,000
MO	76,966***	0,002	81,047***	0,001
KRD	72,091**	0,006	74,054***	0,004

Not: Yatay kesit bağımlılığı testinde Ho hipotezi “yatay kesitler arasında bağımlılık bulunmamaktadır” şeklinde kurulmaktadır. :*** p<0.01 ve ** p<0.05.

5.4. Birim Kök Analizi

Değişkenler (bağımlı ve bağımsız) arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuçların elde edilebilmesi açısından, değişkenlerin durağanlığı (birim kök taşımaması) büyük önem taşımaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadığı, yani durağan olup olmadığı ikinci nesil birim kök testlerinden ve yatay kesit bağımlılığı sorununu dikkate alan Pesaran (2007) CIPS testleri ile sınanmıştır. Tablo 6’ daki bulgulara göre; analiz kapsamında incelen tüm değişkenler için birim kök sorunu mevcuttur. Değişkenleri birim kökten kurtarmak amacı ile ilgili değişkenlerin birinci dereceden farkları alınmıştır. Analizin bundan sonraki aşamalarında değişkenlerin durağan halleri kullanılmıştır.

Tablo 3. Pesaran (2007) CIPS II. Nesil Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabitli Model	Sabitli ve Trendli Model
	CIPS-istatistiği	CIPS-istatistiği
AK	-1,763	-2,455
F.AK	-2,753***	-3,056**
ÖK	-1,620	-1,961
F.ÖK	-2,483**	-2,918**
FG	-1,767	-2,054
F.FG	-2,343**	-2,862**
FDG	-2,217*	-2,382
F.FDG	-3,031***	-3,211***
SERMY	-1,548	-2,114
F.SERMY	-2,728***	-3,016**
BB	-1,647	-4,227***
F.BB	-4,304***	-3,962***
KRSK	-2,309*	-2,224
F.KRSK	-2,610***	-2,863**
LRSK	-1,707	-1,789
F.LRSK	-2,341**	-2,864**
YOĞ	-1,365	-2,014
F.YOĞ	-2,404**	-2,916**
MO	-1,786	-2,064
F.MO	-2,529**	-2,897**
KRD	-1,893	-2,518
F.KRD	-3,156***	-3,518***

Not: F sembolü değişkenin birinci farkının alındığını ifade etmektedir. Sabitli model için kritik değerler: -2,21(0,10), -2,33(0,05) ve -2,57(0,01). Sabitli ve trendli model için kritik değerler: -2,73(0,10), -2,86(0,05) ve -3,10(0,01). Birim kök testinde Ho: birim kök vardır” şeklinde kurulmaktadır. *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10.

5.5. AK Modeline İlişkin Analiz Sonuçları

Model belirleme testleri sonucuna göre Sabit Etkiler modeli ile tahmini yapılan AK modeline ilişkin analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir. Tablo 7’de yer alan sonuçlara göre; sermaye oranı ile aktif kârlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır ve bu ilişki %1 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç bankaların sermaye yeterlilikleri arttıkça aktif kârlılıklarının da artacağına işaret etmektedir. Likidite riski değişkeni ile aktif kârlılık arasında pozitif bir ilişki vardır ve bu ilişki %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç göstermektedir ki bankaların likidite riski arttıkça aktif kârlılığı bu durumdan pozitif yönde etkilenmektedir yani bu sonuç risk ve getiri arasındaki doğru orantıyı destekler niteliktedir.

Mevduat oranı ile aktif kârlılık arasındaki pozitif ve %5 önem seviyesinde anlamlı çıkan sonuç, mevduat düzeyi yüksek olan bankaların aktif kârlılığının da yüksek olacağını göstermektedir. Bu etki Javaid vd. (2011)’nin çalışmasında çıkan sonuçlarla paralellik gösterirken Sevim vd. (2016)’nin çalışmasında negatif ve anlamlı bir etki göstermesiyle çelişmiştir. Kredilendirme düzeyi değişkeni ile aktif kârlılık arasında pozitif bir ilişki vardır ve bu ilişki %1 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bağlamda bankaların kredilendirme derecelerindeki artış aktif kârlılıklarını da artırıcı bir etkiye sahiptir.

Analizin dikkat çeken diğer bir sonucuna göre ise yoğunlaşma ve aktif kârlılık arasında negatif bir ilişki mevcuttur ve bu ilişki %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçtan hareketle bankaların aktif toplamının seçilen tüm bankaların aktif toplamı içerisindeki değeri arttıkça, aktif kârlılık bu artıştan olumsuz etkilenmektedir. Bu bağlamda yoğunlaşma değişkeni Gülhan ve Uzunlar (2011)’in çalışmasında çıkan sonuçlar ile çelişki göstermiştir. Banka büyüklüğü ve kredi riski değişkenleri herhangi bir önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki gösterememiştir.

Tablo 4. AK Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Robust Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
SERMY	0,043***	0,012	3,68	0,001
BB	0,035	0,035	0,99	0,333
KRSK	-0,051	0,041	1,23	0,230
LRSK	0,019**	0,009	2,08	0,049
YOĞ	-0,511*	0,282	1,81	0,084
MO	0,017**	0,008	2,10	0,047
KRD	0,007***	0,001	4,83	0,000
SABİT	0,122	0,245	0,50	0,624
Zaman etkisi	Evet			
Banka etkisi	Evet			
Hausman testi	26,77***			
BP LM testi	90,23***			
F-testi	7,00***			
Modified Wald testi	3978,95***			
Wooldridge	21,968***			
F-değeri	17,56***			
R ² (grupici)	0,1870			

Not:*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10. Regresyon modellerine zaman ve banka etkileri ilave edilmesine rağmen bu değişkenlere ait katsayılar raporlanmamıştır. AK modelinde tüm değişkenlerin birinci dereeden farkı alınmıştır. AK modeline ait katsayıların tahmin edilmesinde “sabit etkiler” tahmincisi kullanılmıştır. Modified Wald testinde Ho: Hata terimlerinin varyansı sabittir (değişen varyans yoktur). Woolrige testinde Ho: Otokolerasyon yoktur. F testine göre Ho: Birim etkiler yoktur. BP LM testinde Ho: Tesadüfi etkiler tahmincisine karşı EKK geçerlidir. Hausman testi Ho: Sabit etkiler tahmincisine karşı EKK tahmincisi geçerlidir.

5.6. ÖK Modeline İlişkin Analiz Sonuçları

ÖK modeline Sabit Etkiler tahmincisi kullanılarak elde edilen sonuçlar Tablo 8’ de göstermektedir. Tablo 8’ deki sonuçlardan hareketle likidite riski ve özkaynak kârlılığı arasında pozitif bir ilişki vardır ve bu ilişki %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç bankaların likidite riski arttıkça özkaynak kârlılığının da arttığını ve üstlenilen bu riskin pozitif sonuçlar verdiği şeklinde yorumlanmaktadır.

AK modelinde olduğu gibi yoğunlaşma değişkeni ile özkaynak kârlılığı arasında da negatif bir ilişki vardır ve bu ilişki %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Banka büyüklüğü değişkeninin İskenderoğlu vd. (2012) çalışmasında pozitif ve anlamlı etkisinin çalışmamızdaki pozitif etki ile paralellik göstermesine karşın bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı bir temele dayandırılmaması çelişkiye neden olmuştur. Kredi riski, mevduat oranı, kredilendirme düzeyi ve sermaye değişkenleri ise herhangi bir önem düzeyinde anlamlı sonuçlar meydana getirememiştir.

Tablo 8. ÖK Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Robust Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
SERMY	0,171	0,101	1,70	0,103
BB	0,619	0,486	1,27	0,215
KRSK	-0,489	0,389	-1,26	0,221
LRSK	0,398*	0,226	1,76	0,092
YOĞ	-5,151**	2,406	-2,14	0,043
MO	0,192	0,133	1,44	0,162
KRD	0,029	0,026	1,12	0,272
SABİT	1,039	2,012	0,52	0,611
Zaman etkisi	Evet			
Banka etkisi	Evet			
Hausman testi	215,13***			
BP LM testi	101,21***			
F-testi	8,58***			
Modified-Wald test	5645,95***			
Wooldridge	41,662***			
F-değeri	17,33***			
R ² (grupici)	0,2298			

Not:*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10. Regresyon modellerine zaman ve banka etkileri ilave edilmesine rağmen bu değişkenlere ait katsayılar raporlanmamıştır. ÖK modelinde tüm değişkenlerin birinci dereceden farkı alınmıştır. ÖK modeline ait katsayıların tahmin edilmesinde “sabit etkiler” tahmincisi kullanılmıştır. Modified Wald testinde Ho: Hata terimlerinin varyansı sabittir (değişen varyans yoktur). Wooldrige testinde Ho: Otokolerasyon yoktur. F testine göre Ho: Birim etkiler yoktur. BP LM testinde Ho: Tesadüfi etkiler tahmincisine karşı EKK geçerlidir. Hausman testi Ho: Sabit etkiler tahmincisine karşı EKK tahmincisi geçerlidir.

AK ve ÖK modellerine yönelik otokorelasyon ve değişen varyans sorunu Wooldrige ve Modified Wald testleri kullanılarak test edilmiş ve giderilmiştir. Modellere dair analiz yorumları otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarından arındırılarak yapılmıştır.

5.7. Faiz Gelirleri Modeline İlişkin Analiz Sonuçları

Tablo 9, FG modeline ait tahmin sonuçlarını göstermektedir. Analiz sonucundan hareketle sermaye yeterliliği ve faiz gelirleri arasında pozitif bir ilişki vardır ve bu ilişki %1 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçtan hareketle bankaların sermaye yeterlilikleri arttıkça faiz gelirlerinin de artacağı yorumu yapılabilmektedir. Banka büyüklüğü ile faiz gelirleri arasında ise negatif bir ilişkiye rastlanmış ve bu ilişki %1 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yani bankaların büyüklükleri arttıkça faiz gelirleri azalmaktadır. Bu sonuç Işık (2018)’in çalışmasındaki pozitif ve anlamlı etki ile farklılık göstermekteyken Işık ve Belke (2017) ‘nin çalışmasında çıkan sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

Yoğunlaşma ile faiz gelirleri arasında analiz edilen pozitif ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ilişki AK ve ÖK modellerindeki negatif ilişkiden farklı bir sonuç göstermiştir. Bankaların kredilendirme düzeyi ve faiz gelirleri arasında ise pozitif bir etki saptanmıştır ve bu etki %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu etki kredilendirme düzeyleri yüksek olan bankaların faiz gelirlerinin de yüksek olmasını sağlar şeklinde bir sonuç ortaya çıkarabilmektedir. Buna karşın Taşkın (2011), çalışmasında kredilendirme düzeyi ve faiz gelirleri arasında istatistiksel olarak anlamsız etkisini tespit etmesi, çalışmamız ile çelişkili sonuçlar göstermiştir.

Kredi riski, likidite riski ve mevduat oranı ile faiz gelirleri arasında herhangi bir önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulunamamıştır. Kredi riskindeki bu anlamsız etki Işık ve Belke (2017) 'nin çalışmasındaki pozitif ve anlamlı sonuç ile çelişki göstermiştir.

Tablo 5. FG Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Robust Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
SERMY	0,117***	0,025	4,68	0,000
BB	-0,138***	0,037	-3,79	0,000
KRSK	-0,001	0,042	-0,03	0,978
LRSK	0,001	0,002	0,039	0,695
YOĞ	0,659**	0,309	2,13	0,033
MO	0,009	0,009	1,10	0,272
KRD	0,006**	0,003	2,04	0,042
SABİT	-0,591***	0,191	-3,10	0,002
Zaman etkisi	Evet			
Banka etkisi	Evet			
Hausman testi	7,63			
BP LM testi	81,69***			
F-testi	5,48***			
Levene, Brown ve Forsythe testi				W0: 4,091*** W50: 2,304*** W10: 2,928***
Wooldridge	24,742***			
Wald-kikâre	509,75			
R ² (grupiçi)	0,4581			

Not:*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10. Regresyon modellerine zaman ve banka etkileri ilave edilmesine rağmen bu değişkenlere ait katsayılar raporlanmamıştır. FG modelinde tüm değişkenlerin birinci dereceden farkı alınmıştır. FG modeline ait katsayıların tahmin edilmesinde "tesadüfi etkiler" tahmincisi kullanılmıştır. Levene, Brown ve Forsythe testi testinde Ho: Hata terimlerinin varyansı sabittir (değişen varyans yoktur). Wooldridge testinde Ho: Otokolerasyon yoktur. F testine göre Ho: Birim etkiler yoktur. BP LM testinde Ho: Tesadüfi etkiler tahmincisine karşı EKK geçerlidir. Hausman testi Ho: Sabit etkiler tahmincisine karşı EKK tahmincisi geçerlidir.

5.8. Faiz Dışı Gelirler Modeline İlişkin Analiz Sonuçları

Tablo 10, FDG modelinin Tesadüfi Etkiler tahmincisi kullanılarak elde edilen sonuçlarını göstermektedir. Sermaye yeterliliği ve faiz dışı gelirler arasındaki pozitif ve %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ilişki, analiz edilen AK ve FG modellerindeki sonuçlar ile paralel sonuçlar vermektedir. Yani bankaların sermaye oranlarını artırmaları aktif ve özkaynak kârlılıklarını artırdığı gibi faiz dışı gelirlerini de artırmaktadır.

Tablo 10' da yer alan diğer bir sonuca göre ise; kredilendirme düzeyi ve faiz dışı gelirler arasında pozitif bir ilişki vardır ve bu ilişki %5 önem düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuç kredilendirme düzeyleri yüksek olan bankaların faiz dışı gelirlerinin de yüksek olacağına işaret etmektedir.

Banka büyüklüğü, kredi riski, likidite riski yoğunlaşma ve mevduat oranı değişkenleri ile faiz gelirleri arasında ise herhangi bir istatistiki önem düzeyinde anlamlı bir etki bulunamamıştır.

Tablo 6. FDG Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Robust Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
SERMY	0,025**	0,011	2,33	0,029
BB	0,030	0,047	0,63	0,537
KRSK	-0,001	0,023	-0,05	0,958
LRSK	-11,525	7,769	-1,48	0,152
YOĞ	-0,118	0,294	-0,40	0,691
MO	0,005	0,003	1,66	0,111
KRD	0,005**	0,002	2,20	0,038
SABİT	0,663**	0,245	2,70	0,013
Zaman etkisi	Evet			
Banka etkisi	Evet			
Hausman testi	3,47			
BP LM testi	20,84***			
F-testi	2,82***			
Levene, Brown ve Forsythe testi				W0: 6,608*** W50: 5,298*** W10: 6,483***
Wooldridge	3,230*			
Wald-kikâre	509,75			
R² (grupiçi)	0,458			

Not:*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10. Regresyon modellerine zaman ve banka etkileri ilave edilmesine rağmen bu değişkenlere ait katsayılar raporlanmamıştır. FDG modelinde tüm değişkenlerin birinci dereceden farkı alınmıştır. FDG modeline ait katsayıların tahmin edilmesinde “tesadüfi etkiler” tahmincisi kullanılmıştır. Levene, Brown ve Forsythe testi testinde Ho: Hata terimlerinin varyansı sabittir (değişen varyans yoktur). Wooldrige testinde Ho: Otokolerasyon yoktur. F testine göre Ho: Birim etkiler yoktur. BP LM testinde Ho: Tesadüfi etkiler tahmincisine karşı EKK geçerlidir. Hausman testi Ho: Sabit etkiler tahmincisine karşı EKK tahmincisi geçerlidir.

FG ve FDG modellerine yönelik otokorelasyon ve değişen varyans sorunu tespit edilmiştir. Bu sorun her iki modelde de Levene Brown ve Forsythe ve Wooldrige testleri kullanılarak test edilmiş ve giderilmiştir. Modellere dair analiz yorumları otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarından arındırılarak yapılmıştır.

6. SONUÇ

Çalışma bankaların performansları üzerinde etkili olan değişkenleri belirlemek amacıyla, 2009-2018 yılları arasında, 24 Ticari Banka verisiyle panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Kurulan dört farklı modelde performans en çok katkısı olduğu düşünülen Aktif Kârlılık (AK), Özkaynak Kârlılığı (ÖK), Faiz Gelirleri (FG) ve Faiz Dışı Gelirler (FDG) bağımlı değişkenler olarak dikkate alınmıştır. Modellere yönelik analizler ekonometrik analiz programlarıyla Sabit ve Tesadüfi Etkiler Tahmincileri kullanılarak kârlılığa etkisi olan değişkenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Yatay Kesit Bağımlılığı ve Panel Birim Kök testleri yapılmış ve seri durağan hale getirilmiştir.

Araştırmanın bazı önemli sonuçları göstermektedir ki bankaların Basel Kriterleri neticesinde uyguladıkları sermaye yeterlilik hareketleri bankaların kârlılık ve gelir kalemleri üzerinde pozitif etkiler meydana getirmektedir. Çalışmada büyüklük değişkeninin sadece faiz gelirleri ile negatif bir ilişki içerisinde olması, bankaların aktiflerinde yer alan değerleri kredi veya borç verme ya da gelir getirici işlemlerde kullanılmamasının faiz gelirlerini azaltıcı ve kârlılığa olumsuz etki edici bir faktör olması şeklinde yorumlanabilmektedir. Likidite bankaların ellerinde günlük işlemleri yerine getirmesi açısından yönetilmesi zor bir unsur olmaktadır. Bu nedenle likidite riskinin doğru şekilde yönetilmesi aktif ve özkaynak kârlılıkları üzerinde pozitif etkiler gösterebilir ve banka kârlılıklarını artırıcı bir etkiye sahip olabilmektedir. Önemli kalemlerden biri olan bankaların mevduat oranının yüksek olması aktif kârlılığı artırıcı bir unsur olmasının yanı sıra diğer tüm

kalemlerde anlamsız bir sonuç meydana getirmiştir. Bankaların kredilendirme düzeylerindeki artış ise bankaların kârlılıklarını ve gelir kalemlerini etkileyen bir değişken olarak sonuçlanmıştır. Toplam kredilerin aktifler içerisindeki oranının kontrollü bir şekilde artması hem bankaların işlem hacmini yükseltmekte hem de toplanan mevduatların ana faaliyet konusu olan kredilendirme faaliyetlerinde kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bu şekilde bankaların performansları olumlu şekilde etkilenmektedir.

Kullanılan veri seti ve yöntem kapsamında ortaya çıkan sonuçlara göre, bankaların kârlılıklarını olumlu anlamda etkileyen birçok değişkenin varlığı istatistiksel olarak anlamlı olacak şekilde kanıtlanmıştır. Bankaların sermayelerini, ulaşılan kriterlere göre bünyelerinde muhafaza etmeleri kârlılıklarını artırma konusunda önemli bir faktör olmaktadır. Bu bağlamda bankaların sermaye kriterine önem vermeleri kârlılıkları açısından pozitif bir etki meydana getirme potansiyeline sahip olmaktadır. Ayrıca, toplam aktifleri içerisinde krediler kalemine, kontrollü bir şekilde ağırlık vermeleri konusunda yapacakları her faaliyetin, performanslarını artırdığı çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlardan birisidir. Bankaların likidite risklerini kontrollü bir şekilde artırmaları, kâr kalemlerine olumlu yansıdığı için, riski getiriye çevirme konusunda kullanabilecekleri önemli bir rasyo olmaktadır. Son olarak bankaların mevduatları krediye çevirme potansiyelini gösteren kredilendirme düzeyleri, bankaların kârlılıklarını ve gelir getirici kalemlerini pozitif etkilediği için kredilendirme faaliyetlerine ağırlık vermeleri, kârlılıklarını artırıcı bir etken olmakla beraber yol gösterici bir niteliğe de sahiptir.

Kullanılan zaman serisinin daha esnek olması, Personel Gideri/Diğer Faaliyet Gideri, Faiz Gelirleri/Faiz Giderleri ve Likit Aktifler/Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar) gibi farklı rasyoların kullanılması ve banka setinin sadece ticari değil diğer bankacılık türlerini de içerecek şekilde oluşturulması gelecekte yapılacak olan çalışmaların araştırma konusu olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Afşar, A. (2007). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, 188-198. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/426382>
- Apak, Sudi ve Tay, A. (2012). Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki finansal sisteminde Osmanlı Bankası'nın yeri ve önemi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3, 63-103. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319956>
- Çağıl, G. (2011). 2008 Küresel Finansal Kriz sürecinde Türk bankacılık sektörünün finansal performansının Electre yöntemi ile analiz edilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 93(1), 60-86. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/150730>
- Çalık, E. (2016). *Geleneksel bankalar ile katılım bankalarının finansal performanslarının Basel III kriterleri açısından kıyaslanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Demirhan, D. (2010). Türkiye'deki mevduat bankalarının finansal yapıya ilişkin kararlarının kârlılık üzerine etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 157-168. Erişim adresi: http://journal.mufad.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=166%3Aaturkiyedeki-mevduat-bankalarinin-finansal-yapiya-iliskin-kararlarinin-karlilik-uzerine-etkileri&catid=908%3Aseyi-45-ocak-2010&Itemid=55&lang=tr

- Doğru, C. (2011). Kârlılığın belirleyicileri analizi: teori ve orta ölçekli bir banka uygulaması. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(91), 47-75. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/150739>
- Gülhan, Ü. ve Uzunlar, E. (2011). Bankacılık sektöründe kârlılığı etkileyen faktörler: Türk bankacılık sektörüne yönelik bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 341-368. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32251>
- Güneş, M. ve Manav, M. (2019). Osmanlı Devleti'nin iç borçlanma kaynakları olarak Emekli ve Yardımlaşma Sandıkları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, 313-334. Erişim adresi: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/1425>
- Gul, S., Irshad, F. ve Zaman, K. (2011). Factors affecting bank profitability in Pakistan. *The Romanian Economic Journal*, 39, 61-87. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/227487619_Factors_Affecting_Bank_Profitability_in_Pakistan
- Gymerah, I. A. ve Amoah, B. (2015). Determinants of bank profitability in Ghana. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 1, 173-187. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/277611811_Determinants_of_Bank_Profitability_in_Ghana
- Işık, Ö., Noyan Yalman, İ. ve Koşaroğlu, M. (2017). Türkiye'de mevduat bankalarının kârlılığını etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 362-380. doi: 10.20491/isarder.2017.249
- Işık, Ö. ve Belke, M. (2017). Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların net faiz marjlarının belirleyicilerinin ampirik analizi: kriz sonrası döneminden panel verileri kanıtları. *Sosyoekonomi Dergisi*, 25(34), 227-245. doi: 10.17233/sosyoekonomi.322057
- Işık, O. (2017). Internal determinants of profitability of state, private and foreign owned commercial banks operating in Turkey. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(3), 342-353. <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.701>
- Işık, O., Kosaroglu, Ş. M., ve Demirci, A. (2018). The Impact of size and growth decisions on Turkish banks' profitability. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(1), 21-29. <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/5786>
- Işık, Ö. (2018). Küresel finansal kriz öncesinde ve sonrasında Türkiye'de bankacılık sektörünün performansı. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 342-368. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/607351>
- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E. ve Atioğlu, E. (2012). Türk bankacılık sektöründe büyüme, büyüklük ve sermaye yapısı kararlarının kârlılığa etkisinin analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 291-311. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/65470>
- Jaouad, E. ve Lahsen, O. (2018). Factors affecting bank performance: empirical evidence from Morocco. *European Scientific Journal*, 34, 255-267. doi:10.19044/esj.2018.v14n34p255
- Javaid S. (2011). Determinants of bank profitability in Pakistan: Internal factor analysis. *Journal of Yasar University*, 23(6), 3794-3804. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/150739>

<https://www.semanticscholar.org/paper/Determinants-of-Bank-Profitability-inPakistan%3A-Javaid-Anwar/717cacbc373594944b272af5b421ef39303f0050>

- Kahveci, E., Ekşi, İ.H. ve Kaya, Z. (2016). Türkiye'deki mevduat bankalarının sermaye yapısı-kârlılık ilişkisi: 2002-2014 yılları arası panel veri uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 447-461. doi: 10.18092/ulikidince.579950
- Karakuş, R., Zor, İ. ve Küçük, Y. Ş. (2017). Ticari bankalarda kârlılığın içsel belirleyicileri: yerli ve yabancı sermayeli bankalarda karşılaştırmalı analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 62, 379-398. doi: 10.9761/JASSS7253
- Konak, F. ve Çelik, E. K. (2016). The performance appraisal of public and private banks in Turkish banking system after 2008 financial crisis. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 7(2), 65-70. doi: 10.9790/5933-0702016570
- Konak, F. ve Demir, Y. (2018). Sosyal medya kullanımının firma performansına etkisi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir uygulama. *VI. International Multidisciplinary Congress of Eurasia*, 338-346. Erişim adresi: <https://www.imcofe.org/dosyalar/IMCROMETAM.pdf>
- Mıkayılov, G. (2015). *Türk ticari bankacılık sektöründe reklam harcamalarıyla bankacılık performansı arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış doktora Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Ongore, V. O. ve Kusa, G. B. (2013). Determinants of financial performance of commercial banks in Kenya. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1), 237-252. Retrieved from: <https://www.semanticscholar.org/paper/Determinants-Of-Financial-Performance-Of-Commercial-Ongore-Kusa/d5a4f2809395b66036d7aef638dcb27618b53105>
- Onuonga, S. M. (2014). The analysis of profitability of Kenya`s top six commercial banks: internal factor analysis. *American International Journal of Social Science*, 5(3), 94-103. Erişim adresi: <https://ir-library.ku.ac.ke/handle/123456789/12431>
- Özbay, Y. (2014). *Katılım bankacılığı ve Türkiye'deki uygulamaları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Pesaran, H. (2007). A simple panel Unit Root Test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. doi: 10.1002/jae.951
- Petria, N., Capraru, B. ve Ilnatov, I. (2015). Determinants of banks' profitability: evidence from EU 27 banking systems. *Procedia Economics and Finance*, 20, 518-524. doi: 10.1016/S2212-5671(15)00104-5
- Sevim, U. ve Eyüboğlu, K. (2016). Ticari banka performansının içsel belirleyicileri: Borsa İstanbul örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 211-223. Erişim adresi: <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/949/pdf>
- Taani, K. (2013). Capital structure effects on banking performance: a case study of Jordan. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 1(5), 227-233. doi: 10.11648/j.ijefm.20130105.13
- Tarawneh, M. (2006). A comparison of financial performance in the banking sector: some Evidence from Omani commercial banks, *International Research Journal of Finance and Economics*, 3, 102-112. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/5057138/>

A_Comparison_of_Financial_Performance_in_the_Banking_Sector_Some_Evidence_from_Omani_Commercial_Banks

- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye’de ticari bankaların performanslarını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(11), 289-298. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/307798239_Turkiye_de_Ticari_Bankalarin_Performansini_Etkileyen_Faktorler
- Türkiye Bankalar Birliği (2019). 3/11/2019 İtibariyle üye banka bilgileri. Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/modules/bankabilgileri/banka_Listesi.asp?tarih=3/11/2019
- Uçkun, N. ve Girginer, G. (2011). Türkiye’deki kamu ve özel bankaların performanslarının Gri İlişki Analizi ile incelenmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 21(11), 46-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/372744>
- Uyar, U. (2015). *Finansal Raporlama Standartları’ nın piyasa değeri açıklama gücü üzerindeki etkisi*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yamaltidnova, A. ve Sulaimanova, B. (2015). Financial performance of commercial banks: the case of Kyrgyz Republic, *International Conference on Eurasian Economies*, 3, 48-53. doi: 10.5296/ijaf.v5i1.7368
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın doğuşu ve Türk bankacılık sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(9), 107-117. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/185227>
- Yüksel, S., Mukhtarov, S., Mammadov, E. ve Özsarı, M. (2018). Determinants of profitability in the banking sector: an analysis of post-Soviet countries. *Economies*, 6, 1-15. doi:10.3390/economies6030041

SUMMARY

Introduction: Banks are financial institutions that mediate the exchange of funds. The functioning of banks that are predominantly in the financial system in developing countries affects the entire system. Therefore, the transactions of banks are important for the system. In addition, banks must keep their performance high and be competitive in order to continue their activities. For these reasons, banks attach importance to activities that will increase their performance and to improve their performance items.

Background: Banks that want to increase their performance not only increase their profitability, but also pay attention to some account items. It continues its activities not only in terms of profitability but also in terms of sustainability. Therefore, they engage in developer activities for accounts that affect performance.

Research Problem: The study was based on identifying the performance determinants of the banks in the Turkish banking sector and evaluating how their performance fluctuated in a trend.

Research Question: In the study, the changes in the performances of 24 commercial banks in the Turkish banking sector between the years 2009-2018 were investigated after the 2008 global financial crisis.

Purpose: Using four different performance variables, it was aimed to analyze the performances of 24 commercial banks operating in the Turkish banking sector between 2009-2018.

Method: Panel data analysis including time and unit effects was used in the study. Fixed effects models were used for AK and ÖK models, and random effects models were used for FG and FDG models.

Findings: As a result of the analysis, some important findings were obtained for all models. While the SERM variable gives a meaningless result only in the ÖK model, it has a significant and positive effect in all other models. BB variable only had a significant and negative effect on the FG model, while the KRKSK variable did not have a significant effect for all models. LRSK variable, has a significant effect only in AK and ÖK models, it has a meaningless effect in other models. The YOĞ variable has significant effects other than the FDG model. Another important finding of the research is that the MO variable has a significant and positive effect only on the AK model. Finally, the KRD variable showed a positive and significant effect in all models except the AC model.

Result and Conclusions: Banks determine the items affecting their performance and attach importance to the operation of these items. In the study, four important rates were used as performance variables. According to some important results reached in the analysis; The fact that banks hold sufficient capital within their structure has a positive effect on their profitability. Although the disruptions in the repayment of the loans seemed to be a negative situation for the banks, they did not affect their performance positively or negatively. In addition, the bank's assets converted into loans, namely the increase in lending transactions, which are its main activities, provided an effect to increase the performance of banks.

The addition of items such as personnel expenses, interest income / interest expenses to the variables that affect performance, use of different data set and time period, and inclusion of more bank variables can be the subject of research.

TÜRKİYE'DEKİ MUHASEBE DÜZENLEMELERİ ÇERÇEVESİNDE FAALİYET KİRALAMASI İŞLEMLERİNİN İNCELENMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ*

Uğur KAYA¹

Oğuz Yusuf ATASEL²

Yaşar BAYRAKTAR³

Atıf/©: Kaya, U., Atasel, O. Y. ve Bayraktar, Y. (2020). Türkiye'deki muhasebe düzenlemeleri çerçevesinde faaliyet kiralaması işlemlerinin incelenmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 264-286. doi: 10.17218/hititsosbil.774023

Özet: Bu çalışmanın amacı, faaliyet kiralaması işlemlerinde özellik arz eden hususların Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS), Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS), Vergi Usul Kanunu (VUK) ve Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) çerçevesinde muhasebeleştirilme esaslarını açıklamaktır. TMS 17 yerine uygulamaya konulan TFRS 16, kiracı açısından finansal veya faaliyet kiralaması ayrımını kaldırarak doğrudan kullanım hakkının varlıklarda ve kira borçlarının ise yükümlülükte gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kiraya veren açısından ise TMS 17'de olduğu gibi faaliyet ve finansal kiralama sınıflandırılmasına devam edilmiştir. BOBİ FRS Bölüm 15'de kiraya veren ve kiracı açısından finansal ve faaliyet veya geleneksel kiralama ayrımı geçerliliğini korumaktadır. VUK'da ise sadece finansal kiralama ile ilgili hükümlere yer verildiği, MSUGT'da ise sadece kiralama işlemleri hususunda kullanılacak hesaplara yer verilerek açıklandığı tespit edilmiştir. TFRS 16 kapsamında kiracı işletmeler açısından tek tip kiralama modelinin öngörülmesi, bu tür işletmelerin varlık ve yükümlülüklerinin finansal tabloların karşılaştırılabilirliğinin artırılmasına ve gerçeğe uygun sunumunun sağlanmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kiralama İşlemleri, Faaliyet Kiralaması, TFRS 16, TMS 17, BOBİ FRS Bölüm 15.*

The Examination and Accounting of Operational Leasing in Terms of Turkish Accounting Regulations

Citation/©: Kaya, U., Atasel, O. Y. and Bayraktar, Y. (2020). The Examination and accounting of operational leasing in terms of Turkish accounting regulations. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 264-286. doi: 10.17218/hititsosbil.774023

Abstract: The purpose of this study is to explain the accounting principles for the issues that are special in operating leasing transactions in the framework of Tax Procedure Law (TPL), General Communiqué on Accounting System Application, Turkish Accounting and Financial Reporting Standards (TAS/TFRS) and the Financial Reporting Standard for Large and Medium-sized Entities (BOBİ FRS). In TFRS 16, which was put into practice instead of TAS 17, it was stated that the right of use

Makale Geliş Tarihi: 26.7.2020

Makale Kabul Tarihi: 2.9.2020

* Bu makale 4-5 Haziran 2020 tarihleri arasında online olarak düzenlenen Global Business Research Congress (GBRC) 2020 adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre özet kitabında basılmış "Faaliyet Kiralamasının Türkiye'deki Muhasebe Düzenlemeleri Açısından İncelenmesi" başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.

¹ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ukaya105@yahoo.com, <http://orcid.org/0000-0003-1358-7122>

² Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, oguzataseel@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-1654-9850>

³ Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ysr_bayraktar@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-6974-5292>

should be shown in assets and the lease obligations should be shown in liabilities without discriminating financial or operational leases for the lessee. In terms of the leaser, the classification of operations and financial leases continued, as in TAS 17. In BOBI FRS Chapter 15, the distinction between operational and financial lease remains valid for the lessee and the lessor. It has been determined that only provisions regarding financial leasing are included in Tax Procedure Law, and accounts that will be used only for leasing transactions are included in General Communique on Accounting System Application. Prediction of a uniform rental model for lessee businesses within the scope of TFRS 16, it is expected that these types of businesses will have significant impacts on ensuring the fair presentation of their assets and liabilities and increasing the comparability of financial statements.

Keywords: *Leasing Transaction, Operating Lease, TFRS 16, TAS 17, BOBI FRS Chapter 15.*

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte işletmeler yoğun rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürmektedir. Dolayısıyla rekabet avantajı elde etmek ve faaliyetlerini devamlı kılmak için teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek kendilerine gerekli olan makine, teçhizat ve ekipmanları bünyesinde bulundurmaya zorundadır. Yatırım ya da faaliyet sürecinde kullanılan bu varlıklar, satın alma, inşa etme ya da üretme yollarıyla edinilmektedir. Söz konusu edinim, özsermaye veya yabancı kaynak kullanımının yanında kiralama yoluyla da gerçekleştirilebilmektedir. İşletmeler sabit varlık yatırımlarında özsermaye veya yabancı sermaye maliyetini önemli ölçüde azaltmak için genellikle kiralama yolunu tercih etmektedir (Akdoğan ve diğerleri, 2011, s.63).

İngilizce “leasing” kelimesinin çevirisi olan kiralama, ekonomik ömre sahip bir varlığın kira ödemeleri karşılığında kullanım hakkının üçüncü kişilere devredilmesini ifade etmektedir (Sipahi, 2004, s.3; Öztaş ve Burak, 2014, s.52). Kiralamalar temel olarak “finansal kiralama” ve “faaliyet kiralaması” olmak üzere iki türe ayrılabilir (Gökgöz, 2019, s.319). *Finansal kiralama*, dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde devredildiği kiralama türüdür. *Faaliyet kiralaması* ise, dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde devredilmediği kiralama türüdür (TFRS 16, EK-A).

Kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ve finansal raporlarda sunulabilmesi için uluslararası ve ulusal bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Uluslararası alanda ilk olarak Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board – IASB) tarafından Uluslararası Muhasebe Standardı (International Accounting Standard-IAS) 17 Kiralama İşlemleri Standardı yayınlamış, Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (Financial Accounting Standards Board-FASB) tarafından ise FASB Accounting Standards Codification (FASB ASC) 840 Kiralama Standardı yayımlanmıştır. Ancak her iki standardın kiralama konusu olan varlık ve yükümlülükleri bilanço dışı bırakması şeffaf bir sunum sağlayamamasına neden olduğundan eleştirilmiştir (Akdoğan, 2019, s.80). Bu doğrultuda daha şeffaf bilgi sunumu için IASB ile FASB 2006 yılında ortak bir proje başlatmış ve 2016 yılında IASB Uluslararası Finansal Raporlama Standardı (International Financial Reporting Standard-IFRS) 16 Kiralama Standardını, FASB ise FASB ASC 842 Kiralama Standardını yayımlamıştır (Marşap ve Yanık, 2018, s.24).

Türkiye’de ise kiralama işlemleri ile ilgili 2005 yılında IAS 17’nin birebir çevirisi niteliğindeki Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 17 Kiralama İşlemleri Standardı yayımlanmıştır. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) 2017 yılında IFRS 16’nin birebir

çevirisi olan TFRS 16 Kiralamalar Standardı'nı taslak metin halinde yayımlayarak kamuoyu görüşüne sunmuştur (Akbulut, 2018, s.18). Bu standart 31.12.2018 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere 16.04.2018 tarihli ve 29826 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kiralama işlemleri ile ilgili bir diğer düzenleme ise yine KGK tarafından yayımlanan BOBİ FRS olup, söz konusu düzenlemenin 15. Bölümü sadece kiralama işlemlerine ilişkin hükümleri içermektedir. Son olarak Vergi Usul Kanunu'nda; 213 Sayılı VUK mükerrer 290. Maddesi ile 319 sayılı VUK Genel Tebliği'nde kiralama işlemleri ile ilgili hükümlere yer verildiği söylenebilir. Bu atfedilen düzenlemelerden özellikle TFRS 16 standardının getirmiş olduğu yenilik önem arz etmektedir. Zira bu uygulama ile birlikte kiracı açısından faaliyet kiralaması ve finansal kiralama ayırımına son verilmiş, bundan dolayı faaliyet kiralaması işlemlerinin finansal durum tablosuna bir varlık ve bir yükümlülüğü yansıtacak şekilde raporlanması gerektiği zorunluluk haline gelmiştir.

Literatür incelendiğinde özellikle IAS/TMS 17'den IFRS/TFRS 16'ya geçişin finansal tablolara ve finansal oranlara etkisinin araştırıldığı çalışmalar (Akdoğan ve Doğan, 2020; Akbulut, 2018; Acar ve diğerleri 2017; Akbulut, 2017; Serçemeli ve Öztürk, 2016; Öztürk, 2016; Öztürk ve Serçemeli, 2016; Sarı ve diğerleri, 2016; Wong ve Joshi, 2015; Şenyiğit, 2014; Branswijck ve diğerleri, 2011; Duke ve diğerleri, 2009) yapılmıştır. Bu çalışmalara dayanak oluşturan, özellikle faaliyet kiralamasından doğan hakların aktifleştirilmesi ile ilgili öncü çalışmaların da (Imhoff ve diğerleri, 1991, 1993, 1997; Ely, 1995; Beattie ve diğerleri, 1998; Bennett ve Bradbury, 2003; Duke ve Hsieh, 2006) olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Konuya kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi özelinde bakıldığında finansal kiralama işlemlerinin kiracı ve kiraya veren açıdan ele alındığı birçok çalışma (Doğan, 2019; Şeker ve Çemberlitaş, 2018; Demirci ve Kıymaz Kıvraklar, 2018; Pamukçu ve Çakmak, 2017; Cengiz, 2017; Gönen ve Akça, 2014; Köksal ve Beller, 2013; Gökgöz, 2013; Bengü, 2007) olmakla birlikte, faaliyet kiralaması özelinde daha az (Yalçın, 2019, Gökgöz, 2019, Can, 2019, Aksoy Hazır, 2018, Marşap ve Yanık, 2018, Aslan, 2018, Aktaş vd., 2017, Şentürk, 2016, Akça, 2013) çalışmaya rastlanmaktadır. Kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ile ilgili yapılan bu çalışmalar, mevzuat değişiklikleri ve yaşanan gelişmelere paralellik göstermektedir. Söz konusu çalışmalar yaşanan dönemin şartlarına uygun olup, var olan eksikliklerin giderilmesi amacıyla (Cooke ve Çürük, 1996) yapılmıştır.

Literatür kapsamında söz konusu çalışmaların özetle daha çok finansal kiralama işlemlerine ve TMS 17, TFRS 16 ve VUK kapsamında bu işlemlerin muhasebeleştirilmesine yönelik olduğu belirtilebilir. Diğer taraftan söz konusu çalışmaların TFRS 16'nın yayınlanması ile birlikte kiracı taraf için faaliyet kiralamasında aktifleştirmenin finansal tablolara ve oranlara etkisinin belirlenmesine yönelik olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmanın amacı kiralama türlerinden faaliyet kiralaması ile ilgili işlemlerin kiracı ve kiraya veren açısından muhasebeleştirilmesi ve raporlanması hususunda TFRS 16, TMS 17, BOBİ FRS Bölüm 15, MSUGT / VUK hükümlerini karşılaştırılmalı olarak ele alarak örnek uygulama eşliğinde açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın izleyen kısımlarında öncelikle Türkiye'deki kiralama işlemleri ile ilgili düzenlemeler açıklanmış, finansal ve faaliyet kiralaması arasındaki farklar ortaya konmuştur. Sonrasında ise sırasıyla; faaliyet kiralaması ile ilgili yapılan değişiklikler ve nedenlerine, atfedilen düzenlemelerdeki hükümlerin karşılaştırılmasına, kiralama işlemlerinde kullanılan hesaplara ve son olarak örnek uygulamaya yer verilmiştir.

2. TÜRKİYE'DE KİRALAMA İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Finansal raporlama ile ilgili Türkiye'de üç düzenleme bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; TMS/TFRS ve BOBİ FRS ve MSUGT'dir (Dinç ve Atabay, 2018, s.67). Yukarıda atfedilen düzenlemelerde, faaliyet kiralaması işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ile ilgili kısımlar aşağıda özet halinde sunulmuştur.

Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS): Faaliyet kiralaması işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ile ilgili daha önce de belirtildiği üzere ilk olarak TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardında hükümlere yer verilmiştir. Bu standart 24.02.2006 tarih ve 26090 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmış, KGK tarafında da birçok kez değişikliğe uğramıştır. TMS 17'de kiralama işlemlerinin sınıflandırılması başlığında paragraf 7-19 arasında finansal kiralama ya da faaliyet kiralamasının tespitine yönelik hükümlere, paragraf 33-35 arasında kiracı açısından faaliyet kiralaması ile ilgili hükümlere, paragraf 49-57 arasında kiraya veren açısından faaliyet kiralaması ilgili hükümlere paragraf 61-63 arası ise satış ve geri kiralama başlığında faaliyet kiralaması işlemleriyle ilgili hükümlere yer verilmiştir.

TMS 17'de kiracı açısından faaliyet kiralamasına yönelik düzenlemelerdeki ortak nokta kiralama konusu olan varlık ve yükümlülüklerin bilanço dışı bırakılmasıdır. Bu durum finansal tablo kullanıcılarına şeffaf bir sunum sağlanamamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda KGK uluslararası gelişmelere paralel olarak 16.04.2018 tarihli ve 29826 sayılı Resmi Gazete'de TFRS 16 Kiralamalar Standardı'nı yayımlamıştır. Bu standartta kiracı açısından finansal veya faaliyet kiralaması ayrımı yapılmadan doğrudan kullanım hakkının varlıklarda ve kira borçlarının ise yükümlülükte gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kiraya veren açısından ise TMS 17'de olduğu gibi faaliyet ve finansal kiralama sınıflandırılmasına devam edilmiş ve söz konusu hususa ilişkin hükümlere paragraf 61-66 arasında yer verilmiştir. Kiraya veren açısından faaliyet kiralaması için uygulanacak hükümler ise paragraf 81-91 arası ile paragraf 95-97 arasında açıklanmıştır. 2019 yılından itibaren TFRS 16'nın uygulamaya konulmasıyla birlikte, TMS 17 uygulamasına son verilmiştir.

Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS): BOBİ FRS Bölüm 15 Kiralamalar Standardında faaliyet kiralaması yerine geleneksel kiralama adı kullanılmış olup, paragraf 15.19'da kiracı, paragraf 15.28-15.30 arasında ise kiraya veren açısından faaliyet kiralaması işlemleri açıklanmıştır. Bu düzenlemede TMS 17'de olduğu gibi kiracı açısından faaliyet kiralamasına yönelik kiralama konusu olan varlık ve yükümlülükler bilanço dışı bırakılmaktadır.

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT): Söz konusu düzenlemede, diğer düzenlemelerden farklı olarak, kiralamaya özel hükümler yerine sadece kiralamada kullanılacak özel hesaplar ve açıklamalarına yer verilmiştir. Nitekim bu bağlamda, 31.07.2003 tarihinde Resmi Gazete de yayımlanan 11 sıra nr.1 Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile birlikte daha önce kiralama işlemleri ile ilgili Tekdüzen Hesap Planı'nda yer almayan hesaplara yer verilmiş ve bu hesapların açıklamaları yapılmıştır (Akdoğan ve diğerleri, 2011, s.93). MSUGT uygulanırken Vergi Usul Kanunu ve diğer kanunlar dikkate alınmaktadır. 213 sayılı VUK'un mükerrer 290. maddesi ile VUK'un 319 Sıra Nr.1 Tebliği kiralama işlemlerinden doğan hak, borç ve alacakların değerlendirilmesi ve amortisman uygulamalarını içermektedir.

Yukarıdaki düzenlemelere ek olarak Türkiye'de kiralama işlemleri, ilk olarak 1983 yılında "Özel Finans Kurumları Kurulması Hakkındaki Kararname" ile gündeme gelmişse de esas itibariyle

1985 yılında 3226 sayılı *Finansal Kiralama Kanunu* ile hukuki bir yapıya kavuşmuştur (Öztaş ve Burak, 2014, s.53). Bu kanun yerini 2012 yılında 6361 Sayılı *Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu*'na bırakmıştır (Demirci ve Kıymaz Kıvraklar, 2018, s.509). Söz konusu kanunda kiralama türleri olarak; finansal kiralama, faaliyet kiralaması, alt kiralama ve sat-geri kiralama olarak düzenlenmiştir (Öztaş ve Burak, 2014, s.53). Kiralama işlemleri ile ilgili olarak 6098 Sayılı *Türk Borçlar Kanunu*'nda da hükümlere yer verildiği belirtilebilir. Yapılan açıklamalar ışığında kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi, raporlanması ve finansal şirketler açısından bu çalışma kapsamında faaliyet kiralaması esas alınarak TMS 17, TFRS 16, BOBİ FRS Bölüm 15 ve VUK/MSUGT hükümleri incelenmiştir.

3. FAALİYET KİRALAMASI HAKKINDA BİLGİLER

Faaliyet kiralaması, kiraya verenin bir varlığın mülkiyetine sahip olmaktan kaynaklanan risk ve yararların tamamının kiracıya devredilmediği ve ilgili varlığın ekonomik ömrünün tamamının ya da büyük bir bölümünün kiracı tarafından kullanılmadığı kiralama türüdür (Şentürk, 2016, s. 623; Bayazıtlı ve diğerleri, 2015, s. 850). Literatürde faaliyet kiralaması, *operasyonel* ya da *geleneksel kiralama* olarak ifade edilmektedir (Ersoy, 2006, s. 62).

Finansal kiralama ise, kiraya verenin bir varlığın mülkiyetine sahip olmaktan kaynaklanan risk ve yararların tamamının kiracıya devredildiği ve ekonomik ömrünün tamamının ya da büyük bir bölümünün kiracı tarafından kullanıldığı kiralama türüdür. Kiralama işlemleri, kiralanmış varlığın mülkiyetinin kiraya veren ya da kiracıda bulunmasına göre finansal ya da faaliyet kiralaması olarak sınıflandırılmaktadır (Bayazıtlı ve diğerleri, 2015, s. 839). Görüldüğü üzere, finansal ve faaliyet kiralaması arasındaki esas farklılık, kira konusu olan varlığın mülkiyetinin kime ait olduğunun tespiti noktasında ortaya çıkmaktadır. Bir takım özellikli hususlar dâhilinde her iki kiralama türü arasındaki farklılıklar özet olarak Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Finansal Kiralama ile Faaliyet Kiralaması Arasındaki Farklılıklar

Özellikler	Finansal Kiralama	Faaliyet veya Geleneksel Kiralama
<i>Kiralama sözleşmesi sonunda malın satın alınması kararı</i>	Kiracının tercihi	Kiraya verenin ya da kiracının tercihi
<i>Asgari Kiralama süresi</i>	Kiralama konusu varlığın ekonomik ömrünün tamamını ya da büyük bir bölümünü kapsar (yaklaşık % 80'den fazlası)	Kiralama konusu varlığın ekonomik ömrünün küçük bir bölümünü kapsar (yaklaşık % 80'den azı)
<i>Kiralar toplamının bugünkü değeri</i>	Kira konusu varlığın rayiç bedelinin % 90'ından fazla olması	Kira konusu varlığın rayiç bedelinin % 90'ından az olması
<i>Kira dönemi sonunda kira konusu varlığın satış değeri</i>	Kira konusu varlığın rayiç bedelinden küçük olmalı	Kira konusu varlığın rayiç bedelinden eşit ya da büyük olmalı
<i>Kira konusu varlığın mülkiyetine ilişkin hakların devri</i>	Kira konusu varlığın mülkiyeti sözleşme sonunda kiracıya devredilebilir	Dönem sonunda kira konu varlık kiraya verene iade edilir
<i>Kiracının kiralama sonunda varlığı satın alma hakkı</i>	Bulunmalıdır	İhtiyari (rayiç bedel üzerinden)
<i>Kalan değer (kalıntı değer)</i>	Sembolik değer	Dönem sonu rayiç bedel
<i>Kiralama hizmetini sunan taraf</i>	Genellikle finansal kiralama şirketleri, imalatçılar ile bankalar tarafından sunulmaktadır	Finansal kiralama şirketleri tarafından da sunulabileceği gibi imalatçı ya da tüccarın kendisi tarafından da sunulabilir
<i>Kiralama sözleşmesinin konusu</i>	Kiralama sözleşmesi sadece mali konuları kapsar. Bu sözleşmeye bakım ve sigorta masrafları dâhil değildir.	Kiralama sözleşmesi bakım ve sigorta masrafları başta olmak üzere temin masraflarını da kapsar

Kaynak; Can, 2019, s. 8; Aslan, 2018, s. 59; Şentürk, 2016, s. 624; Öztaş ve Burak, 2014, s. 58.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, faaliyet kiralaması ile finansal kiralamayı ayıran temel özellik; sözleşmenin süresi ve sözleşme bitiminde veya taksitleri henüz bitmemiş olan varlığın kiralama

işletmesine iadesi olarak belirtilebilir (Parlak, 2018, s.46). Diğer taraftan faaliyet kiralamasının kiracı ve kiraya veren açısından bir takım avantaj ve dezavantajları vardır. Bu çerçevede söz konusu avantajlar Tablo 2’de, dezavantajlar ise Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 2. Faaliyet Kiralamasının Avantajları

Kiracı	Kiraya Veren
- <i>Maliyet avantajı</i> ; Kiracı ihtiyaç duyduğu varlık için yüksek tutarda ödeme yapmadan belirli bir işi için belirli süre zarfında ilgili varlığı kiralayarak bu avantajı elde edebilir.	- <i>Hücre Pazar Oluşturulması</i> ; Özelleşmiş ürünler üzerine odaklanılmasını kolaylaştırarak kiraya veren işletmelerin bu alanda uzmanlaşmasını sağlar.
- <i>Kısa Süreli Kullanım</i> ; Kısa süreli faaliyetlerin (Örnek: Bazı inşaat ihaleleri) gerçekleştirilmesinde son derece verimli bir finansman yöntemi olmaktadır.	- <i>Yüksek Karlılık</i> ; Faaliyet kiralaması sayesinde orta vadede hem maliyetlerin azalmasını hem de kalitenin yükselmesini sağlamaktadır.
- <i>Teknoloji Yenileme</i> ; Teknolojik gelişmelerin takip edilerek etkin ve verimli bir biçimde faaliyet göstermek isteyen işletmeler için faaliyet kiralaması en son teknolojik yeniliklerin kullanılması sebebiyle çok daha etkin ve ucuz olmaktadır.	- <i>Satış Kazancı Avantajı</i> ; Kiralama konusu varlığın kalan değerinin ikincil piyasada rayiç bedeline veya daha yükseğine satılmasıyla belirli kazanç avantajı sağlar.
- <i>Vergi Avantajı</i> ; Faaliyet kiralaması ile birlikte kiracı işletmeler tarafından bu avantaj elde edilmektedir.	- <i>Müşteri İlişkileri</i> ; Müşterilerin memnuniyeti için onlar ile sürekli irtibat halinde olunması, müşteri ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlar.
- <i>Operasyonel Avantajlar</i> ; Faaliyet kiralaması yoluyla işletmeler daha düşük maliyetlerle ihtiyaç duydukları varlıkları elde edebilmekte, ayrıca bakım ve onarım gibi faaliyetlerle de ilgilenmek zorunda kalmamaktadırlar.	- <i>Kısa Vadeli Çok Kiralama</i> ; Kiralama konusu varlığın kira sözleşmesi sonunda aynı ya da farklı kuruluşlara kiraya verilerek iş hacminde artışı sağlar.
- <i>Firma Kredibilitesi</i> ; Faaliyet kiralaması sayesinde, işletmeler bilanço dışı esnek bir finansman sağlar. Bu durum işletmelerin kredibilitesine olumlu katkı sunar. ⁴	
- <i>Finansal Esneklik</i> ; Faaliyet kiralaması işletmelerin kur riski, faiz riski ve varlık değer kaybetme riski gibi risklerden daha çabuk kaçınmalarını sağlar.	

Kaynak; Parlak ve Akdoğan, 2019, ss. 65-67; Uzun, 2016, ss. 50-56; Öztaş ve Burak, 2014, ss. 56-57; Çeltik, 2009, ss. 68-75.

⁴ *Bilanço Dışı Finansman*, işletmelerin faaliyetlerini sürdürmek adına bilançolarının aktif ve pasifini etkilememek şartıyla finansman bulmalarını ifade eder (Pamukçu, 2010, s.481). TFRS 16 Kiralamalar Standardı yayımlanmadan önce faaliyet kiralaması, bilanço dışı izleme sayesinde firma kredibilitesini artırma aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu durum ise işletmelerin finansal durumlarını olduğundan farklı göstermelerine neden olmakta ve finansal tablo kullanıcılarının anlaşılır, güvenilir ve gerçeğe uygun bilgiye ulaşmalarını engellemekteydi (Can, 2019, s.8; Şenyiğit, 2014, s.297). Bu nedenle yeni kiralama standardı (TFRS/IFRS 16) ile ilgili düzenlemelerde değişikliğe gidilerek, faaliyet kiralaması işlemlerinin bilançoda raporlanması sağlanmış ve buna bağlı olarak da firma kredibilitesi avantajı ortadan kaldırılmıştır.

Tablo 3. Faaliyet Kiralamasının Dezavantajları

Kiracı	Kiraya Veren
<p>-Faaliyet kiralamasında, kira konusu varlığın bakım ve onarım gibi faaliyetleri kiralamaya veren işletmeye aittir. Bu durumda kiraya veren işletmenin konusunda yeterli donanım ve uzmanlığa sahip olması önem arz etmektedir. Zira kiraya verenin ilgili malzeme hakkında uzmanlaşmamış olması, kiracı açısından çalışma süreci içerisinde ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olabilir. Kiraya veren işletmenin gerekli uzmanlığa ve donanımına sahip olmaması, ilgili malzemenin bakımlarını yapmadan kiraya vermesi ile de sonuçlanabilir. Bu durumda malzeme yakın bir zamanda arıza verebilir. Çalışma esnasında karşılaşılan bu tür arızalar hem kiracının işlerinin aksamasına, hem de iki işletme arasındaki güven unsurunun zarar görmesine neden olmaktadır. <i>Bir varlığın gerekli donanım ve uzmanlığa sahip olmayan bir kiralama işletmesinden kiralanması çalışmalarda istenilmeyen süreçlerle karşı karşıya kalınmasına neden olacaktır.</i></p>	<p>-<i>Portföy Yönetimi Riski;</i> Varlık portföyünün zamanında yenilenmemesi, portföyünde talebi zayıf olan markaların bulundurulması vb. nedenler esas itibarıyla portföy yönetiminin doğru yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum ise varlık kiralamasına olan talebi azaltacağından, portföy yönetim riskini ortaya çıkaracaktır.</p> <p>-<i>Stok Maliyeti Riski;</i> Faaliyet kiralaması yönteminde, kiraya veren şirketlerin, çok fazla stok bulundurmaları stok maliyet riski ile karşılaşmalarına neden olacaktır.</p> <p>-<i>Kredi ve Varlık Riski;</i> Kiraya veren işletme ilgili varlığın tüm risk ve faydalarını karşı tarafa devretmediği için ilk olarak kiracıyla yaptığı sözleşmede kredi riskini üstlenmekte, ilgili varlığın kullanım hakkını devrettiğinde ise varlık riskini üstlenmektedir. Dolayısıyla kredi ve varlık riski ortaya çıkmaktadır.</p>

Kaynak; Parlak ve Akdoğan, 2019, ss. 65-67; Uzun, 2016, ss. 50-56; Öztaş ve Burak, 2014, ss. 56-57; Çeltik, 2009, ss. 68-75.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, faaliyet kiralamasında esas olan dezavantaj, kiralama konusu varlığı kiraya veren işletmenin ürünü hakkında yeterli donanım ve uzmanlığa sahip olmamasıdır. Bu bağlamda kiraya verenin uzman ve piyasaya hâkim olması söz konusu dezavantajların azalmasına ve böylece kiracıların da faaliyetlerini daha verimli ve aksamadan sürdürmesine imkân sağlayabilecektir.

4. FAALİYET KİRALAMASI İLE İLGİLİ STANDARTLAR KAPSAMINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER VE NEDENLERİ

Daha önce belirtildiği üzere kiralama işlemleri için TMS 17 yerine TFRS 16 uygulamaya konulmuştur. Kiralamalar için tamamen yeni bir standardın yayınlanmasının temel nedeni, işletmelerin faaliyetleri içerisinde kiralama işlemlerinin giderek önem kazanmasına rağmen TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı'nın bu öneme uygun hükümler içermemesi ve özellikle faaliyet kiralama işlemlerini bilanço dışında tutmasıdır. TMS 17'de kiralama, faaliyet ve finansal kiralama olarak ayrıma tabi tutulmakta ve bunlara ilişkin muhasebeleştirme hükümleri farklılaşmaktaydı. Kiracı açısından faaliyet kiralamalarının tamamen bilanço dışında kalması, diğer bir ifadeyle kiralama işlemlerine ilişkin varlık ve yükümlülüklerin finansal durum tablosuna yansıtılmaması, özellikle karşılaştırmalı analizler açısından büyük sorun teşkil etmekteydi. Finansal kiralama yoluyla uzun süreli kiralama yapanlar ile kısa süreli ama devamlı kiralama yapanların finansal tablolarının karşılaştırılabilirliklerini azaltmaktaydı. Ayrıca faaliyet kiralaması nedeniyle, bazı işletmelerin finansal durumları tam olarak sunulamamaktaydı. Özellikle bu durum havayolu başta olmak üzere taşıma, enerji, telekomünikasyon ve perakende sektörlerinde ortaya çıkmaktaydı (Örten ve diğerleri, 2019, s.283).

Yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu 2005 yılında bilanço dışı bir finansman kaynağı olarak nitelendirdiği faaliyet kiralamasına ilişkin kira yükümlülükleri ile ilgili olarak FASB ASC 840 Standardı'nın şeffaflığı sağlayamadığı konusunda çeşitli eleştirilerde bulunmuş ve eleştiriler doğrultusunda FASB ve IASB kiralama işlemleri ile ilgili standardın yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmalara başlamıştır (Aslan, 2018, s.57; Marşap ve Yanık, 2018, s.24).

IASB ve FASB yaşanan gelişmeler doğrultusunda kiralama işlemleri ile ilgili eleştirileri de dikkate alarak uluslararası uyumlaştırma⁵ uygulamalarının bir parçası olarak 2006 yılında ortak bir proje başlatmıştır (Marşap ve Yanık, 2018, s.24). Bu projenin sonucunda FASB, FASB ASC 842 Kiralama Standardını 2016 yılında, IASB ise, 2019 yılından itibaren IAS 17 Standardı'nın yerini alan IFRS 16 Kiralama İşlemleri Standardını yayımlamıştır (Öztürk, 2016, s.3).

Türkiye'de ise uluslararası alandaki gelişmelere paralel olarak TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı'nın yerini alacak şekilde KGK tarafından 2017 yılında IFRS 16'nın çevirisi niteliğinde olan TFRS 16 Kiralamalar Standardı taslak metin halinde kamuoyu görüşüne sunulmuştur. Bu standart, 31.12.2018 tarihini izleyen hesap dönemlerinden itibaren uygulanmak üzere 16.04.2018 tarihinde 29826 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Marşap ve Yanık, 2018, s.24).

Yayımlanan IFRS/TFRS 16 ile birlikte uygulayıcılar açısından önem arz eden bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Örten ve diğerleri, 2019, s.284):

- Kiracı açısından faaliyet ve finansal kiralama ayrımı yapılmaksızın, tüm kiralama işlemlerinin tek bir kiralama modeli olarak finansal kiralama şeklinde değerlendirilmesine karar verilmiştir.
- Kiracı açıında tek bir kiralama modeli ile kiralamadan doğan hak ve yükümlülüğün kayda alınması esasına dayandırılmıştır.
- Standardın uygulanması ile birlikte işletmelerin finansal tablolarında kapsamlı değişiklikler meydana gelmesi muhtemeldir. Bunların başında duran varlıklardaki artış nedeniyle varlık devir hızı, cari borçlardaki artış nedeniyle cari oranın düşmesi, borçlardaki artış nedeniyle finansal kaldıraç oranının artması vb. gelmektedir. Ayrıca nakit akışların toplamında bir etkisi olmamasına rağmen, kendi içerisinde işletme faaliyetlerinden nakit akışlarını artırarak finansman faaliyetlerinden nakit akışlarını azaltacağı açıktır.

TFRS 16 kapsamında yapılan bu değişiklikler sonuç itibariyle finansal tabloların gerçeğe uygun sunulmasına katkı sağlayacak ve ilgili tabloların şeffaflığını artıracaktır. Bu doğrultuda finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu faydalı finansal bilgiye ulaşmalarına da katkı sağlayacaktır. Son olarak BOBİ FRS kapsamında herhangi bir değişiklik olmadığından, bu bağlamda bir açıklama yapılmamıştır.

⁵ Uyumlaştırma, uluslararası alanda muhasebede kullanılmakta olan farklı yöntem veya politikaların uyumlaştırılması anlamına gelmektedir. Nitekim bu politikalar işletmelerin finansal tablolarının sonuçlarını farklılaştırmasına neden olduğundan finansal tabloların karşılaştırılmasını zorlaştırmaktadır (Çankaya ve Dinç, 2012, s.82).

5. TÜRKİYE'DEKİ DÜZENLEMELERDE FAALİYET KİRALAMASI İLE İLGİLİ HÜKÜMLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi hususu daha önce değinilen TMS 17, TFRS 16, BOBİ FRS Bölüm 15 ve VUK/MSUGT çerçevesinde değerlendirilerek çalışmanın takip eden kısımlarında ilk olarak genel karşılaştırma, daha sonra kiracı ve kiraya veren açısından karşılaştırma yapılmıştır.

5.1. Genel Karşılaştırma

Atfolunan düzenlemelerin *tanım, kapsam, kiralama işlemlerinin sınıflandırılması ve kiralama teşvikleri* açısından karşılaştırmaları yapılmıştır.

Tanım açısından; kiralama konusu varlık TFRS 16'da "*varlığın kullanımını kontrol etme hakkı*" olarak, TMS 17 ve BOBİ FRS Bölüm 15'de "*varlığın kullanım hakkı*" olarak ve VUK'da ise "*varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ile yararlarının devredilmesi*" şeklinde tanımlanmaktadır.

Kapsam açısından; kapsam genişliği bağlamında ilk sırada TFRS 16 gelmekte olup, bu düzenlemeyi sırasıyla TMS 17, BOBİ FRS Bölüm 15 ve VUK izlemektedir. Ayrıca hangi işlemlerde bu düzenlemelerin uygulanamayacağı TFRS 16 paragraf 3'de (TFRS 6 Maden Kaynaklarının Araştırılması ve Değerlendirilmesi, TMS 41 Tarımsal Faaliyetler, TFRS Yorum 12 İmtiyazlı Hizmet Anlaşmaları, TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat, TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standartları kapsamına giren işlemlerde) belirtilmiştir. Bu tür işlemler TMS 17'de ise paragraf 2'de (TFRS 6 Maden Kaynaklarının Araştırılması ve Değerlendirilmesi, TMS 41 Tarımsal Faaliyetler, TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar, TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller standartları kapsamına giren işlemlerde) ve BOBİ FRS Bölüm 15 paragraf 15.4'de (BOBİ FRS Bölüm 8 Maden Kaynaklarının Aranması ve Değerlendirilmesi, BOBİ FRS Bölüm 14 Maddi Olmayan Duran Varlıklar bölümleri kapsamına giren işlemlerde) açıklanmıştır. TMS 17 kapsamında kiracı ve kiraya veren açısından faaliyet kiralamasına giren yatırım amaçlı gayrimenkullerin TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayri Menkuller Standardı'na göre değerlendirmesine TFRS 16'da son verilmiştir. Başka bir ifadeyle TMS 40 kapsamına giren yatırım amaçlı gayrimenkuller de TFRS 16 kapsamında değerlendirilme imkânı bulmuştur.

Kiralama işlemlerinin sınıflandırılması açısından; TFRS 16'da kiracı açısından faaliyet kiralaması ve finansal kiralama ayırımına son verilerek *tüm kiralamalar finansal kiralama* olarak değerlendirilmiş, ilgili varlıkların ise "*Kullanım Hakkı Varlığı*" olarak sınıflandırılarak, kira yükümlülükleri ile birlikte finansal durum tablosunda gösterilmesi öngörülmüştür. Kiraya veren açısından ise TMS 17 ve TFRS 16 uyumluluk göstermekte, faaliyet ve finansal kiralama ayırımına devam edilmektedir. TMS 17 ve BOBİ FRS Bölüm 15'de kiracı ve kiraya veren açısından faaliyet ve finansal kiralama ayırımına yer verilmekte, ilgili hükümleri de uyumluluk göstermektedir. Sadece BOBİ FRS Bölüm 15'de faaliyet kiralaması yerine geleneksel kiralama adı kullanılmaktadır. VUK'da ise doğrudan finansal kiralama ile ilgili hükümlere yer verilmektedir.

Kiralama teşvikleri açısından; kısmen de olsa her düzenleme de kiralama teşviklerine yer verildiği söylenebilir. TFRS 16'da kira teşvikinin tanımı yapılmakta ve paragraf 24'de kiracının kullanım hakkı olan varlığın maliyetini ölçerken almış olduğu kira teşviklerini ilgili maliyetten düşürmesi gerektiği belirtilmiştir. TMS 17'de ise doğrudan düzenleme olmamakla birlikte bu standardın uygulanmasında ve yorumlanmasında kullanılan TMS Yorum 15 Faaliyet Kiralaması – Teşvikler yorumunda gerekli açıklamalara yer verilmiş olup, sözkonusu açıklamalar TFRS 16

ile uyumluluk göstermektedir. BOBİ FRS Bölüm 15 paragraf 15.29'da kiraya veren tarafın ne yapması gerektiği hususunun açıklandığı anlaşılmaktadır. VUK'da ise 319 sıra nr.'lı Genel Tebliği'nin üçüncü kısmında yer alan "Katma Değer Vergisi ve Teşviklerden Yararlanma" başlığı altında teşvikler konusu ele alınmıştır.

Düzenlemeler ile ilgili yukarıda yapılan karşılaştırmalar, kiralama işleminde kiracı ve kiraya veren için ortak nokta kabul edilecek hususlar açısından yapılmış, aşağıda ise faaliyet kiralaması özelinde kiracı ve kiraya veren açısından düzenlemelerdeki hükümler karşılaştırılmıştır.

5.2. Kiracı Açısından Karşılaştırma

Çalışmanın bu kısmında kiracı bağlamında faaliyet kiralaması işleminin *ilk ölçümü*, *aktife alınacak hesap/hesap grubu*, *sonraki dönemlerde ölçüm* ve *amortisman/itfa payları* ile ilgili karşılaştırma yapılmıştır.

İlk ölçüm açısından; TFRS 16, paragraf 16'ya göre kiracı, faaliyet kiralamasının fiilen başladığı tarihte finansal tablolarında bir kullanım hakkı varlığı ile bir kira yükümlülüğünü yansıtmak zorundadır. *Kullanım hakkı varlığı*, kiralamanın fiilen başladığı tarihte maliyet bedeli üzerinden, *kira yükümlülüğü* ise ödenmemiş olan kira ödemelerinin bugünkü değeri üzerinden ölçülür. Bu durum daha önce de belirtildiği üzere, TFRS 16'da faaliyet ve finansal kiralama ayrımının kiracı açısından sonlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Diğer düzenlemelerde ise bu ayrım devam ettiğinden, kiracı kira ödemelerini doğrusal olarak kiralama süresi boyunca gider olarak muhasebeleştirilmektedir. Son olarak başlangıç maliyetlerinin TFRS 16'da ilgili varlığının maliyetine eklenmesine, diğer düzenlemelerde ise dönem gideri olarak kar veya zarar tablosuna aktarılmasına ilişkin hükümlere yer verilmektedir.

Aktife alınacak hesap/hesap grubu açısından; kiracı TFRS 16'ya göre faaliyet kiralamasından doğan kullanım hakkını finansal durum tablosu içerisinde ayrı bir varlık sınıfı olarak sunabilir. Bununla birlikte TFRS 16 paragraf 47'de ayrı bir varlık sınıfı olarak sunmadığı durumda da, "bu varlıkların ilişkili olduğu dayanak varlıklara sahip olunsaydı bunların sunulacağı hesap kalemine dâhil ederek, bu durumu finansal durum tablosu dipnotlarında hangi hesap kalemlerinin söz konusu kullanım hakkı varlıklarını içerdiğini" açıklaması gerektiği belirtilmiştir. Diğer düzenlemelerde ise kullanım hakkı varlığı olarak sınıflandırma öngörülmediğinden, bu amaçla yapılan ödemeler dönem gideri olarak finansal tablolara yansıtılmaktadır.

Sonraki dönemlerdeki ölçüm açısından; kiracı TFRS 16'ya göre kiralamanın fiilen başladığı tarihten sonra kullanım hakkı varlığını; TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Standardı kapsamında sınıflandırılıp, gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmesi durumunda *gerçeğe uygun değer yöntemine* göre, TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardı kapsamında bir maddi duran varlık olarak sınıflandırılıp, *yeniden değerlendirme yöntemi* tercih edildiğinde bu yöntemle göre, bu iki yöntemde kullanılmadığı takdirde ise *maliyet yöntemine* göre ölçer (TFRS 16, paragraf 29-35). Kira yükümlülüğünün sonraki dönemlerde ölçümü ile ilgili TFRS 16 paragraf 36'de açıklama yapılmış olup; "...kiracı; kira yükümlülüğünün defter değerini, kira yükümlülüğündeki faizi yansıtacak şekilde artırır, yine defter değerini, yapılan kira ödemelerini yansıtacak şekilde azaltır, son olarak defter değerini, tüm yeniden değerlendirmeleri ve kiralamada yapılan değişiklikleri yansıtacak şekilde ya da revize edilmiş özü itibarıyla sabit kira ödemelerini yansıtacak şekilde yeniden ölçülür" şeklinde ifade edilmiştir. Diğer düzenlemelerde kullanım hakkı varlıkları ve kira yükümlülükleri olmadığından değerlendirme de yapılmamaktadır.

Amortisman veya itfa payları açısından; TFRS 16 paragraf 32'ye göre kiracı, kullanım hakkı varlığını, kiralamanın fiilen başladığı tarihten başlamak üzere, söz konusu varlığın yararlı ömrü veya kiralama süresinden kısa olanına göre amortisman tabi tutar. Diğer düzenlemelerde ise amortisman ya da itfa payı uygulaması söz konusu değildir.

5.3. Kiraya Veren Açısından Karşılaştırma

Çalışmanın bu kısmında ise kiraya veren açısından *ilk ölçümü*, *amortisman/itfa payları* ve *sonraki dönemlerde ölçüm* ile ilgili karşılaştırma yapılmıştır.

İlk ölçüm açısından; tüm düzenlemelerde faaliyet kiralaması veya geleneksel kiralama ile ilgili işlemlerin kiraya veren açısından muhasebeleştirme işlemlerinde, genellikle elde edilen kira ödemeleri doğrusal (eşit) olarak kiralama süresi boyunca gelir olarak kar veya zarar tablosuna yansıtılmaktadır (Konuyla ilgili maddeler; TFRS 16 paragraf 81, TMS 17 paragraf 50, BOBİ FRS Bölüm 15 paragraf 15.28).

Amortisman veya itfa payları açısından; tüm düzenlemelerde amortisman tabi kiralama konusu varlıklar için genel olarak amortisman/itfa payı ayrılmaktadır. Amortisman tutarını veya itfa payını belirlemek için kiraya veren işletmelerin diğer amortisman tabi varlıklara uyguladıkları amortisman politikası dikkate alınmaktadır. Sadece VUK ve MSUGT'da bu tutar ve paylar ilgili varlıklar için önceden belirtilen ekonomik ömürlere göre tespit edilmektedir.

Sonraki dönemlerdeki ölçümü açısından; tüm düzenlemelerde ilk ölçümde olduğu gibi her dönem elde edilen kira gelirleri kiralama süresi boyunca kar veya zarar tablosuna yansıtılmaktadır.

6. FAALİYET KİRALAMASI İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Bu başlık altında faaliyet kiralaması işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde kullanılan hesaplar incelenmiş ve örnek uygulama üzerinden konuya açıklık getirilmiştir.

6.1. Faaliyet Kiralamasıyla İlgili Kullanılan Hesapların İncelenmesi

Türkiye'de kiralamayla ilgili işlemlerin muhasebeleştirilmesinde hangi özel hesapların kullanılması gerektiği hususu iki düzenleme ile açıklanmıştır. Sözkonusu düzenlemelerden birincisi, 31.07.2003 tarihinde 25185 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 11 nr.'lı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT), diğeri ise KGK tarafından 13.12.2018 tarihinde yayınlanan "Finansal Raporlama Standartları'na Uygun Hesap Planı Taslağı"dır. Her iki düzenlemede de kiralama işlemleri ile ilgili özel hesaplara yer verilmektedir. MSUGT'deki kiralama işlemleri ile ilgili kullanılacak hesap grupları; 12-22 Ticari Alacaklar, 26 Maddi Olmayan Duran Varlıklar/260 Haklar Hesabı, 30-40 Mali Borçlar/301-401 Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar Hesabı – 302-402 Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri Hesabı (-) ve son olarak gider ile maliyet hesapları şeklinde belirtilebilir. Finansal Raporlama Standartları'na Uygun Hesap Planı Taslağı'ndaki hesaplar da MSUGT ile benzerlik göstermekle birlikte, bazı hesap grubu ve adlarında farklılık bulunmaktadır. Taslak Hesap Planı'ndaki kiralama işlemleri ile ilgili kullanılacak hesap grupları; 12-22 Ticari Alacaklar, 24 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller, 26 Şerefiye ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar, 30-40 Finansal Yükümlülükler/ 303-403 Kiralama İşlemlerinden Kaynaklanan Yükümlülükler Hesabı – 308-408 Ertelenmiş Borçlanma Maliyetleri Hesabı (-) ve son olarak gider ile maliyet hesapları şeklinde ifade edilebilir.

MSUGT/VUK'a göre ise kiralamaya konu varlığın edinimi kiracı açısından hak olarak nitelendirilmiş olup, bu varlığın 26 Maddi Olmayan Duran Varlıklar hesap grubu içerisinde 260

Haklar Hesabı'nda izlenmesi gerekmektedir. Ancak bu hususun, finansal kiralama işleminde kiracı taraf için geçerli olduğu unutulmamalıdır.

TFRS 16 kapsamında finansal ve faaliyet kiralamasına konu olan varlıklar bilançoda, duran varlıklar hesap sınıfında, maddi duran varlıklar veya maddi olmayan duran varlıklar grubunda "Kullanım Hakkı Varlıkları" olarak, finansal ve faaliyet kiralaması borçları ise, borçlardan ayrı bir başlık olarak ya da borçlar içinde "Kiralama Borçları" olarak raporlanmalıdır (Aslan, 2018, s.63). Atfedilen "Kullanım Hakkı Varlıkları"nın KGK tarafından yayınlanan Finansal Raporlama Standartları'na Uygun Hesap Planı Taslağı ve MSUGT Tekdüzen Hesap Planı'nda hangi hesap grubu ve hangi hesap adı altında yer alacağı açık değildir. Ancak KGK tarafından yayınlanan "Finansal Tablo Örnekleri ve Kullanım Rehberi"ne göre kiracıların kullanım hakkı varlıklarını finansal durum tablosunda ya da dipnotlarında diğer varlıklardan ayrı bir şekilde göstermeyi tercih etmesi halinde "Kullanım Hakkı Varlıkları" kalemi altında gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı rehberde kullanım hakkı varlıklarını finansal durum tablosunda ayrı bir şekilde göstermeyi tercih etmeyen kiracı işletmeler için ise, kullanım hakkı varlıklarını, bu varlıkların ilişkili olduğu dayanak varlıkları altında finansal durum tablosuna yansıtılarak, gerekli açıklamaların dipnotlarda yer verilmesi gerektiği söylenmiştir. Bu açıklamalar doğrultusunda TFRS 16 kapsamında kiracı açısından aktifleştirilecek tutarın hangi hesap grubu ve hangi hesap adı ile raporlanacağı hususunda bir netlik olmadığı ve işletmelerin tercihine bırakıldığı söylenebilir.

6.2. Örnek Uygulama

Aşağıda kiracı ve kiraya veren açısından faaliyet kiralaması ile ilgili örnek uygulama aracılığıyla mevcut düzenlemeler arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya konulmuştur.

Örnek: Emir Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş., 01.01.2020 tarihinde UYO AVM'den satış ve pazarlama faaliyetlerinde kullanılmak üzere 5 yıllığına bir mağaza kiralamıştır. Aracı kuruluşa 5.000,-TL komisyon ödemesi yapılarak her yıl 80.000,-TL kira bedeli ödemesi yapılması hususunda anlaşılmıştır. Kiralama faaliyet kiralaması şeklinde olup, kiralama sözleşmesindeki diğer hususlar aşağıdaki gibidir:

-Kira ödemeleri her yılın sonunda yapılacaktır.

-Piyasa faiz oranı % 5 olarak dikkate alınacaktır.

-Kira ödemeleri dördüncü yılın başında Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE)'ndeki artışa göre güncellenecektir. 31.12.2019 tarihinde ÜFE % 18,06 olup, 31.12.2022 tarihinde bu oranın % 19,07 olması beklenmektedir.

-Amortisman hesaplanırken doğrusal amortisman yöntemi kullanılacaktır.

- Her iki işletmede finansal tablolarını yıllık olarak hazırlamaktadır. (KDV ve diğer vergilerin etkisi ihmal edilmiştir.)

TFRS 16 Kapsamında Emir Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş. (Kiracı) tarafından yapılması gereken hesaplama ve muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

i. Ödeme Planının Hazırlanması:

Öncelikle kiralama borcunun bugünkü değeri hesaplanıp kullanım hakkı ve kira yükümlülüğünün finansal durum tablosuna yansıtılması gerekmektedir. Buna göre; ilk üç yıl açısından Bugünkü değer= $217.860,-TL [80.000,-TL/(1+0,05)^1+80.000,-TL/(1+0,05)^2+80.000,-$

TL/(1+0,05)³] olarak hesaplanmıştır. TFRS 16 prf. 24/c'e göre başlangıç maliyeti olan 5.000,- TL'lik komisyon giderinin de kullanım hakkı varlığının maliyetine eklenmesi gerekmektedir. Dördüncü yılın başı olan 01.01.2023 tarihinde ÜFE'ye göre kira ödeme tutarının yeniden hesaplanması gerekmektedir. Buna göre kira artış oranı % 5,59 [(%19,07-%18,06)/%18,06] olarak hesaplanmış ve sonraki iki yıldaki kira ödemeleri bu artış oranı dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre 2023 ve 2024'deki değişken kira gideri 84.474,-TL (1,0559 x 80.000,-TL) olarak tespit edilmiştir. Kira ödemelerinde faiz oranlarından kaynaklamayan bu tür değişiklik söz konusu olduğunda, bugünkü değer hesaplanırken; TFRS 16 paragraf 43'e göre değiştirilmemiş bir iskonto oranı yani % 5 kullanılmalıdır. Son iki yıla ait Bugünkü değer= 135.684,-TL [84.474,-TL/(1+0,05)⁴+84.474,-TL/(1+0,05)⁵] olarak hesaplanmıştır.

Dolayısıyla kira ödemelerinin bugünkü değerinin toplamı olan 353.544,-TL tutarına 5.000,-TL komisyon gideri eklenerek toplam kullanım hakkı varlığının defter değeri 358.544,-TL olarak, doğrusal amortisman yöntemine göre yıllar itibariyle ayrılacak amortisman tutarı ise 71.709,-TL [(5.000,-TL+353.544,-TL)/5 yıl] olarak hesaplanmıştır. 31.12.2023 tarihinde revize edilmiş kira yükümlülüklerinin bugünkü değeri 157.072,-TL olarak hesaplanmıştır. Başka bir ifadeyle iki yıldaki kira ödemelerinin bugünkü değeri bu tutar olmalıdır. Yukarıdaki bilgiler ve hesaplamalar doğrultusunda Emir Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş.'nin faaliyet kiralamasına ait ödeme planı Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Emir Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş.'nin Faaliyet Kiralamasına Ait Ödeme Planı

	2020	2021	2022	2023	2024	Toplam
Kira Ödemeleri	80.000	80.000	80.000	84.474	84.474	408.948
Kira Ödemelerinin Bugünkü Değeri	76.190	72.562	69.107	69.497	66.188	353.544
Faaliyet Kiralaması Yükümlülüğü	353.544	291.222	225.783	157.072	80.451	
Kullanım Hakkı Varlığı (Net)	358.544	286.835	215.127	143.418	71.709	
Finansman Gideri	17.677	14.561	11.289	7.854	4.023	55.404
Anapara Ödemesi	62.323	65.439	68.711	76.620	80.451	353.544
Amortisman Gideri	71.709	71.709	71.709	71.709	71.709	358.544

ii. *Kullanım Hakkı Varlığı ile Kira Yükümlülüğünün İlk Ölçümü ve Muhasebeleştirilmesi*

Kiracı, kiralamanın fiilen başladığı tarihte finansal tablolarında bir kullanım hakkı varlığı ile bir kira yükümlülüğünü göstermektedir (TFRS 16, prf.22).

Kullanım hakkı varlığı, kiralamanın fiilen başladığı tarihte **maliyet bedeli** üzerinden ölçülmektedir (TFRS 16, prf.23). İlgili varlığın maliyetine kira yükümlülüğünün ilk ölçüm tutarı ve başlangıçtaki katlanılan doğrudan maliyetler dâhil edilmektedir (TFRS 16, prf.24). Tablo 4'te görüldüğü üzere, kullanım hakkı varlığı (net) tutarı 358.544,-TL'dir. Kira yükümlülüğü ise, kiralamanın fiilen başladığı tarihte ödenmemiş olan kira ödemelerinin bugünkü değeri üzerinden ölçülmektedir. Kira ödemeleri, kiralamadaki *zumnî faiz oranının* kolaylıkla belirlenebilmesi durumunda, bu oran kullanılarak iskonto edilmektedir (TFRS 16, prf.26). Kira yükümlülüğünün ölçümüne dâhil edilen kira ödemeleri; kiralama teşvik alacaklarının düşürülmesi ile bulunan *sabit kira ödemeleri*, bir endeks veya orana bağlı *değişken kira ödemeleri*, *kalıntı değer taahhütleri* kapsamında kiracı tarafından ödenmesi beklenen tutarlar vb. olarak sıralanabilir (TFRS 16, prf.27). Tablo 4'te görüldüğü üzere, faaliyet kiralaması yükümlülüğünün kısa vadeli olan kısmının tutarı 80.000,-TL, uzun vadeli olan kısmının ise 328.948,-TL'dir. Bu açıklamalar doğrultusunda *kullanım hakkı varlığı ve faaliyet kiralaması yükümlülüğü* ile ilgili 01.01.2020 tarihinde yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

	01.01.2020		
261 HAKLAR H.			358.544,-
261.00 Kullanım Hakkı Varlıkları			
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETLERİ H.			17.677,-
408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETLERİ H.			37.727,-
303 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER H.			80.000,-
403 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER H.			328.948,-
100 KASA H.			5.000,-
<i>Faaliyet kiralaması işleminin kaydı.</i>			

iii. Kullanım Hakkı Varlığı ile Kira Yükümlülüğünün Sonraki Dönemlerde Ölçümü ve Muhasebeleştirilmesi

Örnek uygulama kapsamında sonraki dönem değerlendirme işleminde kiracı işletmenin maliyet yöntemini seçmiş olduğu varsayılarak hesaplamalar yapılmış ve Tablo 4'te sunulmuştur. Kiralamanın fiilen başladığı tarihten sonra kiracı işletme, kira yükümlülüğünü TFRS 16 prf.36'ya göre düzenleyerek ölçmekle yükümlüdür. Buna göre; kira yükümlülüğünün defter değerini, faizi yansıtacak şekilde artırılması ve yapılan kira ödemelerini yansıtacak şekilde de azaltması gerekir. Son olarak ise defter değeri, tüm yeniden değerlendirmeleri ve kiralamada yapılan değişiklikleri ya da revize edilmiş özü itibarıyla sabit kira ödemelerini yansıtacak şekilde yeniden ölçülür (TFRS 16, prf.36). Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde kullanım hakkı varlığı ve faaliyet kiralaması yükümlülüğü ile ilgili 31.12.2020 tarihinde yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

	31.12.2020		
303 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER H.			80.000,-
102 BANKALAR H.			80.000,-
<i>Kiralama giderinin ödenmesi kaydı.</i>			
	31.12.2020		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ H.			17.677,-
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETLERİ H.			17.677,-
<i>Döneme yansıyan finansman gideri kaydı.</i>			
	31.12.2020		
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETLERİ H.			14.561,-
408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETLERİ H.			14.561,-
<i>Ertelenmiş finansman gideri dönem ayarlama kaydı.</i>			
	31.12.2020		
760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİDERLERİ H.			71.709,-
268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR H.			71.709,-
<i>Amortisman gideri kaydı.</i>			

2021-2024 yılları arasındaki dönemsonu yapılacak muhasebe kayıtları da 31.12.2020 tarihinde yapılan muhasebe kayıtlarıyla benzer olacaktır. Sadece 2023 ile 2024 yıllarına ait kira tutarı ÜFE de yaşanan değişiklik nedeniyle 84.474,-TL olacaktır. Kiracı, kullanım hakkı varlığının izleyen dönemlerde değer düşüklüğüne uğraması ve oluşan değer düşüklüğü zararının muhasebeleştirilmesinde TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü Standardı'nı uygulayacaktır (TFRS 16, prf.33).

TMS 17, BOBİ FRS Bölüm 15, MSUGT ve VUK Kapsamında Emir Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş. (Kiracı) tarafından yapılacak muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

TFRS 16 dışındaki düzenlemelerde faaliyet kiralaması veya geleneksel kiralama ile ilgili işlemlerin kiracı açısından muhasebeleştirilmesinde genellikle yapılan kira ödemeleri doğrusal (eşit) olarak kiralama süresi boyunca gider olarak kar veya zarar tablosuna yansıtılmaktadır. Her ne kadar VUK ve MSUGT'da konu ile ilgili doğrudan düzenleme olmasa da kullanılan hesaplarda ilgili tebliğden yararlanılmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu düzenlemeler kapsamında yapılacak muhasebe kaydı benzer olup aşağıdaki gibidir:

	31.12.2020		
760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİDERLERİ H.		80.000,-	
102 BANKALAR H.			80.000,-
<i>Kiranın ödenmesi kaydı.</i>			

31.12.2020 tarihinde yapılan muhasebe kaydı 2021-2024 yılları dönemsonunda da yapılacaktır. 2023 ile 2024 yıllarına ait kira ödeme tutarı ise ÜFE de yaşanan değişiklik nedeniyle 84.474,-TL olacaktır.

TFRS 16, TMS 17, BOBİ FRS Bölüm 15, MSUGT ve VUK Kapsamında UYO AVM (Kiraya Veren) tarafından yapılacak muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir:

Atfedilen tüm düzenlemelerde faaliyet kiralaması veya geleneksel kiralama ile ilgili işlemlerin kiraya veren açısından muhasebeleştirme işlemlerinde, genellikle elde edilen kira ödemeleri doğrusal (eşit) olarak kiralama süresi boyunca gelir olarak kar veya zarar tablosuna yansıtılmaktadır. Bu doğrultuda ilgili düzenlemeler kapsamında elde edilen kira gelirinin muhasebeleştirilmesinde yalnızca hesap adlarının farklılık gösterdiği belirtilebilir.

TFRS 16, TMS 17 ve BOBİ FRS Bölüm 15'e göre;

	31.12.2020		
102 BANKALAR H.		80.000,-	
647 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLERDEN ELDE EDİLEN GELİR VE KAZANÇLAR H.⁶			80.000,-
<i>Kira gelirinin kaydı.</i>			

MSUGT ve VUK'a göre;

	31.12.2020		
102 BANKALAR H.		80.000,-	
649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KARLAR H.			80.000,-
<i>Kira gelirinin kaydı.</i>			

31.12.2020 tarihinde yapılan muhasebe kaydı 2021-2024 yılları dönemsonunda da yapılacaktır. 2023 ile 2024 yıllarına ait kira ödeme tutarı ise ÜFE de yaşanan değişiklik nedeniyle 84.474,-TL olacaktır.

Son olarak, kiraya veren işletme açısından dayanak varlık TFRS 16, TMS 17 ve BOBİ FRS Bölüm 15 kapsamında, Yatırım Amaçlı Gayrimenkul olarak, MSUGT ve VUK'a göre ise Maddi Duran Varlık olarak sınıflandırılmıştır. Dönemsonu değerlemesinde yatırım amaçlı gayrimenkuller, TMS 40 çerçevesinde *gerçeğe uygun değer* ya da *maliyet yöntemine*; MSUGT ve VUK'da ise maliyet bedeline göre değerlendirilecektir. Buna ilave olarak ilgili dayanak varlıkların ekonomik ömürleri MSUGT/VUK ile standartlar açısından farklılık gösterebilmektedir.

⁶ Kira geliri veya değer artış kazancı ya da her ikisini birden elde etmek amacıyla dayanak varlığı Yatırım Amaçlı Gayrimenkul olarak sınıflandırıldığından, bu kalemden elde edilen gelir bu hesapta izlenmektedir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada, faaliyet kiralaması işlemlerinde özellik arz eden hususlar TFRS 16, TMS 17, BOBİ FRS Bölüm 15, VUK ve MSUGT çerçevesinde ele alınarak muhasebeleştirilme esasları karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır. TFRS 16 ile birlikte kiracı açısından finansal kiralama ve faaliyet kiralaması ayrımı ortadan kalktığı, kiraya veren açısından ise bu ayrıma devam edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre kiracı işletmelerin faaliyet kiralaması işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde kullanım hakkı varlığı ile kira yükümlülüğünü finansal tablolara yansıtması gerekmektedir. Diğer düzenlemelerde ise kiracı ile kiraya veren açısından faaliyet ve finansal kiralama ayrımı devam ettiğinden böyle bir gereklilik sözkonusu değildir. TFRS 16 kapsamında kiracı işletmeler açısından tek tip kiralama modelinin öngörülmesi ile birlikte varlık ve yükümlülüklerin gerçeğe uygun sunumu sağlanacak ve böylece finansal tabloların karşılaştırılabilirliği mümkün olacaktır.

TFRS 16 özelinde kiracı açısından “Kullanım Hakkı Varlıkları” ile ilgili olarak “Finansal Raporlama Standartları’na Uygun Hesap Planı Taslağı” ve “Finansal Tablo Örnekleri ve Kullanım Rehberi”nde aktifleştirilecek tutarın hangi hesap grubu ve adı ile raporlanması hususunda bir netlik olmadığı için işletmelerin isteğine bırakıldığı söylenebilir. Kiracı açısından TMS 17 ve BOBİ FRS Bölüm 15 kapsamındaki hükümler kendi arasında, VUK ve MSUGT kapsamındaki hükümler ise birbiriyle uyumluluk göstermektedir. Kiraya veren açısından konuya bakıldığında tüm düzenlemeler birbiriyle benzerlik göstermekte, sadece muhasebeleştirilirken kullanılan hesaplar farklılık arz etmektedir.

Sonuç olarak düzenlemeler açısından en büyük farklılığın TFRS 16 kapsamında kiracı açısından kiralama işlemlerinde bir ayırım olmamasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda faaliyet kiralamasına konu dayanak varlıkla ilgili kullanım hakları ve kira yükümlülükleri finansal tablolara yansıtılmakta, bunun sonucunda ise kiracı işletmelerin varlık ve borçlarında artış; buna bağlı olarak da kira giderinde azalış, buna karşılık ise finansman giderleri, faaliyet karı ve amortisman ve vergi öncesi kar düzeyinde artış olması muhtemeldir. İleride yapılacak olan çalışmalarda bu beklentileri test etmek adına faaliyet kiralamasından en çok etkilenen sektörler seçilerek ulusal veya uluslararası karşılaştırmalı analizlerin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, M., Temiz, H. ve Aktaş, R. (2017). UMS 17 kiralama işlemleri standardından UFRS 16’ya geçişin finansal tablolar üzerinde etkisi: Borsa İstanbul örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(3), 592-623. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbdd/issue/31332/328702>
- Akbulut, D. H. (2017). Faaliyet kiralaması işlemlerinin aktifleştirilmesinin finansal tablolara ve finansal oranlara etkisinin Borsa İstanbul şirketleri üzerinde incelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(2), 456-478. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbdd/issue/54663/293415>
- Akbulut, D. H. (2018). Faaliyet kiralaması işlemlerinin aktifleştirilmesinin finansal tablolara ve finansal oranlara etkisi üzerine bir telekomünikasyon şirketinin vak’a incelemesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 78, 17-36. doi:10.25095/mufad.412458

- Akça, N. (2013). *Finansal kiralama işlemlerinin Vergi Usul Kanunu ve Türkiye Muhasebe Standardı 17 açısından muhasebeleştirilmesine yönelik bir uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akdoğan, H. N. (2019). *UFRS 16 No'lu kiralama işlemleri standardının, UMS 17 No'lu finansal kiralama standardı ile karşılaştırılması, getirdiği yenilikler ve Türkiye'deki halka açık perakende şirketlerinin finansal durumlarına etkisi üzerine örnek uygulama* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akdoğan, N., Aktaş, R., Deran, A., Erhan, D. U. ve Acar, V. (2011). *Türkiye muhasebe standartları ile uyumlu sektörel muhasebe*. Ankara: Gazikitabevi.
- Akdoğan, H. N. ve Doğan, D. U. (2020). TFRS 16 kiralamar standardının finansal tablolar üzerine etkisi ve perakendecilik sektörü üzerine bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(1), 164-191. doi:10.31460/mbdd.637928
- Aksoy Hazır, Ç. (2018). Kiralama işlemlerinin TFRS 16'ya göre muhasebeleştirilmesi ve ölçülmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 149, 85-122. Erişim adresi: http://archive.ismmmo.org.tr/YAYINLAR/MALI_COZUM/MALICOZUM149.pdf
- Aktaş, R., Karğın, S. ve Demirel Arıcı, N. (2017). Yeni kiralamar standardı UFRS 16'nın getirdiği yenilikler ve işletmelerin finansal tablolarına ve finansal oranlarına olası etkilerinin değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 858-881. doi: 10.20491/isarder.2017.362
- Aslan, Ü. (2018). UFRS 16 kiralamar standardı kapsamında faaliyet kiralamasının kiracı işletme tarafından muhasebeleştirilmesi ve raporlanması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 77, 55-68. doi:10.25095/mufad.401306
- Bayazıtlı, E., Çelik, O. ve Gürdal, K. (2015). *Genel muhasebe*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Beattie, V., Edwards, K. ve Goodacre, A. (1998). The Impact of constructive operating lease capitalisation on key accounting ratios. *Accounting and Business Research*, 28(4), 233-254. doi:10.1080/00014788.1998.9728913
- Bengü, G. Z. (2007). *Uluslararası muhasebe standartları ve Türk Mevzuatı'nda finansal kiralama işlemleri ve muhasebeleştirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bennett, B. K. ve Bradbury, M. E. (2003). Capitalizing non-cancelable operating leases. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 14(2), 101-114. doi:10.1111/1467-646X.00091
- Branswijck, D., Longueville, S. ve Everaert, P. (2011). The financial impact of the proposed amendments to IAS 17: evidence from Belgium and the Netherlands. *Journal of Accounting and Management Information Systems*, 10(2), 275-294. Erişim adresi: http://online-cig.ase.ro/jcig/art/10_2_8.pdf
- Can, M. E. (2019). *Kiralama işlemlerinin TFRS 16 kiralamar standardı kapsamında raporlanması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
-

- Cooke, T. E. ve Çürük, T. (1996). Accounting in Turkey with reference to the particular problems of lease transactions. *European Accounting Review*, 5(2), 339-359, doi:10.1080/09638189600000020
- Cengiz, S. (2017). Finansal kiralama işlemlerinin mevzuat boyutu ve muhasebe uygulamaları: TMS 17 ve VUK kapsamında incelenmesi. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 6(11), 43-56. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumusgebs/issue/30432/298445>
- Çankaya, F. ve Dinç. E. (2012). Türkiye finansal raporlama standartlarının uygulama başarısını etkileyen faktörler: bağımsız denetçiler üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 81-102. Erişim adresi: <https://iibfdergi.sdu.edu.tr/tr/yayinlanmis-sayilar/yil-2012-cilt-17-sayi-1-5262s.html>
- Çeltik, A. (2009). *Kurumsal filo kiralama sektörünün gelişimi ve ülke ekonomisine etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirci, Ş. D. ve Kıymaz Kıvrak, M. (2018). Ulusal ve uluslararası düzenlemeler çerçevesinde finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, Nisan 2018 Özel Sayı, 508-531. doi: 10.29067/muvu.340240
- Dinç, E. ve Atabay, E. (2018). Türkiye'deki yasal düzenlemelere göre amortisman uygulamaları ve vergi etkisine yönelik değerlendirme. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(2), 67-91. Erişim adresi: https://jafas.org/articles/2018-4-2/5_Amortisman_FULL_TEXT.pdf
- Doğan, Ö. (2019). Gemi kiralama işlemlerinin VUK, TMS 17 ve UFRS 16 çerçevesinde muhasebeleştirilmesi. *IV. Ulusal Liman Kongresi*, 7-8 Kasım 2019, İzmir. doi:10.18872/0.2019.5
- Duke, J. C., Hsieh, S. J. ve Su, Y. (2009). Operating and synthetic leases: exploiting financial benefits in the Post-Enron Era. *Advances in Accounting, Incorporating Advances in International Accounting*. 25, 28-39. doi:10.1016/j.adiac.2009.03.001
- Duke, J.C. ve Hsieh, S. J. (2006). Capturing the benefits of operating and synthetic leases. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, 18(1), 45-52. doi:10.1002/jcaf.20262
- Ely, K. M. (1995). Operating lease accounting and the market's assessment of equity risk. *Journal of Accounting Research*, 33(2), 397-415. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/2491495>
- Ersoy, M. E. (2006). *Tarım sektörünün finansmanında finansal kiralama uygulamaları ve faaliyet kiralamasının uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gökgöz, A. (2019). TFRS 16 kiralama standardı çerçevesinde kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 5(1), 318-332. doi:10.32602/jafas.2019
- Gökgöz, A. (2013). Finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 107-121. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4777/65819>
-

- Gönen, S. ve Akça, N. (2014). Finansal kiralama işlemlerinin TMS-17 kiralama işlemleri standardı ve Vergi Usul Kanunu açısından muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 64, 71-94. doi:10.25095/mufad.396491
- Imhoff, E. A., Lipe, R. C. ve Wright, D. W. (1997). Operating leases: income effects of constructive capitalization. *Accounting Horizons*, 11(2), 12-32. Erişim adresi: <https://search.proquest.com/openview/42b31bf1a911cefe18ff4d4ac8a8e5a0/1?pq-origsite=gscholar&cbl=3330>
- Imhoff, E. A., Lipe, R. C. ve Wright, D. W. (1993). The effects of recognition versus disclosure on shareholder risk and executive compensation. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*. 8(4), 335-368. doi:10.1177/0148558X9300800402
- Imhoff, E. A., Lipe, R. C. ve Wright, D. W. (1991). Operating leases: impact of constructive capitalization. *Accounting Horizons*, 5(1), 51-63. Erişim adresi: <https://search.proquest.com/openview/84920dcdb6db4af52dfe82d6d446a57e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=3330>
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) (2019). *Finansal tablo örnekleri ve kullanım rehberi*. Erişim adresi https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/KGK%20Tablo%20Formatlar%C4%B1%20-%202031_05_2019.docx
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) (2019). *TFRS 16 kiralama standardı*. Erişim adresi https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/TFRS_2020/TFRS%2016.pdf
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) (2017). *Büyük ve orta boy işletmeler için finansal raporlama standardı*. Erişim adresi https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/bobi_frs.PDF
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) (2009). *TMS 17 kiralama işlemleri standardı*. Erişim adresi: <https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2011Seti/TMS17.pdf>
- Köksal, A. G. ve Beller, B. (2013). Finansal kiralama işlemlerinin TMS 17, Vergi Mevzuatı, BDDK Tebliği açısından incelenmesi ve muhasebe uygulamaları, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 150-171. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/niguiibfd/issue/19753/211440>
- Marşap, B. ve Yanık, S. (2018). IFRS 16 kapsamında kiralama işlemlerinin finansal raporlamaya etkisinin incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 80, 23-42. doi:10.25095/mufad.465900
- Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (2003). *11 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği*. Erişim adresi: <https://www.ismmmo.org.tr/Mevzuat/11-Seri-No-lu-Muhasebe-Sistemi-Uygulama-Genel-Tebliği-31-07-2003---4071>.
- Örten, R., Kaval, H. ve Karapınar, A. (2019). *Türkiye muhasebe – finansal raporlama standartları uygulama ve yorumları 2019 TMS – TFRS (12. Baskı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
-

- Öztaş, S. ve Burak, E. (2014). Türkiye’de faaliyet kiralaması (operasyonel leasing). *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 50-63. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/klujeas/issue/26886/283312>
- Öztürk, C. (2016). UFRS 16 kiralama işlemleri standardının eski UMS 17 standardı ile karşılaştırılması ve Almanya ve Türkiye’de hisse senetleri halka açık olan hava yolu şirketlerinin finansal durumuna etkisi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(1), 1-50. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbdd/issue/55001/754805>
- Öztürk, M. ve Serçemeli, M. (2016). Impact of new standard “IFRS 16 leases” on statement of financial position and key ratios: a case study on an airline company in Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 7(4), 143-157. doi:10.20409/berj.2016422344
- Pamukçu, F. ve Çakmak, M. (2017). Uluslararası ticarete finansal kiralama işlemleri ve muhasebeleştirilmesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(48), 245-267. doi:10.14783/maruoneri.vi.331674
- Pamukçu, A. (2010). Bilanço dışı finansman yöntemleri ve muhasebeleştirme işlemleri, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 29(2), 479-494. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/487/4529>
- Parlak, N. (2018). *Kiralama işlemlerinin UMS 17 VE UFRS 16 standartlarına göre karşılaştırılması olarak incelenmesi ve şirketlerin finansal durumuna etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Parlak, N. ve Akdoğan, H. (2019). Faaliyet kiralama işlemlerinin eski UMS 17 ve yeni UFRS 16 standartlarına göre karşılaştırmalı incelenmesi: BİST İmalat sektörü üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 58, 63-82. Erişim adresi: <https://www.turmobil.org.tr/ekutuphane/detailPdf/c23ad0eb-0114-420e-bb75-c894f525ce0b/muhasebe-ve-denetime-bakis-dergisi-sayi-58>
- Sarı, E. S., Altıntaş, T. ve Taş, N. (2016). The effect of the IFRS 16: constructive capitalization of operating leases in the Turkish retailing sector. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEP)*, 5(1), 138-147. doi:10.17261/Pressacademia.2016116657
- Sipahi, B. (2004). *Leasing işlemleri ve muhasebesi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Şeker, K. ve Çemberlitaş, İ. (2018). TMS 17 kapsamında finansal kiralama işlemlerinin raporlanması. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(1), 42-60. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobad/issue/43932/540922>
- Şenyiğit, Y. B. (2014). Finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde ve raporlamasında beklenen değişiklikler: bir havayolu işletmesinde vak’a çalışması, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 288-299. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/32277/356356>
- Serçemeli, M. ve Öztürk, M. (2016). Yeni finansal raporlama standardı “IFRS 16 kiralama işlemleri”nin getirdiği değişimler üzerine bir değerlendirme. *Mali Çözüm Dergisi*, 135, 31-48. Erişim adresi: http://archive.ismmmo.org.tr/YAYINLAR/MALI_COZUM/MALICOZUM135.pdf.
-

- Şentürk, F. (2016). Türk Vergi Mevzuatı kapsamında faaliyet kiralaması yapan işletmelerde muhasebe uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 619-639. doi:10.20491/isader.2016.163
- Uzun, P. (2016). *Türkiye`de finansal kiralama ve faaliyet kiralaması: tarım sektörü örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vergi Usul Kanunu (2003). Mükerrer madde 290. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf>.
- Yalçın, S. (2019). Muhasebe mevzuatı ve standartlarında kiralama işlemleri: muhasebeleştirme, ölçüm, sunum ve açıklamalar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1619-1641. doi:10.17755/esosder.521620
- Wong, K. ve Joshi, M. (2015). The impact of lease capitalisation on financial statements and key ratios: evidence from Australia. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*. 9(3), 27-44. doi:10.14453/aabfj.v9i3.3

SUMMARY

Introduction: In order to gain competitive advantage and to maintain their activities companies have to closely follow the technological developments and keep the machinery, equipment and equipment required for them. Companies can acquire these assets that are used in the investment or operation process by purchasing, building or producing. Moreover, the acquisition of these assets may be through leasing as well as using equity or liabilities. Companies generally prefer leasing to significantly reduce the cost of equity or liabilities in fixed asset investments. This situation increases the interest in the accounting of lease transactions and at the same time reveals the importance of this issue.

A number of international and national regulations have been made in order to account for leasing transactions and to be presented in financial reports. For the first time in the international arena, the International Accounting Standard (IAS) 17 Leasing Standard was published by the International Accounting Standards Board (IASB) and the Financial Accounting Standards Board Accounting Standards Codification (FASB ASC) 840 Leasing Standard was published by the FASB. However, both standards derecognized leasing assets and liabilities. In order to prevent this situation, IASB and FASB started a joint project in 2006. In 2016, the IASB published International Financial Reporting Standard (IFRS) 16 Leasing Standards, and FASB published the FASB ASC 842 Leasing Standard.

Literal translation of IAS 17 relating to lease transactions in Turkey, Turkish Accounting Standard (TAS) 17 Leases standard was published in 2005. The Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority (KGK) published the Turkish Financial Report Standard (TFRS) 16 Leasing Standard, which is the literal translation of IFRS 16, as a draft text in 2017 and put it into effect by publishing it in the Official Gazette in 2018. Another regulation regarding leasing transactions is Financial Reporting Standard for Large and Medium-sized Entities (BOBI FRS), also published by KGK, and the 15th section of the said regulation contains only the provisions regarding leasing transactions. Finally, it can be said that the Tax Procedure Law includes provisions regarding leasing transactions. Among these attributed regulations, especially the innovation brought by the TFRS 16 standard is important. As a result of this practice, the distinction between operating leasing and financial leasing has been terminated for the lessee, therefore it has become a requirement that the operating lease transactions must be reported in the statement of financial position to reflect an asset and a liability.

Purpose: Explain the accounting principles for the issues that are special in operating leasing transactions in the framework of Tax Procedure Law, General Communiqué on Accounting System Application, Turkish Accounting and Financial Reporting Standards and the Financial Reporting Standard for Large and Medium-sized Entities.

Method: Accounting of operating leasing transactions will be handled within the framework of existing accounting regulations. Thus, similarities and differences in the accounting of these transactions will be revealed.

Findings: In TFRS 16, which was put into practice instead of TAS 17, it was stated that the right of use should be shown in assets and the lease obligations should be shown in liabilities without discriminating financial or operational leases for the lessee. In terms of the leaser, the classification of operations and financial leases continued, as in TAS 17. In TAS 17 and SME FRS Chapter 15, the distinction between operational and financial lease remains valid for the

lessee and the lessor. It has been determined that only provisions regarding financial leasing are included in VUK, and accounts that will be used only for leasing transactions are included in MSUGT.

Conclusions: Prediction of a uniform rental model for lessee businesses within the scope of TFRS 16, it is expected that these types of businesses will have significant impacts on ensuring the fair presentation of their assets and liabilities and increasing the comparability of financial statements.

HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARININ YEREL YÖNETİMLERDE KATILIM BOYUTUYLA DEĞERLENDİRİLMESİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ*

Sinem ŞAHNAGİL¹

Atıf/©: Şahnagil, S. (2020). Halkla ilişkiler uygulamalarının yerel yönetimlerde katılım boyutuyla değerlendirilmesi: Eskişehir örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 287-309. doi: 10.17218/hititsosbil.765035.

Özet: Özellikle bilgi çağı ile birlikte yönetim anlayışında meydana gelen değişim ve reform süreci, vatandaş ile iletişimin ve ilişkinin güçlendirilmesi amacıyla yeni düzenlemeler ortaya koymuş, yerel yönetim örgütü için olumlu bir toplumsal iklim yaratma ve sürdürme amacı taşıyan halka ilişkiler faaliyetlerini zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, önemli öğelerinden biri katılımcılık olan halkla ilişkiler mekanizmalarının, halkın katılım eylemine hizmet edecek ve algısını destekleyecek şekilde uygulamaya başarılı olarak yansıtılıp yansıtılmadığı hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışmada yöntem olarak alan araştırması kullanılmış, bunun için Türkiye'nin yerel yönetim geleneği bakımından en zengin illerinden birisi olan Eskişehir ili tercih edilerek, il merkezinde ikamet eden 400 hemşehri üzerinde 5 demografik soru ve 20 önermeden oluşan bir anket çalışması uygulanmıştır. Araştırma verileri ışığında Eskişehir'de yönetim ve halk arasında iletişimin etkin şekilde sağlandığı, halkla ilişkiler mekanizmalarının yönetsel etkileşim ve katılımı sağlama noktasında verimli ve proaktif bir şekilde kullanılabildiği, dolayısıyla yerel halkın yüksek bir katılım algısına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katılım, Halkla İlişkiler, Yerel Yönetimler, Yönetim, Eskişehir

The Evaluation of Public Relations Implementations with Dimension of Participation in Local Governments: The Case of Eskişehir

Citation/©: Şahnagil, S. (2020). Halkla ilişkiler uygulamalarının yerel yönetimlerde katılım boyutuyla değerlendirilmesi: Eskişehir örneği. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 287-309. doi: 10.17218/hititsosbil.765035.

Abstract: The change and reform process in the administrative mentality that happens with the information age, revealed new regulations in order to strengthen communication and relationship with the citizen. This process required public relations activities, which aim to create and maintain a positive social climate for the local government organization. In this context, the aim of the study is to make evaluations about whether public relations implementations, which one of the important elements is participation, are successfully reflected in practice in a way that serves the public participation activities and supports their perception. In this study, field research methods were used. Eskişehir, one of the richest provinces in terms of local government tradition in Turkey, was preferred for the field research, and a questionnaire study consisting of 5 demographic questions and 20 proposals was applied on 400 fellow-townsmen residing in the city center. In the light of the research data, it was concluded that communication between administration and the public in Eskişehir is effectively enabled, public relations mechanisms can be used efficiently and proactively in the point of providing

Makale Geliş Tarihi: 6.7.2020

Makale Kabul Tarihi: 2.9.2020

*Bu çalışma, Doç. Dr. Gökhan TENİKLER danışmanlığında Sinem ŞAHNAGİL tarafından 27.12.2019 tarihinde tamamlanan "Yerel Hizmet Sunumunda Katılım Kültürünün Yerel Demokrasi Açısından Değerlendirilmesi: Balıkesir ve Eskişehir İlleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz" başlıklı ve 607873 tez no'lu doktora tezinden türetilmiştir.

¹Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sinem.sahnagil@balikesir.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-0920-6948>

administrative interaction and participation, and accordingly, the local people have a high perception of participation.

Keywords: *Participation, Public Relations, Local Governments, Administration, Eskişehir*

1. GİRİŞ

Halka hizmet etme misyonunun özellikle 2000'li yıllarla birlikte demokratik bir toplumda kamu yönetiminin varlık nedenleri arasında yer almaya başlaması, özelde belediyeler genelde ise yerel yönetimlerde halkla ilişkilerin aynı derecede önem kazanmasını sağlamıştır. Halka en yakın birimler olarak yerel yönetimler, gerek demokrasi düşüncesinin uygulamaya geçirilmesi ve geliştirilmesi adına oynadıkları roller, gerekse kamu hizmetlerinin halka sunulmasında ve erişiminde yüklendikleri fonksiyonlar sebebiyle yerel halkın yönetime katılmasının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Hemşehrilerin yaşam alanları ile ilgili alınan kararlarda ve yapılan faaliyetlerde söz sahibi olabilmesi, katılımcı ve demokratik bir yerel yönetim anlayışının temelini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak, yerel düzeyde etkili ve verimli hizmet sunumunun sağlanması ve demokratik bir yönetim anlayışının tesisinde gerekli olan önemli ilkelerin başında halka ilişkiler gelmektedir.

Yeni yasal düzenlemelerin de katkısıyla hayata geçirilen halkla ilişkiler uygulamaları, yerel yönetimlere vatandaş odaklı politikalar yürütebilmeleri için vatandaşların algısını en iyi şekilde tespit etme fırsatı sunmuştur. Söz konusu tespitin gerçekleşmesi bu mekanizmaların doğru bir şekilde kullanılmasına bağlı olmakla birlikte, yerel yönetimlere etkin, verimli, katılımcı ve şeffaf hizmet sunumu noktasında büyük avantajlar sağlamaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde halkla ilişkiler kavramı üzerinde durulmuş, yerel yönetimlerde halkla ilişkilerin amacı ve önemi ifade edilerek yerel katılımı destekleyecek şekilde hayata geçirilen halkla ilişkiler uygulamalarına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, çalışmanın amaçları ve kapsamı itibarıyla, önemli öğelerinden biri katılımcılık olan halkla ilişkiler mekanizmalarının, halkın katılım eylemine hizmet edecek ve algısını destekleyecek şekilde uygulamaya başarılı olarak yansıtılıp yansıtılmadığı hakkında değerlendirmelerde bulunulabilmesi için gerçekleştirilen alan araştırmasına yönelik bilgi ve bulgulara yer verilmiştir.

Katılım temelli halkla ilişkilerin, yeni yönetsel anlayış ve yaklaşımlardan da destek alan bir kavram olduğu göz önüne alındığında çalışmanın hem toplumsal, hem de yönetsel anlamda yeni katılma yöntemlerine olan talebin artmasına paralel olarak, bu yönde çalışmalara duyulan ihtiyacın giderilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YEREL YÖNETİMLERDE HALKLA İLİŞKİLER

21. yüzyıl ile birlikte giderek yoğunlaşan kamu yönetimi ve demokrasi anlayışındaki değişim, bir yandan yönetim ve vatandaş arasındaki ilişkinin yönetim temelinde gelişmesini sağlarken diğer yandan vatandaşların seçim dönemleri dışında da kamu faaliyetlerinin tüm aşamalarına katılımını ön görmektedir. Kamu hizmeti ve faaliyetinin her aşamasında vatandaşlarla kurulacak yeterli ve iyi bir ilişkinin, belediyeler başta olmak üzere yerel yönetim birimlerine büyük bir katkı sağlayacağı bir gerçektir. Bu noktada halkla ilişkilerin, bir yönetim felsefesi ve fonksiyonu olarak hem yerel yönetimler hem de demokrasi anlayışı ve uygulamaları ile sıkı bir bağ kurduğu görülmektedir. Zira gerek ülke yönetiminde gerekse yerel yönetim düzeyinde etkili ve verimli hizmet sunumunun sağlanması ile demokratik bir yerel yönetim yapısının oluşturulmasında halkla ilişkiler büyük önem taşımaktadır.

2.1. Kavramsal Olarak Halkla İlişkiler

En genel ifadeyle halkla ilişkiler, hedef kitlenin ilgisini çekme ve amaca yönelik mesajı en doğru şekilde söz konusu kitleye aktarma çabası içinde olan yönetim şekli olarak tanımlanmaktadır (Balta Peltekoğlu, 2007, s. 7; Tortop ve Özer, 2013, s. 3). Sabuncuoğlu'na göre ise (2008, s. 4) halkla ilişkiler, yönetimin veya kurumun toplumla bütünleşme yönünde harcadığı çabaların tümünü oluşturmaktadır.

Kamu yönetimi disiplini temelinde, bir kamu kuruluşunun hizmet sunduğu toplum kesiminin güvenini kazanmak ve desteğini sağlamak amacıyla girişmiş olduğu, iki yönlü iletişime dayanan, süreklilik arz eden bir yönetim işlevi olan halkla ilişkiler, kuruluştaki halkın isteği yönünde değişikliklerin gerçekleşmesini sağlayan, bu sayede kuruluş ve çevresi arasında optimum düzeyde uyum ve dengenin tesisini gerçekleştiren sistemli çabalar bütünü olarak ifade edilmektedir (Yalçındağ, 1988, s. 57; Gordon, 1997, s. 59). Yine halkla ilişkiler, yönetim tarafından belirlenen politika ve faaliyetlerin çeşitli kanallar kullanılarak halka iletilmesini ve iletilen mesajın halk üzerinde bıraktığı etkinin ölçülmesini ve değerlendirilmesini sağlayarak halkın gözünde olumlu bir imaj yaratılması yönünde yürütülen çalışmalar olarak tanımlanabilmektedir (Jefkins, 1992, s. 2; Çakmak ve Kilci, 2011, s. 219). Yerel düzeyde halka en yakın birimlerden birisi olarak belediyeler özelinde halkla ilişkiler ise, belediye ile yerel halk arasında karşılıklı güven ilişkisinin kurulmasını ve halkın belediye kurumunu benimsemesini kolaylaştıran, belediye ile yerel halkın işbirliği içinde hareket etmesini öngören planlı, programlı ve sürekli yönetim işlevini oluşturmaktadır (Yalçındağ, 1996, s. 9).

Demokratik toplumlarda gün geçtikçe daha fazla gelişim gösteren ve yönetimin halk karşısında hesap verebilirliğini artıran halkla ilişkilerde temel ilkelerden biri halka doğru bilgilerin dürüst bir şekilde sunulması iken katılım ilkesi hemen ardından gelmektedir (Canöz, 2008, s. 141). Halkla ilişkiler uygulamalarında yanlış ve yalan bilgilere yer verilmemesini içeren dürüstlük ilkesi, inandırıcılık, süreklilik, planlı hareket, iki yönlü iletişim, açıklık, sorumluluk, etkin hizmet sunumu gibi ilkeler yine halkla ilişkiler için önem taşıyan ilkeler arasında yer almaktadır (Yaman, 2011).

2.2. Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkilerin Amacı ve Önemi

Genel anlamıyla hizmette ve üretimde verimliliğin sağlanarak başarıya ulaşılabilmesi için halkta yönetime yönelik olumlu davranış geliştirme amacı taşıyan halkla ilişkiler, aynı zamanda halkın istek ve beklentileri doğrultusunda sunulan hizmetlerdeki aksaklıkları giderme amacı taşımaktadır (Aydın ve Taş, 2016, s. 44).

Başta belediyeler olmak üzere yerel yönetimlerin, bir bütün olarak amaçlarını ve çalışmalarını belirleyerek politikalarını ortaya koyan halkla ilişkiler, bunları halka duyurma ve halktan alınan geri dönüşleri yönetime açıklama işlevi üstlenmektedir. Diğer bir deyişle Tortop'a göre (2009, s. 20) halkla ilişkiler halkı politikalar hakkında aydınlatmak, belediye tarafından yapılan çalışmaları halka benimsetmek, halkın yönetim ile olan işlerini kolaylaştırmak, halktan bilgi toplayarak hayata geçirilecek kararların etkinliğini artırmak, halkla işbirliğini sağlayarak hizmetlerin kolay ve hızlı yürütülmesini sağlamak gibi amaçlar etrafında hareket etmektedir.

Söz konusu amaçlar doğrultusunda yürütülen halkla ilişkiler uygulamaları, halkın yönetimden memnuniyetini artırarak, yönetime daha yakın olmasına ve yönetimle daha uyumlu şekilde hareket etmesine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, karşılıklı iletişimi temel alan halkla ilişkilerin

yönetimde etkin kılınması, katılımcı ve demokratik bir yönetim anlayışının kültür haline getirilmesi noktasında büyük önem arz etmektedir.

Seçimle iş başına gelen birimler olarak yerel yönetimlerin halk ile güçlü bir iletişim kurma gereklilikleri, yerel yönetim kaynaklarının halkın talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda etkili ve verimli kullanılması zorunluluğu, demokratik yönetimin bir gereği olarak yönetimin hesap verebilirliğinin artması, son olarak aynı gerekçe ile seçim dönemleri dışında da aktif şekilde kullanılması arzu edilen katılımcı demokrasi mekanizmalarının kurulmasında iletişime duyulan ihtiyaç halkla ilişkiler uygulamalarının önemini ciddi şekilde ortaya koymaktadır (Eraslan Yayınoglu, 2007, s. 9). Aydın'a göre (2015, ss. 292-293) yerel yönetimlerin halktan güven ve destek alma noktasında ortaya koymuş oldukları uygulamalar, sunmuş oldukları hizmetlerden daha fazla önem taşımaktadır. Zira halkın güven ve desteğinin sağlanması, kamu yönetimindeki meşruiyet sorununu ortadan kaldırarak yerel yönetime meşruiyet kazandırmakta bunun için ise halkla ilişkiler uygulamalarının etkin şekilde kullanılması gerekmektedir.

2.3. Yerel Katılımı Sağlamaya Yönelik Halkla İlişkiler Uygulamaları

Halkla ilişkiler uygulamalarının belediye yönetimleri kapsamında etkin bir şekilde hayata geçirilebilmesi, demokratik bir yönetsel anlayışın hâkim kılınmasını gerektirmektedir. Demokratik bir işleyiş ise öncelikle yönetsel açıklığa ve katılıma imkân sağlayacak uygulamaları zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda yönetim ve halk arasında gerçekleşecek karşılıklı ilişki, bir yandan demokrasinin gelişmesine diğer yandan yerel halkın sisteme olan güveninin pekişmesine katkı sağlayacaktır (Öner, 2001, s. 103). Demokratik yönetimin temel ilkelerinden olan katılım olgusu ile birbirini sürekli besleyen halkla ilişkiler uygulamaları, bu özelliği sayesinde birçok yasal düzenlemenin de konusunu oluşturmuştur.

Gizliliğin, katı bürokratik yapının ve kapalılığın hâkim olduğu geleneksel kamu yönetimi anlayışından şeffaflığın, açıklığın ve hesap verebilirliğin olduğu yeni kamu yönetimi anlayışına geçiş sürecinde geçmişten günümüze birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte halkla ilişkiler mantığı çerçevesinde atılan önemli adımlardan biri "Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun" hayata geçirilmesi olmuştur (Koçak, 2010, s. 116; Şahnagil, 2019, s. 1152). Zira yönetilenlerin, yönetimin faaliyet ve kararlarından haberdar olmaları, bilgi ve belgelere kolaylıkla ulaşabilmeleri ve bu yolla yönetime katılmaları bir yandan yönetime duymuş oldukları güveni artıran bir iklim yaratacak, diğer yandan ise daha etkili bir denetim sisteminin tesisine katkı sağlayacaktır (Koçak, 2010, s. 117). Bu kapsamda yönetimde açıklık çalışmalarının en önemli adımını, vatandaşların bilgi edinme hakkını kullanmalarına yönelik usul ve esasları düzenleyen ve 2004 yılında yürürlüğe giren 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu oluşturmuştur.

Öncelikle vatandaşın bilgilendirilmesini amaçlayan halkla ilişkiler için işlevsel bir uygulama özelliği taşıyan söz konusu kanun vatandaşlara, yürütülen kamusal faaliyetlerle ilgili olarak idareden bilgi ve belge talep etme hakkı sunmanın yanı sıra, kamu kurum ve kuruluşlarını da "her türlü bilgi veya belgeyi başvuranların yararlanmasına sunmak ve bilgi edinme başvurularını etkin, süratli ve doğru sonuçlandırmak üzere, gerekli idarî ve teknik tedbirleri almakla" yükümlü tutmaktadır (4982, md.5).

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı çerçevesinde önemli ilkelerden birisi olarak ortaya çıkan vatandaş odaklılığın sağlanabilmesi amacıyla, yerel yönetimlerde halkla ilişkilere etkili ve verimli bir yapı kazandırma ihtiyacı daha güçlü şekilde hissedilmiştir. Bu kapsamda özellikle 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu bir diğer büyük adımı oluşturarak halkla ilişkilere yönelik

temel düzenlemeler hayata geçirmiştir. Bu düzenlemelerin temel mantığı ise ilgili kanunun 13. maddesinde yer verilen “hemşehrilik hukuku” üzerine kurulmuştur.

Bu maddeye göre “herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisi olarak kabul edilmiştir. Hemşehrilerin belediyenin karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları olduğu belirtilmiştir. Belediyeler, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması için çalışmalar yapmakla, bu çalışmalarda üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşlarının ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler almakla yükümlü tutulmuştur.” (5393, md.13). Bu madde ile belediyeler, hemşehirlere daha aktif ve katılımcı kanallar oluşturmaları yönünde teşvik edilmiş, hemşehriler ise belediye ile etkin şekilde iletişimde bulunabilecekleri yönünde hak sahibi ilan edilmiştir.

Halkla ilişkilerin katılımı destekleyici şekilde işlemesi amacıyla hayata geçirilen bir başka yasal uygulama ise kent konseyleridir. Yine 5393 sayılı kanunun 76. maddesinde düzenlenen kent konseyleri, seçilmiş yerel yönetim organlarının çalışmalarına halk katılımını ve denetimini sağlamak amacıyla en alt düzeydeki yerel yönetim biriminden yukarıya doğru örgütlenerek demokratik kitle örgütleri temsilcileri ve uzmanların da katılımıyla oluşturulan yapılardır (Yaman, 2011, s. 56; 5393, md.76). Bunun yanı sıra kent konseyi kararlarının belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınabileceğinin öngörülmesi, yerel karar mekanizmalarına doğrudan bir etki olarak değerlendirilebilmekte ve hemşehrilerin katılımı için etkili bir fırsat olarak kabul edilmektedir. Demokratikleşme sürecinin önemli etkileşim alanlarından birisi olarak kabul edilen kent konseyleri, her ne kadar belediyeler için danışma rolü ile sınırlı kalmış olsa da sivil toplumun bilinçlenmesini, gönüllü hareketi teşvik etmesi, herkesin görüş ve düşüncelerini açıklayabileceği bir platform olması açısından önemli bir mekanizma olma özelliği taşımaktadır (Kocaoğlu, 2014, ss. 4-5). Yine 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 77. maddesinde kimi belediye hizmetlerinde gönüllülerin çalıştırılmasına imkân verilmesi de belediyelerin vatandaşın taleplerine karşı daha duyarlı olmasına ve halkla belediyenin yakınlaşmasına yardımcı olması yönünde düzenlenmiştir (Yaman, 2011, s. 56; 5393 sayılı Belediye Kanunu, madde 77).

Yerel halkın belediyelerin aldığı kararlardan, yapmış olduğu faaliyetlerden ve hizmet politikalarından haberdar olmasına katkı sağlayan bir başka halkla ilişkiler uygulaması belediye meclis toplantılarına katılımdır. Halk ile belediye arasında işbirliği kurulmasına yardımcı bir mekanizma olarak işleyen meclis toplantılarına katılım, bir yandan hemşehrilerin istek ve şikâyetlerini yönetime iletebilmelerini sağlarken, diğer yandan yerel yönetim organlarınca yürütülen görev ve hizmetler hakkında bilgilendirilmesini amaçlamaktadır (Korkut, 2011, s. 54; Tarhan ve Bakan, 2013, s. 72).

Teknolojik gelişmelerle birlikte hemen her alanda etkileşimli bir ortam sağlayan internet teknolojileri, belediyelerin halkla ilişkiler uygulamaları içerisinde özellikle katılım boyutuyla kendisine çok geniş bir yer edinen diğer bir uygulama alanıdır (Şenyurt, 2016, s. 44). Başta kurumsal web sayfaları olmak üzere belediyelere ait sosyal medya ve mobil uygulamalar, belediyeler ile hemşehrileri aracısız şekilde ortak bir zeminde buluşturmakta, bir yandan halkın kendi seçmiş olduğu yöneticilerle birebir etkileşim kurmalarını sağlarken diğer yandan yerel yönetimlerin işleyişi hakkında bilgiye ulaşımı kolaylaştırmaktadır (Güçdemir, 2012, s. 83). Belediyeler resmi kurumsal web sayfalarında paylaştıkları telefon ve fax numaraları, e-posta adresleri aracılığıyla hemşehrilerin istek ve beklentilerini alabildikleri gibi, “Başkan’a Mesaj” ve bilgi edinme linkleri ile beklentilerini ölçebilmektedirler (Yağmurlu, 2011).

Yerel düzeyde halkla ilişkiler uygulamalarının bir başka önemli argümanını ise Beyaz Masa uygulaması oluşturmaktadır. Yönetim ile halkın diyalog halinde kalmasını sağlayarak katılımı teşvik eden ve belediye çatısı altında hizmet veren uygulama, hemşehrilerin yerel düzeyde istek, şikâyet veya görüşlerini bizzat veya telefonla belediyeye iletebilmesini sağlamaktadır (Sezgin ve Özbay, 2016, s. 203). Yine referandum, dilekçe hakkı, kamuoyu araştırmaları, hemşehri başvuru büroları, dilek ve şikâyet kutuları, açık kapı uygulamaları, danışma merkezleri gibi uygulamalar belediyelerin halkla ilişkiler uygulamaları olarak başvurduğu yöntemler arasında yer almaktadır (Tarhan ve Balkan, 2013; Özüpek, 2013).

3. HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARININ KATILIM BOYUTUYLA YERELE YANSIMASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Çalışmanın bu bölümünde alan araştırmasına yönelik bilgilere ve araştırma sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, 2000'li yıllarla yoğunlaşan yeniden yapılanma çalışmalarının katılımcılık merkezli halkla ilişkiler mekanizmalarını teşvik eden atmosferinde, söz konusu yaklaşım ve mekanizmaların yarattığı etkiyi yerel boyutu ile analiz etmektir. Buradan hareketle Eskişehir il merkezinde ikamet eden hemşehrilerin, halkla ilişkiler mekanizmalarının sağladığı ve katılıma hizmet eden fırsat ve yöntemlere bakış açılarını ortaya koyarak, hemşehrilerin katılıma ilişkin ilgi, talep ve beklenti seviyelerine yönelik bir tablonun oluşturulması yine araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır.

3.2. Araştırmanın Kısıtları

Hemşehri alan araştırmasına yönelik kısıt, araştırmanın sadece Eskişehir il merkezinde ikamet eden hemşehriler ile yapılmış olmasıdır. Bu durumun öncelikli nedeni çalışmanın, söz konusu il kapsamında daha önce yapılan çalışmalardan şekil ve içerik olarak farklılık göstermesi ve özgün bir örnek oluşturmasıdır. Diğer bir neden ise Eskişehir'in bir büyükşehir belediyesi olması nedeniyle, büyükşehir belediyelerinin hizmet sınırlarının il sınırlarına genişletilmesi sonucunda oluşan hizmet alanının tamamına yönelik bir örneklem seçiminin zaman ve maliyet açısından mümkün olmamasıdır.

3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Eskişehir il merkezinde ikamet eden hemşehriler oluşturmaktadır. Araştırma için örneklem büyüklüğü ise 400 olarak belirlenmiştir. Anket formları araştırmacı tarafından yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmış ve anketlerin tümü değerlendirmeye alınmıştır. Örneklem seçiminde hemşehriler, basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilmiştir. Ulaşılan örneklem büyüklüğünün doğru şekilde tespit edilip edilmediğinin kontrolü ise, evren büyüklüğünün bilindiği durumlarda kullanılabilen " $n = N \cdot t^2 \cdot p \cdot q / d^2 \cdot (N-1) + t^2 \cdot p \cdot q$ " şeklindeki formül aracılığıyla hesaplanmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014, ss. 86-87). Buna bağlı olarak %95 anlamlılık düzeyinde ve p.q için maksimum örneklem büyüklüğü yüzdesinde, örneklem büyüklüğü Eskişehir merkez ilçelerini kapsayan bir evren için en az 384 kişiden oluşmaktadır. Araştırma için belirlenen örneklem sayısının 400 kişi olarak belirlendiği göz önüne alındığında örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmektedir.

²N: Evrendeki kişi sayısını, t: Belirlenen güven düzeyinde tablo değerini (%95 için 1,96), p: İncelenen olayın gerçekleşme sıklığını (%50), q: İncelenen olayın gerçekleşmeme sıklığını (%50), d: Örneklem hata oranını (%5) belirtmektedir.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, tanımlayıcı/betimsel istatistik modeli üzerine şekillendirilmiştir. Veri toplamak amacıyla araştırmada birincil veri toplama yöntemleri arasında yer alan anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, hemşehrilerin sosyo-demografik ve mesleki özelliklerini ortaya koyabilecekleri 5 adet soru ve araştırmanın amaçlarına uygun olarak hazırlanmış 20 önermeden oluşan anket formu kullanılmıştır.³ Anket formu kapalı uçlu sorulardan oluşturulmuştur.

Ankette yer alan önermelerin değerlendirilmesinde “5’li Likert” ölçeği olarak ifade edilen ve araştırmacıya geniş aralıklı puan toplama imkânı sağlayan sıralamalı ölçek şekli kullanılmıştır. Cevaplayıcıların önermeleri “kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5)” şeklinde cevaplamaları sağlanmıştır (Pallant, 2017, s. 21; Balcı, 2015, ss. 131-132).

Araştırmada toplanan verilerin analizinde istatistiki veri işleme paket programı olan SPSS versiyon 22.0’dan yararlanılmıştır. SPSS yardımı ile verilerin frekans analizi yapılmıştır. Bu kapsamda istatistiksel işlemler olarak yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, standart sapma, iki farklı grubun veya iki farklı durumun ortalama değerlerinin karşılaştırılmasını sağlayan bağımsız örneklem t-testi (Kalaycı, 2014, s. 74), ikiden daha fazla sayıda grubun ortalama değerlerini karşılaştırmak için tek yönlü Anova testi kullanılmıştır. Tek yönlü Anova testi kapsamında hangi gruplar arasında fark olduğunu saptamak için ise Post Hoc testlerinden biri olan Tukey testinden yararlanılmıştır (Pallant, 2017, ss. 277-278).

Araştırma kapsamında uygulanan anketlerin güvenilirlik analizi “Cronbach’s Alfa Katsayısı” yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Buna göre Eskişehir il merkezinde gerçekleştirilen hemşehri anketinin alfa değeri 0,721 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu alfa değeri “oldukça güvenilir” kabul edilmektedir.⁴ Bunun yanı sıra araştırmada verilerin faktör analizi için uygunluğu tespit edilmiş, değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri en üst seviyede temsil etmek için kullanılacak faktör sayısı 6 olarak belirlenmiştir.

3.5. Araştırmadan Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamında, katılımcılara ait cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu ve medeni durumlarına göre dağılımlarını gösteren temel sonuçlara, Tablo 1’de yer verilmiştir.

³ Anket formu olarak Kocaoğlu (2011) tarafından geliştirilen “Hemşehri Anket Formu” kullanılmıştır.

⁴ Ölçek güvenilirliğinin alfa katsayısına göre yorumlanmasına bakıldığında: 0,00-0,40 arası değerlerin “güvenilir değil”; 0,40-0,60 arası değerlerin “düşük güvenilirliğe sahip”; 0,60-0,80 arası değerlerin “oldukça güvenilir” ve 0,80-1,00 arası değerlerin ise “yüksek derecede güvenilir” kabul edildiği görülmektedir (Kalaycı, 2014, s. 405).

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Hemşehrilerin Demografik Özellikleri

	Değişken	Sayı	Oran
Cinsiyet	Kadın	194	48,5
	Erkek	206	51,5
Yaş	18-28	109	27,3
	29-39	111	27,8
	40-50	104	26,0
	51-61	47	11,8
	62 ve üzeri	29	7,2
Eğitim Durumu	İlköğretim	49	12,3
	Lise	123	30,8
	Önlisans	64	16,0
	Lisans	132	33,0
	Lisansüstü	32	8,0
Gelir Durumu	0-1000	41	10,3
	1001-1500	36	9,0
	1501-2000	61	15,3
	2001-2500	102	25,5
	2501 ve üstü	160	40,0
Medeni Durum	Bekâr	162	40,5
	Evli	215	53,8
	Dul	16	4,0
	Boşanmış	7	1,8
	Toplam	400	100,0

Araştırma kapsamında cinsiyet değişkeni açısından gerekli homojenlik sağlanmakla birlikte yaş değişkenine ait veriler incelendiğinde, genç nüfusun araştırmaya katılım oranının yüksek olduğu fark edilmektedir. Yerel düzeyde demokrasi ve katılım boyutuyla halkla ilişkiler uygulamalarını konu edinen bir çalışmaya genç nüfusun yüksek oranda katılım göstermesi, söz konusu ilde gençlerin yönetsel meselelere kayıtsız kalmadığı yönünde yorumlanabilmektedir. Bunun yanı sıra önlisans eğitiminin de yükseköğretim kapsamında olduğu göz önüne alındığında yükseköğrenim görenlerin oranının Eskişehir’de %49,0’a yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu sonuç, eğitim düzeyi Türkiye ortalaması üzerinde bulunan il için araştırmanın amacı adına oldukça uygun bir kesimi temsil etmektedir.

3.5.1. Demokratik Kültür ve Katılım Faktörüne İlişkin Bulgular

Katılım olgusu, gerek demokrasinin gerekse halkla ilişkilerin temel şartlarından birisi olarak demokratik kültürün oluşturulmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Zira halkla ilişkiler uygulamalarının amaca hizmet edebilmesi, yerel düzeyde hemşehrilerin bu mekanizmaları kullanma eğiliminde olmaları, dolayısıyla demokratik bir bakış açısı benimsemeleri ile yakından ilgilidir.

Bunun yanı sıra demokrasi ilkeleri üzerine inşa edilen bir yerel yönetim kültürünün ise etkili ve verimli hizmet üretiminin sağlanmasında bir gereklilik olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Yerel halkın kararların oluşumuna katkı sağlayabileceği en yakın birimler olarak kabul edilen yerel yönetimler, aynı zamanda demokratik kültürün ve katılım kültürünün tesisinde en uygun yönetsel birimleri oluşturmaktadır.

Buna bağlı olarak “demokratik kültür ve katılım” faktörüne ait ifadelerle yönelik ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde (Tablo 2), Eskişehir’de hemşehrilerin demokrasi kültürüne ve katılıma yönelik yüksek bir algıya sahip olduğu gözlemlenmektedir. Zira hemşehriler katılımın, demokrasinin işleyişi içindeki rolünü 4,17 gibi çok yüksek bir ortalama ile kabul etmekte, yerelde alınan kararlarda ve yapılan faaliyetlerde yer almaya veya söz sahibi olmaya verdikleri önemi 4,09 ortalama ile göstermektedirler. Demokratik kültür ve katılım düşüncesinin uygulama alanındaki

tamamlayıcısı olarak belediyelerin demokrasinin hayata geçirilmesinde en uygun birimler olduğuna yönelik ifade ise, hemşehriler tarafından 4,06 ortalama ile kabul edilmiştir.

Sonuç olarak belediyelerin yerel demokrasinin en önemli aktörlerinden biri olduğuna yönelik düşünce hemşehriler tarafından desteklenmekle birlikte, yerel yönetimlerde katılım düşüncesinin işlevsellik kazanması, demokratik gelişimin mutlak şartlarından biri olarak sayılmıştır.

Tablo 2. Demokratik Kültür ve Katılım

Önermeler	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
Yapılan planlar ve alınan kararlarda söz sahibi olmak önemlidir	400	4,09	0,802
Demokrasinin gelişmesinde katılımın önemli bir rolü vardır	400	4,17	0,999
Belediyeler, katılımcı demokrasinin hayata geçirilmesi için en uygun yönetsel birimlerdir	400	4,06	0,922

3.5.2. Katılıma Yönelik Fırsat ve Yöntemlere Bakış Faktörüne İlişkin Bulgular

Vatandaşların politika geliştirme süreçlerine dâhil olmaları için uygun ortamın sağlanması, yönetim ile aralarındaki mesafenin azaltılması ve katılımın bir kültür haline gelebilmesi için önemli etkenlerden biri de katılıma yönelik fırsatların ve yöntemlerin farkındalığının sağlanmasıdır. Söz konusu fırsat ve yöntemler hemşehrilerin yereldeki sorunlara karşı ilgisini tazelemekle birlikte, eşitliğin ve demokratik değerlerin tesisi işlevini de üstlenmektedir. Dolayısıyla hemşehrilerin bu fırsat ve yöntemlere bakış açısı, katılım kültürünün oluşum ve uygulama süreci için değer taşımaktadır.

“Katılıma yönelik fırsat ve yöntemlere bakış” faktörüne ait ifadelere yönelik ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde (Tablo 3), demokratikleşme ve halkla ilişkiler sürecinde önemli bir etkileşim alanı olarak kabul gören Kent Konseyi toplantılarının Eskişehir’de ikamet eden hemşehriler tarafından formalite olarak görülmediği anlaşılmaktadır. 2,97 gibi düşük bir ortalama ile kabul edilen ifade, Eskişehir’de kent konseyinin işlevsel bir birim olduğu ve hemşehrilere ulaşabildiği yönünde değerlendirilebilir. Kent konseyi toplantılarına katılım gerçekleştirilse dahi görüşlere değer verilmeyeceğine yönelik ifade 2,81 gibi yine düşük bir ortalama ile kabul edilirken, toplantı zamanlarından haberdar olunamadığı için toplantılara katılımın gerçekleşmediğine yönelik ifade 3,00 ortalama ile kabul edilmiştir.

Başta katılım olmak üzere sosyal dayanışma, hesap verebilirlik, çevreye duyarlılık, şeffaflık gibi ilkelere sahip olan ve yereldeki aktörleri ortak bir zeminde buluşturan demokrasi ve halkla ilişkiler mekanizması olarak kent konseyinin, Eskişehir’de sağladığı işlevselliğin ilk nedeni kent genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılan mahalle meclislerinin varlığıdır. Gerek Büyükşehir Belediyesi çatısı altında kurulan “Eskişehir Kent Konseyi” gerekse kentin merkez ilçelerinden biri olarak Odunpazarı belediyesi çatısı altında kurulan “Odunpazarı Kent Konseyi” çabaları ile oluşturulan mahalle meclisleri, yönetici ile hemşehriler arasındaki mesafeyi en aza indiren, katılıma yönelik en önemli yöntemi oluşturmaktadır. “Birlikte planlayalım, birlikte yönetelim” sloganıyla hareket eden ve sayısı 20’ye ulaşan mahalle meclisleri, belirli dönemlerde gerçekleştirilen toplantılarla halkı belediye başkanları ile buluşturmakta, dilek ve şikâyetlerin, politika önerilerinin direkt olarak başkana iletilmesini sağlayarak yerel demokrasinin sürekliliğini garanti altına almaktadır (Mahalle Meclisleri..., www.odunpazarı.bel.tr; www.eskisehirkentkonseyi.org.tr).

Alan araştırması sırasında Odunpazarı Kent Konseyi Başkanı İsmail Kumru ile de yüz yüze bir mülakat gerçekleştirilmiş, genelde kent konseyi özelde ise mahalle meclislerinin genel işleyişi

hakkında bilgi edinilmiştir. Doğrudan demokrasi örneklerinden biri olarak sayılabilecek mahalle meclisleri, adına kuruldukları mahallede ikamet eden vatandaşlar tarafından yine kendi gönüllü üyeleri arasından seçilerek oluşturulan yürütme kurulları aracılığıyla faaliyetlerini yerine getirmekte, mahalleli ile yapılan toplantılara kent konseyi başkanı mutlaka katılım göstermektedir. Her mahalle meclisinin yürütme kurulu dışında bir başkanı bulunmakla birlikte başkan da mahalleli tarafından seçilerek göreve getirilmektedir. Her ayın son günü Odunpazarı Belediyesi Meclis Salonu'nda belediye başkanı ile toplantı yapan mahalle meclis başkanları, bu toplantılar aracılığıyla hem hemşehrilerin görüşlerini yönetime iletmekte hem de belediye meclis toplantılarında görüşülen gündem maddelerini tartışma, değerlendirme ve gündem maddeleri için yeni önerilerde bulunma imkânına sahip olmaktadır.

Bunun yanı sıra Büyükşehir Belediye Meclisi'nde görüş bildirmek amacıyla kent konseyi başkanının da bir koltuğu bulunmakta ve komisyonlar gerektiğinde kent konseyine danışarak hareket etmektedir. Bu kapsamda komisyonlarda gerçekleştirilecek çalışmalara göre ilgili konsey meclisinin temsilcisi çağırılmakta, politika yapım sürecine yereldeki demokrasi aktörlerinden biri olan kent konseyinin de katılımı sağlanmaktadır. Ayrıca kent konseyi toplantıları gerek konseyin aktif olarak kullanılan sosyal medya hesapları ve internet sitesi aracılığıyla gerekse üyelerinin telefonlarına atılan mesajlar aracılığıyla duyurulmaktadır.⁵ Yine kent konseyinin kendisine ait bir gazetesi bulunmakta ve bu gazetenin ilçe halkına ücretsiz dağıtılması sağlanmakla birlikte konsey etkinlikleri, faaliyetleri, toplantı zamanları veya çıktıkları diğer iletişim mekanizmalarına ek olarak gazete aracılığı ile de hemşehrilere duyurulmaktadır.

Kent konseyi çatısı altında oluşturulan Kadın Meclisi, Gençlik Meclisi, Spor Meclisi gibi alt meclisler ise ilgili meslek dallarından ve dernek üyeleri arasından gönüllü hemşehriler tarafından oluşturulmaktadır. Kent konseyi başkanı eşliğinde belirli aralıklarla düzenledikleri toplantılarla sorun alanlarının tespiti, özel gün ve haftalara yönelik etkinliklerin ve hemşehrilerin kaynaşmasına yönelik faaliyetlerin düzenlenmesi gibi hususlarda tartışma, görüş alış verişinde bulunma, proje geliştirme ortamı tesis edilerek yerel düzeyde halkın karar verici konumu desteklenmektedir.

Dolayısıyla Eskişehir'de hemşehriler, yaşam alanlarına dair istek, şikâyet ve görüşlerini doğrudan iletebildikleri bir katılım ve halkla ilişkiler mekanizması özelliği gösteren kent konseyi toplantılarını formalite olarak değerlendirmemekte, politika sürecine katılabildikleri için ise görüşlerine değer verileceğine inanmaktadır. Bu kapsamda yönetimin üzerine düşen hemşehrilere katılıma yönelik fırsat ve yöntemlerin sunulması görevini yerine getirdiği söylenebileceği gibi, hemşehrilerin de söz konusu kanallara yeterli ilgiyi gösterdiği sonucuna varılabilir.

Tablo 3. Katılıma Yönelik Fırsat ve Yöntemlere Bakış

Önergeler	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
Kent Konseyi toplantılarına katılmak isterim ancak görüşlerime değer verileceğine inanmıyorum	400	2,81	1,168
Kent Konseyi ve ihtisas komisyonları toplantılarına haberdar olmadığım için katılamıyorum	400	3,00	1,124
Kent Konseyi toplantıları formaliteden öteye geçmemektedir	400	2,97	1,171

⁵ <https://www.facebook.com/odunpazarikentkonseyi>, <http://www.odunpazarikentkonseyi.com/>, <http://www.eskisehirkentkonseyi.org.tr/>, <https://www.instagram.com/kentkonseyiodunpazari/>

3.5.3. Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi Faktörüne İlişkin Bulgular

Toplumsal, siyasal ve yönetsel kültürün kesiştiği alanda ortaya çıkan katılım kültürü, öncelikle o yörede yaşayan hemşehrilerin katılıma yönelik talep ve ilgisi doğrultusunda gelişim göstermektedir. Katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyi ne kadar yüksek olursa, katılım kültürünün benimsenmesi ve yaygınlaşması, halkla ilişkiler uygulamalarının kullanımı o derece kolaylaşmaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu düzeyin çeşitli psikolojik ve sosyo-ekonomik unsurların etkisinde şekillenebileceği gözden kaçırılmaması gereken bir noktayı oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında hemşehrilerin “katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyi” üzerine şekillenmiş ifadelerden oluşan tabloya bakıldığında (Tablo 4), bütün ifadelerin düşük bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle hemşehriler, faktör dâhilindeki hiçbir ifadeyi yüksek oranda benimsememişlerdir. Bununla birlikte ifadelerin olumsuz cümle kalıbıyla oluşturulması, değerlendirmelerin ters yönlü yapılmasını gerekli kılmaktadır. Değişkenlere ait ortalamalar arasındaki farkın çok düşük kaldığı da göz önüne alındığında sonuç, faktör kapsamında yer alan bütün değişkenlerin kendi arasında uyum ve bütünlük içinde olduğunu göstermektedir.

Bu kapsamada Eskişehir’de araştırmaya katılan hemşehriler için faktörün geneline bakıldığında hemşehrilerin, belediye tarafından alınan kararlardan ve hayata geçirilen faaliyetlerden haberdar olmak istedikleri ve bu konuya önem verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla hemşehriler belediyenin, kararları ve faaliyetleri hakkında halka gerekli bilgileri açıklama zorunluluğu olduğunu düşünmekte, bununla bağlantılı olarak mevcut katılım mekanizmalarına yeni yöntemlerin eklenmesi yönünde taleplerini ortaya koymaktadırlar. Söz konusu durum hemşehrilerin klasik katılma yöntemlerinin dışında diğer yöntemleri kullanmaya açık ve istekli olduğunu göstermektedir. Hemşehriler, yerel düzeyde hesap sorma yetkisine sahip olduklarının bilincinde olmakla birlikte, bu yetkiyi menfaatleri söz konusu olmaksızın kullanabileceklerini, gerekli hususlarda itiraz hakkının da devreye sokulması gerektiğini belirtmişlerdir. Belediyenin stratejik planında belirtilen amaç ve hedeflere yönelik ilgiyi içeren ifadenin de düşük bir ortalamaya sahip olması ise hemşehrilerin politika yapım sürecinin aşamalarında yer almak istedikleri şeklinde yorumlanabilmektedir.

Bunun yanı sıra Eskişehir’de araştırmaya katılan hemşehrilerde etkinlik duygusunun ve sosyal girişkenliğin yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Diğer bir deyişle hemşehriler çevresini kontrol edebilme, yerel düzeyde yönetsel sistemi etkileyebilme noktasında belirli bir güce sahip olduklarının bilincindedirler. Bu nedenle hemşehriler sisteme katılım ve etki etme yönünde eğilim göstermektedirler. Söz konusu ilde, örgütlenme faaliyetlerini temel alan halkla ilişkiler uygulamalarına yönelik ilginin fazla ve gerek siyasal gerekse yönetsel anlamda birlikte çalışma kapasitesinin yüksek oluşu sosyal girişkenliğin güçlü olduğunun kanıtı niteliğindedir. Diğer yandan Eskişehir’de ikamet eden hemşehrilerde, katılım boyutuyla halkla ilişkiler kültürünün gelişmesine yardımcı olacak seviyede vatandaşlık görevi duygusu ve empatinin varlığından bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu ilde gerek halkla ilişkiler uygulamalarına gerekse katılım kültürüne yabancılaşma, duyarsızlaşma veya katılımdan uzaklaştırıcı bir etkiye sahip olan apati, anomi gibi psikolojik faktörlerin varlığından söz edilememektedir.

Tablo 4. Katılıma Yönelik Talep, İlgil ve Beklenti Düzeyi

Önergeler	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
Belediyenin aldığı kararları ve yaptığı faaliyetleri açıklama zorunluluğu yoktur	400	1,90	0,908
Hemşehrilerin belediyeye hesap sorma yetkisi yoktur	400	1,98	0,997
Menfaatlerim gereği alınan kararlara itiraz etmemem gerekir	400	2,01	1,015
Yapılan faaliyetlerden ve alınan kararlardan haberdar olmasak da olur	400	1,81	0,877
Yeni katılma yöntemlerinin hayata geçirilmesine ihtiyaç yoktur	400	2,03	0,895
Stratejik planlardaki amaç ve hedefler beni ilgilendirmiyor	400	1,92	0,897

3.5.4. Yönetmel Etkileşimin Durumu Faktörüne İlişkin Bulgular

Yerel düzeyde yöneten (belediye) ve yönetilen (hemşehriler) arasında karşılıklı iletişim ve etkileşimin sağlanması, bir bütün olarak bakıldığında katılım kültürünün geliştirilmesinde önemli bir etkeni oluşturmaktadır. Yönetmel birimler ile hemşehriler arasında bir köprü görevi gören etkileşim olgusu, bir yandan hemşehrileri pasif bir topluluk olmaktan çıkarırken diğer yandan yönetimde açıklık ve şeffaflığın tesisini sağlayarak yerel demokrasinin işlerliğine katkıda bulunmaktadır. İki yönlü bir iletişime dayanan bu süreçte sadece yönetmel birimlerin karar alımında yeni mekanizmalar geliştirerek hemşehrilerin görüşlerine göre politika yapımına gitmesi yetmemekte, hemşehrilerin de bu birimlerin karar alım süreçlerini takip etmeleri, taleplerini yönetime iletmeleri gerekmektedir.

Araştırma kapsamında “yönetmel etkileşim” faktörüne yönelik sonuçlara bakıldığında (Tablo 5), hemşehriler ile belediye arasındaki iletişim ve etkileşimin daha iyi sağlandığı yönünde yorumlanabilmektedir. Zira hemşehriler 3,13 gibi yüksek sayılabilecek bir ortalama ile belediyenin politikalarını halkın görüşlerini almaya çalışarak hayata geçirdiğini ve faaliyetleri konusunda kendilerini bilgilendirdiğini kabul etmektedirler. Yönetmel etkileşimin sağlanmasında diğer bir deyişle belediyeye talep iletiminde önemli araçlardan birisi olan teknolojinin kullanımı ise hemşehriler tarafından 3,54 gibi yüksek bir ortalama ile benimsenmiştir.

Halkla ilişkiler olgusunun hemşehri ile yönetim arasında etkileşim ve iletişimi destekleyici bir tavır benimsediği göz önüne alındığında, yönetim ağının önemli bir ayağını oluşturan teknolojinin Eskişehir’de verimli bir şekilde kullanıldığı söylenebilmektedir. Bu kapsamda Eskişehir Büyükşehir Belediyesi’nin de resmi bir internet sitesi bulunmakta (<http://www.eskisehir.bel.tr/ebb.php>), Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı’ndan alınan bilgiye göre bu siteyi günlük ziyaret eden vatandaş sayısı ortalama 4000 ile 6000 arasında değişmektedir. Site üzerinden “iletişim” linkinin haftalık görüntülenme sayısı 670 civarında olmaktadır, hemşehrilerin hizmetine sunulan “Başkan’a Mesaj” kısmına aylık ortalama 168 mesaj, haftalık ortalama 41 mesaj gelmektedir. Söz konusu mesajların hemen hepsine geri dönüş yapılmakla birlikte olumlu yanıtlanma oranı ise %89’lara kadar çıkmaktadır.

Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı’ndan alınan bilgilere göre ise Eskişehir Büyükşehir Belediyesine 2018 yılında toplam 5619 istek, öneri ve şikâyet adı altında talep gelmiş olup; taleplerin tamamı Belediye tarafından cevaplanmıştır. 2018 yılı içerisinde Belediye’ye ayda ortalama 465 talep gelmekteyken, talepler aynı, en geç bir gün sonra ilgili birimlere iletilerek yasal süreç olan 14 gün içerisinde cevaplandırılması sağlanmakta ve talep sahibine geri dönüş gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra her ne kadar resmi internet sitesi üzerinden belediyeye ulaşım sağlanmaya çalışılsa da, hemşehriler belediye ile iletişime geçmek için daha çok belediyenin sosyal medya hesaplarını kullanmaktadırlar. Belediyenin kendisine ait Facebook,

Twitter ve Instagram hesapları⁶ bulunmakta ve bu hesapları aktif şekilde kullanmaya özen göstermektedir. Hemşehriler talepte bulunmak, bilgi edinmek veya soru sormak amacıyla belediyenin facebook hesabını kullanmaktayken (ayda ortalama 60 mesaj gelmekte ve bu mesajların cevaplanma oranı %70'i bulmaktadır), twitter ve instagram hesaplarını daha çok teşekkür, tebrik, belirli konulara dikkat çekme, belediyenin gönderilerini beğenme gibi fonksiyonlar çerçevesinde kullanmaktadırlar. Ayrıca resmi sitede yer verilen "bilgi edinme" linki aracılığıyla belediye meclis karar özetleri ve faaliyet raporları hemşehrilere sunulmakta, 4982 sayılı kanun gereğince başvurular alınmaktadır (<https://interactive.eskisehir.bel.tr/#/home>).

Tablo 5. Yönetmel Etkileşimin Durumu

Önermeler	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
Belediye hemşehrilerin görüşlerine sık sık başvurup onları haberdar eder	400	3,13	1,254
Belediyeye taleplerimi iletirken teknolojiden en iyi şekilde yararlanabilmekteyim	400	3,54	1,123

3.5.5. Yönetime Bakış ve Çalışanlar ile İlişkiler Faktörüne İlişkin Bulgular

Katılım kültürünün sacayaklarından biri olan yönetmel kültürün bir uzantısı olarak hemşehrilerin yönetime ve yönetim çatısı altındaki çalışanlara bakış açısı, yöneten-yönetilen ilişkisi üzerine şekillenen bir katılım kültürü ve halkla ilişkiler atmosferi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Zira hemşehrilerin yönetmel algıları katılıma ve halkla ilişkiler uygulamalarını kullanımlarına yönelik davranışlarını yönlendiren unsurlar arasında yer almaktadır.

Bu kapsamda "yönetime bakış ve çalışanlarla ilişkiler" başlıklı faktöre yönelik sonuçlar incelendiğinde (Tablo 6) hemşehrilerin, belediye çalışanlarının hizmet verme davranışına yönelik olan ifadeyi 3,58 ortalamaıyla kabul ettikleri görülmektedir. Söz konusu ortalama, bir yandan yerel hizmet sunumunda hizmet kalitesini ölçen birimler olarak hemşehrilerin, belediye çatısı altında hizmet veren personelin kendilerine karşı tutum ve davranışından memnun olduklarını gösterirken diğer yandan hemşehrilerin yönetmel algılarının olumlu olduğunu göstermektedir. Bununla bağlantılı bir şekilde hemşehriler, talepte bulunmaları halinde belediyenin en uygun şekilde ve zaman dilimi içerisinde cevap vereceğini 3,16 gibi yüksek sayılabilecek bir ortalamaıyla kabul etmişlerdir. Bununla birlikte hemşehriler, hak arama faaliyetleri sonucunda belediyenin gerekeni yapacağına yönelik inançlarını 3,20 gibi yine yüksek sayılabilecek bir ortalamaıyla ifade etmişlerdir. Yönetmel etkileşim ve katılıma yönelik fırsatları ele alan faktörlere yönelik bilgiler de hatırlanacak olursa, Eskişehir'de hemşehrilerin belediye ile aralarında bürokratik duvarların kalın olmadığı ve buna bağlı olarak belediye ve çalışanlarını destekleyici bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilmektedir. Belediyenin kararlarına kayıtsız şartsız riayet etme gerekliliğine yönelik son önerme ise hemşehriler tarafından 2,07 ortalamaıyla benimsenmiştir. Söz konusu ortalama Eskişehir'deki hemşehrilerin gerekli zamanlarda sorgulayıcı olabileceklerine işaret etmektedir. Hemşehriler politika yapımına katılabildiklerini düşünmekte ve bu nedenle belediyenin verdiği kararların şeffaf olduğuna inanmaktadırlar.

⁶ <https://www.facebook.com/eskisehirbb/>, <https://www.instagram.com/eskisehirbb/>, <https://twitter.com/eskisehirbb>

Tablo 6. Yönetime Bakış ve Çalışanlarla İlişkiler

Önergeler	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
Belediye çalışanları saygı, anlayış ve hoşgörü çerçevesinde hizmet verirler	400	3,58	1,084
Belediyenin aldığı kararlara kayıtsız şartsız riayet etmemiz gerekir	400	2,07	1,043
Belediye taleplerimize en uygun şekilde ve zaman diliminde cevap verir	400	3,16	1,103
Belediyeye karşı hak arama faaliyeti sonucu, hakkımın yerine getirileceğine inanıyorum	400	3,20	1,204

3.5.6. Yönetimsel Kararları Etkileyebilme Faktörüne İlişkin Bulgular

Yönetim anlayışında meydana gelen dönüşümle birlikte yönetim ve hemşehri ilişkilerinde hemşehrileri karar süreçlerinde daha aktif birer aktör olarak tanımlayan döneme geçiş yapılmıştır. Dolayısıyla hemşehrilerin yönetsel kararları etkileyebildiği, yönlendirebildiği bir yerel yapı, katılım kültürünün oluşumu ve gelişimi açısından önemli bir unsurdur.

Araştırma kapsamında son faktör olan “yönetimsel kararları etkileyebilme” faktörü altındaki önermeler incelendiğinde (Tablo 7), hemşehriler 2,35 ortalama ile belediye ile ilgili görüşlerini rahatlıkla iletebildiklerini ifade ederken, 2,55 ortalama ile belediye kararlarını etkileyebilme imkânına sahip olduklarını belirtmektedirler.

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi’ne çeşitli yollarla yapılan başvuruların durumuna bakıldığında, Yazı İşleri ve Kararlar Dairesi Başkanlığı’ndan alınan bilgilere göre belediyeye dilekçe hakkının kullanılması kapsamında 2018 yılı içerisinde toplam 21.990 adet dilekçe verilmiş olup, söz konusu dilekçelerin tamamı yasal süresi içerisinde cevaplanmıştır. 2018 yılı için Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında yapılan başvuruların sayısı ise 5000’lere kadar ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra Eskişehir Büyükşehir Belediyesi’ne ait özel bir istek, talep ve şikâyet hattı bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Eskişehir’de söz konusu tüm başvuru yöntemleri ve bu yöntemlerin hemşehriler tarafından kullanılma yoğunluğuna bakıldığında, hemşehrilerin faktör ortalamalarına uygun olarak yönetsel kararları etkilemeye yönelik daha ilgili ve katılımcı bir tavır sergilediği görülmektedir. Eskişehir’de ikamet eden hemşehriler özellikle dilekçe hakkı kullanımı yoluyla yönetime katılım gerçekleştirmekte, yönetsel kararları etkileme imkânlarının olduğunu düşünmekle birlikte, bu imkânlarını çekinmeden uygulama alanında test edebilmektedirler.

Tablo 7. Yönetimsel Kararları Etkileyebilme

Önergeler	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
Belediye hizmetleri ile ilgili görüşlerimi iletmekten çekiniyorum	400	2,35	1,045
Hemşehrilerin belediye kararlarını etkileme olanağı yoktur	400	2,55	1,167

3.6. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgisi ve Beklenti Düzeyi ile Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Farklılıklar

Hemşehriler, katılımın bir kültür haline gelebilmesi için başat aktörler arasında yer almaktadır. Bu nedenle hemşehrilerin katılım olgusuna ilişkin benimsedikleri bakış açısı büyük önem arz etmektedir. Alan araştırması kapsamında “katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyi” faktörü bu kapsamda hemşehrilerin yeni katılıma mekanizmalarına bakış açısını, stratejik plan gibi yeni yönetsel uygulamalara karşı ilgisini, belediyenin aldığı kararlara veya yaptığı faaliyetlere yönelik benimsediği tavrı ve beklentileri ortaya koymaya çalışmaktadır. Dolayısıyla söz konusu faktör ile

cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir durumu, medeni durum gibi sosyo-demografik değişkenler arasındaki farklılıkların değerlendirilmesi bir gereklilik olarak görülmektedir.

Aradaki farklılığın istatistiki bakımdan bir anlam ifade edip etmediğini ortaya koymak amacıyla yöntem olarak “bağımsız örneklem t testi”, “tek yönlü Anova testi” ve “Tukey” testi kullanılmıştır.

3.6.1. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki Farklılık

Hemşehrilerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için, diğer bir deyişle kadın ve erkeklerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeylerinin karşılaştırılması için t-testi gerçekleştirilmiştir.

Bu testin sonuçlarına göre (Tablo 8), p değeri (sig.) araştırmaya katılan hemşehriler için (0,817) olarak belirlenmiş ($p>0,05$), kadın ve erkeklerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu faktöre yönelik bulgular (Tablo 4) hatırlandığında, faktöre ilişkin önermelere ait ortalamaların söz konusu ilde genel anlamda düşük çıktığı görülmüştür. Önermelerin olumsuz cümle kalıbı ile oluşturulması dikkate alındığında, düşük ortalamalar aslında hemşehrilerin önermelerdeki görüşlere katılmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hem kadınlar hem de erkekler belediyenin aldığı kararlardan ve uygulamaya geçirdiği faaliyetlerden haberdar olmak istemekte, gerekli durumlarda belediyeye karşı hesap sorma yetkisine sahip olduklarını düşünmektedirler. Bunun için yeni katılım mekanizmalarının hayata geçirilmesini talep etmekte, belediyenin gerek plan gerekse politika yapım aşamalarında yer almak istediklerini belirtmektedirler.

Tablo 8. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	Sayı	Ortalama	T	Anlamlılık Düzeyi
Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi	Kadın	194	1,95	0,232	0,817
	Erkek	206	1,93		

3.6.2. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Yaş Değişkeni Arasındaki Farklılık

Hemşehrilerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyi ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya koymak adına “tek yönlü Anova” testi uygulanmıştır.

Sonuçlar incelendiğinde ise (Tablo 9), yaş değişkeninin katılım kültürü üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Zira p değerinin (sig.) 0,05’in altında kalması (0,002) yaş değişkeni ile hemşehrilerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Bu farklılığın hangi yaş grupları arasında olduğunu diğer bir deyişle farklılığın hangi yaş gruplarından kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucunda ise ilk farklılık 18-28 yaş grubu ile 62 ve üzeri yaş grubu arasında gerçekleşmektedir. Diğer bir farklılık ise 29-39 yaş grubu ile yine 62 ve üzeri yaş gurubu arasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu yaş gruplarının ortalamalarına⁷ bakıldığında, yaş aralığı arttıkça ortalama değer de sistematik olarak artış gösterdiği görülmektedir.

⁷ “X” değeri, ilgili gruba ait olan ortalama değeri ifade etmekle birlikte, 18-28 yaş grubu (X= 1,810), 29-39 yaş grubu (X= 1,854), 40-50 yaş grubu (X= 2,024), 51-61 yaş grubu (X= 2,078), 62 yaş ve üzeri (X= 2,214).

Dolayısıyla faktöre ait önermelerin olumsuz cümle kalıplarından oluştuğu ve düşük ortalamalara sahip olduğu (Tablo 4) hatırlandığında söz konusu sonuçlar, Eskişehir’de hemşehrilerin yaşı arttıkça katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeylerinde bir miktar azalma olduğu yönünde yorumlanabilmektedir. Faktör bulguları göz önüne alındığında, hemşehrilerin tamamı belediyenin karar ve faaliyetlerinden, politika süreçlerinden haberdar olmak ve bu konularda bilgilendirilmek istemekte, bağlantılı olarak yeni katılma mekanizmalarının hayata geçirilmesine yönelik taleplerini ortaya koymakta ve belediyeye karşı menfaat gözetmeksizin hesap sorma yetkisine sahip olduklarını düşünmektedirler. Bunun yanı sıra söz konusu durum yaş arttıkça devamlılığını sürdürmekle birlikte az da olsa etkisini azaltmaya başlamaktadır.

Anket formlarının tamamının araştırmacı tarafından yüz yüze görüşme şeklinde yapılması, araştırmacıya cevaplayıcıların önermelere yönelik yorumlarını, düşüncelerini ve yaklaşımlarını gözlemlene fırsatı tanımıştır. Buna bağlı olarak yaş değişkeni ile ilgili sonucun nedenleri arasında, 62 yaş ve üzeri hemşehrilerin Eskişehir’de uzun yıllardır süregelen yerel yönetim geleneğinden memnun olması⁸, mevcut yönetsel durumu değiştirme veya yönetsel duruma etki etmeye yönelik bir güdülenme içerisinde bulunmaması, belediye kararlarına ve katılım mekanizmalarına karşı gelişen güven gibi unsurlar yer almaktadır denilebilir.

Sonuç olarak Eskişehir örneği, gerek katılım düzeyinin gerekse katılım kültürünün, yaş arttıkça algılama düzeyinde yaşanan değişikliğe bağlı olarak artacağı yönündeki genel kabulün⁹ kısmen de olsa aşılabileceğini göstermiştir. Zira günümüzde genç yaş grubu toplumsal, yönetsel ve siyasal olaylara karşı daha fazla sorumluluk geliştirebilmekte, hemşehrilerin destek verdiği ve katılım mekanizmalarının etkin ve verimli bir şekilde işlediği yerel yönetimlerde ise orta ve ileri yaş gruplarının yönetime karşı güven aralıkları artırılabilir.

Tablo 9. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Yaş Değişkeni Arasındaki Anova Testi Sonuçları

Katılıma Yönelik İlgi, Talep ve Beklenti Düzeyi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	6,909	4	1,727		
Grup İçi	154,802	395	0,392	4,407	0,002
Toplam	161,711	399			

3.6.3. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Eğitim Durumu Değişkeni Arasındaki Farklılık

Hemşehrilerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri ile eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını tespit etmek amacıyla uygulanan “tek yönlü Anova” testinin sonuçlarına göre (Tablo 10), p değeri 0,05’in altında hesaplanmıştır (0,000). Bu sonuç Eskişehir’de araştırmaya katılan hemşehrilerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri ile eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğunu göstermektedir.

Farklılığın hangi alt gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan çoklu karşılaştırma tablosuna, diğer bir deyişle Tukey testi sonuçlarına bakıldığında, eğitim durumu değişkenini

⁸ 1993 yılında Büyükşehir statüsü elde eden Eskişehir, 1999 yılından itibaren Yılmaz Büyükerşen başkanlığında yönetilmektedir. Büyükerşen 2004, 2009 ve 2014 yerel seçimlerinden sonra 2019 yerel seçimlerini de kazanarak beşinci kez büyükşehir belediye başkanlığı görevini üstlenmiştir.

⁹ Genç yaş grubunda katılımın iş arama, fazla yer değiştirme, aidiyet geliştirememeye, meslek edinme gibi sebeplerle daha az olduğu görülmektedir. Orta yaş grubuna gelindiğinde ise toplumsal, yönetsel ve siyasal olaylara karşı sorumluluk hissini artışı, beklentilerin netlik kazanması, belli bir statü veya meslek sahibi olunması gibi sebeplerle katılımın her düzeyde arttığı söylenebilir (Öztekin, 2003, ss. 229-230; Gündoğdu, 2014, s. 22).

oluşturan bütün alt grupların katılıma yönelik bakış açısında çeşitli farklılıklar meydana gelmektedir. Alt gruplara yönelik ortalamalara bakıldığında¹⁰ ilköğretim mezunlarından lisansüstü mezunlarına kadar ortalamalarda sistematik bir azalma olduğu görülmektedir. Bu durum Eskişehir’de ikamet eden hemşehriler için de eğitim durumunun artmasıyla katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeylerinin artması sonucunu beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra lisansüstü mezunlarına ait ortalama ile kendisinden bir önceki grup olan lisans mezunlarına ait ortalama arasında küçük bir farklılık görülmekle birlikte, oluşan farklılığın çok düşük düzeyde kalması (0,019) sonuçların yorumlanmasında herhangi bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Zira lisansüstü mezunlarına ait ortalamanın diğer bütün alt grup ortalamalarından düşük bir seviyede seyretmesi, eğitim durumunun artması halinde katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeylerinin artacağı şeklindeki yorumu destekleyici bir tablo çizmektedir.

Tablo 10. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Eğitim Durumu Değişkeni Arasındaki Anova Testi Sonuçları

Katılıma Yönelik İlgi, Talep ve Beklenti Düzeyi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	23,182	4	5,795		
Grup İçi	138,529	395	0,351	16,525	0,000
Toplam	161,711	399			

3.6.4. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Gelir Durumu Değişkeni Arasındaki Farklılık

Hemşehrilerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri ile gelir durumu değişkeni arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak adına “tek yönlü Anova” testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre (Tablo 11), p değeri (sig.) Eskişehir’de araştırmaya katılan hemşehriler için (0,154) olarak belirlenmiştir. Değerin 0,05’in üzerinde kalması, Eskişehir’de hemşehrilerin gelir düzeyleri ile katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bu durum araştırmaya katılan hemşehrilerin hangi gelir seviyesine sahip olduğu fark etmeksizin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeylerinin aynı kaldığı sonucuna ulaşılmasını sağlamaktadır.

Tablo 11. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Gelir Durumu Değişkeni Arasındaki Anova Testi Sonuçları

Katılıma Yönelik İlgi, Talep ve Beklenti Düzeyi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	2,705	4	0,676		
Grup İçi	159,005	395	0,403	1,680	0,154
Toplam	161,711	399			

3.6.5. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Medeni Durum Değişkeni Arasındaki Farklılık

Hemşehrilerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak adına “tek yönlü Anova” testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre (Tablo 12), p değeri (sig.) Eskişehir’de araştırmaya

¹⁰ İlköğretim (X= 2,313), Lise (X= 2,161), Önlisans (X= 1,867), Lisans (X= 1,689), Lisansüstü (X= 1,708)

katılan hemşehriler için (0,162) olarak belirlenmiştir. Değerin de 0,05'ten büyük olması, Eskişehir'de hemşehrilerin katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri ile medeni durumları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle hemşehrilerin medeni durumları ne olursa olsun katılıma yönelik talep, ilgi ve beklenti düzeyleri aynı kalmaktadır.

Tablo 12. Hemşehrilerin Katılıma Yönelik Talep, İlgi ve Beklenti Düzeyi ile Medeni Durum Değişkeni Arasındaki Anova Testi Sonuçları

Katılıma Yönelik İlgi, Talep ve Beklenti Düzeyi	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	2,081	3	0,694		
Grup İçi	1589,630	396	0,403	1,721	0,162
Toplam	161,711	399			

4. SONUÇ

Halka dönük bir belediyeçilik anlayışında, halkın en temel demokratik haklarından birisi alınan kararlara, hayata geçirilen politika ve faaliyetlere katılım göstererek, kendi yaşam alanları ile ilgili yönetimde bilgi ve söz sahibi olabilmektir. Söz konusu tablonun gerçekleştirilebilmesi demokratik hak ve yükümlülüklerinin farkında olan bilinçli vatandaşların varlığı kadar, halka yönelik etkin bilgilendirme ve iletişim mekanizmalarını işler kılabilen bir belediye örgütlenmesinin oluşturulmasına da bağlıdır. Bu noktada yerel düzeyde belediyelerin hesap verebilirliğini artırmak, alınan kararlara ve uygulanan politikalara katılımı sağlayarak açıklık ve şeffaflığı hâkim kılmak, hemşehrilerde belediyeye yönelik olumlu bir bakış açısı oluşturmak açısından halkla ilişkiler uygulamaları büyük önem arz etmektedir.

Halkla ilişkiler mekanizmalarının katılım kültürüne katkısını yerel boyutu ile değerlendirmek amacıyla Eskişehir ilinde yapılan alan araştırmasının sonuçları, bu kapsamda genel anlamıyla katılım ve halkla ilişkiler mekanizmalarının işleyişinde ve işlevselliğinde karşılaşılabilecek olası eksikliklerin neler olduğunu ortaya koymak adına önem taşımaktadır. Zira yerel hizmet sunumunda hayata geçirilen reformların ve mekanizmaların ne derece işler olduğuna dair elde edilen bilgiler, bir yandan yeniden yapılanma çalışmalarının etkinliği üzerine yorum yapabilmek için rehber özelliği taşımaktadır.

Bu kapsamda ilk olarak, Eskişehir'de başta katılım olmak üzere sosyal dayanışma, hesap verebilirlik, çevreye duyarlılık, şeffaflık gibi ilkelere sahip olan ve yereldeki aktörleri ortak bir zeminde buluşturan demokrasi ve halkla ilişkiler mekanizması olarak kent konseylerinin yüksek seviyede işlerlik kazanmış olduğu söylenebilmektedir. Kent konseylerinin Eskişehir'de sağladığı işlevselliğin ilk nedeni kent genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılan mahalle meclislerinin varlığı olmuştur. Yine Eskişehir Büyükşehir Belediye Meclisi'nde yer alan komisyonların gerektiğinde çalışmalarını kent konseyine danışarak yürütmesini sağlayan bir mekanizmanın kurulması, kent konseyi başkanının Büyükşehir Belediye Meclisi'nde yerel bir aktör konumu ile bulunması, kent konseyi toplantılarının çok çeşitli araçlar kullanılarak aktif şekilde halka duyurulması Eskişehir'de kent konseylerinin bir katılım mekanizması olarak beklenen performansı göstermesine yardımcı olan unsurları oluşturmuştur.

Yine halkla ilişkiler mantığı çerçevesinde yönetsel etkileşim mekanizmasının etkili şekilde hayata geçirildiği Eskişehir'de bu başarıya, yönetim ağının önemli bir ayağını oluşturan teknolojiyi verimli bir şekilde kullanılarak ulaşıldığı görülmektedir. Bu noktada belediyenin hemşehrilere

yeterli fırsatı sunması ve gerekli altyapıya sahip olması kadar hemşehrilerin de sunulan hizmet hakkında yeterli donanıma diğer bir deyişle teknoloji kullanımı konusunda yeterli ilgi ve bilgiye sahip olması gerektiği gözden kaçırılmaması gereken bir konuyu oluşturmaktadır. Nitekim yerel reformlar kapsamında hayata geçirilen bilişim teknolojilerine yönelik birçok mekanizmanın uygulanabilir olmasının yanında internet alanında yaşanan gelişmelerin yeni yüzü olan sosyal medyanın kullanımı, Eskişehir’de hemşehri ve yönetim arasında yönetsel etkileşimi artıran en önemli halkla ilişkiler unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, sosyal medyanın, belediyenin tanıtımını yapmaya ve belediye hizmetleri hakkında halkı bilgilendirmeye yarayan işlevlerini iyi bir şekilde kullanmakla birlikte vatandaşla iletişim halinde olmayı ve şeffaf belediye anlayışını hayata geçirmeyi sağlayan işlevlerinden de etkin şekilde yararlanabildiği bir sistem tasarlamıştır.¹¹ Kurumsal internet sitesini ve Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya hesaplarını aktif ve güncel tutma konusunda gerekli çabayı göstermeye çalışan Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, bu mecralarda aldığı talep, şikâyet ve mesajlara oldukça yüksek oranda geri dönüş yapmaktadır.

Sonuç itibariyle Eskişehir’de belediye yönetiminin, almış olduğu kararlara ve politika süreçlerine yerel halkın daha etkin katılımını ve uygulama sürecinde desteğini sağlayan çalışmalar yaptığı söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra Eskişehir’de ikamet eden hemşehrilerin de belediyenin yetki ve sorumlulukları hakkında bilgi sahibi oldukları, demokratik hakları çerçevesinde günlük yaşamlarını etkileyebilecek hizmetler ve kararlar konusunda katkı sunmak veya etkide bulunmak amacıyla hareket etmede istekli oldukları görülmektedir. Dolayısıyla Eskişehir özelinde hayata geçirilen halkla ilişkiler uygulamaları bir yandan belediye ile halk arasında sağlıklı bilgi akışını sağlayarak etkili bir iletişim mekanizması olma özelliği taşımaktayken, diğer yandan hemşehrilerin yerel düzeyde katılımını destekleyici bir işlev görmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. H. (2015). *Türk kamu yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Aydın, A. H. ve Taş, İ. E. (2016). *Kamu yönetiminde halkla ilişkiler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma: yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Balta Peltekoğlu, F.(2007). *Halkla ilişkiler nedir?*. İstanbul: Betaş Yayınları.
- Canöz, K. (2008). Kamuda halkla ilişkilerin yeni yüzü: bilgi edinme yasası. *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi*, 5(3), 141-152. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/177892>
- Çakmak, F. ve Kilci, S. (2011), Kamu Yönetiminde halka ilişkilerin yeri ve önemi. *Kamu-İş*, 11(4), 219-270. Erişim adresi: www.kamu-is.org.tr/pdf/1148.pdf
- Eraslan Yayınoğlu, P. (2007). *Yerel yönetimlerde halkla ilişkiler*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Gordon, J.C. (1997). Interpreting definitions of public relations: self assessment and a symbolic interactionism-based alternative. *Public Relations Review*, 23(1), 57-66.
- Güçdemir, Y. (2012). *Sanal ortamda iletişim bir halkla ilişkiler* Perspektifi. İstanbul: Derin Yayınları.

¹¹ Sosyal medya kullanımı noktasında Eskişehir BSB, vatandaşla etkileşimi en yüksek olan belediyeler arasında yer almakla birlikte, sosyal medya faaliyetleri vatandaşla iki yönlü iletişimi teşvik edici bir özellik taşımaktadır (Sobacı ve Hatipoğlu, 2017, s. 702).

- Gündoğdu, H. K. (2014). *Yönetime katılmada etkinlik için bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılması: e-katılım ve e-demokrasi bağlamında Konya büyükşehir belediyesi örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Jefkins, F. (1992). *Public relations*. London: Pitman Publishing.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2011). *Yerel yönetimlerde katılım kültürü (Konya büyükşehir belediyesi örneği)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kocaoğlu, M. (2014). Katılımcı demokrasi algılaması ve kent konseyleri: Kırşehir kent konseyi örneği. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-15. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85304>
- Koçak, S. Y. (2010). Kamu yönetiminde açıklık için bilgi edinme hakkı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 115-125. Erişim adresi: <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/250/233>
- Korkut, H. (2011). *Belediyelerde yönetime katılma ve açıklık algısı: Ümraniye ve Şişli belediyeleri örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mahalle meclisleri büyüyor. Erişim adresi: https://www.odunpazari.bel.tr/haber-1630-mahalle_meclisleri_buyuyor
- Öner, Ş. (2001). Belediyelerde yönetime katılmada halkla ilişkilerin rolü ve önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 3(2), 100-114. Erişim adresi: https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/591/makaleler/3/2/arastirmx_591_3_pp_100-114.pdf
- Özüpek, M. N. (2013). *Belediyelerde halkla ilişkiler*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Pallant, J. (2017). *SPSS kullanma kılavuzu*. S. Balcı ve B. Ahi (Çev.), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sabuncuoğlu, Z. (2008). *İşletmelerde halkla ilişkiler*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Sezer Uysal, B. (1996). Yerel yönetimler ve halkla ilişkiler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(6), 59-67. Erişim adresi: docplayer.biz.tr/355227-Yerel-yonetimler-ve-halkla-iliskiler.html
- Sezgin, M. ve Özbay, E. H. (2016). Halkla ilişkiler uygulamalarından beyaz masa: Uşak belediyesi örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 198-209. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/21115536-Halkla-iliskiler-uygulamalarindan-beyaz-masa-usak-belediyesi-ornegi.html>
- Sobacı, M. Z. ve Hatipoğlu, İ. (2017). Facebook aracılığıyla Türkiye’de belediye-vatandaş etkileşiminin ölçülmesi: büyükşehir ve il belediyeleri bağlamında ampirik bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(3), 689-713. doi: 10.1501/SBFder_0000002464
- Şahnagil, S. (2019). Postmodern kamu yönetimi çerçevesinde yönetsel katılım: yerel hizmet sunumunda katılım olgusu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 1146-1157. doi: 10.17719/jisr.2019.3660
- Tarhan, A. ve Bakan, Ö. (2013). *Belediyelerde halkla ilişkiler ve vatandaş algısı*. Konya: LiteraTürk Academia Yayınları.
- Tortop, N. (2009). *Halkla ilişkiler*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Tortop, N. ve Özer, M. A. (2013). *Halkla ilişkiler*. Ankara: Nobel Yayın.
- Yağmurlu, A. (2011). Siyasal katılım ve halkla ilişkiler: Ankara merkez ilçe belediyeleri internet siteleri üzerine bir inceleme. *Türk İdare Dergisi*, (471-472), 197- 216. Erişim Adresi: http://www.tid.gov.tr/Makaleler/09_Yrd.Doc.Dr.Asli_YAGMURLU_471_472.pdf
- Yalçındağ, S.(1996). *Belediyelerimiz ve halkla ilişkiler*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Yalçındağ, S. (1988). *Kamu yönetiminde halkla ilişkiler*. Halkla İlişkiler Sempozyumu, Ankara: AÜBYYO-TODAİE Yayını.
- Yaman, K. (2011). *Belediyelerde halkla ilişkiler faaliyetlerinin algılanması: Afyonkarahisar belediyesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4982.pdf>
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>

SUMMARY

Introduction: Citizens' ability to have a say in decisions and activities regarding their own living spaces constitutes the basis of a participatory and democratic local government understanding. Accordingly, public relations are one of the most important principles required to provide effective and efficient service at the local level and to establish a democratic administration approach. Public relations are the work carried out to create a positive image in the eyes of the public by ensuring that the policies and activities determined by the administration are communicated to the public using various channels and the impact of the message conveyed on the public is measured and evaluated. Public relations, which determine the aims and works and reveal the policies of local governments, especially municipalities, have the function of announcing them to the public and explaining the feedbacks received from the public to the management. In this context, the aim of the study is to make evaluations about whether public relations implementations, which one of the important elements is participation, are successfully reflected in practice in a way that serves the public participation activities and supports their perception.

Method: In this study, field research methods were used. Eskişehir, one of the richest provinces in terms of local government tradition in Turkey, was preferred for the field research, and a questionnaire study consisting of 5 demographic questions and 20 proposals was applied on 400 fellow-townsmen residing in the city center. SPSS version 22.0, which is a statistical data processing package program, was used in the analysis of the data collected in the study. Frequency analysis of the data was made with the help of SPSS. In this context, percentage distribution, arithmetic mean, standard deviation, independent sample t-test and one-way Anova test were used as statistical operations.

Findings: First of all, it can be said that city councils have gained a high level of functionality as a democracy and public relations mechanism in Eskişehir, which has principles such as social solidarity, accountability, environmental awareness, transparency, especially participation, and brings together local actors on a common ground. The first reason for the functionality provided by the city councils in Eskişehir was the existence of neighborhood councils that were tried to be expanded throughout the city. Establishing a mechanism that enables commissions in Eskişehir Metropolitan Municipality to carry out their work in consultation with the city council, the president of the city council to be a local actor in the Metropolitan Municipality Council, actively announcing the city council meetings to the public using a variety of tools. It has formed the elements that help it perform as expected as a participation mechanism. In Eskişehir, where the managerial interaction mechanism has been effectively implemented within the framework of public relations logic, it is seen that this success has been achieved by using the technology that constitutes an important part of the governance network efficiently.

Results: In the light of the research data, it was concluded that communication between administration and the public in Eskişehir is effectively enabled, public relations mechanisms can be used efficiently and proactively in the point of providing administrative interaction and participation, and accordingly, the local people have a high perception of participation. In other words, it is seen that the citizens residing in Eskişehir also have information about the authorities and responsibilities of the municipality, and are willing to act in order to contribute or influence the services and decisions that may affect their daily lives within the framework of their democratic rights. Therefore, public relations practices implemented specifically in Eskişehir have the characteristic of being an effective communication mechanism by providing a reliable flow of

information between the municipality and the public on the one hand, and on the other hand, functioning to support the participation of citizens at the local level.

EVALUATION OF THE OPERATIONAL AND FINANCIAL EFFICIENCY OF THE EUROPEAN COUNTRIES' BIG SCALE FLAG CARRIER AIRLINES USING DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

Tüzün Tolga İNAN¹

Citation/©: İnan, T. T. (2020). Evaluation of the operational and financial efficiency of the european countries' big scale flag carrier airlines using data envelopment analysis. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 310-330. doi: 10.17218/hititsosbil.772897.

Abstract: Civil Aviation Industry has entered into a great development trend, especially since the 1978 deregulation period. Strategies implemented by airlines are of great importance in this development trend. Although airline partnerships cause airlines to lose their brand values, more successes are achieved under operational and financial criteria. For this reason, airline partnerships have been a strategy used by both large and small scale airlines in European aviation for the last 10 years. When it is examined the 10 biggest airlines of Europe excluding low-cost carriers, it is seen that only Turkish Airlines have not in a partnership. The aim of this study is to analyze the impact of partnerships established on the airlines' operational and financial efficiency. While the number of revenue passengers and the total number of landings are operational inputs, the available seat kilometer and revenue passenger kilometer are financial outputs. While the results obtained from these data help to determine how efficient the biggest airlines in Europe are, on the other hand, it expresses how important it is in its different criteria.

Keywords: Revenue Passenger, Number of Landing, Available Seat Kilometer, Revenue Passenger Kilometer, Data Envelopment Analysis.

Atıf/©: İnan, T. T. (2020). Avrupa ülkelerinin büyük ölçekli bayrak taşıyıcı havayollarının operasyonel ve finansal verimliliğinin veri zarflama analizi ile incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 310-330. doi: 10.17218/hititsosbil.772897.

Avrupa Ülkelerinin Büyük Ölçekli Bayrak Taşıyıcı Havayollarının Operasyonel ve Finansal Verimliliğinin Veri Zarflama Analizi ile İncelenmesi

Özet: Sivil Havacılık Endüstrisi özellikle 1978 deregülasyon döneminden itibaren büyük bir gelişim trendi içerisine girdi. Bu gelişim trendi içerisinde havayollarının uyguladığı stratejiler büyük önem ifade etmektedir. Özellikle havayolu ortaklıkları havayollarının marka değerlerini yitirmelerine neden olsa da operasyonel ve finansal kıstaslar altında daha başarılı sonuçlar elde edilmesi sağlanmıştır. Bu nedenle havayolu ortaklıkları özellikle son 10 yıldır Avrupa Havacılığında hem büyük hem küçük ölçekli havayollarının faydalandığı bir strateji olmuştur. Düşük maliyetli taşıyıcılar hariç Avrupa'nın en büyük 10 havayolunu incelediğimiz zaman sadece Türk Hava Yolları'nın bir ortaklık içerisinde yer almadığını görmekteyiz. Bu çalışmada amaç, kurulan ortaklıkların havayollarının operasyonel ve finansal verimliliklerine etkisini analiz etmektir. Toplam gelir getiren yolcu sayısı ve toplam iniş sayısı operasyonel girdileri oluştururken, arz edilen toplam kilometre ve yolcu başına gelir kilometre ise finansal çıktıları oluşturmaktadır. Bu veriler neticesinde çıkan sonuçlar Avrupa'nın en büyük havayollarının hangi ölçüde verimli olduğunu saptamamıza yardımcı olurken, bir yandan farklı ölçütlerinde ne denli önemli olduğunu ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Getiren Yolcu Sayısı, Toplam İniş Sayısı, Arz Edilen Toplam Kilometre, Yolcu Başına Gelir Kilometre, Veri Zarflama Analizi.

1. INTRODUCTION

Airline partnerships are significant for increasing the operational efficiency of airlines by developing the number of routes and frequency of flights. Airlines all over the world have improved several collaboration conditions, generally applied to partnerships on account of eliminating diversified regulative and financial barriers. Commonly, airline partnerships cover any partnership regulations among two or more airlines including mutual operations with the proclaimed purpose of enhancing competitiveness and whole efficiency (Morrish and Hamilton, 2002, p. 403). The induration of worldwide airline sector has followingly overspread the creation of partnership categories. These partnership categories are principally related to multilateral and formal systems of airlines that have set up ranges of communities by one and all (Kleymann and Seristö, 2017). In addition to airline partnerships particularly pending the recent two decades, three worldwide alliance groups (Star Alliance, SkyTeam, Oneworld) have began overpowering stakeholders of worldwide airline sector. The impetus that mentioned worldwide alliance categories have extended actually staggering. More particularly from five airlines primarily modeling Star alliance community in 1997, now there have overall 62 airlines joined these three worldwide agreement communities. Alternative stunning form related to worldwide alliance groups were the reality that among 2012 and 2016, these three alliance groups transported more than sixty percent of the whole worldwide passenger transportation (Flight Airline Business, 2017). Except that existence of regular applications in worldwide airline industry, airline partnerships have composed a grand exploratory subject for diverse researchers and managers. Exploratory endeavors about particular area of working have earned an actually crucial develop, hence a huge spectrum of directions wraparound such as; air transportation systems (Bissessur and Alamdari, 1998, p. 351; Dennis, 2000, p. 80; U. S. D. O. T., 2000; Dennis, 2005, p. 179; Gillen, 2005, p. 59; Iatrou and Oretti, 2016), airline economics (Oum et al., 2000; Brueckner, 2001, p. 1481; Kleymann and Seristö, 2017; Vinod, 2005, p. 72; E. C., 2010; U. S. D. O. T., 2010), airline operations (Oum and Park, 1997, p. 137; Oum and Zhang, 2001, p. 291; Brueckner and Pels, 2005, p. 33; Button, 2009, p. 63) etc.

In that situation, the influence of carrier communities as for several perspectives inside and/or outside the airline sector has an exclusive position between academicians. However, the quantification of these influences have covered a critical defiance for academicians that has attituded across the application of several methodologic approximations. In general, a reasonably contentious subject about airline agreements and airline sector is the only concerned with performance assessment. The best widespread applied evaluation of efficiency in airline sector is financial efficiency that is generally evaluated by cursors such as network profit share, turning on equity and hedges, liquidity flux etc. The other significant evaluation of performance is operational efficiency that is generally applied to a kind of productivity. Afterward, the concept of airline fertility has had several fractional dimensions as substantial emergence of labor fertility (per worker foundation) and aircraft usage (e.g. load factor) (Kleymann and Seristö, 2017). For all regarding the efficiency evaluative techniques applicated by carriers, Francis et al. (2005, p. 213) assigned benchmarking techniques at a high level and completely admitted. Many academicians have interested in evaluation of airline performance and benchmarking by applying a broad order of suitable processes. Between the diversified benchmarking processes performed for airline efficiency evaluation, Data Envelopment Analysis (DEA) has earned a high importance related with the aspect of time period and benchmarking. Actually, several investigative endeavors

according with airline efficiency applied the methodological access of DEA is constantly rising, hence emphasizing the arised attention upon the specific exclusive issue. The investigative endeavors directed in the outline of evaluating airline efficiency applicated DEA have firstly centered on operational fertility that is apart from applied to as performance. However former convenient exploratory has researched the influences of an extensive order of financial and operational outlooks on carrier performance applied DEA, the potency effect of community affiliation about airline performance did not enough allocution in present literature. In that situation, the existing research firstly purposes to explore the influence of partnership affiliation about the performance of grand international airlines. Furthermore, airline performance is additionally connection with freight traffic income margin and the continent what for airlines' existed (America, Europe, Asia, Oceania). The research subscription related to this connection is triplicate and described as mentioned below:

- Interpret the impact of airline partnership affiliation about airline performance which is possible for enforcing a diversified DEA methodological access and a better ultimate process about the studies of Min and Joo (2016, p. 103) that covered this identical subject.
- Evaluate the impact of the air cargo traffic income margin on carrier performance, hence assaying to confirm the indications about inquiry endeavor of Hong and Zhang (2010, p. 139).
- Confront the performance of airlines belong to diverse continents with a view to adjust statistically prominent distinctions in an akin method to Joo and Fowler (2014).

2. BACKGROUND

How operational performance is influenced profitability in airline transactions? The service literature about airlines focalize firstly on the connection among fertility and profitability or the connection between service, standards and profitability. The total effect of operational efficiency on airlines' profitability in service arrangements has greatly failed. This can be connected firstly to the investigative on the impellent strengths of profitability in services is completed firstly with marketing researchs who focus primarily on the correlation among quality and profitability (Nelson et al., 1992; Fornell, 1992, p. 15; Anderson et al., 1994, p. 56; Rust et al., 1995, p. 62; Loveman, 1998, p. 23). Conversely, accounting and operations management academics were interested in the influence of fertility on profitability (Schefczyk, 1993, p. 305; Smith and Reece, 1999, p. 151). So, it is important to analyze the potential effect of "focus" on profitability (Skinner, 1974). According to Skinner (1974), an airline which focuses on a tight product mix for a specific niche market is going to evaluate alternative airline operated to attain an extensive outcome. The significance of focusing on airline services have been debated by Heskett (1986), Swamidass (1991, p. 799) and Roth and Menor (2003, p. 151) related with restricted empirical inquiries. Specifically, operational performance was examined by Huete and Roth (1988) in banks, with McLaughlin et al. (1995, p. 1187) in the health care sector and eventually by Boyer et al. (2002, p. 181) owing to the research of Sotheby's. Although, mentioned above three research could not test the connection among focalize and financial efficiency. By the way, the air transport market has passed on considerable change. Deregulation phase in Europe, North America and Australia have overspread to an importantly improved rivalry and along with deregulation phase, many European airlines that were anciently state-owned have been wholly or partly privatized. Also, regulations after the events of September 11 have influenced the environment where air services are ensured. To sum up, the big-scale market entrance of low-cost carriers (LCCs) has risen rivalry and influenced the prices payed for functionary airlines. As an outcome of these and other

progress, it is likely that the identified capacity of the worlds' airlines has varied (Barbot, Costa and Sochirga, 2008, p. 271).

Commercial aviation in civil aviation started in 1910 when DELAG began making operations connection to eight German cities. Air transport was immensely coordinated by governments that supervision flight arrangement, type of aircraft and airlines authorized to work jointly by the destinations they worked on. These judgments were related to political concerns than the real demand that obtained in civil aviation sector. Administrations engrossed domestic flights and mutual arrangements enduring in order to arrange international flights. This continuity ended in a disturbed and insecure transport system, however, air transportation ratios were superior which solely the flag carrier airline could afford to utilize from these chances. In Europe, the constitution of the European Economic Community in 1957 was noticed as the beginning date about the liberalization of air transportation. The initial phase was the operation of a common market that simplified the freecycle and the application of agreed transportation strategy. Air transportation request has risen exceptionally since 100 years, primarily filled by the unification of recent technologies and substructure which have effected in recoveries about safety, speed and comfort. This processing has overspread to various airlines being established that one by one, it has been authorized a progressive decline in operational expenses which jointly with the immense improvement of tourism sector. This immense improvement has transformed their distribution of duties inside produces of massif consumption. In this recent continuity, airlines have to select among two operational systems. These are classified as; hub and spoke (HS) and point-to-point (PP). The ancient intensifies its operations in specific traffic centers or hubs in which passengers are redelivered and forwarding other destination airports. These airlines shuttered an extensive market with more organized flight periodicity. Ordinarily, over the ocean or extended range flights which operate in hubs are raised with this flight periodicity. These flights are worked a few capacities by regional partners or shareholders because of the lack of wide body aircraft. Regional partners or shareholders generally can use narrow body aircraft because of lower operational costs. At current times fundamentally, legacy airlines (full service carriers) are operated with HS strategy, however, low cost carriers are operated with PP strategy (Maasoumi et al., 2015). The accomplishment of this framework lays organizing arrivals and departures to decrease the time gap among them and the selection of airport tangle (Martinez, 2003).

Considering Planas and Lewkowycz (2009, p. 44), it is primarily designated with subsequent as enlarge the number of destinations deliver particularly adjusted appropriately flights to decrease waiting times in the hub. By this way, the occupation ratio is generally upper than intensifying traffic linkage. Hence, the expenditure per passenger is preferable for commuting the ratios that included advanced management. Owing to billing subjects, linkages, baggage, incidents, administration of income and business, etc., the replacement of time-period usually liable to performance substructure. So, a crucial mass function is necessary, and economies of measure are upper level whether management is at sufficient. Though, these are not about the advantages. The probable blockage and ensuing delays are agreed in the hubs as a conclusion of increments in traffic and repression control of air traffic. It is required to induce the demand in order to dense hedges in substructure to adsorb expansion. Furthermore, because of the existence of hubs, passengers usually seek to use more than one route for decreasing the ticket prices. This situation is possible despite an increase in distance, take-offs and landings. Guiding larger fuel consumption for every passenger and destination, whether the travel is short. PP system was firstly applied in air transportation owing to not having adequate flights to set up more complicated operational systems. Thus, aircraft fly directly to their route and whence do not perform stopovers at hubs. The emphasis of the arrangement is time period necessary for

processes decreased inasmuch as there are no traffic linkages between operations of luggage and passenger. Ordinarily, it attained lower operating costs and gaining of worth additional services by decreasing expenditure workforce and operational whereat it flies to subsidiary airports. This airline market contains charter, low cost and private flights requested by authoritative ensuring a particular strategy that solely works about profitable destinations and have not interested related to linking to other destinations. These airlines generally employ workers fewer than the number of ten. Airlines should describe their development strategy according to an operational framework in researching the highest profitability. Alderighi et al. (2005, p. 330), implemented research with the outline about selecting three strategies such as; HS, PP and multi-hub for achieving the outcome about national market dimension factor to adjust this determination. Academicians have started to monitor attention in examining the productivity of airlines more than two decades that broadcasting of various researchers such as Caves et al. (1981), existed one of these precursors. In former investigative, Fethi et al. (2000) debated which international center may conceive airlines for region inequalities. Scheraga (2004, p. 50), debated about sophisticated interest in international operations that may stimulate under operational efficiencies owing to cabotage and institution claims. Separation against geographic districts on account of rivalry law, strategies in air transportation and airport substructure restraints can potency influence the operating performance of international airlines. Although in recent years, civil aviation sector has gone to a gradual progress of liberalization and protection inside the sectors' level has slowed. It is a conjecture that the impact of international work on performance might have get assertive. For instance, Singapore Airlines is a powerful international center is completely respected as the top performance airlines together. Furthermore, China has exported big amounts of yields to North American and Europe besides becoming a demand for a grand domestic cargo transportation system since years. This situation was ensured Chinese airlines by chance to improve their air cargo system. Thus, Chinese airlines proposed also passenger and cargo services. So, this situation heightened the both services' similarity if cargo traffic has risen its percentage with enhancing the operating performance (Wu, He and Cao, 2013, p. 36). Scheraga (2004, p. 52) with Hong and Zhang (2010, p. 140), recommended that heightening the percentage of cargo transportation could be useful. For instance, the cargo process includes smaller input and over resilient transportation procedures than passenger services. Gathering passenger and cargo services might affect advanced freight elements in order to carry near baggage in passenger aircraft.

Conversely, cargo trend is more imbalanced than passenger flows (cargo is generally carried solely method, however, passengers generally have circle trip) and in this way, cargo business might ensue in inferior load factors and worse performance. Thus, cargo sector could potency influence load elements in both way, however, Scheraga (2004, p. 54) with Hong and Zhang (2010, p. 141) solely debated about a positive effect. It is supposed which there may subsist an adverse u-shaped connection among operational performance with percentage of cargo strategy. While exact percentage is fewer than optimum percentage, increasing cargo percentage might be useful. When the exact percentage is upper than the optimum percentage, percentage might not increase. The other competing benefit of China is the source of plentiful workforce. Because of the giant population with the available phase of industrialization, wages of laborers in China are relatively fewer than several other countries in the world. This situation could potency influence Chinese airlines' operational performance in both directions. First of all, fewer wages might aid airlines shearing their operational expenses related to their capitals. However, secondly fewer personnel expenditures stimulate more caution to personnel resource management about laborer fertility. Diverse manpower business tactics could be performed for liable fewer wages to develop

operational performance. Whether that is the status, afterward Chinese airlines could demand to proceed by their elevated workforce concentrated procedures. Whether it does not, afterwards the personnel shift system might be required. Top knowledge related with the impact of wages related to operational performance did not research inside airline sectors' situation, while the influence about profitability has been debated (Wu, He and Cao, 2013, p. 37). This recent field of expense possessions have rising potency in order to additionally expense restrictions inasmuch as the fast progress of information technology. Airlines require large expenses circulation in fields of ticketing, sales and presentation. Therefore, websites can increase airlines' marketing strength. For instance; the websites serve airlines marketing their labor-intensive universal in a cost-effective mode. The websites have different, significant and much slender advantages. Permitting of passengers to reserve straight over website, a database could be improved which authorizes airlines to present labor-intensive much pitched to passenger requirements at that authorizing them proactively marketing to these passengers. The use of website might ensure surroundings much vigorous and market-centered pricing. An airline could answer much rapidly to competitors' price shearing or deficiencies on recent reservations that could ordinarily consequence about undisposed of seats. To sum up, airlines might be benefit other cross-sell yields and labor-intensives using their websites (Doganis, 2001). India's civil aviation started operations in harshed civil aviation markets' (Bloomberg Business, 2015), despite the existence of costly taxes (Economic Times, 2012) and immensely fare-susceptible customers. Elevated fuel costs (50% over the cost in West Asian and European countries (BS reporter, 2011)), rising capacity and concentrated cost rivalry excited from ultimate universal stagnation have effected in sustained damages for generality about airlines. Such as the Kingfisher Airlines blocked up its processes in 2012 and flag carrier airline Air India recovered out (India Today, 2012) this duration by Indian administration's immunization about giant liquidity flows (\$263.3 million in 2010-2011). The whole value of grand carriers in India is forecasted approximately \$13 billion. This value in India has greater volume than adjacent countries. The reason for this situation is airlines' have beared from rivalry and economical repression by upper temporarily in fuel and foreign exchange ratios about financial grief (Merkert and Hensher, 2011, p. 689).

3. THE DIVISION OF CIVIL AVIATION SECTOR

In general, the civil aviation sector includes passenger and cargo transportation. Following 20 years air cargo sector is going to increase its capacity nearly two times among the ratio of all over the world GDP development, because of the quick enlargement of international commerce. International commerce has developed quicker than civil aviation passenger statistics. To sum up, the act of air cargo among air transportation sector will have progressively enlarged. Also, in the following years, air cargo development will be anticipated to be powerful. Accordingly, Boeing's prediction, world flyaway cargo is going to expanded approximately 6.4% per year following twenty years that value is quicker than either GDP increase or air passenger increase. So, an akin expectation was delivered by Airbus (2019). Furthermore, to elevated development, air cargo has happened foremost considerable determiners of the status in world economy. Airfreight might be carried near baggage of passenger aircrafts' and/or cargo aircrafts' configurations which are merely for that usage. For instance, in Hong Kong among 55% and 60% of air cargo has transported near baggage in cargo compartment of the passenger aircraft, hence two divisions (cargo and passenger) overlapped at a considerable aspect. For the passenger/cargo (combinational) airlines, passenger income for a lot of airlines has substantially greater than cargo income. When it is examined the best ten combinational airlines related with percentage of income, the cargo income percentage has approximately %35 and the passenger income percentage has approximately %65. These top 10 passenger/cargo airlines are; EVA Air, China

Airlines, Lan Chile, Asiana, Korean Air, Cathay Pacific, Singapore All Airlines, China Eastern, Emirates and Thai Airways (Hong and Zhang, 2010, p. 143). These airlines are flag carriers that carried both passengers and cargo. In addition to this information, the selected airlines for DEA analysis have carried both passengers and cargo like these airlines. The difference between the selected airlines is they do not allocate enough budget for the transportation of cargoes like passenger transportation.

4. THE SELECTED AIRLINES FOR DEA

In this DEA five airline partnerships or airlines are examined that included Turkish Airlines, Lufthansa, International Airlines Group, Air France - KLM Group and Aeroflot Group. These airlines are located in European Continent both carrying the most passengers and also giving the best service airlines according to evaluated in SKYTRAX World Airline Awards. Skytrax is a rating organization that examined more than 20 million data from a lot of countries (SKYTRAX World Airline Awards, 2019). Furthermore, these airlines are flag carriers. Low cost airlines such as Ryanair and easyJet have big passenger circulation like selected airlines, but they cannot be evaluated in the DEA Analysis. Because they are not used wide body aircraft and their service level is not included luxury details that presented in business and first-class services. Such as; refreshments, meal types, in-cabin service entertainments etc.

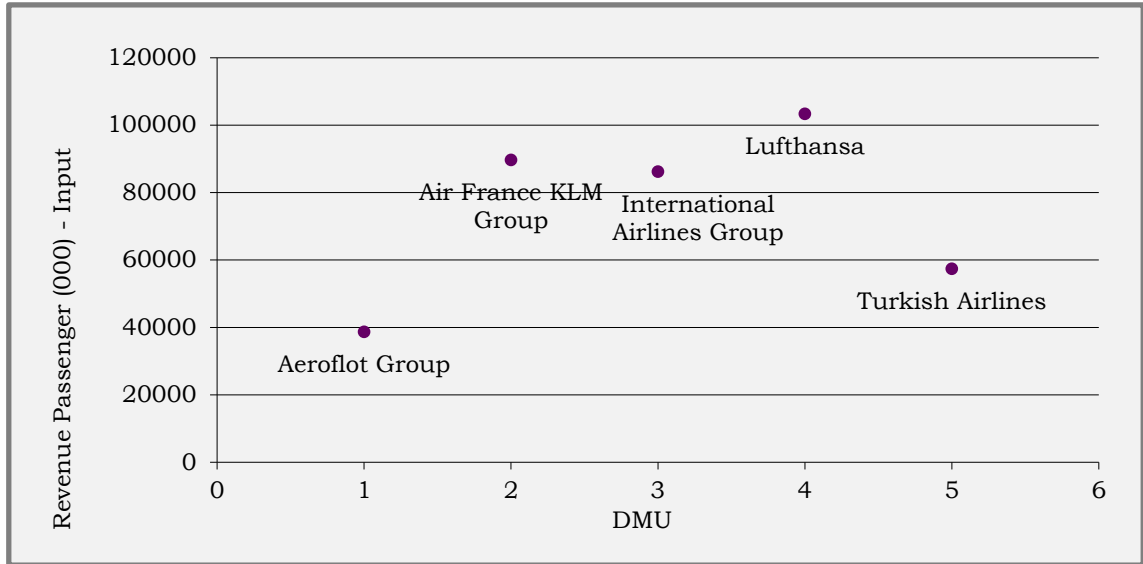
These five airlines' data are obtained from their websites. These websites are related to annual reports of airlines which includes financial and operational data. Airlines have two strategies in general. These are classified as; full service and low cost strategies. Full service carrier strategy is implemented by flag carrier airlines because of the luxury service standards and usage of wide body aircrafts. Therefore, these airlines are chosen for the DEA analysis.

5. DATA ANALYSIS – SAMPLE OF DATA

This study includes yearly data released by Available Seat Kilometer, Revenue Passenger Kilometer, Revenue Passenger (000), Number of Landings from 2011-2019 from 5 airline companies. The descriptive statistics of the original data are shown in Table 1. No transformation (log, ln, exponential etc.) is needed because the variables are distributed in a similar range. The inputs are selected as Revenue Passenger (000) and Number of Landings because of they are related with operational process. The outputs are selected as Available Seat Kilometer and Revenue Passenger Kilometer because they are related to financial throughputs. The inputs have created the outputs by using of passenger transportation. All data were taken from investors, shareholders and annual reports of airlines' web sites (lufthansagroup, 2019; iairgroup, 2019; airfranceklm, 2019; aeroflot, 2019; turkishairlines, 2019). Lufthansa Group comprises Lufthansa German Airlines, SWISS and Austrian Airlines. International Airlines Group comprises British Airways, Iberia, Aer Lingus, Sun Air of Scandinavia, BA City Flyer, LEVEL and Vueling Airlines. Air France - KLM comprises Air France, KLM, Transavia, Air Corsica, Martinair and Servair. Aeroflot Group comprises Aeroflot, Pobeda Airlines, Rossiya Airlines and Aurora Airlines. Turkish Airlines is not a group company and it only operates AnadoluJet as a subsidiary company under its structure.

Table 1. Descriptive Statistics of the Inputs and Outputs in Between 2011-2019

2011-2019 Mean±SD Med (Min- Max)	Inputs		Outputs	
	Revenue Passenger (000)	Number of Landings	Available Seat Kilometer	Revenue Passenger Kilometer
Turkish Airlines	143909±38792 153209(81193-187696)	113064±32820 119372(58933-153186)	57406±15034 61248(32649-75114)	420119±83233 462767(270618-493876)
Lufthansa	293509±39888 273973(258263-359567)	235449±35997 220395(200394-296511)	103346±5819 104593(91243-109670)	945272±96117 1001961(840945-1067362)
International Airlines Group	272750±46560 272702(213193-337754)	223142±42483 221996(168617-285745)	86206±24827 88333(51687-118253)	627260±127001 660438(437411-775486)
Air France KLM Group	272354±27171 276897(205177-299489)	232575±26820 235715(170321-263578)	89661±10678 89836(76053-104205)	650004±28508 650412(616029-685669)
Aeroflot Group	125852±41797 120287(60004-190856)	100649±35941 93856(46077-156250)	38656±14590 37064(16391-60719)	53241±105791 390 (229-286700)

Figure 1. The mean of revenue passenger (000) for DMUs

In figure 1, the first ranking airline with the number of revenue passenger (000) is Lufthansa Group. The second ranking airline is Air France - KLM Group with a slight difference bigger than International Airlines Group. The fourth ranking airline is Turkish Airlines and the fifth ranking airline is Aeroflot Group. Aeroflot Group is the smallest airline as the number of revenue passenger, approximately %50 smaller than the fourth ranking airline which named as Turkish Airlines.

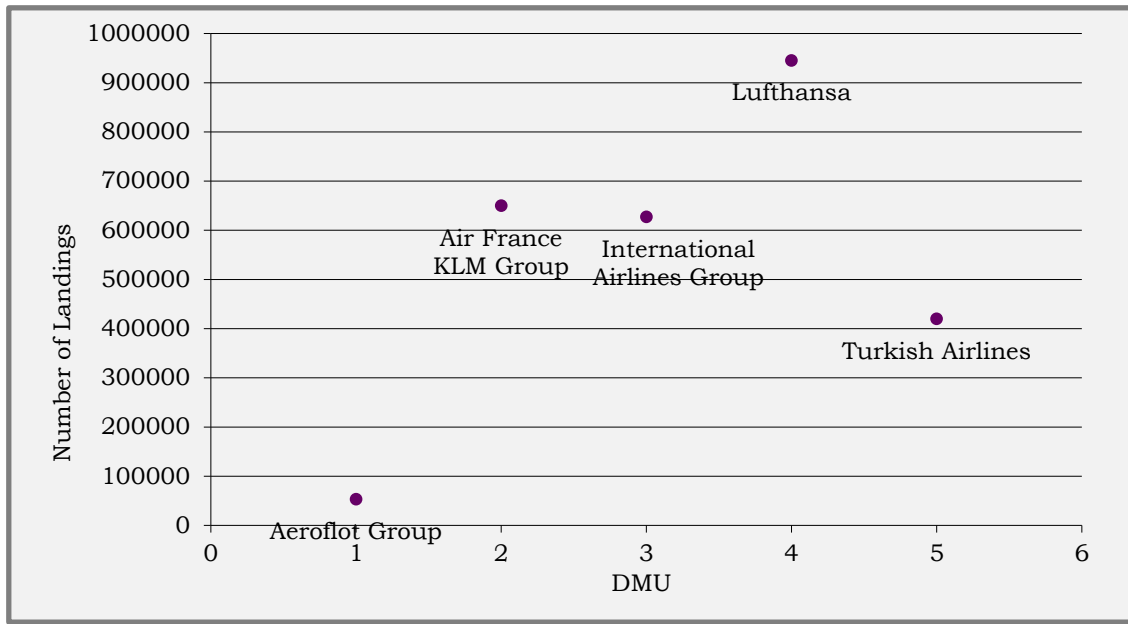

Figure 2. The mean of number of landings for DMUs

In figure 2, the first ranking airline with the number of landings is Lufthansa Group. The second ranking airline is Air France - KLM Group with a slight difference bigger than International Airlines Group. The fourth ranking airline is Turkish Airlines and the fifth ranking airline is Aeroflot Group with a very small number of landing. Aeroflot Group is the smallest airline as the number of landings, more than %500 smaller than the fourth ranking airline which named as Turkish Airlines.

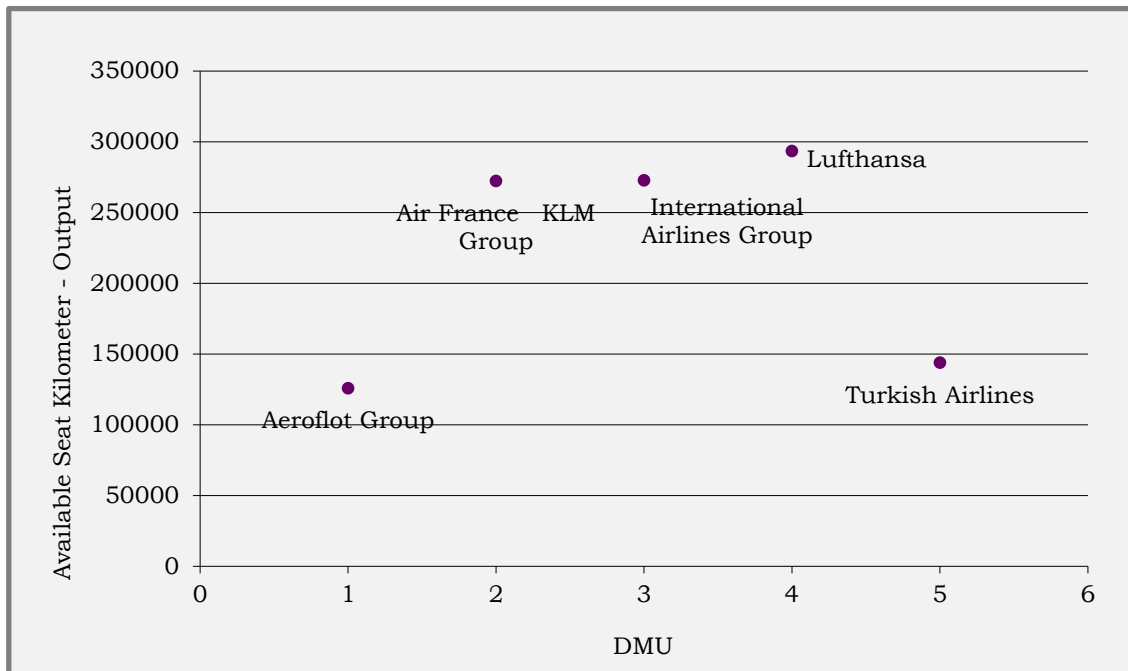

Figure 3. The mean of available seat kilometer for DMUs

In figure 3, the first ranking airline with the available seat kilometer is Lufthansa Group. The second ranking airline is International Airlines Group with a very slight difference bigger than Air France - KLM Group. The fourth ranking airline is Turkish Airlines with a slight difference bigger than Aeroflot Group. Aeroflot Group is the smallest airline with the ranking of available seat kilometer as revenue passenger and number of landings data.

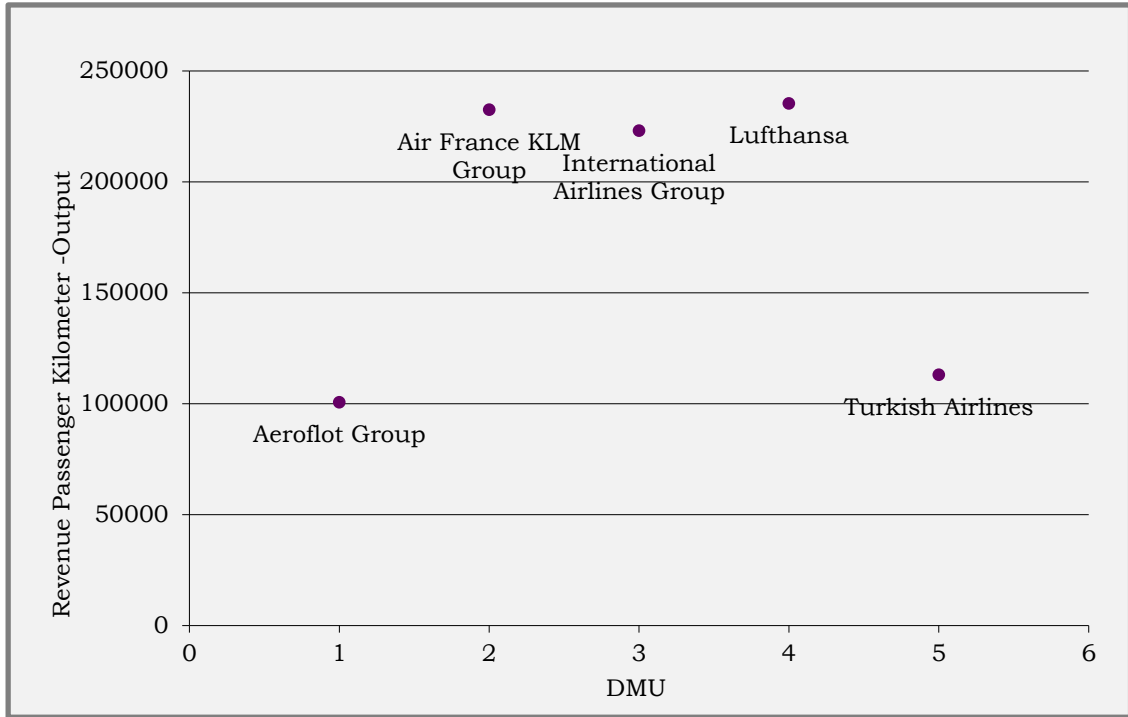

Figure 4. The mean of revenue passenger kilometer for DMUs

In figure 4, the first ranking airline with the revenue passenger kilometer is Lufthansa Group is a slight bigger than Air France - KLM Group. Air France - KLM group is also a slight more efficient than International Airlines Group. The fourth ranking airline is Turkish Airlines with a slight bigger than Aeroflot Group. Aeroflot Group is the smallest airline with the revenue passenger kilometre as revenue passenger, number of landings and available seat kilometre data. The Spearman’s correlation analysis is utilized to investigate the relationships between inputs and outputs (Table 2).

It is found that there is a positive strong statistically significant correlation between inputs and outputs. For this reason, these variables can be included in DEA together to compute airline efficiencies (İnan, 2019, p. 68).

Table 2. Correlation Analysis Between Inputs and Outputs

2011-2019 r; p	Input	
	Available Seat Kilometer	Revenue Passenger (000)
Output	1,000; <0,001	0,900; 0,037
	Revenue Passenger Kilometer	Number of Landings
	0,900; 0,037	1,000; <0,001

It is found that there is a positive strong statistically significant correlation between inputs and outputs. For this reason, these variables can be included in DEA together to compute airline efficiencies (İnan, 2019).

6. METHODOLOGY

DEA is a nonparametric approach to measure efficiency. DEA includes a linear programming solving problem for each decision-making unit (DMU). In DEA, technical efficiency (TE) can be measured under two assumptions: constant return-to-scale (RTS) and variable return-to-scale (VRS). The TE measure substituting to CRS supposition symbolizes overall technical efficiency (OTE) that measures inefficiencies because of the input/output configuration and as well as the extent of operations. The efficiency measure substituting to VRS supposition symbolizes pure technical efficiency (PTE) that measures inefficiencies because of solely managerial underperformance (Kumar and Gulati, 2008, p. 49). In this study, input oriented Charnes-Cooper-Rhodes (CCR-I) and Banker- Charnes, Cooper (BCC-I) models are utilized to obtain efficiency measures under CRS and VRS assumptions. Input oriented models are used when it is intended to produce the most output with the least input (Charnes et.al., 1978, p. 434). CCR models are used in the calculation of relative total activities under the assumption of constant return by scale, that is, based on the assumption that all DMUs operate at an optimal scale. However, in real life, there are systems with variable returns to scale. In 1984, Banker, Charnes and Cooper developed the BCC model, known by the initials of their names, to determine the efficiency of systems with scale-based returns (Banker et. al., 1984, p. 1087). The CCR-I and BCC-I models are given Table 3. Where n is the number of DMUs, s is the number of outputs, X_{ij} is the jth DMU of ith input and Y_{rj} is the jth DMU of rth output. θ_k is the kth DMU of efficiency score under $\theta_k^* = 1$ condition. u_r is the kth DMU weight of rth output, v_i is the kth DMU weight of ith input. ε is the positive very small number. λ_{jk} is the kth benchmark of the the DMU. MaxDEA software is used for DEA.

Table 3. CCR-I and BCC-I Models

CCR-I	BCC-I
$\min \theta_k$ $\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} X_{ij} \leq \theta_k X_{ik}$ $\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} Y_{rj} \geq Y_{rk}$ $\lambda_{jk} \geq 0, \text{ if CRS}$ $\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} = 1, \text{ if VRS}$	$\max \sum_{r=1}^s u_r Y_{rk} - u_k$ $\sum_{r=1}^s u_r Y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i X_{ij} - u_k \leq 0$ $\sum_{i=1}^m v_i X_{ik} = 1$ $u_r, v_i \geq \varepsilon > 0$

Where n is the number of DMUs, s is the number of outputs, X_{ij} is the jth DMU of ith input and Y_{rj} is the jth DMU of rth output. θ_k is the kth DMU of efficiency score under $\theta_k^* = 1$ condition. u_r is the kth DMU weight of rth output, v_i is the kth DMU weight of ith input. ε is the positive very small number. λ_{jk} is the kth benchmark of the the DMU. MaxDEA software is used for DEA.

7. DEA RESULTS

The airline companies which has efficiency score lower than 1 are evaluated as inefficient whereas airline companies with efficiency score equal to 1 is determined as efficient. According to table 4 comparison of efficiency scores show the results of DEA. According to this result, it was revealed that there is no connection between high operational and financial data with efficiency scores. As a result of CCR-I model with CRS, 1 of 5 airline company is found to be effective and 4 of them are ineffective. Aeroflot Group is found effective for CCR-I model. BCC-I model with VRS, 4 of 5 airline companies found to be effective and 1 of them is ineffective. Because the efficiency score

of 4 effective airlines are computed as 1. Aeroflot Group, Air France KLM Group, International Airlines Group, Lufthansa are found effective for BCC-I model. If a DMU is fully efficient according to the BCC model and inefficient according to the CCR model, it can be said that the DMU works efficiently locally, but not generally. Therefore, Air France - KLM Group, International Airlines Group, Lufthansa are found efficient locally but not generally. Turkish Airlines is found inefficient for both locally and generally.

Table 4. Comparison of Efficiency Score

NO	DMU	CCR-I		BCC-I	
		Efficiency Score	Benchmark (Lambda)	Efficiency Score	Benchmark (Lambda)
1	Aeroflot Group	1,000	Aeroflot Group (1,000)	1,000	Aeroflot Group (1,000)
2	Air France - KLM Group	0,996	Aeroflot Group (2,310)	1,000	Air France KLM Group (1,000)
3	International Airlines Group	0,994	Aeroflot Group (2,217)	1,000	International Airlines Group (1,000)
4	Lufthansa	0,875	Aeroflot Group (2,339)	1,000	Lufthansa (1,000)
5	Turkish Airlines	0,770	Aeroflot Group (1,143)	0,775	Aeroflot Group (0,877); International Airlines Group (0,122)

A substantial part of information that can be obtained by the application of DEA is the construction of the benchmark set for each inefficient unit. The benchmark set comprises of the fully efficient (efficiency score=1) units that operate closer to the corresponding inefficient one. In Table 4, the benchmark set for BCC-I consists of Aeroflot Group and International Airlines Group. An interpretation of the benchmark set is that if someone wishes to improve certain metrics for a particular inefficient airline, he/she could investigate the properties of the corresponding airline in its benchmark set, to look out for opportunities for improvement. In the context of airline efficiency analysis, it can be considered that the airlines in the reference set; precedes the airlines examined and is closer to the airlines passed. Consequently, for Turkish Airlines it would be preferable to investigate the properties of version Aeroflot Group and International Airlines Group. Lambda values are a measure of the relative importance of the other DMUs comprising the benchmark set of a DMU. More specifically, lambda is a vector describing the weights of efficient DMUs used for that DMU to obtain the maximum efficiency score.

8. CONCLUSION

This study reveals that the Aeroflot Group which has the lowest numbers is the most efficient airline in the analysis consisting of the number of revenue passengers and the number of landings in terms of operational parameters; available seat kilometer and revenue passenger kilometer in terms of financial parameters. Especially the average results were taken between the years 2011 and 2019, makes the research stronger. The reason for the study to be determined as the beginning of 2011 is that International Airlines Group started its operations as of January 1, 2011. The reason for choosing relevant parameters for analysis is due to the availability of relevant data on investors, shareholders and annual reports of airlines. The reason for not selecting the

load factor data is due to the fact it is obtained by dividing the available seat kilometer to the revenue passenger kilometer. Since the CCR-I efficiency scores of Air France - KLM Group and International Airlines Group are almost 1 in Table 4, these airlines can also be evaluated as effective. However, the low efficiency scores of Lufthansa Group and Turkish Airlines especially on the basis of CCR-I Efficiency Score can be explained as both of these airlines have flid to many destinations all over the world. Especially that Turkish Airlines is the most destination point flying airline in the world can explain why it is the lowest in terms of efficiency score. Although Turkish Airlines especially in African flights, have low efficiency scores as revenue passenger, available seat kilometer and revenue passenger kilometer data, Turkish Airlines make these flights have done for to improve the flight network and to stay as the airline flying the most routes in the world (318 destinations in 126 countries). By this way, this status has created a brand image. While Turkish Airlines has flid to 318 destinations in 126 countries, Aeroflot Group has flid to 159 destinations in 54 countries. So, it can be explained the Turkish Airlines' inefficiency and Aeroflot Group's efficiency scores in more detail with the number of destinations. In order for Turkish Airlines to be efficient, it is necessary to be applied the strategy of Aeroflot Group on a general basis according to CCR-I Results. Furthermore, in order to be efficient on a local basis according to BCC-I results Turkish Airlines should apply the strategy of Aeroflot Group and International Airlines Group.

Acknowledgement

The author would thank to the previous researchers who studied airline alliances and partnerships. I hope this article will support to civil aviation sector in the subject of airlines partnerships.

REFERENCES

- Aeroflot Group. (2019). Retrieved from: <https://ir.aeroflot.com/shareholders-and-investors/>
- Airbus. (2019). Global market forecast 2019-2038. Retrieved from: <https://www.airbus.com/aircraft/market/global-market-forecast.html>
- Air France - KLM Group. (2019). Retrieved from: https://www.airfranceklm.com/sites/default/files/traffic_va_vdef.pdf
- Alderighi, M., Cento, A., Nijkamp, P., and Rietveld, P. (2005). Network competition—the coexistence of hub-and-spoke and point-to-point systems. *Journal of Air Transport Management*, 11(5), 328-334. doi: 10.1016/j.jairtraman.2005.07.006
- Anderson, E. W., Fornell, C., and Lehmann, D. R. (1994). Customer satisfaction, market share, and profitability: Findings from Sweden. *Journal of marketing*, 58(3), 53-66.
- Banker, R. D., Charnes, A. and Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092.
- Barbot, C., Costa, Á., and Sochirca, E. (2008). Airlines performance in the new market context: A comparative productivity and efficiency analysis. *Journal of Air Transport Management*, 14(5), 270-274. doi: 10.1016/j.jairtraman.2008.05.003
- Bissessur, A., and Alamdari, F. (1998). Factors affecting the operational success of strategic airline alliances. *Transportation*, 25(4), 331-355.

- Bloomberg Business India's Discount Airlines Get Vistara as Upscale Rival. (2015). Retrieved from: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-01-08/indias-discount-airlines-get-vistara-as-upscale-rival>
- Boyer, K. K., Hallowell, R., and Roth, A. V. (2002). E- services: operating strategy—a case study and a method for analyzing operational benefits. *Journal of Operations management*, 20(2), 175-188.
- Brueckner, J. K. (2001). The economics of international codesharing: an analysis of airline alliances. *international Journal of industrial organization*, 19(10), 1475-1498. doi: 10.1016/S0167-7187(00)00068-0
- Brueckner, J. K., and Pels, E. (2005). European airline mergers, alliance consolidation, and consumer welfare. *Journal of Air Transport Management*, 11(1), 27-41. doi: 10.1016/j.jairtraman.2004.11.008
- Button, K. (2009). The impact of US–EU “Open Skies” agreement on airline market structures and airline networks. *Journal of Air Transport Management*, 15(2), 59-71. doi: 10.1016/j.jairtraman.2008.09.010
- Caves Douglas, W., Christensen Lauritis, R., and Thetheway, W. (1981). US Trunk Air Carriers, 1972-1977: A Multilateral Comparison of Total Factor Productivity.
- Charnes, A., Cooper, W. W., and Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European journal of operational research*, 2(6), 429-444.
- Dennis, N. (2005). Industry consolidation and future airline network structures in Europe. *Journal of Air Transport Management*, 11(3), 175-183. doi: 10.1016/j.jairtraman.2004.07.004
- Dennis, N. (2000). Scheduling issues and network strategies for international airline alliances. *Journal of Air Transport Management*, 6(2), 75-85. doi: 10.1016/S0969-6997(99)00027-7
- Doganis, R. (2005). *Airline business in the 21st century*. London and New York: Routledge.
- Economic Times Making Aviation Work for India – Commentary by Tony Tyler, IATA's Director General and CEO. (2012). Retrieved from: <https://economictimes.indiatimes.com/industry/transportation/airlines/-aviation/run-air-india-professionally-urges-iata-director-general-tony-tyler/articleshow/45511023.cms?from=mdr>
- Fethi, M., Jackson, P., and Weyman-Jones, T. (2002). Measuring the efficiency of European airlines: an application of Tobit analysis. Working Paper, University of Leicester, Management Center.
- Flight Airline Business. (2017). Retrieved from: <https://www.truenoord.com/wp-content/uploads/2017/02/FlightGlobal-Flight-Airline-Business-Magazine-Jan-Feb-2017.pdf>
- Fornell, C. (1992). A national customer satisfaction barometer: The Swedish experience. *Journal of marketing*, 56(1), 6-21.
- Francis, G., Humphreys, I., and Fry, J. (2005). The nature and prevalence of the use of performance measurement techniques by airlines. *Journal of Air Transport Management*, 11(4), 207-217. doi: 10.1016/j.jairtraman.2004.10.003
- Gillen, D. (2005). The evolution of networks with changes in industry structure and strategy: connectivity, hub-and-spoke and alliances. *Research in Transportation Economics*, 13, 49-73. doi: 10.1016/S0739-8859(05)13003-0
- Heskett, J. L. (1986). *Managing in the service economy*. Boston: Harvard Business Press.

- Hong, S., and Zhang, A. (2010). An efficiency study of airlines and air cargo/passenger divisions: a DEA approach. *World Review of Intermodal Transportation Research*, 3(1-2), 137-149.
- Huete, L. M. (1988). A Taxonomy of Retail Banks' Delivery System Strategies: By Luis Ma. Huete, Aleda R. Roth. Instituto de Estudios Superiores de la Empresa, Universidad de Navarra.
- Iatrou, K., and Oretti, M. (2016). *Airline choices for the future: from alliances to mergers*. Dubai: Routledge.
- International Airlines Group. (2019). Retrieved from: <https://www.iairgroup.com/en/investors-and-shareholders/results-and-reports>
- India Today Government Clears Financial Bailout Package for Air India. (2012). Retrieved from: <http://indiatoday.intoday.in/story/government-clears-financial-bailout-package-for-air-india/1/184294.html>
- İnan, T.T. (2019). Testing efficiency on low cost carriers: an application of robust data envelopment analysis. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 61-83. doi: 10.17494/ogusbd.595113
- Joo, S. J., and Fowler, K. L. (2014). Exploring comparative efficiency and determinants of efficiency for major world airlines. *Benchmarking: An International Journal*.
- Kleymann, B., and Seristö, H. (2017). *Managing strategic airline alliances*. United States: Routledge.
- Kumar, S., Gulati, R. (2008). An examination of technical, pure technical, and scale efficiencies in indian public sector banks using data envelopment analysis. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 1(2), 33-69.
- Loveman, G. W. (1998). Employee satisfaction, customer loyalty, and financial performance: an empirical examination of the service profit chain in retail banking. *Journal of service research*, 1(1), 18-31.
- Lufthansa Group. (2019). Retrieved from: <https://investor-relations.lufthansagroup.com/en/publications/financial-reports.html>
- Maasoumi, E., Heshmati, A., Wan, G., Marti, L., Puertas, R., and Calafat, C. (2015). Efficiency of airlines: Hub and Spoke versus Point-to-Point. *Journal of economic studies*.
- Martinez Juan, R. (2003). Análisis de las operaciones Hub&spoke en el transporte aéreo. *Aplicación al aeropuerto de Barcelona*.
- McLaughlin, C. P., Yang, S., and van Dierdonck, R. (1995). Professional service organizations and focus. *Management Science*, 41(7), 1185-1193.
- Merkert, R., and Hensher, D. A. (2011). The impact of strategic management and fleet planning on airline efficiency—A random effects Tobit model based on DEA efficiency scores. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 45(7), 686-695. doi: 10.1016/j.tra.2011.04.015
- Min, H., and Joo, S. J. (2016). A comparative performance analysis of airline strategic alliances using data envelopment analysis. *Journal of Air Transport Management*, 52, 99-110. doi: 10.1016/j.jairtraman.2015.12.003
- Morrish, S. C., and Hamilton, R. T. (2002). Airline alliances—who benefits?. *Journal of Air Transport Management*, 8(6), 401-407. doi: 10.1016/S0969-6997(02)00041-8
- Nelson, E. C., Rust, R. T., Zahorik, A., Rose, R. L., Batalden, P., and Siemanski, B. A. (1992). Do patient perceptions of quality relate to hospital financial performance?. *Journal of health care marketing*, 12(4).
- Oum, T. H., and Park, J. H. (1997). Airline alliances: current status, policy issues, and future directions. *Journal of Air Transport Management*, 3(3), 133-144.

- Oum, T. H., Park, J. H., and Zhang A. (2000). Globalisation and strategic alliances: the case of the airline industry. United Kingdom: Elsevier.
- Oum, T. H., and Zhang, A. (2001). Key aspects of global strategic alliances and the impacts on the future of Canadian airline industry. *Journal of Air Transport Management*, 7(5), 287-301. doi: 10.1016/S0969-6997(01)00023-0
- Planas, F. C., and Lewkowycz, R. C. (2009). Estructuras de oferta en transporte aéreo: modelos punto a punto y de red. *Harvard Deusto business review*, 179, 42-50.
- Roth, A. V., and Menor, L. J. (2003). Insights into service operations management: a research agenda. *Production and Operations management*, 12(2), 145-164.
- Rust, R. T., Zahorik, A. J., and Keiningham, T. L. (1995). Return on quality (ROQ): Making service quality financially accountable. *Journal of marketing*, 59(2), 58-70.
- Schefczyk, M. (1993). Operational performance of airlines: an extension of traditional measurement paradigms. *Strategic Management Journal*, 14(4), 301-317.
- Scheraga, C. A. (2004). The relationship between operational efficiency and customer service: a global study of thirty-eight large international airlines. *Transportation journal*, 48-58.
- Skinner, W. (1974). The focused factory. United States: Harvard Business Review, 114-121.
- SKYTRAX World Airline Awards. (2019). Retrieved from: <https://www.skycop.com/fun-facts/10-largest-airlines-in-europe-by-passenger-numbers/>
- SKYTRAX World Airline Awards. (2019). Retrieved from: <https://www.worldairlineawards.com/best-airlines-2019-by-region/>
- SKYTRAX World Airline Awards. (2019). Retrieved from: <https://www.worldairlineawards.com/worlds-top-100-airlines-2018/>
- Smith, T. M., and Reece, J. S. (1999). The relationship of strategy, fit, productivity, and business performance in a services setting. *Journal of Operations Management*, 17(2), 145-161.
- Swamidass, P. M. (1991). Empirical science: new frontier in operations management research. *Academy of management review*, 16(4), 793-814.
- Turkish Airlines. (2019). Retrieved from: <https://investor.turkishairlines.com/en/financial-and-operational/annual-reports>
- Vinod, B. (2005). Practice papers: alliance revenue management. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 4(1), 66-82.
- Wu, Y., He, C., and Cao, X. (2013). The impact of environmental variables on the efficiency of Chinese and other non-Chinese airlines. *Journal of Air Transport Management*, 29, 35-38. doi: 10.1016/j.jairtraman.2013.02.004

Appendix A.

CCR-I Results

NO	DMU	Proportionate Movement (Revenue Passenger)	Slack Movement (Revenue Passenger)	Projection (Revenue Passenger)	Proportionate Movement (No. of Landings)	Slack Movement (No. of Landings)	Projection (No. of Landings)
1	Aeroflot Group	0	0	38656.450000	0	0	53241.389500
2	Air France - KLM Group	-334.656387	0	89325.899169	-2426.129724	-524550.075188	123028.239532
3	International Airlines Group	-503.385648	0	85702.725463	-3662.778027	-505559.499883	118038.055423
4	Lufthansa Group	-12916.684948	0	90429.426163	-118144.585738	-702579.513193	124548.123291
5	Turkish Airlines	-13202.706409	0	44202.960258	-96623.103670	-262615.762652	60880.578122

NO	DMU	Proportionate Movement (Available Seat Kilometer)	Slack Movement (Available Seat Kilometer)	Projection (Available Seat Kilometer)	Proportionate Movement (Revenue Passenger Kilometer)	Slack Movement (Revenue Passenger Kilometer)	Projection (Revenue Passenger Kilometer)
1	Aeroflot Group	0	0	125851.550000	0	0	100648.712500
2	Air France - KLM Group	0	18459.343073	290813.120851	0	0	232575.333333
3	International Airlines Group	0	6267.476615	279017.365503	0	0	223141.777778
4	Lufthansa Group	0	897.031556	294405.809333	0	0	235448.555556
5	Turkish Airlines	0	0	143909.000000	0	2025.783162	115090.005385

Appendix B.**BCC-1 Results**

NO	DMU	Proportionate Movement (Revenue Passenger)	Slack Movement (Revenue Passenger)	Projection (Revenue Passenger)	Proportionate Movement (No. of Landings)	Slack Movement (No. of Landings)	Projection (No. of Landings)
1	Aeroflot Group	0	0	38656.450000	0	0	53241.389500
2	Air France KLM Group	0	0	89660.555556	0	0	650004.444444
3	International Airlines Group	0	0	86206.111111	0	0	627260.333333
4	Lufthansa Group	0	0	103346.111111	0	0	945272.222222
5	Turkish Airlines	-12904.183738	0	44501.482929	-94438.385923	-201878.500966	123802.557555

NO	DMU	Proportionate Movement (Available Seat Kilometer)	Slack Movement (Available Seat Kilometer)	Projection (Available Seat Kilometer)	Proportionate Movement (Revenue Passenger Kilometer)	Slack Movement (Revenue Passenger Kilometer)	Projection (Revenue Passenger Kilometer)
1	Aeroflot Group	0	0	125851.550000	0	0	100648.712500
2	Air France KLM Group	0	0	272353.777778	0	0	232575.333333
3	International Airlines Group	0	0	272749.888889	0	0	223141.777778
4	Lufthansa Group	0	0	293508.777778	0	0	235448.555556
5	Turkish Airlines	0	0	143909.000000	0	2641.926722	115706.148944

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Giriş

Havayolu ortaklıkları, güzergâh sayılarını ve uçuş sıklığını geliştirerek havayollarının operasyonel verimliliğini artırmak için önemlidir. Genel olarak havayolu ortaklıkları, iki veya daha fazla havayolu arasındaki rekabet edilebilirliği ve tam verimliliği artırma amacını taşıyan karşılıklı operasyonlar dâhil olmak üzere herhangi bir ortaklık düzenlemesini kapsar. Dünya çapında havayolu sektörünün rekabet düzeyinin artması müteakip olarak ortaklık kategorilerini de beraberinde getirmiştir. Son yirmi yıldır gelişen havayolu ortaklıklarına örnek olarak dünya çapında üç ittifak grubu (Star Alliance, SkyTeam, Oneworld), dünya çapında havayolu sektörünün paydaşlarını güçlendirmeye başlamıştır. Özellikle 1997 yılında Star Alliance topluluğunu modelleyen beş havayolunun sayısı günümüzde 62 havayoluna ulaşmıştır. Dünya çapındaki ittifak gruplarıyla ilgili çarpıcı durum, 2012 ve 2016 yılları arasında bu üç ittifak grubunun tüm dünyadaki yolcu taşımacılığının yüzde altmışından fazlasını taşıdığı gerçeğidir.

Genel Çerçeve

Hava taşımacılığı pazarı önemli bir değişim geçirmiştir. Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'daki deregülasyon aşaması önemli ölçüde gelişmiş bir rekabete yayılarak, eskiden devlete ait olan birçok Avrupalı havayolları büyük ölçüde özelleştirilmiştir. Bu özelleşme sonucunda düşük maliyetli taşıyıcıların büyük ölçekli pazara girişi rekabeti arttırarak, biletler için ödenen fiyatları etkilemiştir. Ancak gerçekleştirilen analizde geniş gövde uçakların kullanımı ve konfor-hizmet düzeyinin ölçülebilir olması nedeniyle bayrak taşıyıcı geleneksel havayolları çalışmamızın içeriğini oluşturmaktadır.

Veri Zarflama Analizi için Seçilmiş Havayolları

Bu analizde Türk Hava Yolları, Lufthansa, International Airlines Group, Air France - KLM Group ve Aeroflot Group'u içeren beş havayolu ortaklığı veya havayolları incelenmektedir. Avrupa Kıtası'nda bulunan bu havayolları, SKYTRAX Dünya Havayolu Ödüllerine göre hem en çok yolcu taşıyan hem de en iyi hizmeti veren havayollarını içermektedir. Skytrax, birçok ülkeden 20 milyondan fazla veriyi inceleyen bir derecelendirme kuruluşudur. Ryanair ve easyJet gibi düşük maliyetli havayolları, seçilen havayolları gibi büyük yolcu sirkülasyonuna sahiptir, ancak bu havayolları VZA Analizinde değerlendirilememektedir. Çünkü bu havayolları geniş gövdeli uçaklar kullanılmamakta ve hizmet seviyelerinde iş ve birinci sınıf hizmetlerde sunulan lüks ikramları (ikramlar, yemek çeşitleri, kabin içi servis eğlenceleri vb.) tercih etmemektedir.

Bu beş havayolunun verileri web sitelerinden elde edilmiştir. Bu web siteleri, finansal ve operasyonel verileri içeren havayollarının yıllık raporları ile ilgilidir. Havayollarının genel olarak iki stratejisi vardır. Bu stratejiler; tam hizmet ve düşük maliyetli olarak ikiye ayrılır. Tam hizmet taşıyıcı stratejisi, lüks hizmet standartları ve geniş gövdeli uçakların kullanımı nedeniyle bayrak taşıyıcı havayolları tarafından uygulanmaktadır. Bu nedenle, bu havayolları VZA analizi için seçilmiştir.

Veri Analizi - Veri Örneği

Bu çalışma, 5 havayolu şirketinden 2011-2019 arası Arz Edilen Koltuk Kilometresi, Gelir Getiren Yolcu Kilometre, Yolcu Başına Gelir Kilometre ile ilgili yıllık verileri içermektedir. Analiz için seçilen havayollarını incelersek; Lufthansa Group; Lufthansa German Airlines, SWISS ve Austrian Airlines'dan oluşmaktadır. International Airlines Group; British Airways, Iberia, Aer Lingus, Sun Air of Scandinavia, BA City Flyer, LEVEL ve Vueling Airlines'tan oluşmaktadır. Air France - KLM; Air France, KLM, Transavia, Air Corsica, Martinair ve Servair'den oluşmaktadır. Aeroflot Group;

Aeroflot, Pobeda Havayolları, Rossiya Havayolları ve Aurora Havayollarından oluşmaktadır. Türk Hava Yolları bir grup şirketi olmayıp, sadece AnadoluJet'i kendi bünyesinde bir yan kuruluş olarak işletmektedir.

Metodoloji

VZA, verimliliği ölçmek için parametrik olmayan bir yaklaşımdır. VZA, her karar verme birimi (DMU) için doğrusal bir programlama çözümü içerir. VZA' da, teknik verimlilik (TE) iki varsayım altında ölçülebilir. Bunlar; sabit ölçeğe dönüş (RTS) ve değişken ölçeğe dönüş (VRS) olarak ikiye ayrılır. Bu çalışmada, CRS ve VRS varsayımları altında verimlilik ölçümleri elde etmek için girdi odaklı Charnes-Cooper-Rhodes (CCR-I) ve Banker-Charnes, Cooper (BCC-I) modelleri kullanılmıştır. Girdi yönelimli modeller, en az girdiyle en fazla çıktıyı üretmek amaçlandığında kullanılır. CCR modelleri ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında, yani tüm DMU'ların optimum ölçeğe çalıştığı varsayımına dayalı olarak göreceli toplam faaliyetlerin hesaplanmasında kullanılır. Bu doğrultuda 1984 yılında Banker, Charnes ve Cooper, ölçek tabanlı getirili sistemlerin verimliliğini belirlemek için isimlerinin baş harfleriyle bilinen BCC modelini geliştirdiler.

VZA Sonuçları

Verimlilik puanı 1'in altında olan havayolu şirketleri verimsiz olarak değerlendirilirken, verimlilik puanı 1'e eşit olan havayolu şirketleri verimli olarak değerlendirilir. Tablo 4'e göre verimlilik puanlarının karşılaştırılması VZA sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuca göre, yüksek operasyonel ve finansal veriler ile verimlilik puanları arasında bağlantı olmadığı ortaya çıkmıştır. CRS ile CCR-I modeli sonucunda 5 havayolu şirketinden 1'i etkili, 4'ü etkisiz bulunmuştur. Aeroflot Grubu, CCR-I modeli için etkili bulunmuştur. VRS'li BCC-I modeline göre, 5 havayolu şirketinden 4'ü etkili, 1'i etkisiz bulunmuştur. 4 etkili havayolunun verimlilik skoru 1 olarak hesaplandığından BCC-I modeli için Aeroflot Group, Air France KLM Group, International Airlines Group ve Lufthansa Group etkili bulunmuştur. Bir DMU, BCC modeline göre tamamen verimli ve CCR modeline göre verimsiz ise, DMU'nun yerel olarak verimli çalıştığı ancak genel olarak çalışmadığı söylenebilir. Bu nedenle, Air France - KLM Group, International Airlines Group, Lufthansa yerel olarak verimli bulunurken genel bazda bulunmamıştır. Türk Hava Yolları ise hem yerel hem de genel bazda verimsiz bulunmuştur.

Sonuç

Bu çalışma en düşük sayıya sahip olan Aeroflot Grubunun operasyonel parametreler, gelir getiren yolcu sayısı ve iniş sayılarından oluşan analizde finansal parametreler, arz edilen koltuk kilometre ve gelir getiren yolcu kilometre verileri açısından operasyonel parametreler altında en verimli havayolu olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 2011-2019 yılları arasında alınan ortalama sonuçlar araştırmanın doğruluk oranını daha da güçlendirmektedir. Çalışmanın 2011 yılı başı olarak belirlenmesinin nedeni, International Airlines Group'un 1 Ocak 2011 itibariyle faaliyetlerine başlamış olmasıdır. Air France - KLM Group ve International Airlines Group'un CCR-I verimlilik skorları Tablo 4'te neredeyse 1 olduğu için bu havayolları da etkili olarak değerlendirilebilir. Ancak Lufthansa Grubu ve Türk Hava Yolları'nın özellikle CCR-I Verimlilik Skoru bazında düşük verimlilik skorları, her iki havayolunun da tüm dünyada çok sayıda güzergâha uçmuş olmasıyla açıklanabilir. Özellikle Türk Hava Yolları'nın dünyada en çok uçan havayolu olması, verimlilik puanı açısından neden en düşük olduğunu açıklayabilir. Türk Hava Yolları özellikle Afrika uçuşlarında gelir getiren yolcu kilometre olarak düşük verimlilik puanlarına sahip olmasına rağmen, Türk Hava Yolları bu uçuşları uçuş ağını iyileştirmek ve en çok rotaya uçan havayolu olarak kalmak amacıyla gerçekleştirmektedir. Böylelikle bu durum bir marka imajı oluşturmuştur. Türk Hava Yolları 126 ülkede 318 noktaya uçarken, Aeroflot Grubu

54 ÷lkede 159 noktaya uçmaktadır. Böylece Türk Hava Yolları'nın verimsizliği ve Aeroflot Grubu'nun verimlilik puanları, güzergâh sayısı ile daha detaylı açıklanabilir. Türk Hava Yolları'nın verimli olabilmesi için, Aeroflot Grubu'nun stratejisini CCR-I sonuçlarına bağlı genel bazda uygulaması gerekmektedir. Ayrıca, BCC-I sonuçlarına göre yerel bazda verimli olabilmek için Türk Hava Yolları, Aeroflot Grubu ve Uluslararası Havayolları Grubu'nun stratejisini uygulamalıdır.

REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA ŞEHİR REKABETÇİLİĞİ*

İnci Fatma DOĞAN¹

İsmail BAKAN²

Atıf/©: Doğan, İ.F. ve Bakan, İ. (2020). Rekabet üstünlüğü sağlamada şehir rekabetçiliği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 331-351. doi: 10.17218/hititsosbil.763235

Özet: 21. yüzyıla damgasını vuran kavramlardan biri olan küreselleşme ile birlikte rekabet gücü kavramı daha da önem kazanmış, değişen ihtiyaçlar, yaşam tarzı, teknoloji, çevre gerek firmaları gerekse bölgeleri ve şehirleri daha yenilikçi olmayı gerektiren bir ortamda yarışmaya zorlamıştır. Küresel ekonomide sürdürülebilir rekabet gücü elde etmenin yolunun artık uzak rakiplerin karşılık veremeyeceği, giderek artan yerellikten geçtiği ileri sürülmektedir. Yerleşmenin önemi gün geçtikçe artmakta ve yerleşme eğilimleri güçlenmektedir. Şehirler günümüzde artık birbirleriyle rekabet eden veya etmek durumunda olan mekânlar haline gelmişlerdir. Şehir rekabetçiliğini ele alan bu çalışma da yerli ve yabancı literatür taraması sonucunda hazırlanmış, teorik nitelikli bir çalışma olma özelliği taşımaktadır. Şehir rekabetçiliği konusunda yapılan tanımlayıcı, açıklayıcı çalışmaların özellikle yerli literatürde yetersiz olduğunun görülmesi üzerine bu eksikliği gidermek amacıyla yapılan oldukça kapsamlı, önemli bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Rekabet Gücü, Rekabet Üstünlüğü, Strateji, Şehir Rekabetçiliği

City Competitiveness on Providing Competitive Advantage

Citation/©: Doğan, İ.F. and Bakan, İ. (2020). City Competitiveness on providing competitive advantage. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 3(2), 331-352. doi: 10.17218/hititsosbil.763235

Abstract: With globalization, which is one of the concepts that left its mark on the 21st century, the concept of competitiveness gained more importance, and changing needs, lifestyle, technology, the environment forced companies and regions and cities to compete in an environment that requires more innovation. It is argued that the way to achieve sustainable competitiveness in the global economy is no longer able to respond to distant competitors, but increasingly locality. The importance of localization is increasing day by day and the tendencies of localization are getting stronger. Cities have now become places that compete with each other or have to compete with each other. This study, which deals with city competitiveness, is a theoretical study prepared as a result of the local and foreign literature review. Descriptive and explanatory studies on city competitiveness is an important study to eliminate this shortcoming, especially when it is seen that it is insufficient in domestic literature.

Keywords: Competition, Competitiveness, Competition Advantage, Strategy, City Competitiveness

Makale Geliş Tarihi: 5.8.2020

Makale Kabul Tarihi: 5.12.2020

*Bu çalışma Prof. Dr. İsmail BAKAN danışmanlığında İnci Fatma Doğan tarafından Aralık 2017 tarihinde tamamlanan "Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Şehir Rekabetçiliği: Teorik ve Ampirik bir Çalışma" başlıklı ve 489222 tez no'lu doktora tezinden türetilmiştir

¹Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ikurtulgan@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-9749-2878>

² Prof.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ibakan63@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-8644-8778>

1. GİRİŞ

Rekabet, insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak güncelliğini sürekli koruyan kavramların başında gelmektedir. Bireylerden toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan örgütlere, ülkelere kadar rekabet her yerde yer almaktadır. Daha iyi olmak, en başarılı ve farklı olmak arzusuyla birey, grup, firma, bölge, ülke düzeyindeki ilişkilerde karşılıklı yarış şeklindeki rekabet büyük önem taşımaktadır. Değişen ihtiyaçlar, yaşam tarzı, teknoloji, çevre, gerek firmaları gerekse bölgeleri ve şehirleri daha yenilikçi olmayı gerektiren bir ortamda yarışmaya zorlamıştır. Firma, sektör ya da ülkeler refahlarını artırmaktan öte mevcut durumlarını kaybetmemek, ellerinde tutmak ve değer yaratmak için rekabet etmek zorunda kalmışlardır (Porter, 2010, s.9).

Porter, küresel ekonomide sürdürülebilir rekabet gücü elde etmenin yolunun artık uzak rakiplerin karşılık veremeyeceği, giderek artan yerellikten geçtiğini ileri sürmektedir (Porter, 2008, s.201). Yerelleşmenin önemi gün geçtikçe artmakta ve yerleşme eğilimleri güçlenmektedir (Darıcı, 2007, s.216). Rekabetin temelinin giderek bilginin yaratılmasına ve etkin şekilde kullanılmasına kayması sonucunda ulusların, bölgelerin ve şehirlerin rolü gittikçe artmaktadır. Bu noktada, firmalar arasında yaşanan rekabetin ülke, bölge ve diğer yerleşim yerlerinde de uygulanmasına ilişkin çelişkili görüşler ortaya çıkmıştır. Kimi akademisyen ve araştırmacılar (Krugman, 1994) rekabetin sadece firmalar düzeyinde gerçekleştiğini iddia ederken kimileri de (Porter, 1990, Begg, 1999; Huovari ve diğerleri, 2001; Barca ve diğerleri, 2002; Gordon, 2002; Dubarle, 2003, Coşkun ve Geyik, 2004; Alkin ve diğerleri, 2007; Bruneckiene ve diğerleri, 2012) bu görüşe karşı çıkmakta ve rekabetin coğrafi birimler düzeyinde de gerçekleşebileceği ve şehirlerin de rekabet içerisinde oldukları tezini savunmaktadır. Krugman (1994), rekabetçiliğin coğrafi boyutunun olmadığını en etkili şekilde savunanlar arasındadır. Ona göre ülkelerin rekabetçiliği firmaların rekabetçiliklerinin toplamından başka bir anlam ifade etmemektedir. Ülkeler arasındaki rekabet o ülkelerde faaliyetlerini sürdüren firmalar arasındaki rekabetten öteye gitmemektedir. Porter (1990) ise bu görüşe karşı çıkmakta ve ülkeler arasında da rekabetin olduğunu, bu rekabetin politika müdahalelerinin bir yansıması şeklinde gerçekleştiğini ve firmalar arası rekabetten ayrıldığını savunmaktadır. Günümüzde yaygın olan ve tartışmalarda ağır basan görüş ise şehirlerin de artık rekabet içerisinde oldukları yönündedir ve her yıl şehirler arasındaki rekabet giderek artmaktadır. Ekonomik küreselleşme, küresel ekonomik faaliyetlere dahil olması yönünde şehirler için fırsatlar yaratmakta, böylece şehirlerin rolünü güçlendirmektedir (Bruneckiene ve diğerleri, 2012, s.256). Bu çalışma da, şehirlerin rekabet ettiği ve edeceği görüşünden esinlenilerek gerçekleştirilmiştir.

Şehirler günümüzde artık birbirleriyle rekabet eden veya etmek durumunda olan mekânlar haline gelmişlerdir (Zeren, 2012, s.95). Küreselleşen dünyada artık rekabet edenler devletler değil, bölgeler ve şehirlerdir. Dünya çapında şehirler, ulusal rekabet gücü sıralamasından daha az endişe duymaya başlamış ve dünya liginde şehirlerle ilgili bir sıralamada konumlarını iyileştirmeye odaklanmışlardır (NCC, 2009, s.5). Şehirler için uluslararası piyasalara satış yapabilen işletmelere sahip olmak, yaşam kalitesini yükseltmek ve aynı zamanda vatandaşların gelir düzeylerini artırmak olarak tanımlanabilen rekabet gücünü elde etmek (Martin, 2005, s.2) kalkınma planlarının temel hedefi olmuştur. Dünyanın hemen her önemli şehri, farklılıklarını ortaya koyarak yaşayanları için daha yüksek yaşam kalitesi sunmak ve rekabet üstünlüğü elde edebilmek amacıyla stratejiler geliştirmek adına çalışmaya başlamışlardır.

Bu çalışma kapsamında da genellikle bölgesel kalkınma anlamında iktisat, kamu yönetimi, şehir ve bölge planlaması bölümlerinin ilgi alanı içerisinde olan şehir rekabetçiliği, işletme biliminin bakış açısıyla irdelenmiştir. Şehirler sanki birbirine rakip, hayatta kalma mücadelesi veren firmalar gibi düşünülüp bu mantık çerçevesinde teorik olarak analiz edilmiştir. Günümüzde

araştırmacılar, politikacılar, stratejistler, girişimciler tarafından giderek gelişen bir tartışma alanı olarak ele alınan, geliştirilen çeşitli endeksler yardımıyla rekabet güçleri belirlenen şehirler için rekabet kavramının ne anlam ifade ettiği ve rekabetçiliğin nasıl gerçekleştiği bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Şehir rekabetçiliği konusuna dair kapsamlı nitel bir çalışmaya özellikle yerli yazında rastlanılmamış olması da bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Detaylı bir şekilde teorik olarak kavramın ele alınmasının ampirik çalışmalara da yön göstereceği ve onlar için iyi bir referans kaynağı olacağı düşünülmektedir.

2. ŞEHİR REKABETÇİLİĞİ KAVRAMI

Günümüzde ekonomik, sosyal, kültürel her alanda yaşanan değişimlerle birlikte rekabet gücü kavramı giderek daha fazla önem kazanmıştır. Firmalar kadar bölgeler ve şehirler de rekabet güçlerini artırmak için birbirleriyle yarışmaktadır. Şehir rekabetçiliği konusu özellikle son 20 yıldır gerek literatürde gerekse pratikte oldukça yer bulan bir kavramdır. Ekonomik büyümenin, verimliliğin sürükleyicisi ve yenilikçiliğin birimleri olarak anılan şehirler, giderek artan şekilde birbirleriyle farklı düzeylerde rekabet içerisine girmektedirler. Şehirler sanayi ve ticaret alanlarında yapılacak yatırımlarda belirleyici olmakta, sahip oldukları coğrafi avantajlarını lojistik sürecinde kullanmakta, uluslararası etkileşimde birer bağlantı noktası haline gelmektedirler (Akman ve Arıcıoğlu, 2019, s.19).

Son zamanlarda şehirler, rekabetçilik anlamında doğru faaliyetlerde bulunup bulunmadıklarını sorgulamaya başlamışlardır (Begg, 1999, s.795). Sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi, tarihi ve nüfus özellikleri bakımından kırsal alanlardan farklı, sanayiye dayalı üretimin yoğun olarak yapıldığı, toplumsal farklılaşma ve mesleki uzmanlaşmanın olduğu yerleşim yerleri olarak tanımlanan şehirler, küreselleşme süreci ile beraber kendilerini bir yarış içinde bulmuşlardır. Şehirler artık sadece coğrafik anlamda bir yerleşim yeri olmaktan öte ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, tarihi vb. alanlarda sahip oldukları ayırt edici özelliklerini ortaya koyarak diğer şehirlerle rekabet eden “yarışmacı şehirler” kimliği kazanmışlardır (Başaran, 2008, s.18). Berlin’de 2000 yılında “Urban21” isimli konferansta konuşan salon başkanlarından biri olan Peter Hall “Bir adım önde” sloganıyla şehirlerin diğerlerinden daha iyi olmak için her şeyi en iyi şekilde yapmaları gerektiğini ifade etmiştir (Klaus, 2004, s.1). Dünyada yaşanan değişim ve gelişmeler neticesinde rekabetin şekli değişmiş ve günümüzde ekonomik ve sosyal kalkınmanın, ulusal rekabetçiliğin sürükleyicisi artık şehirler olmuştur (NCC, 2009, s.5). Ülkelerin rolü gitgide azalırken yerel yönetimlerin rolü gittikçe yükselmeye başlamıştır (Dunning, 1995; Macleod and Goodwin, 1999). Başka bir ifadeyle, ulus-devlet, küreselleşmenin faydalarından tam olarak yararlanabilmek adına yetkilerini yerel ve bölgesel düzeyde şehirlere devretmeye başlamıştır. Şehirler günümüzde bölgeselleşmenin ve mekânsal yerlerin odak noktası olmaktadır (Shen, 2004, s.20). Hızlı kentsel gelişim sürecinin de etkisiyle son zamanlarda şehirler hem ulusal hem de bölgesel anlamda ekonomik faaliyetlerin, inovasyonun, kültür merkezlerinin, insanlar ve yatırımların çekim merkezleri haline gelmektedir (Bruneckiene ve diğerleri, 2012, s.256).

Şehirler düzeyinde rekabetçiliğin tanımı konusunda tam bir açıklık mevcut değildir. Şehirlerin birbirleriyle rekabet içinde olup olmadıkları küresel anlamda devam eden bir tartışma olup bu konuda temelde birbirine zıt iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri Porter’a ait olup Porter (1995, 1996) şehirlerin ve bölgelerin birbiri ile gerçekten rekabet ettiğini savunmaktadır. Porter’a göre şehirler dünya ticaretinden pay almak, faiz oranlarını ayarlamak, kendi döviz kurlarının değerini yükseltmek veya kısıtlayıcı uygulamalar ya da işbirlikleri kurmak şeklinde ülkeler düzeyinde olduğu gibi rekabet etmezler. Ya da şehirler ticari kurumların, firmaların yaptığı gibi karı maksimize etmek şeklinde de rekabet etmezler. Şehirler birbirleriyle kalifiye işgücünü, yatırımları çekmek ve bölgede tutmak, yaşanabilirlik yönünde rekabet ederler. Lever ve Turok’a

(1999) göre de şehirler, yatırımları, nitelikli işgücünü, turistleri, devlet teşviklerini ve Olimpiyat Oyunları, fuarlar, sergiler gibi kamuoyunda geniş yankı uyandıran organizasyonları kendilerine çekmek yönünde rekabet ederler. Bu şekilde şehirler yüksek çevresel standartları ve yüksek yaşam kalitesini yakalamaya çalışırlar. Yine başka bir çalışmada şehirlerin, istihdam, yatırım, yeni teknolojiler, benzersiz olan fiziksel ve sosyal altyapı olanakları, işgücünün niteliği ve niceliği, girdi maliyetleri, yaşam biçimleri, vergi sistemleri, çevresel kaliteler vb. alanlarda rekabet içerisinde oldukları ifade edilmektedir (Harvey, 1989, 126; aktaran So ve Shen, 2004, s.73). Gordon (2002, s.34) da firmaların rekabet edebilirliklerinin faaliyette buldukları, seçtikleri coğrafi yerlerin özellikleriyle desteklendiğini ifade etmiştir. Örneğin, bir yerleşim yerinde bulunan kamu kurumları, kamu politikaları, kümelenmeler, ilgili ve destek endüstriler firmalara rekabet etmelerinde yardımcı olmaktadır. Eğer bu kurum ve kuruluşlar bilinçli ve etkili bir şekilde firmaların rekabetçiliğine katkı sağlıyorsa aslında aktif olarak rekabet edenler bu yerlerdir. Bu görüşe karşıt bir görüş ise şehirlerin birbirleriyle rekabet etmediğini, onların sadece rekabet halinde olan firmalar ve kurumlar açısından odaklanılan coğrafi bir yer özelliği taşıdığını iddia etmektedir (Krugman, 1996a, 1996b; aktaran Lever ve Turok, 1999, s.791). Şehirler yatırım yaparak kazanç sağlamak veya üretim için en iyi koşulları sağlayarak karlılık düzeyini artırmak isteyen firmalar tarafından seçilmiş yerlerdir (Krugman, 1995; aktaran Serrano, 2003, s.107). Günümüzde yaygın olan ve tartışmalarda ağır basan görüş ise şehirlerin rekabet içerisinde olduğu yönündedir.

AB'nin Stratejik Rehberinde ve bu rehberin tamamlayıcısı sayılan "Uyum Politikası ve Kentler: Kentsel Alanların Bölgelerdeki Büyüme ve İstihdama Katkısı" (Cohesion Policy and Cities: The Urban Contribution to Growth and Jobs in the Regions) belgesinde de şehirlerin güçlendirilmesi, dengeli kalkınmanın sağlanması için ihtiyaçların karşılanmasına, engellerin ortadan kaldırılmasına özel önem verilmektedir (European Commission, 2005, 1; aktaran Eroğlu ve Yalçın, 2014, s.23). Türkiye'de de "kişi başına düşen milli gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin miktarlarının ve etkinliklerinin artması, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması, gelir dağılımındaki adaletsizliğin azalması ve istihdam düzeyinin yükselmesi gibi yapısal değişiklikleri" (Kılıç, 2001: 1; aktaran Çan ve Fırat Kalkınma Ajansı, 2011, s.2) içeren kalkınma planlarının amaçlarına ulaşmalarında şehirlerin kilit bir rol oynadığı görülmektedir. Bir şehrin ekonomik, sosyal, kültürel kalkınma anlamında diğer şehirler ile rekabet mantığı çerçevesinde bir değer üretmesi hem o şehre hem o bölgeye dolayısıyla ülkeye büyük katkıda bulunmaktadır (Başaran, 2008, s.75). Kresl'e (2007) göre ulusal ekonomik servet, kentsel ekonomik canlılık tarafından belirlenmektedir. Sinkiene'e (2008) göre de şehirler büyük bir tüketici yoğunluğu ve büyük iç pazarlar sayesinde bölgesel ve ulusal ekonominin itici gücüdür (aktaran Bruneckiene ve diğerleri, 2012, s.258). Zaten günümüzde ülkeler arası rekabetin yerine şehirlerarası rekabet kavramından söz edilmektedir. Yükselen ve gelişmekte olan ülkeler, küresel rekabet ortamına şehirleriyle katılmaktadır.

Bir şehrin diğerleriyle karşılaştırıldığında ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, tarihi, coğrafik konumu gibi çeşitli özellikleri itibarıyla daha iyi değerlere sahip olması, bir cazibe merkezi haline gelmesi şehir rekabetçiliği olarak ifade edilmektedir (Eroğlu ve Yalçın, 2014, s.19). Storper'a (1997) göre "bir ekonominin, kentlilere sağladığı yaşam standardını sürdürülebilir kılması ya da yükseltmesi, pazar payını sürdüren ve yükselten firmaları çekebilmesi" şehir rekabetçiliği olarak tanımlanmıştır (aktaran Parkinson ve diğerleri, 2003, s.10). Stewart (1996), yatırımcıların yatırım yapmak ve yerleşmek amacıyla karlı gördükleri şehirlerin başarılı bir şekilde rekabet etme yetenek ve kapasitelerini şehir rekabetçiliği olarak ifade etmiştir (aktaran Serrano, 2003, 105). Kitson ve diğerleri (2004: s.997) de bir şehrin firmaları orada kurulma ve insanları orada yerleşme konusunda isteklendirmesini o şehrin rekabetçiliği olarak tanımlamıştır. Docherty ve diğerleri

(2004, s.447) de bu görüşü destekler nitelikte, şehirlerin bilgi ve sermaye akışlarının değişimi ve işlenmesinde kilit unsur olan firmaların yaşamak, çalışmak ve tüketmek için de insanların yerleşmelerini sağlamak konusunda rekabet ettiğini dile getirmiştir. Bireyler ve firmalar yatırımlarını yapacakları ve yerleşecekleri yer olarak rekabetçiliği yüksek, dinamik, canlı, yaratıcılığını kullanabilen bölge ve şehirleri tercih etmeye başlamışlardır (Kitson ve diğerleri, 2004, s.997). Örneğin, Boeing firması merkezini Seattle şehirden farklı bir yere taşıyacağını ilan etse Amerika'daki tüm şehirler tabiri caizse büyük balığı kaçırmamak adına zorlu bir mücadeleye girişirler (Grosveld, 2002, s.52).

Gordon (2002, s.36) fonksiyonel olarak şehirlerin dört temel alanda rekabet ettiklerini dile getirmiştir. Bu alanlar:

-Firmaların rekabetçi başarısını kolaylaştırarak veya orada faaliyette bulunmalarını sağlayarak (ki bu firmalar yerel istihdam ve gelir üzerinde etkili olan kuruluşlardır) rekabetçiliğe katkı sağlayan ürün piyasaları,

-İşletmeler ve diğer istihdam yaratan mobil kaynaklar tarafından yapılan yerel yatırımlar,

-Ekonomik olarak değerli kaynakları bir araya getirebilen yerleşim yeri sakinleri,

-Olimpik Oyunlar gibi bir yerin tanınırlığını artıran projelerdir.

Aynı zamanda Gordon (2002) şehirlerin tüm alanlarda rekabet anlamında başarılı olmalarının gerekmediğini ve şehirlerin kendi önceliklerine, sahip oldukları kaynaklara göre istedikleri alanda rekabet edebileceklerini ifade etmiştir.

Martin ve Tyler'a (2003) göre de şehirler üç alanda rekabet ederler. Bunlardan biri yatırımlardır. Şehirler yabancı, özel, kamu sermayeli yatırımları kendisine çekebilme yeteneğine sahip olmalıdır. Bir şehir rekabet ederken nitelikli işgücünü, girişimcileri ve yaratıcı çalışanları, yenilikçi çevre imkânını onlara sunarak kendisine çekebilmelidir. Bu anlamda rekabet edilen bir diğer alan emek piyasasıdır. Rekabetçilik konusunda yazarlara göre başka bir alan ise teknolojidir. Şehirlerin bilgiyi ve yenilikçi aktiviteleri kendisine çekebilmesi önemlidir (Budd ve Hirmis, 2004, s.1021). Cuadrado and Rubalcaba (1998, s.134) da şehirlerin refah yaratmasında, ekonomik büyüklük ve uluslararası profil olmak üzere iki faktörün etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu iki faktör şehir rekabetçiliğinin dayalı olduğu iki ana göstergedir.

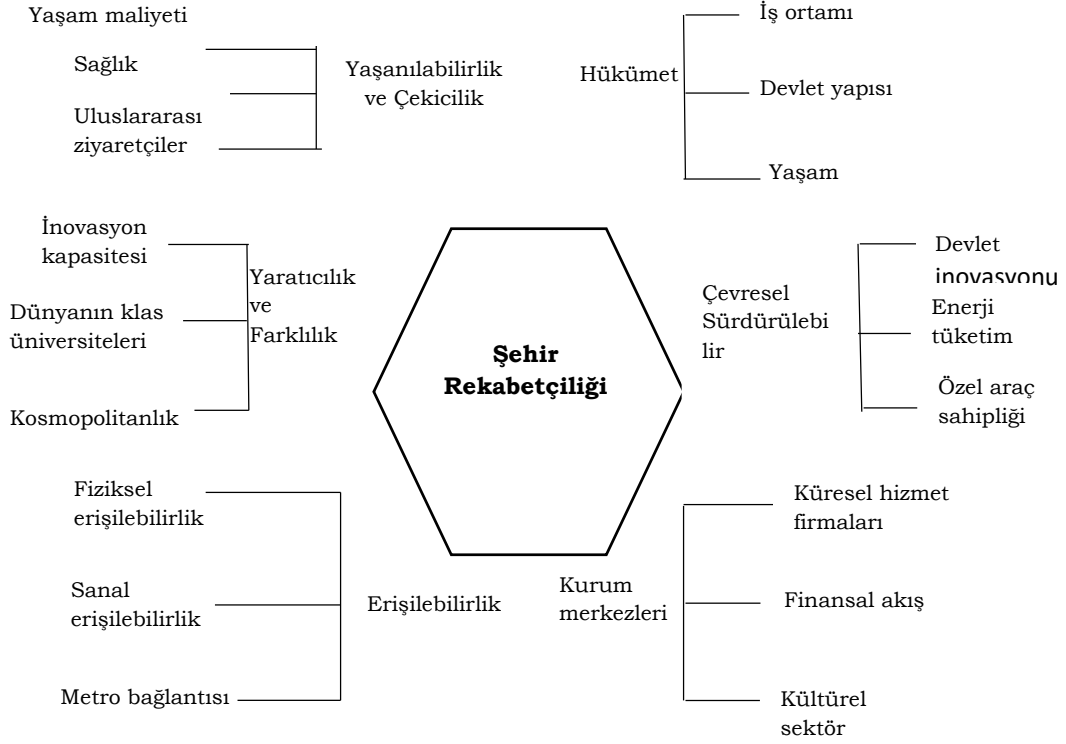
Yapılan tanımlar incelendiğinde, nitelikli insan gücünü kendisine çekip, bu gücü etkin bir şekilde değerlendiren, bilgi ve iletişim teknolojilerini bütünleştirebilen, yeni bilgiler üretebilen ve bu bilgileri katma değere dönüştürebilen, refah üreten, uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapan şehirlerin birbirlerine üstün gelme isteklerinin, aralarındaki mücadelenin şehir rekabetçiliği olduğunu söylemek mümkündür.

Şehir rekabetçiliğini açık bir şekilde dile getiren ilk araştırmacılardan Kresl (1995, s.51), ulusal düzeyde rekabetçilikten önemli ölçüde ayrılan şehir rekabetçiliğinin ölçümünde altı özelliğe dikkat çekmiştir (Budd ve Himis, 2004, s.1021). Bunlar:

- ✓ Yüksek beceri isteyen ve yüksek gelirli iş imkânları,
- ✓ Çevreye duyarlı, zararsız ürün ve hizmetlerin üretimine geçiş,
- ✓ Talep edilen özelliklere sahip ürün ve hizmetlerin üretimine odaklanması,
- ✓ Tam istihdamı yakalayabilmek için ekonomik büyüme oranlarının uygunluğu,
- ✓ Geleceğin düşünülerek kontrolün elde tutulduğu faaliyetlerde uzmanlaşmanın sağlanması,
- ✓ Kentsel hiyerarşide konumun güçlendirilmesidir.

Yukarıda bahsedilen bu özellikler dikkate alındığında istihdam yaratan, nitelikli işgücünü kendisine çeken, sosyal sorumluluk bilinci ile hareket eden, üretimin artmasını sağlayacak alanlara yönelen, uzmanlaşmayı sağlayan şehirlerin rekabetçi üstünlük kazanacağı ifade edilebilir.

Şehir rekabetçiliği alanında çalışmalar yapan Hu ve diğerleri (2013) de yaptıkları literatür taramaları sonucunda konuyla ilgili bir model geliştirmişlerdir. Hu ve diğerlerinin geliştirdiği model Şekil 1'de gösterilmektedir.

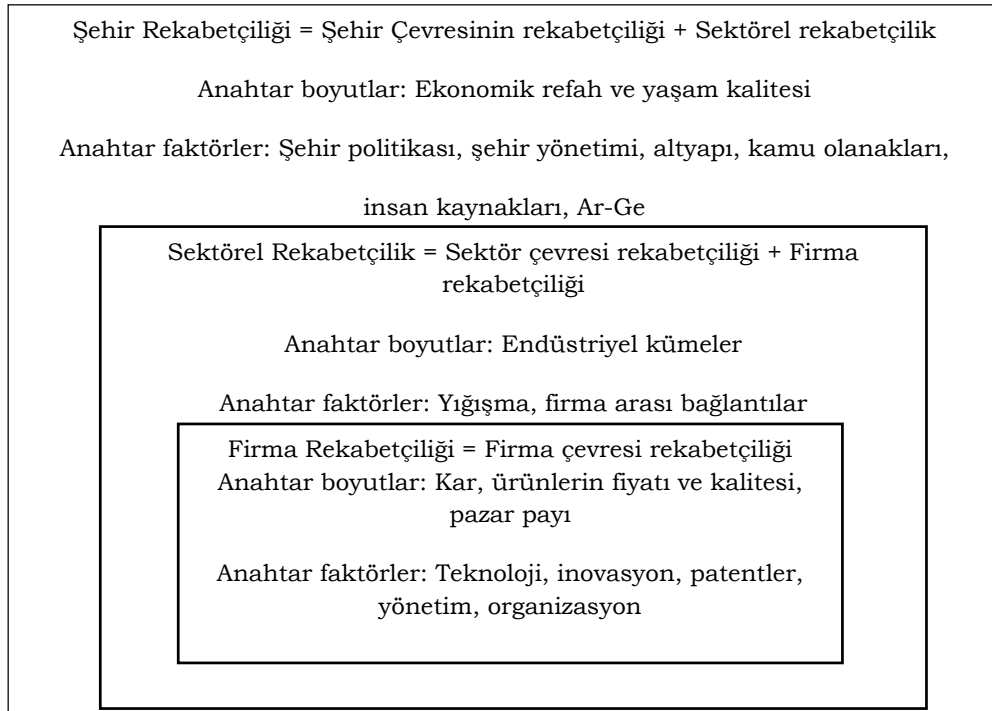

Şekil 1. Şehir Rekabetçiliği Bütünleşik Modeli

Kaynak: Hu ve diğerleri, 2013, s.439

Şekil 1'de görüldüğü üzere bir şehrin yatırımları, nüfusu, yetenekleri, kamu teşvikleri ve Olimpik Oyunlar gibi organizasyonları kendi bünyesine çekmesi anlamında rekabetini ifade eden şehir rekabetçiliğinde ön planda olan özellikler: şehrin yaşanabilir olması, çevresel sürdürülebilirliği, erişim olanaklarının olması, hükümetin etkileri, yaratıcılık anlamındaki faaliyetler ve işletme yapılarıdır.

Bir şehirdeki verimlilik, yenilikçilik ve dinamizm, sektörler arası işbirliklerinin olması, kümelenmelerin varlığı, şehrin vizyonunun olması, şehrin tarihi dokusu, o şehrin çekiciliğini dolayısıyla rekabetçiliğini artırmaktadır (Gordon ve Cheshire, 1998; Akt. Begg, 1999, s.799). Shen (2004, s.24) ise bir şehrin rekabet gücünün kazanılması için öncelikle firma düzeyinde rekabet gücü kazanılmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Shen (2004), Şekil 2.'de firma, bölge, şehir düzeyinde rekabetçilik ilişkisini özetlemiştir.

Şekil 2. Firma, Sektör, Şehir Rekabetçiliği Arasındaki İlişki

Kaynak: Shen, 2004, s.24

Şekil 2'de görüldüğü üzere firmaların rekabetçiliği sektörleri, sektörlerin rekabetçiliği ise içinde faaliyette buldukları şehirlerin rekabetçiliğini sanki bir domino taşı etkisi misali etkilemektedir.

Şehir rekabetçiliğinde amaç, atıl kalmış, ekonomik anlamda bir değere dönüştürülmemiş sahip olunan kaynakları etkin bir şekilde kullanarak katma değer yaratmak ve içsel potansiyeli harekete geçirmektir. Her şehrin kendine özgü özellikleri, koşullarına göre topluma hizmet sunması, yeni iş alanları oluşturması, çevreye duyarlı bir şekilde insanlar için yüksek kalitede yaşam alanları sunması, Ar-Ge ve inovasyona önem vermesi, verimliliği artırması ile de şehirlerin rekabet gücünü artırmak amaçlanmaktadır (TC. Kalkınma Bakanlığı, 2014). Dikkat edilmesi gereken en önemli husus ise her şehrin kendi özel durumuna, miras kalan tarihi dokusuna ve yerleşim yerine göre kendine özel rekabetçi koşulları oluşturup, gelişebileceğidir (Massey, 1984, 9; aktaran Markey ve diğerleri, 2006, s.26). Şehir rekabetçiliğinin önemli belirleyicilerinden biri olan yaşam kalitesi bile farklı şehirlerdeki insanlar tarafından farklı şekillerde algılanabilmektedir. Örneğin, Brezilya'da yapılan bir çalışmaya göre Sao Paulo ve Rio de Janeiro'da yaşayan insanlar yaşam kalitesi anlamında evlerinin elektronik eşyalarla dolu olmasını ve ne isterlerse onu satın alabilmeyi bir ölçüt olarak kabul etmektedirler. Çünkü yaşamları çalışmak ve kazanmak üzerine kuruludur. Bunun yanında aynı ülkede Bahia şehrinde yaşayan insanların yaşam kalitesi algılarında ise çok fazla çalışmadan istediklerini yapmalarına imkân sağlayacak serbest zamanların olması anlayışı ön planda gelmektedir (Rosales, 1997; aktaran Serrano, 2003, s.120). Dolayısıyla şehir rekabetçiliği çalışmalarında bu konular gözardı edilmemelidir. Her şehir kendini gelecekte nasıl bir yerde, şekilde konumlandırır ve buna yönelik bir vizyon hazırlayıp o doğrultuda faaliyetlerini, alacakları kararları yönlendirirse, şehrin rekabetçiliğinin geliştirilmesine de o oranda katkı sağlanacaktır (Barca ve diğerleri, 2013, s.316). Kozlu'ya (1994, s.293) göre de üretim aşamasında girişimcisinin önündeki engelleri kaldırabilen ve diğer üretim merkezleri ile ticaret yapabilen şehirler ekonomik ağırlıklarını ve küresel rekabet güçlerini artırabilmektedir (aktaran Başaran, 2008, s.74). Albayrak ve Erkut (2010, s.138) da bu

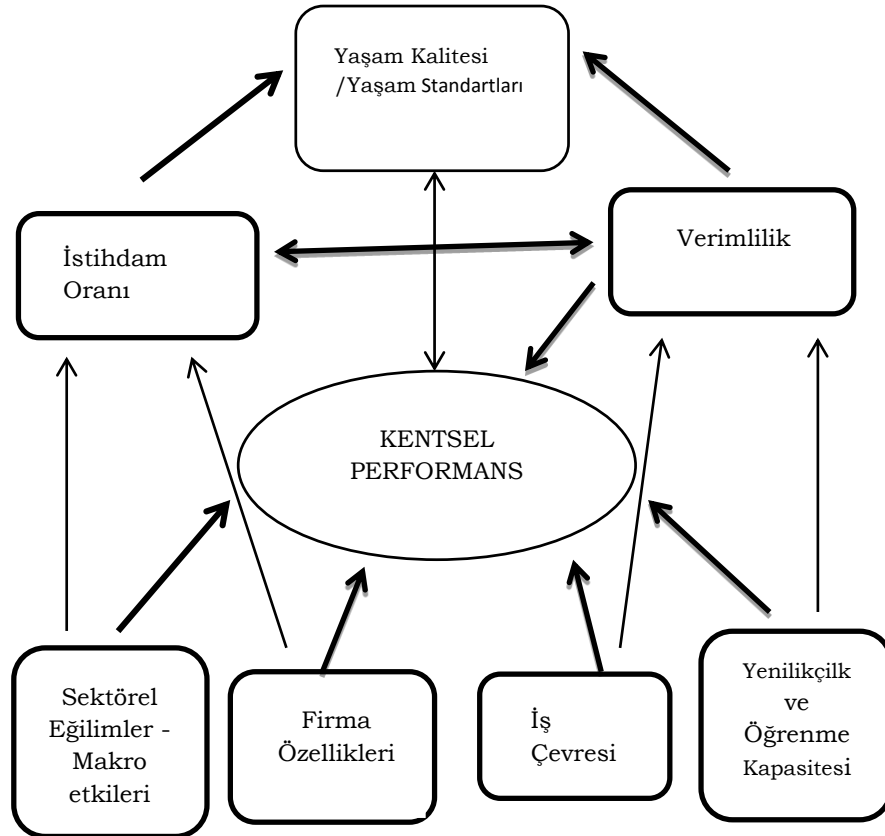
görüşü destekler şekilde yasal ve yönetim yapısında bürokratik engellerin az olduğu, uluslararası alanda iletişim ve ulaşımı bütünleştirebilen şehirlerin avantajlı konumda olduğunu dile getirmiştir.

2.1. Şehir Rekabetçiliğinin Dayanakları

Şehir rekabetçiliği tanımlandıktan sonra rekabet gücü düzeyini etkileyen unsurların belirlenmesi kritik bir konu olarak gündeme gelmektedir (Ketels, 2006, s.117). Rekabet gücünü belirleyen unsurlardan bir kısmı doğrudan rekabet gücü üzerinde etkili iken bir kısmı ise dolaylı etkide bulunmaktadır (Adıgüzel, 2011, s.4). Bu hususta doğru politikaların belirlenip uygulamaya konması veya uygun önlemlerin alınabilmesi için rekabet gücünü belirleyen unsurlar hakkında yeterli bilgiye sahip olunması gerekmektedir (Bedir, 2012, s.182).

Coğrafi birimler düzeyinde rekabet gücünün dayanaklarını belirleyen çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz. Kent bilimi alanında çalışan Sotarauta ve Linnamaa (1998), rekabetçi şehirlerin altyapı, insan kaynakları, yaşam çevresi kalitesi, networklere üyelik, başarılı firmalara ev sahipliği yapması, kurumlar ve etkili politika networkleri gibi özellikleri olduğunu dile getirmişlerdir (aktaran Coşkun ve Geyik, 2004, s.680).

Şehir rekabetçiliği hakkında çalışmalar yapan Begg (1999: s.802) çalışmasında, şehir rekabetçiliğinin boyutlarını ele almış ve “Kentsel Rekabetçilik Labirenti” adı altında bu boyutları Şekil 3 yardımıyla özetlemiştir.

Şekil 3. Kentsel Rekabetçilik Labirenti

Kaynak: Begg, 1999, s.802

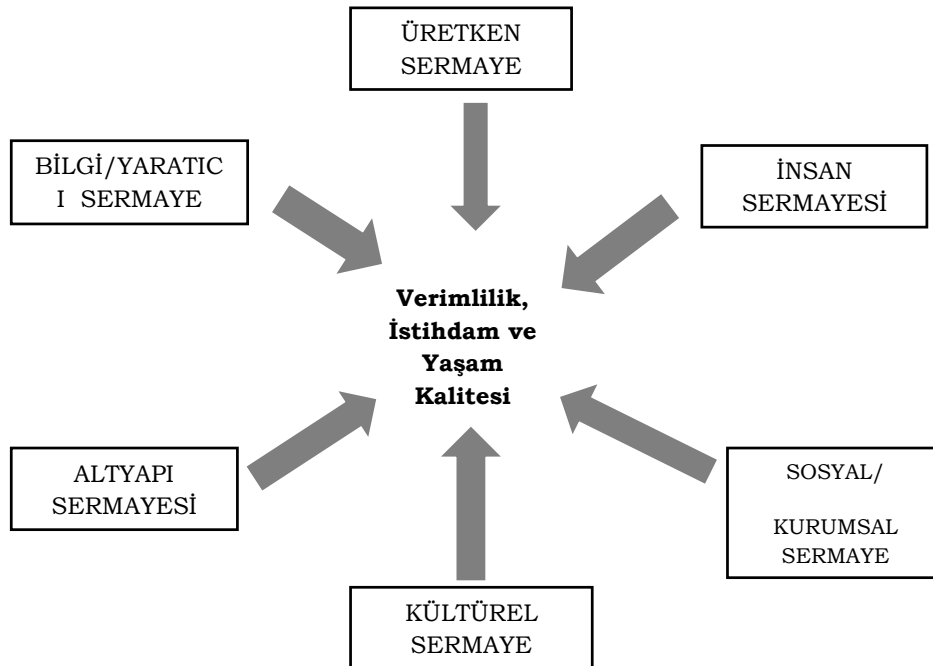
Begg'e göre bir şehrin rekabetçiliğini etkileyen unsurlardan bir tanesi sektörel eğilimlerdir. Bu eğilimler şehirlerin miras aldıkları sektörlerin çeşitliliği ve tarihsel gelişimleri neticesinde oluşan

işlevleri tarafından şekillenmektedir. Bir şehirdeki ekonomik faaliyetlerin yapısı ve bu yapıya bağlı oluşumlar sektörel eğilimlerden etkilenmektedir. Firma özellikleri boyutu altında Begg yerel bir alandaki firmaların sahip oldukları özellikleri kastetmektedir. Firmaların ortalamasının üstünde getiri elde edip etmedikleri, dinamik mi yoksa statik bir yapıda mı oldukları, finansal anlamda güvenilirlikleri, performansları bu başlıkta değerlendirilmektedir. Yerli sermayeli firmaların hâkim olduğu şehirlerin diğer koşullar göz ardı edildiğinde yabancı sermayeli firmaların çoğunlukta olduğu şehirlere göre daha rekabetçi olduğuna vurgu yapılmıştır. İş çevresi boyutunda firmaların doğrudan kontrolü dışında olan üretim faktörlerinin kalitesi, maliyeti, nitelikli işgücü, yurtiçi kamu yatırımları, sosyal ve çevresel faktörler, sosyal dayanışma gibi unsurlara dikkat çekilmiştir. Yenilikçilik ve öğrenme kapasitesi boyutunda da yeni ürün ve süreçlerin geliştirilmesi için firmaların kapasiteleri, girişimcilik yönelimleri, teknolojik gelişmişlikleri ele alınmaktadır (Begg, 1999, ss.802-803).

Camagni (2002, s.2398), beşeri, sosyal ve ilişkisel sermaye zenginliklerinin, istihdamda istikrarın sağlanması, yerel refah artışına katkıda bulunulması ön koşulu ile rekabetçilik kaynağı olduğuna değinmiştir.

Martin (2005, ss.2-32) çalışmasında rekabet gücünün belirleyicilerini altyapı ve erişilebilirlik, insan kaynakları ve üretken çevre olarak üç ana grupta ele almıştır. Altyapı ve Erişilebilirlik ana değişkeni temel altyapı, teknolojik altyapı, bilgi altyapısı ve konum kalitesi olarak dört alt değişken ile; İnsan Kaynakları, demografik trendler ve yüksek yetenekli işgücü olarak iki alt değişken ile; Üretken Çevre de girişimcilik kültürü, sektörel yoğunlaşmalar, uluslararasılaşma, yenilik, devlet ve kurumsal kapasite, sermaye kullanılabilirliği, özelleşme ve rekabetin doğası olmak üzere sekiz alt değişken ile ölçülmüştür.

Bir diğer rekabetçilik çalışması Kitson ve diğerlerine (2004) aittir. Kitson ve diğerleri, rekabet gücünü belirleyen, rekabet avantajı sağlayacak unsurları bir şekil yardımıyla göstermişlerdir. Şekil 4’de rekabet avantajının temel unsurları yer almaktadır.

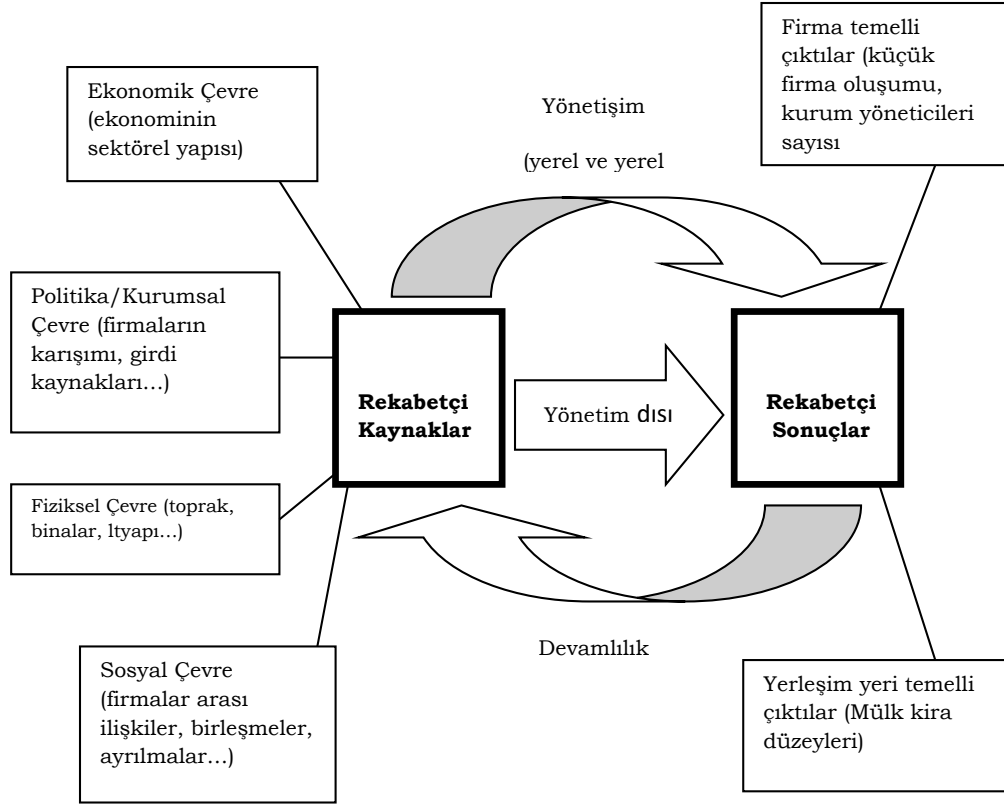

Şekil 4. Bölgesel Rekabet Avantajının Temel Unsurları

Kaynak: Kitson ve diğerleri, 2004, s.995

Kitson ve diğerlerine (2004, s.995) göre coğrafi bir yer rekabette üstün konuma gelmek istiyorsa, Şekil 4'de ifade edilen unsurları göz ardı etmemeli ve bu alanlarda gerekli olanakları sağlamalıdır. Örneğin, bölgeye yetenekli, yaratıcı, yenilikçi çalışanları çekmeli; yüksek kaliteli kültürel faaliyetleri düzenlemeli ve refah için sosyal networklerin ve kurumsal toplantıların düzenlenmesine, geliştirilmesine çalışmalıdır.

Deas ve Giordano (2001, s.1413) çalışmasında, şehirler düzeyinde rekabetçiliği, rekabetçiliğin kaynakları ve rekabetçiliğin sonuçları şeklinde ifade etmiş ve bu kaynaklar ile sonuçları bir şekil yardımıyla görselleştirmişlerdir.

Şekil 5. Kaynaklar ve Sonuçlar Arasındaki İlişki

Kaynak: Deas ve Giordano, 2001, s.1413

Şekil 5'de görüldüğü üzere Deas ve Giordano'ya (2001) göre bir şehrin kaynak temelleri ekonomik çevresi (örneğin, ekonominin sektörel yapısı, farklı boyutlardaki firmaların karışımı, kurum ve kuruluşların yetenekleri, vb.), politik veya kurumsal çevresi (farklı kuruluşlar, kurumlar ve girişimlerin varlığı, kaynakların düzeyi), fiziksel çevresi (mülkler, stoklar ve altyapı) ve sosyal çevresinden (sosyal dışlanma veya uyum derecesi, firmalar için destekleyici ortamın varlığı gibi) oluşmaktadır. Bu varlıkların etkinliği bireysel firmaların faaliyetleri ve şehrin nasıl yönetildiğiyle bağlantılıdır. Kaynaklar konusunda elde edilen başarı çeşitli firma performans düzeylerini yansıtan rekabetçi sonuçlar aracılığıyla ifade edilmektedir. İstihdam düzeyleri, ihracat düzeyi, büyüme oranları, kazançlar ve katma değer oranları rekabetçi sonuçlar arasında yer alan unsurlardandır. Bir şehir rekabette üstün konumda olmak istiyorsa ekonomik, sosyal, fiziki ve politik veya kurumsal çevre unsurlarına gereken önemi vermelidir.

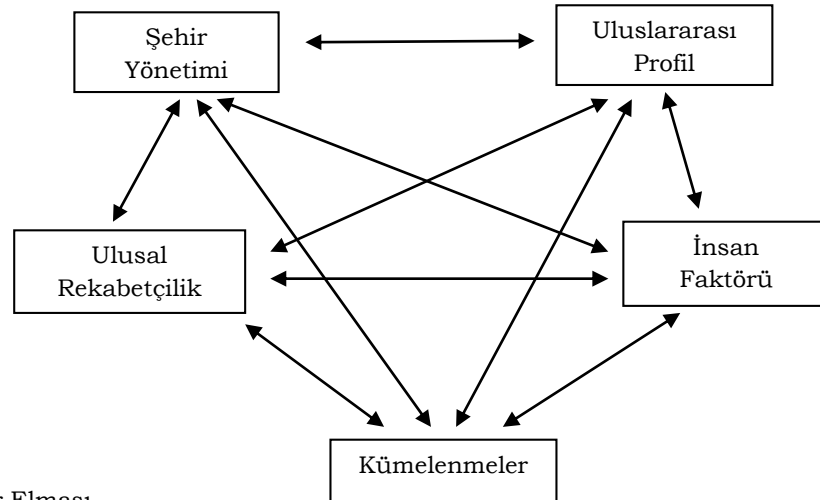
Rekabetçilik üzerine çalışma yapan Kresl (1995) ve Macleod (2001) da rekabetçiliği niceliksel ve niteliksel faktörler olmak üzere iki grupta ele almaktadırlar. Niceliksel faktörler daha çok altyapı, üretim, yerleşim yeri, ekonomik yapı gibi geleneksel faktörlerden oluşmaktadır. Niteliksel faktörler ise sosyal sermaye, inovasyon ve kurumlar olmak üzere üç grup altında toplanmaktadır (Markey ve diğerleri, 2006, s.25). Niteliksel ve niceliksel faktörlere ait bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Niceliksel ve Niteliksel Rekabetçilik Faktörleri

Niceliksel Faktörler	Niteliksel Faktörler
*Altyapı Ulaşım, iletişim, endüstriyel güç	*Sosyal sermaye Güven, işbirliği (firma, sektör, toplum, kamu kuruluşları), sosyal ağlar
*Üretim faktörleri Verimlilik, teknoloji	*İnovasyon Ağ yapıları, öğrenme, beşeri sermaye gelişimi (yetenek), gizli bilgi
*Yerleşim Pazara yakınlık, kaynaklar, büyüme koridorları	*Kurumlar Koordinasyon kurumları, bölgesel strateji, esneklik, yönetim, istikrar ve tutarlılık
*Ekonomik yapı Farklılık, firma büyüklüğü, destek hizmetler	
*Konfor Kültürel olanaklar, eğlence, iklim, doğal çevre	

Kaynak: Kresl, 1995; Macleod, 2001; Markey ve diğerleri, 2006, s.25

Şehir rekabetçiliği konusunda Grosveld (2002, s.77) de Porter’ın “Elmas Modeli”nden esinlenerek 1998-2001 yılları arasında dünya genelinde 80 şehirde gerçekleştirdiği bir çalışma neticesinde “Şehir Elması” ismini verdiği bir model geliştirmiş ve “faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destek endüstriler ile firma stratejisi, yapı ve rekabet” unsurlarını şehirler düzeyinde incelemiştir. Böylelikle neden bazı şehirlerin diğerlerinden rekabette daha üstün olduklarını ele aldığı boyutlar çerçevesinde değerlendirmiştir. Grosveld (2002)’in geliştirmiş olduğu model Şekil 6’da gösterilmektedir.

Şekil 6. Şehir Elması

Kaynak: Grosveld, 2002, s.77

Şekil 6'da görüldüğü üzere Grosveld (2002), Porter'ın modelinde ele alınan boyutlardan hareket etmiş ve kendi modelini oluşturmuştur.

Docherty ve diğerleri (2004, s.448) de rekabetçilik boyutlarını "iktisadi temelli mirasın varlığı, yumuşak ve görülmez değerler, sert ve somut değerler ile örgütsel değerler" olmak üzere dört ana boyut altında toplamışlardır. Bu boyutların her biri kendi içinde alt değişkenlerden oluşmaktadır. Bu boyutlar ve alt değişkenleri şu şekildedir:

- ✓ İktisadi temelli mirasın varlığı: Endüstriyel ve ticari miras, konum, endüstri bileşimi, farklılık,
- ✓ Sert ve Somut değerler (hardware): İletişim altyapısı, kentsel hoşluk/görünüm, kabiliyet ve insan sermayesi, eğitim ve Ar-Ge kurumları,
- ✓ Yumuşak ve görülmez değerler (software): İmaj/algı, kamu, özel sektör, hükümet, sivil toplum arasındaki ilişkiler, medya ve kültürel kurumlar,
- ✓ Örgütsel değerler (orgware): Yerel kurumların yapısı ve kapasitesi (vizyon, yön kestirme yeteneği, güven), politik ve profesyonel liderlik.

Yukarıda sayılan bu kaynaklara sahip olup onları yönetebilen, belirli alanlarda uzmanlaşan şehirler diğerlerinin önüne geçerler.

Klaus' a (2004, s.2) göre şehirler arasında yaşanan rekabette en önemli unsurlardan biri yerel faktörlerdir. Yerel faktörlerin kalitesi, bir şehrin diğer şehirlerle karşılaştırıldığında avantajlarını ve zayıflıklarını gösterir. Yatırımları veya firmaları kendine çekebilen şehirleri bulmak amaçlı yapılan kıyaslama çalışmalarında yerel faktörler değerlendirilmektedir.

Markey ve diğerleri (2006, 28) de Kuzey İngiltere-Kolombiya'nın bölgesel gelişimi ile ilgili gerçekleştirdikleri çalışmada bir şehre rekabet gücü kazandıran unsurların niceliksel ve niteliksel faktörlerden oluştuğunu belirlemişler ve bunu bir tabloda özetlemişlerdir.

Tablo 2. Şehir Rekabetçiliğinin Değişkenleri

	Niceliksel	Niteliksel
Varlıklar	Ucuz arazi Kaynaklara erişim Doğal imkanlar Artan eğitim oranları	Güçlü sosyal ağlar Yerleşim yerine güçlü bağlılık Yüksek yaşam kalitesi
Engeller	Zayıf ekonomik temel Düşük nüfus Azalan nüfus Yaşlanan nüfus Uzaklık: Pazardan Sermayeden Uzmanlaşmadan Zayıf iletişim altyapısı Temel sektörlerde azalan çalışan sayısı	Düşük eğitim düzeyi Zayıf örgütsel ve kurumsal altyapı

Kaynak: Markey ve diğerleri, 2006, s.25

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, şehir rekabetçiliğinin şehirlerin performansı üzerinde etkili olan çok sayıda faktörün etkileşimi sonucu oluştuğu ifade edilebilir (Balkyte ve Tvaronaviciene, 2010, s.347). Dikkat edilmesi gerekli husus ise kaynakların sınırlı olmasından ötürü sınırlı kaynakların azami düzeyde etkin ve verimli bir şekilde kullanımının sağlanmasıdır. Yani hangi düzeyde olursa olsun rekabet gücünü belirleyen unsurların başında verimlilik gelmektedir (Adıgüzel, 2011, s.4).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Şehir rekabetçiliği ile ilgili yapılan çalışmalar Türkiye’de oldukça sınırlı düzeydedir. Türkiye’deki yürütülen çalışmalarda genellikle sosyo-ekonomik yönden şehirlerin durumları analiz edilmiş ve geliştirilen endeksler yardımıyla rekabetçilik açısından şehirler arasında bir sıralamaya gidilmiştir. Yerli ve yabancı literatürde yer alan şehir rekabetçiliği ile ilgili teorik ve uygulamalı çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Rondinelli ve diğerleri (1998), şehir rekabetçiliğinde kentsel ekonomik kalkınmanın rolünü incelemişlerdir. Amerikan şehirlerinin ekonomik kalkınmasında küresel ekonomik bağlantıların önemli bir rol oynadığını görmüşlerdir. Bunun yanında şehirlerin büyüme ve gelişmesinde eğitim sisteminin, yaşam kalitesinin, ihracatın, liderlerin payının büyük olduğu bulgusuna da ulaşmışlardır.

Begg (1999), “Şehirler ve Rekabetçilik” adıyla yayınladığı çalışması ile şehir rekabetçiliği konusunu teorik kapsamda irdelemiştir. Rekabet, rekabetçilik kavramlarını tanımlamış ve şehirler düzeyinde rekabetçiliğin ne anlam ifade ettiğini açıklamıştır. Şehirlerde rekabetçiliği geliştirmek adına bir model geliştirmiştir. Bu modelde yer alan temel unsurları, sektörel eğilimler, firmaların özellikleri, iş çevresi, yenilikçilik ve öğrenme kapasitesi olarak belirlemiş ve bu unsurların şehirlere rekabet gücü kazandıracağını ifade etmiştir.

Huovari ve diğerleri (2001), beşeri sermaye, yenilikçilik, yığılma ve erişilebilirlik olmak üzere dört ana değişken ile Finlandiya’nın şehirlerini rekabetçilik yönünden analiz etmişlerdir.

Barca ve diğerleri (2002), yaptıkları çalışmada Türkiye’de bulunan beş şehir arasındaki performans farklılıklarını araştırmışlardır. Neden bazı şehirlerin diğer şehirlerden daha üstün bir performans gösterdiklerine dair belirleyici faktörleri saptamaya çalışmışlardır. Faktör koşulları, stratejik yerleşim ve kümelenmeler olarak dış unsurları ve yerel kaynaklar ve yetenekler, kültür, tarihi miras ve girişimcilik kabiliyeti olarak içsel unsurlar altında şehirleri analiz etmişlerdir.

Gordon (2002), çalışmasında odak noktası olarak şehir rekabetçiliğini ele almıştır. Amacı, şehirlerin hangi konularda birbiriyle rekabet ettiğini araştırmaktır.

Huggins (2003), bölgesel ve yerel düzeyde kıyaslama yapılmasına imkân tanıyan bir rekabetçilik endeks çalışması gerçekleştirmiştir. İngiltere’deki şehirlerin rekabetçilik düzeylerini girdi, çıktı ve sonuçtan oluşan üç faktör modeli ile araştırmıştır.

Dollar ve diğerleri (2004), Çin’in beş şehrinde 2002 yılında uygulanan yatırım iklimi anketini 2003 yılında 18 şehirde uygulamışlar ve yatırım ikliminin şehir rekabetçiliğindeki katkısını incelemişlerdir.

Coşkun ve Geyik (2004), firmalar arasındaki rekabet gibi şehirler arasında da bir rekabetin başladığını ifade ederek şehir rekabetçiliğini incelemişlerdir. Şehirlerin stratejik bir birim olarak tanımlanıp tanımlanmayacağını ve stratejik yönetimin uygulanıp uygulanmayacağını ele almışlardır. Sonrasında şehirlerin rekabet üstünlüğü elde etmelerinde bilginin yerini tartışmışlardır.

So ve Shen (2004), 1999 yılında ekonomik, sosyal ve çevresel ana boyut altında 55 gösterge ile 215 Çin şehrinin rekabetçiliğini analiz etmişlerdir. Shenzhen, Zhuhai, Shanghai, Beijing ve Guangzhou en rekabetçi şehirler olarak bulunmuştur.

Lucovics (2006), bölgesel rekabetçilik piramit modeli temelinde Macaristan’da şehirler arasındaki rekabetçiliği incelemiştir. Analiz sonucunda Budapeşte yüksek rekabetçi tek şehir olarak ortaya çıkmıştır.

Alkin ve diğerleri (2007), bölgesel düzeyde gerçekleştirilen rekabetçilik çalışmalarından yola çıkarak Türkiye'deki şehirleri rekabetçilik düzeylerine göre sıraladıkları bir endeks geliştirmişlerdir. Çalışmalarında geliştirdikleri model aracılığıyla şehirlerin rekabet güçlerini ölçmüşlerdir. Sonuçta İstanbul en rekabetçi şehir, Ardahan ise en düşük rekabetçiliğe sahip şehir olarak bulunmuştur.

Greene ve diğerleri (2007), şehirlerin rekabetçiliğinin ölçümüne yönelik gerçekleştirilen 22 çalışmayı detaylı bir şekilde incelemişler ve farklı rekabetçilik boyutları arasındaki ilişkileri istatistiksel açıdan ele almışlardır.

Barca ve Döven (2007), yapmış oldukları çalışmalarında rekabet kavramını şehirler düzeyinde ele almış, şehir rekabetçiliğinin nasıl ölçülebileceğinden bahsetmişlerdir.

Bronisz ve diğerleri (2008), Polonya'nın 16 bölgesinin, şehrinin rekabetçi performansını geliştirdikleri endeks yardımıyla ölçmüşlerdir. Polonya'nın şehirleri ekonomik kalkınma ve refah açısından taşıdıkları farklı yönlerine göre değerlendirilmiştir. Sonuçta Polonya'nın rekabetçi şehirlerini tespit etmede ve sıralamada Huggins tarafından geliştirilen üç faktör modelinin kullanılabilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Docherty ve diğerleri (2009), bölgesel ekonomik refahın arkasında yatan sürükleyici gücün şehirler olduğunu ve şehirlerin ulusal politikalarda öneminin gittikçe arttığını ifade etmişlerdir. Şehirlerin ekonomik, sosyal ve çevresel performanslarını destekleyen en önemli faktörlerden birinin ise ulaşım olduğunun altını çizerek İngiltere'deki şehirlerde ulaşım konusuna ağırlık vermişlerdir.

Döven (2011), doktora tezi kapsamında şehir rekabetçiliği konusunu ele almış ve şehirleri belirlemiş olduğu 31 değişken yardımıyla analiz etmiştir. Şehirler arasında var olan performans farklılıklarını rekabet kavramı açısından incelemiştir. 52 şehirde ticaret ve sanayi odalarında bir anket çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışması sonucunda rekabetçi şehirleri diğer şehirlerden ayıran temel özellikleri ortaya çıkarmıştır.

The Economist Intelligence Unit- EIU (2013) tarafından yayınlanan "Hotspots 2025 Benchmarking the Future Competitiveness of Cities" isimli çalışmada, şehirlerin stratejik planlarının 21. yüzyılda ülkelerden ayrı olarak yapılmaya başlandığı ifade edilmiş ve şehir rekabetçiliği ele alınmıştır. Çalışmada kurumların kalitesinin, şehirlerin büyüklüğünün, deniz ulaşımının olmasının ve fiziksel sermaye kaynaklarının şehir rekabetçiliğinde önemli unsurlar olduklarının altı çizilmiştir.

Ak (2013), şehir rekabetçiliği anlamında "Kentler arası rekabette İzmir'in yeri" isimli bir çalışma yapmış ve İzmir'in rekabet dayanaklarını araştırmıştır. Expo 2020 sürecini değerlendirmiştir. Çalışmasında İzmir'in rekabetçiliği yüksek bir şehir olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Eroğlu (2013), yapmış olduğu doktora tez çalışması kapsamında şehir rekabetçiliğinde kümelenme stratejisinin olumlu etkisini araştırırken, şehir rekabetçiliği kavramını da kısaca teorik olarak ele almıştır.

İlkay ve diğerleri (2014), Kayseri ve Sivas şehirlerini rekabet gücü açısından Porter'in elmas modeli ve beş rekabetçi güç modeli çerçevesinde incelemişlerdir. Kayseri ve Sivas'ta öne çıkan sektörlerin rekabet güçleri üzerinde etkili olan faktörleri tespit ederek politika üreticilerine, yerel yöneticilere, sivil meslek kuruluşu yöneticilerine ve odalara stratejik planlarını hazırlamada yol göstermeyi amaçlamışlardır.

İpek ve Öksüz (2015), çalışmalarında Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansına bağlı altı şehri, “beşeri sermaye ve yaşam kalitesi”, “markalaşma becerisi ve yenilikçilik”, “ticaret becerisi” ve “erişilebilirlik” olmak üzere dört endeks altında toplam 35 değişken ile rekabetçilikleri açısından incelemiştir. Bu altı şehir içinde Giresun’un bulunduğu konumu tespit ederek ve bu konumunu yükseltebilmesi için neler yapılması gerektiği yönünde önerilerde bulunmuşlardır.

Mullen ve Marsden (2015), çalışmalarında şehirler bazında ulaşımı, ekonomik rekabetçiliği ve rekabet konusunu ele alıp incelemiştir. İnceledikleri şehirlerin içe dönük yatırım için rekabet ederken bunu büyük ölçüde mevcut teknik araçlardan ayrı olarak yaptıkları bulgusuna ulaşmışlardır. Şehirlerin altyapı tekliflerinin kalitesini ve ayırt ediciliğini teşvik ederek içe dönük yatırım için rekabet ederken, aşırı kalabalık, sıkışık veya bakımsız ağların zarar verici ekonomik sonuçları temelinde merkezi hükümetten gelecekteki yatırımlar için rekabet ettiklerini görmüşlerdir.

Yılmaz ve diğerleri (2016), inovasyon indeksi yardımıyla Türkiye’de şehirlerin rekabetçilik analizini gerçekleştirmişlerdir. Toplamda 22 değişkeni baz alarak 26 NUTS düzeyinde şehirlerin rekabetçiliğinin ortaya konulabilmesi için inovasyon indeksini hesaplamışlardır. Yapılan çalışma kapsamında Türkiye’de Düzey-III Bölgeleri için bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları ortaya konulmuş ve ilk sırayı 24.01’lik indeks değeri ile İstanbul’un aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. İstanbul’u sırasıyla Ankara ve Kocaeli ilinin izlediği tespit edilmiştir. İnovasyon indeksinde son 3 sırada ise Ağrı, Bitlis ve Muş’un yer aldığı görülmüştür.

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu- URAK (2018) da hazırladıkları İllerarası Rekabetçilik Endeksi ile beşeri sermaye, üretim ve ticaret, yenilikçilik ve yaşanabilirlik olmak üzere 4 ana başlık altında Türkiye’de 81 ilin rekabetçilik endeks çalışmasını yayınlamışlardır.

Yine başka bir çalışmada Ergül ve diğerleri (2018), URAK tarafından hazırlanıp yayınlanan endeks değerlerini kullanarak Türkiye’deki 81 ili rekabet gücü endeks değerlerine göre sınıflandırılmaya çalışmışlardır. Yazarlar çalışmalarında farklı kümeleme tekniklerine göre küme farklılığı olan illeri tespit etmiş ve kümeleri bölgesel politikalar açısından değerlendirmişlerdir.

Akman ve Arıcıoğlu (2019), ikincil verilerden yararlanarak Türkiye genelinde seçtikleri 20 ilin rekabet etme sürecinde sahip oldukları sosyal sermaye güçlerine bakmışlardır. Çalışma sonucunda, Türkiye’deki illerin rekabet güçleri açısından değerlendirildiğinde etkin olan unsurun “rekabet ana değişkenleri” olduğu yani şehir rekabetçiliğinde sosyal sermayenin çok etkin bir rolünün olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Zengin ve Sağır (2019), rekabet gücü kapsamında Dünyadaki ve Türkiye’deki şehirleri Ekonomi Forumu (WEF) tarafından yayımlanan 2017 ve 2018 Küresel Rekabetçilik Raporları, Kalkınma Bakanlığı’nın hazırladığı İllerin ve Bölgelerin Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE) ve URAK’ın hazırladığı İllerarası Rekabetçilik Endeksi’nin verileri başta olmak üzere alandaki diğer çalışmaları da esas alarak değerlendirmişlerdir.

5. SONUÇ

İşletme biliminde daha çok, yüksek kalitede, düşük maliyette üretim yaparak daha fazla kar elde etmek ve bunu sürdürülebilir kılmak adına firmalar arasında yaşanan yarış ifade eden rekabet olgusu son yıllarda şehirler için de kullanılmaya başlanmıştır. Bölgesel rekabetin öneminin gittikçe artması ve bölgelerin giderek farklı alanlarda uzmanlık kazanmaları yoluyla küresel ekonominin lokomotif haline gelmeleri bu durumun arkasında yatan temel nedenlerden biridir. Ekonomik kalkınmayı sağlamada ve rekabet gücü kazanılmasında bölgeler ve şehirler sahip oldukları kaynaklar ve özellikleri ile ön plana çıkmaktadırlar. Bir sistem anlayışı içinde ülkelerin

kendilerini oluşturan şehirlerin toplamı olduğu düşünülürken, rekabet eden ülkeler kadar şehirlerin de birbirleriyle rekabet içerisinde olduğu kabul edilmektedir. Şehirlerin katma değer yaratan üretim alanları olarak görülmeleriyle beraber ülkeler, rekabet üstünlüğü elde etme yarışına artık hızla büyüyen şehirleriyle dâhil olmaktadır.

Bu çalışma da şehirlerin birbirleriyle rekabet içerisinde oldukları görüşüne dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında şehir rekabetçiliğinin ne anlam ifade ettiği, şehirlerin rekabet yarışında ön sıralarda yer alabilmeleri için kendilerine rekabet üstünlüğü kazandıracak faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi, belirlenen faktörlerle ilgili stratejilerin oluşturulması ve yatırımların hangi alanlara yapılması gerektiği sorularının cevaplarına yer verilmiştir. Şehir rekabetçiliği kazanılmasında birbiriyle ilişkili çok sayıda faktör doğrudan veya dolaylı olarak rol oynamaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde her bir araştırmacının farklı faktörler üzerinde yoğunlaştıkları görülmüştür. Yapılan literatür taraması sonucunda bu çalışmada, şehir rekabetçiliğinin dayanağını oluşturan faktörlerin; coğrafi, teknolojik, ulaşım, sağlık, turizm altyapısı, beşerî sermaye, inovasyon, yaşam kalitesi, kurumlar ve ağısal iş birlikleri, KOBİ'ler, araştırma-geliştirme, yatırımlar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kümelenmeler, hükümetin ve yerel yönetimlerin etkisi ve markalaşma olduğu tespit edilmiştir.

Rekabetin değişen yüzü ile birlikte şehirlerin sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğü elde etmeleri değişen koşullara uyum sağlamalarıyla mümkündür. Rekabet yarışında böyle bir üstünlüğün elde edilmesi için kaynakların etkin kullanımı, sahip olunan rekabetçiliğin dayanağını oluşturan faktörlerin yani var olan potansiyelin farkına varılıp uygulamaya aktarılması ve bu doğrultuda eylem planlarının oluşturulması gerekmektedir. Her şehrin kendine özgü kaynakları, yetenekleri, gereksinimleri nedeniyle yapısına en uygun, potansiyelini açığa çıkartacak stratejileri üretip rekabet gücünü artırması önem taşımaktadır. Çünkü şehirler yatırımcılar için en cazip koşulları sağlamak, nitelikli ve yetenekli işgücünü, turizmi, teşvikleri kendisine çekmek, küresel teknolojiye, eğitime, altyapıya, inovasyona önem vermek ve farklılaşmak şeklinde birbirleriyle rekabet ederler. Dolayısıyla, Hakkari'nin Bursa ile sanayi açısından veya Antalya ile turizm açısından rekabet etmesi mümkün değildir. Çünkü Bursa'ya yatırım yapacaklar ile Antalya'ya giden turistlerin Hakkari'ye çekilmesi söz konusu değildir. Bu durumda Hakkari'nin rekabet gücünün dayanağını oluşturan faktörler temelinde sahip olduğu kaynakları diğer şehirlere göre en etkin şekilde kullanması gerekecektir. Dolayısıyla, şehirler çabalarını uygun alanlara yoğunlaştırmalı ve en çok önem verdikleri sonuçlara öncelik vermek suretiyle doğru stratejiler uygulayarak etkin ve verimli bir şekilde sahip oldukları kıt kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmalıdır. Şehirler güçlerini bütün alanlarda en iyisi olmak için değil, sahip oldukları kaynakları en verimli şekilde kullanarak kendi rekabet gücü alanlarını tanımlamada kullanmalıdır. Bu sayede şehirler rekabet edebilirliklerini artırmak suretiyle yoksulluğu minimize edebilir, istihdamı artırabilir ve toplumun refah düzeyini yükseltebilirler. Ne var ki sürdürülebilir bir başarı yakalamak isteyen şehirler öğrenen organizasyonlar gibi sürekli öğrenmeye açık olmalı, bilgiyi etkin bir şekilde kullanabilmeli ve yeni bilgiler yaratabilen yaratıcı ve yenilikçi şehirlere dönüşebilmelidir. Şehirler rekabetçilik yarışında rakipleriyle aralarındaki farkı korumaya dikkat etmelidir. Çünkü zaman içerisinde bazı şehirler eksikliklerini tamamlayıp kendilerini geliştirerek ticari ve teknolojik gelişmelerin merkezi olma özelliği kazanırlarken, başka bir şehir güçlü bir ekonomiye sahip, refah yarışında ön planda iken kaybetmeye başlayabilir. Özellikle son yirmi yıllık dönemde birçok şehrin kaderinin değiştiğini görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Ak, D. (2013). Kentler arası rekabette İzmir'in yeri. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 5(1), 29-43. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/56723>.

- Akman, A.Z. ve Arıcıoğlu, M.A. (2019). Şehirlerin rekabetinde sosyal sermayenin önemi üzerine bir araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(36), 19-33. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/745863>.
- Albayrak, A. N. ve Erkut, G. (2010). Türkiye’de bölgesel rekabet gücü analizi. *MEGARON*, 5(3), 137-148. Erişim adresi: https://jagjournalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON_5_3_137_148.pdf
- Alkin, K., Bulu, M. ve Kaya, H. (2007). İller arası rekabet endeksi: Türkiye’deki illerin rekabetçilik seviyelerinin göreceli olarak ölçülebilmesi için bir yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 221-235. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/232273782_Ilerarasi_Rekabetcilik_Endeksi_Turkiye'deki_Illerin_Rekabetcilik_Seviyelerinin_Goreceli_Olarak_Olculebilmesi_Icin_Bir_Yaklasim.
- Balkyte, A. ve Tvaronavičiene, M. (2010). Perception of competitiveness in the context of sustainable development: facets of “sustainable competitiveness. *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 341-365. doi: 10.3846/jbem.2010.17.
- Barca, M. ve Döven, M.S. (2007). Şehir rekabeti için cevaplanması gereken temel sorular. *Yerel Siyaset*, 2(22), 55-59.
- Barca, M., Coşkun, R., ve Altunışık, R. (2002). Explaining performance differences among turkish cities: a tale of five cities. Small Business and Entrepreneurship Development Conference, The University Of Nothingham, UK.
- Barca, M., Karadal H. ve Hızıroğlu, M. (2013). Aksaray ilinin rekabeti için kalkınma modeli, *Aksaray İli Rekabet Gücü Analizi ve Gelişim Stratejileri* içinde (s.18-28). Aksaray: Yeni Aksaray Basın Yayın.
- Başaran, İ. (2008). Kent ve yerel yönetim, İstanbul: Okutan Yayınları.
- Bedir, A. (2012). Uluslararası rekabet gücü kavramsal çerçevesinde Türkiye imalat sanayii sektörlerinin rekabet etme biçimleri ve uygun politika önerisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14(1), 171-212. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28317/300922>.
- Begg, I. (1999). Cities and competitiveness, *Urban Studies*, 36(5-6), 795-809. doi:10.1080/0042098993222.
- Begg, I. (2002). Urban competitiveness: policies for dynamic cities. Bristol: Policy Press.
- Bronisz, U., Heijman, W. ve Miszczuk, A. (2008). Regional competitiveness in Poland: creating an index. *Jahrbuch für Regionalwissenschaft* (2008), 28, 133-143. doi:10.1007/s10037-008-0026-y.
- Bruneckiene, J., Cincikaite, R. ve Kilijoniene, A. (2012). The specifics of measurement the urban competitiveness at the national and international level. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 23(3), 256-270. doi:10.5755/j01.ee.23.3.1272.
- Budd, L. ve Hirmis, A. (2004). Conceptual framework for regional competitiveness. *Regional Studies*, 38(9), 1015-1028. doi:10.1080/0034340042000292610.
- Camagni, R. (2002). On the concept of territorial competitiveness: sound or misleading?. *Urban Studies*, 39, 2395-2411. doi:10.1080/0042098022000027022.

Cuadrado-Roura, J.R. ve Rubalcaba-Bermejo, L. (1998). Specialization and competition amongst european cities: a new approach through fair and exhibition activities. *Regional Studies*, 32(2), 133-147. doi:10.1080/00343409850123026.

Coşkun, R. ve Geyik, M. (2002). *Türkiye'nin rekabet gücünün değerlendirilmesinde bir yöntem önerisi: Tows Matrisi*. II.Orta Anadolu Kongresi, Niğde Üniversitesi.

Çan, M.F. ve T.C. Fırat Kalkınma Ajansı, (2011). Kentleşme, sanayileşme ve kalkınma etkileşimi. Erişim adresi: <http://www.fka.org.tr/SayfaDownload/Kentle%C5%9Fme%20Sempozyum%20Bildiri%20Metni%20-%20M.%20Fatih%20%C3%87AN.pdf>.

Darıcı, B. (2007). Yerel kalkınma'da küresel yaklaşımlar ve Türkiye'nin konumu. *Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel sayısı*, 215-221. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10225/125741>.

Deas, I. ve Giordano, B. (2001). Conceptualising and measuring urban competitiveness in major English cities: an exploratory approach. *Environment and Planning A 2001*, 33,1411-1429. doi:10.1068/a33142.

Docherty, I., Gulliver, S. ve Drake, P. (2004). Exploring the potential benefits of city collaboration. *Regional Studies*, 38(4), 445-456. doi:10.1080/03434002000213950.

Dollar, D., Wang, S., Xu, L.C. ve Shi, A. (2004). *Improving city competitiveness through the investment climate: ranking 23 Chinese cities*. Chinese: The Finance and Economics Publishing House.

Döven, M.S. (2011). *Şehir rekabetçiliği üzerine bir araştırma: Türkiye örneği*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya.

Dubarle, P. (2003). *Competitiveness in metropolitan regions*. OECD Seminar on Policy Challenges in Metropolitan Regions, Busan.

Dunning, J. H. (1992). The competitive advantage of countries and the activities of transnational corporations. *Transnational Corporations*, 1(1), 135-168. doi:10.1108/03068290010336919.

Ergül, B., Yavuz, A.A. ve Yavuz, H.S. (2018). Türkiye'de illerin rekabetçilik düzeyine göre sınıflandırılması. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 4(2), 623-639. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/611992>.

Eroğlu, O. (2013). *Kent rekabetçiliğinde kümelenme stratejisinin olumlu etkisi ve kümelerin kent rekabetçiliği algısı: kent rekabetçiliği ve Diyarbakır Mermer Kümesi Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Eroğlu, O. ve Yalçın, A. (2014). Yeni bir rekabet formu olan kent rekabetçiliğine yönelik literatür taraması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 19-42. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuibfd/issue/32902/365500>.

Gordon, I. (2002). The competitiveness of cities: why it matters in the 21st century and how we can measure it?. *Cahiers De Laurif N°135, De L'Institut D'aménagement Et D'urbanisme De La Région D'ile-De-France*, 33-41.

Greene, F.J., Tracey, P. ve Cowling, M. (2007). Recasting the city into city-regions: place promotion, competitiveness benchmarking and the quest for urban supremacy. *Growth and Change*, 38(1), 1-22. doi:10.1111/j.1468-2257.2007.00350.x.

-
- Grosveld, H. (2002). *The leading cities of the world and their competitive advantages, the perception of 'citymakers*, PhD thesis. Amsterdam Business School Research Institute (ABS-RI), 236 p.
- Hu, R., Blakely, E.J. ve Zhou, Y. (2013). Benchmarking the competitiveness of Australian global cities: Sydney and Melbourne in the global context. *Urban Policy and Research*, 31(4), 435-452. doi:10.1080/08111146.2013.832667.
- Huggins, R. (2003). Creating a UK competitiveness index: regional and local benchmarking. *Regional Studies*, 37(1), 89-96. doi:10.1080/0034340022000033420.
- Huovari, J., Kangasharju, A. ve Alanen, A. (2001). *Constructing an index for regional competitiveness*. Helsinki: Pellervo Economic Research Institute Working Papers, No:44.
- İlkay, M.S., Özdevecioğlu, M., Bilgili, F., Canıyılmaz, E., Gözbaşı, O. Aslan, A. ve Delice, G. (2014). *Kayseri ve Sivas illerinde öne çıkan sektörler için rekabet gücü analizi*. Orta Anadolu Kalkınma Ajansı Yayını, Erişim adresi: www.oran.org.tr
- İpek, S. ve Öksüz, M. (2015). Giresun ilinin kentsel rekabet gücünün DOKA kapsamında incelenmesi ve değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2), 635-649. doi:10.18657/yecbu.18931.
- Ketels, C. H. M. (2006). Michael Porter's competitiveness framework—recent learnings and new research priorities. *J Ind Compet Trade*, 6, 115–136. doi:10.1007/s10842-006-9474-7.
- Kitson, M., Martin, R. ve Tyler, P. (2004). The regional competitiveness: an elusive yet key concept?. *Regional Studies*, 38(9), 991-999. doi:10.1080/0034340042000320816.
- Klaus, P. (2004). Urban settings in the competition among cities. *Theomai Journal Society, Nature and Development Studies*, 9.
- Kresl P. (1995). *The determinants of urban competition:a survey*, P. Kresl and G. Gappert (Eds) in North American Cities and the Global Economy: Challenges and Opportunities. London:Sage.
- Krugman, P.R. (1994). Competitiveness: does it matter?. *Fortune*, 129(5), 109–115. Erişim adresi: https://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1994/03/07/79041/index.htm.
- Lever W.F. ve Turok, I. (1999). Competitive cities: introduction to the review. *Urban Studies*, 36/1999, (5-6), 791-793. doi:10.1080/0042098993213.
- Lukovics, M. (2006). A possible method of measuring the competitiveness of Hungarian counties. *Gazdâlkodâs (Special Edition)*, 17, 54-62. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/260553798_A_Possible_Method_of_Measuring_the_Competitiveness_of_Hungarian_Counties.
- Macleod, G. ve Goodwin, M. (1999). Space, scale and state strategy: rethinking urban and regional governance. *Progress in Human Geography*, 23(4), 503-527. doi:10.1191/030913299669861026.
- Markey, S., Halseth, G. ve Manson, D. (2006). The struggle to compete: from comparative to competitive advantage in Northern British Columbia. *International Planning Studies*, 11(1),19-39. doi:10.1080/13563470600935016.
- Martin R. ve Tyler P. (2003). Regional competitiveness: an elusive concept. paper presented at the regional studies conference. *Reinventing the Region in the Global Economy*, University of Pisa, Italy.
-

Martin, R.L. (2005). A study on the factors of regional competitiveness: a draft final report for the european commission directorate-general regional policy. Erişim adresi: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf.

NCC- National Competitiveness Council, (2009). Our cities: Drivers of National Competitiveness. Forfas, Ireland.

Parkinson, M., Hutchins, M., Simmie, J., Clark, G. ve Verdonk, H. (2003). *Competitive European cities: where do the core cities stand?*, Final Report To Core Cities Working Group, European Institute for Urban Affairs.

Porter, M.E. (2008). Rekabet stratejileri, sektör ve rakip analizi teknikleri, Çev.Gülen Ulubilgen, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Porter, M.E. (2010). Rekabet üzerine, Çev.Kıvanç Tanrıyar, İstanbul: Optimist Yayıncılık.

Rondinelli, D.A., Johnson, J.H. ve Kasarda, J.D. (1998). The changing forces of urban economic development: globalization and city competitiveness. *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*, 3(3), 71-105. doi:10.2139/ssrn.156912.

Serrano, F. A. (2003). *City competitiveness and attractiveness: a new approach to evaluate economic development in mexican cities*, (PhD thesis). University of Glasgow, Law, Business and Social Sciences, Department of Urban Studies.

Shen, J. (2004). Urban competitiveness and urban governance in the globalizing world. *Asian Geographer*, 23(1-2), 19-36. doi:10.1080/10225706.2004.9684110.

So, M.-S. ve Shen, J. (2004). Measuring urban competitiveness in China. *Asian Geographer*, 23(1-2), 71-91. doi:10.1504/IJSD.2016.10001424.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2014). *Bölgesel gelişme ulusal stratejisi 2014-2023*. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

The Economist Intelligence Unit- EIU, (2013). HotSpots 2025 benchmarking the future competitiveness of cities.

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu- URAK (2018). İllerarası rekabetçilik endeksi. Erişim adresi: http://www.urak.org/wp-content/uploads/2019/05/URAK_%C4%B0RE_2018-2.pdf.

Yılmaz, Y.K., Yılmaz, M., Yiğitbaşı, M.E. ve Çoban, O. (2016). İnovasyon indeksi yardımıyla Türkiye’de illerin rekabetçilik analizi: Düzey-III örneği. *Sosyoekonomi*, 24(30), 71-90. doi: 10.17233/se.2016.10.004.

Zengin, E.Ç. ve Sağır, H. (2019). Rekabet gücü kapsamında dünyadaki ve Türkiye’deki kentlerin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 867-889. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/863337>.

Zeren, H. E. (2012). Kent markalaşması sürecinde iç girişimcilik faktörü. *KSÜ İİBF Dergisi*, 2(1), 95-104. Erişim adresi: <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/107643>.

SUMMARY

Competition, as an integral part of human life, is one of the concepts that are constantly up-to-date. Competition is everywhere, from individuals to organizations and countries that try to meet the needs of society. With the desire to be better, the most successful and different, competition in the form of mutual competition is of great importance in relations at the level of individuals, groups, companies, regions and countries. With globalization, which is one of the concepts that left its mark on the 21st century, the concept of competitiveness gained more importance, and changing needs, lifestyle, technology, the environment forced companies and regions and cities to compete in an environment that requires more innovation. Firms, industries or countries have had to compete not to lose their current status, keep them in their hands and create value, beyond increasing their welfare.

Porter argues that the way to achieve sustainable competitiveness in the global economy is through increasing locality, where distant competitors can no longer respond. The importance of localization is increasing day by day and localization tendencies are getting stronger. The role of nations, regions and cities is increasing as the basis of competition is increasingly shifting to the creation and effective use of knowledge. At this point, contradictory views have emerged regarding the implementation of the competition between companies in the country, region and other settlements. While some academics and researchers claim that competition occurs only at the level of firms, some oppose this view and argue that competition can also occur at the level of geographical units and that cities are also in competition. Krugman (1994) is one of the most effective advocates that competitiveness has no geographical dimension. According to him, the competitiveness of countries does not mean anything other than the sum of the competitiveness of companies. The competition between countries does not go beyond competition between companies operating in those countries. Porter (1990), on the other hand, opposes this view and argues that there is competition between countries, that this competition is a reflection of policy interventions and that it differs from competition between firms. The view that is widespread and dominant in discussions today is that cities are now in competition, and competition between cities is increasing every year. Economic globalization creates opportunities for cities to participate in global economic activities, thus strengthening the role of cities. This study was inspired by the view that cities compete and will.

In the globalizing world, it is no longer states but regions and cities that compete. Cities around the world have become less concerned about national competitiveness rankings and are focused on improving their position in a world league city-related ranking. Almost every major city in the world has started to work to develop strategies in order to provide a higher quality of life for its residents and to gain competitive advantage by revealing their differences.

Within the scope of this study, city competitiveness, which is within the area of interest of economics, public administration, city and regional planning departments in terms of regional development, has been examined from the perspective of business science. Cities have been thought as rival companies struggling to survive, and analyzed theoretically within the framework of this logic. The meaning of the concept of competition for cities whose competitiveness is determined with the help of various indexes and how competitiveness is realized are discussed in this study. The fact that a comprehensive qualitative study on city competitiveness has not been encountered, especially in the local literature, reveals the importance of this study. It is thought that discussing the concept theoretically in detail will guide empirical studies and will be a good reference source for them.

EKONOMİK BÜYÜMENİN KONUT FİYATLARI ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK ETKİSİ: NARDL UYGULAMASI

Nimet VARLIK¹

Atıf/©: Varlık, N. (2020). Ekonomik büyümenin konut fiyatları üzerindeki asimetrik etkisi: NARDL uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 352-367. doi: 10.17218/hititsosbil.800641

Özet: Çalışmada, Türkiye’de ekonomik büyümenin konut piyasasına olan asimetrik etkileri araştırılmaktadır. Ekonomik büyümede meydana gelen artışların yanında düşüşlerin de etkilerini inceleyebilmek amacıyla Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (Nonlinear Autoregressive Distributed Lag; NARDL) tercih edilmiştir. Çalışmada 2010M1-2019M4 dönemine ait aylık verilerle çalışılmıştır. Modelde konut fiyatlarındaki değişimi yansıtan konut fiyat endeksi bağımlı değişken, ekonomik büyümenin öncü göstergesi kabul edilen ve çalışmada vekil değişken olan sanayi üretim endeksi ise bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Tahmin bulguları sanayi üretim endeksi artarken konut fiyatlarının da yükseldiğini ve sanayi üretim endeksi düşerken konut fiyatlarının da gerilediğini ortaya koymaktadır. Buna göre iktisat teorisine uygun biçimde ekonomik büyümenin arttığı dönemlerde konut fiyatlarının yükseldiği ve ekonomik büyümenin gerilediği ve/veya yavaşladığı dönemlerde konut fiyatlarının düştüğü bulguları elde edilmiştir. Sanayi üretimindeki artışın konut fiyatlarını yükseltici etkisi, sanayi üretimindeki azalışın konut fiyatlarını düşürücü etkisinden büyüktür ve bu etki yaklaşık yedi ay sürmektedir. Bulgular, sanayi üretimindeki azalmanın konut fiyatlarını düşürücü etkisinin ise altı ay süresince devam ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi üretim endeksi, konut fiyat endeksi, asimetrik etki, konut piyasası, NARDL modeli.

Asymmetric Effect of Economic Growth on Housing Prices: NARDL Application

Citation/©: Varlık, N. (2020). *Asymmetric effect of economic growth on housing prices: NARDL application.* *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 352-367. doi: 10.17218/hititsosbil.800641

Abstract The study explores the asymmetric effects of economic growth on the housing market in Turkey. In order to examine the effects of declines as well as the increases in economic growth NARDL (Nonlinear Autoregressive Distributed Lag) model is preferred. In the the study it was studied with monthly data for the period 2010M1-2019M4. In the model, the house price index, which reflects the change in house prices, is the dependent variable, while the industrial production index, which is considered the leading indicator of economic growth and which is the proxy variable in the study, is used as the independent variable. Estimation findings reveal that while the industrial production index has increased, housing prices have also increased and the industrial production index has been decreasing, while housing prices have also declined. According to this, it was found that in line with the theory of economics, in times of economic growth, housing prices rose and in times of economic growth declined and / or slowed down, housing prices decreased. The effect of the increase in industrial production on raising house prices is greater than the effect of the decrease in industrial production on lowering house prices, and this effect lasts about seven months. The findings show that the decrease in industrial production and the effect of lowering house prices continued for six months.

Keywords: Industrial production index, house price index, asymmetric effect, housing market, NARDL model.

1. GİRİŞ

Konut sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde hanehalkı serveti içinde önemli bir paya sahiptir. Nitekim 2008 yılı Eylül ayında ABD’de başlayan ve tüm dünya ekonomilerine yayılan küresel finansal krizin temelinde konut piyasası yer almaktadır. O nedenle konut fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar ve bu dalgalanmaların kaynaklarına yönelik araştırmalar iktisat yazınında önem kazanmıştır.

İktisat yazınında ekonomik büyümedeki artışların konut fiyatları üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalar konut fiyatlarının ekonomik faaliyetlerden etkilendiğini göstermektedir. Mian ve Sufi’nin (2014) yükselen ABD konut fiyatlarının 2002-2006 dönemi için borçlanma ve harcama üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, harcama üzerindeki etkilerin 2004 yılında GSYH’nin %0,8’ine, 2005 ve 2006 yılında bu oranın yükselerek %1,3’e ulaştığı ifade edilmektedir. Case ve Quigley’nin (2008) yaptıkları çalışmaya göre ABD konut piyasasında meydana gelen düşüş 2008 yılından krizin etkileri iyileşinceye kadar geçen sürede, GSYH üzerinde büyük olumsuzluklara yol açmıştır. Konut piyasasındaki düşüşün doğrudan ve dolaylı etkileri ABD ekonomisinde her yıl GSYH’nin yaklaşık % 2,9’una ulaşmıştır. Sutton (2002), İrlanda’da GSMH büyüme oranındaki artışların konut fiyatları üzerinde kalıcı bir pozitif etkiye sahip olduğunu ancak bunun reel faiz oranlarındaki eşzamanlı bir artış ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Yazarın elde ettiği bulgular GSMH büyüme oranındaki %1’lik artışın, reel konut fiyatlarında üç yıl sonra %1-4 aralığında yükselişi beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. Güneydoğu Asya ülkelerini ele alan Zhu (2006), konut fiyatları ile GSYH arasında güçlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Case ve Quigley’nin (2008) çalışmalarına göre, büyüme hızının yavaşlaması ya da büyüme oranlarının düşmesi konut piyasasında durgunluğa yol açmaktadır. Otuz yıllık bir dönemi ve 15’ten fazla ülkeyi ele alan Adams ve Füss (2010) ise, ekonomik faaliyetteki %1’lik bir artışa karşılık konut fiyatlarının uzun dönemde %0,6 oranında artacağını göstermişlerdir. Bu da hanehalkı sektörü için önemli bir yatırım aracı olan konutun, Goodhart ve Hofmann’ın (2008) da belirttiği üzere ülke ekonomilerinin büyüme dinamiği ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen çalışmalar, konut fiyatları ile ekonomik büyümenin doğrusal ilişkisini ortaya koymaktadır. Ancak piyasalarda dengesizlikten kaynaklanan uyarlamalar her iki piyasada asimetric olduğu durumda doğrusal modeller gerçeği açıklamada yetersiz olabilmektedir. Neftci (1984) ve Falk (1986), özellikle iş çevrimi alanında birçok makroekonomik değişkenin doğrusal olmayan özellikler taşıdığını ifade etmektedirler. Bu noktada konut fiyatlarının ekonomik faaliyetler tarafından yönlendirildiği dikkate alındığında doğrusal olmayan bir görünüm sergilemesi, başka bir ifadeyle ekonomideki olumlu ve olumsuz şoklara farklı tepkiler vermesi beklenebilir. Bu nedenle doğrusal modellerin konut fiyat davranışlarını araştırmak için uygun olmayabileceği ve yanıtıcı olabileceği düşünülebilir (Katrakilidis ve Trachanas, 2012). Ancak konut piyasası ile ilişkili olarak doğrusal olmayan modeller kullanan çalışmaların iktisat yazınında sınırlı sayıda olduğu görülmektedir.

Zhou (2010), ABD’deki konut fiyatları ile makroekonomik temeller arasındaki ilişkiyi incelemek için doğrusal olmayan bir yöntem olan ACE algoritmasını kullanmıştır. Tsai ve diğerleri (2011), ABD konut ve hisse senedi piyasaları arasındaki doğrusal olmayan eşbütünleşme ilişkisini test etmek için momentum eşiği otoregresif (M-TAR) modelini uygulamışlardır. Katrakilidis ve Trachanas (2012), Yunanistan’daki konut fiyatları ile bazı temel makroekonomik göstergeleri ele aldıkları çalışmalarında NARDL modelini kullanmışlardır. Elde ettikleri bulguların Yunan konut

piyasasında etkin politika oluşturmada büyük önem taşıdığını ifade etmişlerdir. Çin konut piyasasındaki dengesizliklerin nedenlerini araştıran Chen ve diğerleri (2013), Çin'in beş büyük şehrinde konut fiyatlarındaki artış ve düşüşlerin asimetrik görünüm sergilediğini göstermişlerdir. Bahmani-Oskooee ve Ghodsi (2016), ABD'deki her bir eyalette, bazı makroekonomik faktörlerdeki değişimlerin konut fiyatları üzerindeki etkisini göstermek için NARDL modelini kullanmışlardır. Tan ve diğerleri (2018), Malezya'da faiz oranının konut fiyat endeksi üzerindeki etkisini NARDL modeli yoluyla incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgular, faiz oranındaki artış ve düşüşlerin konut fiyat endeksini etkilemede önemsiz olduğunu göstermektedir. Azvan ve Masih (2019) ise yine Malezya'da konut fiyatları ile bankacılık kesiminin borcu arasındaki ilişkiyi NARDL modeli yoluyla incelemişlerdir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, ekonomik büyümenin konut fiyat endeksi üzerindeki asimetrik etkisinin derinlemesine analiz edilmediği, çalışmaların büyük ölçüde doğrusal modellerle yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında Türkiye geneli için konut fiyat endeksi 2010 yılından itibaren hesaplanmaya başlandığı için, konut fiyat endeksi değişkeni ile yapılan çalışmalar 2010 yılı sonrası ile kısıtlı kalmaktadır. 2010 yılından önce konut fiyatlarını ele alan ve Türkiye için belirli dönemleri kapsayan çalışmalarda (Halıcıoğlu, 2007; Sarı ve diğerleri, 2007; Badurlar, 2008; Öztürk ve Fitöz, 2009) reel gelirin konut talebini etkileyen önemli bir değişken olduğu bulguları yer almaktadır. 2010 yılından sonra konut fiyat endeksi değişkeni kullanılarak yapılan çalışmalar ise (Kargı, 2013; Dilber ve Sertkaya, 2016; Yıldırım ve İvrendi, 2017; Afşar, 2018; Gebeşoğlu, 2019; Canbay ve Mercan, 2020; Coşkun ve diğerleri, 2020) daha çok konut fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkilere dikkat çekmektedir. Çalışmalardan elde edilen ampirik bulgular, ekonomik büyüme ile konut fiyatları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın önceki çalışmalardan farkı, sanayi üretim endeksindeki yükselişlerin yanında düşüşlerin de konut fiyat endeksi üzerindeki etkisinin (iki piyasa arasındaki asimetrik ilişkinin) araştırılmasıdır. Bu amaçla Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (Nonlinear Autoregressive Distributed Lag; NARDL) kullanılarak Türkiye'de konut fiyat endeksi ile ekonomik büyümeyi temsil eden sanayi üretim endeksi arasındaki kısa ve uzun dönem asimetrik ilişkiler incelenmektedir.² Model, 2010 yılından 2019 yılının dördüncü ayına kadar olan dönem için aylık verileri kapsamaktadır. Çalışmanın temel motivasyonu, sanayi üretim endeksindeki artışların yanında düşüşlerin de konut fiyat endeksi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Elde edilen tahmin sonuçları, ekonomik büyüme ile konut fiyatları arasında kısa ve uzun dönemde pozitif yönlü asimetrik ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ekonomik büyümenin arttığı dönemlerde konut fiyatları artmakta, ekonomik büyümenin gerilediği (ya da yavaşladığı) dönemlerde konut fiyatları düşmektedir. Çalışma, giriş bölümünün ardından Türkiye'de konut piyasasının gelişimi, veri ve model, ampirik bulgular ve sonuç kısmı olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE KONUT PİYASASI

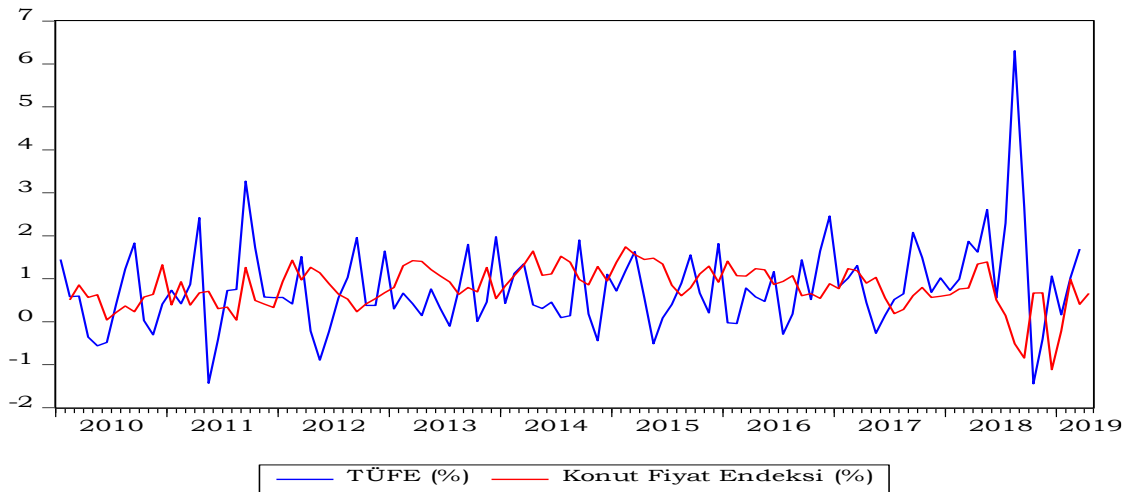
Türkiye'de konut, hanehalkının uzun dönemli yatırım aracı olduğu için önemli bir servet bileşenidir. Temelinde konut üretimi olan inşaat sektörü ise ekonominin en önemli unsurları arasında yer almaktadır. İnşaat sektörü 2008-2009 döneminde kriz nedeniyle yaşanan daralmaya rağmen 2013 yılından sonra Türkiye'de hızlı bir gelişme göstermiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre sektörün büyüme hızı 2009 yılında %6,3 iken, 2013'te %9,2, 2017 yılında

² Çalışmada aylık serilerle çalışıldığı için, GSYH değişkeni yerine büyümeyi temsil eden sanayi üretim endeksi değişkeni kullanılmıştır.

%9 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılından itibaren ise yeniden daralmaya başlamıştır (2018 yılında %2,7, 2019 yılı ikinci çeyrekte %12,7).

2007 yılında getirilen ipotekli konut finansmanı sistemi, Türkiye’de konut piyasasını genişleten önemli bir etken olmuştur. Türkiye’de özellikle düşük faiz ve düşük kur ortamı, hanehalkına uzun vadeli borçlanma olanağı sağlarken konut talebini artırmıştır. 2008 Küresel Kriz öncesi görülen görece yüksek büyüme ve kişi başına gelirdeki artışlar konut talebini besleyen iktisadi nedenlerin başında gelmektedir (Yıldırım, 2019). Türkiye’de Ocak 2013-Nisan 2019 tarihleri arasında satılan konut sayısı 18 milyon 351 bin adet olmuştur. Konut satışları 2019 yılı Ağustos ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %5,1 düzeyinde artarak 110 bin 538’e yükselmiştir. Bunun yanında TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2018 yılı raporuna göre Türkiye’de konut sahipliği oranı 2013’te %60,7 ve 2014’te %61,1 iken 2018 yılında %59 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, 2018 yılında Türkiye’de her 100 kişiden 59’unun kendisine ait bir konutta yaşadığını göstermektedir. Ancak satılan konut sayısı artarken konut sahipliği oranının düşmesi dikkat çekmektedir. Bu durum Türkiye’de yüksek gelirli hanehalkının yatırım amaçlı konuta yöneldiğini, daha düşük gelirli hanehalkı kesiminin ise konut sahibi olmaktan uzaklaştığını göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2010 yılından itibaren Türkiye’deki konut fiyatlarına yönelik “Türkiye Konut Fiyatları Endeksi” yayımlamaya başlamıştır. Konutların gözlemlenebilen özelliklerinin belirli dönemlerde kontrol edilerek, kalite etkisinden arındırılmış fiyat değişimlerini izlemek amacıyla hesaplanmaktadır.³ Çalışmada kullanılan konut fiyat endeksi, Türkiye’de konut piyasasındaki fiyat değişimlerinin takip edilmesi amacıyla oluşturulan bir göstergedir.

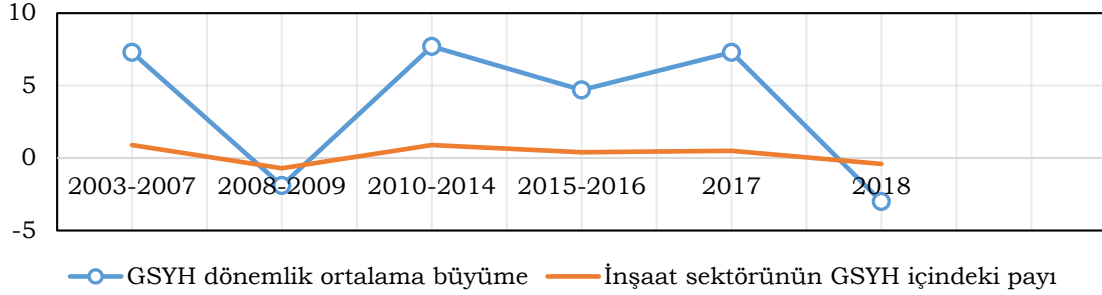
Grafik 1. Tüketici Fiyat Endeksi, CPI (2003=100, %); Konut fiyat endeksi, HPI (2017=100, %) **Kaynak:** TCMB, TÜİK.

Grafik 1’de tüketici fiyat endeksinin ve konut fiyat endeksinin yıllık yüzde değişimi verilmektedir. Konut fiyat endeksi Türkiye’de 2010 yılından itibaren sürekli olarak yükselişte olmasına rağmen 2016 yılının ikinci yarısından itibaren reel olarak gerilemeye başlamıştır. Bunun nedeni Türkiye’de ilgili dönemde enflasyon artış hızının konut fiyat artış hızından oldukça büyük

³ Konut (iktisadi anlamda) homojen bir mal olmadığı için benzer konutların fiyatları farklı bölge, il ve semtlerde değişmektedir. Bu nedenle TCMB, Türkiye geneli için konut fiyat endeksinin hesaplanırken fiyat sapmalarını en aza indirecek “tabakalanmış ortanca fiyat” yöntemini uygulamaktadır. Bu yöntemde konut fiyat endeksi, konut kredisi kullandıran bankalardan, satışa konu olan konutlar için kredi kullandırma aşamasında düzenlenen değerlendirme raporlarındaki konut değerleri esas alınarak hesaplanmaktadır (Dalkılıç ve Aşkın, 2018).

gerçekleşmesidir. Ancak Taşdemir'in (2015) de belirttiği üzere Türkiye'de konut fiyatları incelendiğinde uzun süreli, istikrarlı ve reel bir yükselişin olduğu dikkat çekmektedir.⁴

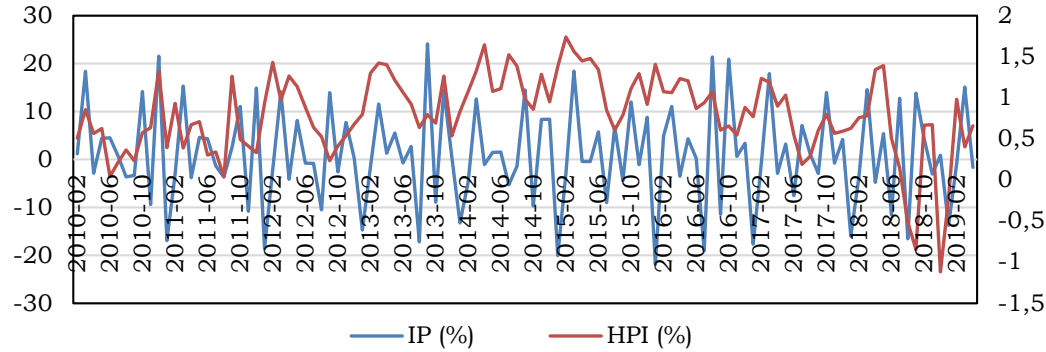
Konut piyasası GSYH büyüme oranları ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, genel ekonomik gelişmelerden etkilenen ve ekonomik büyümeye duyarlılığı fazla olan bir piyasadır. Konut piyasasını içine alan inşaat sektörü ekonomik büyüme içinde önemli bir paya sahiptir. İnşaat sektörünün GSYH büyüme oranı içindeki payı 2013-2014 döneminde hızlı bir şekilde artarak %1'e yaklaşmıştır. Ancak 2014 yılından itibaren sektörün büyüme hızının yavaşlamasına paralel olarak GSYH içindeki payı da azalmaya başlamıştır (%0,4). (Grafik 2).

Grafik 2. İnşaat Sektörünün GSYH içindeki payı (%)

Kaynak: TCMB, TÜİK.

Grafik 3'ten izlenebileceği üzere, sanayi üretim endeksindeki artışlar ile konut fiyat endeksindeki yükselişler birlikte hareket etmektedir. Sanayi üretim endeksinin arttığı dönemlerde konut fiyatları da yükselmekte, tersi durumda konut fiyatları düşmektedir.

Grafik 3. IP (2015=100, %); Konut fiyat endeksi, HPI (2017=100, %)

Kaynak: TCMB.

3. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye'de ekonomik büyümede meydana gelen artışlar ve azalışlar karşısında konut fiyatlarının kısa ve uzun dönemde verdiği tepkiler tahmin edilmektedir. Bunun için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilen Ocak 2010-Nisan 2019 dönemine ait aylık verilerle çalışılmıştır. Modelde konut fiyatlarındaki değişimi yansıtan konut fiyat endeksi (HPI) bağımlı değişken, ekonomik büyümenin öncü göstergesi kabul edilen ve çalışmada vekil değişken olan sanayi üretim endeksi (IP) ise açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Capozza ve diğerlerinin (2002) ve Katrakilidis ve Trachanas'ın (2012) konut fiyat endeksinde ilişkin çalışmalarından hareketle değişkenler doğal logaritmik biçimde kullanılmıştır.⁴

⁴ Bkz. TÜİK tarafından oluşturulup yayımlanan Türkiye Konut Fiyat Endeksi (TKFE).

Konut fiyat endeksi tüketici fiyat endeksine bölünerek enflasyondan arındırılmıştır (Gupta ve diğerleri, 2010; Plakandaras ve diğerleri, 2015; Yıldırım, 2019). Bunun nedeni enflasyonun konut fiyatları üzerindeki etkisini yok etmektir. HPI ve IP serilerinin aynı zamanda logaritmik farkı alınmış ve seriler mevsimsellikten arındırılmıştır.

Apergis'in (2003) makroekonomik faktörlerin konut fiyatları üzerindeki etkilerini ve Gebeşoğlu'nun (2019) Türkiye konut fiyat endeksinin belirleyicilerini ele aldıkları çalışmalarında belirttikleri üzere, konut kredi faiz oranlarındaki düşüşler hanehalkının konut satın alma talebini artırırken reel faiz oranlarında meydana gelen artışlar inşaat sektöründe maliyetlerin artmasına yol açmaktadır. Bunun yanında Coşkun (2016), konut kredisinin vade yapısı ve konut kredilerine uygulanan faiz oranlarının konut fiyatları üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla konut fiyat endeksindeki hareketleri etkilediği düşünülen faiz oranı (bu çalışmada konut kredilerine uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranı- *crdtint*) modele dışsal değişken olarak katılmıştır. Döviz kuru konut fiyat hareketlerini etkileyen bir diğer dışsal değişken olarak modele eklenmiştir. Abelson ve diğerleri (2005), döviz kurunun Sidney'de konut fiyatlarının önemli bir belirleyicisi olduğunu ifade ederken Zhu (2006), döviz kurunun konut fiyatları üzerindeki etkisinin büyük ölçüde sabit ya da dalgalı kur rejiminin benimsenmesine bağlı olduğunu ön plana çıkarmaktadır. Zhu'nun (2006) elde ettiği bulgular esnek döviz kuru rejimini benimseyen ülkelerde döviz kurlarının konut fiyatları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada reel efektif döviz kuru (*reer*) modelde dışsal değişken olarak kullanılmıştır.

Çalışmada, *IP*'nin *HPI* üzerindeki etkisini araştırabilmek için yöntem olarak Shin ve diğerlerinin (2014) çalışmalarında yer alan Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Ototregresif Model (Nonlinear Autoregressive Distributed Lag; NARDL) kullanılmıştır. Bunun nedeni, konut fiyat endeksi değişkeni kullanılarak yapılan önceki çalışmalardan farklı olarak, ekonomik büyümedeki artışlarla birlikte düşüşlerin de konut fiyatları üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. NARDL modeli, ekonomik büyümenin konut fiyatları üzerindeki etkisini asimetric olarak kanıtlama olanağı vermekte ve büyümede meydana gelen artış ve düşüş durumlarında konut fiyat davranışlarını analiz edebilmeyi sağlamaktadır.

Model tahmininden önce değişkenlerin durağanlıklarının sınanması amacıyla uygulanan Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) (1981) ve Phillips ve Perron (PP) (1988) sabit terim ve trend birim kök testlerine göre *HPI*, *IP* ve *reer* değişkenleri birinci düzeyde $I(1)$, *crdtint* değişkeni ise düzeyde durağan $I(0)$ bulunmuştur.⁵

Shin ve diğerlerinin (2014) geliştirdiği NARDL yöntemine göre sanayi üretim endeksinin pozitif ve negatif kısmi toplamları denklem 1 ve denklem 2'deki biçimiyle ayrıştırılabilmektedir.

$$\ln IP^+ = \sum_{i=1}^t \Delta \ln IP_i^+ = \sum_{i=1}^t \text{Max} (\Delta \ln IP_i, 0) \quad (1)$$

$$\ln IP^- = \sum_{i=1}^t \Delta \ln IP_i^- = \sum_{i=1}^t \text{Min} (\Delta \ln IP_i, 0) \quad (2)$$

Birinci düzeyde durağan olan *HPI* $I(1)$ ve *IP* $I(1)$ değişkenleri için uzun dönem asimetric denge ilişkisini yansıtan NARDL modeli aşağıdaki biçimde kurulmaktadır;

$$\ln HPI_t = \beta^+ \ln IP_t^+ + \beta^- \ln IP_t^- + u_t \quad (3)$$

u_t , uzun dönem dengeden sapmaları gösteren sıfır ortalama hata terimidir. β^+ ve β^- ise uzun dönem parametreleri yansıtmaktadır.

⁵ Birim kök testlerinin sonuçları metin içinde tablo halinde sunulmamıştır. Ancak istenildiği takdirde yazardan temin edilebilir.

Doğrusal olmayan asimetrik eşbütünleşme regresyonu Schorderet (2003) ve Shin ve diğerlerinin (2014) çalışmalarından hareketle (4) numaralı eşitlikteki gibi yazılmaktadır;

$$y_t = \beta_0^+ \ln HPI_t^+ + \beta_0^- \ln HPI_t^- + \beta_1^+ \ln IP_t^+ + \beta_1^- \ln IP_t^- \quad (4)$$

$\ln HPI_t$ ve $\ln IP_t$, denklem (4)'te asimetrik eşbütünleşme ilişkisini yansıtmaktadır. $\beta_0^+ = \beta_0^-$ ve $\beta_1^+ = \beta_1^-$ olursa, (4) numaralı eşitlik uzun dönemde simetrik eşbütünleşme ilişkisini ifade edecektir.

Shin ve diğerlerinin (2014) genişlettiği hata düzeltme modeli (ECM), asimetrik hata düzeltme modeli (AECM) biçimi ile denklem (5)'te gösterilmektedir. Bu denklem, çalışmada tahmin edilecek olan temel denklem sistemidir.

$$\Delta \ln HPI_t = \alpha_0 + \rho \ln HPI_{t-1} + \theta^+ \ln IP_{t-1}^+ + \theta^- \ln IP_{t-1}^- + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_j \Delta \ln HPI_{t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} (\varphi_j^+ \Delta \ln IP_{t-j}^+ + \varphi_j^- \Delta \ln IP_{t-j}^-) + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\Delta \ln HPI_t = \alpha_0 + \rho \zeta_{t-1} + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_j \Delta \ln HPI_{t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} (\varphi_j^+ \Delta \ln IP_{t-j}^+ + \varphi_j^- \Delta \ln IP_{t-j}^-) + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklem 5'te $\theta^+ = -\rho \beta_1^+$ ve $\theta^- = -\rho \beta_1^-$ biçiminde tanımlanır. Açıklayıcı değişkendeki (IP) pozitif ve negatif uyarlamalar ise sırasıyla φ_j^+ ve φ_j^- den çıkarılır. Denklem 5'te gösterilen + ve - üst simgeler, denklem 1 ve 2'deki ayırıştırma yoluyla hesaplanan pozitif ve negatif kısmi toplamları göstermektedir. Pozitif ve negatif unsurlar, ekonomik büyüme ile konut fiyatları arasındaki eşbütünleşme ilişkisini ve kısa ve uzun dönem asimetriyelerin varlığını göstermektedir. Bunun yanında Denklem 5'in bir yarısı değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi, diğer yarısı ise ekonomik büyüme değişkeninin gecikmelerini içerir. Denklem 5'in ikinci yarısı, değişkenler arasındaki kısa dönem asimetriyi test etmede kullanılmaktadır. Denklem 6'daki eşitlikler şu şekilde ifade edilir;

$$\zeta_t = \ln HPI_t - \beta^+ \ln IP_t^+ - \beta^- \ln IP_t^- ; \beta^+ = -\theta^+ / \rho \text{ ve } \beta^- = -\theta^- / \rho$$

Böylece denklem 5 tahmin edilerek $\ln IP_t^+$ ve $\ln IP_t^-$ deki bir birimlik değişimin konut fiyatları ($\ln HPI_t$) üzerindeki asimetrik dinamik çarpan etkileri yani uzun dönem katsayıları elde edilebilir.

NARDL modeli uygulanırken doğrusal ARDL modelinde kullanılan adımlar izlenir. Birinci aşamada, doğrusal ARDL modelinde olduğu gibi, doğrusal olmayan asimetrik ARDL modelinde de gecikme uzunluğu (denklem 5'te gösterilen p ve q) genelden özele doğru araştırılmaktadır. Stepwise regresyon tahmini ile istatistiki olarak anlamlı bulunmayan değişkenler çıkarılarak model tahmin edilmektedir (Shin ve diğerleri, 2014). İkinci aşamada, sınır testi kullanılarak değişkenlerin düzeyleri arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı sınanmaktadır. Bunun için Pesaran ve diğerlerinin (2001) çalışmalarından hareketle *F-istatistik* (F_{PSS}) değerine bakılır. F-istatistiği ile değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını sınavan boş hipotez test edilir. Buna göre $\rho = \theta^+ = \theta^- = 0$ ise değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığına karar verilir. Bu durumda Banerjee ve diğerleri (1998)'den hareketle *t istatistiği* (t_{BDM}) yardımıyla değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını sınavan boş hipoteze karşı alternatif hipoteze bakılır ($\rho \neq \theta^+ \neq \theta^- \neq 0$). Bu iki istatistik, değişkenlerin bütünleşme sıralarına bağlı standart olmayan dağılıma sahiptir. Bu nedenle Pesaran ve diğerlerinin (2001) geliştirdiği sınır testi yaklaşımı, NARDL modelinde de kullanılmaktadır.⁶ Üçüncü aşama, asimetrik modelin uygunluğunu sınamak için uzun ve kısa dönem simetri ilişkisini gösteren Wald

⁶ Pesaran ve diğerleri (2001), değişkenlerin durağanlıklarını dikkate alan hipotezler için standart olmayan bir F testi önermektedir. Böylece durağanlıkları test eden birim kök testlerine gerek kalmadan model tahmin edilmektedir. Sınır testinde hesaplanan F istatistiği, Pesaran ve diğerlerinin (2001) çalışmalarında yer alan tablodaki alt [I(0)] ve üst [I(1)] kritik değerler ile karşılaştırılır. Elde edilen değer alt sınırdan I(0) küçük ise, bağımlı değişken ile açıklayıcı değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığı şeklinde kurulan sıfır hipotez reddedilemez. Modelde değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılır. Elde edilen değer üst kritik değerden I(1) büyük ise boş hipotez reddedilir, alternatif hipotez kabul edilir ve eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilir.

testinin yapıldığı aşamadır (W_{LR}, W_{SR}). Burada Wald testi kullanılarak kısa ve uzun dönem asimetri belirlenmektedir.⁷ Wald istatistiği, alternatif hipotez karşısında kısa ve uzun dönem simetri için boş hipotezi test etmektedir. $H_0 = \sum_{j=0}^{q^1} \varphi_{1j}^+ = \sum_{j=0}^{q^2} \varphi_{2j}^-$. Sanayi üretim endeksi için asimetrik etkinin olup olmadığı L_{lnIP}^+ ve L_{lnIP}^- 'nin birbirine eşit olduğu boş hipotezi ile araştırılır (F_{PSS} ; $H_0: \rho = \theta^+ = \theta^- = 0$). Bunun için uzun dönem asimetrik ilişki için boş hipotezle ilgili olarak $H_0 = \beta^+ = \beta^-$ eşitliğine bakılır (denklem 4). Boş hipotezin reddedilmesi uzun dönemde asimetrik etkinin varlığını göstermektedir (Nusair, 2016). W_{SR} ise kısa dönem asimetrisinin varlığını sınamaktadır. Bu aşamaların ardından çalışmada tahmin edilen NARDL modeli denklem 5'te gösterildiği biçimde kurulmaktadır.

4. AMPİRİK BULGULAR

Tablo 1'de NARDL-ECM modelinin tahmin bulguları yer almaktadır. Buna göre, $lnIP_{t-1}^+$ ve $lnIP_{t-1}^-$ deki bir birimlik değişimin konut fiyatları ($lnHPI_t$) üzerindeki asimetrik dinamik çarpan etkileri yani elde edilen uzun dönem katsayıları sırasıyla 0,09 ve 0,07'dir ve her iki katsayı da istatistiksel olarak anlamlıdır (sırasıyla %1 ve %5). Katsayıların işaretleri beklentilerle uyumludur; uzun dönemde büyüme meydana gelecek artışlar konut fiyatlarını artıracak, düşüşler ise konut fiyatlarını düşürecektir. Değişkenler arasındaki ilişki yönü pozitiftir.

Tablo 1. Dinamik Asimetrik Tahmin Bulguları

Konut Fiyat Endeksi			
Değişken	Katsayı	p-değeri	
C (sabit)	-0,758***	0,000	
$lnHPI_{t-1}$	-0,065***	0,005	
$lnIP_{t-1}^+$	0,091***	0,000	
$lnIP_{t-1}^-$	0,078**	0,010	
$\Delta lnHPI_{t-1}$	0,193**	0,027	
$\Delta lnHPI_{t-2}$	-0,322***	0,000	
$\Delta lnHPI_{t-3}$	0,279***	0,001	
$\Delta lnHPI_{t-4}$	-0,233***	0,008	
$\Delta lnIP^+$	0,039	0,411	
$\Delta lnIP_{t-1}^+$	-0,066	0,146	
$\Delta lnIP_{t-2}^+$	0,072	0,131	
$\Delta lnIP_{t-3}^+$	0,012	0,780	
$\Delta lnIP_{t-4}^+$	-0,039	0,383	
$\Delta lnIP_{t-5}^+$	-0,027	0,556	
$\Delta lnIP_{t-6}^+$	0,094**	0,042	
$\Delta lnIP_{t-7}^+$	0,080*	0,075	
$\Delta lnIP_{t-8}^+$	0,084	0,125	
$\Delta lnIP_{t-9}^+$	0,100*	0,069	
<i>treer</i>	0,132***	0,000	
<i>lnrcrdtint</i>	0,010*	0,081	
L_{lnIP}^+	1,391***	0,000	
L_{lnIP}^-	1,187**	0,035	
R^2	0,671	-	
Adj. R^2	0,609	-	
LM ⁽¹⁾	1,496	0,229	
ARCH ⁽²⁾	1,860	0,175	
RESET ⁽³⁾	7,092***	0,009	
$F_{PSS}^{(4)}$	16,053***	-	
$W_{LR}^{(5)}$	19,931***	0,000	
$W_{SR}^{(6)}$	17,131***	0,000	

Notlar: (a) *** %1, ** %5, *%10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. (b) LM ve ARCH testlerinde altı gecikme uzunluğu ile çalışılmıştır. (c) RESET testi için bir gecikme uzunluğu seçilmiştir. (1) Breusch-Godfrey Serial Correlation LM testi, *F-istatistik* değeri. (2) Heteroscedasticity için ARCH testi, *F-istatistik* değeri. (3) Reset testi, *t-istatistik* değeri. (4) PSS testi. (5) Uzun dönem Wald testi. (6) Kısa dönem Wald testi.

L_{lnIP}^+ ve L_{lnIP}^- , $lnIP$ 'deki pozitif ve negatif değişmeye ilişkin uzun dönem katsayıları tahmin eden test istatistiğidir. $\beta^+ = -\theta^+/\rho$ ve $\beta^- = -\theta^-/\rho$ kullanılarak hesaplanmaktadır. Çalışmada elde edilen katsayılar ve olasılık değerlerine göre, ekonomik büyüme ile konut fiyatları arasında

⁷ WSR ve WLR sırasıyla kısa ve uzun simetriye ilişkin Wald testini göstermektedir. Wald istatistiğinin anlamlı olması, değişkenler arasında simetri olduğu sıfır hipotezinin reddedildiğini ve asimetrik ilişkinin varlığını göstermektedir.

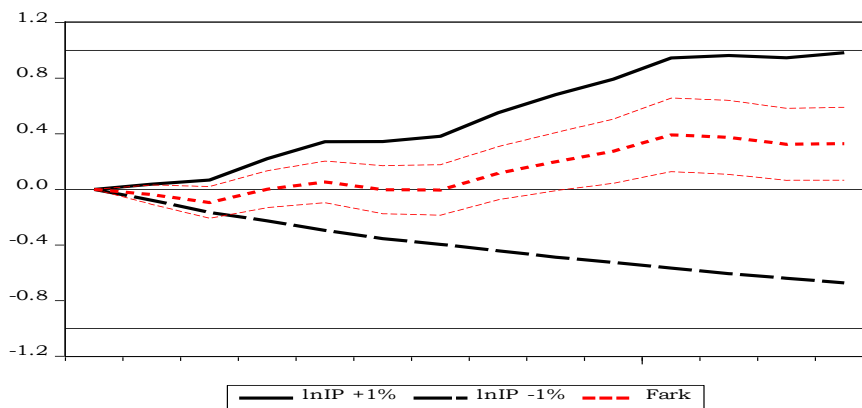
pozitif ve negatif eşbütünleşme ilişkisi olmadığını sıyanan boş hipotez reddedilmektedir. Böylece IP ile HPI değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilir. Pesaran ve diğerlerinin (2001) çalışmalarından hareketle değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki için *F-istatistik* (F_{PSS}) testine bakılır. Burada da değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını sıyanan boş hipotez reddedilir ve %1 düzeyinde anlamlı eşbütünleşme ilişkisi kabul edilir.

NARDL modelinde uzun dönem simetriye ilişkin Wald testi ($W_{LR, IP}$) sonuçları incelendiğinde, F testinin istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre, sanayi üretim endeksi değişkeni ile konut fiyat endeksi değişkeni arasında uzun dönem simetri ilişkisi olduğu hipotezi reddedilerek, asimetrik ilişkinin varlığı kabul edilir. Kısa dönem Wald testi istatistiği ($W_{SR, IP}$) bulguları da istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Dolayısıyla değişkenler arasında kısa dönem asimetrisinin olmadığını sıyanan boş hipotez reddedilmektedir. Buna göre değişkenler arasında uzun ve kısa dönemde asimetrisinin varlığına karar verilmektedir. Böylece IP değişkeninin HPI ile asimetrik ilişkiye sahip olduğu ve bu nedenle doğrusal ARDL modeli kurularak tahmin yapılmasının spesifikasyon hatasına neden olabileceği sonucuna varılmaktadır.

Çalışmada, büyümede meydana gelen artış ve azalışlar karşısında konut fiyatlarının nasıl tepki verdiğini görebilmek amacıyla doğrusal olmayan dinamik asimetrik çarpanlar tahmin edilmektedir (Shin ve diğerleri, 2014; Bahmani-Oskooee ve Fariditavana, 2016; Hoang ve diğerleri, 2016). Denklem 7’de gösterildiği biçimde elde edilen bu çarpanlar, sanayi üretim endeksinin konut fiyatlarına etkisine ilişkin uzun dönem katsayılar ile paralellik göstermektedir ($-\theta^+/\rho$ ve $-\theta^-/\rho$) (Şahin ve Berument, 2019).

$$m_k^+ = \sum_{j=0}^k \frac{\partial \ln HPI_{t+j}}{\partial \ln IP_t^+} , m_k^- = \sum_{j=0}^k \frac{\partial \ln HPI_{t+j}}{\partial \ln IP_t^-} ; k = 0, 1, 2, 3, \dots \dots \dots (7)$$

Denklem (7) ile elde edilen dinamik asimetrik çarpanların grafik üzerindeki gösterimi Şekil 1’den izlenebilir. Şekil 1, konut fiyat endeksi için IP’nin dinamik çarpanını göstermektedir. Düz siyah çizgi, IP’de bir artış olduğunda elde edilen dinamik çarpanı, kesikli siyah çizgi ise IP’de düşüş olduğunda elde edilen dinamik çarpanı göstermektedir. Ortadaki belirgin kırmızı çizgi, düz ve siyah çizgilerin temsil ettiği dinamik çarpanların mutlak değerindeki farkı ve diğer iki kırmızı çizgi %90 güven aralıklarını göstermektedir. Ortadaki kırmızı çizginin sıfırdan farklı olduğu reddedilmezse, çalışmada ilgili dönem için asimetri olmadığına karar verilir. Şekil 1, kırmızı çizginin sıfırdan farklı olduğunu gösterdiği için değişkenler arasında asimetrik ilişkinin varlığı bu noktada da kabul edilmektedir.

Şekil 1. Dinamik Asimetrik Çarpan Etki Tepki Fonksiyonu

Notlar: Düz siyah çizgi sanayi üretim endeksindeki artış için, kesikli siyah çizgi ise sanayi üretim endeksindeki azalış için dinamik çarpanı göstermektedir. Ortada yer alan kırmızı çizgi, dinamik çarpanların mutlak değerindeki farkı, diğer iki kırmızı çizgi ise güven aralıklarını göstermektedir.

Tahmin sonuçları, IP düşerken başlangıçta konut fiyatlarının düştüğünü ve bu düşüşün altı ay sürdüğünü göstermektedir. Bunun yanında IP artarken konut fiyatları da yükselmektedir. IP'deki artışların konut fiyatları üzerindeki artış yönünde etkisi dokuzuncu ayda başlamakta ve uzun sürmektedir. Şekil 1'de görülen IP'deki artış ve azalışların konut fiyatları üzerindeki etki büyüklüğü IP'nin konut fiyatlarına etkisine ilişkin uzun dönem katsayılar ile yaklaşık olarak paralellik göstermektedir. Buna göre IP'deki artışın konut fiyatlarını artırıcı etkisi, IP'deki azalışın konut fiyatlarını düşürücü etkisinden az da olsa büyüktür. IP'deki düşüşlerin konut fiyatlarını düşürücü etkisi istatistiksel olarak bir ay, IP'deki artışların konut fiyatlarını artırıcı etkisi ise istatistiksel olarak yedi ay süresince anlamlı bulunmuştur.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de ekonomik büyümede meydana gelen artışlar ve düşüşler karşısında konut fiyat hareketlerinin kısa ve uzun dönem tepkisi araştırılmaktadır. Çalışma bu anlamda ekonomik faaliyetlerin konut piyasası üzerindeki asimetric etkisine yönelik kanıtlar sunmaktadır. Konut fiyat endeksi verileri TCMB tarafından 2010 yılından itibaren yayınlanmaya başladığı için çalışmada tahmin edilen model 2010:01-2019:04 dönemini kapsamaktadır.

NARDL modelinden elde edilen ampirik bulgular, iktisat yazını ile uyumlu olarak kısa ve uzun dönemde büyüme ile konut fiyatları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sutton'un çalışmasında belirttiği İrlanda örneğinde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik büyümede meydana gelen artışlar konut fiyatlarında belirli bir dönem sonra artışı beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın bulgularına göre, ilgili dönemde sanayi üretim endeksindeki artışlar konut fiyatlarında on birinci ayda artışa yol açmaktadır. Büyüme oranlarında meydana gelen artışların bankacılık kesiminde kredi hacmini artırması ve görülen görece düşük enflasyon oranlarının yanında düşük reel faiz oranları özel sektörün kredi kullanma imkânlarını artırmaktadır. Elde edilen bulgular, büyümenin sağlandığı dönemlerde konut kredilerinde gözlemlenen artışların, konut piyasasına belirli bir gecikme dönemi ile etki ederek konut fiyatlarını artırdığı biçiminde açıklanabilmektedir.

Çalışmada elde edilen bir diğer bulgu, sanayi üretim endeksinin düştüğü dönemlerde konut fiyatlarının düşmesidir. Dolayısıyla, artış yönünde elde edilen bulgunun benzeri düşüş durumunda da yaşanmakta ve iki endeks arasındaki ilişkinin burada da pozitif olduğu görülmektedir. Bu bulgu, sanayi üretim endeksi ile konut fiyat endeksi arasındaki asimetric ilişkiyi ortaya koymaktadır. Buna göre, ekonomik büyümenin gerilediği (ya da yavaşladığı) dönemlerde konut fiyatları düşmektedir. Ancak, büyümede meydana gelen artışların konut piyasasını gecikmeli olarak etkilediği, düşüşlerin konut piyasası üzerindeki etkisinin ise hemen başladığı dikkat çekmektedir. Düşük büyüme oranlarının konut fiyatlarını etkilemesi yine enflasyon ve faiz oranı kanalıyla olmaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde daralan kredi hacmi nedeniyle kredi faiz oranları –ve dolayısıyla konut kredi faiz oranları- yükselmektedir. Bu şekilde artan borçlanma maliyetleri karşısında tüketicilerin kredi talepleri azalmakta ve konut fiyatlarında düşme meydana gelmektedir. Büyümede meydana gelen düşüşlerin konut piyasasını hemen etkilemesi, tüketicilerin konut talebinin esnekliğinin makroekonomik bozulmaya kısa dönemde daha duyarlı olduğu ile açıklanabilir. Bunun yanında inşaat maliyetlerindeki artışların konut arzını etkilediği dikkate alındığında konut fiyat endeksinin sanayi üretim endeksindeki düşüşten kısa bir süre içinde etkilenmesi beklenen bir bulgudur. NARDL modelinin tahmin bulguları, uzun dönemde sanayi üretim endeksindeki yükselmenin konut fiyatlarını artırıcı etkisinin, sanayi üretim endeksindeki düşüşün konut fiyatlarını düşürücü etkisinden az da olsa büyük olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abelson, P., Joyeux, R., Milunovich, G. ve Chung, D. (2005). Explaining house prices in Australia: 1970–2003. *Economic Record*, 81, S96-S103. Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/>
- Adams, Z. ve Füss, R. (2010). Macroeconomic determinants of international housing markets. *Journal of Housing Economics*, 19(1), 38-50. doi: 10.1016/j.jhe.2009.10.005
- Afşar, A. (2018). Türkiye’de konut fiyatlarını belirleyici ekonomik faktörlerin analizi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-V*, Finans Çalışmaları 129. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Asli_Afsar/publication/326682919.pdf
- Anenberg, E. ve Laufer, S. (2017). A more timely house price index. *Review of Economics and Statistics*, 99(4), 722-734. doi: 10.2139/ssrn.2555765
- Apergis, N. (2003). Housing prices and macroeconomic factors: prospects within the European Monetary Union. *International real estate review*, 6(1), 63-74. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/7074715.pdf>
- Azwan, N. I. ve Masih, M. (2019). Is the relationship between housing price and banking debt symmetric or non-symmetric? Evidence from Malaysia based on NARDL. *MPRA Paper No. 94685*. Erişim adresi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/94685/1/MPRA_paper_94685.pdf
- Badurlar, I.Ö. (2008). Türkiye’de konut fiyatları ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 8(1), pp. 223-238. Erişim adresi: <http://193.140.22.72/xmlui/handle/11421/343>
- Bahmani-Oskooee, M. ve Fariditavana, H. (2016). Nonlinear ARDL approach and the J-curve phenomenon. *Open Economies Review*, 27(1), 51-70. doi: 10.1007/s11079-015-9369-5
- Bahmani-Oskooee, M. ve Ghodsi, S. H. (2016). Do changes in the fundamentals have symmetric or asymmetric effects on house prices? Evidence from 52 states of the United States of America. *Applied Economics*, 48(31), 2912-2936. doi: 10.1080/00036846.2015.1130795
- Banerjee, A., Dolado, J., Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *J. Time Ser. Anal.* 19 (3), 267–283. doi: 10.1111/1467-9892.00091
- Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2020). Türkiye’de konut fiyatları kanalının işleyişine yönelik ampirik bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(1). doi: 10.11611/yead.674472
- Capozza, D. R., Hendershott, P. H., Mack, C. ve Mayer, C. J. (2002). Determinants of real house price dynamics (No. w9262). *National Bureau of Economic Research*. Erişim adresi: <https://www.nber.org/papers/w9262.pdf>
- Case, K. E. ve Shiller, R. J. (1990). Forecasting prices and excess returns in the housing market. *Real Estate Economics*, 18(3), 253-273. Erişim tarihi: <https://www.nber.org/papers/w3368.pdf>
- Case, K. E. ve Quigley, J. M. (2008). How housing booms unwind: income effects, wealth effects, and feedbacks through financial markets. *European Journal of Housing Policy*, 8(2), 161-180. doi: 10.1080/14616710802037383

- Chen, N. K., Chou, Y. H., ve Wu, J. L. (2013). Credit constraint and the asymmetric monetary policy effect on house prices. *Pacific Economic Review*, 18(4), 431-455. doi: 10.1111/1468-0106.12033
- Coşkun, Y. (2016). Konut fiyatları ve yatırımı: Türkiye için bir analiz. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 201-217. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=2760867>
- Coskun, Y., Seven, U., Ertugrul, H. M. ve Alp, A. (2020). Housing price dynamics and bubble risk: the case of Turkey. *Housing Studies*, 35(1), 50-86. doi: 10.1080/02673037.2017.1363378
- Dalkılıç, B. ve Aşkın M. (2014). *Gayrimenkul ve konut sektörüne bakış*. Dalfin Finansal ve Kurumsal Çözümler Danışmanlığı, 1-4.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A.. (1981). Likelihood ratio tests for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49:1057-1072. doi: 10.2307/1912517
- Dilber, İ. ve SERTKAYA, Y. (2016). 2008 finansal krizi sonrası Türkiye’de konut fiyatlarının belirleyicilerine yönelik analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 11-29. doi: 10.18506/anemon.95997
- Falk, B. (1986). Further evidence on the asymmetric behavior of economic time series over the business cycle. *Journal of Political Economy*, 94, 1069-1109. Erişim adresi: http://lib.dr.iastate.edu/econ_las_staffpapers
- Ferrero, A. (2015). House price booms, current account deficits, and low interest rates. *Journal of Money, Credit and Banking*, 47(S1), 261-293. doi: 10.2139/ssrn.1995767
- Gebeşoğlu, P. F. (2019). Housing price index dynamics in Turkey. *Journal of Yaşar University*, 14, 100-107. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/680653>
- Girouard, N., ve S. Blondal (2001). House prices and economic activity. *OECD Economics Department Working Papers* No. 279 (Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development, January). doi: 10.1787/061034430132
- Goodhart, C. and Hofmann, B. (2008). House prices, money, credit, and the macroeconomy. *Oxford Review of Economic Policy*, 24(1), 180-205. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/23606731>
- Gupta, R., Jurgilas, M. ve Kabundi, A. (2010). The effect of monetary policy on real house price growth in South Africa: A factor-augmented vector autoregression (FAVAR) approach. *Economic modelling*, 27(1), 315-323. doi: 10.1016/j.econmod.2009.09.011
- Halıcıoğlu, F. (2007). The demand for new housing in Turkey: an application of ARDL model. *Global Business and Economics Review*, 9(1), 62-74. doi: 10.1504/GBER.2007.012509
- Hoang, T. H. V., Lahiani, A. ve Heller, D. (2016). Is gold a hedge against inflation? New evidence from a nonlinear ARDL approach. *Economic Modelling*, 54, 54-66. doi: 10.1016/j.econmod.2015.12.013
- Kargı, B. (2013). Housing market and economic growth relation: time series analysis over Turkey (2000-2012). *Journal of Human Sciences*, 10(1), 897-924. Erişim adresi: <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/55694/>

- Katrakilidis, C. ve Trachanas, E. (2012). What drives housing price dynamics in Greece: New evidence from asymmetric ARDL cointegration. *Economic Modelling*, 29(4), 1064-1069. doi: 10.1016/j.econmod.2012.03.029
- Knoll, K., Schularick, M. ve Steger, T. (2017). No price like home: global house prices, 1870-2012. *American Economic Review*, 107(2), 331-53. doi: 10.24149/gwp208
- Malpezzi, S., 2003. *Hedonic pricing models: a selective and applied review*. In: O'Sullivan, T., Gibb, K. (eds.), *Housing Economics and Public Policy*. Blackwell, Malder, MA.
- Mian, A. ve Sufi, A. (2014). House price gains and US household spending from 2002 to 2006 (No. w20152). *National Bureau of Economic Research*. doi: 10.2139/ssrn.2412263
- Muellbauer, J. ve Murphy, A. (2008). Housing markets and the economy: the assessment. *Oxford review of economic policy*, 24(1), 1-33. doi: 10.1093/oxrep/grn011
- Neftci, S. (1984). Are economic time series asymmetric over the business cycle? *Journal of Political Economy*, 92, 307-328. doi: 10.1086/261226
- Nusair, S. A. (2016). The effects of oil price shocks on the economies of the gulf co-operation council countries: nonlinear analysis. *Energy Policy*, 91, 256-267. doi: 10.1016/j.enpol.2016.01.013
- Öztürk, N. ve Fitöz, E. (2012). Türkiye’de konut piyasasının belirleyicileri: Ampirik bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 21-46. Erişim adresi: <http://ijmeb.org/index.php/zkesbe/article/view/197/146>
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. doi: 10.1002/jae.616
- Phillips, P.C.B. ve Peron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75: 335-346. doi: 10.1093/biomet/75.2.335
- Plakandaras, V., Gupta, R., Gogas, P. ve Papadimitriou, T. (2015). Forecasting the US real house price index. *Economic Modelling*, 45, 259-267. doi: 10.1016/j.econmod.2014.10.050
- Robstad, Ø. (2018). House prices, credit and the effect of monetary policy in Norway: Evidence from structural VAR Models. *Empirical Economics*, 54(2), 461-483. doi:10.1007/s00181-016-1222-1
- Sarı, R., Ewing, B. T. ve Aydın, B. (2007). Macroeconomic variables and the housing market in Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 43, Issue. 5, pp. 5-19. doi: 10.2753/REE1540-496X430501
- Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood, N. M. (2014). *Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework*. In: Festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric methods and applications, (pp. 281-314). USA: Springer Publications.
- Schorderet, Y. (2003). *Asymmetric cointegration*. Department of Econometrics, University of Geneva, Switzerland.
- Sutton, G. D. (2002). Explaining changes in house prices. *BIS quarterly review*, 32, 46-60. Erişim adresi: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt0209f.pdf
- Tan, C. T., Lee, C. Y., Tan, Y. T. ve Keh, C. G. (2018). A nonlinear ARDL analysis on the relation between housing price and interest rate: The case of Malaysia. *Journal of Islamic, Social,*

- Economics and Development, 3(14), 109-121. <http://www.jised.com/PDF/JISED-2018-14-12-09.pdf>
- Taşdemir, M. (2015). Konut fiyatlarının kaynak tahsisatı ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri. *İtem Politika Notu* 9.
- Tsai, I. C., Lee, C. F. ve Chiang, M. C. (2012). The asymmetric wealth effect in the US housing and stock markets: evidence from the threshold cointegration model. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 45(4), 1005-1020. doi: 10.1007/s11146-011-9304-5
- Tsatsaronis, K. ve Zhu, H. (2004). What drives housing price dynamics: cross-country evidence. *BIS Quarterly Review*, March. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=1968425>
- Van Hoang, T. H., Lahiani, A. ve Heller, D. (2016). Is gold a hedge against inflation? New evidence from a nonlinear ARDL approach. *Economic Modelling*, 54, 54-66. doi: 10.1016/j.econmod.2015.12.013
- Yıldırım, M. O. (2019). Konut fiyatlarının kısa dönem dinamikleri: Türkiye’den bulgular. III. ULUSLARARASI EUREFE KONGRESİ, BİLDİRİLER KİTABI, 11-20. Pamukkale Üniversitesi-Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) Birimi tarafından desteklenen proje.
- Yıldırım, M. O. ve İvrendi, M. (2017). House prices and the macroeconomic environment In Turkey: The examination of a dynamic relationship. *Economic Annals*, 62(215), 81-110. Doi: 10.2298/EKA1715081Y
- Zhou, J. (2010). Testing for cointegration between house prices and economic fundamentals. *Real Estate Economics* 38, 599–632. doi: 10.1111/j.1540-6229.2010.00273.x
- Zhu, H. (2006). The structure of housing finance markets and house prices in Asia. *BIS Quarterly Review*, December. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=1632353>

SUMMARY

The housing market is at the heart of the global financial crisis, which affected the whole world in 2008. For this reason, the fluctuations in house prices after the crisis and the studies on the sources of these fluctuations have gained great importance in the economics literature.

The housing market is closely related to economic growth. Therefore, it is a market that is affected by general economic developments and has a high sensitivity to economic growth. Studies that examine economic growth and house prices together in the economics literature show that house prices are affected by economic activity. As such, increases in growth rates, increase the volume of credit in the banking sector. In addition to the relatively low inflation rates in the economy, low real interest rates increase the ability of the private sector to use loans. House prices are likely to show a non-linear outlook given that they are driven by economic activity. In other words, house prices can be expected to react differently to the positive and negative shocks that will occur in the economy. However, there are a limited number of studies (using nonlinear models) that can assess positive and negative shocks together in relation to the housing market. In Turkey, it is also worth noting that the impact of economic growth on the house price index is largely studied using linear models. Studies measuring the asymmetric effect are quite limited.

The purpose of this study is to investigate the effects of decreases as well as increases in the industrial production index variable, which represents economic growth, on the housing price index. For this purpose, using the Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) model, the short and long term asymmetric relationships between the industrial production index and the housing price index are analyzed. The monthly data used in the NARDL model estimate was obtained from the Central Bank of the Republic of Turkey Electronic Data Delivery System. Since the house price index for Turkey has been calculated since 2010 as a whole, the beginning of the period considered in the study is 2010. The study covers the period 2010: 01-2019: 04. In the model, the house price index reflecting the change in house prices is a dependent variable, and the Industrial Production Index, which is considered a leading indicator of economic growth and is a proxy variable in the study, was used as an explanatory variable. Variables are included in the model in natural logarithmic form. In addition, in order to eliminate the impact of inflation on house prices, the house price index is divided into the consumer price index and adjusted for inflation. At the same time, the logarithmic difference of the HPI and IP series was taken and the series was seasonally adjusted. The weighted average interest rate applied to housing loans and the real effective exchange rate are included in the model as external variables.

Empirical findings obtained from the model show that there is a positive relationship between economic growth and house prices in the short and long term. According to the findings, increases in the industrial production index lead to an increase in house prices in the eleventh month. These findings show that the increases observed in housing loans during periods of growth affect the housing market with a certain lag period. Another finding obtained in the study is that house prices decrease in periods when the industrial production index falls. Therefore, the finding obtained in the direction of increase is also experienced in the case of a decrease and it is seen that the relationship between the two indices used in the model is also positive. This finding reveals the asymmetric relationship between the industrial production index and the house price index. The findings from the NARDL model show that the increases in growth affect the housing market with a lag, and the effects of the decreases on the housing market begin immediately. The findings from the NARDL model show that the increases in growth affect the housing market with a lag, and the effects of the decreases on the housing market begin immediately. The effect of low

growth rates on housing prices, as in high growth rates, is again through inflation and interest rates. During periods of high inflation, credit interest rates and hence housing loan interest rates increase due to the narrowing of the credit volume. In the face of rising borrowing costs, consumers' demand for credit is declining and house prices are falling. The immediate impact of the decline in growth on the housing market can be explained by the fact that the flexibility of consumer housing demand is more sensitive to macroeconomic deterioration in the short term. Again, considering that the increases in construction costs affect the housing supply, it is a meaningful finding that the house price index is affected by the decrease in the industrial production index in a short time. Finally, according to the estimation findings, the effect of the increase in the industrial production index in the long run is slightly greater than the lowering effect of the decrease in the industrial production index.

MEASUREMENT OF SERVICE QUALITY IN HEALTH SECTOR: A COMPARISON BETWEEN PUBLIC AND TURKISH PRIVATE HOSPITALS IN KOSOVO*

İbrahim YALÇIN¹

Sadat UKA²

Citation/©: Yalçın, İ., and Uka, S. (2020). Measurement of service quality in health sector: a comparison between public and Turkish private hospitals in Kosovo. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 368-384. doi: 10.17218/hititsosbil.801342

Abstract: Healthcare quality has been subject of attention of researchers in every field. Different definitions have been given from different authors and new models have been developed over time. SERVQUAL and SERVPERF models were the most frequently used models for measuring health service quality. Although these models were shown successful in measuring quality, they have been criticized from many researchers. Therefore, it is necessary to make an overall view of healthcare quality factors. The aim of this study is to make a general evaluation of the service quality offered in public hospitals and private Turkish hospitals in Kosovo. Using the convenient sampling method, 204 surveys were found valuable. As a result of factor analysis, five main factors that measure service quality have been obtained and are named as hospital environment and examination services, nurses services, physical characteristics, convenience and medical services. According to the results of the t-test applied to the research data, it was found that service quality components were higher in private Turkish hospitals compared to the Kosovo public hospitals. Healthcare quality factors have an important impact on patient satisfaction. Patient satisfaction level is higher in private hospitals rather in public hospitals.

Keywords: Hospital, Service, Quality, Service Quality, Service Quality Comparison

Sağlık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi: Kosova'daki Devlet İle Özel Türk Hastaneleri Arasında Bir Karşılaştırma

Atıf/©: Yalçın, İ., ve Uka, S. (2020). Sağlık sektöründe hizmet kalitesinin ölçülmesi: Kosova'daki devlet ile özel Türk hastaneleri arasında bir karşılaştırma. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 368-384. doi: 10.17218/hititsosbil.801342

Özet: Sağlık kalitesi her alanda araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olmuştur. Çeşitli yazarlardan farklı tanımlar verilmiştir ve zaman içinde yeni modeller geliştirilmiştir. Sağlık hizmeti kalitesinin ölçümünde en sık kullanılan modeller SERVQUAL ve SERVPERF modelleri olmuştur. Her ne kadar bu modeller kalite ölçümünde faydalı olmuşsa da kimi araştırmacı tarafından da eleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı Kosova devlet hastaneleri ile özel Türk hastanelerinde sunulan hizmet kalitesinin genel bir değerlendirmesini yapmaktır. Kolayda örneklem kullanılarak 204 kişiye uygulanan anket yönteminden faydalanılmıştır. Faktör analizi sonucunda hizmet kalitesini ölçen beş ana unsur elde edilmiştir. Bunlar hastane ortamı ve tetkik hizmetleri, hemşire hizmetleri,

Makale Geliş Tarihi: 28.9.2020

Makale Kabul Tarihi: 5.12.2020

* Bu çalışma Doç. Dr. İbrahim YALÇIN danışmanlığında Sadat UKA tarafından 15 Ocak 2019 tarihinde tamamlanan "Sağlık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Ölçümü: Kosova-Türkiye Karşılaştırması" başlıklı ve 616384 tez no' lu doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, iyalcin@ohu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-7203-8030>

² Dr., Kosova Vergi İdaresi, sadatuka1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0995-771X>

fiziksel özellikler, uygunluk ve hekim hizmetleri şeklinde isimlendirilmiştir. Araştırma verilerine uygulanan t-testi sonuçlarından Kosova devlet hastanelerine göre özel Türk hastanelerindeki hizmet kalitesi unsurlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Sağlık kalite faktörlerinin hasta memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi vardır. Aynı şekilde memnuniyet düzeyi de özel Türk hastanelerinde daha yüksek bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Hastane, Hizmet, Kalite, Hizmet Kalitesi Karşılaştırma*

1. INTRODUCTION

Evaluating the service quality poses some important challenges that have long attracted the attention of academicians and researchers in developed countries. Two main concerns have caused the discussions on this topic: Who will evaluate the quality and according to which criteria (Andaleeb, 2001, p. 1360). It is very difficult to provide high healthcare quality in public or private sectors. Therefore, measuring patient satisfaction has been a more difficult task for researchers who conduct qualitative and quantitative researches, government policymakers and planners, hospitals directors and medical professionals (Al-Borie and Damanhour, 2013, p. 20). A country's health sector merits special attention from the state, as its patients and caregivers are given hope and convenience by the quality of healthcare. At the same time, the health sector provides a healthy human capital which contributes to the country's growth (Singh, 2013, p. 37).

The volume of the service sector is increasing in many countries of the world. Many of the developed and developing countries experience the growth of many service sectors that have contributed greatly to national economies. The service sector accounts for two thirds of the GDP value worldwide and is an important source of employment for many countries (Johann, 2015, p. 7).

This study aims to identify the main factors of service quality in healthcare sector and examine the differences of service quality dimensions between public hospitals and private hospitals in Kosovo. In detail, this study attempts to understand the perceptions of patients regarding the health service quality dimensions according to hospital type. Finally, patient satisfaction according to hospital type and the effect of service quality provided in Kosovo's public and private Turkish hospitals over the patient satisfaction are examined.

2. BACKGROUND

The concept of service, which has been developed systematically and technically since the 1700s, and at the same time, the definition of which has been examined, emerges in different forms at every stage of our life as a natural result of people living together (Sayım and Aydın, 2011, p. 245). Goods are tangible economic products that can be seen, touched, and tasted, and/or smelled but services can be anything (Rathmel, 1966, 32). In simple terms, services are a group of various economic activities that are not directly related to goods production, mining or agriculture (OECD, 2000). Grönroos (1988, p. 10) emphasizes the characteristics of services. In the first place, services are more abstract, services are a variety of activities rather touchable things, services are generated and consumed at least to a certain extent simultaneously, and the consumer takes part at least to a certain extent in the production process.

On the other hand, there is no generally accepted definition of quality. The quality word comes from the Latin "quails", meaning "feature". Quality generally refers to the difference of an organization, event, product, service, process, person, result or activity from its counterparts (Boran, 2008). (Leffler,

1982, p. 956). The definition of standardized quality of the International Organization for Standards (ISO) 9000 refers to all the features of a product (or service) requested by the customer (Hamson and Zuckerman, 2002, p. 82).

The quality of medical treatment has been assessed historically with objective measures such as mortality and morbidity. While these metrics are required to measure the clinical standard, more subjective tests are often ignored. Nonetheless, the health sector has been slowly moving beyond a quality assurance supply-side strategy (Dagger et al., 2007, p. 124). Defining and measuring health service quality is more difficult than other sectors. Important characteristics of the health sector such as complexity, variability and concurrency render identifying and assessing quality difficult. Healthcare is a non-concrete commodity which cannot be touched, felt, tracked, weighed, or counted as the physical products (Mosadeghrad, 2014, p. 78).

All medical services such as nursing, food and drink, ward services and other auxiliary services shall be classified as health service (Lee et al, 2006, p. 564). Donabedian (1980, p. 5) defines the quality of health service as “Applying medical science and technology to optimize health benefits without increased risk”. He distinguished between three components of healthcare quality: (1) technical quality – the effectiveness of care in achieving health benefit; (2) interpersonal quality – meeting the needs and preferences of the patient, and the (3) facilities – such as physical environment and organizational features. People’s perception of health care quality is the result of an evaluation process where expectations are compared with real experiences and the reality of healthcare taken (Duku et al, 2018).

The quality of health services can be considered as the consumer’s perception that the service quality is high or low (Zeithaml et al, 1990). In general terms, service quality is defined as the difference between consumer expectations and perceptions (Grönroos, 2001). According to Gefen (2002), quality is a comparison between the service customers want to get and the service they actually receive. Parasuraman et al., (1985, 1988) add that expectations are related to the work done by the service provider during the activities and the perceptions are related to the performance measurement of the service provider.

3. LITERATURE REVIEW

The main purpose of measuring the quality of service is to prepare the foundations for improving quality. The quality of service perceived is a mechanism that tests differences between patient expectations and actual perceptions for a specific service (Parasuraman et al, 1985). Considering the importance of quality of services, it is no surprise that many experts spend a lot of time looking for, interpreting and describing this definition in terms of dimensions as quality of service describes customer behavior and has an enormous effect on financial management of an company. Therefore, in the 1980s, research in this area gained a great pace by encouraging the creation of different theoretical perspectives, as it was almost impossible to measure the quality of service and was about the management of the struggle for expertise and the management of perceptions (Parasuraman et al, 1988).

In marketing literature, the most known scales to measure service quality are SERVQUAL and SERVPERF. SERVQUAL (also known as gap analysis) argues that perceived service quality should be considered as the difference between consumer expectations and perceptions of performance.

SERVPERF (performance-based scale), on the other hand, conceptualizes service quality by using only perceptions of performance (Elliot, 1994, p. 57). Expectations reflect consumer wishes who have a specific idea of how a service should be offered. The determination of the patient's expectations is the comparison between what they expect, and they actually receive (Lovelock and Wright, 1999; Zeithaml et al, 1993). On the other hand, perceptions express the service evaluations received as a combination between what is offered to the consumer and how it is presented (Lim and Tang, 2000, 290).

The SERVQUAL model was originally designed to evaluate services in the financial sector and consists of 22 items measured in a seven-point Likert scale (Saleh and Ryan, 1991, p. 330). SERVQUAL scale has been widely used to assess patient perceptions of service quality, for example, patient satisfaction (Bowers et al., 1994), hospital care (Carman, 1990), dental service quality (McAlexander et al., 1994), health services in public universities (Anderson, 1995) etc. Buttle (1996) points out that the advantages of SERVQUAL are as follows: (i) it is recognized as a standard tool to evaluate different aspects of quality, (ii) it is suitable for various services, (iii) it is reliable; (iv) since it has a limited number of items, it is effective because it is filled quickly and easily, and (v) it has a standard analysis process that facilitates data interpretation.

Although the SERVQUAL model has been widely disseminated and viewed as a valuable and reliable tool to measure service quality, it has been criticized both conceptually and methodologically. One criticism is that the five dimensions can be summed into two dimensions, which can be called basic services and additional services, and can be considered equivalent to two functional dimensions of McDougall and Levesque (1995) and Grönroos (1984). Another criticism that draws the attention of experts is that this tool cannot be applied universally to the service sector because researchers had to take into account the type of service provided when applied (Carman, 1990). Cronin and Taylor's (1992) critique of measuring expectations that neglected the technical delivery aspects as a comparative basis has taken its place among other criticisms.

Therefore, Cronin and Taylor (1992) proposed the other model called SERVPERF based on the original SERVQUAL model, believing that its reliability and predictability are more accurate in measuring service quality. These authors criticized the SERVQUAL model and questioned its conceptual basis, considering that it was confused with service satisfaction. Their views were that the expectation component should be eliminated and that only the performance element should be used, this way creating the scale known today as the "SERVPERF" model. Both SERVPERF and SERVQUAL models are related to the conceptual definition that the quality of service is a position (attitude) towards the service provided by a company and the comparison of performance expectations (Parasuraman et al., 1985; 1988; Cronin and Taylor, 1992).

Many studies on patient satisfaction have shown that patients with poor health status have negative perceptions of quality in public and private hospitals, whereas quality expectations of patients with good health yield more positive results (Badri et al., 2009). Despite this phenomenon, a study by Linn et al. (1982) showed that the patient's health was not an important factor for satisfaction.

A study of patients' satisfaction indicators for hospitals has shown that the competence and behavior of hospital staff is significantly effective on patient satisfaction. The quality of communication and the general condition of the buildings are important factors; however, these are less important in explaining consumers' satisfaction with the services (Andaleeb et al., 2007). Unlike these, hygiene

and hospital layout also affect patients' impressions (Boudreaux and O'Hea, 2004). Waiting time is an important indicator in patient satisfaction. If the waiting time is longer than the patient's expectation, patient dissatisfaction increases (Muhondwa et al., 2008). In addition, many studies have shown that unfulfilled expectations are linked to patient dissatisfaction (Kravitz et al., 1994; Kravitz, et al, 2002; Brody et al., 1989).

Measurement of the quality of health services in private and public hospitals is an extensively researched subject. Andaleeb (2000) measured the quality of private and public hospitals in Bangladesh and the results obtained showed that private hospitals provide more qualified services than public hospitals. Taner and Antony (2006) found that private hospitals in Turkey offer better quality compared to public hospitals, in other words, respondents are more satisfied with doctors and nurses in private hospitals. Yeşilada and Direktör (2010) applied factor analysis to the variables of health service quality. The results of the factor analysis pointed out that patient confidentiality, sensitivity and quality of physical assets should be taken into account. Irfan and Ijaz (2011, p. 17) revealed that private hospitals offer higher quality services than public hospitals. Tengilimoglu et al. (1999), Owusu-Frimpong et al, (2010), Rod and Ashill (2010), Zamil et al, (2012) also proved that health care service quality provided in private hospitals is higher than in public hospitals. However, Arasli et al. (2008) stated that the professionalism of the staff, nutrition and interior space play a role in the quality of hospital services and that the patient expectations are not met in neither private hospitals nor in public hospitals. Based on this examination, we can propose our hypotheses as:

H1: Healthcare service quality differs according to hospital type.

H2: Healthcare service quality has a positive effect on patient satisfaction.

H3: Patient satisfaction varies significantly according to hospital type.

4. RESEARCH

4.1. Research Subject and Purpose

Healthcare service is different from other public services. Although it provides "universal access and coverage", the current healthcare system does not serve the same patients with lower income. The political, economic and social context determines the loss in the health system and puts the patient in a vicious circle with the system. The effects of international policies implemented by the Kosovo Government and international institutions contribute to a constant state of uncertainty about the political and economic position of Kosovo in the future. Such a situation has direct or indirect impact on the Kosovo health sector (Begolli and Arënlju-Qosaj, 2011, p. 13).

The aim of this study is to evaluate the healthcare service provided in public and Turkish private hospital in Kosovo from the viewpoint of patient. The sub-objectives of the study are as follows:

- Determine the healthcare service factors and examine the differences in healthcare service factors between public and Turkish private hospitals in Kosovo.
- Examine the patient satisfaction in public and Turkish private hospitals in Kosovo.
- Examine the effect of healthcare service provided in public and Turkish private hospitals in Kosovo on patient satisfaction.

4.2. Research Population and Sampling

To collect the data, a survey was conducted in public and Turkish private hospitals in Kosovo. Using convenient sampling, patients over 18 years old being treated in public hospitals and private Turkish hospitals in Kosovo were targeted. From public hospitals, Kosovo Research Hospital, Pristina Regional Hospital, Prizren Regional Hospital, and Mitrovica Regional Hospital were selected. From private Turkish hospitals, Medicine Hospital, Eye Hospital, LİV Hospital and Bahçeci Hospital were selected. 200 questionnaires in public and 200 questionnaires in private hospitals were delivered. 108 questionnaires from public hospitals and 96 questionnaires from private hospitals, in total 204 questionnaires were found valuable for analysing. SPSS 25 were used to analyse data.

Figure 1 shows the conceptual model for our research. Healthcare service quality is measured adopting in total 35 items from the studies of Varinli and Çakır (2004), Yağcı and Duman (2006) and Zerenler and Öğüt (2009). Participants were asked to respond on a five-point Likert-scale ranging from 1 for 'not at all happy' to 5 for 'very happy'. Sample items are: "Nurses' showing interest and affinity to patients", "Time that doctors take to listen to patients", "Patient rooms cleaning", "Convenience of the applied prices to the budget". Patient satisfaction was measured as an aggregate attitude toward health care quality. Participants were asked to respond on a five-point Likert-scale ranging from 1 for 'not at all happy' to 5 for 'very happy'. The sample item is "How satisfied are you with the hospital in general?".

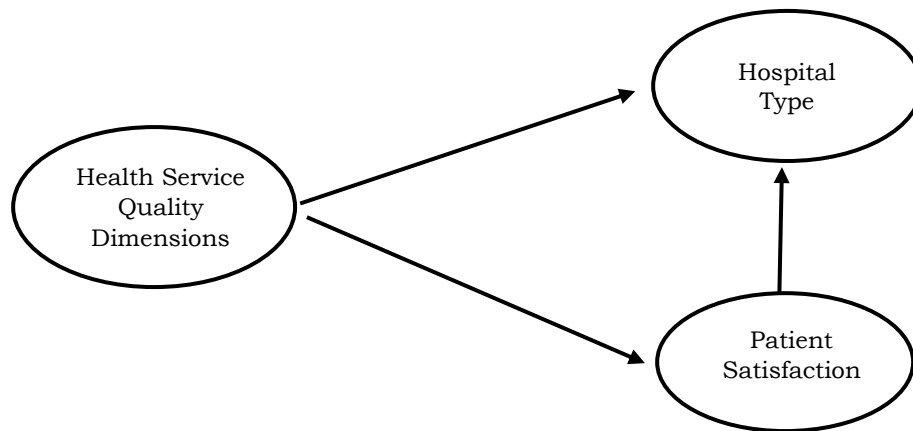

Figure 1: Research model

4.3. Number (Frequency) and Percentage Information of the Descriptive Questions of the Study

Table 1. Sample statistics (n=204)

Variables	Groups	Frequency (n)	Percent (%)
Hospital type	Public	108	52.9
	Private	96	47.1
Gender	Male	99	48.5
	Female	105	51.5
Age	Under 25	43	21.1
	25-39	58	28.4
	40-54	64	31.4
	Over 55	39	19.1
Education	Primary School	52	25.5
	High School	54	26.5
	Undergraduate	74	36.3
	Graduate	24	11.8
Occupation	Farmer	3	1.5
	Officer	54	26.5
	Entrepreneur	37	18.1
	Housewife	19	9.3
	Worker	45	22.1
	Student	13	6.4
	Retired	13	6.4
	Unemployed	20	9.8
Marital status	Single	63	30.9
	Married	141	69.1
Income level	0-300 euro	55	27.0
	301-600 euro	45	22.1
	601-900 euro	47	23.0
	601-1200 euro	37	18.1
	1201 euro+	20	9.8

Table 1 summarizes the sample statistics. 99 (48.5%) of the participants in the study are male and 105 (51.5%) are female. Considering the age distribution; 43 (21.1%) of the participants were under 25, 58 (28.4%) were in the 25-39 age range, 64 (31.4%) were in the 40-54 age range, and 39 (19.1%) were 55 years and older. According to the education level, 52 (25.5%) of the participants have a primary education, 54 (26.5%) a high school, 74 (36.3%) an undergraduate and 24 (11.8%) a graduate and doctorate degree. According to the profession variable, 3 (1.5%) of the participants are farmers, 54 (26.5%) civil servants, 37 (37%) self-employed, 19 (9.3%) housewives, 45 (22.1%) workers, 13 (6.4%) are students, 13 (6.4%) are retired and 20 (9.8%) are unemployed. According to the marital status variable, 63 (30.9%) of the participants are single and 141 (69.1%) are married. According to the last demographic variable, income level variable, 55 (27%) of the participants are at the 0-300 euro income level, 45 (22.1%) are at the 301-600 euro income level, 47 (23%) are at the 601-900 euro income level, 37 of them (18.1%) are at the level of 901-1200 euros and 20 of them (9.8%) are at the level of income over 1201 euros.

4.4. Findings

4.4.1. Research Validity and Reliability

In order to continue with data analysing, we have tested the validity and reliability of the study. Because this study is exploratory in nature and because the survey was applied to a different country and culture, exploratory factor analysis (EFA) was employed. "Factor analysis is a general name given to a group of multivariate analysis techniques, the main purpose of which is to reduce or summarize many variables to basic dimensions with the help of fewer factors in order to facilitate understanding and interpretation of the relationships between the many variables that are thought to be related. The

basic logic in factor analysis is the idea that a complex phenomenon can be explained with the help of fewer factors (basic variables)” (Altunışık et al., 2012).

Table 2 reports the results of factor analysis. The KMO test was found to be .95 and it can be said that the number of samples is suitable for factor analysis. The Bartlett test obtained was also significant ($p = .00 < .05$). The quality of service was measured with a total of 35 questions, but as a result of the analysis, it was decided to exclude 4 items from the analysis, since there was no close relationship with the factor collected. Using the Varimax method, factor analysis was done again with 31 variables. Eigenvalue was chosen to determine the number of factors and 5 significant factors greater than 1 were obtained. Five factors explain 74.78% of the total variance. Based on the literature examined, these factors were named as “hospital environment and examination services”, “nursing services”, “physical characteristics”, “convenience” and “medical services”.

In Table 3, the results of reliability analysis are given. The overall reliability Alpha coefficient of 31 items of the healthcare service quality scale was calculated as .97, which shows that the scale used to measure healthcare service quality is very reliable. In addition, the reliability coefficient of each factor obtained from factor analysis was found to be quite high. Correlations between items vary between .47 and .88. Low correlation value indicates that the contribution of the relevant item to the whole scale is low and for very low value, the relevant item should be removed from the scale (Kalaycı, 2014). High correlations between items show that the internal consistency reliability of the scale is provided (Devellis, 1991).

Table 2. Service Quality Scale Factor Structure

Factor	Item	Factor Loading	Explained Variance
Hospital environment and examination services	Comfort of patient beds	0.69	18.76
	Linen cleaning	0.67	
	Noiseless environment in the hospital	0.66	
	Patient rooms cleaning	0.66	
	Easily benefit from laboratories and other medical services	0.66	
	Appearance of the equipment	0.64	
	General cleaning of the hospital	0.63	
	Expected time to be examined	0.55	
	View of buildings / rooms	0.49	
	Ventilation of patient rooms	0.49	
Nursing services	Nurses listening to and understanding their patients	0.78	16.42
	Nurses working skills	0.76	
	The patient's trust in the nurse	0.70	
	Courtesy level of nurses to patients	0.65	
	Nurses' showing interest and affinity to patients	0.63	
	Care for patient needs	0.59	
	Sensitivity to patient privacy	0.55	
	Trusting that the examination and treatment are done correctly	0.55	
Physical characteristics	Illumination of patient rooms	0.71	14.37
	Hospital's sign boards	0.66	
	Communication facilities of the hospital	0.64	
	Hospital visiting hours	0.61	
Convenience	Convenience of the applied prices to the budget	0.75	13.82
	Canteen services of the hospital	0.70	
	Access to the hospital	0.70	
	Distribution of hospital meals	0.69	
Medical services	Doctors' interest and affinity to patients	0.74	11.39
	The kindness that doctors show to the patients	0.67	
	Timely and accurate treatment	0.65	
	Time that doctors take to listen to patients	0.64	
	The patient's confidence in the doctor	0.62	
Total Explained Variance 74.78%			

Table 3. Results of Reliability Analysis

Factor	Correlation Interval Between Items	Alpha Coefficient
Total Reliability of 31 items	0.47 – 0.86	0.97
Hospital environment and examination services	0.76 – 0.88	0.96
Nursing services	0.73 – 0.82	0.93
Physical characteristics	0.72 – 0.81	0.89
Convenience	0.59 – 0.74	0.85
Medical services	0.57 – 0.78	0.87

4.4.2. Healthcare Service Quality in Public and Private Hospitals

Table 4. Results Of T-Test Regarding the Differences Between Public and Private Hospitals According to Healthcare Service Quality

	Public Hospitals	Private Turkish hospitals	F	P
N	108	96		
Factors	Mean±SD	Mean±SD		
Hospital environ. and examin. serv.	3.03±.76	4.25±.59	5.80	0.00
Nursing services	3.25±.72	4.09±.54	7.63	0.00
Physical characteristics	3.50±.88	4.20±.60	18.74	0.00
Convenience	3.19±.80	3.83±.65	0.91	0.00
Medical services	3.12±.62	4.15±.47	6.06	0.00
Total health service	3.18±.64	4.13±.48	5.48	0.00

To test whether there is difference between public and private hospitals according to healthcare service quality, independent sample t-test was used. In Table 4, the differences between public and private hospitals according to service quality factors are given. As a result, the means of all five factors and the total health service quality mean are higher for private hospitals than the means of all five factors and the total health service quality mean for public hospitals. The service quality offered in private Turkish hospitals is higher than the service quality offered in public hospitals. However, the means of convenience factor for both hospitals seem close, although the differences are significant. It should not be forgotten that the most important item in this factor is “the convenience of the applied prices to the budget” and accordingly, both the patients treated in public hospitals and those treated in private Turkish hospitals see these prices as high. But still, examination fees are lower in public hospitals. As a result, taking the differences of public hospitals and private Turkish hospitals in Kosovo into consideration, it can be concluded that the quality of health services offered in private Turkish hospitals is higher (4 = happy) and the quality of health services offered in public hospitals in Kosovo is moderate (3 = neither happy nor unhappy). Hence, we successfully support our first hypothesis H1.

According to the data in Table 5, the regression model of the effect of hospital environment and examination services, nursing services, physical characteristics, convenience and medical services on patient satisfaction is significant ($F=73.71$, $p<.00$). The model summary shows that healthcare service quality factors explain 65% of the change in patient satisfaction. However, from independent variables, only hospital environment and examination services ($\beta=.63$, $p<.00$) and medical services ($\beta=.54$, $p<.00$) have a significant effect on patient satisfaction. Hence, we successfully accept the second hypothesis.

Lastly, according to the data in Table 6, the mean of patient satisfaction in private Turkish hospitals ($\bar{x}=4.23\pm.80$) is higher than the mean of patient satisfaction ($\bar{x}=2.96\pm.74$) in public hospitals in Kosovo.

These differences are significant ($F=5.08$, $p<.00$) and show that patients are more satisfied with quality provided in private Turkish hospitals rather than in public hospitals in Kosovo. Hence, our last hypothesis is successfully supported.

Table 5. Regression Analysis Results on the Effect of Health Service Quality Provided in Kosovo Public Hospitals and Private Turkish Hospitals on Patient Satisfaction

Dependent Variable	Independent Variables	B	t	p	F	Model (p)	R ²
Patient Satisfaction	Constant	0.10	0.41	0.68	73.71	0.00	0.65
	Hospital environ. and examin. serv.	0.63	5.89	0.00			
	Nursing services	-0.04	-0.03	0.68			
	Physical characteristics	-0.07	-0.06	0.38			
	Convenience	-0.10	-0.08	0.22			
	Medical services	0.54	0.40	0.00			

Table 6. T-test Results Regarding the Examination of Patient Satisfaction Differences by Hospital Type

	Public Hospitals	Private Hospitals	Turkish	F	P
N	108	96			
	Mean±SD	Mean±SD			
Patient Satisfaction	2.96±.74	4.23±.80		5.08	0.00

5. CONCLUSION

The purpose of this study was to make an overall assessment of the quality of service in the healthcare sector in Kosovo. Five important service quality factors were revealed at the end of factor analysis named as “hospital environment and examination services”, “nursing services”, “physical characteristics”, “convenience” and “medical services”. Significant differences in all dimensions were found between Kosovo public hospitals and private Turkish hospitals. According to these differences, hospital environment and examination services, nursing services, physical characteristics, convenience, medical services and service quality in general have reached higher scores in private Turkish hospitals than in public hospitals. It has been found that private Turkish hospitals offer a higher level of healthcare to patients in every aspect. These results are in line with the results of Andaleeb (2000). According to his study, private hospitals got higher scores from public hospitals for taking more response, communication and disciplinary measures. These differences show that private hospitals play a meaningful role in society and justify their existence, continuation and growth. Arasli et al. (2008) found that health services are better in private hospitals. Private hospitals offer a better service than public hospitals. In their similar study, Al-Borie and Damanhour (2013) found that the quality of private hospital service was higher than that of the state hospital service. Concreteness dimension has been found as the best dimension of service quality in public hospitals. Included in this dimension are staff appearance, convenient and accessible location, modern equipment and technology. The best services in private hospitals are comfort and easy accessibility, and health personnel sincerity.

Next, the effect of service quality offered in public and private Turkish hospitals on patient satisfaction was examined. As a result of the regression analysis, it was found that service quality had a significant effect on patient satisfaction. However, only the hospital environment and examination services and medical services were found meaningful in terms of service quality. These findings are supported by the study of Padma et al. (2010). As a result of the regression analysis, staff quality (medical and nursing services) were found as the most effective dimension on patient satisfaction. In addition, it has been demonstrated that clinical service, image and reliability dimensions have a significant effect on patient satisfaction.

Finally, patient satisfaction in public hospitals and private Turkish hospitals in Kosovo has been examined. Patient satisfaction varies significantly according to the type of hospital. The patient satisfaction scores of patients treated in private Turkish hospitals were higher than the patient satisfaction scores of patients treated in Kosovo public hospitals.

5.1. Practical Implication

As expected from the analyzes conducted, this comparative study between the two sectors reveals that the public sector in all dimensions received lower scores compared to the private sector, and the factor that distinguished these sectors to a large extent was satisfaction. Equipment technology and techniques used in the treatment of patients, medical and nursing services, hygiene and conditions offered within the hospital, equipment maintenance and food are among the factors that distinguish these sectors. Health service quality provided in Kosovo's public hospitals is not satisfactory for patients and accordingly, hospitals need to take measures to improve health service quality. Corrections should be made from the medical services to the hospital environment. Patients complain that they are not listened and given time by doctors and nurses. Doctors and nurses need to pay more attention to this issue. Another problem is that in some cases, patients do not trust nurses in conducting the examination.

Apart from this, low scores were also obtained for the hospital environment in Kosovo public hospitals. Generally, the general cleaning of the hospitals, the cleaning of the rooms, the cleaning of the bed linens also at a dissatisfying level. Furthermore, patients complain that they cannot easily benefit from the laboratory and other medical services and that the expected time to be examined is sometimes long. Hospitals need to offer more facilities regarding these issues. Another problem that is noticed during the survey application is that the healthcare personnel arrive late at work and do not work properly to solve problems directly affecting the health service quality. Another problem discovered from this study is that health personnel of public hospitals work to a large extent in their private ordinances. This means absenteeism, being late for work at specified hours, and unacceptable service quality. We recommend that the government should take measures to promote public sector and, in some instances, to prevent double salaries by working in both sectors, public and private. Because, in some cases, patients treated in public hospitals are required to continue examination or later procedures in their private ordinances.

5.2. Limitation and Future Studies

The most important constraints of this research are time and costs. It is difficult to reach all public hospitals in Kosovo and all private Turkish hospitals in Kosovo in terms of time and cost constraints. For this reason, the research is limited by sample. Despite the effort and time allocated to the

distribution of the questionnaire, the number of questionnaires obtained from patients who make up the sample size is not possible to represent the population. Considering that the research is health related, there is a possibility that the responses are affected by the treatment course of the patients. It was not possible to interview patients who were very heavy, unable to speak and newly operated. Regarding future researches, we suggest measuring patient satisfaction with multiple items and see the differences between healthcare quality and satisfaction. In order, from a practical view, it is important to see how healthcare quality and patient satisfaction differ according to demographics. It may be useful to search the reasons why consumers select hospitals and how healthcare quality and patient satisfaction may vary according to hospital selecting reasons.

REFERENCES

- Al-Borie, H. M. and Damanhour, A. M. (2013). Patients' satisfaction of service quality in Saudi hospitals: A servqual analysis. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 26(1), 20-30. DOI:10.1108/09526861311288613
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., and Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Andaleeb, S. S. (2000). Public and private hospitals in Bangladesh: Service quality and predictors of hospital choice. *Health Policy and Planning*, 15(01), 95-102. DOI:10.1093/heapol/15.1.95
- Andaleeb, S. S. (2001). Service quality perceptions and patient satisfaction: A study of hospitals in a developing country. *Social Science & Medicine*, 52(09), 1359-1370. DOI:10.1016/S0277-9536(00)00235-5
- Andaleeb, S. S., Siddiqui, N. and Khandakar, S. (2007). Patient satisfaction with health services in Bangladesh. *Health Policy and Planning*, 22(4), 263-273. Retrieved from: <https://doi.org/10.1093/heapol/czm017>
- Anderson, E. A. (1995). Measuring service quality at a university health clinic. *International journal of health care quality assurance*, 8(2), 32-37. DOI:10.1108/09526869510081866
- Arasli, H. and Ekiz, E. H. and Katircioglu, S. T. (2008). Gearing service quality into public and private hospitals in small islands. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 8-23. DOI:10.1108/09526860810841129
- Badri, M. A., Attia, S. and Ustadi, A. M. (2009). Healthcare quality and moderators of patient satisfaction: testing for causality. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 22(4), 382-410. DOI:10.1108/09526860910964843
- Begolli, I. and Arënlju-Qosaj, F. (2011). *Si ta mjekojmë mjekësinë?*, Prishtina: Forumi 2015. Retrived from: <https://pdfslide.tips/documents/si-ta-mjekojm-mjeksin-kfos-mungess-s-kornizs-ligjore-kosovare-e-cila-do.html>
- Boran, S. (2008). *Toplam kalite yönetimi*. Sakarya, Türkiye. Retrieved from <https://docplayer.biz.tr/48262940-Toplam-kalite-yonetimi.html>
- Boudreaux, E. D. and O'Hea, E. L. (2004). Patient satisfaction in the emergency department: A review of literature and implications for practice. *The Journal of Emergency Medicine*, 26(1), 13-26. DOI:10.1016/j.jemermed.2003.04.003

- Bowers, M.R., Swan, J.E. and Koehler, W.F. (1994). What attributes determine quality and satisfaction with health care delivery? *Health Care Management Review*, 19(4), 49-55. Retrieved from: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/7896552/>, <https://europepmc.org/article/med/7896552>, file:///C:/Users/FUJITSU/Downloads/What_attributes_determine_quality_and_satisfaction.6.pdf
- Brody, D. S., Miller, S. M., Lerman, C. E., Smith, D. G. and Lazaro, C. G. and Blum, M. J. (1989). The relationship between patients' satisfaction with their physicians and perceptions about interventions they desired and received. *Medical Care*, 27(11), 1027-1035. DOI:10.1097/00005650-198911000-00004
- Buttle, F. A. (1996). SERVQUAL: Review, critique, research agenda. *European Journal of Marketing*, 30(1), 8-32. DOI:10.1108/03090569610105762
- Carman, J. M. (1990). Consumer perceptions of service quality: An assessment of the servqual dimensions. *Journal of Retailing*. 66(1), 33-55, Retrieved from: <https://search.proquest.com/scholarly-journals/consumer-perceptions-service-quality-assessment-t/docview/228645569/se-2?accountid=11637>
- Cronin, J. J. and Taylor, S. A. (1992). Measuring service quality: A reexamination and extension. *Journal of Marketing*, Vol. 56, 55-68. <https://doi.org/10.2307/1252296>, Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/1252296>
- Dagger, T. S., Sweeney, J. C. and Johnson, L. W. (2007). A hierarchical model of health service quality: Scale development and investigation of an integrated model. *Journal of Service Research*, 10(2), 123-142. DOI:10.1177/1094670507309594
- Devellis, R. F. (1991). *Scale development: theory and applications*. Newbury park: Sage Publications. DOI:<https://doi.org/10.1177/014662169101500413>
- Donabedian, A. (1980). *The definition of quality and approaches to its assessment*. Michigan Health Administration, Press, Ann Arbor: ISBN: 9780914904489. Retrieved from: [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=960287](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=960287)
- Duku, S. O.K., Nketiah-Amponsah, E., Janssens, W. and Pradhan, M. (2018). Perceptions of healthcare quality in Ghana: Does health insurance status matter? *Plos One*, 13(1), 117. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190911>
- Elliot, K. M. (1994). Servperf versus servqual: A marketing management dilemma when assessing service quality. *Journal of Marketing Management (10711988)*. 4(2), 56-61. Retrieved from: <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=c2b280fb-5052-4445-a613-345abf6fa554%40sessionmgr4006>
- Gefen, D. (2002). Customer loyalty in e-commerce. *Journal of the Association for Information Systems*, 3(1), Article 2. 27-51. DOI:10.17705/1jais.00022, Retrieved from: <https://aisel.aisnet.org/jais/vol3/iss1/2>
- Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18(4), 36-44. DOI:10.1108/EUM0000000004784

- Grönroos, C. (1988). Service quality: the six criteria of good perceived service. *Journal Of Business Review*, 9(3), 10-13. Retrieved from: <https://search.proquest.com/docview/220949893?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Grönroos, C. (2001). The perceived service quality concept—a mistake? *Managing service quality: An International Journal*, 11(3), 150-152. DOI:10.1108/09604520110393386
- Hamson, N. and Zuckerman, A. (2002). *Managing quality*. United Kingdom: Capstone Publishing. ISBN 1841122211
- Irfan, S. M. and Ijaz, A. (2011). Comparison of service quality between private and public hospitals: Empirical evidences from Pakistan. *Journal of Quality and Technology Management*, VII(I), 1-22. Retrieved from: <http://pu.edu.pk/images/journal/iqtm/PDF-FILES/01-Comparison%20of%20Service%20Quality%2026-5-2011.pdf>
- Johann, M. (2015). *Services marketing*. Warsaw: Warsaw School of Economics.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asıl Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Kravitz, R. L., Bell, R. A., Azari, R., Krupat, E., Kelly-Reif, S., and Thom, D. (2002). Request Fulfillment in Office Practice: Antecedents and Relationship to Outcomes. *Medical Care*, 40(1), 38-51. DOI:10.1097/00005650-200201000-00006
- Kravitz, R. L., Cope, D. W., Bhrany, V., and Leake, B. (1994). Internal medicine patients' expectations for care during office visits. *Journal of General Internal Medicine*, 9(2), 75-81. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02600205>
- Lee, P.M., Khong, P. and Ghista, D. N. (2006). Impact of deficient healthcare service quality. *Emerald Group Publishing Limited*, 18(6), 563-571. DOI:10.1108/09544780610707075
- Leffler, K. B. (1982). Ambiguous changes in product quality. *The American Economic*, 72(5), 956-967. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/1812015>
- Lim, P. C. and Tang, N. K. (2000). A study of patients' expectations and satisfaction in Singapore hospitals. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 13(6-7), 290-299. DOI:10.1108/09526860010378735
- Linn, M. W., Linn, B. S. and Stein, S. R. (1982). Satisfaction with ambulatory care and compliance in older patients. *Medical Care*, 20(6), 606-614. DOI:10.1097/00005650-198206000-00006
- Lovelock, C. H. and Wright, L. K. (1999). *Principles of service marketing and management*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- McAlexander, J. H., Kaldenburg, D. O. and Koenig, H. F. (1994). Service quality measurement. *Journal of Health Care Marketing*, 14(3), 34-40. Retrieved from: <http://www.lettertothestars.at/uploads/Image/BUCHDieLetztenZeugen/out.pdf>
- McDougall, G. H. and Levesque, T. J. (1995). A revised view of service quality dimensions. *Journal of Professional Services Marketing*, 11(1), 189-210. https://doi.org/10.1300/J090v11n01_13

- Mosadeghrad, A. M. (2014). Factors influencing healthcare service quality. *International Journal of Health Policy and Management*, 3(2), 77-89. Doi:10.15171/ijhpm.2014.65
- Muhondwa, E., Leshabari, M., Mwangu, M., Mbembati, N. and Ezekiel, M. J. (2008). Patient satisfaction at the muhimbili national hospital in dar es salaam, Tanzania. *East African Journal of Public Health*, 5(2), 67-73. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/23488386_Patient_satisfaction_at_the_Muhimbili_National_Hospital_in_Dar_es_Salaam_Tanzania, <http://www.bioline.org.br/pdf?lp08014>
- OECD. (2000). *The service economy*. Paris: OECD. Retrived from: <http://www.oecd.org/industry/ind/2090561.pdf>
- Owusu-Frimpong, N., Nwankwo, S. and Dason, B. (2010). Measuring service quality and patient satisfaction with access to public and private healthcare delivery. *International Journal of Public Sector Management*, 23(3), 203-220. DOI:10.1108/09513551011032455
- Panchapakesan, P., Rajendran C. and Lokachari, P. S. (2010). Service quality and its impact on customer satisfaction in indian hospitals: perspectives of patients and their attendants. *Benchmarking: An International Journal*, 17(6), 807-841. DOI:10.1108/14635771011089746
- Parasuraman, A. and Zeithaml, V. A. and Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 41-50. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/225083670_A_Conceptual_Model_of_Service_Quality_and_its_Implication_for_Future_Research_SERVQUAL
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. and Berry, L. L. (1988). Servqual: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*. 64(1), Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/225083802_SERVQUAL_A_multiple_Item_Scale_f_or_measuring_consumer_perceptions_of_service_quality
- Rathmel, J. M. (1966). What is meant by services?. *Journal of Marketing*, 30(4), 32-36. <https://doi.org/10.1177/002224296603000407>, Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/1249496?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Rod, M. and Ashill, N. J. (2010). Management commitment to service quality and service recovery performance: A study of frontline employees in public and private hospitals, *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 4(1), 84-103 DOI:10.1108/17506121011036042
- Saleh, F. and Ryan, C. (1991). Analysing service quality in the hospitality industry using the servqual model. *The Service Industries Journal*, 11(3), 324-345. DOI:10.1080/02642069100000049
- Sayım, F. and Aydın, V. (2011). Hizmet sektörü özellikleri ve sistematik olmayan risklerin sektör menkul kıymetleri ile etkileşimine dair teorik bir çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 245-262. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55689>
- Singh, P. (2013). Comparison of service quality between private and public hospitals: Empirical evidences from Varanasi District in up. *Paradigm*, 37-46. <https://doi.org/10.1177/0971890720130105>
-

- Taner, M.T. and Antony, J. (2006). Comparing public and private hospital care service quality in Turkey. *Leadership in Health Services*, 19(2-3), 1-10. DOI:10.1108/13660750610664991
- Tengilimoğlu, D. and Kisa, A. and Dziegielewska, S. F. (1999). Patient satisfaction in Turkey: Differences between public and private hospitals. *Journal of Community Health*, 24(1), 73-91. DOI: 10.1023/A:1018769316379
- Varinli, İ. and Çakır, A. (2004). Hizmet kalitesi, değer, hasta tatmini ve davranışsal niyetler arasındaki ilişki. Kayseri'de poliklinik hastalarına yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 33-52. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/219295>
- Yağcı, M. İ. and Duman, T. (2006). Hizmet kalitesi-müşteri memnuniyeti ilişkisinin hastane türlerine göre karşılaştırılması: Devlet, özel ve üniversite hastaneleri uygulaması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 218-238. Retrieved from: <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/111/127>
- Yeşilada, F. and Direktör, E. (2010). Health care service quality: a comparison of public and private hospitals. *African Journal of Business Management*, July 2010 4(6), 962-971. Retrieved from: https://academicjournals.org/article/article1380721243_Yesilada%20and%20Direkt%c3%b6r.pdf
- Zamil, A. M., Areiqat, A. Y. and Tailakh, W. (2012). The impact of health service quality on patients' satisfaction over private and public hospitals in Jordan: A comparative study. *International Journal of Marketing Studies*, 123-137. DOI:10.5539/ijms.v4n1p123
- Zeithaml, V. A. and Berry, L. L. and Parasuraman, A. (1993). The nature and determinants of customer expectations of service. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 21(1), 1-12 DOI:10.1177/0092070393211001
- Zeithaml, V. A. and Parasuraman, A. and Berry, L. L. (1990). *Delivering quality service: Balancing customer perceptions and expectations*. New York: The Free Press. Retrieved from: [https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=RWPMYP7-sN8C&oi=fnd&pg=PR9&dq=Zeithaml,+V.+A.+and+Parasuraman,+A.+and+Berry,+L.+L.+\(1990\).+Delivering+quality+service:+Balancing+customer+perceptions+and+expectations.+New+York:+The+Free+Press.+&ots=cg5yeb2ke&sig=5LKukyqltP3u_NZ4D1VyaEmFfIU&redir_esc=y#v=onepage&q=Zeithaml%2C%20V.%20A.%20and%20Parasuraman%2C%20A.%20and%20Berry%2C%20L.%20L.%20\(1990\).%20Delivering%20quality%20service%3A%20Balancing%20customer%20perceptions%20and%20expectations.%20New%20York%3A%20The%20Free%20Press.&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=RWPMYP7-sN8C&oi=fnd&pg=PR9&dq=Zeithaml,+V.+A.+and+Parasuraman,+A.+and+Berry,+L.+L.+(1990).+Delivering+quality+service:+Balancing+customer+perceptions+and+expectations.+New+York:+The+Free+Press.+&ots=cg5yeb2ke&sig=5LKukyqltP3u_NZ4D1VyaEmFfIU&redir_esc=y#v=onepage&q=Zeithaml%2C%20V.%20A.%20and%20Parasuraman%2C%20A.%20and%20Berry%2C%20L.%20L.%20(1990).%20Delivering%20quality%20service%3A%20Balancing%20customer%20perceptions%20and%20expectations.%20New%20York%3A%20The%20Free%20Press.&f=false)
- Zerenler, M. and Ögüt, A. (2009). Sağlık sektöründe algılanan hizmet kalitesi ve hastane tercih nedenleri araştırması: Konya örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 501-519. Retrieved from: <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/466/448>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Sağlık hizmetlerinin kalite düzeylerinin ölçülmesi, bilim insanlarının uzun bir zamandır üzerinde çalıştıkları ve onları ciddi anlamda meşgul eden bir konu olmuştur ve hala da devam etmektedir. Bunun nedeni, bu hizmetleri ölçmenin ve güvenilir bir ölçüt ortaya koymanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Yine, sağlık hizmetlerinin ölçümü, tüketici hizmetlerinin ölçümü ile aynı özellikleri göstermemektedir. Bu hizmetleri ölçmek için farklı yazarlar tarafından farklı modeller geliştirilmiştir. En sık kullanılan modeller arasında SERVQUAL ve SERPERF modelleri bulunmaktadır. Bu modeller ilk kullanımlarında finansal hizmetler gibi sağlık dışı hizmetleri ölçmek için geliştirilmiş olsa da, daha sonrasında bu modellerin sağlık hizmetlerini ölçmede de başarılı olduğu gözlemlenmiştir. Devlet ve özel hastanelerin sağlık hizmet kalitesinde farklılıklar olduğu göz önüne alınarak yapılan bu çalışmanın amacı, Kosova'daki mevcut sağlık hizmetlerinin genel bir değerlendirmesini yaparak, Kosova'daki devlet hastaneleri ile bu ülkede faaliyet gösteren Türk özel hastanelerinde sunulan hizmetler arasında bir karşılaştırma yaparak farkları ortaya koymaktır. Yine çalışmada, sağlık hizmetleri faktörlerini belirlemek ve bu faktörlerin hastane türüne göre nasıl farklılaştığını ortaya koymak ta alt amaçlardandır. Çalışma aynı zamanda hizmet kalitesinin hasta memnuniyeti üzerine etkisini de incelemektedir. Son olarak çalışmada, hasta memnuniyetinin, hastane türüne göre nasıl farklılaştığının ortaya konulmasına çalışılmıştır. Çalışmada kolayca örnekleme kullanılarak Kosovalı hastalar üzerinde bir anket çalışması yapılmıştır. Kosova'da faaliyet gösteren devlet hastanelerinden Kosova Araştırma Hastanesi, Priştine Bölge Hastanesi, Prizren Bölge Hastanesi ve Mitroviçe Bölge Hastanesi seçilmiştir. Kosova'da faaliyet gösteren Türk özel hastanelerinden ise, Medicine Hastanesi, Eye Hastanesi, LIV Hastanesi ve Bahçeci Hastanesi seçilmiştir. İstatistiksel analizler için devlet hastanelerinde hastalar tarafından doldurulan 108 anket, özel hastanelerde hastalar tarafından doldurulan 96 anket geçerli bulunup değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Anket formu literatürden uyarlanmış 35 sorudan oluşmaktadır. Veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Faktör analizi sonuçlarından beş faktör elde edilmiştir. Bu faktörler, hastane ortamı ve tetkik hizmetleri, hemşire hizmetleri, fiziksel özellikler, uygunluk ve hekim hizmetleri şeklinde isimlendirilmiştir. Tüm faktörler yüksek derecede güvenilirlik göstermiştir (Cronbach's Alpha katsayısı 0.85 ile 0.97 aralığında bulunmuştur). T testi kullanılarak hastane türüne göre bu faktörlerin farklılıkları incelenmiştir. Sonuçlar, Türk özel hastanelerinde sağlık hizmetlerini ölçen beş faktörün daha yüksek değerlere sahip olduğunu göstermiştir. Buna göre Kosova'daki Türk hastaneleri, devlet hastanelere göre daha iyi sağlık hizmetleri sunmaktadır. Çalışmada, bu faktörlerin hasta memnuniyeti üzerinde bir etkisinin olup olmadığına bakılmıştır. Regresyon analizi ile, sadece hastane ortamı ve tetkik hizmetleri ile hekimlik hizmetlerinin, hasta memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Diğer faktörler için beta değerleri anlamsız bulunmuştur. R değeri, bu iki faktörün hasta memnuniyetindeki farkın %65'ini açıkladığını göstermektedir. Son olarak çalışmada, hasta memnuniyetinin hastane türüne göre farklılaşp farklılaşmadığı test edilmiştir. T test sonuçları, Kosova devlet hastanelerinde hasta memnuniyeti ortalamasının 2,96, Kosova'daki Türk özel hastanelerinde ise, 4,23 olduğunu göstermektedir. Bu da, hastaların Kosova'daki Türk özel hastanelerinde sunulan sağlık hizmetlerinden, devlet hastanelerde sunulan sağlık hizmetlerine göre daha yüksek derecede memnun olduklarını ortaya koymaktadır. Çalışmada, Kosova'daki devlet hastanelerinde sunulan sağlık hizmetlerinin, özel hastanelere oranla neden daha düşük olduğuna dair bazı tespitlere de yer verilerek, bu hizmetlerin ileriye dönük olarak nasıl geliştirilebileceğine dair bazı öneriler getirilmiştir.

IS OWNERSHIP STRUCTURE EFFECTIVE IN TAKING RISKS OF BANKS? THE CASE OF TURKEY

M. Oğuz KÖKSAL¹

Şenol BABUŞCU²

Adalet HAZAR³

Citation/©: Köksal, M. O., Babuscu, Ş., and Hazar, A. (2020). Is ownership structure effective in taking risks of banks? the case of Turkey. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 385-407. doi: 10.17218/hititsosbil.773170

Abstract: In this study, the relationship between the capital ownership and risk taking tendency of banks is analysed. The data of multi-branch deposit banks from the banks operating during the analysis period were included in the study. The data of each bank for the end of 2008-2017 are taken into consideration. A total of 2800 variables consisting of 14 different variables belonging to 20 deposit banks covering 10 years were used in the analysis. From the 20 banks taken into account in the analysis; 3 are public, 11 are domestic private and 6 are foreign banks with private capital. One of the most striking points in the study is that the derivative financial instruments / equity variable included in the analysis as an independent variable and 3 risk indicators are in a meaningful relationship. In the framework of the data obtained from the analysis, there was no effect of capital ownership and capital concentration on the risk taking tendency of the banks in the Turkish Banking Sector.

Keywords: Risk Taking, Ownership Structure, Consantration, Banking, Deposit Banks.

Bankaların Risk Üstlenmelerinde Ortaklık Yapısının Etkisi Var mı? Türkiye Örneği

Atıf/©: Köksal, M. O., Babuscu, Ş., ve Hazar, A. (2020). Bankaların risk üstlenmelerinde ortaklık yapısının etkisi var mı? Türkiye örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 385-407. doi: 10.17218/hititsosbil.773170

Özet: Bu çalışmada, sermaye sahipliği ile bankaların risk alma eğilimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz döneminde faaliyet gösteren bankalardan çok şubeli mevduat bankalarının verileri çalışmaya alınmıştır. Her bankanın 2008-2017 sonu verileri dikkate alınmaktadır. Analizde, 10 yılı kapsayan 20 mevduat bankasına ait 14 farklı değişkenden oluşan toplam 2800 değişken kullanılmıştır. Analizde dikkate alınan 20 bankadan; 3'ü kamu, 11'i yerli özel ve 6'sı özel sermayeli yabancı bankalardır. Çalışmadaki en çarpıcı noktalardan biri, bağımsız bir değişken olarak analize dahil edilen türev finansal araçlar / özkaynak değişkeninin ve 3 risk göstergesinin anlamlı bir ilişki içinde olmasıdır. Analizden elde edilen veriler çerçevesinde, sermaye sahipliği ve sermaye yoğunluğunun Türk Bankacılık Sektöründeki bankaların risk alma eğilimi üzerinde bir etkisi olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Risk Üstlenme, Ortaklık Yapısı, Konsantrasyon, Bankacılık, Mevduat Bankaları

Makale Geliş Tarihi: 24.7.2020

Makale Kabul Tarihi: 20.12.2020

¹ Dr., Bankacı, Öğretmen, mokoksal@gmail.com , http://orcid.org/0000-0002-0037-7671

² Doç. Dr., Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, babuscu@baskent.edu.tr, http://orcid.org/0000-0003-2870-6358

³ Sorumlu Yazar. Prof. Dr., Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü ahazar@baskent.edu.tr , http://orcid.org/0000-0002-1483-8360

1. INTRODUCTION

In this study, it is discussed whether there is a relationship between the ownership structure of banks and the tendency to take risks. When looking at the ownership structure of banks, both the public, domestic and foreign private distinctions are taken into consideration and the concentration in the ownership structure is prioritized.

In various studies, the bank ownership structure and the risk assumption were analyzed. However, it is seen that the number of studies analyzing this issue with the concentration in the shareholder structure is more limited. On the other hand, agency problems has been tried to be different in this study. One of the main points of the agency problem in multi-partner companies is related to risk assumption.

The theory of agency is a theory based on issues such as the flow of information and the control of the motivation of the parties as a result of cooperation (Aren, 2004). The agency theory extended the risk sharing literature as a proxy problem (UK Essays, 2013).

Banks are the cornerstone of a country's financial system, especially in the developing countries where capital markets are underdeveloped.

The relationship between ownership structure, firm performance and risk taking has become one of the key issue in banking. The finance literature abounds with attempts to quantify and explain risk taking behavior at banks. Identifying the link between managerial risk preferences and share ownership is a complex task.

The objective of this paper is to contribute the current literature regarding how ownership structure affects bank risk taking.

The literature on this matter provides us with several testable hypotheses as well as empirical evidence from different countries. However, there is no study on bank ownership and risk taking for the Turkish banking sector in the last period. The results obtained in the studies for different countries or country groups are guiding.

2. LITERATURE REVIEW

Empirically, Saunders et al. (1990) were one of the first to test the relationship between banks' ownership structure and their risk-taking incentives. They find a positive relationship between managerial stock ownership and risk taking. Moreover, they find that banks controlled by shareholders take more risk than banks controlled by managers.

Barry et al., (2011) find that ownership structure is significant in explaining risk differences but mainly for privately owned banks. A higher equity stake of either individuals/families or banking institutions is associated with a decrease in asset risk and default risk. For publicly held banks, changes in ownership structure do not affect risk taking. Market forces seem to align the risk-taking behavior of publicly held banks, such that ownership structure is no longer a determinant in explaining risk differences. However, higher stakes of banking institutions in publicly held banks are associated with lower credit and default risk. (Barry et al., 2011)

Because of greater separation of ownership and control, firms with publicly held equity face different agency problems than privately owned firms. Indeed, in publicly held banks, ownership is more likely to be dispersed among a large number of shareholders. This implies that the separation between shareholders and managers is more effective for publicly held banks than for privately owned banks (Barry et al., 2011). Such separation between shareholders and managers can increase information asymmetry and therefore create divergence in incentives (Jensen and

Meckling, 1976). For publicly traded banks, market forces can influence risk-taking incentives. On the one hand, the market is expected to monitor or influence banks' risk behavior, and therefore the impact of ownership changes on risk cannot be assessed without considering incentives driven by financial markets in terms of discipline (Bliss and Flannery, 2002).

Another issue in the literature involves comparing the performance of state-owned banks with that of their private counterparts. Agency costs within government bureaucracy can result in weak managerial incentives and misallocation of resources. According to prior research, state-owned banks have poorer loan quality and higher default risk than privately owned banks (Berger et al., 2005; Iannotta et al., 2007). Iannotta et al. (2007) find that government-owned banks have poorer loan quality and higher default risk. In addition, some research has shown that foreign-owned banks exhibit better performance than other banks, particularly in developing countries (Claessens et al., 2001; Bonin et al., 2005; Micco et al., 2007).

Dong et al., (2014) classify the Chinese commercial banks into three categories based on the types of controlling shareholder, and find that banks controlled by the government tend to take more risks than those controlled by state-owned enterprises or private investors. This is attributed to the severe political intervention and weak incentives to follow prudent bank management practices for banks controlled by the governments. They also find that the results are more pronounced among banks with concentrated ownership presumably because the large controlling power helps to enhance the monitoring of the management and promotes prudent operating procedures. Also, their study finds evidence that listing banks on the stock market could enhance their governance procedures and reduce the level of risk-taking.

Both theoretical and empirical studies in the literature suggest that the performance and risk-taking behavior of organizations depend on the identity of the controlling shareholders (John et al., 2008). In terms of state ownership, political interference usually comes at the expense of corporate profitability because of politicians' deliberate policy of transferring resources to their supporters. This suggests that state-owned banks might be seen as vehicles for raising capital to finance projects with high social returns, but possibly high-risk and low-profit returns, or to provide finance to favoured groups such as state-owned enterprises (Clarke et al., 2005).

State-owned banks find it difficult to resist such harmful government interference, whereas private banks are more able to oppose it, and typically employ more sensible prudential lending policies and/or profit-maximizing strategies as a consequence (Shirley & Nellis, 1991).

These theoretical inferences have been supported by some empirical evidence. For example, government-owned banks and large state ownerships are associated with lower efficiency, inferior long-term performance, greater risk-taking, and less prudent lending behaviors. However, there are also some contradictory results. State-controlled banks have also been found to be associated with less risk in Russia (Fungáčová & Solanko, 2009) and higher efficiency in Turkey (Isik & Hassan, 2002). Altunbas et al., (2001) find little evidence that private banks are more efficient than state-owned ones in Germany. In another study for Germany, the authors find that privately owned banks more efficient than their mutual and public-sector counterparts in the German banking market. All three bank ownership types (private commercial banks, public savings banks and mutual cooperative banks) benefit from widespread economies of scale. Inefficiency measures indicate that public and mutual banks have slight cost and profit advantages over their private sector competitors (Altunbas et al., 2001).

In cross country analyses, Caprio and Martinez-Peria (2000) find evidence that a greater extent of state ownership of banks is associated with a higher likelihood of banking crises in developing countries during the period 1980–1995.

Iannotta et al.,(2007) find three main results about ownership structure, risk and performance. First, after controlling for bank characteristics, country and time effects, mutual banks and government-owned banks exhibit a lower profitability than privately owned banks, in spite of their lower costs. Second, public sector banks have poorer loan quality and higher insolvency risk than other types of banks while mutual banks have better loan quality and lower asset risk than both private and public sector banks. Finally, while ownership concentration does not significantly affect a bank's profitability, a higher ownership concentration is associated with better loan quality, lower asset risk and lower insolvency risk. These differences, along with differences in asset composition and funding mix, indicate a different financial intermediation model for the different ownership forms.

Iannotta et al. (2013) have tested impact of government ownership on bank risk in Europe in one of their studies. They use cross-country data on a sample of large European banks to evaluate the impact of government ownership on bank risk. They distinguish between default risk and operating risk. They report two main results. First, government-owned banks have lower default risk but higher operating risk than private banks, indicating the presence of governmental protection that induces higher risk taking. Second, government-owned banks' operating risk and governmental protection tend to increase in election years. These results are consistent with the idea that government-owned banks' pursue political goals and have important policy implications for recently nationalized European banks.

Mixed empirical evidence is also documented in some other studies in the literature. Concentrated ownership has been found to be associated with higher risks (Laeven & Levine, 2009), higher insolvency risk and greater return volatility (Haw et al., 2010). In contrast, ownership concentration has been found to be associated with a lower level of risk-taking in Spanish commercial banks (Garcia-Marco & Robles-Fernández, 2008), better loan quality, lower asset risk and a lower insolvency risk and a lower non-performing loans ratio and better capital adequacy ratio (Shehzad, de Haan, & Scholtens, 2010).

These differences may partially be attributed to the different settings which embed different institutional features from the various countries and regulatory regimes.

In some studies of foreign ownership of banks support the argument that foreign banks bring benefits to the domestic banking sector by bringing in technology and expertise in risk management. They also increase competition, thereby forcing domestic banks to increase efficiency. It has also been argued, however, that the intensified competition could induce weak domestic banks to take more risks (Angkinand and Wihlborg, 2010). Laeven (1999), investigated a panel of Asian banks and found that foreign-owned banks take more risk than state-owned, company-owned and family-owned banks.

Results of another study suggest that managerial shareholdings do influence bank total and specific risk. Franchise value appears to be an important determinant of bank risk-taking: banks with high franchise values are less likely to take risk than banks with low franchise value. In contrast, outside blockholders have, at best, limited influences on bank risk taking (Anderson and Fraser, 2000).

In another study, Laeven and Levine (2006) find that large owners with substantial cash flow rights increase bank risk taking, but this relationship depends on management structure, investor protection laws, and bank regulations. Besides the interactions between ownership structure and national policies, traditional agency theory emphasizes that tensions between stockholders and managers will influence risk taking (Jensen and Meckling, 1976). If managers have accumulated bank-specific human capital and enjoy private benefits of control, they will tend to seek a lower level of risk than stockholders without those skills and privileges (Demsetz and Lehn, 1985). From this perspective, a shareholder that is also a senior manager will have less of an appetite for risk than a shareholder with no managerial responsibilities. Similarly, Saunders et al. (1990) stress that managers holding bank equity will have greater incentives to increase risk than managers with no equity.

Another study by Garcia-Marco and Robles-Fernandez (2008) examines risk behavior in Spanish commercial banks and Spanish savings banks, which share the same market but show important differences related to their legal configuration and ownership structure.

Their findings reveal major differences in the patterns and determinants of risk-taking behavior, linked to both legal configuration and size. In general, they find Spanish commercial banks more risk-inclined than Spanish savings banks. In this paper, they have found that the degree of shareholder concentration in commercial banks has a negative impact on the level of risk-taking. Shareholders of the Spanish commercial banks' in their sample are apparently reluctant to take on excessive risk, even when protected by deposit insurance. In the case of saving banks, they do not find that the control of the bank by public administrations causes any effect on risk-taking.

Srairi (2013) have studied ownership structure and risk-taking behavior in conventional and Islamic banks in the Middle East and North Africa region. The result shows a negative association between ownership concentration and risk. He also find that different categories of shareholders have different risk attitudes. Family-owned banks have incentives to take less risk. State-owned banks display higher risk and have significantly greater proportions of non-performing loans than other banks. By comparing conventional and Islamic banks, the empirical findings show that private Islamic banks are as stable as private conventional banks. However, Islamic banks have a lower exposure to credit risk than conventional banks.

In this case, his results indicate that ownership structure is not a determinant factor in explaining risk differences between conventional and Islamic banks.

Yang Liu et al. (2019) examined the effects of bank ownership structure and ownership concentration on credit risk in their study. Using panel data on a sample of 88 Chinese commercial banks with 1194 observations over a period of 2003-2018, this study employs system generalised method of moments regression to examine the impact of bank ownership structure and ownership concentration on credit risk. The results show that ownership type exert positive and significant impact on credit risk. However, their results indicate that ownership concentration in the hands of government has negative and significant effect on credit risk while private ownership concentration positively impacts on credit risk. They suggest that concentration of ownership in government hands reduces risk.

3. DATA AND VARIABLES

2.1. Data

From the data used in the study:

Capital Adequacy Ratio, Non-performing Loan / Equity, Non-performing Loan / Total Loan, Bank Size, Total Credits / Total Deposits, Liquid Assets, Income / Expense data, N(on+off) Balance-sheet Position / Equity were obtained from the Banks Association of Turkey webpage statistical reports section.

Non-performing Loans / Equity, Asset Diversity, Derivative Financial Instruments / Equity data have been calculated by us from the financial statements of banks. At the same time, the shares of the largest first, second and third shareholders in the capital of the Bank and the capital belonging to the public, domestic private capital or foreign private capital are obtained from each bank's annual audit reports, annual reports and notifications made to the Public Disclosure Platform.

The data of each bank for the end of 2008-2017 are taken into consideration. The data of multi-branch deposit banks from the banks operating during the analysis period were included in the study. Single branch banks, newly opened banks and development and investment banks were excluded from the analysis. In this context, a total of 2800 variables consisting of 14 different variables belonging to 20 deposit banks covering 10 years were used in the analysis.

From the 20 banks taken into account in the analysis; 3 are public, 11 are domestic private and 6 are foreign banks with private capital. As of the end of 2017, the total sector share of the banks within the scope of the analysis was 91,89%.

2.2. Defining Variables

From the variables included in the study;

- those representing the risk as a dependent variable,
- those that affect the risk as an independent variable,
- the ownership status of the bank's capital as a dummy variable has been taken into consideration.

The dependent and independent variables are described in detail below. In the determination of the ownership status of the capital, if more than 50% of the bank's capital belongs to the state, public bank (1) information, if more than 50% of the bank's capital belongs to the domestic capital, domestic private bank (2) information, if more than 50% of the bank's capital belongs to foreign capital, foreign private bank (3) information is included as dummy variable in the analysis.

2.2.1. Dependent Variables

There are some variables that are accepted as the most important risk indicator of banks. Similar risk indicators are generally taken into account in the studies on the riskiness of banks. One of the most important of these variables is the capital adequacy ratio (CAR). Because most of the risks assumed by the bank are taken into account in the calculation of the ratio, it is also related to the level of equity.

As another risk indicator, N (on + off) Balance-sheet Position / Equity ratio representing exchange rate risk was used in the analysis. Because it is not possible to see the full effect of exchange rate risk in the calculation of risk within the scope of capital adequacy. Therefore, in order to ensure the complementarity of risk indicators, the relevant ratio regarding the position was included in the study.

This ratio is a data not found in other similar studies. On the other hand in some studies, non-performing loans / equity ratio, which is used as a risk indicator, has been considered as a

dependent variable in this study. The technical bankruptcy of banks is possible in two cases. One of them is the failure of banks to fulfill their obligations on time and the other is that the loss is more than the equity. In the second case, there is negative equity. Another risk indicator is the non-performing loan / total loan ratio. It is one of the most important ratios showing the overall success of the banks in lending. This ratio is the most significant data which is also considered as an indicator of asset quality in financial analysis.

2.2.2. Independent Variables

There are several studies on the relationship between size and risk assumption in firms. In this context, the size of the bank is one of the independent variables. This data was used in numerical analysis in dollars. In order to represent diversification as one of the basic assumptions of risk management, asset diversification is considered as another independent variable. The asset diversification was calculated with the following formula for each bank based on the studies conducted by Laeven and Levine (2007):

$$1 - \left| \frac{\text{Net Loans} - \text{Other Income Assets}}{\text{Total Income Assets}} \right| \quad (1)$$

Since the main task of the banks is to mediate the transfer of funds, the relationship between credit and deposit is one of the independent variables. The liquidity level of banks also includes a risk. In this context, the liquidity level is another independent variable. The ratio of liquidity level calculated by demand assets / total assets of each bank is included in the study. Another independent variable is the income / expense ratio. The Bank's interest and non-interest expenses were calculated by dividing the bank's interest and non-interest incomes. This ratio is calculated by dividing the bank's interest and non-interest expenses by the bank's interest and non-interest income. Another independent data used in this study is derivative financial instruments / equity ratio. This ratio is a data not found in other similar studies. The data regarding the shareholding structure, which includes the basic point of view of this study, is calculated by taking into account the shares of the three largest shareholders of each bank in the total capital and taken into consideration in the analysis. In this context, the shares of the 1st, 2nd and 3rd shareholders with the largest share are among the independent variables.

3. Method and Analysis

The basic hypothesis in the study is that:

H₀: Large shareholder shares have no effect on risk taking.

H₁: Large shareholder shares have an impact on risk taking.

The model used in the study is as follows:

$$Y_i = \alpha_0 + \beta_1 \text{Banksize}_{it} + \beta_2 \text{Cost}_{it} + \beta_{\alpha 3} \text{Asset}_{it} + \beta_4 \text{Loans}_{it} + \beta_5 \text{Liquid}_{it} + \beta_6 \text{Largest}_{it} + \beta_7 \text{Second}_{it} + \beta_8 \text{Third}_{it} + \sum \delta_k \text{Largest}_{it}^k + \sum \delta_k \text{Second}_{it}^k + \sum \delta_k \text{Third}_{it}^k + \epsilon_i$$

Largest_{it}, Second_{it} ve Third_{it}= Continuous data

+ $\sum \delta_k \text{Largest}_{it}^k$, $\sum \delta_k \text{Second}_{it}^k$, $\sum \delta_k \text{Third}_{it}^k$ = Shadow categorical data.

3.1. Descriptive Statistics

The descriptive statistics of all data used in the study are given in the table below

Table 1. Descriptive statistics

	N	Mean	Std. Deviation	Median	Minimum	Maximum	Kurtosis	Skewness
CAR	200	16.53	3.2	15.76	12.57	34.49	9.56	2.54
NPL / Equity	200	21.76	11.03	20.49	2.46	62.84	0.04	0.64
NPL / Loans	200	3.92	2.01	3.55	0.78	12.44	3.13	1.36
Bank size \$ N(on+off) Balance-sheet Position / Equity	200	35106.29	37466.73	16415.12	429.72	143690.07	-0.69	0.85
Cost to Income	200	75.65	9.85	75.09	58.65	118.94	2.22	0.96
Asset Diversity	200	62.66	15.49	61.51	25.26	98.41	-0.33	0.24
Loans / Deposits	200	102.98	22.77	104.05	36.76	227.16	5.02	0.55
Liquid Assets Derivative / Equity	200	27.54	9.18	25.98	8.59	73.15	5.65	1.68
Largest Shareholders	200	660.34	654.12	428.79	0.1	3522.16	3.94	1.79
Second Shareholders	200	69.06	22.69	69.99	25.77	100	-1.36	0.1
Third Shareholders	200	22.14	16.27	25.18	0	50	-1.22	-0.09
	200	7.69	9.88	2.7	0	32.04	-0.42	1

3.2. Method

Before the analysis of the panel data, the data to be used in the analysis were checked for stationary and unit root tests were performed.

$H_0 : \delta \geq 0$ The unit has root / serial is not stationary.

$H_1 : \delta < 0$ There is no unit root / serial is stationary.

For each non-stationary data to be used in the analysis, it was stabilized by taking the differences at the required levels and thus the appropriate data were obtained to the analysis.

As a result of the unit root test which is one of the prerequisites for panel data analysis, it was concluded that the panel data was stationary as a result of both ADF and PP tests ($p < 0.05$).

3.3. Analysis and Findings

There are two approaches to estimating the panel data model: fixed effects and random effects. The fixed effects approach is based on various assumptions on the fixed term, slope coefficients and error term (Ugurlu). In this study, the effect of time and units is analyzed by assuming that the fixed term is fixed over time but it can change for each unit and the fixed term is fixed between the units but it can change over time. In this context, the results of fixed effect model (GMM) for each dependent variable were examined.

In both models, it is assumed that the differences between units or times are due to differences between fixed terms (Greene, 2003, s. 287). Therefore, it is assumed that the variable coefficients do not change between units or times. In addition, in order to investigate the effect of the group in this study, the fixed term is assumed to be fixed over time but it is assumed that it can change for each unit. In order to investigate the effect of time, it is assumed that the fixed term is fixed for the units and variable over time.

In order to determine whether there is any difference between the units in the fixed effects model, a group significance test should be performed. The following F statistic is obtained under the null hypothesis that the fixed term is the same among the units (Greene, 2003, s. 289).

$$F_{(N-1,NT-N-K)} = \frac{(R_{LSDV}^2 - R_{Pooled}^2)/(N-1)}{(1-R_{LSDV}^2)/(NT-N-K)} \quad (2)$$

In the F statistics of No: 2;

R_{LSDV}^2 : The coefficient of determination of the LSDV model

R_{Pooled}^2 : The coefficient of determination obtained from the estimation of panel data by EKK

T, the observation value of each unit,

N, the number of units (groups) and

K, the number of descriptive variable

shows. If the obtained F statistic is greater than the table value, the null hypothesis will be rejected. In this case, it will be accepted that there is a group effect, in other words there is a difference between the units.

The same test statistic is used to determine whether there is a difference in time. However, in this case, the LSDV model is used where the fixed term changes with time and the null hypothesis is expressed as that the fixed term does not change over time.

If the individual effects are not related to the explanatory variables in the model and the fixed terms of the units are randomly distributed according to the units, then the structuring of the model should be adjusted accordingly (Greene, 2003, s. 293). In randomly effective models, variations occurring depending on the sections and / or time are included as a component of the error term in the model. The reason for this is that the loss of degree of freedom encountered in fixed-effect models is eliminated in random effective models (Baltagi, 2001, s. 15). In this study, one-way random effects model was used.

As a result of the test performed for the capital adequacy ratio (CAR), it was found that the fixed effect regression was not suitable and therefore the random effect regression would be appropriate.

In order to see the effect of independent variables on the CAR dependent variable generally, a collective panel data analysis was performed considering all data. The results of the analysis show the power of the independent variables to explain the dependent variable.

Table 2. The power of independent variables to explain the CAR dependent variable without fixed or random panel data

R-squared	0.462457	Mean dependent var	16.52600
Adjusted R-squared	0.439942	S.D. dependent var	3.202123
S.E. of regression	2.396374	Akaike info criterion	4.629747
Sum squared resid	1096.838	Schwarz criterion	4.778171
Log likelihood	-453.9747	Hannan-Quinn criter.	4.689812
Durbin-Watson stat	1.218327		

The power of independent variables within the scope of analysis to explain the CAR dependent variable is $R^2 = 46.24\%$.

The Hausman test was carried out in the next step to determine whether the effects of the independent variables needed to establish the model are either random or fixed.

Because, in the panel data analysis, fixed effect model, random effect model and parameters used to see individual effects will be estimated. First, it is necessary to decide which of these two models (fixed effect, random effect) is statistically valid. For this, Hausman test was applied. In the Hausman test, the absence hypothesis is established as a random effect model, and the alternative hypothesis is established as a fixed effect model. In the Hausman test, the random effect model for the absence hypothesis, and the fixed effect model for the alternative hypothesis should be used.

Table 3. Panel data analysis between CAR and independent variables-Hausman Test

Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.
Hausman Test	10.74	9	0.2939

From the result of the test, the value of the Prob. (significance level) and the table value (α) were compared. In our study; since the Prob. = 0.2939 > 0.050, the H_0 hypothesis is acceptable.

So there is a random effect. In this case, it is necessary to estimate the model with a random effect. At this stage of the analysis, without discrimination according to the banks, interaction has been examined holistically. All data were taken into consideration and the random effects of independent variables were obtained for the CAR dependent variable. Random effect estimation results are given below.

Table 4. Random-effect panel data analysis between CAR and independent variables (Holistic)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	28.18374	6.046032	4.661527	0.0000
Banksize	0.005783	0.001349	4.288187	0.0000
Cost/Income	-0.050254	0.023498	-2.138672	0.0337
Assetdiv	-0.044358	0.014372	-3.086306	0.0023
Loans/Dep.	-0.049153	0.008748	-5.618572	0.0000
Liquid	0.156690	0.025049	6.255399	0.0000
Deriv./Eq	0.030764	0.017756	1.732632	0.0848
Largest	-0.043606	0.058473	-0.745739	0.4567
Second	-0.061992	0.059694	-1.038496	0.3004
Third	-0.054910	0.068714	-0.799112	0.4252
Weighted Statistics				
R-squared	0.426438	Mean dependent var		8.081806
Adjusted R-squared	0.399269	S.D. dependent var		2.672672
S.E. of regression	2.071503	Sum squared resid		815.3135
F-statistic	15.69592	Durbin-Watson stat		1.266388
Prob(F-statistic)	0.000000			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.481748	Mean dependent var		16.52600
Sum squared resid	1057.476	Durbin-Watson stat		0.976385

According to the results of the holistic data analysis, the coefficients and statistical significance of the independent variables on the CAR dependent variable are seen. In fact, when the table above is examined; the variables Banksize, Assetdiv, Loans / Dep., Liquid are statistically significant in holistic panel analysis. It is concluded that the concentration in capital ownership has no effect on CAR variable. The explanation power of the obtained model is 42.64%.

In the next step, it is analyzed whether capital ownership has an effect on CAR variable. This relationship was analyzed with Anova - one way variance analysis which was used to compare 3 and more groups and the following results are achieved.

Table 5. Relationship between CAR and ownership structure

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum	p
					Lower Bound	Upper Bound			
Gov.Cont.	30	15.48	2.32	0.42	14.61	16.35	13.08	23.22	
Prv. Dom.Cont.	95	16.74	3.91	0.40	15.94	17.54	12.78	34.49	0.14
Prv. For.Cont.	72	16.72	2.37	0.28	16.16	17.28	12.57	25.99	7
Total	197	16.54	3.22	0.23	16.09	16.99	12.57	34.49	

According to the results of the analysis, it is observed that capital ownership does not have a statistically significant difference in terms of CAR variable.

As a result of the test performed for the non-performing loans / equity (NPL/Equity) ratio, it was determined that fixed-effect regression was not appropriate and therefore random-effect regression would be appropriate.

In order to see the overall effect of independent variables on the NPL / Equity dependent variable, a collective panel data analysis was performed considering all data. The results of the analysis show the power of the independent variables to explain the dependent variable.

Table 6. The power of independent variables to explain the NPL / Equity dependent variable without the fixed or random panel data

R-squared	0.212892	Mean dependent var	21.76150
Adjusted R-squared	0.179924	S.D. dependent var	11.02995
S.E. of regression	9.988510	Akaike info criterion	7.484704
Sum squared resid	19056.13	Schwarz criterion	7.633128
Log likelihood	-739.4704	Hannan-Quinn criter.	7.544769
Durbin-Watson stat	0.535816		

The power of independent variables within the scope of analysis to explain the NPL/Equity dependent variable is $R^2 = 21.28\%$.

The Hausman test was applied in the next step to determine whether the effects of the independent variables required to establish the model are random or not.

Table 7. Panel data analysis between independent variables and NPL / Equity-Hausman Test

Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.
Hausman Test	10.87	9	0.2846

From the result of the test, the value of the Prob. (significance level) and the Table value (α) were compared. In our study; since the Prob. = 0.2846 > 0.050, H0 hypothesis can be accepted. So there is a random effect, can be called. In this case, it is necessary to estimate the model with a random effect. At this stage of the analysis, without discrimination according to the banks, interaction has been examined holistically. All data were taken into consideration and random effects of independent variables were obtained for the NPL / Equity dependent variable. Fixed effect estimation results are given below.

Table 8. Random-effect panel data analysis between independent variables and NPL / Equity (Holistic)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	12.88898	18.97243	0.679353	0.4977
Banksize	-0.016327	0.004506	-3.623230	0.0004
Cost/Income	0.099300	0.080359	1.235702	0.2181
Assetdiv	-0.040823	0.044899	-0.909218	0.3644
Loans/Dep.	-0.044659	0.027144	-1.645244	0.1016
Liquid	0.051849	0.079759	0.650065	0.5164
Deriv./Eq	-0.079403	0.053520	-1.483612	0.1396
Largest	0.109505	0.181234	0.604219	0.5464
Second	0.065932	0.188496	0.349777	0.7269
Third	-0.076197	0.220252	-0.345954	0.7298
Weighted Statistics				
R-squared	0.094785	Mean dependent var		4.944793
Adjusted R-squared	0.051907	S.D. dependent var		6.341090
S.E. of regression	6.174325	Sum squared resid		7243.235
F-statistic	2.210547	Durbin-Watson stat		1.179845
Prob(F-statistic)	0.023033			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.122616	Mean dependent var		21.76150
Sum squared resid	21241.74	Durbin-Watson stat		0.402316

According to the results of the holistic data analysis, coefficients and statistical significance of the independent variables on the NPL / Equity dependent variable are seen in the panel data. In fact, when the table above is analyzed, only, Banksize variable is statistically significant in the panel analysis. Description power of the model is 9.48 %.

At the next stage, it is analyzed whether capital ownership has an effect on the NPL / Equity variable. This relationship was analyzed with Anova - one way variance analysis which was used for 3 and more groups comparison and the following results were reached.

Table 9. Relationship between NPL / Equity and ownership structure

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum	p
					Lower Bound	Upper Bound			
Gov.Cont.	30	19.86	8.50	1.55	16.69	23.04	6.35	33.34	
Prv. Dom.Cont.	95	18.74	10.27	1.05	16.65	20.83	2.46	44.32	0.001
Prv. For.Cont.	72	26.56	11.32	1.33	23.90	29.22	7.02	62.84	
Total	197	21.77	11.01	0.78	20.22	23.32	2.46	62.84	

According to the results of the analysis, it is seen that capital ownership does not have a statistically significant difference in terms of NPL / Equity dependent variable.

In order to see the overall effect of the independent variables on the NPL / Loan dependent variable, a collective panel data analysis was performed considering all data. The results of the analysis are given in the table below.

Table 10. The explanation power the NPL/loan dependent variable of independent variables without fixed or random panel data

R-squared	0.156365	Mean dependent var	3.914000
Adjusted R-squared	0.121029	S.D. dependent var	2.008901
S.E. of regression	1.883413	Akaike info criterion	4.148005
Sum squared resid	677.5240	Schwarz criterion	4.296429
Log likelihood	-405.8005	Hannan-Quinn criter.	4.208070
Durbin-Watson stat	0.758243		

The explanation power the NPL/loan dependent variable of the independent variables in the analysis is $R^2=15.64\%$.

In order to establish the model, Hausman test was applied in the next step about whether the effects of the independent variables were random or not.

Table 11. Panel data analysis between independent variables and NPL / LOAN-Hausman Test

Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.
Cross-section random	16.063	9	0.00656

From the result of the test, the value of the Probe. (significance level) and the table value (α) were compared. In our study; since the Prob. = 0.00656 < 0.050, the H0 hypothesis can be rejected.

It can be said that it has a fixed effect. In this case it is necessary to estimate the model with a fixed effect. At this stage of the analysis, without discrimination according to the banks, interaction has been examined holistically. All data were taken into consideration and fixed effects of independent variables were obtained for the NPL / Loan dependent variable. Fixed effect estimation results are given below.

Table 12. Randomized panel data analysis between NPL / Loan and independent variables (Holistic)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Variable	6.945914	3.987447	1.741945	0.0833
C	-0.000666	0.001001	-0.665615	0.5066
Banksize	-0.029250	0.017586	-1.663241	0.0981
Cost/Income	-0.007285	0.009502	-0.766650	0.4443
Assetdiv	-0.041572	0.005703	-7.289502	0.0000
Loans/Dep.	0.037918	0.016988	2.232085	0.0269
Liquid	-0.010318	0.011148	-0.925559	0.3560
Deriv./Eq	0.028396	0.038045	0.746381	0.4565
Largest	0.039847	0.040238	0.990293	0.3234
Second	0.011257	0.047577	0.236600	0.8133

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)			
R-squared	0.654194	Mean dependent var	3.914000
Adjusted R-squared	0.597571	S.D. dependent var	2.008901
S.E. of regression	1.274392	Akaike info criterion	3.456162
Sum squared resid	277.7168	Schwarz criterion	3.934418
Log likelihood	-316.6162	Hannan-Quinn criter.	3.649705
F-statistic	11.55348	Durbin-Watson stat	1.451059
Prob(F-statistic)	0.000000		

According to the results of the holistic data analysis, coefficients and statistical significance of the independent variables on the NPL / Loan dependent variable in the panel data are seen. In fact,

when the table above is examined, the variable Assetdiv and Loans / Dep. is statistically significant in the panel analysis. The explanation power of the obtained model is 65.42%.

In the next stage, it is analyzed whether capital ownership has an impact on the NPL / LOAN dependent variable. This relationship was analyzed with Anova - one way variance analysis which was used to compare 3 and more groups and the following results are achieved.

Table 13. Relationship between NPL / Loan and ownership structure

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum	p
					Lower Bound	Upper Bound			
Gov.Cont.	30	3.29	1.25	0.23	2.82	3.75	1.21	6.13	0.147
Prv. Dom. Cont.	95	3.51	1.62	0.17	3.18	3.84	0.79	8.20	
Prv. For.Cont.	72	4.71	2.45	0.29	4.14	5.29	0.78	12.44	
Total	197	3.92	2.01	0.14	3.63	4.20	0.78	12.44	

According to the results of the analysis, it is observed that capital ownership does not have a statistically significant difference in terms of NPL / Loan variable.

In order to see the overall effect of the independent variables on the N(on+off) Balance-sheet Position / dependent variable, a batch panel data analysis was performed considering all the data. The analysis results show the power of independent variables to explain the dependent variable.

Table 14. The explanation power the N(on+off) Balance-sheet Position / Equity dependent variable of independent variables without fixed or random panel data

R-squared	0.964000	Mean dependent var	0.041500
Adjusted R-squared	1.000000	S.D. dependent var	8.697388
S.E. of regression	1.34E-15	Akaike info criterion	-65.61592
Sum squared resid	3.41E-28	Schwarz criterion	-65.46750
Log likelihood	6570.592	Hannan-Quinn criter.	-65.55585
Durbin-Watson stat	1.240961		

According to the panel data estimation results obtained from the combined data; some independent variables have a significant effect on the N(on+off) Balance-sheet Position / Equity dependent variable ($p < 0.05$). The explanatory power of the variables is $R^2 = 96.4\%$.

The power of independent variables within the scope of analysis to explain the N(on+off) Balance-sheet Position / dependent variable is $R^2 = 96.4\%$.

The Hausman test was carried out in the next step to determine whether the effects of the independent variables needed to establish the model are either random or fixed.

Because with the fixed effect and random effect models used to see individual effects in panel data analysis, the parameters will be estimated. First, it is necessary to decide which of these two models (fixed effect, random effect) is statistically valid. For this, Hausman test was applied. The Hausman test is set to absence hypothesis "random effect model" should be used and the alternative hypothesis is "fixed effect model" should be used.

Table 15. Panel data analysis between independent variables and N(on+off) Balance-sheet Position / Equity -Hausman Test

Test Summary	χ^2	s.d	Prob.
Hausman Test	10084.316522	9	0.0001

Prob. (Significance level) value and Table value (α) were compared from the output obtained from the test. In our study; H_0 hypothesis can be rejected since Prob.= 0.0001 <0.050.

So it can be said that there are fixed effect. In this case, it is necessary to estimate the model with fixed effect. In the first stage, the interaction was examined in a holistic manner without discrimination according to the banks. Considering all the data together, fixed effects of independent variables were obtained for N(on+off)Balance-sheet Position / Equity. Fixed effect estimation results are given below.

Table 16. Fixed panel data analysis between N(on+off) Balance-sheet Position / Equity and independent variables (Holistic)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-8.93E-15	7.14E-15	-1.250939	0.0127
Banksiz	0.000000	1.79E-18	0.000000	1.0000
Cost/Income	-1.17E-17	3.15E-17	-0.372983	0.7096
Assetdiv	-2.12E-17	1.70E-17	-1.249382	0.0132
Loans/Dep.	5.31E-18	1.02E-17	0.520781	0.6032
Liquid	2.32E-17	3.04E-17	0.763626	0.4461
Deriv./Eq	1.000000	1.99E-17	5.01E+16	0.0001
Largest	1.01E-16	6.81E-17	1.482733	0.1400
Second	9.20E-17	7.20E-17	1.277282	0.2032
Third	1.24E-16	8.51E-17	1.453999	0.1478
Effects Specification				
Cross-section fixed (dummy variables)				
R-squared	0.995400	Mean dependent var		0.041500
Adjusted R-squared	1.000000	S.D. dependent var		8.697388
S.E. of regression	2.28E-15	Akaike info criterion		-64.45755
Sum squared resid	8.89E-28	Schwarz criterion		-63.97930
Log likelihood	6474.755	Hannan-Quinn criter.		-64.26401
F-statistic	1.03E+32	Durbin-Watson stat		1.497445
Prob(F-statistic)	0.000000			

According to the results of the holistic data analysis, the coefficients and statistical significance of the independent variables in the panel data are seen on the N(on + off) Balance-sheet Position / Equity dependent variable. Indeed, when the above table is examined; The variables Assetdiv and Deriv./EQ were statistically significant on the basis of individual and non-periodic banks in panel analysis.

Table 17. Relationship between N(on+off) Balance-sheet Position / Equity and ownership structure

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum	p
					Lower Bound	Upper Bound			
Gov.Cont.	30	1.0033	3.61286	.65961	-.3457	2.3524	-4.20	10.70	0.588
Prv. Dom. Cont.	95	.3495	11.58780	1.18888	-2.0111	2.7100	-13.10	100.50	
Prv. For. Cont.	72	-.7528	5.26252	.62019	-1.9894	.4839	-17.50	11.80	
Total	197	.0462	8.76246	.62430	-1.1850	1.2774	-17.50	100.50	

According to the results of the analysis, it is observed that capital ownership does not have a statistically significant difference in terms of N(on+off) Balance-sheet Position / Equity variable.

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

It is possible to summarize the results of this study as follows.

Table 14. Relationship between dependent and independent variables

Dependent variable	Effective variables	Description power of the model	Effect of capital ownership	Effect of capital concentration
CAR	Banksize*** Loans/Dep. ** Liquid*	42.6	no	no
NPL/Equity	Banksize***	9.48	no	no
NPL/Loans	Loans/Dep.**	65.42	no	no
N(on+off) Balance-sheet Position / Equity	Assetdiv* Deriv./Eq*	99.45	no	no

*Affecting a single dependent variable **Affecting 2 dependent variable *** Affecting 3 dependent variable

N(on+off)Balance-sheet Position / Equity, which is considered as a risk indicator, is the data with the highest explanatory power by the independent variables included in the analysis. NPL / Loans is the second dependent variable with the highest explanatory power by independent variables.

One of the most striking points in the study is that the Banksize variable included in the analysis as an independent variable and 3 risk indicators are in a meaningful relationship. In addition to this variable, Loans/Dep. variables have a significant effect on 2 dependent variables.

In the framework of the data obtained from the analysis, there was no effect of capital ownership and capital concentration on the risk taking tendency of the banks in the Turkish Banking Sector.

In the light of the findings of the study, it is seen that the shareholding structure of the banks has no effect on risk taking, but the following conclusions have been reached:

- Banks will be able to manage foreign exchange risk at the highest level if they manage 6 independent variables within the scope of this study effectively.
- In the second stage, effective management of these independent variables will also lead to a significant reduction in credit risk.

On the other hand, the following results were also obtained:

- The effect of the relevant independent variables on the improvement and maintenance of capital adequacy is relative,
- Regarding the negative impact of non-performing loans on equity, the effect of independent variables within the scope of the study is negligible.

In the literature, there are different findings about the effects of ownership concentration and ownership structure on risk taking. In fact, it is expected that the tendency to take risk in the banks owned by the public sector is high. In the literature, it is seen that the opposite results have been reached. In this study, it is concluded that there is no relationship between the ownership structure of the public and the risk taking tendency. While the expectation between the level of concentration in the bank ownership structure and the tendency to take a risk was the same way, it was concluded that there was no relationship in this study.

In terms of the Turkish banking sector, it is thought that one of the most important factors in obtaining these results is that the legislation related to the sector contains very strict rules and that the audit is performed by a single institution. Because there have been two major financial crises in Turkey in November 2000 and February 2001. In 2001, the supervisory authority (Banking Regulation and Supervision Agency - BRSA) started its activities. On the other hand, a new banking law was enacted in 2015 following the crises, especially considering the legislation of developed countries. BRSA has prepared and implemented secondary regulations in a short time.

The legal regulations governing the Turkish Banking Sector contain strict rules and serious sanctions. The supervisory authority has been working very effectively since its establishment. In this context, it is thought that the concentration of ownership and ownership structure do not affect the risk taking tendency in Turkish banks.

REFERENCES

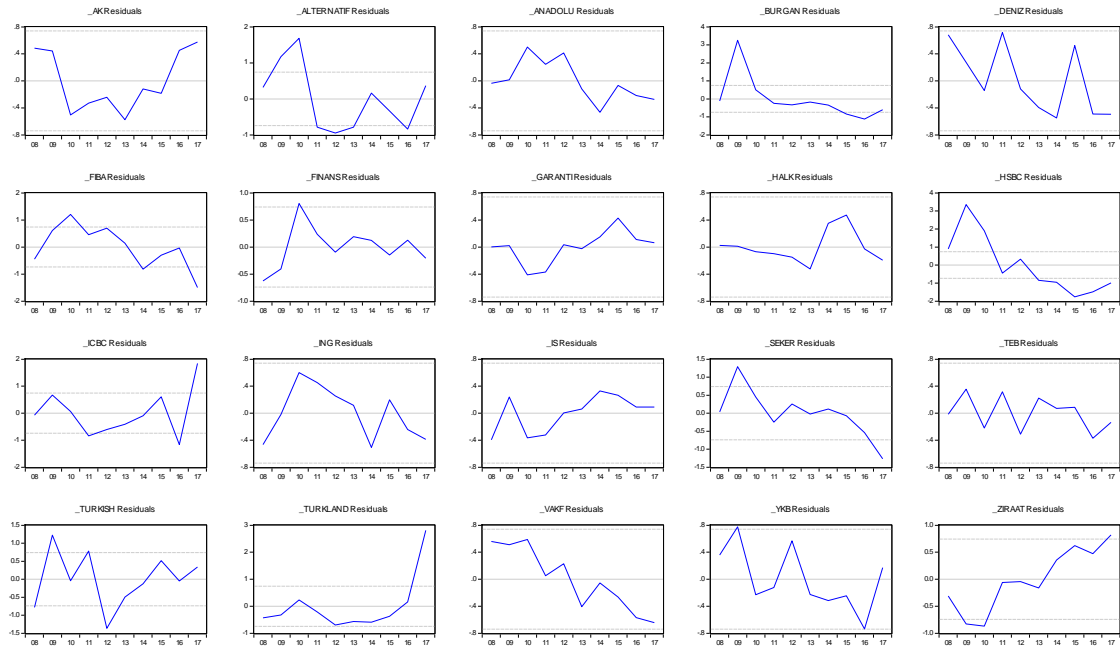
- Aghion, P., Tirole, J. (1997). Formal and real authority in organizations. *Journal of Political Economy*, 55, 1–27. doi: <https://doi.org/10.1086/262063>
- Altunbas, Y., Evans L., and Molyneux, P. (2001). Bank ownership and efficiency. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(4), 926-954. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/2673929?seq=1>
- Altunbas, Y., Gardener, E. P.M., Molyneux, P., and Moore, B. (2001). Efficiency in European banking. *European Economic Review*, 45(10), 1931–1955. doi.org/10.1016/S0014-2921(00)00091-X
- Anderson, R. C., and Fraser, D. R.(2000), Corporate control, bank risk taking, and the health of the banking industry. *Journal of Banking & Finance*, 24, 1383-1398. doi.org/10.1016/S0378-4266(99)00088-6
- Angkinand, A., and Wihlborg,C. (2010). Deposit insurance coverage, ownership, and banks' risk-taking in emerging markets. *Journal of International Money and Finance*, 29, 252–274. doi.org/10.1016/j.jimonfin.2009.08.001
- Barry,T.A., Lepetit,L., and Tarazi,A. (2011). Ownership structure and risk in publicly held and privately owned banks. *Journal of Banking & Finance*, 35, 1327-1340. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2010.10.004
- Berger, A., Clarke, G., Cill, R., Klapper, L., and Udell, G. (2005). Corporate governance and bank performance: a joint analysis of the static, selection, and dynamic effects of domestic, foreign, and state ownership. *Journal of Banking and Finance*, 29, 2179–2221. doi.org/10.1596/1813-9450-3632
- Bliss, R., and Flannery, M. (2002). Market discipline in the governance of US bank holding companies: monitoring vs. influencing. *European Finance Review*, 6(3), 361– 396. <https://doi.org/10.1023/A:1022021430852>
- Bonin, J.P., Hasan, I., and Wachtel, P. (2005). Bank performance, efficiency and ownership in transition countries. *Journal of Banking and Finance*, 29, 31–54. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2004.06.015

- Caprio, G., and Martinez-Peria, M.S. (2000). *Avoiding disaster: policies to reduce the risk of banking crises*. Egyptian Center for Economic Studies (ECES). Working Paper 47. Publication Number: ECESWP47-E Retrieved from: http://www.eces.org.eg/cms/NewsUploads/Pdf/2019_1_7-22_22_38SSS.pdf
- Claessens, S., Demircuc-Kunt, A., and Huizinga, H. (2001). How does foreign entry affect the domestic banking market?, *Journal of Banking and Finance*, 25, 891–911. Retrieved from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2894623
- Clarke, G. R. G., Cull, R., and Shirley, M. M. (2005). Bank privatization in developing countries: A summary of lessons and findings. *Journal of Banking & Finance*, 29, 1905–1930. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2005.03.006
- Demsetz, H. and Lehn, K. (1985), The Structure of Corporate Ownership: Causes and Consequences. *Journal of Political Economy*, 93, 1155-1177. doi.org/10.1086/261354
- Dong, Y., Meng, C., Michael Firth, M., and Wenxuan Hou, W. (2014). Ownership structure and risk-taking: comparative evidence from private and state-controlled banks in China. *International Review of Financial Analysis*, 36, 120-130. doi.org/10.1016/j.irfa.2014.03.009
- Erginbay, U. (2015). Panel Veri Ekonometrisi Üzerine Genel Bir Bakış. doi:10.13140/RG.2.1.4966.1920
- Fungacova, Z., and Solanko, L. (2008). Risk taking by Russian banks: Do location, ownership and size matter?. *BOFIT Working Paper No. 21/2008*. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/risk-taking-by-russian-banks-do-location-ownership-and-size-matter>
- Garcia-Marco, T., and Robles-Fernández, M.D. (2008). Risk-taking behavior and ownership in the banking industry: The Spanish evidence. *Journal of Economics and Business*, 60(4), 332–354. doi.org/10.1016/j.jeconbus.2007.04.008
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*, 5th Ed., New York: Prentice Hall.
- Haw, I. M., Ho, S. M., Hu, B., and Wu, D. (2010). Concentrated control, institutions, and banking sector: An international study. *Journal of Banking & Finance*, 34, 485–497. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2009.08.013
- Iannotta, G., Nocera, G., and Sironi, A. (2007). Ownership structure, risk and performance in the European banking industry. *Journal of Banking and Finance*, 31, 2127–2149. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2006.07.013
- Iannotta, G., Nocera, G., and Sironi, A. (2013). The impact of government ownership on bank risk. *Journal of Financial Intermediation*, 22, 152-176. doi.org/10.1016/j.jfi.2012.11.002
- Isik, I., and Hassan, M. K. (2002). Cost and profit efficiency of the Turkish banking industry: An empirical investigation. *The Financial Review*, 37(2), 257–279. doi.org/10.1111/1540-6288.00014
- Jensen, M.C., and Meckling, W.H., (1976). Theory of the firm: managerial behavior, agency cost and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3, 305–360. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-009-9257-3_8

-
- John, K., Litov, L., and Yeung, B. (2008). Corporate governance and risk-taking. *Journal of Finance*, 63, 1679–1728. doi.org/10.1111/j.1540-6261.2008.01372.x
- Kennedy, P. (2006). *Ekonometri Klavuzu*, (çev. Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz). Ankara: Gazi Yayınevi.
- Kwan, H.K. (2004). Risk and return of publicly held versus privately owned banks. *Economic Policy Review*, 10, 97–107. Retrieved from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=787884
- Laeven,L., (1999), Risk and efficiency in East Asian banks. *World Bank Discussion Paper*, No:2255. doi.org/10.1596/1813-9450-2255
- Laeven,L., and Levine,R.(2006). Corporate governance, regulation, and bank risk taking, *Working Paper*, 1-56. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/Ross_Levine/publication/267566498_Corporate_Governance_Regulation_and_Bank_Risk_Taking/links/5523c95b0cf2b351d9c336a9/Corporate-Governance-Regulation-and-Bank-Risk-Taking.pdf
- Laeven, L., and Levine, R. (2009). Bank governance, regulation, and risk taking. *Journal of Financial Economics*, 93, 259–275. doi.org/10.1016/j.jfineco.2008.09.003
- Liu,Y., Brahma,S., and Boateng, A. (2019). Impact of Ownership Structure and Ownership Concentration on Credit Risk of Chinese Commercial Banks. *International Journal of Managerial Finance*, 2(16), 253-272. doi.org/10.1108/IJMF-03-2019-0094
- Micco, A., Ugo, P., and Monica, Y. (2007). Bank ownership and performance: Does politics matter? *Journal of Banking and Finance*, 31, 219–241. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2006.02.007
- Nichols, D., Wahlen, J., and Wieland, M. (2009). Publicly-traded versus privately-held: implications for conditional conservatism in bank accounting. *Review of Accounting Studies*, 14, 88–122. Retrieved from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11142-008-9082-3>
- Pazarlıoğlu, M. V., and Özlem K. G. (2007). Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(508), 35-43. Retrieved from: http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820004080_4.pdf
- Saunders, A., Strock, E., and Travlos, N. (1990). Ownership structure, deregulation, and bank risk taking. *Journal of Finance*, 45 (2), 643–654. doi.org/10.1111/j.1540-6261.1990.tb03709.x
- Shehzad, C. T., de Haan, J., and Scholtens, B. (2010). The impact of bank ownership concentration on impaired loans and capital adequacy. *Journal of Banking & Finance*, 34(2), 399–408. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2009.08.007
- Shirley, M., and Nellis, J. (1991). Public enterprise reform: The lessons of experience. *World Bank discussion papers*, No. WDP 119. Retrieved from: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/156711468779074142/pdf/multi-page.pdf>
- Shleifer, A., and Vishny, R. (1986). Large shareholders and corporate control. *Journal of Political Economy*, 94, 461–488. doi.org/10.1086/261385
-

- Shleifer, A., and Vishny, R.W. (1997). A survey of corporate governance. *Journal of Finance*, 52, 737–783. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1540-6261.1997.tb04820.x>
- Srairi, S. (2013). Ownership structure and risk-taking behavior in conventional and islamic banks: evidence for mena countries. *Borsa Istanbul Review*, 13, 115-127. doi.org/10.1016/j.bir.2013.10.010
- Swamy, P. A. V. B. and Arora, S. S. (1972). The Exact Finite Sample Properties of the Esitmator of Coefficients in the Error Components Regression Model, *Econometrica*, 40(2), 261- 275. doi: 10.2307/1909405

Appendix 1: Unit Root Tests (Analysis of Residues)

Appendix 2: Definitions of Variables

Dependent variable	- Capital adequacy ratio (CAR)	Equity / Credit risk + Market risk + Operational risk
	- Non-performing loans / equity (NPL/EQ)	Non-performing loans / equity (NPL/EQ)
	- Non-performing loans / Total Loans (NPL/Loans)	Non-performing loans / Total Loans (NPL/Loans)
	N(on+off) Balance-sheet Position / Equity	N(on+off) Balance-sheet Position / Equity
Independent variable	- Bank size (US \$) (Banksize)	Total assets of bank / Total assets of banking sector
	- Cost-to income ratio (Cost/Income)	All costs / All revenues
	- Asset diversity (ASSETDIV)	$1 - \frac{\text{Net Loans} - \text{Other Income Assets}}{\text{Total Income Assets}}$
	- Total loans to total deposits (Loans/Dep.)	(Net Loans-Other Return Assets) / (Total Return Assets)
	- Liquid assets (Liquid)	Total loans/Total deposit
	- Derivative / equity (Deriv./EQ)	Liquid assets / Total assets
	- The percentage of shares owned by the top three shareholders	Total derivative contracts / Equity
	- Largest shareholder (Largest)	- Largest shareholders rate / total equity
	- Second shareholders (Second)	- Second shareholders rate / total equity
	- Third shareholders (Third)	- Third shareholders rate / total equity
Dummy	- Government control (↑ 50%) (Gov.Cont.)	Capital amount of the state / total equity
	- Private-foreign control (↑ 50%) (Prv.Dom.Cont.)	Foreign private equity / total equity
	- Private-domestic control (↑ 50%) (Prv. For.cont.)	Domestic private equity / total equity

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışmada, bankaların ortaklık yapısı ile risk alma eğilimi arasında bir ilişki olup olmadığı ele alınmaktadır. Bankaların ortaklık yapısına bakılırken, hem kamu, hem yerli özel sermayeli hem de yabancı özel sermayeli banka ayrımı dikkate alınmakta ve ortaklık yapısındaki yoğunlaşmaya öncelik verilmektedir. Bu çalışmanın amacı, bankaların ortaklık yapısının bankaların risk almalarını nasıl etkilediğine ilişkin mevcut literatüre katkıda bulunmaktır.

Çalışmaya dahil edilen her bankanın 2008-2017 sonu verileri dikkate alınmıştır. Çalışmada analiz döneminde faaliyet gösteren bankalardan çok şubeli mevduat bankalarının verileri esas alınmıştır. Tek şubeli bankalar, yeni açılan bankalar ile kalkınma ve yatırım bankaları analiz dışında tutulmuştur. Bu bağlamda analizde, 10 yıllık döneme ilişkin 20 mevduat bankasına ait 14 farklı değişkenden oluşan toplam 2800 değişken kullanılmıştır. Analizde dikkate alınan 20 bankadan 3'ü kamu, 11'i yerli özel ve 6'sı yabancı özel sermayeli bankadır. 2017 yıl sonu itibarıyla analiz kapsamındaki bankaların toplam sektör payı % 91,89'dur.

Çalışmadaki temel hipotezler şunlardır:

Ho: Büyük hissedarların risk alma üzerinde bir etkisi yoktur.

H1: Büyük hissedar paylarının risk almada etkisi vardır.

Çalışma kapsamındaki bankaların incelen döneme ilişkin finansal verilerinden bağımlı ve bağımsız değişken olarak analize dahil edilenler aşağıda yer almaktadır:

Bağımlı değişken	- Sermaye Yeterliliği Rasyosu (SYR)
	- Takipteki Krediler / Toplam Özkaynak
	- Takipteki Krediler / Toplam Krediler
	- Toplam Bilanço Pozisyonu / Toplam Özkaynak
Bağımsız değişken	- Banka Aktif Büyüklüğü (US \$)
	- Maliyet Gelir Rasyosu
	- Aktif Çeşitlendirmesi
	- Toplam Krediler / Toplam Mevduat
	- Likit Aktifler
	- Türev Ürünler / Özkaynak
	- İlk üç hissedarın sahip olduğu hisse oranı - En büyük hissedar - İkinci büyük hissedar - Üçüncü büyük hissedar
Kukla veri	- Kamunun Kontrolü (↑ 50%)
	- Yabancı Özel Sermayenin Kontrolü (↑ 50%)
	- Yerli Özel Sermayenin Kontrolü (↑ 50%)

Panel verileri analizinde önce, analizde kullanılacak verilerin durağan olup olmadığı kontrol edilmiş ve birim kök testleri yapılmıştır. Analizde kullanılacak durağan olmayan her veri için, gerekli seviyelerdeki farklar alınarak durağan hale getirilmiş ve böylece analize uygun veriler elde edilmiştir. Panel veri analizi için ön koşullardan biri olan birim kök testi sonucunda, panel verilerinin hem ADF hem de PP testleri sonucunda durağan olduğu sonucuna varılmıştır (p < 0.05). Bu çalışmanın sonuçlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Risk göstergesi olarak kabul edilen bağımlı değişkenlerden N(on + off) Bilanço Pozisyonu / Özkaynaklar rasyosu, analize dahil edilen bağımsız değişkenler tarafından en yüksek açıklayıcı güce sahip olan veridir. Bağımlı değişkenler arasında yer alan Takipteki alacaklar / Krediler rasyosu ise bağımsız değişkenler tarafından en yüksek açıklayıcı güce sahip ikinci bağımlı değişkendir.

Çalışmadaki en çarpıcı noktalardan biri, analize bağımsız değişken olarak dahil edilen banka aktif büyüklüğü değişkeninin ve 3 risk göstergesinin anlamlı bir ilişki içinde olmasıdır. Bu değişkene ek olarak, Krediler / Mevduat değişkeninin 2 bağımlı değişken üzerinde önemli bir etkisi vardır.

Analizden elde edilen veriler çerçevesinde, sermaye sahipliği ve sermaye yoğunlaşmasının Türk Bankacılık Sektöründeki bankaların risk alma eğilimi üzerinde bir etkisi olmadığıdır. Türk bankaların ortaklık yapısının risk almaları üzerinde bir etkisinin olmadığı çalışmada ulaşılan sonuç olmakla birlikte, aşağıda yer alan önemli sonuçlara ulaşılmıştır:

- Bankalar bu çalışma kapsamında 6 bağımsız değişkeni etkin bir şekilde yönetmeleri durumunda kur riskini en üst düzeyde yönetebileceklerdir.

- İkinci aşamada, bu bağımsız değişkenlerin etkin yönetimi, kredi riskinde önemli bir azalmaya yol açacaktır.

Öte yandan bu sonuçlara ek olarak, aşağıdaki sonuçlar da elde edilmiştir:

- İlgili bağımsız değişkenlerin sermaye yeterliliğinin geliştirilmesi ve sürdürülmesi üzerindeki etkisi görecelidir,

- Takipteki kredilerin özkaynak üzerindeki olumsuz etkisi ile ilgili olarak bağımsız değişkenlerin çalışma kapsamındaki etkisi ihmal edilebilir düzeydedir.

Literatürde bankalarda ortaklık yapısının risk alma üzerindeki etkileri hakkında farklı bulgular bulunmakta ve zıt sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise ortaklık yapısı ile risk alma eğilimi arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde banka sahiplik yapısındaki yoğunlaşma düzeyi ile risk alma eğilimi arasında aynı yönlü gelişim olacağı şeklinde beklenti olsa da, bu çalışmada bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Türk bankacılık sektörü açısından bu sonuçların alınmasında en önemli faktörlerden birinin sektöre ilişkin mevzuatın çok katı kurallar içermesi ve denetimin tek bir kurum tarafından yapılmasının olduğu düşünülmektedir.

COVID-19'UN BİST 100'DEKİ ŞİRKETLERİN MALİ TABLOLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ORAN YÖNTEMİ İLE ANALİZİ

Zekeriya DEMİR¹

Atıf/©: Demir, Z. (2020). Covid-19'un BİST 100'deki şirketlerin mali tabloları üzerindeki etkisinin oran yöntemi ile analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 408-438. doi: 10.17218/hititsosbil.810202

Özet: Bu çalışmanın amacı, Covid-19'un etkilerini, BIST 100 şirketlerinin mali tabloları üzerinden oran yöntemi ile analiz etmektir. Çalışmada kullanılan veriler, Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) elde edilmiş olup, elde edilen veriler karşılaştırmaya ve analize uygun hale getirildikten sonra, Microsoft (MS) Excel bilgisayar programı yardımı ile analiz edilmiştir. Bu çalışma literatür incelemesi sonucunda ulaşılabildiği kadarıyla BIST 100'de Covid-19'un mali tablolar üzerindeki etkisini oran yöntemiyle analiz eden ilk çalışma olup, oran analizi konusunda yapılmış çalışmalara göre şirket ve sektör sayısı itibarıyla en geniş kapsamlı çalışmalardan birisidir. Analiz sonucunda, enerji, imalat, toptan ve perakende sektörlerinde likidite oranlarında iyileşme olurken, diğer sektörlerde bozulma olduğu tespit edilmiştir. Mali yapı oranları açısından, imalat, teknoloji, ulaştırma ve haberleşme sektörlerindeki oranların geçen yıla göre daha iyi olduğu görülmüştür. Varlık kullanım oranları toptan ve perakende sektörü hariç diğer sektörlerde bozulmuştur. Enerji, teknoloji, toptan ve perakende sektörü hariç diğer sektörlerde, dönem karlarının düştüğü, teknoloji sektörü dışında tüm sektörlerde ticari borç ödeme süreleri ile alacak tahsil sürelerinin kriz dönemlerine uygun olarak Covid-19 etkisi ile uzadığı tespit edilmiştir. Özetle, Covid-19'un BIST 100'de yer alan şirketlerin mali tablo oranlarını etkilediği ve bu bulguların yapılan diğer çalışmalarla uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, BIST 100, Oran Yöntemi, Mali Tablo Analizi

Citation/©: Demir, Z. (2020). Analysis of the impact of Covid-19 on the financial statements of companies in BIST 100 by ratio method. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 408-438. doi: 10.17218/hititsosbil.810202

Analysis of the Impact of Covid-19 on the Financial Statements of Companies in BIST 100 by Ratio Method

Abstract: The purpose of this study is to analyze the effects of Covid-19 on the financial statements of BIST 100 companies with the ratio method. The data used in the study was obtained from the Public Disclosure Platform (KAP), and after the obtained data was made suitable for comparison and analysis, it was analyzed with the help of Microsoft (MS) Excel computer program. This study is the first study to analyze the effect of Covid-19 on financial statements in BIST 100 as far as it can be reached as a result of the literature review, and it is one of the most comprehensive studies in terms of the number of companies and sectors according to the studies on rate analysis. As a result of the analysis, it was determined that while there was an improvement in the liquidity ratios in the energy, manufacturing, wholesale and retail sectors, there was a deterioration in other sectors. In terms of financial structure rates, it has been observed that the rates in the manufacturing, technology, transportation and communication sectors are better than last year. Asset utilization rates deteriorated in other sectors except wholesale and retail sectors. It has been determined that in other sectors except energy,

technology, wholesale and retail sector, period profits have decreased, and commercial debt payment periods and receivables collection periods have been extended with the effect of Covid-19 in accordance with crisis periods in all sectors except the technology sector. In summary, it has been concluded that Covid-19 affects the financial statement rates of companies included in BIST 100 and these findings are consistent with other studies.

Keywords: Covid-19, ISE 100 (BIST 100), Financial Ratio Analysis , Financial Statement Analysis

1. GİRİŞ

Covid-19 salgını bütün ülke ekonomilerini olduğu gibi Türkiye ekonomisini ve dolayısı ile şirketlerini de ciddi anlamda etkilemiştir. Covid-19'un, ekonomik etkilerini ortaya koyabilmek için yapılan çalışmalar, süre ve belirsizlik gibi çok önemli iki kısıtla karşı karşıyadır. Süre kısıtı, salgının başlamasından bu yana geçen sürenin kısalığından kaynaklanırken, belirsizlik kısıtı, salgının ne zaman biteceği ve yaygınlığına ilişkin tahmin yapılamaz oluşu ya da yapılan tahminlerin çok kısa sürede boşa çıkmasından kaynaklanmaktadır. Gönültaş'ın (2020) aktardığına göre, OECD Haziran'da yüzde 6 olarak açıklamış olduğu küresel küçülme tahminini yüzde 4,5, 2021 büyüme rakamlarını da yüzde 5,2'den yüzde 5'e düşürmüştür. Benze şekilde 2020 için ülkeler bazındaki küçülme tahminlerini de, ABD için, yüzde 7,3'ten 3,8'e, Avrupa bölgesi için yüzde 9,1'den 7,9'a, Türkiye için yüzde 4,8'den yüzde 2,9'a ve Çin için yüzde 2,6 küçülme tahminini de yüzde 1,8 büyüme olarak revize etmiştir. OECD tarafından, Haziran ayında yapılan tahminlerin Eylül ayında ciddi anlamda revize edilmesi de yukarıda işaret edilen tahmin yapma güçlüğüne işaret etmektedir. Ancak bütün bu belirsizliklere rağmen, hem makro hem de mikro düzeyde yapılan çalışmalarla, salgının ekonomik etkilerinin tahmin edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, BIST 100'de işlem gören şirketlerin Covid-19'dan ne şekilde etkilendiklerini 2020 yılı ilk yarı mali (finansal) tabloları üzerinden oran yöntemi ile analiz etmektir. BIST 100 şirketlerinin seçilmesinde hem mali tablolarının ulaşılabilir olması hem de literatürde doğrudan Covid-19'un şirket mali tabloları üzerinden analiz edilen çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olması etkili olmuştur. Çalışmanın araştırma sorusu, Covid-19'un BIST 100 şirketleri mali tablolarını etkileyip etkilemediği olup, bu sorunun cevabı aranmıştır. Yapılan çalışma sonunda, Covid-19'un BIST 100'de işlem gören ve çalışma kapsamına alınan şirketlerin mali tablolarını sektörler itibariyle farklı şekillerde de olsa etkilediği, bu etkinin daha net görülebilmesi için, 2020 yılı tam set mali tablolar ile benzer bir çalışmanın yapılmasının literatüre katkı sağlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada öncelikle, Covid-19'un ekonomik etkilerine ilişkin bir makro değerlendirme yapılmış, sonrasında mali tablolar analizinde kullanılan yöntemler ve oran analizi ile ilgili kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Literatür araştırması bölümünde, lokal ve global krizler ile Covid-19 salgınının ülke ekonomilerine vermiş oldukları zararlar ile bu zararların şirket mali tablolarındaki etkilerini oran yöntemiyle inceleyen çalışmalar değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, KAP'tan elde edilmiş olup, elde edilen veriler karşılaştırmaya ve analize uygun hale getirildikten sonra, Microsoft (MS) Excel bilgisayar programı yardımı ile analiz edilmiştir. Oran yöntemi ile analiz edilen ve seçilen oranlardan elde edilen sonuçlar sektörler itibariyle değerlendirilmiş ve Covid-19'un etkileri ile ilgili ulaşılan sonuçlar ve öneriler paylaşılmıştır.

2. COVID-19'UN EKONOMİK ETKİLERİNE İLİŞKİN MAKRO DEĞERLENDİRME

Fernandes'e (2020) göre, Covid-19 salgınından tüm sektörler etkilenecek ancak sonuçları ülkeler ve ekonomiler genelinde eşit olmayacaktır. Salins'in (2020) tahminlerine göre Covid-19'un GSMH

üzerindeki olumsuz etkileri en fazla, İtalya, İngiltere, Fransa, Arjantin, Hindistan, Meksika, Güney Afrika ve Rusya'da görülmektedir. Diğer taraftan, küresel ticaretteki daralma (WTO tahmini yüzde 32) ve tedarik zincirindeki aksama (yüzde 75), hem ihracatçı ülkeleri hem de ithalatçı ülkeleri etkilemiş ve imalat şirketleri için maliyetleri artırmıştır. Bu nedenle bazı şirketler, tedarik zincirindeki bu aksaklıkların etkilerini telafi etmek için, daha fazla maliyete katlanmak suretiyle, farklı ülkelerde üretim tesisleri veya tedarikçilere sahip olmayı tercih etmektedirler. Fernandes'in tahminlerine göre, salgının Mayıs sonunda bitmesi halinde, incelenen ülkeler için (30 ülke) GSYİH'ya etkisi eksi yüzde 2,5, üç aylık kapatma olması durumunda, yüzde 6,2 ve dört buçuk aylık kapatma olması (Temmuz sonuna kadar) durumunda ise, yüzde 10,4 olması beklenmektedir. Fernandes'in tahminleri ile Salins (2020) tarafından yer verilen ülkelerdeki (İtalya, İngiltere, Fransa, Arjantin, Hindistan, Meksika, Güney Afrika) GSMH'daki küçülme gerçekleştirmelerinin uyumlu olduğu görülmektedir. İstihdam açısından da, daha genç ve daha az eğitilmiş çalışanların işlerini kaybetme ihtimali daha yüksek görünmektedir.

Covid-19 kaynaklı ekonomik belirsizlik ve daralmalar nedeniyle şirketlerin yükümlülüklerini yerine getirmeleri açısından ciddi temerrüt ve iflas riskleri getireceği beklenmektedir. Allianz ve Euler Hermes tarafından yapılan çalışmalara göre, 2020 sonu ile 2021'in ilk yarısında şirket iflaslarında yüzde 35 gibi önemli bir artış beklenmekte olup, bu oran 2009'dan bu yana beklenen en yüksek orandır. Covid-19, bilgi teknolojileri, ilaç ve temel gıda sektörü hariç diğer sektörleri krize karşı daha kırılgan hale getirmiştir. Diğer taraftan Covid-19'un, üretim, tedarik ve tüketim zincirinde ortaya çıkardığı aksaklıklar nedeniyle, salgın döneminden sonra şirketlerin ciddi anlamda bir işletme sermayesine ihtiyaçları olacağı görülmektedir. İflasların en yoğun yaşanacağı ülkeler sırasıyla, ABD, Brezilya, Çin, İngiltere, İspanya, İtalya, Belçika ve Fransa'dır. 2020 yılının ilk yarısında şirket iflaslarının yüzde 4 oranında azaldığı görülmektedir. Bunun nedenlerine bakıldığında, bazı ülkelerde, mahkemelerin çok fazla dijitalleşmemesi nedeniyle iflas başvurularının hızlı bir şekilde sonuçlandırılmaması, hükümetler tarafından açıklanan ekonomik paketlerin şirketlerin likidite ihtiyacını azaltması ve iflas başvurularına getirilen yasal kısıtlamalardan kaynaklandığı görülmektedir (Allianz,2020a, Euler Hermes, 2020a). Lemerle'ye (2020) göre, şirket iflasları hem sayı hem de tutar olarak artmaktadır. İflasların, Batı Avrupa'da perakende ve hizmetler sektörü, Kuzey Amerika'da enerji ve perakende, Asya'da ise inşaat sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sektörlerin tedarik zincirinde yer alan şirketlerin, temerrüt ve iflas risklerini ciddi olarak takip etmeleri ve yönetmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde batan şirketler, tedarik zincirindeki diğer şirketleri de peşinden sürükleyebilir.

Allianz (2020b) tarafından yapılan araştırmaya göre, Covid-19 salgınının etkisiyle, 2020 yılının birinci çeyreğinde 126 sektörün risk derecelendirmesinde düşüş yaşandığı ve bu sayının 2012 yılından beri en yüksek sayı olduğu belirtilmektedir. Bu düşüş, Covid-19'un, talep, karlılık ve likidite üzerindeki etkilerinden kaynaklanmaktadır.

İşletmeler açısından operasyonel ve sabit giderlerin karşılanması için alacakların vadesinde tahsil edilmesi önemli olmakla birlikte kriz dönemlerinde daha da önemli hale gelmektedir. Livinec ve Ayme-Dolla'ya (2017) göre, en uzun alacak tahsil süreleri Türkiye ile birlikte, İtalya, Yunanistan ve Çin olarak karşımıza çıkmakta ve Türkiye, Suudi Arabistan ve Çin'de vadeler uzamaya devam etmektedir. Uzayan bu vadeler, şirketlerin işletme sermaye gereksinimlerini artıracığı için, bu ülkelerde ödeme vadelerinin kontrolü ve iyileştirilmesi önemli bir öncelik olarak ele alınmalıdır.

Mesbahi ve Lemerle'ye (2017) göre, 2007-2016 yılları arasında dünya ekonomisi nominal olarak yüzde 29 büyümesine karşılık, finans dışı sektörün nakit birikimi iki katına çıkarak 7 trilyon Amerikan dolarına ulaşmıştır. Bu artışta her ne kadar belirsizlikten kaynaklı tutumlar rol

oynamış olsa da, asıl neden yatırımların durmasıdır. Covid-19 nedeniyle oluşan belirsizlikler insanları ve şirketleri yatırım yapmaktan ziyade, nakitte kalma yönünde benzer bir davranışa yönlendirebilir. Bu nedenle, özellikle gelişen ve gelişmekte olan ve dış ticaret açığı veren ülkelerde, kriz sonrasında, gerek yerli ve gerekse yabancı yatırımcı açısından güvenilir bir ekonomi yönetimi ve yatırım ortamının hazırlanması, Covid-19'un neden olduğu belirsizlik ve olumsuz psikolojinin atlatılması açısından önemlidir.

Euler Hermes'e (2020b) göre, karantina önlemleri ekonomik toparlanmayı yavaşlatıcı bir unsur olarak görülmekte ve bu nedenle 2020 yılında küresel GSYH'da yüzde 4,7 daralma beklenmektedir. Ekonomik toparlanmanın Avrupa'da, Çin ve ABD'ye göre daha geç olacağı ve 2022-2023 sonlarını bulacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca 2020 yılında ihracat kayıplarının 4,5 trilyon Amerikan doları olacağı, krizden en fazla enerji, metal, ulaştırma hizmetleri ve otomotiv üretiminin etkileneceği ve kriz sonrasında da, sağlık ve gıda hariç hızlı bir toparlanma beklenmemektedir. Gerek hükümetler ve gerekse yatırımcıların, gelecekle ilgili kararlarında bu tahminleri dikkate almaları, kaynakların etkin ve verimli alanlara tahsisi açısından önem arz etmektedir. Özellikle Türkiye gibi sermaye birikiminin zayıf olduğu ülkeler açısından bu konunun çok daha dikkatle izlenmesi ve yönetilmesi gerekir.

Şenol ve Zeren'e (2020) göre, Covid-19 sadece mal ve hizmet piyasalarında değil, hisse senedi piyasaları üzerinde de ciddi etkiler ortaya çıkarmıştır. Hisse senedi fiyatları düşmüş, buna bağlı olarak şirketlerin ve finansal araçların değeri kaybolmuş ve yatırımcılar ciddi anlamda zarar etmiştir. Şenol'a (2020) göre Covid-19 nedeniyle 2020'de, dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yüzde 30-40, şirket gelirlerinin ortalama yüzde 30 ve ticaret hacminin yüzde 13-32 oranında azalması beklenmektedir. Görüleceği üzere, bu oranlar çok ciddi bir daralmaya işaret etmekte olup, şirketlerin nakit dengelerini, borçlanma ve yatırım kararlarını alırken bu değerlendirmeleri dikkate almaları yerinde olur. TCMB (2020) Raporuna göre, AB ülkelerinde uygulanan kısıtlayıcı önlemlerin Nisan 2020 itibarıyla maliyeti 3 trilyon avroya ulaşmış durumdadır. Şu ana kadar salgının, bankacılık ve sigortacılık sektörleri ile finansal hizmet sağlayıcılar üzerindeki riskleri açısından bir problem görülmemekle beraber portföy yönetim şirketleri ve reel sektör üzerindeki riskler ciddi boyutlara ulaşmış ve artmaya devam etmektedir. 2008'den beri bütün dünyada artmaya devam eden özel sektör borcu 72 trilyon Amerikan dolarına ulaşmış durumdadır. Salgının etkisi ile azalan üretim ve tüketim bu şirketleri ciddi bir borç geri ödeme problemi ile karşı karşıya bırakabilir ve bu durumda küresel çapta bir finansal istikrar riski doğurabilir. Bu nedenle, reel sektör şirketleri krizle ilgili risklerini belirlemeli ve bu riskleri dikkatli bir şekilde yönetmelidir.

Papadamou ve diğerleri (2020) tarafından, Covid-19'un hisse senedi piyasalarındaki volatilité üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri üzerine yapılan çalışmada, Google veya internet üzerinde, Covid-19 ile ilgili aramalar ile volatilité arasında pozitif ve doğrudan bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinin, incelenen Avrupa, Asya, Amerika ve Avustralya'daki 13 borsa arasında, Avrupa borsalarında daha fazla olduğu görülmüştür. Bu çalışmadan da anlaşılacağı üzere, hem yatırımcı algısını yönetmek hem de hisse senedi piyasalarında volatilitéyi dengelemek açısından, hükümetler, iş dünyası temsilcileri, ekonomistler ve akademisyenler tarafından yapılan açıklamalarda kullanılacak dil dahil değerlendirmelerin, piyasalar ve yatırımcı nezdinde kaygıları artırıcı bir üsluptan uzak olmasına dikkat edilmelidir.

Mazura ve diğerlerine (2020) göre, Covid-19 nedeniyle ortaya çıkan karantina dönemi şirketler için ciddi bir gelir şoku yaratmış ve gelir beklentilerini aşağı yönlü revize etmişlerdir. Mart 2020'de borsadaki düşüş dramatik bir şekilde, dört günde yüzde 26'yı ulaşmıştır. ABD'nin GSYİH'sı 2020 birinci çeyrekte yüzde 4,8 azalmış ve işsizlik yüzde 20'nin üzerine çıkmış, ham petrol,

gayrimenkul, eğlence ve konaklama sektöründeki şirketler piyasa değerlerinin yüzde 70'inden fazlasını kaybetmişlerdir.

Mutlu'ya (2020) göre, yatırımcının her zaman güvenli liman olarak gördüğü tahvil piyasası da Covid-19'dan etkilenmiş ve artan belirsizlik nedeniyle fiyatlar aşırı dalgalı hale gelmiştir. Yatırımcıların hem bu belirsizlikler hem de nakit ihtiyaçları nedeniyle ellerindeki bu tahvilleri satmak istemeleri halinde, sermaye piyasalarından borçlanma imkanlarının kısıtlanması, bankalardan artan kredi taleplerinin karşılanamaması ciddi bir likidite krizine neden olabilir. Nisan 2020 itibarıyla sadece ABD tahvil piyasasının büyüklüğünün 18 trilyon dolar olduğu dikkate alındığında, oluşacak herhangi bir likidite krizinin sonuçlarının çok ağır olacağını tahmin etmek zor değildir.

Coibion ve diğerleri (2020) tarafından on binin üzerinde katılımcıyla Covid-19'un maliyetleri, karantina önlemleri, makroekonomik beklentiler ve tüketim harcamaları üzerine yapılan anket çalışmasından ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Ankete katılanların yüzde 42'sinin gelir ve servet kaybı yaşadıkları ve ortalama kayıplarının, 5.293 ile 33.482 Amerikan doları arasında olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, istihdamdaki düşüşün 1929 krizinden daha kötü olduğuna vurgu yapılmış, seyahat ve giyim giderlerinin yüzde 31 oranında azaldığı ve karantina uygulanan ailelerin, uygulanmayan ailelere göre yüzde 31 oranında daha az harcama yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu da, hareketlilik ve karantina kısıtlamalarının, talepteki daralmayı tetiklediğini göstermektedir.

Vakıf Yatırım'a (2020) göre, Covid-19 salgınının olumsuz etkilerini yansıtan en önemli göstergelerden biri olan PMI endeksleri tüm dünyada en düşük seviyelere kadar inmiştir. En büyük daralma hizmetler sektöründe olmasına rağmen imalat PMI endeksinde de önemli düşüşler yaşanmıştır.

Merkez Bankası Raporu'na (2020) göre, Covid-19'un imalat ve hizmet sektörleri üzerindeki yavaşlatıcı etkisi, Mart'tan itibaren hissedilmeye başlanmış, istihdam üzerindeki etkilerinin, 2020 yılının ikinci yarısından itibaren görülmesi beklenmektedir. Bu olumsuz etkilerin, kısa çalışma ödeneği ve istihdam öncelikli kredi uygulamaları ile giderilmesi amaçlanmaktadır. Covid-19 tüm dünyadaki iktisadi faaliyetleri etkilemiş ve bu da, küresel dış ticaret hacimlerinin daralmasına neden olmuştur. Bunun yanında düşen petrol fiyatları nedeniyle petrol üreticisi ülkelerin dış talebinde ortaya çıkacak olan daralmanın, Türk ihraç ürünlerine olan talebi azaltıcı etkileri olabilir. Diğer taraftan, küresel hareketlilikteki kısıtlamalar nedeniyle, turizm faaliyetlerindeki azalma ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yavaşlaması ve net portföy çıkışlarının, cari işlemler dengesi açısından olumsuz sonuçlarının olması da beklenmektedir. Bütün bunlara rağmen, salgınla ilgili algının iyileşmesi durumunda, gelişmiş ülkeler tarafından uygulanacak genişlemeci para politikaları küresel likidite açısından ortaya çıkabilecek olumsuzlukları dengeleyici bir rol oynayabilir.

Covid-19 salgınının sektörler üzerindeki etkisini, BIST Sektör Endeksleri üzerinden analiz eden çalışmalarda, Covid-19'un sektör endekslerini etkilediği tespit edilmiştir. Örneğin, Covid-19 aktif vaka sayısı ile elektrik, ulaşım, finansal kuruluşlar ve teknoloji sektör endekslerinde yüzde10, sanayi üretim sektöründe ise yüzde 5 düzeyinde anlamlı bir etki olduğu sonucuna varılmıştır. Buna karşılık, gıda, ticaret, tekstil, turizm ve hizmet sektörleri üzerinde yüzde10 düzeyinde anlamlı bir etki bulunamamıştır. Farklı bir ifade ile bu sektörlerde, vaka sayılarının artması ile endeks değişimi arasında bir ilişki bulunamamıştır (Tayar ve diğerleri, 2020, Yetgin, 2020, Vakıf Yatırım, 2020). Benzer şekilde vaka ve ölüm sayıları ile Borsa İstanbul'daki ilişkiyi inceleyen Keles'e (2020) göre borsa; vaka, ölüm ve tedbir haberlerine anlamlı tepkiler vermiştir. Örneğin,

100. Vaka, 1000. Vaka ve 1000. Ölüm haberlerine negatif tepki vermiş, ekonomik etkileri gidermeye çalışan tedbirlere de pozitif tepki vermiştir. Sektörel anlamda ise, otomobil ve bileşenleri ile ulaştırma sektörünün diğer sektörlerle göre daha fazla, ara mallar ve sermaye malları sektörlerinin daha sınırlı, banka ve telekomünikasyon şirketlerinin ise pozitif yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Covid-19'un Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetlerinin getirileri ve volatiliteleri üzerinde etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bu etki, sektörlerdeki teknolojik gelişme, küreselleşme ve hareketlilik (mal-insan) ile ilişkisine göre değişmektedir. Bu nedenle, salgından etkilenme düzeyi yüksek sektörlerde talebi destekleyecek gerekli önlemler ile birlikte, e-ticaret uygulamaları, borç erteleme veya uygun finansman destekleri sağlanmalıdır (Peker ve Demirhan, 2020, Özdemir,2020). Bu yolla, bu şirketlerin sürdürülebilirliği ile birlikte, kriz dönemlerinde hem ekonomik hem de sosyal etkileri açısından çok önemli hale gelen istihdam şartları da korunmuş olacaktır. Bu anlamda ülkemizde uygulanan kısa çalışma ödeneği düzenlemesinin, hem işverenler hem de çalışanlar açısından krizin etkilerinin daha hafif atlatılması açısından çok önemli katkıları olmuştur.

Euler Hermes Raporu'na (2020c) göre, piyasadaki ödeme alışkanlıkları ve şirketlerin nakit akışlarına ilişkin önemli bir gösterge niteliğindeki Karşılıksız Çek Oranı'nın (KÇO) Mart, Nisan ayındaki yükselmeden sonra tekrar düşüş eğilimine girmiş olması pozitif olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, takipteki alacaklarda (TA) düşme eğilimindedir. Tabii ki bu gelişmede kamu bankaları eliyle sağlanan ve Covid-19'un etkilerini azaltmayı amaçlayan kredi desteklerinin önemini belirtmek gerekir. Buna rağmen faktöring sektöründeki TA ile ticari ve toplam kredilerdeki TA oranları hızlı bir artış göstermiş ve belirtilen TA oranlarının Covid-19 nedeniyle önümüzdeki dönemlerde de artması beklenmektedir. Bu nedenle, küresel tedarik zincirindeki aksaklıklar, üretim ve tüketimde meydana gelecek azalmalar ve finansman bulmada karşılaşılabilecek zorluklar, ihracat ve turizm gelirlerinde meydana gelecek azalmalar ile TL faiz hadleri ve kurdaki gelişmelerin şirketler tarafından çok ciddi olarak takip edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde kredi, nakit ve kur riskinin yönetilmesinde ciddi sorunlar yaşanabilir. 2020 yılının ilk altı ayına bakıldığında, ülkeye gerek doğrudan gerekse portföy yatırımları şeklinde sermaye girişinin zayıf olduğu ve nette sermaye çıkışı olduğu görülmektedir. Ağustos 2020 ayına ilişkin TCMB (2020) tarafından yayınlanan, Finansal Kesim Dışındaki Firmaların Döviz Varlık ve Yükümlülükleri Raporu'nda mevcut durumun devam ettiği ve 165,2 milyar Amerikan dolarlık özel şirketlere ait döviz pozisyon açığının olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, nette sermaye çıkışı ve özel sektör döviz pozisyon açığının, hem özel sektör hem de finans sektörü açısından ciddi bir risk olarak değerlendirilmesi ve takip edilmesi gerekir. Çünkü TL'nin Amerikan doları karşısındaki yüzde 1'lik değer kaybının özel sektöre getirdiği ilave yük, yaklaşık 1,65 milyar dolar gibi çok ciddi bir rakama ulaşmaktadır.

3. MALİ (FİNANSAL) TABLOLAR ANALİZİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER VE ORAN ANALİZİ

Bu bölümde mali (finansal) tablo analizinin işletmeler açısından önemi ve sağladığı katkılara yer verilerek kullanılan yöntemler hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacaktır. Sonrasında oran analizi açıklanacak ve oran analizinde kullanılan yöntemler ve sonuçların nasıl değerlendirileceği açıklanacaktır.

3.1. Mali (Finansal) Tablo Analizinde Kullanılan Yöntemler

Mali tabloların analiz edilmesi, işletmelerin mevcut ve gelecekteki durumlarının belirlenmesi ve tahmin edilmesi açısından son derece önemlidir. Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlarla, işletme açısından risk teşkil eden durumlar ortaya konabileceği gibi işletme varlık ve kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılabileceği iyileştirme alanları da belirlenebilir. Akgüç'e

(2011) göre, mali tablolar analizi statik ve dinamik analiz olarak ikiye ayrılabilir. Statik analiz, adından da anlaşılacağı üzere, işletmenin belli bir zaman dilimindeki durumunun analiz edilmesi iken, dinamik analiz, belli bir süreçte işletmenin durumunun analiz edilmesidir. Çabuk ve Lazol (1998) yukarıdaki analiz türlerine ilave olarak, analizi, amacına ve yapan kişiye göre analiz olarak da tanımlamaktadırlar. Amacına göre analizi, yönetim analizi, kredi analizi ve yatırım analizi olarak sınıflandırmaktadırlar. Analizin, kimin tarafından yapıldığı ile ilgili sınıflandırmaları ise, iç analiz ve dış analizdir. Mali analizle ilgili kullanılan birçok teknik olmasına rağmen, en yaygın olarak kullanılanlar şunlardır: Karşılaştırmalı (yatay) analiz, yüzde metodu ile (dikey yüzde) analiz, eğilim yüzdeleri (trend) analizi ile oran (rasyo) analizidir. Bu çalışmada, amacımız, Covid-19'un şirket mali tabloları üzerindeki etkisini, oran yöntemi ile analiz etmek olduğundan, diğer yöntemlerin detayına girmeden, aşağıda bu yöntem hakkında biraz daha detaylı bilgi verilmiştir.

3.2. Oran Analizi

Oran analizi, mali tablo analizlerinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemin esası, birbiri ile anlamlı olan mali tablo kalemleri arasındaki ilişkinin matematiksel olarak ifade edilmesidir. Mali tablolar üzerinden yüzlerce oran hesaplanabilir, ancak bu hesaplamalardan doğru bir şekilde yararlanabilmek için belli kriterlerin bilinmesi gerekir. Akgüç'e (2011) göre, bulunan oranların yorumlanmasında; birbiriyle anlamlı, geçmiş tecrübelerle uyumlu ve genel kabul görmüş oranlarla karşılaştırılmalı, geçmiş yıllarla mukayese edilmeli ve sektördeki diğer firmalarla karşılaştırılmalıdır. Özer'e (1997) göre ise, oranların yorumlanmasında uluslararası standartlar da kullanılabilir, ancak bu standartlardan yararlanırken dikkatli davranılması gerekir. Çünkü bu standartların çok katı bir şekilde uygulanması yanlış değerlendirmelere neden olabilir. Ayrıca, mali tablolara yansımayan ya da net olarak görülmeyen durumların olması durumunda bu konuların da yorumlamaya dâhil edilmesi, işletmenin ve faaliyette bulunulan sektörün, ekonomik konjonktürün ve çevresel faktörlerin de dikkate alınması gereklidir. Çanakçıoğlu'na (2016) göre, analizden beklenen faydanın sağlanması için, ele alınan veya birbiriyle ilişki kurulan kalemlerin anlamlı olmasının yanında, işletmenin amaçları ile birlikte yorumlanmalı ve değerlendirilmelidir. Ayrıca, oranlardaki değişimler (artış-azalışlar) sebep-sonuç ilişkileri de dikkate alınmak suretiyle açıklanmalı ve değişimler sadece oran olarak değil tutar olarak ta dikkate alınmalıdır. Çünkü bazen kar oranı artmış olmasına rağmen kâr tutarı azalmış olabilir (Çabuk ve Lazol, 1998, s. 184-87).

Özetle, oranların yorumlanmasında, öncelikle işletmenin kendi içindeki durumu geçmiş yıllar da dikkate alınarak yapılmalı, ancak bunun yanında, gerek makro gerekse mikro ekonomik şartlar, sektörün durumu, şirketin amaç ve hedefleri ile gelecek projeksiyonları da gözden kaçırılmamalıdır.

3.2.1. Likidite Oranları

Likidite oranları, adından da anlaşılacağı üzere, işletmenin varlıklarının nakde yani paraya dönüşme kabiliyetini gösterir (Çanakçıoğlu, 2016, s.171). Bu nedenle, likidite oranları, işletme açısından borçların zamanında ödenip ödenemeyeceği ile ilgili iken, kredi verenler açısından ise, verdikleri kredinin vadesinde tahsil edilip edilemeyeceği ile ilgilidir (Özer, 1997,s.758-59). Likidite oranları bilanço kalemleri arasındaki miktar ilişkilerini dikkate aldığından, bu oranların yorumlanmasında, sadece oranın değil, bununla birlikte varlıkların kalitesinin de ayrıca değerlendirilmesi gerekir (Çabuk ve Lazol, 1998, s. 189).

Likidite oranları, dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynaklar arasındaki ilişkiyi ölçen, cari oran, dönen varlıklardan stokların düşülmesi suretiyle bulunan asit test oranı ve hazır değerler

ile menkul kıymetlerin toplamının kısa vadeli yabancı kaynaklara oranı olarak ifade edilen nakit oranından oluşmaktadır. Literatürde kabul gören genel oranlar, cari oran için 1,5-2, asit-test oranı için 1 ve nakit oranı için de 0,2'dir. Ancak bu standart oranların, ülke ve sektör bazlı farklılıklarının olabileceği ve değerlendirmelerde bu farklılıkların dikkate alınması gereği unutulmamalıdır. Aksi takdirde bu farklılıklar yanlış yorumlamalara neden olabilir.

3.2.2. Mali (Finansal) Yapı Oranları

Finansal yapı veya mali yapı oranları, işletmenin nasıl finanse edildiği ile ilgili sonuçların değerlendirilmesi amacıyla hizmet ederler. Bu oranlar yardımıyla, işletmenin zarar etmesi, varlıklarında değer düşüklüğü oluşması, beklenen nakit akışlarında bozulma olması gibi durumlarda işletmenin yükümlülüklerini yerine getirme konusunda bir riski olup olmadığı hakkında bir değerlendirme yapma imkanı elde edilir (Akgüç, 2011, s.447).

Bu oranlardan kaldıraç oranı, öz kaynak oranı, kısa ve uzun vadeli yabancı kaynak oranı ve ticari borç ödeme süresi oranları çalışma kapsamında kullanılmıştır.

3.2.3. Varlık Kullanım Oranları

Bu oranlar, işletmelerin varlıklarını ne kadar etkili kullandığını ölçmek için kullanılır. Varlık kullanım oranlarının yüksekliği, işletmelerin eldeki varlıklarını etkin ve verimli kullandıkları anlamına gelir. Bu kabul, işletmelerin kar elde etme amacı ile kurulduğu ve kar elde edeceği varsayımına dayanmakta olup teorik olarak doğrudur. Ancak, işletmeler her zaman kar elde etmezler, bu nedenle, işletmelerin zarar ettiği dönemlerde, varlık devir hızlarının artması, şirketlerin karlarını artırmaktan ziyade, zararlarının artmasına da neden olabilir. Özellikle kriz dönemlerinde işletmelerin, bu oranları daha dikkatli izlemeleri ve değerlendirmelerinin uygun olacağı söylenebilir. Farklı bir ifadeyle, bu tür durumlarda işletme açısından kar ile nakit akışından hangisinin daha önemli olduğuna karar verilmesi gerekir. Eğer işletme nakit akışından dolayı, kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayamaz duruma gelmişse ve yeni kaynak bulamıyorsa, kar elde etmek yerine, nakit akışını bir öncelik olarak belirleyebilir. Çünkü işletmeler konjonktürel zararlardan etkilenenler bile batmayabilirler. Ancak nakit akışlarında oluşacak ciddi bozulmalar, şirketlerin yükümlülüklerini yerine getirememelerine neden olabilir ve bu durum, konkordato veya iflasla sonuçlanabilir.

Bu çalışma kapsamında, varlık kullanım oranlarından, alacakların ortalama tahsil süresi, aktif devir hızı, net işletme sermayesi devir hızı ve öz kaynaklar devir hızı kullanılmıştır.

3.2.4. Karlılık Oranları

İşletmelerin performansının en önemli göstergelerinden biri karıdır. Çünkü kar olmadan işletmelerin sürekliliğinin sağlanabilmesi mümkün olmaz. Kar aynı zamanda, yöneticiler için performansın ölçüsü iken ortaklar açısından da, işletmeye bağlı oldukları sermayenin getirisi ve yatırımlarının değerlendirilmesidir (Ataman ve Hacırüstemoğlu, 1999, s.134). Karlılıkla ilgili oranların değerlendirilmesinde, kar oranı ile satışlar arasındaki ilişkinin yanında, sektör karşılaştırması da yapılarak, işletmenin karlılığının makul olup olmadığı değerlendirilmelidir (Berk, 2015, s.465). Ayrıca işletmenin karlılığının, işletmede kullanılan sermayenin alternatif getirisi, ekonomik konjonktür, sektörün ortalama karlılığı, geçmiş yıllardaki karlılık ve işletmenin kar hedefleri ile birlikte değerlendirilmesi de gerekir (Akgüç, 2011, s.482-83).

Karlılık oranlarından, brüt satış karı, faaliyet karı, dönem karı, satışların maliyeti ve finansman giderleri karşılama oranları çalışmaya dahil edilmiştir.

4. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kriz dönemleri, her zaman akademik çalışmaların odak noktası olmuş sebepleri ve sonuçlarının neler olacağı konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu nedenle, bütün dünyayı etkisine alan Covid-19 salgınının farklı yönlerini ele alan çalışmalar da yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Aşağıda, gerek Covid-19 gerekse yakın zamanlarda oluşan krizlerin borsa şirketleri üzerindeki etkilerini, mali tablolar üzerinden oran yöntemiyle analiz eden çalışmalara yer verilmiştir.

Uyar ve Okumuş (2010), 2008 krizinin, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketler üzerindeki etkisini oran yöntemi ile analiz etmişlerdir. İncelen şirketlerde, likidite oranlarının düştüğü, stok ve alacak devir hızlarında bir bozulma olmamakla beraber, varlık devir hızlarında bozulma olduğu tespit edilmiştir. Karlılık açısından ise, hem satışların karlılığı, hem aktif karlılığı hem de öz kaynak karlılığının negatif olduğu tespit edilmiş olup, bu tespitlerin İSO 500 Raporu ile uyumlu olduğu ve son olarak krizin işletmelerin borçlanmalarını artırdığı ve borç yapısını uzun vadeliye kısa vadeliye doğru değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Emir ve diğerleri (2011) tarafından, 2008 krizinin Borsa İstanbul'da işlem gören tekstil ve gıda şirketleri üzerindeki etkileri, finansal oranlar yoluyla analiz edilmiştir. Tekstil sektörünün kriz öncesi ve kriz sonrası finansal oranları arasında anlamlı farklar olduğu, ancak gıda sektöründe belirgin düzeyde farklılıklar olmadığı tespitinden hareketle, tekstil sektörünün krizden etkilendiği, buna karşılık gıda sektöründe belirgin bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Karaca ve Çiğdem (2013), 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye'de yaşanan finansal kriz ile 2008 yılındaki küresel krizin etkilerini, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren imalat sanayi şirketlerinin mali tabloları üzerinden finansal oranlar yöntemiyle analiz etmişlerdir. Belirledikleri 15 finansal orana, Faktör Analizi uygulamışlar ve bu faktörleri, risk, verimlilik ve karlılık olarak sınıflandırmışlardır. Çalışma sonucunda, ilginç bir şekilde gerek 1994-2001 lokal krizlerinde gerekse 2008'deki global krizde, krizin en önemli belirleyicileri risk ve karlılık olarak ortaya çıkmış, buna karşılık, verimlilik kriteri krizlerin belirleyici unsuru olarak görülmemiştir.

İskenderoğlu ve Karakozak (2013) tarafından yapılan çalışmada, 2008 krizinin, Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sanayi şirketleri üzerindeki etkisi finansal oranlar üzerinden incelenmiştir. Çalışmada, BİST'te işlem gören 158 imalat sanayi şirketinin 2007-2011 dönemine ait mali tabloları üzerinden, 13 finansal oran belirlenmiş ve iflas risklerinin olup olmadığını belirlemek içinde Altman Z-Skor değeri hesaplanmıştır. Yapılan analizlerde, likidite oranlarında kriz öncesi ve sonrasında anlamlı farklılıklar olmadığı, yani kısa vadeli borçlarını ödemede ciddi bir sorun yaşamadıkları tespit edilmiştir. Buna karşılık alacakların tahsilinde sorunlar yaşandığı ve kredili satışların arttığı, kısa vadeli yabancı kaynak kullanımının arttığı, karlılıkların kriz öncesi ve sonrasında önemli farklılıklar gösterdiği ve işletmelerin iflas risklerinin arttığı tespit edilmiştir.

Karaca ve diğerleri (2014), 2008 krizinin Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sanayi şirketleri üzerindeki etkisini, finansal oranlar üzerinden analiz etmişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda şirketlerin, likidite oranları, mali yapı oranları, varlık kullanım oranları ve karlılık oranlarında, 2008 öncesi ve sonrasında bozulmalar olduğu ve dolayısı ile krizden etkilendikleri ortaya konmuştur.

Gümüş ve Aydemir (2014) tarafından yapılan çalışmada, 2008 küresel finans krizinin, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerden sektörel bazda (gıda ve imalat sanayi, metal ana sanayi, inşaat ve bağlı sektörler, çimento sanayi ile otomotiv ve otomotiv yan sanayi) seçilenleri üzerindeki etkisi oran yöntemiyle analiz edilmiştir. Krizin, şirketlerin kısa vadeli borçlarını ödemelerini

zorlaştırdığı, net işletme sermayelerini azalttığı, karlılıkları düşürdüğü ve özellikle reel sektör üzerindeki etkilerinin çok daha net olarak görülebildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Örs ve diğerleri (2015), BIST Teknoloji Endeksinde yer alan şirketlerin, 2011-2013 yılları arasındaki finansal performanslarını, oran yöntemi ile analiz etmişlerdir. Teknoloji endeksinde yer alan ve incelemeye tabi tutulan 11 şirketin, tüm yıllar için cari oranlarının 2'nin altında olduğu buna karşılık, asit-test oranı ile nakit oranlarının ideal oranlarda olduğu tespit edilmiştir. Dönen varlıklarının yeterli olduğu ve nakit varlıklarının atıl kaldığı, borç yüklerinin fazla olduğu ve genellikle kısa vadeli olduğu görülmüştür. Karlılık açısından bakıldığında ise, şirketler arasında önemli farklar olduğu görülmüştür.

Akyüz ve Yeşil (2017), BIST Sürdürülebilirlik Endeksine kayıtlı üretim sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performanslarını oran yöntemiyle analiz etmişlerdir. Endekse kayıtlı 19 şirketin 2011-2015 yılı verilerinden, sürdürülebilirlik kriterlerini sağlayan şirketlerin aynı zamanda finansal performansla ilgili kriterleri daha iyi karşıladığı, en düşük sürdürülebilirlik puanına sahip olan İhlas Ev Aletleri A.Ş.'nin, aynı zamanda en kötü likidite oranlarına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Gümüş ve Bolel (2017) tarafından Borsa İstanbul'da işlem gören THY ve Pegasus mali tabloları 2010-2015 yılları arasında oran yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda her iki firmanın da güçlü finansal rasyolara sahip oldukları ve yatırım yapılabilir oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Abdioğlu ve diğerleri (2018), Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren imalat sanayi şirketlerinin, 2001 ile 2008 krizlerindeki finansal performanslarını oran yöntemiyle karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, şirketlerin kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri açısından, 2008 krizinde 2001'e göre daha iyi performans gösterdikleri, varlıkların finansmanında daha ziyade öz kaynak yöntemini tercih ettikleri görülmüştür. Faaliyet oranları açısından ise, 2008 krizinde, duran varlık devir hızı, aktif devir hızı, öz kaynak devir hızlarının, 2001 krizine göre daha kötü olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, karlılık oranları da, 2001 krizinden daha kötü durumdadır.

Aslan (2018), BIST'te işlem gören futbol takımlarının finansal performansını oran yöntemiyle analiz etmiştir. Borsada işlem gören dört futbol takımının 2014-2016 yılı mali tabloları üzerinden yapılan analize göre, finansal yükümlülüklerini yerine getirmek, varlıklarını etkin kullanmak ve kar yaratmak açısından sorunlu oldukları görülmüştür.

Kızıl ve Aslan (2019) tarafından yapılan çalışmada, BIST'de işlem gören havayolu firmalarının (THY ve Pegasus) finansal performansları, 2013-2017 yıllarına ait mali tabloları oran yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Pegasus'un, THY'na göre likidite oranları açısından daha iyi durumda olduğu, her iki şirketin de faaliyetlerini etkin bir şekilde yürüttüğü, şirketlerin borçluluk durumunu yansıtan mali yapı oranları açısından, her iki şirketin de standart oran olan yüzde 50'nin üzerinde oldukları tespit edilmiştir. Varlıkların finansmanında uzun vadeli yabancı kaynaklar ile öz kaynakların kullanıldığı, karlılıkların ise dalgalanma gösterdiği ve birbirine yakın olduğu sonucuna varmışlardır.

Göker ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19 salgınının BIST sektör endeks getirileri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada, salgının reel sektörü olduğu kadar finans sektörünü de olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Spor, turizm ve taşımacılık sektörleri çok fazla etkilenirken, gıda, kimya ve bankacılık sektörlerinin pozitif yönde etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Dirk ve Allan (2020) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19'un Avustralya Borsasında kayıtlı ASX100 şirketleri üzerindeki etkileri ve şirketlerin Covid-19'a ne tür tepkiler verdiği analiz edilmiştir. Bu süreçte bazı firmalardaki değer kayıpları yüzde 75 düzeyinde olmasına rağmen bazı şirketlerde bu oran yüzde 25 düzeyinde kalmıştır. Firmalar, Covid-19'un bu yıkıcı etkisine, sermaye artırımı, re-finansman, işletme harcamalarının kısılması, temettü ödemelerinin ertelenmesi ve hisse geri alımları şeklinde karşılık vermişlerdir. Salgından en fazla, petrol ve gaz, destek hizmetleri, GYO'lar, inşaat malzemeleri, finans ve bankacılık sektörünün etkilendiği, buna karşılık temel tüketim, sağlık hizmetleri ve iletişim şirketlerinin ise en iyi konumda oldukları tespit edilmiştir.

He ve diğerleri (2020), Şanghai ve Shenzen Borsalarında işlem gören şirketlerin hisse fiyatları üzerinden, Çin şirketlerinin Covid-19'a karşı pazar performansı ve tepkilerini analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre, ulaşım, madencilik, elektrik, ısıtma gibi endüstrilerin salgından olumsuz, imalat, bilgi teknolojisi, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi sektörlerin ise olumlu etkilendiği görülmüştür. Geleneksel endüstri kollarında salgının etkilerinin daha şiddetli olduğu, buna karşılık teknoloji yoğun endüstrilerde ise etkili olmadığı, hatta bu şirketler için ilave fırsatlar ortaya koyduğu belirtilmektedir. Ayrıca, kamu sermayeli şirketlerin salgından daha fazla etkilendiklerini tespit etmişler ve bunu da kamu sermayeli şirketlerin genel olarak, geleneksel endüstri alanlarında faaliyette bulunmalarına bağlamışlardır.

Liu ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19 salgınının hem Asya'yı hem de Çin'i önemli derecede etkilediği tespit edilmiştir. Çin Borsası'nın salgın karşısındaki kısa vadeli tepkisi negatif olmuş ve hisse fiyatlarında düşüşler olmuştur. Sektörel açıdan, ilaç ile BT ve yazılım hizmetlerinin pozitif, buna karşılık, ulaşım, konaklama ve restoran hizmetlerinin negatif tepki verdiği görülmüştür. Bu sonuçlar yukarıda, He ve diğerlerinin ulaştığı sonuçlarla uyumludur. Khan ve diğerleri (2020) tarafından, 16 ülkenin borsalarına ait hisse senedi endeksleri üzerinde yapılan çalışmada, hisse senedi endekslerinin Covid-19 salgınından olumsuz etkilendiği ve bu etkinin salgının insandan insana bulaştığının açıklanmasından sonra daha da arttığı tespit edilmiştir. Elsayed ve Elrhim (2020) tarafından Mısır Borsası'nda işlem gören 17 sektörün, Covid-19 salgınının yayılmasına bağlı olarak, vaka ve ölüm sayılarına karşı nasıl bir tepki verdiğini analiz eden çalışmada da, borsanın; günlük ölüm ve vaka sayılarından ziyade, kümülatif ölüm ve vaka sayılarına daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

D'Orazio ve Dirks (2020), Mart-Mayıs dönemini kapsayan zaman diliminde Avrupa Birliği'nde, Covid-19 salgınının etkilerini gidermeye yönelik olarak alınan mali teşvik paketlerinin, sokağa çıkma kısıtlamalarının, sınırların kapatılmasının ve sağlık önlemlerinin borsa davranışı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, hisse senedi ve tahvil piyasası getirileri ile, volatilité endeksi, Google trendlerinde ve enfeksiyon sayısındaki artış arasında önemli bir ilişki olduğu görülmüştür. Sağlık alanındaki iyileştirme çabalarının borsa davranışı üzerinde pozitif etkisi olduğu, buna karşılık karantina ve kısıtlama tedbirlerinin borsayı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Hamim (2020), Covid-19'un Bangladeş Dakka Borsası (DSE) üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Salgının etkisiyle DSE endeksi, son beş yılın en düşük değeri olan 4.000 puanın altına düşmüş ve 5 milyar Amerikan dolarından fazla değer kaybetmiş ve bunun üzerine, 25 Mart'ta borsa kapatılmıştır. Hamim, Covid-19 nedeniyle, istihdamın azalacağını, DSE gelirlerinde büyük bir düşüş olacağını, vergi gelirlerinin düşeceğini, yabancı yatırımcı ilgisinin azalacağını ve itibar kaybının oluşacağını belirtmektedir. Son olarak çalışmasında, yoğun panik satışlarının etkisiyle,

bankacılık sektörünün fiyat/kazanç oranının 6,20'ye düşerek en ucuz sektör haline geldiği sonucuna varmıştır.

5. ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan veri seti ve yöntemle ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

5.1. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, BIST 100 Endeksi'nde yer alan şirketlere ait mali tablolar (bilanço ve gelir tabloları) KAP'tan elde edilmiş ve tüm veriler karşılaştırmaya uygun bir formata getirilmiştir. Karşılaştırma yapılacak oranların seçiminde, özellikle Covid-19 nedeniyle oluşan olağanüstü durumun, şirket mali tablolarındaki etkisini gösterecek oranlar olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmada, BIST 100 Endeksinde yer alan, banka, katılım bankası, sigorta şirketleri, finansal kiralama şirketleri kullandıkları hesap planı ve mali tablo formatları farklı olduğu için, iki şirket özel hesap dönemine tabi olduğu için ve iki şirket de ilgili endekste tek oldukları için anlamlı bir karşılaştırma imkanı olmadığından kapsam dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak, BIST 100'de yer alan, enerji, imalat, madencilik, mali, teknoloji, toptan ve perakende ile ulaştırma ve haberleşme sektörlerinden 84 şirket çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmada karşılaştırma dönemi olarak, Covid-19 salgınının etkilerinin olmadığı, Ocak-Haziran 2019 dönemi ile salgının etkilerinin hissedildiği ve raporlandığı dönem olan, Ocak-Haziran 2020 dönemleri kullanılmıştır. Bu dönemlere ait olarak açıklanan ve KAP bildirimleri yapılan mali tablolar, çeyreklik dönemler itibarıyla oran yöntemiyle analiz edilmiş ve analizde Microsoft (MS) Excel bilgisayar programı kullanılmıştır. Analize dahil edilen oranlar ve her bir oran için hesaplama yöntemi Tablo 1'deki gibidir. Ayrıca sektörel bazda çalışmaya dahil edilen BIST 100 şirketleri listesi ekte sunulmuştur.

Tablo 1. Oranlar

	Oranlar	Hesaplama Yöntemi	Standart Oran
Likidite Oranları	Cari Oran (CO)	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1,5-2,0
	Asit-Test Oranı (ATO)	Dönen Varlıklar –Stoklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1,0
	Nakit Oranı (NO)	Hazır Değerler+ Menkul Kıymetler / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	0,2
Mali (Finansal) Yapı Oranları	Kaldıraç Oranı (KO)	Toplam Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı	0,5
	Öz kaynak Oranı (ÖKO)	Öz kaynaklar / Pasif Toplamı	0,3-0,5
	Kısa Vadeli Yabancı Kaynak Oranı (KVYKO)	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı	0,3
	Uzun Vadeli Yabancı Kaynak Oranı (UVYKO)	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı	0,2
	Ticari Borç Ödeme Süresi (TBÖS)	365 / Ticari Borçlar Devir Hızı	
Varlıkların Kullanım Oranları	Alacakların Ortalama Tahsil Süresi (AOTS)	Ticari Alacaklar/ Ortalama Günlük Net Satışlar	
	Aktif Devir Hızı (ADH)	Net Satışlar/ Aktif Toplamı	
	Net İşletme Sermayesi Devir Hızı (NİSDH)	Net Satışlar / Ortalama Net İşletme Sermayesi	
	Öz kaynaklar Devir Hızı (ÖKDH)	Net Satışlar / Ortalama Öz kaynaklar	
Karlılık Oranları	Brüt Satış Karı Oranı (BKO)	Brüt Satış Karı / Net Satışlar	
	Faaliyet Karı Oranı (FKO)	Faaliyet Karı / Net Satışlar	
	Dönem Karı Oranı (DKO)	Dönem Karı / Net Satışlar	
	Satışların Maliyeti Oranı (SMO)	Satışların Maliyeti / Net Satışlar	
	Finansman Giderleri Karşılama Oranı (FGKO)	Finansman Giderleri+ Dönem Karı / Finansman Giderleri	

5.2. Bulgular

Bu bölümde öncelikle, çalışma kapsamına alınan şirketlerin konsolide mali tabloları üzerinden yukarıda belirlenen oranlar üzerinden makro ve sonrasında da sektör bazında değerlendirme yapılmış ve ulaşılan sonuçlar yorumlanmıştır.

5.2.1. Makro Değerlendirme

Covid-19 tüm dünyada olduğu gibi ülkemizdeki şirketleri de etkilemiştir. Mutlu'ya (2020) göre, 2020 yılı ilk yarısında, BIST 100'deki şirketlerin karı, geçen yıla göre, yüzde 10,7 azalarak yaklaşık 34,9 milyar TL olmuş ve en fazla zarar eden sektör tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de havacılık olmuştur.

Tablo 2. Çalışma Kapsamına Alınan Şirketler Özet Bilanço (Milyon TL)

Bilanço Kalemleri (Milyon TL)	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3	2018	2019/2020 Değişim %
Varlıklar								
Dönen Varlıklar	1.029.662	971.616	714.508	693.514	696.862	691.801	604.195	48%
Duran Varlıklar	1.145.032	1.111.718	884.930	837.725	823.600	804.332	741.769	39%
Toplam Varlıklar	2.174.693	2.083.334	1.599.438	1.531.239	1.520.462	1.496.133	1.345.964	43%
Kaynaklar								
Kısa Vadeli Yük.	1.058.042	1.020.287	675.473	661.394	669.561	646.137	563.216	58%
Uzun Vadeli Yük.	542.309	514.733	403.148	381.933	381.902	397.234	335.364	42%
Öz kaynaklar	574.342	548.313	520.817	487.912	468.999	452.762	447.383	22%
Toplam Kaynaklar	2.174.693	2.083.334	1.599.438	1.531.239	1.520.462	1.496.133	1.345.964	43%

Tablo 2'deki karşılaştırmalı bilançolara baktığımızda, dönen varlıklardaki yüzde 48'lik büyümeye karşılık, kısa vadeli yabancı kaynaklardaki büyümenin yüzde 58, benzer şekilde duran varlıklardaki yüzde 39'luk büyümeye karşılık, uzun vadeli yükümlülüklerin yüzde 42 oranında büyüdüğü görülmektedir. Bu oranlardan da anlaşılacağı üzere, 2020 yılı ilk yarısında şirketlerin borçları varlıklarından daha hızlı artmıştır. Borçluluktaki artışa, Covid-19 kaynaklı 2020 ilk yarısında azalan karlılık, satışlardaki düşüş ve alacak tahsil sürelerinin uzamasının neden olduğu söylenebilir. Ayrıca bilanço kalemleri incelendiğinde, varlık kalemlerindeki esas büyümenin birinci çeyrekte olduğu ve ikinci çeyrekte ise, büyümenin yavaşladığı görülmektedir.

Tablo 3. Çalışma Kapsamına Alınan Şirketler Özet Gelir Tablosu (Milyon TL)

Kar veya Zarar Kısmı	Dönemler		
	2020/6	2019/6	2019/2020 Değişim %
Hasılat	500.649	552.219	-9%
Satışların Maliyeti (-)	-407.646	-462.592	-12%
Brüt Kar/Zarar	101.743	97.242	5%
Esas Faaliyet Kar/Zararı	39.932	45.228	-12%
Finansman Geliri Öncesi Faaliyet Kar/Zararı	48.583	52.271	-7%
Sürdürülen Faaliyetler Vergi Öncesi Kar/Zararı	25.642	30.807	-17%
Sürdürülen Faaliyetler Dönem Kar/Zararı	19.290	26.920	-28%

Tablo 3'teki gelir tablosundan da anlaşılacağı üzere, 2020 yılının ilk yarısındaki satışların bir önceki yılın aynı dönemine göre, yüzde 9 oranında azalmasına karşılık, satışların maliyetindeki yüzde 12'lik düşüş, brüt satış karlılığının bir önceki yıla göre daha iyi sonuçlanmasına neden olmuştur. Ancak faaliyet giderlerinin belirsizlik nedeniyle kontrol edilememesi, esas faaliyet karlılığını etkilemiş ve 2019'a göre yüzde 12 daha az esas faaliyet karı elde edilmiştir. 2020 yılı ilk

yarısında nette finansman geliri etkisiyle, esas faaliyetlerdeki tablo bir miktar iyileşmiş olsa bile, sürdürülen faaliyetlerle ilgili giderlerdeki artış ve vergi etkisi ile dönem karı, 26,9 milyar TL'den 19,2 milyar TL'ye gerileyerek oransal olarak yüzde 28 daha düşük gerçekleşmiştir. BIST yüzdeki toplam kar kaybının yüzde 10,7 olduğu dikkate alındığında, çalışmaya dahil edilen şirketlerdeki kar kaybının çok daha kötü olduğu ve Covid-19'un inceleme dönemi itibarıyla, bankacılık, sigortacılık ve leasing gibi finansal kuruluşları daha az etkilediği sonucuna varılabilir.

Tablo 4'te çalışma kapsamına dahil edilen tüm şirketler ve sektörlerle ilişkin hesaplanan oranlar yer almaktadır.

Tablo 4. Tüm Sektörler Karşılaştırmalı Oran Analizi

Oranlar	Dönemler							2019/2020 Değişim %
	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3	2018	
Likidite Oranları								
CO (1,5 - 2)	0,97	0,95	1,06	1,05	1,04	1,07	1,07	-6%
ATO (1)	0,86	0,84	0,88	0,86	0,86	0,90	0,88	0%
NO (0,20)	0,44	0,43	0,50	0,46	0,43	0,46	0,44	4%
Mali Yapı Oranları								
KO (% 50)	0,74	0,74	0,67	0,68	0,69	0,70	0,67	6%
ÖKO (%30-%50)	0,26	0,26	0,33	0,32	0,31	0,30	0,33	-14%
KVYKO (1/3)	0,49	0,49	0,42	0,43	0,44	0,43	0,42	10%
UVYKO (1/6)	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,27	0,25	-1%
TBÖS	73	65	45	66	46	59		58%
Varlıkların Kullanım Oranları								
AOTS	51	45	32	46	37	48		37%
ADH	0,11	0,14	0,24	0,18	0,22	0,16		-49%
NİSDH	-8,39	-5,40	9,56	8,38	12,00	4,92		-170%
ÖKDH	0,42	0,49	0,74	0,56	0,71	0,50		-40%
Karlılık Oranları								
BKO	22,6%	18,3%			16,8%	18,8%		34%
FKO	10,2%	5,9%			8,3%	8,0%		23%
DKO	5,0%	2,8%			5,9%	3,8%		-16%
SMO	77,5%	85,0%			84,3%	83,0%		-8%
FGKO	109,3%	84,7%			153,2%	99,6%		-29%

Çalışma kapsamına dahil edilen şirketler için cari oran, kabul edilen standart olan, 1,5-2 oranının altında kalmakta ve 2019 yılı ilk yarısındaki 1,04'ten 0,97'ye gerilemektedir. Bu da şirketlerin, 2019'a göre borç ödeme kabiliyetlerinin zayıfladığını göstermektedir. Buna karşılık, asit-test oranı ve nakit oranı açısından hem standart orana yakın oldukları hem de Covid-19 etkisi ile ciddi bir bozulma olmadığı görülmektedir. Likidite oranlarında bozulmanın etkisinin görülmemesinde, bankalara olan borçların vadelerinin üç ay ertelenmesi ile bazı kamu kurumlarına olan kira ödemelerinin ertelenmesinin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, krizin etkilerinin hafifletilmesi kapsamında yapılan yasal düzenlemeler ile vergi ve SGK ödemelerinin ertelenmesi, kısa çalışma ödeneği ile personel harcamalarının azaltılması çok önemli rol oynamıştır. Bunların yanında, kriz nedeniyle işletmeler tarafından bazı yatırım ve cari harcamaların ertelenmesi ve özellikle satıcı ödemelerinin geciktirilmesinin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Tablo 4'te de görüleceği üzere, ticari borç ödeme süresi 2019'un aynı döneminde 46 gün iken 2020'de 73 gün olarak gerçekleşmiştir.

Covid-19'un etkilerini azaltmayı amaçlayan kamu desteklerinin süresi, 2020 yılı dördüncü çeyreğinden itibaren sona ereceği için, Tablo 4'teki oranların bu çeyrekte bozulacağı tahmin

edilmektedir. Bu nedenle, şirketlerin geciktirilmiş bu ödemelerle ilgili tedbir almaları ve nakit pozisyonlarını dengelemeleri önerilmektedir.

Mali Yapı Oranları açısından Tablo 4'ten de görüleceği üzere, kaldıraç oranındaki yüzde 6'lık bozulmaya karşılık, öz kaynak oranında yüzde 14'lik bir bozulma olduğu ve bu bozulmanın karlılıktaki yüzde 28'lik azalıştan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere, Covid-19 nedeniyle şirketler ticari ödemeleri ötelediği için, 2019'un ilk yarısında, 46 gün olan ticari borç ödeme süresi 73 güne çıkmıştır.

Varlık Kullanım Oranlarının inceleme dönemi itibarıyla bozulduğu Tablo 4'ten çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ticari borç ödeme süresindeki uzama, etkisini burada göstermiştir. Çünkü bir tarafın borcu diğer tarafın alacağı olduğundan, alacak tahsil süresi de, 37 günden 51 güne çıkmıştır. Alacak tahsil sürelerinin uzaması işletmelerin likiditesini etkileyecek bir durum olduğundan, şirketlerin bu süreyi, nakit akışlarını doğru tahmin etmek ve yönetmek adına yakından takip etmeleri uygun olur. Çünkü 2020 yılının dördüncü çeyreğinde şirketlerin, ilk yarıda ertelenen ödemeleri ile cari dönemdeki ödemelerinin (kredi, vergi sigorta, kira v.b.) üst üste gelmesinden dolayı nakit ihtiyaçları artacaktır. Covid-19 nedeniyle satışlardaki azalma, şirketlerin aktif ve öz kaynak devir hızlarını etkilemiş ve 2019' göre daha düşük gerçekleşmesine neden olmuştur. Kısa vadeli yabancı kaynaklardaki artışın, dönen varlıklardan daha hızlı artması nedeniyle de, net işletme sermayesi devir hızında da ciddi bir bozulma olmuştur. Nitekim Tablo 4'ten de görüleceği üzere, 2020 yılı birinci çeyrekte başlayan bozulma, ikinci çeyrekte de artarak devam etmiştir.

Karlılık oranları açısından, brüt satış karı ve esas faaliyet karı 2019'un aynı dönemine göre daha iyi olmasına rağmen, dönem karı için durum aynı derecede olumlu değildir. 2019'da yüzde 5,9 olan ortalama dönem karı, 2020'de yüzde 5 olarak gerçekleşmiş olup, yüzde 16'lık bir düşüşe işaret etmektedir. Covid-19 ile ilgili sürece göre üçüncü ve dördüncü çeyrek karlılıklarının takip edilmesi gerekir. Satışların maliyetinin 2019'a göre yüzde 8 oranında düşmesi, şirketlerin maliyet konusunda titiz davrandıkları şeklinde yorumlanabilir. Şirketler, 2019 yılında dönem karı ile finansman giderlerini yaklaşık 1,5 kez ödeyebildiği halde, 2020 yılının aynı döneminde 1 kez ödeyebildiği görülmektedir. Karlılığın daha da düşmesi halinde şirketlerin finansman giderlerini karşılamada temerrüt riski ortaya çıkabilir.

5.2.2. Sektörel Değerlendirme

Bu bölümde, çalışma kapsamına dahil edilen sektörlere ilişkin veriler analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Böylece Covid-19'un sektörel bazda finansal oranlar üzerindeki etkileri daha detaylı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5.2.2.1. Enerji Sektörü

Enerji sektöründe BIST'te işlem gören 10 şirket bulunmakta olup, bu şirketlerden 4 tanesi BIST 100 Endeksi'nde yer almaktadır. Tablo 5'te ulaşılan analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Enerji Sektörü Karşılaştırmalı Oran Analizi

Oranlar	Dönemler							2019/2020 Değişim %
	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3	2018	
Likidite Oranları								
CO (1,5 - 2)	0,83	0,78	0,67	0,63	0,62	0,68	0,71	33%
ATO (1)	0,80	0,75	0,64	0,60	0,60	0,66	0,68	33%
NO (0,20)	0,13	0,11	0,07	0,04	0,10	0,11	0,07	29%
Mali Yapı Oranları								
KO (% 50)	0,75	0,75	0,76	0,77	0,78	0,78	0,77	-4%
ÖKO (%30-%50)	0,25	0,25	0,24	0,23	0,22	0,22	0,23	13%
KVYKO (1/3)	0,32	0,32	0,37	0,37	0,41	0,38	0,35	-24%
UVYKO (1/6)	0,43	0,43	0,39	0,39	0,37	0,40	0,42	19%
TBÖS	60	59	55	56	58	71		4%
Varlıkların Kullanım Oranları								
AOTS	69	56	56	61	64	67		9%
ADH	0,16	0,18	0,19	0,17	0,16	0,15		1%
NİSDH	-2,85	-2,53	-1,48	-1,25	-1,00	-1,22		185%
ÖKDİH	0,64	0,75	0,79	0,77	0,72	0,68		-11%
Karlılık Oranları								
BKO	24,9%	22,9%			26,6%	25,5%		-6%
FKO	16,9%	14,8%			17,8%	17,9%		-5%
DKO	5,3%	3,1%			2,7%	4,1%		95%
SMO	75,1%	77,1%			73,4%	74,5%		2%
FGKO	119,5%	94,7%			103,4%	92,2%		16%

Enerji sektörü, likidite oranları açısından değerlendirildiğinde tüm oranlar bazında, standart oranların altında kaldığı görülmektedir. Ancak, enerji sektörü gibi uzun süreli ve büyük miktarda yatırım gerektiren sektörler açısından bu oranların standart oranlardan daha düşük olması makul karşılanabilir. Covid-19'a rağmen sektördeki likidite oranları, 2019'a göre, ortalama yüzde 30'un üzerinde iyileşmiştir. Dünya genelindeki üretim ve tedarik zincirindeki aksamalar, sokağa çıkma yasakları dikkate alındığında, doğal olarak, enerji tüketiminin azalması ve buna bağlı olarak da enerji şirketlerinin likidite oranlarının bozulması beklenirdi. Ancak, bunun aksine ulaşılan bu olumlu sonuçları, Türkiye'de Covid-19'a ilgili alınan bütün tedbirlerde üretim ve tedarik zincirinin aksamamasına azami dikkat gösterilmesinin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Örneğin, sokağa çıkma yasakları da bu amaca hizmet edecek şekilde, genel olarak işyerlerinde fiili çalışmaların olmadığı ya da en az olduğu hafta sonlarında uygulanmıştır.

Enerji sektöründe, kaldıraç oranının, standart oran olan yüzde 50'nin üzerinde olduğu ancak 2019'a göre yüzde 4 iyileştiği görülmektedir. Benzer şekilde, öz kaynak oranı da, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 13 daha iyi gerçekleşmiştir. Bunda, sektördeki dönem karlılığının 2019'a göre yaklaşık olarak iki katına çıkmasının etkisi görülmektedir. Sektörün borçlanma yapısına baktığımızda, kısa vadeli yabancı kaynak oranında azalma olurken uzun vadeli yabancı kaynak oranı yükselmiştir. Bu şirketler açısından istenen bir durum olup, borçların daha uzun vadeye yayılması nedeniyle, şirketlere önemli likidite kolaylığı sağlayabilir. Ancak burada, daha sağlıklı bir değerlendirme için borçlanma maliyetlerinin göz ardı edilmemesi gerekir. Ticari borç ödeme sürelerinde enerji sektöründe, 2019'a göre 2 günlük bir uzama olmuştur. Bu durum sektörde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, sektörde krize duyarlı bir nakit yönetiminin yapıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Varlık kullanım oranlarına baktığımızda, Tablo 5'ten de görüleceği üzere, alacak tahsil sürelerinin 64 günden 69 güne çıktığı görülmektedir. Kriz dönemlerinde şirketler için nakit akışları önemli olduğundan, alacak tahsil sürelerinin uzaması olumsuz olarak değerlendirilebilir. Şirketlerin varlıklarını ne kadar etkin kullandığını gösteren aktif devir hızında, 2019'a göre bir bozulma olmamasına rağmen, öz kaynak devir hızı 2019'a göre, 0,72'den 0,64'e düşmüştür. Sektörün yüksek miktardaki borçluluğu nedeniyle, net işletme sermayesi devir hızı tüm dönemler için kötü

olmakla beraber, bu dönemdeki bozulma neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu bozulmanın etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için firma detayında uzun vadeli borçlanma etkisinin incelenmesi uygun olabilir.

Sektörde, brüt satış ve faaliyet karlılığı 2019'a göre düşmüş olmasına rağmen, dönem karı, ortalama yüzde 2,7'den yüzde 5,3'e çıkmıştır. Karlılıktaki artışta, satışların maliyetindeki iyileşmenin etkisi olabilir. Finansman giderleri karşılama oranındaki iyileşmenin dönem karındaki iyileşme ile bağlantılı olduğu söylenebilir.

5.2.2.2. İmalat Sektörü

BİST'te işlem gören 170 imalat şirketinin 42 tanesi BİST 100 Endeksi'nde yer almakta olup, çalışma kapsamına bu şirketler alınmıştır. Tablo 6'da sektöre ilişkin olarak ulaşılan analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. İmalat Sektörü Karşılaştırmalı Oran Analizi

Oranlar	Dönemler						2019/2020 Değişim %	
	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3		2018
Likidite Oranları								
CO (1,5 - 2)	1,44	1,37	1,35	1,34	1,31	1,34	1,50	10%
ATO (1)	1,10	1,03	0,99	0,96	0,94	0,98	1,07	17%
NO (0,20)	0,62	0,54	0,51	0,45	0,42	0,47	0,48	49%
Mali Yapı Oranları								
KO (% 50)	0,59	0,59	0,58	0,58	0,60	0,61	0,56	-1%
ÖKO (%30-%50)	0,41	0,41	0,42	0,42	0,40	0,39	0,44	1%
KVYKO (1/3)	0,35	0,36	0,36	0,37	0,38	0,37	0,33	-8%
UVYKO (1/6)	0,24	0,23	0,22	0,22	0,22	0,24	0,24	12%
TBÖS	84	78	72	74	63	62		34%
Varlıkların Kullanım Oranları								
AOTS	63	54	50	54	50	54		26%
ADH	0,17	0,21	0,24	0,24	0,26	0,24		-34%
NİSDH	1,11	1,57	1,87	1,96	2,21	1,78		-50%
ÖKDH	0,43	0,51	0,58	0,60	0,66	0,58		-35%
Karlılık Oranları								
BKO	21,8%	15,6%			19,5%	17,0%		11%
FKO	10,9%	4,8%			10,8%	7,8%		2%
DKO	7,0%	1,0%			8,2%	4,1%		-14%
SMO	78,2%	84,5%			80,5%	83,0%		-3%
FGKO	114,6%	49,3%			151,1%	104,9%		-24%

Likidite oranları açısından imalat sektöründe, Covid-19 etkisi ile önemli bir bozulma olmadığı tersine iyileşme olduğu görülmektedir. Bu tür kriz durumlarında imalat sektöründe likidite seviyelerinin korunması, kısa ve uzun vadeli yükümlülüklerin yerine getirilmesi, istihdam, ülkenin üretim kapasitesinin kendi kendine yeterliliği ve sürdürülebilirlik açısından son derece önemlidir. Çalışma kapsamındaki şirketlerden bazılarında, likidite oranlarında bozulma olduğu görülmüş olmakla birlikte sektör genelinde bir problem olmadığı görülmektedir. Bu durum hem karlılığın artması hem de satışların maliyetindeki azalma ile ilişkili olabilir.

Covid-19'un imalat sektörünün mali yapı oranlarını önemli derecede etkilemediği, bu nedenle sektörün bir borç ödeme sorununun olmadığı Tablo 6'dan da görülmektedir. Buna rağmen, sektörün krize karşı ihtiyatlı davrandığı, ticari borç ödeme sürelerinin 63 günden 84 güne çıkarmasından anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde, alacak tahsil süreleri de uzamış ve 50 günden 63 güne çıkmıştır. Satışlardaki düşüş, aktif ve öz kaynak devir hızlarını yaklaşık olarak yüzde 35 oranında azaltmıştır. Satışlardaki düşüş eğiliminin devam etmesi, sektörde aktiflerin ve öz kaynakların atıl kalmasına neden olabilir. Bu da şirketlerde sermaye azaltılması, bazı aktiflerin elden çıkarılması ya da bazı üretim alanlarından çıkılması gibi kararların alınmasına neden olabilir. Bu tür durumların önüne geçebilmek için, sektörün alternatif ürünler ve alternatif pazarlara yönelmesi gerekebilir. Sektörde, net işletme sermayesi devir hızının da, 2,21'den 1,11'e düştüğü görülmektedir. Net işletme sermayesi oranındaki azalmanın daha iyi yorumlanabilmesi için, şirketler bazında daha detaylı olarak, bu durumun işletme sermayesi fazlalığından mı, Covid-19 nedeniyle stok ve alacak devir hızlarındaki azalmadan mı ya da gereğinden fazla nakitte kalma davranışından mı kaynaklandığının araştırılması gerekir.

İmalat sektöründe 2019'a göre, brüt satış ve faaliyet karlılığında bir miktar iyileşme olmasına rağmen, dönem karlılığında yüzde 14 oranında azalma olmuştur. Sokağa çıkma yasakları, üretimdeki kapasite kısıtlamaları, bu kısıtlamalara karşı bazı sabit üretim maliyetlerinden kaçınılamaması gibi nedenler karlılığın azalmasına etki etmiş olabilir. Bu konuda daha net sonuçlara ulaşmak için şirketler bazında, Covid-19 ile ilgili kısıtlamaların etkileri daha detaylı olarak incelenmelidir. Bu incelemeler içsel bilgi gerektirdiğinden şirketlerin iç denetim birimleri veya varsa yönetim muhasebesi birimlerinin üst yönetime detaylı raporlar hazırlamaları sürecin daha iyi yönetilmesi açısından uygun olur. Finansman giderleri karşılama oranı da yaklaşık, 1,5'ten 1,1'e düşmüştür. Covid-19 gibi küresel anlamdaki bir krizde, bu düşüş normal karşılanabilir. Ancak, takip eden dönemlerde bu düşüş eğiliminin devam etmesi halinde, şirketler açısından bu durumun bir risk olarak dikkate alınması gerekebilir.

5.2.2.3. Madencilik Sektörü

Madencilik alanında BIST'te işlem gören 5 şirketten 3 tanesi BIST 100'de yer almaktadır. Çalışmada bu şirketler analiz edilmiştir.

Tablo 7. Madencilik Sektörü Karşılaştırmalı Oran Analizi

Oranlar	Dönemler							2019/2020 Değişim %
	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3	2018	
Likidite Oranları								
CO (1,5 - 2)	11,72	11,72	12,45	12,01	12,21	11,03	13,03	-4%
ATO (1)	10,87	10,90	11,54	10,95	11,09	9,98	11,76	-2%
NO (0,20)	11,25	10,83	11,31	10,75	10,89	9,92	11,72	3%
Mali Yapı Oranları								
KO (% 50)	0,10	0,10	0,09	0,09	0,09	0,10	0,08	4%
ÖKO (%30-%50)	0,90	0,90	0,91	0,91	0,91	0,90	0,92	0%
KVYKO (1/3)	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06	0,07	0,05	9%
UVYKO (1/6)	0,03	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,03	0%
TBÖS	23	24	19	19	18	23		26%
Varlıkların Kullanım Oranları								
AOTS	2	2	2	2	2	2	2	1%
ADH	0,10	0,10	0,15	0,15	0,12	0,10		-16%
NİSDH	0,14	0,14	0,20	0,19	0,17	0,15		-18%
ÖKDH	0,11	0,12	0,17	0,16	0,13	0,11		-15%
Karlılık Oranları								
BKO	67,7%	62,4%			65,3%	59,6%		4%
FKO	58,8%	49,7%			58,3%	47,9%		1%
DKO	63,3%	53,4%			66,9%	68,7%		-5%
SMO	32,3%	37,6%			34,7%	40,4%		-7%
FGKO	0,0%	0,0%			0,0%	0,0%		0%

BIST 100'de işlem gören madencilik şirketleri altın arama faaliyeti ile iştigal etmektedirler. Sektör likidite oranlarında nispi olarak bir bozulma olmasına rağmen, likidite oranları hem standart

oranlardan hem de incelenen diğer sektörler için oranlardan çok daha iyi durumdadır. Bu da altının kıymetli ve likit bir maden olması nedeniyle, paraya çevrilme hızından kaynaklanmaktadır. Tablo 7'den de, görüleceği üzere, alacak tahsil süresi sadece 2 gün olup, bütün sektör ortalamalarından çok daha kısadır.

Mali yapı oranları açısından, bilanço ve gelir tablosu verilerinden çok anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Buna rağmen, öz kaynak yapılarının diğer sektörlerle mukayese edildiğinde, % 90 gibi bir oranla, çok daha iyi olduğu, krizin verdiği ihtiyatlılık gereği, bu sektörde de ticari borç ödeme sürelerinin 18 günden 23 güne çıktığı anlaşılmaktadır. Kriz dönemlerinde şirketler açısından en önemli problemlerden biri nakit dengesinin sağlanmasıdır. Bu nedenle, ticari borç ödeme sürelerindeki uzama, her ne kadar olumlu olarak değerlendirilebilse de, bu durum alacaklı şirketlerinde alacak tahsil süresini uzattığından krizi derinleştiren bir sonucu olabilir.

Madencilik sektöründe varlık kullanım oranları çok düşük olmasına rağmen, Covid-19 etkisi ile yüzde 15-16 oranında daha da azaldığı görülmektedir. Bu oranlarla ilgili daha sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için BIST 100 dışındaki yerli ve yabancı firmalara ait oranlarla karşılaştırma yapılması, hem sektörü daha iyi anlayabilmek hem de literatürü zenginleştirmek açısından önemli katkı sağlayabilir.

Sektördeki karlılık, diğer tüm sektör karlılıklarının çok üzerinde olmasına rağmen, 2019'a göre, dönem net karında yüzde 5 oranında bir azalma olduğu Tablo 7'de de görülmektedir. Finansman gideri karşılama oranı ile ilgili elde edilen veri setinden anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.

5.2.2.4. Mali Sektör

BIST 100'de yer alan şirketlerden, banka, katılım bankası, sigorta, leasing şirketleri hariç 20 tanesi çalışma kapsamında incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 8. Mali Sektör Karşılaştırmalı Oran Analizi

Oranlar	Dönemler							2019/2020 Değişim %
	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3	2018	
Likidite Oranları								
CO (1,5 - 2)	0,86	0,85	0,95	0,94	0,94	0,97	0,93	-9%
ATO (1)	0,80	0,79	0,83	0,82	0,82	0,85	0,81	-3%
NO (0,20)	0,40	0,40	0,49	0,46	0,43	0,46	0,42	-7%
Mali Yapı Oranları								
KO (% 50)	0,80	0,80	0,72	0,73	0,73	0,74	0,71	9%
ÖKO (%30-%50)	0,20	0,20	0,28	0,27	0,27	0,26	0,29	-25%
KVYKO (1/3)	0,60	0,60	0,51	0,52	0,53	0,52	0,51	13%
UVYKO (1/6)	0,20	0,20	0,21	0,20	0,20	0,22	0,20	-1%
TBÖS	60	54	27	61	30	49		98%
Varlıkların Kullanım Oranları								
AOTS	39	39	20	45	26	46		52%
ADH	0,07	0,10	0,25	0,12	0,20	0,11		-63%
NİSDH	-0,88	-0,88	-8,90	-3,98	-6,56	-5,70		-87%
ÖKDH	0,37	0,42	0,90	0,44	0,76	0,38		-51%
Karlılık Oranları								
BKO	23,8%	19,1%			11,9%	18,4%		100%
FKO	9,1%	4,5%			5,4%	7,2%		68%
DKO	4,6%	4,6%			4,7%	4,0%		-3%
SMO	76,2%	89,4%			90,2%	86,6%		-16%
FGKO	86,9%	99,7%			141,9%	99,2%		-39%

BIST 100'de, mali sektörde yer alan ve kapsama dahil edilen 20 şirket ağırlıklı olarak holdinglerden oluşmaktadır. Holdinglerin çok fazla bağlı ortaklık ve iştiraklerinin olması nedeniyle, makro bazda Covid-19'un etkilerini yansıtacağı düşünülmektedir. Nitekim, Tablo

8'deki oranlara bakıldığında, sektörün nakit oranı hariç standart oranların altında olduğu ve dolayısıyla tüm likidite oranları bazında, Covid-19'dan etkilendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 8'den sektörün kaldıraç oranının, standart oran olan yüzde 50'nin üzerinde olduğu, yani aktiflerini borçlanma ile finanse ettiği görülmektedir. Benzer şekilde sektörün, öz kaynak oranının yaklaşık yüzde 20'ler düzeyinde olduğu ve 2019'a göre yüzde 25 oranında kötüleştiği görülmektedir. Ticari borç ödeme süresinin 30 günden 60 güne çıkması, sektörün krize karşı ihtiyatlı ve duyarlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sektörde, alacak tahsil süresi de, diğer sektörlere paralel olarak uzamış ve 26 günden 39 güne çıkmıştır. Covid-19 nedeniyle satışların azalması, aktif devir hızı, öz kaynak ve net işletme sermayesi devir hızını etkilemiş ve yaklaşık olarak yüzde 50 ile 87 oranında bozulma olmuştur.

Sektörde, brüt satış karı ve faaliyet karlılığında 2019'a göre sırasıyla, yüzde 100 ile yüzde 68 iyileşme olmasına rağmen dönem karlılığı yüzde 3 düşmüştür. Bu düşüşün şirket bazında daha detaylı incelenmesi gerekirken beraber, yukarıda imalat sektörü için yapmış olduğumuz açıklamaların burada da etkisi olabileceğini değerlendirmekteyiz. Satışların maliyetinin bir önceki yıla göre azalmış olması sektörün kriz etkisiyle maliyetleri kontrol altında tutma konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Brüt satış ve faaliyet karlılığındaki ciddi iyileşmeye rağmen, dönem net karındaki azalma, yüksek borçluluk nedeniyle ödenen finansman giderleri veya yabancı para kaynaklı oluşan kur farklarından kaynaklanabilir. Karlılıktaki azalma, finansman giderleri karşılama oranını 1,41'den 0,87'ye düşürmüştür.

5.2.2.5. Teknoloji Sektörü

Teknoloji sektöründe BIST'te işlem gören şirket sayısı 19'dur. Bu şirketlerin 4 tanesi BIST 100 Endeksi'nde yer almakta olup bunlarla ilgili ulaşılan sonuçlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Teknoloji Sektörü Karşılaştırmalı Oran Analizi

Oranlar	Dönemler						2019/2020 Değişim %	
	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3		2018
Likidite Oranları								
CO (1,5 - 2)	1,70	1,64	1,72	1,76	1,95	2,34	2,19	-13%
ATO (1)	1,14	1,11	1,22	1,11	1,27	1,61	1,57	-10%
NO (0,20)	0,33	0,34	0,53	0,34	0,40	0,63	0,68	-18%
Mali Yapı Oranları								
KO (% 50)	0,47	0,48	0,50	0,48	0,48	0,48	0,49	-3%
ÖKO (%30-%50)	0,53	0,52	0,50	0,52	0,52	0,52	0,51	2%
KVYKO (1/3)	0,34	0,34	0,33	0,32	0,29	0,26	0,28	15%
UVYKO (1/6)	0,13	0,14	0,17	0,16	0,19	0,23	0,21	-30%
TBÖS	144	190	124	142	150	184		-4%
Varlıkların Kullanım Oranları								
AOTS	337	329	145	230	227	271		49%
ADH	0,11	0,11	0,23	0,14	0,14	0,11		-19%
NİSDH	0,46	0,49	0,90	0,57	0,48	0,30		-3%
ÖKDH	0,21	0,21	0,44	0,27	0,26	0,21		-21%
Karlılık Oranları								
BKO	29,6%	28,3%			25,6%	23,9%		16%
FKO	33,1%	38,7%			19,2%	26,3%		72%
DKO	29,8%	29,4%			21,3%	25,1%		40%
SMO	70,4%	71,7%			74,4%	76,1%		-5%
FGKO	333,2%	258,6%			265,7%	200,3%		25%

Teknoloji sektöründe, likidite oranları, standart oranlara uygundur. Buna rağmen cari oran, geçen yılın aynı döneminde 1,95 iken, bu dönemde 1,70 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, asit-test oranı, 1,27'den 1,14'e ve nakit oranı da, 0,40'tan 0,33'e gerilemiştir. Bu oranlara bakarak, Covid-19'un likidite oranları üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

Mali yapı oranları açısından sektörde, kaldıraç oranında yüzde 3, öz kaynak oranında da yüzde 2 oranında bir iyileşme olduğu görülmektedir. Yükümlülükler açısından bakıldığında, kısa vadeli yükümlülükler artarken uzun vadeli yükümlülüklerde yüzde 30 oranında bir azalma olmuştur. Ancak, buna rağmen sektörün gerek kısa vadeli ve gerekse uzun vadeli borç yükünün, standart oranlara uygun olduğu Tablo 9'da da görülmektedir. Diğer sektörlerde genel olarak ticari borç ödeme süresi artarken, teknoloji sektöründe bu süre 150 günden 144 güne düşmüştür.

İlginç bir şekilde teknoloji sektöründe, alacak tahsil süresi diğer sektörlerle göre çok daha uzun olup, ortalama 337 gündür. Bu sürenin bu kadar uzun olmasında, proje bazlı çalışmanın yaygın olduğu savunma sanayiinde faaliyet gösteren Aselsan'ın etkisi olabilir. Aktif ve öz kaynak devir hızı çok düşük olmasına rağmen, Covid-19 nedeniyle daha da düşmüştür. Net işletme sermayesi devir hızında 2019 ilk yarı sonuçlarına göre önemli bir değişim olmamıştır.

Covid-19'la ilgili yapılan diğer çalışmalarla paralel bir şekilde, BIST 100'de yer alan teknoloji şirketlerinin de, Covid-19'dan en az etkilenen sektörler arasında olduğu Tablo 9'da görülmektedir. Karlılık 2019'a göre, yüzde 40 oranında artmış, buna karşılık satışların maliyeti de yüzde 5 civarında azalmıştır. Krize rağmen, hem karlılığın hem de satışların maliyetinin azaltılmış olması önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir. Sektörde, finansman giderleri karşılama oranı da, artan karlılığa bağlı olarak yüzde 25 iyileşmiştir.

5.2.2.6. Toptan Perakende ve Ticaret Sektörü

Bu bölümde, BIST 100'de yer alan altı şirket çalışma kapsamında alınmış ve ulaşılan analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

Tablo 10. Toptan ve Perakende Sektörü Karşılaştırmalı Oran Analizi

Oranlar	Dönemler							2019/2020 Değişim %
	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3	2018	
Likidite Oranları								
CO (1,5 - 2)	0,90	0,90	0,85	0,85	0,82	0,83	0,88	10%
ATO (1)	0,55	0,55	0,52	0,51	0,47	0,47	0,51	18%
NO (0,20)	0,30	0,29	0,28	0,28	0,22	0,20	0,22	40%
Mali Yapı Oranları								
KO (% 50)	0,82	0,83	0,82	0,81	0,83	0,81	0,76	-1%
ÖKO (%30-%50)	0,18	0,17	0,18	0,19	0,17	0,19	0,24	4%
KVYKO (1/3)	0,60	0,60	0,57	0,58	0,58	0,55	0,64	4%
UVYKO (1/6)	0,22	0,23	0,25	0,24	0,25	0,26	0,12	-11%
TBÖS	79	70	74	74	71	76		11%
Varlıkların Kullanım Oranları								
AOTS	22	21	21	21	22	23		1%
ADH	0,62	0,64	0,62	0,61	0,61	0,62		2%
NİSDH	-10,28	-10,22	-7,34	-6,96	-5,64	-5,79		82%
ÖKDİH	3,52	3,59	3,38	3,39	3,36	2,93		5%
Karlılık Oranları								
BKO	18,5%	18,0%			18,7%	18,4%		-1%
FKO	5,2%	4,7%			4,7%	4,0%		11%
DKO	2,4%	2,0%			1,5%	0,3%		65%
SMO	81,5%	82,0%			81,3%	81,6%		0%
FGKO	223,3%	192,8%			155,6%	116,5%		43%

Çalışma kapsamına dahil edilen toptan ve perakende sektöründeki şirketlerden dört tanesi çoklu market zinciri, biri ecza deposu ve biri de otomotiv alanında faaliyet göstermektedir. Şirketlerin faaliyet alanlarından da anlaşılacağı üzere, otomotiv hariç kalanlar, zorunlu gıda ve ilaç sektörüne ait olduğu için, talep esnekliği düşük sektörlerdir. Ancak, incelenen şirketler arasında yer alan otomotiv ticareti yapan şirketin oranlarının da krizden olumlu yönde etkilendiği görülmektedir. Bunun nedeni, hem Türkiye hem de dünya genelinde, Covid-19'dan dolayı üretim ve tedarik

zincirinde ortaya çıkan aksaklıkların oluşturduğu arz talep dengesizliği ve bu dengesizliğin otomotiv fiyatlarını yukarı çekmesi olabilir. Toptan perakende sektörüne ait likidite oranları, standart oranların altında kalmasına rağmen, 2019'a göre önemli ölçüde iyileşmiştir. Bu nedenle Covid-19'un özellikle BIST 100'de yer alan toptan ve perakende sektörü şirketleri üzerinde pozitif etkisinin olduğunu söylenebilir.

Sektörde kaldıraç oranı, 2019'a göre yüzde 1, öz kaynak oranı da yüzde 4 oranında iyileşmiştir. Yabancı kaynak oranları açısından bakıldığında, kısa vadeli yabancı kaynakların standart oranın yaklaşık iki katı, uzun vadeli yabancı kaynaklar açısından ise yaklaşık yüzde 50 üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak, 2019 yılına göre yabancı kaynaklar rasyosunda ciddi bir bozulma olmadığı ve dolayısı ile Covid-19'dan çok fazla etkilenmediği söylenebilir. Ticari borç ödeme süresinin, 71 günden 79 güne çıkması, gerek likidite ve gerekse borçluluk açısından rasyolarda önemli bir bozulma olmamasına rağmen sektörün krize karşı ihtiyatlı davrandığını göstermektedir.

Tablo 10'dan da görüleceği üzere, sektörde alacak tahsil süresi 22 gün olup, ticari borç ödeme süresi olan 79 günle mukayese edildiğinde, sektöre ciddi bir likidite avantajı sağladığını söyleyebiliriz. Sektörde, satışlardaki artışa paralel olarak, aktif devir hızı ve öz kaynak devir hızlarının iyileştiği ve diğer sektörlerle göre de çok daha iyi olduğu görülmektedir. Net işletme sermayesi devir hızı da 2019'a göre yüzde 82 daha iyi gerçekleşmiştir.

Sektör açısından krizin bir fırsata dönüştüğü, Tablo 10'da çok net olarak görülmektedir. Dönem karı 2019'a göre yüzde 65 oranında artmış, buna karşılık satışların maliyetinde bir artış olmamıştır. Bu da sektörün çok ciddi bir maliyet kontrolü yaptığı şeklinde yorumlanabilir. Son olarak artan karlılık nedeniyle, finansman giderleri karşılama oranı, 1,55'ten 2,23'e çıkmıştır. BIST 100 toptan ve perakende sektörü için ulaşılan bu sonuçlar, literatür kısmında verilen çalışmalarda ulaşılan sonuçlarla da uyumludur.

5.2.2.7. Ulaştırma ve Haberleşme Sektörü

Bu sektörde incelenen şirketlerden ikisi Covid-19'dan en fazla etkilenen sektör olan havayolu şirketi, biri hava alanı yer hizmetleri şirketi ve ikisi de haberleşme şirkettir.

Tablo 11. Ulaştırma ve Haberleşme Sektörü Karşılaştırmalı Oran Analizi

Oranlar	Dönemler							2019/2020 Değişim %
	2020/6	2020/3	2019	2019/9	2019/6	2019/3	2018	
Likidite Oranları								
CO (1,5 - 2)	0,92	0,91	0,99	0,99	1,00	1,05	1,03	-8%
ATO (1)	0,88	0,87	0,95	0,96	0,97	1,03	1,00	-9%
NO (0,20)	0,45	0,45	0,53	0,49	0,45	0,49	0,47	1%
Mali Yapı Oranları								
KO (% 50)	0,73	0,73	0,71	0,71	0,73	0,74	0,71	0%
ÖKO (%30-%50)	0,27	0,27	0,29	0,29	0,27	0,26	0,29	0%
KVYKO (1/3)	0,27	0,26	0,26	0,27	0,28	0,27	0,28	-5%
UVYKO (1/6)	0,47	0,46	0,45	0,45	0,46	0,46	0,43	3%
TBÖS	79	52	47	42	42	50		86%
Varlıkların Kullanım Oranları								
AOTS	55	37	35	32	37	40		50%
ADH	0,07	0,11	0,14	0,17	0,14	0,13		-49%
NİSDH	-3,18	-4,48	-38,99	-53,58	-288,60	7,97		-99%
ÖKDH	0,27	0,41	0,48	0,60	0,53	0,46		-50%
Karlılık Oranları								
BKO	19,7%	17,9%			23,4%	21,2%		-16%
FKO	9,8%	5,3%			11,3%	7,9%		-13%
DKO	-7,1%	-3,1%			4,2%	0,3%		-270%
SMO	81,0%	82,8%			77,2%	79,6%		5%
FGKO	56,1%	41,5%			147,1%	50,9%		-62%

Bu çalışmada, BIST 100 şirketleri ana sektör ayrımı dikkate alınarak analiz edildiğinden Covid-19'un havacılık ve havaalanı yer hizmetleri şirketleri üzerindeki etkisi, haberleşme şirketleri üzerindeki pozitif etkisinden dolayı tam olarak yansıtılmamış olabilir. Bu nedenle yapılacak farklı çalışmalarda bu etkilerin ortaya konulması ve diğer havayolu ve havaalanı yer hizmetleri şirketleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınması literatüre önemli katkı sağlayabilir.

BIST 100'deki ulaştırma ve haberleşme şirketleri dikkate alındığında, likidite oranları açısından her ne kadar belirtilen şirketler standart oranların altında oranlara sahip olsalar da, milyonlarca müşteriye yapılan satışlar nedeniyle çok güçlü ve hızlı nakit oluşturma yeteneklerinin dikkate alınarak değerlendirilmesi yerinde olur. Bu yönüyle, Covid-19'un sektör likidite oranları üzerindeki etkisinin inceleme dönemi itibarıyla çok yüksek olmadığı söylenebilir. Burada, krizin ekonomik etkilerini gidermeye yönelik önlemlerin yanında, özellikle durdurulan uçuşlar nedeniyle yapılması gereken bilet iadeleri için, iadelerin, uçuşların başlamasından sonraki 60 gün içinde yapılmasına ilişkin yasal düzenlemenin etkisini dikkate almak gerekir. Bu nedenle, özellikle havacılık sektörü açısından, üçüncü ve dördüncü çeyrekte hem ertelenen ödemeler hem de cari dönem ödemelerinin aynı zamana denk gelmesi sektör açısından ciddi likidite riski oluşturabilir. Bu konuda hem havayolu şirketlerinin hem de hükümetlerin gerekli tedbirleri almaları uygun olacaktır. Diğer taraftan havayolu sektöründe kapasite ile nakit yaratma arasında çok sıkı bir ilişki olduğundan, 2020 yılı üçüncü ve dördüncü çeyrekteki kapasite artışının, sektördeki likidite sorunları açısından belirleyici olacağı düşünülmektedir.

Mali yapı oranlarına bakıldığında, sektörün çok ciddi sermaye yatırımı gerektirmesi ve geri dönüş sürelerinin uzunluğu nedeniyle gerek kısa gerekse uzun vadeli borç yükü altında olduğu bilinmektedir. 2020 yılı ilk yarısında mali yapı oranlarında çok ciddi bozulmalar olmamakla beraber, bu sürecin sürdürülebilirliği, gelecek aylarda ortaya çıkacak kapasite artışları tarafından belirlenecektir. Tablo 11'den de anlaşılacağı üzere, sektör Covid-19 kaynaklı belirsizliğe çok hızlı tepki vermiş ve ticari borç ödeme süresini 42 günden 79 güne çıkarmıştır.

Covid-19'un etkisi ile azalan faaliyetler şirketlerin aktif ve öz kaynak devir hızlarında yaklaşık olarak yüzde 50 oranında bir azalışa neden olmuştur. Sektördeki durgunluğa bağlı olarak alacak tahsil süreleri de ortalama 37 günden 55 güne çıkmıştır.

Sektördeki karlılığın 2019'a göre, yüzde 4,2'den eksi yüzde 7,1'e düşmesi Covid-19'un etkisini bariz bir şekilde göstermektedir. Satışların maliyeti 2019'a göre yüzde 5 artmış olup, dönem karlılığındaki azalmaya bağlı olarak, finansman giderleri karşılama oranı da 1,47'den 0,56'ya düşmüştür. Ayrıca karlılıkta ortaya çıkan en önemli bozulma havayolu ve havaalanı yer hizmetleri şirketlerinden kaynaklanmakta olup, haberleşme şirketleri 2019'a göre karlıklarını artırmışlardır.

6. SONUÇ

Covid-19'un BIST 100'de işlem gören şirketlerin mali tabloları üzerindeki etkilerini oran analizi ile ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ve öneriler aşağıdaki gibidir.

Çalışma kapsamındaki BIST 100 şirketlerinin 2020 yılı ilk yarı sonuçlarının analizinden şirketlerin borçlarındaki artışın varlıklarındaki artıştan daha fazla olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, 2020 birinci çeyrekteki büyüme ikinci çeyrekte zayıflamış, buna bağlı olarak satışlar ve karlar düşmüştür. Karlılıktaki azalmanın, finansal sektör (banka, sigorta ve leasing) dışında kalan reel sektör şirketlerinde daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Teknoloji ve madencilik sektörleri hariç diğer sektörlerde cari oran standart oranın altında olmasına karşılık asit-test oranı ve nakit oranının standart orana yakın olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuçlardan, şirketler tarafından Covid-19'un ekonomik etkilerini azaltmaya yönelik olarak alınan önlemlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Mali yapı oranları açısından çok önemli bir etki olmamakla beraber azalan karlılık nedeniyle, öz kaynak dengesinde bozulma olduğu görülmüştür. Bunun yanında, Covid-19 kaynaklı belirsizlik nedeniyle ticari borç ödeme sürelerinin uzadığı tespit edilmiştir.

Aktif devir hızı, öz kaynak devir hızı ve net işletme sermayesi devir hızlarının düştüğü ve alacak tahsil sürelerinin uzadığı görülmüştür.

Brüt satış ve esas faaliyet karlarının 2019'a göre daha iyi olmasına rağmen dönem karlarının düşmüş olmasından dolayı, finansman giderleri karşılama oranları bozulmuştur.

Sektörel olarak yapılan analizler sonucunda; enerji, imalat, toptan ve perakende sektörlerinde likidite oranlarında iyileşme olurken, madencilik, mali, teknoloji ve ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde bozulma olduğu görülmüştür.

Mali yapı oranları açısından, imalat, teknoloji, ulaştırma ve haberleşme sektörlerindeki kısa ve uzun vadeli borçların geçen yıla göre arttığı ve oranların bozulduğu tespit edilmiştir.

Varlık kullanım oranlarının toptan ve perakende sektöründe iyileşmesine rağmen, enerji, imalat, madencilik, mali, teknoloji ve ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde bozulmuştur.

Enerji, teknoloji, toptan ve perakende sektöründe karlar artmış, imalat, madencilik, mali ve ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde düşmüştür.

Teknoloji sektörü dışındaki tüm sektörlerde ticari borç ödeme süreleri ile alacak tahsil süreleri uzamıştır.

Çalışmada elde edilen bulguların, Covid-19'un etkilerine ilişkin olarak yapılan diğer çalışmalarda elde edilen bulgularla uyumlu olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, 2020 ilk yarıyı mali tabloları üzerinden oran analizi ile yapılan bu çalışmada, Covid-19'un BIST 100 şirketlerinin mali tablo oranlarını sektörler itibariyle farklı olmakla birlikte, etkilediği tespit edilmiştir. Ancak bu etkinin daha net görülebilmesi için, benzer bir çalışmanın 2020 yılı tam set mali tabloları üzerinden yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, H., Büyükşalvarcı, A. ve Dinç, E. (2018). Şirketlerin mali yapıları üzerinde ekonomik krizlerin etkileri: 2001 ve 2008 ekonomik krizleri üzerine bir araştırma, *Akademik Fener*, 27-57, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/203463>

Akgüç, Ö. (2011). Mali tablolar analizi. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Akyüz, F., ve Yeşil, T. (2017). BIST sürdürülebilirlik endeksine kayıtlı üretim sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performanslarının incelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 61-78.

Allianz Araştırma (2020a). Fırtına öncesi sessizlik: Covid-19 ve zaman bombası gibi bekleyen şirket iflasları. Erişim adresi: https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/eulerhermes_com/tr_TR/documents/economik-yay%C4%B1nlar/eh-insolvencies-report.pdf

- Allianz Araştırmalar (2020b) Her taşın altına bakmak: Covid-19'un sektör bazında olumsuz etkileri. Erişim adresi: https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/eulerhermes_com/tr_TR/documents/allianz-rapor-dizgi.pdf
- Aslan, T. (2018). Futbol kulüplerinin finansal performansının oran yöntemiyle analizi: BİST'de işlem gören futbol kulüpleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 349-362.
- Ataman, Ü., ve Hacırüstemoğlu, R. (1999). *Yöneticiler için muhasebe ve finans bilgileri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Baur, Dirk G. ve Trench, A. (2020). Covid-19 infection of Australian companies Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=3609110> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3609110>
- Berk, N. (2015). *Finansal yönetim*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Coibion, O., Gorodnichenko, Y., ve Weber, M. (2020). *The cost of the covid-19 crisis: lockdowns, macroeconomic expectations, and consumer spending*. Working Paper. Erişim adresi: <https://www.nber.org/papers/w27141.pdf>
- Çabuk, A., ve Lazol, İ. (1998). *Mali tablolar analizi*. Bursa: Vipaş A.Ş.
- Çanakçıoğlu, M. (2016). Oran analizi rasyo analizi, finansal tablolar analizi. İstanbul: İSMMMO Yayını, s.165-241.
- D'Orazio, P., ve Dirks, M.W. (2020). Covid-19 and financial markets: assessing the impact of the coronavirus on the eurozone. *Ruhr Economic Papers*, No. 859. Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/222551/1/1725503395.pdf>
- Elsayed, A. ve Abdelrhim, M. (2020). The Effect Of COVID-19 Spread On Egyptian stock market sectors. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3608734>
- Emir, M., Arslantürk, D. ve Sevim, U. (2011). 2008 ekonomik krizinin gıda ve tekstil firmaları üzerine etkilerinin finansal oranlar yardımıyla analizi: İMKB'de bir uygulama, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13(3), 1-24.
- Euler Hermes (2020a). Küresel iflas raporu. Erişim adresi: https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/eulerhermes_com/tr_TR/documents/economik-yay%C4%B1nlar/euler_hermes_kuresel_iflas_raporu.pdf,
- Euler Hermes (2020b). Covid-19 Türkiye ekonomik sonuçları. Erişim adresi: https://www.eulerhermes.com/tr_TR/ekonomik-arastirmalar/ekonomik-gorunum-raporlari/covid-19-turkiye-ekonomik-sonuclari.html
- Euler Hermes (2020c). Makro ekonomik görünüm raporu Haziran 2020. Erişim adresi: https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/eulerhermes_com/tr_TR/documents/economik-yay%C4%B1nlar/Euler-Hermes-Makro-Ekonomik-Gorunum-Raporu-Haziran-2020.pdf,
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (Covid-19) on the world economy. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3557504,
- Gönültaş, B. (2020). OECD: Kovid-19 nedeniyle ekonomide belirsizlik yüksek kalmaya devam ediyor, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/oecd-kovid-19-nedeniyle-ekonomide-belirsizlik-yuksekkalmaya-devam-ediyor-/1975179>
-

- Gümüş, F.B., Aydemir, L. (2014). 2008 küresel finans krizinin sektörel bazda şirket mali tablolarına etkilerinin analizi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1) 37-64.
- Gümüş, U , Bolel, N . (2017). Rasyo analizleri ile finansal performansın ölçülmesi: borsa istanbul'da faaliyet gösteren havayolu şirketleri'nde bir uygulama. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2), 87-96. doi: 10.30803/adusobed.337231
- Hamim, Md T. (2020). Covid-19 and the Capital Market Chaos. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3600853>,
- İskenderoğlu, Ö., ve Karakozak Ö. (2013). 2008 küresel finansal krizinin finansal oranlar üzerine etkisi: BİST'de işlem gören imalat sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 99-129.
- Kandil Göker, İ , Eren, B., ve Karaca, S . (2020). The impact of the covid-19 (coronavirus) on the Borsa İstanbul sector index returns: an event study. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (Covid-19 Special Issue), 14-41. doi: 10.21547/jss.731980
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP), Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler>
- Karaca, S.S., Ağcadağ, D., Sağlam, M., ve Baysa, E. (2014). 2008 küresel ekonomik krizinin türkiye imalat sanayi sektörünün performansı üzerine etkisi: Borsa İstanbul firmalarında bir uygulama. Selahattin Sarı, Alp H. Gencer, İlyas Sözen (Editör), *International Conference On Eurasian Economies 2014 Skopje - Macedonia* içinde (s.550-554). Erişim adresi: <https://www.avekon.org/proceedings/avekon05.pdf>
- Karaca, S.S., ve Çiğdem, R. (2013). Türkiye ekonomisi'nde yaşanan 1994- 2001 ekonomik krizlerinin ve 2008 küresel ekonomik krizinin imalat sanayi sektörüne etkilerinin finansal oranlar ile incelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 4(3), 41-54
- Karamat, K., Huawei Z., Han Z., Huilin Y. , Muhammad H. S. ve Atif J. (2020). The impact of covid-19 pandemic on stock markets: an empirical analysis of world major stock indices. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(7), 463 – 474. Erişim adresi: <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO202020952022559.pdf>,
- Keleş, E. (2020). Covid-19 ve BİST-30 endeksi üzerine kısa dönemli etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(1), 91-105.
- Kızıl, C., ve Aslan, T. (2019). Finansal performansın rasyo yöntemiyle analizi: Borsa İstanbul'da (BİST'de) işlem gören havayolu şirketleri üzerine bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1778-1799.
- Lemerle, M. (2020). Küresel iflaslar: Büyük çaplı şirket iflaslarında rekor seviye. *Allianz Ekonomik Araştırmalar*, Erişim adresi: https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/common/tr_TR/documents/buyuk_capli_sirket_iflaslarinde_rekor_seviye.pdf,
- Liu, H., Wang, Y., He, D. ve Wang, C. (2020). Short term response of Chinese stock markets to the outbreak of Covid-19, *Applied Economics*, doi: 10.1080/00036846.2020.1776837
- Livinec, M., ve Ayme-Dolla, J. (2017). Alacak vadeleri: görünmez kasa kim?. *Economic Görünüm No. 1235-1236 Yaz 2017 dünya çapında iflaslar*. Erişim adresi: https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/common/tr_TR/documents/economik-yay%C4%B1nlar/EH_high_stakes2017.pdf

- Mazura, M., Dangb, M., ve Vegaa, M.(2020). Covid-19 and the march 2020 stock market crash. Evidence from S&P1500, Finance Research Letters. doi: 10.1016/j.frl.2020.101690
- Mesbahi, L., ve Lemerle, M. (2017). Bilançolarda nakit bahislerinizi yapın. Economic Görünüm No. 1235-1236, Yaz 2017, Dünya Çapında İflaslar. Erişim adresi: https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/common/tr_TR/documents/economik-yay%C4%B1nlar/EH_high_stakes2017.pdf
- Mutlu, B.Y. (2020), Borsadaki şirketlerden ilk yarıda 35 milyar liralık net kar, 26.08.2020, Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/borsadaki-sirketlerden-ilk-yarida-35-milyar-liralik-net-kar-/1953586#>
- Mutlu, B.Y. (2020). Kovid-19, trilyonluk tahvil piyasasına 'likidite' korkusu saldı, Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kovid-19-trilyonluk-tahvil-piyasasina-likidite-korkusu-saldi/1839088>
- Örs, T., Takıl, D., ve Altın, M. (2015). Borsa İstanbul teknoloji endeksinde faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi. Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies 1(1), 62-81. Erişim adresi: https://jafas.org/articles/2015-1-1/4_Borsa_Istanbul_Teknoloji_Endeksi_FULL_TEXT.pdf
- Özer, M. (1997). Vergi kanunları ve tekdüzen muhasebe sistemi kapsamında mali tablolar ve finansal analiz, Cilt:2, 2. Baskı, Ankara: Özkan Matbaacılık- Gazetecilik Sanayi Ticaret Limited Şirketi.
- Özdemir, Ö. (2020). Türkiye'de hangi sektörler koronavirüs dönemini en az hasarla atlatabilir?, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52410078>
- Papadamou, S. Ve Fassas, A. And Kenourgios, D.ve Dimitriou, D. (2020). Direct and Indirect Effects of COVID-19 Pandemic on Implied Stock Market Volatility: Evidence from Panel Data Analysis. Erişim adresi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/100020/1/MPRA_paper_100020.pdf
- Peker, Y., ve Demirhan, E. (2020). Covid-19 küresel salgınının Borsa İstanbul'daki sektörel etkileri. *TEPAV Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*. Erişim adresi: https://www.tepav.org.tr/upload/files/1586752188-0.COVID_19_Kuresel_Salgininin_Borsa_Istanbuldaki_Sektorel_Etkileri.pdf
- Salins V. (2020), OECD Global Economic Outlook, 88th Session of the Steel Committee, 24 September 2020, https://www.oecd.org/industry/ind/Item_3a_Eco-Dept_24-Sept-20.pdf
- Şenol, Z. (2020). Covid-19 krizi ve finansal piyasalar. Toğuç, N.(Editör), *Para ve finans içinde* (s.75-124). Ankara: İksad Publishing House.
- Şenol, Z., ve Zeren, F. (2020). Coronavirus (Covid-19) and stock markets: the effects of the pandemic on the global economy, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), S 1-16. Erişim adresi: <http://www.dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54055/721871>
- Tayar, T , Gümüştekin, E , Dayan, K. ve Mandi, E . (2020). Covid-19 krizinin Türkiye'deki sektörler üzerinde etkileri: Borsa İstanbul sektör endeksleri araştırması . *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 293-320. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yyusbed/issue/56115/772087>
-

TCMB Finansal İstikrar Raporu (2020). TCMB Finansal İstikrar Raporu Sayı:30, Erişim adresi:
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c8e5e6c1-307f-4c37-87c2-a76e89dc66c5/Tam+Metin.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-c8e5e6c1-307f-4c37-87c2-a76e89dc66c5-n9vIEZv>

TCMB Ağustos Ayı Finansal Kesim Dışındaki Firmaların Döviz Varlık ve Yükümlülükleri (2020),
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/f99456a9-7116-4391-a6c1-48e0367e5133/degerlendirmenotu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-f99456a9-7116-4391-a6c1-48e0367e5133-nmdTLAn>

Uyar, A., ve Okumuş, E. (2010). finansal oranlar aracılığıyla küresel ekonomik krizin üretim şirketlerine etkilerinin analizi: IMKB'de bir uygulama, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 46, 146-156.

Vakıf Yatırım (2020). Kovid-19 salgının ekonomiye ve piyasalara etkileri. Erişim adresi:
<http://www.vkyanaliz.com/Files/docs/kovid-19-salginin-ekonomiye-ve-piyasalara-etkileri-1586510231.pdf>

Yetgin, M.A. (2020). Koronavirüsün Borsa İstanbul'a etkisi üzerine bir araştırma ve stratejik pandemi yönetimi, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2), S.324-35.

EKLER

EK 1: Sektörel Bazda Çalışmaya Dahil Edilen BIST 100 Şirketleri Listesi

Sektörler	Şirketler
Enerji	Aksa Enerji, Enerjisa, Odaş Elektrik, Zorlu Enerji
İmalat	Akçansa, İsdemir, Aksa Akrilik, Kardemir, Alkim, Karsan, Anadolu Cam, Kartonsan, Anadolu Efes, Kerevitaş, Arçelik, Klimasan, Aygaz, Kordsa, Bagfaş, Otokar, Borusan, Oyak Çimento, Brisa, Petkim, Bursa Çimento, Sasa, Coca-Cola, Soda Sanayi, Çemtaş, Tat Gıda, Çimsa, Tofaş, Deva Holding, Trakya Cam, Ege Endüstri, Tümosan, Ereğli, Tüpraş, Ford, Türk Traktör, Goodyear, Ülker, Gübretaş, Vestel, Hektaş, Yataş
Madencilik	İpek Doğal Enerji, Koza Altın, Koza Anadolu Metal
Mali	Anadolu Holding, Alarko GYO, Alarko Holding, Doğan Holding, Eczacıbaşı, Emlak Konut GYO, Global Yat. Holding, Gözde Girişim, GSD Holding, Sabancı Holding, Halk GYO, İş GYO, İş Yatırım, Koç Holding, Net Holding, Özak GYO, Tav Holding, Tekfen Holding, Torunlar GYO, Şişecam
Teknoloji	Aselsan, Karel, Logo, Netaş
Toptan ve Perakende	Bim, Bizim Toptan, Doğuş Otomotiv, Migros, Selçuk Ecza, Şok Marketler
Ulaştırma ve Haberleşme	Çelebi, Pegasus, Turkcell, THY, Türk Telekom

SUMMARY

Covid-19 has been the subject of many studies in many different fields, as it affects all world economies. These studies have two main limitations. One of them is that there is insufficient data available due to the short time since the beginning of the outbreak, and the other is the uncertainty about the size of the epidemic, its spread and end time. The purpose of this study is to analyze the effects of Covid-19 on the financial statements of BIST 100 companies with the ratio analysis. In our study, banks, participation banks, insurance companies, financial leasing companies listed in BIST 100 index are excluded as the chart of accounts and financial statement formats they used are different than that of the non-financial companies in the BIST 100 Index; two companies are excluded as they are subject to the special accounting period and finally, two companies are excluded as they are unique in the relevant index and therefore no meaningful comparison is possible. As a result, 84 companies from the energy, manufacturing, mining, financial, technology, wholesale and retail and transportation and communication sectors listed in the BIST 100 were included in the study.

The data used in the study were obtained from KAP and they were analyzed with the help of Microsoft (MS) Excel computer software after the data obtained were made suitable for comparison and analysis. The study is the first to analyze the effect of Covid-19 on financial statements by ratio analysis, and it is the most comprehensive one in terms of the number of companies and sectors examined.

In Turkey, decelerating effect of Covid-19 on manufacturing and service sectors has begun to be felt from March, while the impact on employment is expected to be seen in the second half of 2020. In this sense, the short-time working allowance regulation applied in our country has made very important contributions both for employers and employees in terms of overcoming the effects of the crisis. Despite this, companies should be provided with debt suspension or appropriate financial support, along with the necessary measures to support demand in sectors with high levels of exposure to the epidemic.

In this study, the following results are obtained as a result of the analysis made on the financial statements of BIST 100 companies using the ratio analysis method.

On a macro basis, debts of companies in the BIST 100 increased faster than their assets in the first half of 2020, the growth in the first quarter has weakened in the second quarter, sales and profits of the companies decreased, and the decrease in profitability was more for companies other than banks, insurance and leasing companies,

The current rate for all sectors is below the standard rate, whereas the acid-test rate and cash rate are close to the standard rate due the measures taken to reduce the economic effects of Covid-19.

Although there is no significant effect on leverage rates, the debt / equity balance has deteriorated due to the decreasing profitability, and the commercial debt payment periods are prolonged due to the uncertainty of the crisis,

Assets, equity and net working capital turnover rates decreased and the collection period of trade receivables was prolonged,

Although the gross sales and operating profits are better than 2019, profits for the period have decreased, and the debt service coverage ratio has deteriorated accordingly,

As a result of the sectoral analysis; While there was an improvement in the liquidity ratios in the energy, manufacturing, wholesale and retail sectors, a deterioration was observed in the mining, financial, technology and transportation and communication sectors.

In terms of financial structure ratios, it has been determined that short and long term debts in manufacturing, technology, transportation and communication sectors increased compared to the previous year and the rates deteriorated.

Although asset utilization rates improved in the wholesale and retail sector, the energy, manufacturing, mining, financial, technology, and transportation and communications sectors deteriorated.

Profits increased in the energy, technology, wholesale and retail sectors, and fell in the manufacturing, mining, financial and transportation and communications sectors.

Commercial debt payment periods and debt collection periods have prolonged in all sectors except the technology sector.

It has been concluded that Covid-19 affects the financial statement rates of companies listed in BIST 100 and the findings obtained are consistent with the findings of the other studies.

As a result, in this study conducted with rate analysis over the financial statements of the first half of 2020, it was determined that Covid-19 affects the financial statement rates of BIST 100 companies. However, in order to see this effect more clearly, it is thought that conducting a similar study on the full set of financial statements for the year 2020 will contribute to the literature.

GENİŞLETİLMİŞ DEĞER-TUTUM-DAVRANIŞ MODELİ BAĞLAMINDA YEŞİL ÜRÜN SATIN ALMA DAVRANIŞININ İNCELENMESİ*

Mustafa Kemal YILMAZ¹

Rukiye İrem AYTEKİN²

Atıf/©: Yılmaz, M.K. ve Aytekin, R.İ. (2020). Genişletilmiş değer-tutum-davranış modeli bağlamında yeşil ürün satın alma davranışının incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 439-465. doi: 10.17218/hititsosbil.786220

Özet: Bu çalışmada değer-tutum-davranış modeli bağlamında çevre bilincinin(değer), çevresel tutumlar (çevre sorunlarına ve eko-sosyal faydalara yönelik tutumlar) üzerinden yeşil ürün satın alma davranışına(davranış) olan dolaylı etkileri araştırılmıştır. Aynı zamanda, referans gruplarının (bilgilendirici, faydacı ve değer ifade eden üç tür etki), yeşil ürün bilgisinin ve yeşil ürün kalitesinin, yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş, Samsun ilinde yaşayan, 18 yaş ve üzeri 550 tüketici oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda çevre bilincinin, yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde çevresel tutumlar aracılığıyla dolaylı; referans grupların, yeşil ürün bilgisinin ve ürün kalitesinin ise yeşil satın alma davranışı üzerinde doğrudan etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca demografik özelliklerden kuşakların, çalışmada gözlenmek istenen değişkenler üzerindeki farklılıkların anlamlılıklarının incelenmesi amacıyla Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, tüketici kuşakları açısından, çevre bilinci değerinde ve eko-sosyal faydalara yönelik tutum değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Satın Alma Davranışı, Referans Grupların Etkileri, Yeşil Ürün Bilgisi, Çevresel Tutumlar, Çevre Farkındalığı

Investigation of Green Buying Behavior in the Context of an Extended Value-Attitude-Behavior Model

Citation/©: Yılmaz, M.K. and Aytekin, R.İ. (2020). Investigation of green buying behavior in the context of an extended value-attitude-behavior model. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 439-465. doi: 10.17218/hititsosbil.786220

Abstract: In this study, indirect effects of environmental consciousness (value) on green product purchasing behavior through environmental attitudes (attitudes towards environmental problems and eco-social benefits) were investigated in the context of value-attitude-behavior model. At the same time, the effects of reference groups (informative, utilitarian and value-expressive), green product information and green product quality on the green product purchasing behavior were examined. The sample of the study consists of 550 consumers aged 18 and over, living in Samsun, selected by the convenience sampling method. As a result of the study, it was concluded that environmental awareness has an indirect effect on green product purchasing behavior through environmental attitudes and that

Makale Geliş Tarihi: 27.8.2020

Makale Kabul Tarihi: 20.12.2020

*Bu çalışma Doç. Dr. Mustafa Kemal Yılmaz danışmanlığında Rukiye İrem Aytekin tarafından 04.08.2020 tarihinde tamamlanan "Genişletilmiş Değer-Tutum-Davranış Modeli Bağlamında Yeşil Ürün Satın Alma Davranışının İncelenmesi" başlıklı ve 638866 nolu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Etik Kurul Kararı: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Kararı, Karar Tarihi: 17.4.2020, Karar No: 2020/188.

¹Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, mustafa.yilmaz@samsun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6906-5414>

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu, irem.aytkn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5146-6391>

reference groups, green product information and product quality also have an impact on green product purchasing behavior. In addition, Kruskal-Wallis test was used to examine the significance of the differences between the demographic features of the generations on the variables desired to be observed in the research. Consequently, it was observed that there was a statistically significant difference at environmental consciousness value and attitudes towards eco-social benefits in terms of generations.

Keywords: *Green Purchasing Behavior, Effects of Reference Groups, Green Product Knowledge, Environmental Attitudes, Environmental Awareness.*

1. GİRİŞ

Küreselleşme süreci bütün dünyada hızlı bir biçimde ilerlemektedir; ancak hızlı bir şekilde ilerleyen bu süreç, bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan biri; hava ve su kirliliği, halk sağlığı, doğal kaynak yetersizliği, iklim değişikliği gibi çevresel problemlerdir. Ortaya çıkan çevresel problemler, mevcut durumda ve gelecekte insanların nasıl bir çevrede hayatlarını sürdürecekleri konusunda endişeleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü kaynakların hızlı ve verimsiz tüketilmesi sonucu çevre kendini yenileyememekte ve her geçen gün daha da yetersiz bir hale gelmektedir. Bundan dolayı, son yıllarda çevre dostu tüketim, sürdürülebilir tüketim veya yeşil tüketim olarak adlandırılan tüketim biçimi önem kazanmaya başlamıştır. Çevre kirliliğinin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlarla ilgili kaygılara daha yüksek sesle dikkat çekilmiştir. Özellikle de toplum üzerinde büyük etkisi olan medya, politikacılar, sivil toplum kuruluşları, işletmeler, bilim insanları gibi aktörlerin çevre söylemlerinin yaygınlaşmasıyla beraber tüketiciler çevre dostu tüketim farkındalığı edinmişlerdir (Connolly ve Prothero, 2008, s. 118). Bu sayede tüketiciler gün geçtikçe daha da bilinçlenmektedirler. Bu durum aynı zamanda insanların çevresel sorunlara karşı yerine getirmeleri gereken bireysel sorumluluklarını da anlamalarına yardımcı olmuştur. Bu toplumsal söylemler, bireysel sorumluluklar çerçevesinde çevre dostu olan “yeşil” yaşam biçimlerinin benimsemesi için bireylere çeşitli gerekçeler sunmuştur (Claudy ve diğerleri, 2013, s. 273).

Küreselleşmenin ve tüketimin meydana getirdiği çevresel endişe, yeşil yaşam biçiminin benimsenmesinin bir göstergesi olan ekolojik ürünlere olan talebin artmasıyla kendini göstermektedir (Prothero ve diğerleri, 2010, s. 155). Örneğin, Amerikan Tarım Bakanlığı Ekonomik Araştırma Servisi verilerine göre yeşil ürün türlerinden biri olan organik ürünler alanındaki pazarlar artış göstermiştir (U.S. Department of Agriculture Economic Research Service, 2014). Diğer yandan, harcanabilir gelirinde artmasıyla birlikte organik ve yeşil gıdalara olan talep artmıştır (McCarthy ve diğerleri, 2015, s. 1). Özellikle de gelişmiş ülkelerde, çevre bilinci ve sağlık bilinci, tüketicilerin organik ürün satın almaları üzerinde etkili olmaktadır (Rana ve Paul, 2017, s. 162). Bu nedenle çevresel kaygılar ve çevre bilinci hem iş alanında hem de akademik alanlarda giderek daha da önemli bir konu haline gelmiştir. Toplumda çevre duyarlılığının artması, yeşil konulardaki akademik çalışmaların gelişimine de yansımıştır.

Yeşil tüketimin, insanlara, hayvanlara ve çevreye mümkün olan en az zararı verecek ürünleri satın alma kararını içermesinden dolayı, tüketiciler çevresel kaygılarını, yeşil tüketim davranışı aracılığıyla eylemlere dönüştürmektedirler. Tüketiciler çevresel sorunlara yönelik çoğu zaman bir kaygı sergilemektedirler; ancak sergiledikleri bu tutumun bir tüketim davranışına dönüşmesi söz konusu olduğu gibi, dönüşmediği durumlarda mevcuttur. Değerlerin, çevresel davranış üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkilerinin olduğu üzerine yapılan tartışmalara (Cheung ve To, 2019; Kim, 2002; Paço ve diğerleri, 2019; Tan, 2011) ek olarak tutum-davranış arasında bir açık olduğunu savunanlarda bulunmaktadır (Moser, 2016; Peattie, 2001). Bundan dolayı, tüketicilerin

yeşil değerleri, tutumları ve çevre yanlısı davranışları arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalarda ulaşılan bulgular tutarsızlığını korumaktadır. Bu nedenle yeşil satın alma sürecini anlamak zordur ve mevcut literatürdeki ortaya konulan çelişkili sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda ilgili alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda, Ritter ve diğerleri (2015, s. 517), yeşil satın alma davranışını hangi unsurların ne şekilde teşvik ettiği konusunda daha fazla çalışma yapılması gerektiğini önermektedirler. Lee (2009, s. 93)'de, çevresel tutum ve davranışlar arasındaki bağı doğrulamak ve olası bütün değişkenleri keşfetmek için daha fazla çalışma yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, hem çevre bilincinin, çevresel tutumlar aracılığı ile yeşil ürün satın alma davranışına etkisinin DTD modeli çerçevesinde incelenmesi hem de yeşil ürün bilgisi, kalitesi ve referans gruplarının yeşil ürün satın alma davranışına etkisinin incelenmesi, kavramlar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasıdır. Dolayısıyla söz konusu çalışmada çevresel tutumların, çevre bilinci ile yeşil ürün satın alma davranışı arasındaki ilişkide bir aracılık rolünün olup olmadığı; yeşil ürün bilgisi, ürün kalitesi ve referans grupları (bilgilendirici, faydacı ve değer ifade eden etki) ile yeşil satın alma davranışı arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bununla birlikte, bu çerçevede oluşturulan genişletilmiş araştırma modeli ve kavramlar arası ilişkiler farklı kuşaklar bakımından da incelenmiş ve değişen tüketici tutum ve davranışları ortaya çıkarılmıştır.

Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dışında toplamda iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yeşil tüketim bağlamında değer-tutum-davranış modeli, referans gruplar ve kavramların birbirleriyle ilişkisi ele alınarak araştırma soruları ve hipotezleri geliştirilmiştir. İkinci bölümde ise, araştırma modeline ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın sonuçları tartışılmış ve gelecek çalışmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, değer-tutum-davranış modeli ve referans grup kavramları ele alınarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur.

2.1. Değer-Tutum-Davranış Modeli

Çevresel davranış çalışmalarında sıklıkla kullanılan modellerden biri de değer-tutum-davranış (DTD) modelidir. DTD modeli, "etkinin teorik olarak soyut değerlerden orta düzey tutumlara ve belirli davranışa doğru akması" şeklinde tanımlanmaktadır (Homer ve Kahle, 1988, s. 638). Homer ve Kahle (1988), doğal gıda alışverişi üzerinde yaptıkları çalışmada, değerlerin tutumları etkilediği yönündeki hipotezleri destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Buna karşılık, değerlerin tutumlar vasıtasıyla davranışlar üzerinde oluşturduğu dolaylı etkinin, davranışlar üzerindeki doğrudan etkisine kıyasla da daha güçlü olduğu sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla, hiyerarşide son aşama olarak tutumların davranışlar üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiş ve değer-tutum-davranış hiyerarşisi oluşturulmuştur.

Bu model, çeşitli tüketim ve tüketim ile ilgili çalışmalarda yaygın olarak kullanılmasının (Paço ve diğerleri, 2013; Tan, 2011) yanı sıra çevresel bozulmalarına bağlı olarak çevresel kaygıların da artmasının etkisiyle çevre ile ilgili yapılan çalışmalara da uyarlanmıştır (Kim, 2002; Kim ve Choi, 2003). Ayrıca Kim ve Choi (2005, s. 596), değer-tutum-davranış modelinin, bireylerin geri dönüşüm davranışında bulunmaya yatkın olduğu kolektivist toplumlarda da yeşil davranışın belirleyicileri ve çevresel kaygı ile yeşil satın alma davranışı arasındaki ilişkileri anlamada etkili bir model olduğunu vurgulamışlardır. Yine, Hansen (2008) tüketicilerin kişisel değerleri,

tutumları, sosyal normları ve satın alma istekliliği arasındaki ilişkileri test etmek için DTD yaklaşımına başvurmuştur. Tüketicilerin restoranlarda sağlıklı yiyecek belirleme seçeneklerini incelemek amacıyla da bu model kullanılmıştır (Kang ve diğerleri, 2015).

2.1.1. Değer

Rokeach (1973, s. 5) değeri; bir bireyin, belirli bir davranış biçiminin, kişisel ya da ahlaki olarak tercih edilebilir olduğuna karar vermesine dair inancı olarak tanımlamaktadır (aktaran Tan, 2011, s. 1767). Yani değerler, bireylerin kişisel, sosyal ya da ahlaki konularda belirli bir pozisyon almalarına yardımcı olmaktadır. İnsanlar, sahip oldukları bu inançlar yoluyla, karar vermeleri gereken konular karşısında kıyaslama yaparak bir düşünceyi diğerine tercih edebilirler. Ahlaki ya da kişisel açıdan kendilerine zıt bir davranış biçimi veya varoluş durumlarına karşı olan düşünceleri değerler yoluyla elekten geçirirler. Bu nedenle değerlerin karar verme üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır.

2.1.2. Tutum-Davranış

Weigel (1983, s. 257) tutumu; insanları nesneye yönelik belirli şekillerde davranmaya teşvik eden bir nesne ile ilgili ortaya çıkan kalıcı bir inanç seti olarak tanımlamaktadır. Yani tutum, bir bireyin bir nesne ile ilgili olumlu ve olumsuz bilgileri göz önünde bulundurarak söz konusu nesneye ilişkin karar vermesini sağlar.

Tutumlar, duygu, düşünce ve davranış eğiliminin bir bütün oluşturmasıyla meydana gelirler; ancak oluşan bu bütün doğrudan gözlemlenemez. Tutumlar, aslında bir bireyi bir davranışa hazırlayan eylemlerdir. Bu eylemler neticesinde sergilenen davranışlar doğrudan gözlemlenebilmektedir (Özbaş, 2013, s. 84). Bu nedenle bir bireyin davranışları gözlemlenerek tutumları ile ilgili çıkarımlar yapılır.

2.2. Referans Grup Kavramı

Tüketici davranışlarını ve satın alma sürecini etkileyen birçok önemli dış etken bulunmaktadır. Bunlardan biri de referans gruplarıdır (Schiffman ve diğerleri, 2010, s. 37). Referans gruplarının, bireylerin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde rol oynayan sosyal bir etkisi bulunmaktadır; dolayısıyla tüketici davranışlarının incelenmesinde de önemli bir yere sahiptir.

Referans grupları (danışma grupları), tüketicinin önemseydiği ve kişinin tutum ve davranışlarını biçimlendiren sosyal gruplar olarak tanımlanmaktadır (Hsu ve diğerleri, 2006, s. 475). Yani referans grupları, kişilerin kendilerini karşılaştırdıkları ve bazı davranışlarının rehberi niteliğinde kullandıkları gruplardır. Bireyler kendi kimliklerini, fikirlerini, tutumlarını, davranışlarını, algılarını karşılaştırmak, ilişkilendirmek ve sonuç olarak değerlendirmek için bu grupları referans noktası olarak dikkate alır. Ebeveynler, öğretmenler, arkadaş grupları, iş arkadaşları (Bristol ve Mangleburg, 2005, s. 80; Haroon ve Haq, 2015, s. 246) ve sanatçılar, sporcular, siyasiler gibi hayran olunan ünlü insanlar (Eskiler ve diğerleri, 2016, s. 710; Makgosa ve Mohube, 2007, s. 64) referans gruplarını oluşturmaktadır.

2.2.1. Referans Grupların Satın Alma Davranışına Etkisi

Referans gruplarının tüketici davranışları üzerinde üç önemli motivasyonel etkisi bulunmaktadır. Bunlar, bilgilendirici, faydacı ve değer ifade edici etki olarak tanımlanmaktadır (Park ve Lessig, 1977).

2.2.1.1. Bilgilendirici Etki

İnsanlar hayatlarında bir karar alamayacak kadar belirsiz bir durum ya da alacakları kararların doğru olup olmadığından emin olmadıkları bir durumla karşılaşabilirler. Dolayısıyla kararsız kaldıklarında en doğru ve uygun seçimi yapabilmek için bir bilgi arayışı içine girerek çevrelerinden bilgi toplarlar. Araştırmaları sonucunda ise en çok ele alınan ve başkaları tarafından kabul edilme ihtimali yüksek olan bilgiyi güvenilir olarak kabul ederler (Bearden ve Etzel, 1982, s. 184). Ayrıca insanların kendilerini yetersiz veya bilgisiz hissetme düzeyleri arttıkça, referans gruplarına uyma düzeyi de artış göstermektedir (Kirel ve diğerleri, 2010). Aynı şekilde tüketiciler de bir ürünle ilgili bir karara varmak istediklerinde, güvenilir ve doğru bilgiye ulaşabilmek için araştırmalarını o ürün üzerine uzman kişilere yönlendirirler. Bir krem ile ilgili bilgi almak amacıyla bir eczacıya danışılması buna örnek verilebilir. Uzman kişiler dışında bu ürünü daha önce kullanan deneyimli kişilere de yönlendirirler. Tercihler konusunda kararsız kaldığı durumlarda ailesine, arkadaşlarına, çalışma arkadaşlarına veya komşularına ürünle ilgili danışır (Tenekecioğlu, 2008, s. 70). Bir kozmetik ürününün iyi olup olmadığı konusunda o ürünü kullanan kişilere danışılması buna örnek teşkil eder.

2.2.1.2. Faydacı Etki

Kişinin bir cezadan kaçınmak ya da bir ödüle ulaşmak için başkalarının beklenti ve tercihlerine uyum göstermesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu etkide referans grupların maddi ödüller ve yaptırımlar sunabilmektedirler. Ayrıca bir kişi veya grup tarafından ödül olarak sevmek, sayılmak, kabul nitelendirilebilirken, diğerleri tarafından reddedilme ve nefret edilme de ceza olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla örneğin, bir birey diğerleri tarafından reddedilerek gruptan dışlanmamak amacıyla gruba uyum sağlar ve emirlere boyun eğer. Diğerlerinin takdirini almak ya da ayıplanmaktan çekinmeleri de kişilerin uyum göstermelerinin diğer bir nedenidir (Kirel ve diğerleri, 2010, s. 59). Ayrıca başkalarının bir ödül veya ceza verme yetkisine sahip olması, kişinin davranışlarının başkaları tarafından görüneceğine ya da bilineceğine inanması, cezadan kaçmak ve ödül kazanmak amacıyla motive olması, bireyin, diğerlerinin beklenti ve tercihlerine uyması beklentisini artırır (Park ve Lessig, 1977, s. 103).

2.2.1.3. Değer İfade Eden Etki

Bu etki daha çok kişinin benlik kavramını geliştirme veya destekleme güdüsü ile ilgilidir. Bireyler kendi öz benliklerini ortaya koymak amacıyla belirli referans gruplarını bir araç olarak kullanabilirler. Özellikle de gençler açısından ele alındığında, gençlerin satın aldıkları ürünler üzerinden benliklerini oluşturma ve geliştirme de arkadaş çevrelerinin etkisi bulunmaktadır (Mangleburg ve diğerleri, 2004, s. 101). Dolayısıyla bu etkide ürün/markaların simgesel anlamlarının rolü de önemlidir. Çünkü ürün ve markalar, kişilerin başkalarına karşı oluşturmak istedikleri imajın ya da mevcut kişiliklerinin görünür bir sembolüdürler ve kişiliğin bir yansıması olarak görülebilmektedirler (Koç, 2012, s. 260). Yani, bir tüketici çevre dostu bir ürün/markayı satın alarak bir tüketim davranışı sergiliyorsa belirli bir grubun benimsediği çevre dostu değerleri yansıtmaya arzusu taşınması beklenir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bu bölümde, değişkenlerin birbirleri ile ilişkileri ele alınarak araştırma modeline ilişkin hipotezler oluşturulmuştur.

3.1. Çevre Bilinci ile Çevresel Tutumlar

Çevre bilinci, çevreye zarar verilmemesi ve onun sürdürülebilir bir şekilde kullanılması gerektiğinin farkındalığına varılmasıdır (Yücel ve diğerleri, 2006, s. 218). Çevre bilincinin kazanılması, insanların çevre ile ilgili bilgi edinmesini, olumlu tutumlar ve davranışlar geliştirmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla çevre bilincinin oluşması insanların çevresel problemlerle ilgili rahatsızlık duymalarına ve rahatsızlıklarını gidermek adına çevre sorunlarına çözüm arama çalışmaları içine girmelerine neden olmaktadır (Yılmaz ve diğerleri, 2010, s. 325). Çevre konusunda endişeli olan tüketicilerin çevreyi koruma ve çevresel zarar miktarını azaltma konusunda olumlu bir inanç geliştirmeleri de daha olasıdır (Gadenne ve diğerleri, 2011). Ayrıca güçlü çevre bilincine sahip olan bireyler, çevreyi koruma konusunda daha fazla endişe duyarlar (Ritter ve diğerleri, 2015). Çünkü çevrenin farkında olmayan bireylerin, çevreye yönelik tutum ve davranışlar geliştirmesi beklenemez. Dolayısıyla;

H1. Çevre bilinci, çevre sorunlarına yönelik tutumu pozitif yönde etkiler.

Öte yandan Bei ve Simpson'da (1995, s. 257), yeşil tüketicilerin çevre dostu ürünler satın almaktan daha fazla psikolojik fayda elde edebileceğini öne sürmektedir; çünkü çevre bilincine sahip bireyler yalnızca çevreye karşı değil topluma karşı da bir sorumluluk duyarlar (Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, 2002; aktaran Vaizoğlu ve diğerleri, 2005, s. 154). Bu nedenle bu tüketiciler topluma fayda sağlayacak ekonomik ve sosyal faydalar konusunda da endişelenirler. Dolayısıyla, farkındalığı fazla olan tüketicilerin ekonomik ve sosyal faydalar konusunda kaygılanma ihtimali daha fazladır (Cheung ve To, 2019, s. 146). Örneğin, tek kullanımlık pil kullanmak yerine, şarj edilebilir pil kullanan bilinçli bir tüketici, bu tüketimden çevreyi koruma faydasının yanı sıra yeni pil almaya para harcamayarak ekonomik bir fayda da sağlamaktadır. Dolayısıyla;

H2. Çevre bilinci, ekonomik ve sosyal faydalara yönelik tutumu pozitif yönde etkiler.

3.2. Çevresel Tutumlar ile Yeşil Satın Alma Davranışı

Çevre bilincine sahip bireyler, çevre sorunlarına daha fazla ilgi göstererek ve ekonomik-sosyal faydaları göz önünde bulundurarak çevreye yönelik de olumlu tutumlar geliştirirler. Chan (1996), çevresel konularda daha fazla endişe duyan bireylerin daha fazla yeşil ürün satın almaya yöneldiklerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, tutumun belirli bir davranışı gerçekleştirme niyetini güçlendirdiği ve dolayısıyla da belirli bir davranışı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Cheng ve diğerleri, 2006). Yeon Kim ve Chung (2011) organik bakım ürünleri üzerine yaptıkları çalışmada tüketicilerin satın almaları ile çevre bilincinin, tutumlarının ve niyetlerinin ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Dolayısıyla, yeşil tüketiciler, çevrenin korunması adına çevre dostu (yeşil) ürünleri rakiplerine tercih ederek geliştirdikleri tutumlarını satın alma kararları ile göstermeye çalışırlar. Dolayısıyla;

H3. Çevresel sorunlara yönelik olumlu bir tutum, tüketicilerin yeşil satın alma davranışını pozitif yönde etkiler.

H4. Ekonomik ve sosyal faydalara yönelik olumlu bir tutum, tüketicilerin yeşil satın alma davranışını pozitif yönde etkiler.

3.3. Referans Grupların Etkisi ile Yeşil Satın Alma Davranışı

Bireylerin fikirleri, değer yargıları ve davranışları üzerinde çevresinde doğrudan veya dolaylı etkileşimde bulunduğu insanların etkisi de bulunmaktadır. Arvola ve diğerleri (2008), çalışmasında birçok yeşil tüketicinin birbirlerine güvendiğini ortaya koymuştur. Bu durum,

tüketicilerin birbirlerinin tüketim tercihlerine güvenini de beraberinde getirir. Çeşitli reklam araçlarıyla karşılaştırıldığında, kişilerin düşünceleri ve tutumları üzerinde çoğu zaman referans grupları daha yüksek etkiyi oluşturabilirler. Nitekim spor, televizyon veya film ünlüleri gibi kültürel kahramanların ürünlerin ve hizmetlerin desteklenmesinde kullanılması bu inancı göstermektedir (Gupta ve Ogden, 2009, s. 379); çünkü referans grupları, kendilerine ait değer, norm ve fikirlerini yayarak, kişilerin kararları üzerinde etki oluştururlar. Ayrıca diğer tüketicilerin ürünlere/markalara dair inançlarına ve bilgilerine etki etme, ürün/markalardan haberdar edilmesini sağlama ve ürünleri/markaları denemeleri konusunda teşvik etme gibi tüketicileri farklı yönlerde etkileyebilen çeşitli rolleri bulunmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2014, ss. 229-230). Dolayısıyla tüketicilere ürün bilgisinin ulaştırılmasında çevresine kaynak oluştururlar. Bu grupların kişiler üzerindeki etkilerinin bilinmesi tüketici davranışlarının doğru analiz edilebilmesi ve etkili pazarlama stratejileri uygulanabilmesi açısından önemlidir.

H5. Referans gruplarının bilgilendirici etkisi, yeşil satın alma davranışını pozitif yönde etkiler.

H6. Referans gruplarının faydacı etkisi, yeşil satın alma davranışını pozitif yönde etkiler.

H7. Referans gruplarının değer ifade eden etkisi, yeşil satın alma davranışını pozitif yönde etkiler.

3.4. Yeşil Ürün Bilgisi ve Yeşil Ürün Kalitesi ile Yeşil Satın Alma Davranışı

Ürünler üzerindeki eko-etiketleme, yeşil ürünler ile ilgili bilgi edinilmesini kolaylaştırır ve çevre dostu tüketim davranışının benimsenmesini artırır. Leire ve Thidell (2005, s. 1066), eko-etiketlerin tüketicilerin yeşil satın alma kararı vermesini kolaylaştırmada etkili olduğunu bildirmişlerdir. Benzer şekilde Rex ve Baumann (2007), eko-etiketlerde gösterilen bilgilerin, tüketicilerin yeşil ürünlerin tüketilmesinin güvenli olup olmadığı konusunda satın alma kararı vermelerini kolaylaştırdığını ileri sürmüşlerdir. Wahid ve diğerleri (2011), çevresel kaygının, çevresel etiketin, sosyal etkinin, çevre ve yeşil ürün bilgisinin yeşil tüketim davranışına etki ettiğini yaptıkları çalışmada kanıtlamışlardır. Dolayısıyla;

H8. Yeşil ürün bilgileri, tüketicilerin yeşil satın alma davranışını pozitif yönde etkiler.

Tüketicilerin yeşil ürün satın alma isteklilikleri ve davranışları ürünlerin kalitesiyle de bağlantılıdır (Singh ve Pandey, 2012, s. 27). Kaliteli yeşil ürünler aynı zamanda belirli standartlara uygun olarak üretim faaliyetleri yürütülen ürünlerdir. ISO 14001 gibi çevre yönetim sistemine sahip olmaları sayesinde yüksek kalitedeki ürünler tüketicilere daha güvenilir bilgi sunmaktadır (To ve Lee, 2014). Bu sisteme sahip işletmeler, ürünlerin ilk aşamasından tüketiciye ulaştırılmasına kadar uzanan süreçte, ortaya çıkacak olası çevresel etkileri dikkate alarak üretimlerini gerçekleştirirler. Oluşan güven de satın alma davranışının daha kolay gerçekleşmesini sağlar. Ayrıca tüketicilerin çevresel niyet ve davranışlarını etkileyen çeşitli unsurlardan biri olan yeşil ürün kalitesi, tüketicilerin yeşil satın alma niyetlerini ve davranışlarını etkilemektedir (Ritter ve diğerleri, 2015). Dolayısıyla;

H9. Yeşil ürün kalitesi, tüketicilerin yeşil satın alma davranışını pozitif yönde etkiler.

4. ARAŞTIRMA

Bu bölümde, araştırmanın konusu, amacı, evreni, örnekleme, veri toplama yöntemleri, araştırma modeli, araştırma sorusu ve bulgulara ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

4.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırma, değer-tutum-davranış modeli bağlamında bu faktörler arasındaki ilişkilere ek olarak referans grupların, ürün bilgisinin ve ürün kalitesinin; yeşil ürün satın alma davranışı ile

ilişkilerini konu edinmektedir. Araştırmanın temel amacı, çevre bilinci ve yeşil satın alma davranışı arasındaki dolaylı ilişkinin; referans grupları, ürün bilgisi, ürün kalitesi ve yeşil satın alma davranışı arasındaki doğrudan ilişkinin incelenmesidir. Ayrıca tüketici kuşakları ve cinsiyeti açısından bir farklılık olup olmadığının belirlenmesidir.

4.2. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Yöntemi

Çalışmanın evrenini Samsun'da yaşayan tüketiciler oluştururken; örneklemini kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş, Samsun ilinde yaşayan, 18 yaş ve üzeri 550 tüketici oluşturmaktadır. Verilerin toplanması için anket yöntemi tercih edilmiş ve 17 Nisan 2020 tarihli Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler etik kurul yazısı alınmıştır. Ancak COVID-19 sürecinde alınan tedbirler kapsamında sosyal mesafe ve sokağa çıkma yasağı uygulanması nedeniyle anketler 10 Mayıs-24 Mayıs 2020 tarihleri arasında çevrimiçi olarak uygulanmıştır.

Çalışma iki aşamalı bir süreç olarak tasarlanmıştır. İlk olarak ölçek ifadeleri İngilizceden Türkçeye tercüme edilmiş ve herhangi bir anlam farklılığı oluşmadığından emin olunması amacıyla mütercim tercümanlık bölümü tarafından kontrol edilmiştir. Ardından ifadelerin anlaşılabilirliklerini ölçmek için kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş, Samsun ilindeki 34 tüketiciye yüz yüze pilot çalışma uygulanmıştır. Pilot çalışmaya ilişkin güvenilirlik katsayıları Tablo 1'de yer almaktadır. İkinci aşamada ise araştırma modeli test edilmiştir.

Tablo 1. Pilot Çalışma Güvenirlik Katsayıları

Değişkenler	Cronbach's Alpha	Değişkenler	Cronbach's Alpha
CB	0,765	UB	0,840
Çevresel Tutumlar	0,824	UK	0,753
ET	0,739	D	0,839
Referans Grup Etkileri	0,773		
BE	0,793		
FE	0,793		
DE	0,894		

CB: Çevre Bilinci, **CT:** Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum, **ET:** Ekolojik-Sosyal Faydalara Yönelik Tutum, **BE:** Bilgilendirici Etki, **FE:** Faydacı Etki, **DE:** Değer İfade Eden Etki, **UB:** Yeşil Ürün Bilgisi, **UK:** Yeşil Ürün Kalitesi, **D:** Yeşil Satın Alma Davranışı

Tablo 1 incelendiğinde, yapıların güvenilirlik katsayılarının 0,739 ile 0,894 arasında olduğu görülmektedir; bu nedenle pilot çalışmaya ilişkin güvenirlığın sağlandığı belirtilebilir.

Anketin ilk bölümünde çalışmanın amacına ve yeşil ürün tanımının ne olduğuna yönelik bilgilere, ikinci bölümde araştırmada kullanılan ölçeklere ve son bölümünde ise katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

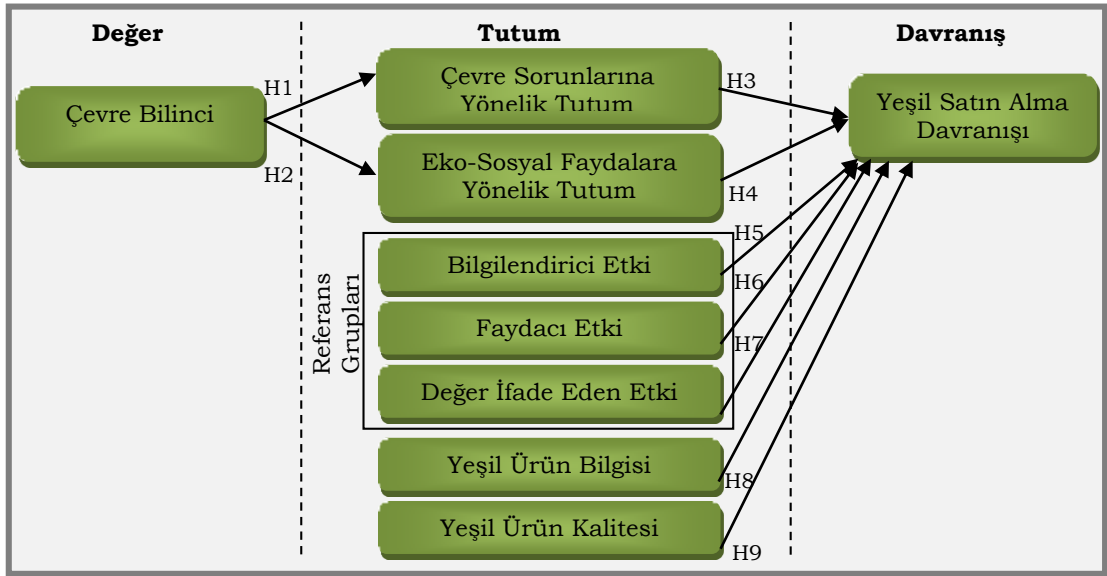
Anket formu içerisindeki ifadeler katılımcılar tarafından beşli likert ölçekte (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) ve 1-5 arası ölçekte (daha düşük(1)-yüksek(5), daha az(1)-fazla(5), daha kötü(1)-iyi(5)) değerlendirilmiştir.

4.3. Araştırmanın Değişkenleri ve Modeli

Katılımcıların, çevre ve gezegenin geleceği konusundaki kalıcı kaygılarını ölçen Çevre Bilinci değişkeni üç ifade içermektedir. Katılımcıların, çevre sorunları konusundaki haberlere ve bu tür çevre haberleri konusunda hareket etme istekliliklerini ölçen Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum ile yeşil ürün satın almanın sosyal bir fayda sağladığını ve bu davranışın ahlaki olduğunu kabul etme derecesini ölçen EkoSosyal Faydalara Yönelik Tutum ölçeklerinin her biri üçer ifadeden oluşmaktadır. Tüm bu ifadeler Ritter ve diğerleri (2015)'den alınmıştır.

Referans Grupların Etkileri değişkeninin farklı boyutlarının olduğu ancak çoğunluğun Park ve Lessig (1977) tarafından geliştirilen ölçeği kullandığı tespit edilmiştir (Chuang ve diğerleri, 2012; Gupta ve Ogden, 2009). Dolayısıyla, referans gruplarının etkilerinin boyutları olarak; bilgilendirici etki (beş ifade), faydacı etki (dört ifade) ve değer ifade eden etki (beş ifade) olmak üzere toplam on dört ifade kullanılmıştır.

Katılımcıların ürün üzerinde yer alan etiketler ve teknik özellikleri ile ilgilenme düzeylerini ölçen Yeşil Ürün Bilgisi ölçeğinin üç ifadesi Ritter ve diğerleri (2015)'den alınmıştır. Katılımcıların yeşil ürünlere ilişkin algıladıkları toplam kaliteyi ölçen Yeşil Ürün Kalitesi ölçeğinde bulunan bir ifade Ritter ve diğerleri (2015), iki ifade ise Cheung ve To (2019)'nun çalışmasından alınmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Diğer geleneksel ürünler karşısında tüketicilerin yeşil ürün satın alma durumlarını ölçen Yeşil Satın Alma Davranışı ölçeğinde yer alan beş ifade ise Kim ve Choi (2005)'nin çalışmasından alınmıştır. Araştırma modeli Şekil 1'de yer almaktadır.

4.4. Araştırma Soruları

Araştırma soruları şu şekilde oluşturulmuştur:

AS 1: Çevre bilincinin, çevresel tutumlar üzerinden yeşil satın alma davranışı üzerinde dolaylı etkileri var mıdır?

AS 2: Tüketicilerin kuşaklarına göre (Patlama Kuşağı, X-Y-Z), araştırma modelinde yer alan faktörlere yönelik değerlendirmeleri arasında bir farklılık var mıdır?

4.5. Bulgular

4.5.1. Demografik Bulgular

Demografik özellikler; cinsiyetler, yaş aralığı, eğitim düzeyi, meslek ve medeni durum bilgilerini içermektedir ve çoktan seçmeli sorulardır. Araştırmaya dâhil edilen örnek kütleinin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Demografik Özellikler	Gruplar	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	300	54,5
	Erkek	250	45,5
Yaş	1946-1964 (PK)	14	2,5
	1965-1979 (X kuşağı)	80	14,5
	1980-1994 (Y kuşağı)	233	42,4
	1995-2002 (Z kuşağı)	223	40,5
Eğitim Düzeyi	İlkokul	6	1,1
	Ortaokul	3	0,5
	Lise	81	14,7
	Önlisans/Lisans	348	63,3
	Lisansüstü	112	20,4
Meslek	Çalışan (Kamu sektörü)	128	23,3
	Çalışan (Özel sektör)	141	25,6
	Emekli	13	2,4
	Ev Hanımı	24	4,4
	İşsiz	20	3,6
	İşveren	11	2,0
	Öğrenci	203	36,9
	Serbest Meslek	10	1,8
Medeni Durum	Evli	247	44,9
	Bekâr	303	55,1
Toplam		550	100

Araştırmaya katılan tüketicilerin %54,5'ini kadınlar ve %55,1'ini ise bekâr kişiler oluşturmaktadır. Yaş dağılımlarına bakıldığında; %42,4 ile ilk sırada bulunan Y kuşağını, %14,5 ile X kuşağı takip etmektedir. Eğitim düzeylerine bakıldığında; en fazla katılımcı %63,3 ile önlisans/lisans, ardından %20,4 ile lisansüstü eğitim düzeyine sahip kişilerden oluşmaktadır. Meslek gruplarına bakıldığında; %36,9'u öğrenci, %25,6'sı çalışan (özel sektör), %23,3'ü çalışan (kamu sektörü) kategorisindeki insanlardan oluşmaktadır.

4.5.2. Araştırma Modeli İle İlgili Analizler

Bu bölümde, araştırma ile ilgili bağımsızlık testi, normallik testi, geçerlik ve güvenilirlik analizlerine yer verilmektedir.

4.5.2.1. Araştırmada Kullanılan Cevaplara İlişkin Bağımsızlık Testi

Bu bölümde katılımcıların beşli likert kullanılan her bir ölçek için cevap seçeneklerini birbirlerinden ayırt edip edemedikleri test edilmesi amacıyla SPSS programında ki-kare analizi uygulanmıştır (Kavak, 2013). Analiz sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Cevaplara İlişkin Bağımsızlık Testi

İfadeler	Ki kare	sd	p	İfadeler	Ki kare	sd	p
CB1	455,473	4	0,000	ET1	417,836	4	0,000
CB2	901,764	4	0,000	ET2	323,109	4	0,000
CB3	620,836	4	0,000	ET3	292,709	4	0,000
BE1	160,018	4	0,000	UB1	470,291	4	0,000
BE2	488,055	4	0,000	UB2	722,036	4	0,000
BE3	483,455	4	0,000	UB3	705,345	4	0,000
BE4	359,982	4	0,000				
BE5	353,109	4	0,000				
FE1	155,127	4	0,000	UK1	240,018	4	0,000
FE2	338,491	4	0,000	UK2	271,145	4	0,000
FE3	396,709	4	0,000	UK3	220,055	4	0,000
FE4	155,000	4	0,000				
DE1	27,655	4	0,000	D1	220,455	4	0,000
DE2	69,055	4	0,000	D2	290,455	4	0,000
DE3	44,636	4	0,000	D3	754,873	4	0,000
DE4	49,036	4	0,000	D4	418,782	4	0,000
DE5	60,055	4	0,000	D5	472,145	4	0,000
CT1	379,509	4	0,000				
CT2	143,127	4	0,000				
CT3	409,255	4	0,000				

Ki-kare testi sonucunda ölçekte yer alan tüm ifadeler için seçeneklerin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olduğu, dolayısıyla katılımcıların ölçek yanıtlarını birbirlerinden ayırdıkları belirlenmiştir.

4.5.2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Normallik Testi

Verilerin normal dağılıp dağılmadığının incelenmesi amacıyla Kolmogorov-Smirnov (n>29) testi yapılmıştır (Kalaycı, 2006:10). Tablo 4’de görüldüğü üzere Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre önem düzeyi (p) değerleri 0,01’den küçük olduğu için veri setlerinin, %95 güven aralığında normal dağılımlı olmadığı tespit edilmiştir. Değişkenlere ait istatistik, serbestlik derecesi ve önem derecesi değerleri Tablo 4’te yer almaktadır. Bu durum normallik varsayımı gerektiren pek çok analiz yönteminin kullanılmasını engellemiştir. Bu nedenle araştırma modelinin analizinde normallik varsayımı gerektirmeyen en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu araştırma modeli ile yeni bir model önerilmesi ya da mevcut bir modelin doğrulanması değil; nedensel ilişkilerin keşfedilmesi ve temel kavramlara teorik çerçevede açıklamalar getirilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla, bu yaklaşımın tahmine yönelik analizler için iyi bir yaklaşım olarak kabul edilmesi sebebiyle de araştırma modelinin analizinde PLS-SEM yöntemi tercih edilmiştir (Henseler ve diğerleri, 2009).

Tablo 4. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Normallik Testi

Değişkenler	Kolmogorov-Smirnov ^a		
	İstatistik	sd	p
CB	0,179	550	0,000
CT	0,163	550	0,000
ET	0,191	550	0,000
UB	0,167	550	0,000
UK	0,128	550	0,000
BE	0,145	550	0,000
FE	0,167	550	0,000
DE	0,117	550	0,000
D	0,143	550	0,000

4.5.2.3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

PLS-SEM analizi; modelin ayrıntılarının belirlenmesi, dış modelin değerlendirilmesi ve iç modelin değerlendirilmesi olarak üç aşamalı bir süreçten oluşmaktadır (Hair ve diğerleri, 2014). Model ayrıntılarının belirlenmesi, literatür taraması yapılarak ölçekler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bir araştırma modelinin ortaya çıkarılmasını kapsamaktadır. Bir araştırma modeli içsel (endojen) ve dışsal (eksojen) modelden meydana gelmektedir (Hair ve diğerleri, 2014). Modelde yer alan değişkenlerin kendilerini oluşturan ifadelerle aralarındaki ilişkiler dışsal modeli oluştururken, bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenlerin aralarındaki ilişkiler içsel modeli oluşturmaktadır.

Dolayısıyla araştırma modelinin analizlerine geçilmeden önce, çalışmanın dışsal modelinin geçerlik ve güvenirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu analizler, iç tutarlılık güvenirliği (internal consistency reliability), birleşme geçerliği (convergent validity) ve ayrışma geçerliği (discriminant validity) analizlerinden oluşmaktadır.

Bu kapsamda, ilk olarak, iç tutarlılık güvenirliğinin değerlendirilmesi için, Cronbach Alfa ve birleşik güvenirlik (CR=Composite Reliability) katsayıları incelenmiştir. Ardından, birleşme geçerliğinin tespitinde, faktör yükleri ile açıklanan ortalama varyans (AVE=Average Variance Extracted) değerleri incelenmiştir. Faktör yüklerinin, Cronbach Alpha, birleşik güvenirlik değerlerinin 0,70’in, AVE değerinin 0,50’nin üzerinde olması beklenmektedir (Hair ve diğerleri,

2006; Hair ve diğerleri, 2014; Fornell ve Larcker, 1981). Son olarak, ayrışma geçerliğinin tespitinde, Fornell ve Larcker (1981)'in önerdiği kriterler kullanılmıştır. Fornell ve Larcker (1981), araştırmada yer alan yapıların AVE değerlerinin karekökünün, araştırmada yer alan yapılar arasındaki korelasyonlardan yüksek olması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrışma geçerliği modelin yapılarının diğer yapılardan farklı bir şekilde ayrıştığının söylenebilmesine olanak sağlamaktadır (Hair ve diğerleri, 2014).

Model analizleri sonucunda, literatürde belirtilen değerlerin altında olan ve modelin uyum değerlerini azalttığı tespit edilen bazı ifadeler modelden çıkarılmış ve analizler tekrar edilmiştir. Çıkarılan ifadeler sonucunda yapılara ilişkin iç tutarlılık güvenilirliği ve birleşme geçerliği sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. İç Tutarlılık Güvenirliği ve Birleşme Geçerliğine İlişkin Sonuçlar

Değişken	İfade	Faktör Yükü	Cronbach Alpha	CR	AVE
CB	CB1	0,766	0,707	0,837	0,631
	CB2	0,812			
	CB3	0,805			
Çevresel Tutum Boyutları	CT	0,908	0,721	0,876	0,780
	CT2	0,857			
Boyutları	ET	0,907	0,786	0,904	0,824
	ET3	0,909			
Referans Grup Etki Boyutları	BE	0,763	0,747	0,856	0,666
	BE2	0,866			
	BE3	0,815			
FE	FE2	0,860	0,805	0,885	0,719
	FE3	0,870			
	FE4	0,813			
DE	DE2	0,869	0,911	0,937	0,787
	DE3	0,900			
	DE4	0,896			
UB	UB1	0,848	0,845	0,906	0,762
	UB2	0,900			
	UB3	0,869			
UK	UK1	0,857	0,831	0,899	0,748
	UK2	0,910			
	UK3	0,826			
D	D1	0,803	0,839	0,892	0,674
	D2	0,863			
	D4	0,821			
	D5	0,794			

Tablo 5 incelendiğinde, yapıların Cronbach Alfa katsayılarının 0,707 ile 0,911 arasında, birleşik güvenilirlik katsayılarının ise 0,837 ile 0,937 arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla iç tutarlılık güvenirliliğinin sağlandığı belirtilebilir. İfadelerin faktör yüklerinin 0,763 ile 0,910 arasında, AVE değerlerinin ise 0,631 ile 0,824 arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yapıların birleşme geçerliğinin sağlandığı söylenebilir.

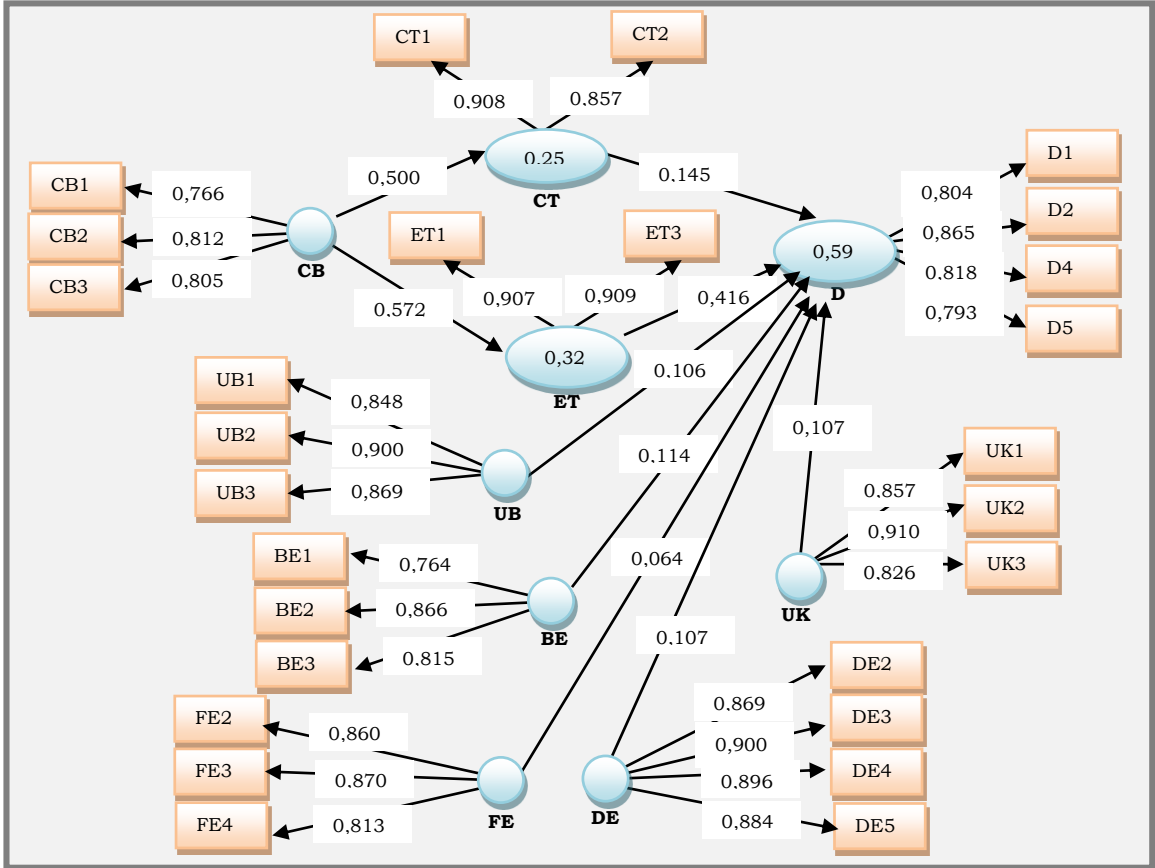
Yapılara ilişkin ayrışma geçerliğine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Ayrışma Geçerliğine İlişkin Sonuçlar (Fornell ve Larcker)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
BE (1)	0,816								
CB (2)	0,525	0,794							
CT (3)	0,559	0,500	0,883						
D (4)	0,601	0,550	0,557	0,821					
DE (5)	0,373	0,148	0,278	0,411	0,887				
ET (6)	0,570	0,572	0,579	0,694	0,323	0,908			
FE (7)	0,407	0,282	0,242	0,374	0,544	0,287	0,848		
UB (8)	0,625	0,531	0,348	0,451	0,163	0,398	0,287	0,873	
UK (9)	0,336	0,237	0,234	0,380	0,328	0,316	0,193	0,205	0,865

Tablo 6'da yer alan koyu siyah renkli ifadeler AVE değerlerinin karekökünü, açık siyah renkli değerler ise iç ilişki katsayılarını göstermektedir. AVE değerlerinin karekökünün kendi sütununda yer alan iç ilişki katsayı değerlerinden yüksektir. Dolayısıyla modelin ayrışma geçerliliği sağlandığı görülmektedir.

4.6. Araştırma Modelinin Analizi

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Dışsal modelin geçerlik ve güvenilirlik testlerinin ardından, içsel modelin değerlendirilmesi aşamasına geçilmiş ve Smart PLS 3.3.2 istatistik paket programı kullanılarak analizlere devam edilmiştir. Bu bölümdeki analizler, PLS algoritması, blindfolding ve bootstrapping (yeniden örnekleme) analizlerinden oluşmaktadır. İlk olarak; doğrusallık, yol katsayıları, belirleme katsayısı (R^2) ve SRMR değerlerinin hesaplanması amacıyla PLS algoritması çalıştırılmıştır. Ardından, tahmin gücünün (Q^2) hesaplanması amacıyla ise Blindfolding analizinden faydalanılmıştır. Yapısal eşitlik modeli Şekil 2'de gösterilmektedir.

Bu aşamada modelin değerlendirilmesi için PLS-SEM yönteminde modellerinin uyum iyiliklerini ölçecek genel kabul görmüş tek bir ölçüt bulunmamaktadır. Ancak literatürde Hair ve diğerleri (2013) tarafından belirleme katsayısı (R^2), Hu ve Bentler (1999) tarafından ise SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) kriterlerinin kullanılması önerilmektedir. R^2 , her bir değişkenin açıklanan varyansını temsil eden belirleme katsayısıdır ve 0 ile 1 arasında değer almaktadır (Hair ve diğerleri, 2012). Genelde 0,25 (düşük), 0,50 (orta) ve 0,75 (yüksek) değerleri kabul edilmektedir (Hair ve diğerleri, 2014).

Değişkenler arasında çoklu doğrusallık problemi olup olmadığını belirlemek için VIF (Variance Inflation Factor) değerlerine bakılmaktadır. Bu değerlerin 5'in altında bir değer olması beklenmektedir (Hair ve diğerleri, 2014).

Q^2 değeri ise, araştırma modelinin tahmin gücünün ölçülmesi için kullanılmaktadır. Tahmin gücü katsayılarının 0'dan büyük bir değer olması araştırma modelinin, endojen değişkenleri tahmin gücüne sahip olduğunu işaret etmektedir (Hair ve diğerleri, 2014).

SRMR değeri ise gözlenen ve beklenen korelasyonlar arasındaki farkı vermektedir. SRMR'nin 0,10'un altında bir değer olması modelin geçerli olduğunu göstergesidir (Henseler ve diğerleri, 2014; Hu ve Bentler, 1999). Söz konusu modele ilişkin elde edilen SRMR değeri ise 0,07 olarak belirlenmiş ve modele ilişkin SRMR değeri kabul edilmiştir. Değişkenlere ilişkin R^2 , Q^2 ve VIF değerleri Tablo 7'de yer almaktadır.

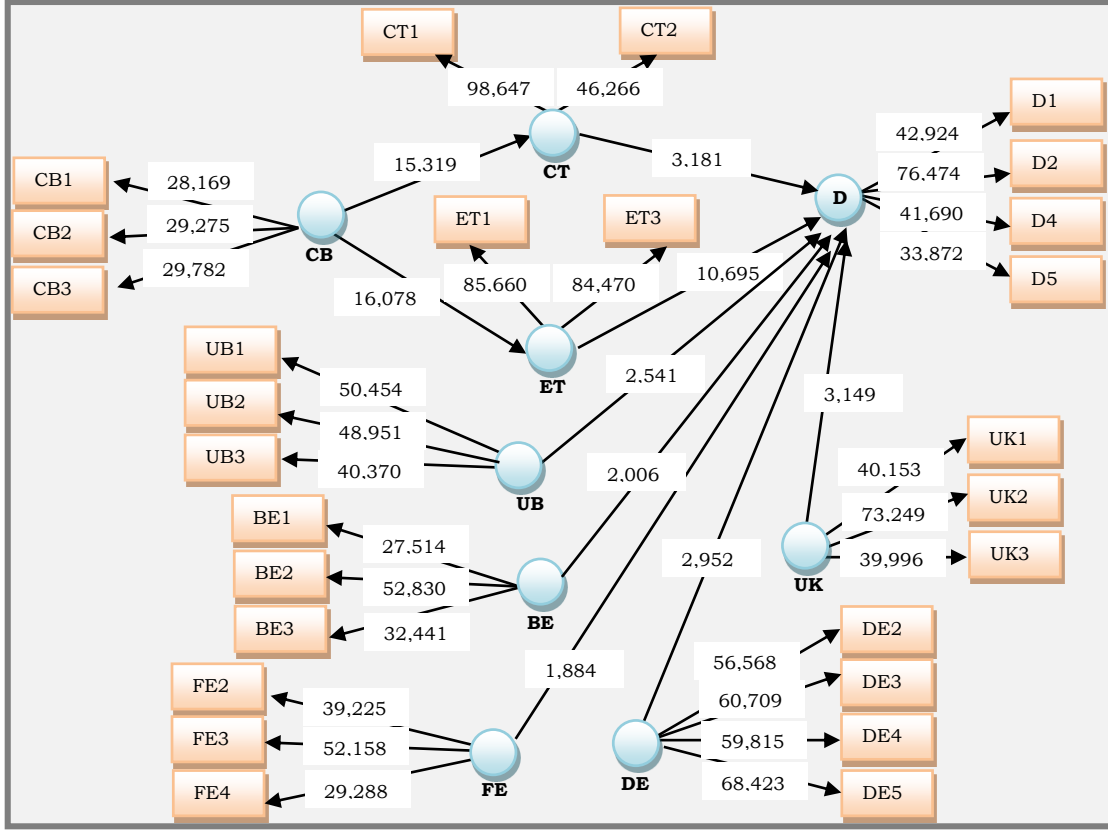
Tablo 7. Araştırma Modeline İlişkin Katsayılar

Değişken		İfade	VIF	R^2	Q^2
CB		CB1	1,306		
		CB2	1,464	-	-
		CB3	1,415		
Çevresel Tutum Boyutları	CT	CT1	1,465	0,250	0,189
		CT2	1,465		
	ET	ET1	1,724	0,327	0,264
		ET3	1,724		
Referans Grup Etki Boyutları	BE	BE1	1,301		
		BE2	1,947	-	-
		BE3	1,740		
	FE	FE2	2,075		
		FE3	1,992	-	-
DE	DE	FE4	1,489		
		DE2	2,316		
		DE3	3,384	-	-
		DE4	3,441		
		DE5	2,547		
UB		UB1	1,618		
		UB2	2,911	-	-
		UB3	2,618		
UK		UK1	2,010		
		UK2	2,443	-	-
		UK3	1,717		
D		D1	1,906		
		D2	2,225	0,595	0,393
		D4	2,103		
		D5	1,953		

Tablo 7'ye göre; yeşil satın alma davranışı, modeldeki diğer değişkenler tarafından %60 ($R^2=0,595$) oranında orta derecede açıklanmaktadır. Ayrıca çevre bilinci; eko-sosyal faydalara yönelik tutum üzerindeki değişimin %33'ünü ($R^2=0,327$), çevresel sorunlara yönelik tutum üzerindeki değişimin ise %25'ini ($R^2=0,250$) açıklamaktadır.

Değişkenlere ilişkin VIF değerleri incelendiğinde, değişkenler arasında çoklu doğrusallık probleminin olmadığı da söylenebilmektedir. Q^2 değerleri ise, en yüksekten en düşük olana doğru sırasıyla yeşil satın alma davranışı (0,393), eko-sosyal faydalara yönelik tutum (0,264) ve çevre sorunlarına yönelik tutum (0,189) değişkenlerinde yer almaktadır. Bu sonuçlardan araştırma modelinin, bu değişkenleri tahmin etme gücüne sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.6.1. Araştırma Modeli ve Hipotezlere İlişkin Sonuçlar

Şekil 3. Yapısal Modele İlişkin T İstatistik Değerleri

Değişkenler arasındaki etkileri gösteren yolların istatistikî olarak anlamlılık düzeyleri yeniden örnekleme (bootstrapping) yöntemiyle ortaya konulmuştur. Araştırmaya ilişkin t değerlerinin ve anlamlılıkların hesaplanabilmesi için orijinal veriden 1500 alt örneklem alınarak hesaplama yapılmıştır (Bulut ve Çavuş, 2015). Yeniden örnekleme metodunun uygulanmasından sonra yapısal eşitlik modeli ve t değerleri Şekil 3'teki gibi görünmektedir. Araştırma modeline ve hipotezlerine ilişkin t değerleri, yol katsayıları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 8. Araştırma Modeli ve Hipotezlere İlişkin Sonuçlar

	Yol Katsayıları	t Değeri	P	Hipotez
CB → CT	0,500	15,319	0,000	Kabul Edildi*
CB → ET	0,572	16,078	0,000	Kabul Edildi*
CT → D	0,145	3,181	0,001	Kabul Edildi*
ET → D	0,416	10,695	0,000	Kabul Edildi**
BE → D	0,114	2,006	0,045	Kabul Edildi**
FE → D	0,064	1,884	0,060	Kabul Edildi***
DE → D	0,107	2,952	0,003	Kabul Edildi*
UB → D	0,106	2,541	0,011	Kabul Edildi**
UK → D	0,107	3,149	0,002	Kabul Edildi*

*p<0,01; **p<0,05; ***p<0,10

CB→CT için: (β : 0,500, $p<0,01$) ve t-değeri ($15,319>2,57$) olduğundan, H1 hipotezi kabul edilmiştir ve çevre bilincinin çevre sorunlarına yönelik tutum üzerinde orta düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

CB→ET için: (β : 0,572, $p<0,01$) ve t-değeri ($16,078>2,57$) olduğundan, H2 hipotezi kabul edilmiştir ve çevre bilincinin eko-sosyal faydalara yönelik tutum üzerinde yüksek düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

CT→D için: (β : 0,145, $p<0,01$) ve t-değeri (3,181>2,57) olduğundan, H3 hipotezi kabul edilmiştir. Böylece çevre sorunlarına yönelik tutumun yeşil satın alma davranışı üzerinde düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

ET→D için: (β : 0,416, $p<0,01$) ve t-değeri (10,695>2,57) olduğundan, H4 hipotezi kabul edilmiştir. Böylece eko-sosyal faydalara yönelik tutumun yeşil satın alma davranışı üzerinde orta düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

BE→D için: (β : 0,114, $p<0,05$) ve t-değeri (2,006>1,96) olduğundan, H5 hipotezi kabul edilmiştir ve referans gruplarının bilgilendirici etkisinin yeşil satın alma davranışı üzerinde düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

FE→D için: (β : 0,064, $p<0,10$) ve t-değeri (1,884>1,65) olduğundan, H6 hipotezi kabul edilmiştir ve referans gruplarının faydacı etkisinin yeşil satın alma davranışı üzerinde düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

DE→D için: (β : 0,107, $p<0,01$) ve t-değeri (2,952>2,57) olduğundan, H7 hipotezi kabul edilmiştir. Böylece referans gruplarının değer ifade eden etkisinin yeşil satın alma davranışı üzerinde düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

UB→D için: (β : 0,106, $p<0,05$) ve t-değeri (2,541>1,96) olduğundan, H8 hipotezi kabul edilmiştir ve yeşil ürün bilgisinin yeşil satın alma davranışı üzerinde düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

UK→D için: (β : 0,107, $p<0,01$) ve t-değeri (3,149>2,57) olduğundan, H9 hipotezi kabul edilmiştir ve yeşil ürün kalitesinin yeşil satın alma davranışı üzerinde düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir.

4.6.2. Dolaylı Etkilere ve Araştırma Sorularına İlişkin Sonuçlar

Araştırma sorularına ve dolaylı etkilere ilişkin t değerleri, yol katsayıları, anlamlılık düzeyleri ve soruların kabul edilmesi/ kabul edilmemesine ilişkin sonuçlar ise Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Dolaylı Etkilere ve Araştırma Sorularına İlişkin Sonuçlar

	Yol Katsayıları	t Değeri	P	Araştırma Sorusu
CB → CT →D	0,073	3,170	0,002	Etki vardır $p<0,01$
CB →ET →D	0,238	8,437	0,000	Etki vardır $p<0,01$

CB→CT→D için: (β : 0,073, $p<0,01$) ve t-değeri (3,170>2,57) olduğundan; çevre bilincinin, çevre sorunlarına yönelik tutum aracılığıyla yeşil satın alma davranışı üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğu görülmektedir.

CB→ET→D için: (β : 0,238, $p<0,01$) ve t-değeri (8,437>2,57) olduğundan; çevre bilincinin, eko-sosyal faydalara yönelik tutum aracılığıyla yeşil satın alma davranışı üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, AS 1 araştırma sorusu “etki vardır” şeklinde yanıtlanmıştır. Çevre bilincinin, çevresel tutumlar aracılığıyla yeşil satın alma davranışı üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir.

4.6.3. Farklılık Analizlerine İlişkin Sonuçlar

Bu bölümde ölçeklerde yer alan yapılar normal dağılım göstermediğinden parametrik olmayan testlerden Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Ayrıca, gruplar arasındaki farklılığın hangi gruptan kaynaklandığının saptanmasında ise Tamhane's T2 testinden yararlanılmıştır.

Kuşak, "doğum yıllarını, doğum yerlerini ve eleştirel-sosyal olayları aynı anda paylaşan bir grup" olarak tanımlanmaktadır (Kupperschmidt, 2000, s. 66). Dolayısıyla, yaklaşık olarak aynı kuşak diliminde yer alan bireyler, ortak veya benzer deneyimlerden geçmişlerdir. Bu ortak deneyimler, dönemler içerisinde yaşanan ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik olaylardan kaynaklanmaktadır ve bu olayların kuşakların oluşumunda etkisi bulunmaktadır (Göktaş ve Çarıkçı, 2015, s. 8). Dolayısıyla kendi içerisinde ortak noktaları bulunan her kuşak, aslında yetiştirme tarzları ve içerisinde buldukları ortam açısından, kendinden önceki ve sonraki kuşaklardan farklılaşmaktadır (Yüksekbilgili, 2016, s. 1395). Kuşakların incelenmesi değişen dünya düzeninin ve insan ilişkilerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu değişimlerin incelenmesi değişen tüketici davranışları konusunda da daha fazla bilgiye ulaşılmasını sağlayacaktır. Ancak, literatürde kuşak sınırlandırmalarında ortak kabul görmüş tek bir tarih aralığı bulunmamaktadır. Bu nedenle literatürde en çok ele alınan tarih aralıkları da göz önünde bulundurulduğunda, bu tez araştırmasında kullanılan sınıflandırma tarihleri ve kuşakların özellikleri aşağıda yer almaktadır (McCrindle ve Wolfinger, 2009):

1946-1964 yılları arasında doğan bireylerden oluşan kuşak Patlama Kuşağı (Baby Boomers) olarak isimlendirilmektedir. O yıllarda, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile depresyon ve savaş psikolojisi yerini büyüme ve tam istihdama bırakmıştır. Genellikle kuralcı ve sadakat duyguları yüksek kişilerdir (McCrindle ve Wolfinger, 2009, s. 9).

1965-1979 yılları arasında doğan bireylerden oluşan kuşak, X Kuşağı olarak tanımlanmaktadır. Kurallara uyumlu ve çalışkanlığa önem veren kişilerdir. Paraya önem vermelerinden dolayı bireycilik ve rekabet duyguları ağır basmaktadır. Geleceklerini güvence altına almak onlar için önemlidir. Ayrıca, teknolojinin insan hayatı üzerinde ortaya çıkardığı etkilere ve değişimlere tanıklık eden geçiş kuşağı olarak belirtilmektedirler (Öztürk ve Onurlutaş, 2019, s. 160).

1980-1994 yılları arasında doğan bireylerden oluşan kuşak, Y Kuşağı olarak tanımlanmaktadır. Kuşaklar arası farklılık en çok bu kuşakla fark edilmeye başlamıştır. Girişimci, rahat ve küreselleşme istekleri yüksek kişilerdir. Yeteneğe ve başarıya önem vermelerinden dolayı kişisel gelişim ve girişimcilik onlar için ağır basmaktadır. Aynı zamanda teknolojiyi yakından takip eden, aile odaklı ve takım çalışmasına inanan ve yeniliklere açık olmak gerektiğini düşünen kişilerdir (Göktaş ve Çarıkçı, 2015, s. 8).

1995-2002 yılları arasında doğan bireylerden oluşan kuşak, Z kuşağı olarak tanımlanmaktadır. Teknoloji ve internetin içine doğmuşlardır. Dolayısıyla, hayat standartlarındaki değişim nedeniyle diğer kuşaklardan oldukça ayrırırlar. Bireyselliğe önem veren kişilerdir. İletişim aracı olarak sosyal medyayı kullanmayı tercih ederler. Dolayısıyla teknolojiyi yaşam standardı olarak ele alırlar (Göktaş ve Çarıkçı, 2015, s. 9).

Bu bilgiler ışığında, öncelikle kuşaklar arasında herhangi bir farklılık olup olmadığının belirlenebilmesi amacıyla gerçekleştirilen Kruskall-Wallis test sonuçları Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. Kruskall-Wallis Testine İlişkin Sonuçlar

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken (Kuşak)	N (550)	X ²	P
CB	1946-1964(PK):	14	9,977	0,019*
	1965-1979(X):	80		
	1980-1994(Y):	233		
	1995-2002(Z):	223		
ET	1946-1964(PK):	14	12,463	0,006*
	1965-1979(X):	80		
	1980-1994(Y):	233		
	1995-2002(Z):	223		

Test sonucunda, çevre bilinci ve eko-sosyal faydalara yönelik tutum değişkenlerinde kuşaklara göre farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, AS 2 araştırma sorusu “farklılık vardır” şeklinde yanıtlanmıştır.

Gruplar arasındaki farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığına ilişkin sonuçlar Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11. Grupların Karşılaştırılmasına İlişkin Sonuçlar

Bağımlı Değişken	(I) Kuşak	(J) Kuşak	Ortanca Fark (I-J)	P, (*p<0,05)
CB	1946-1964 (PK)	1965-1979	-0,274	0,503
		1980-1994	-0,078	0,998
		1995-2002	-0,036	1,000
	1965-1979 (Kuşak X)	1946-1964	0,274	0,503
		1980-1994	0,196*	0,019
		1995-2002	0,238*	0,001
	1980-1994 (Kuşak Y)	1946-1964	0,078	0,998
		1965-1979	-0,196*	0,019
		1995-2002	0,042	0,981
	1995-2002 (Kuşak Z)	1946-1964	0,036	1,000
		1965-1979	-0,238*	0,001
		1980-1994	-0,042	0,981
ET	1946-1964 (PK)	1965-1979	-0,311	0,862
		1980-1994	-0,044	1,000
		1995-2002	0,063	1,000
	1965-1979 (Kuşak X)	1946-1964	0,311	0,862
		1980-1994	0,266*	0,013
		1995-2002	0,374*	0,000
	1980-1994 (Kuşak Y)	1946-1964	0,044	1,000
		1965-1979	-0,266*	0,013
		1995-2002	0,107	0,660
	1995-2002 (Kuşak Z)	1946-1964	-0,063	1,000
		1965-1979	-0,374*	0,000
		1980-1994	-0,107	0,660

Çevre bilinci değişkeni açısından; X ve Y ile X ve Z kuşakları arasında farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre, X kuşağının (ortanca=4,583), Y kuşağına (ortanca=4,388) ve Z kuşağına (ortanca=4,345) kıyasla daha fazla çevre bilinci değerine sahip olduğu söylenebilir. Eko-sosyal faydalara yönelik tutum değişkeni açısından; X ve Y ile X ve Z kuşakları arasında farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre, X kuşağının (ortanca=4,275), Y kuşağına (ortanca=4,009) ve Z kuşağına (ortanca=3,901) kıyasla daha fazla eko-sosyal tutumlara sahip olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışma, tüketicilerin çevresel değerlerinin, yeşil ürün satın alma davranışını çevresel tutumlar aracılığıyla dolaylı olarak nasıl etkilediğinin ve referans grupların, ürün bilgisi ve kalitesinin yeşil satın alma davranışını nasıl etkilediği incelenmiştir. Araştırma da pek çok farklı bulguya ulaşılmıştır.

İlk olarak, Cheung ve To (2019)’un çevre bağlamında benzer ilişkileri incelemek amacıyla çizdiği çerçeve ile tutarlı sonuçlar elde edilmesine karşın bazı farklılıklar bulunmaktadır. Güçlü ilişkilerin aksine çevre bilincinin, çevre sorunlarına yönelik tutumlar üzerinde orta, eko-sosyal faydalara yönelik tutumlar üzerinde yüksek düzeyde etkili olduğu sonucunda ulaşılrken; davranış üzerinde ise çevre sorunlarına yönelik tutumun düşük, eko-sosyal faydalara yönelik tutumların orta düzeyde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre tüketiciler, benimsedikleri çevresel değerler içerisinde kendilerini çevreden bağımsız bir unsur olarak değil tam tersine kendilerini de çevrenin bir parçası olarak görmekte ve bu bütünün bir parçası olarak doğaya, hayvanlara ve insanlara zarar verecek pek çok plastik atık miktarını, kimyasal madde

miktarını azaltmaya çalışmaktadırlar. Su ve enerji kullanımını azaltmaya çalışarak da çevreyi korumaya yönelik değerleri barındırmaktadırlar. Bu bağlamda ilk olarak, değer-tutum-davranış modeli çerçevesinde tüketicilerin çevre bilinci değerlerinin, çevresel tutumlar üzerinden yeşil satın alma davranışı üzerinde dolaylı etkileri olduğu ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada çevresel tutumlar, çevre sorunlarına ve eko-sosyal faydalara yönelik tutum olarak iki boyut altında incelenmiş olup, ortaya çıkan bu bulgulara göre bireylerin çevresel farkındalıklarının, çevre problemleri karşısında geliştirdikleri tutumları ve ekonomik ya da sosyal getirilere yönelik geliştirdikleri tutumları etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca Moser (2016) tarafından Alman tüketicilerin çevre dostu ürün satın alma kararlarının incelendiği çalışmada ileri sürülen tutum-davranış tutarsızlığının aksine, tüketiciler tarafından geliştirilen çevresel tutumların, tüketicilerin benimsemiş oldukları çevreyle ilişkili değerlerin, satın alma davranışına dönüşmesinde bir aracı olduğu söylenebilmektedir.

Araştırma bulguları ikinci olarak, referans grupların etki boyutlarının yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde direkt etkileri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Araştırmada referans grup etki boyutları bilgilendirici, faydacı ve değer ifade eden etki olarak üç boyut altında incelenmiştir. Ortaya çıkan bu bulgulara göre, diğer bireylerin iyi veya kötü yeşil ürünler ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerin tüketiciler için bir bilgi kaynağı konumunda olduğu ve satın alma kararlarında etkili oldukları değerlendirilebilir. Ayrıca, bireylerin, faydacı etki çerçevesinde ödül almak ya da cezadan kaçınmak maksadıyla referans kişi veya gruplara uyum gösterme eğiliminde olmalarının da satın alma davranışlarına yansıdığı görülmektedir. Son olarak, bireylerin referans gruplarını kendilerini ifade etme ve benliklerini geliştirmede bir araç olarak kullanmalarının da yeşil ürün almalarında etkili olabileceği değerlendirilebilir. Dolayısıyla, yeşil ürün pazarlayan işletmelerin tutundurma faaliyetleri kapsamında bireylerin kendilerine referans alabilecekleri kişi ya da grupları kullanmaları ve ön planda tutmalarının işletme başarısı yolunda iyi bir strateji olabileceği değerlendirilebilir.

Araştırma bulguları üçüncü olarak, yeşil ürün bilgisinin ve yeşil ürün kalitesinin, yeşil ürün satın alma davranışı üzerinde direkt etkileri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Cheung ve To (2019)'un çizdiği çerçeveden farklı olarak ürün kalitesi düzenleyici değişken olarak değil, satın alma davranışını doğrudan etkileyen bağımsız bir değişken olarak ele alınmıştır. Araştırmada ürün bilgisi ve kalitesi iki ayrı değişken olarak incelenmiştir. Ürün bilgisi kapsamında ortaya çıkan bulgulara göre, tüketicilerin satış noktalarında yeşil ürünler ile ilgili daha fazla bilgi edinme isteklerinin karşılanması veya ürünler üzerinde ürüne dair özellikleri tanımlayan etiketler ve teknik özellikler yerleştirilerek yeşil ürünler hakkında tüketiciye daha fazla bilginin sunulmasının, bireylerin ürünler hakkında karar vermelerine yardımcı olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla yeşil ürünler ile ilgili daha fazla bilginin tüketiciye ulaştırılması/ulaştırılmaması onların satın alma davranışı göstermesini/göstermemesini etkilemektedir. Yeşil ürün kalitesi kapsamında ortaya çıkan bulgulara göre ise yeşil ürünlerin kalitesi, fonksiyonu ve sağlayacağı faydalar tüketicinin satın alma kararı sürecinde ele alınmaktadır çıkarımına varılabilmektedir. Bireylerin kullandıkları ürünlerin kaliteli olması, ihtiyaç ve beklentilerine karşılık bulması halinde, tüketiciler yeşil ürün satın alma eğilimi gösterirler değerlendirilebilir.

Araştırmada son olarak, tüketicilerin yer aldığı kuşaklara göre çevre bilincinde ve eko-sosyal faydalara yönelik tutumlarında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bireylerin çevreye dair benimsedikleri değerlerde farklılıklar olduğu ve buna göre X kuşağı olarak değerlendirilen tüketicilerin, Y ve Z kuşağında yer alan tüketicilerden daha fazla çevre farkındalığına sahip oldukları söylenebilmektedir. Ancak diğer kuşaklar arasında herhangi bir farklılık bulunmamıştır. Buna ek olarak, tüketicilerin eko-sosyal faydalar konusunda farklı tutumlar

geliştirdikleri ve buna göre X kuşağında yer alan tüketicilerin, Y ve Z kuşağı olarak ele alınan tüketicilere kıyasla daha fazla eko-sosyal tutum geliştirdikleri değerlendirilebilir. Ancak diğer kuşaklar arasında herhangi bir farklılık bulunmamıştır. X kuşağında yer alan bireyler, hayat tecrübeleri gereğince, kendi geleceklerini garanti altına almak istemektedirler. Nitekim rekabetçi olarak tanımlanmalarının nedenlerinden biri de oluşturmak istedikleri bu garantiden kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda da tasarruf yapmak onlar için en önemli unsurlardan biridir. (Öztürk ve Onurlutaş, 2019, s. 160). Bu nedenle, X kuşağının çevre bilincine yönelik değerlendirmelerinin daha fazla olduğu düşünülmektedir, çünkü iyi bir gelecek için öncelikle iyi bir çevreye ve dünyaya ihtiyaç vardır. Bunun da yolu kaynakları etkili ve verimli şekilde kullanmaktan geçmektedir. Aynı şekilde, topluma yarar sağlayacak ekonomik ve sosyal faydalara yönelik tutum değerlendirmelerinin de Y ve Z kuşağından fazla olmasının nedeninin, kendilerine daha iyi bir gelecek sağlama düşüncesinin bir getirisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, değişimlere tanıklık eden geçiş kuşağı olmalarından dolayı kendilerinden önceki ve sonraki nesiller arasındaki yaşam standartlarındaki değişimlere de tanıklık etmelerini sağlamıştır (Öztürk ve Onurlutaş, 2019, s. 160). Bu nedenle, eski ve yeni yaşam kalitesini düşündüklerinde, diğer kuşaklara kıyasla topluma ekonomik ya da sosyal fayda sağlayacak tutumları daha fazla geliştirdikleri öngörülmektedir.

Araştırmanın kısıtları ve gelecek çalışmalara yönelik öneriler:

Her çalışmada olduğu gibi bu araştırmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Verilerin kolayca örnekleme yöntemi ile toplanması nedeniyle araştırma sonuçlarının genellemesinde bir engel teşkil etmesi bu araştırmanın en büyük sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca yeşil satın alma davranışı üzerinde etkili olan başka değişkenlerin modele eklenmesi ve modelde yer alan yapıları ölçmek için farklı ölçekler kullanılması ile çalışmanın yenilenebileceği değerlendirilebilir.

NOT: Bu araştırma kapsamında kullanılan anket formu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 17.04.2020 tarih ve 2020/188 no'lu kararı ile uygun bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Arvola, A., Vassallo, M., Dean, M., Lampila, P., Saba, A., Lähteenmäki, L., ve Shepherd, R. (2008). Predicting intentions to purchase organic food: the role of affective and moral attitudes in the theory of planned behaviour. *Appetite*, 50(2-3), 443-454. doi:10.1016/j.appet.2007.09.010
- Bearden, W. O. ve Etzel, M. J. (1982). Reference group influence on product and brand purchase decisions. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 183-194. Erişim adresi: <https://www.jstor.com/stable/2489127>
- Bei, L. T., ve Simpson, E. M. (1995). The determinants of consumers' purchase decisions for recycled products: an application of acquisition-transaction utility theory. *ACR North American Advances*. Erişim adresi: <https://www.acrwebsite.org/volumes/7711/volumes/v22/NA-22/full>
- Bristol, T. ve Mangleburg, T. F. (2005). Not telling the whole story: teen deception in purchasing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 33(1), 79-95. doi:10.1177/0092070304269754
- Bulut, E. ve Çavuş, G. (2015). Liderlik, motivasyon ve ödüllendirme ilişkilerinin incelenmesinde kısmi en küçük kareler yol analizinin kullanılması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 591-614. doi:10.18074/cnuibf.238

- Chan, T. S. (1996). Concerns for environmental issues and consumer purchase preferences: a two-country study. *Journal of International Consumer Marketing*, 9(1), 43-55. doi:10.1300/J046v09n01_04
- Cheng, S., Lam, T. ve Hsu, C. H. (2006). Negative word-of-mouth communication intention: an application of the theory of planned behavior. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(1), 95-116. doi:10.1177/1096348005284269
- Cheung, M. F. Y. ve To, W. M. (2019). An extended model of value-attitude-behavior to explain chinese consumers' green purchase behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 145-153. doi:10.1016/j.jretconser.2019.04.006
- Chuang, S. Ch., Cheng, Y. H. ve Hsu, Ch. T. (2012). The influence of suggestions of reference groups in the compromise effect. *Journal of Economic Psychology*, 33(3), 554-565. doi:10.1016/j.joep.2011.11.001
- Claudy, M. C., Peterson, M. ve O'Driscoll, A. (2013). Understanding the attitude-behavior gap for renewable energy systems using behavioral reasoning theory. *Journal of Macromarketing*, 33(4), 273-287. doi:10.1177/0276146713481605
- Connolly, J. ve Prothero, A. (2008). Green consumption: life-politics, risk and contradictions. *Journal of Consumer Culture*, 8(1), 117-145. doi: 10.1177/1469540507086422
- Eskiler, E., K¼¼kibiř F. ve Soyer, F. (2016). Genç t¼¼k¼¼c¼¼lerin satın alma davranışları üzerine rol model etkisi: marka duyarlılığı aracılık rol¼¼. *ERPA International Congresses on Education*, 709-715. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/307477325>
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. Erişim adresi: <https://www.jstor.com/stable/3151312>
- Gadenne, D., Sharma, B., Kerr, D., ve Smith, T. (2011). The influence of consumers' environmental beliefs and attitudes on energy saving behaviours. *Energy Policy*, 39(12), 7684-7694. doi:10.1016/j.enpol.2011.09.002
- G¼¼ktař, P. ve arıkcı, İ. (2015). The evaluation of generation in terms of political communication culture and leadership. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 2(3), 7-33. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/298070280>
- Gupta, S. ve Ogden, D. T. (2009). To buy or not to buy? a social dilemma perspective on green buying. *Journal of Consumer Marketing*, 26(6), 376-391. doi:10.1108/07363760910988201
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. (2006). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River.
- Hair, F. Jr., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Mena, J. A. (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(3), 414-433. doi:10.1007/s11747-011-0261-6
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis*. Essex, England. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/6885/bb9a29e8a5804a71bf5b6e813f2f966269bc.pdf>
- Hair, F. Jr., Sarstedt, J. M., Hopkins, L. ve Kuppelwieser, G. V. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): an emerging tool in business research. *European Business Review*, 26(2), 106-121. doi:10.1108/EBR-10-2013-0128
- Hansen, T. (2008). Consumer values, the theory of planned behaviour and online grocery shopping. *International Journal of Consumer Studies*, 32(2), 128-137. doi:10.1111/j.1470-6431.2007.00655.x

- Haroon, M. Z. ve Haq, N. M. A. (2015). Impact of role model on behavioral and purchase intentions among youngsters: empirical evidence from Karachi, Pakistan. *Journal of Management Sciences*, 2(2), 242-254. Erişim adresi: <https://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=15e84e72-4ac9-435a-9471-e528cb2ce39f%40sdc-v-sessmgr02>
- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. *New Challenges to International Marketing*, 20, 277-319. doi:10.1108/S1474-7979(2009)0000020014
- Henseler, J., Dijkstra, T. K., Sarstedt, M., Ringle, C. M., Diamantopoulos, A., Straub, D. W., ... ve Calantone, R. J. (2014). Common beliefs and reality about PLS: comments on Rönkkö and Evermann (2013). *Organizational Research Methods*, 17(2), 182-209. doi:10.1177/1094428114526928
- Homer, P. M. ve Kahle, L. R. (1988). A structural equation test of the value-attitude-behavior hierarchy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(4), 638. doi:10.1037/0022-3514.54.4.638
- Hsu, C. H., Kang, S. K. ve Lam, T. (2006). Reference group influences among Chinese travelers. *Journal of Travel Research*, 44(4), 474-484. doi:10.1177/0047287505282951
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. doi:10.1080/10705519909540118
- Kang, J., Jun, J. ve Arendt, S. W. (2015). Understanding customers' healthy food choices at casual dining restaurants: using the value-attitude-behavior model. *International Journal of Hospitality Management*, 48, 12-21. doi:10.1016/j.ijhm.2015.04.005
- Kalaycı, Ş. (2006). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın.
- Kavak, B. (2013). *Pazarlama araştırmaları tasarım ve analiz*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kirel, Ç., Kayaoğlu, A. ve Gökdağ, R. (2010). *Sosyal psikoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kim, Y. ve Choi, S. (2003). Antecedents of pro-environmental behaviours: an examination of cultural values, self-efficacy, and environmental attitudes. *International Communication Association*. Erişim adresi: https://www.allacademic.com/meta/p111527_index.html
- Kim, Y. ve Choi, S. M. (2005). Antecedents of green purchase behavior: an examination of collectivism, environmental concern, and PCE. *ACR North American Advances*. Erişim adresi: <https://www.acrwebsite.org/volumes/9156/volumes/v32/NA->
- Koç, E. (2012). *Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kupperschmidt, B. R. (2000). Multigeneration employees: strategies for effective management. *The Health Care Manager*, 19(1), 65-76. Erişim adresi: https://journals.lww.com/healthcaremanagerjournal/Citation/2000/19010/Multigeneration_Employees_Strategies_for.11.aspx
- Lee, K. (2009). Gender differences in Hong Kong adolescent consumers' green purchasing behavior. *Journal of Consumer Marketing*, 26(2), 87-96. doi:10.1108/07363760910940456
- Leire, C., ve Thidell, Å. (2005). Product-related environmental information to guide consumer purchases—a review and analysis of research on perceptions, understanding and use among nordic consumers. *Journal of Cleaner Production*, 13(10-11), 1061-1070. doi:10.1016/j.jclepro.2004.12.004
- Liu, C., Marchewka J.T., Lu, J. ve Yu, C. (2005). Beyond concern—a privacy-trust-behavioral intention model of electronic commerce. *Information and Management*, 42, 289-304. doi:10.1016/j.im.2004.01.003

- Makgosa, R. ve Mohube, K. (2007). Peer influence on young adults products purchase decisions. *African Journal of Business Management*, 1(3), 064-071. doi:10.5897/AJBM.9000455
- Mangleburg, T. F., Doney, P. M. ve Bristol, T. (2004). Shopping with friends and teens' susceptibility to peer influence. *Journal of Retailing*, 80, 101-116. doi:10.1016/j.jretai.2004.04.005
- McCarthy, B.L., Liu, H.B. ve Chen, T.Z (2015). Trends in organic and green food consumption in China: opportunities and challenges for regional Australian exporters. *Journal of Economic & Social Policy*, 17(1), 6. Erişim adresi: <https://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=a42ef9b1-b38d-425c-a309-12fbbcd3d00%40sessionmgr4008>
- McCordle, M. ve Wolfinger, E. (2009). *The ABC of XYZ: understanding the global generations*. the ABC of XYZ.
- Mertler, C. A. ve Reinhart, R. V. (6th Ed.). (2016). *Advanced and multivariate statistical methods: practical application and interpretation*. New York and London: Taylor & Francis.
- Moser, A. K. (2016). Consumers' purchasing decisions regarding environmentally friendly products: an empirical analysis of German consumers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 389-397. doi:10.1016/j.jretconser.2016.05.006
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2014). *Tüketici davranışı*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.ř.
- Özbaş, S. (2013). Ortaokul öğrencilerinin ormana yönelik tutumları: Lefkoşa örneği. *Sakarya University Journal of Education*, 3(3), 82-94. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/suje/issue/20634/220015>
- Öztürk, D. ve Onurlubaş, E. (2019). Yeni ürün geliştirme sürecinde XYZ kuşaklarının satın alma tercihleri üzerine bir araştırma. *ISAS WINTER-2019 (SHS) - 4th International Symposium on Innovative Approaches in Social, Human and Administrative Science*, 4(8), 159-166. doi:10.36287/setsci.4.8.025
- Paço, A., Shiel, C. ve Alves, H. (2019). A new model for testing green consumer behaviour. *Journal of Cleaner Production*, 207, 998-1006. doi:10.1016/j.jclepro.2018.10.105
- Park, C. W. ve Lessig, V. P. (1977). Students and housewives: differences in susceptibility to reference group influence. *Journal of Consumer Research*, 4(2), 102-110. doi:10.1086/208685
- Peattie, K. (2001). Golden goose or wild goose? the hunt for the green consumer. *Business Strategy and The Environment*, 10(4), 187-199. doi:10.1002/bse.292
- Prothero, A., McDonagh, P. ve Dobscha, S. (2010). Is green the new black? reflections on a green commodity discourse. *Journal of Macromarketing*, 30(2), 147-159. doi:10.1177/0276146710361922
- Rana, J. ve Paul, J. (2017). Consumer behavior and purchase intention for organic food: a review and research agenda. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 38, 157-165. doi:10.1016/j.jretconser.2017.06.004
- Rex, E. ve Baumann, H. (2007). Beyond ecolabels: what green marketing can learn from conventional marketing. *Journal of Cleaner Production*, 15(6), 567-576. doi:10.1016/j.jclepro.2006.05.013
- Ritter, A. M., Borchardt, M., Vaccaro, G. L., Pereira, G. M. ve Almeida, F. (2015). Motivations for promoting the consumption of green products in an emerging country: exploring attitudes of Brazilian consumers. *Journal of Cleaner Production*, 106, 507-520. doi:10.1016/j.jclepro.2014.11.066
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.

- Schiffman, L. G., Kanuk, L.L. ve Wisenblit, J. (2010). *Consumer behavior*. London: Pearson Higher Education.
- Singh, P. B. ve Pandey, K. K. (2012). Green marketing: policies and practices for sustainable development. *Integral Review*, 5(1), 22-30. Erişim adresi: <https://www.integraluniversity.ac.in/net/journalsAndPublications.aspx>
- Tan, B. C. (2011). The role of perceived consumer effectiveness on value-attitude-behaviour model in green buying behaviour context. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(12), 1766-1771. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1074.866&rep=rep1&type=pdf>
- Tenekecioğlu, B. (2008). *Pazarlama yönetimi* (No. 1478). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- To, W. M. ve Lee, P. K. C. (2014). Diffusion of ISO 14001 environmental management system: global, regional and country-level analyses. *Journal of Cleaner Production*, 66, 489-498. doi:10.1016/j.jclepro.2013.11.076
- U.S. Department of Agriculture Economic Research Service. (2014). *Organic market overview*. Erişim adresi: <https://www.ers.usda.gov/topics/natural-resources-environment/organic-agriculture/organic-market-overview.aspx>
- Vaizoğlu, S., Altıntaş, H., Temel, F., Ahrabi, A. F., Aydoğan, D., Bostancı, S., ... ve Güler, Ç. (2005). Bir tıp fakültesi son sınıf öğrencilerinin çevre bilincinin değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(4), 151-171. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/26447973>
- Wahid, N. A., Rahbar, E. ve Shyan, T. S. (2011). Factors influencing the green purchase behavior of penang environmental volunteers. *International Business Management*, 5(1), 38-49. doi:10.3923/ibm.2011.38.49
- Weigel, R.H. (1983). *Environmental attitudes and the prediction of behavior*. New York: Praeger.
- Yeon Kim, H. ve Chung, J. E. (2011). Consumer purchase intention for organic personal care products. *Journal of Consumer Marketing*, 28(1), 40-47. doi:10.1108/07363761111101930
- Yılmaz, V., Çelik, H. E. ve Arslan, M. T. (2010). Enerji çeşitleri ve geri dönüşüme karşı tutumların çevresel davranışa etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatsbed/issue/45188/565865>
- Yücel, M., Altunkasa, F., Güçray, S., Uslu, C., Say, N. P. ve Say, N. P. (2006). Adana'da çevre duyarlılığı düzeyinin ve geliştirme olanaklarının araştırılması. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-228. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizfderg/issue/1577/19559>
- Yüksekbilgili, Z. (2016). Tüketici karar verme tarzlarının kuşaklara göre değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(59), 1392-1402. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=3291951>

EK1: Araştırmada kullanılan ölçekler

Çevre Bilinci

- CB1: Gezeenin geleceği ile ilgili konularla ilgilenirim
CB2: Çevrenin bir parçası olduğumu hissederim
CB3: Plastik atık miktarımı, kimyasal madde, su ve enerji kullanımını azaltmaya çalışırım.

Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum

- CT1: Çevre sorunları ile ilgili haberleri okurum veya raporları takip ederim
CT2: Çevresel kaygılara odaklanan kuruluşlara ve projelere gönüllü olarak katılırım veya finansal katkıda bulunabilirim
CT3: Bir şirketin çevreye zarar verdiğini öğrenirsem, buradan alışveriş yapmayı bırakırım.

Eko-Sosyal Faydalara Yönelik Tutum

- ET1: Yeşil ürünler satın alarak, günümüz ve gelecek için topluma katkıda bulunuyorum
ET2: Yeşil olmayan ürünler yerine yeşil ürünler satın almak ahlaki bir davranıştır
ET3: Yeşil ürünler satın alarak, bu ürünlere odaklanan yeni işletmelere katkıda bulunuyorum

Yeşil Ürün Bilęisi

- UB1: Satış noktasında bulunan yeşil ürünler hakkında satın almadan önce daha fazla bilgi edinmek istiyorum
UB2: Yeşil ürünler hakkında daha fazla bilginin sunulması, ürünler hakkında karar vermeme yardımcı olabilir
UB3: Yeşil ürünlerin özelliklerini tanımlayan etiketler ve teknik özellikler, bunları satın alıp almayacağıma karar vermeme yardımcı olabilir

Yeşil Ürün Kalitesi

- UK1: Yeşil ürünler geleneksel ürünlerden daha kaliteye sahiptir
UK2: Yeşil ürünler geleneksel ürünlerden daha işleve sahiptir
UK3: Yeşil ürünler geleneksel daha estetik özelliğe sahiptir

Referans Grupları (Bilgilendirici, Faydacı, Değer İfade Eden Etki)

- BE1: Birçok yeşil ürün/marka hakkında profesyoneller ve bağımsız uzman gruplardan bilgi alırım
BE2: Mesleki ortamda yeşil ürünle çalışan/ürünü kullanan kişilerden bilgi almak isterim., BE3: Yeşil ürün/marka hakkında deneyim sahibi olan arkadaş, komşu, akraba ve iş ortaklarının ürün/ marka ile ilgili bilgi ve tecrübelerinden faydalanmak isterim. (Ürün A'nın performansını Ürün B ile karşılaştırması gibi)
BE4: Bağımsız bir test kuruluşunun onayı, yeşil ürün/marka seçimimi etkiler
BE5: Uzmanların ne yaptığına dair gözlemim, yeşil ürün/marka seçimimi etkiler (örneğin, polislerin kullandığı aracin modeli veya tamircinin satın aldığı TV markasını gözlemeleme gibi) FE1: İş arkadaşlarımdan beklentilerini karşılamak istediğim için belirli bir yeşil ürün/markayı alırken onların tercihlerinden etkilenirim
FE2: Sosyal etkileşimde bulunduğum kişilerin belirli bir yeşil ürüne/markaya yönelik tercihleri, yeşil ürün/marka satın alma kararımı etkiler
FE3: Aile üyelerinin belirli bir yeşil ürüne/markaya yönelik tercihleri, yeşil ürün/marka satın alma kararımı etkiler
FE4: Toplumdaki diğer kişilerin beklentilerini karşılama arzusu, belirli bir yeşil ürün/marka satın alma tercihim etkiler
DE1: Diğer insanları üzerindeki imajımı arttırdığını düşünerek belirli bir yeşil ürün/markayı satın alırım
DE2: Belirli bir yeşil ürün/markayı satın alan kişilerin, kendimde olmasını istediğim özelliklere sahip olduğunu düşünürüm
DE3: Bazen reklamların belirli bir yeşil ürün/markayı kullanarak gösterdiği kişilere benzemenin güzel olabileceğini düşünürüm
DE4: Belirli bir yeşil ürünü/markayı satın alan kişilerin, başkaları tarafından beğenildiğini veya özenildiğini düşünürüm
DE5: Belirli bir yeşil ürünü/markayı satın almamın, başkalarına ne/kim olduğumu veya olmak istediğimi göstermesine yardımcı olduğunu düşünürüm (bir sporcu, başarılı bir iş adamı, iyi anne vs.)

Yeşil Satın Alma Davranışı

- D1: Geri dönüştürülmüş malzemelerden yapılmış ürünleri satın almak için özel çaba gösteririm
D2: Ekolojik (çevresel) nedenlerden dolayı yeşil ürünlere geçiş yaptım
D3: Birbirine eşit olan iki ürün arasında seçim yapmam gerekirse, insanlara ve çevreye daha az zararlı olanı satın alırım.
D4: Ev içi kullanıma yönelik kimyasal ürünleri seçerken, çevre dostu deterjan ve temizleme solüsyonu gibi ürünleri satın almaya özel çaba gösteririm
D5: Çevreye zararlı olabilecek ürünleri satın almaktan kaçınırım

SUMMARY

Introduction: The globalization process has been developing quite rapidly all over the world, and it results in the emergence of various problems. The environmental issues have led to an increase in the concerns regarding the current and future conditions of the environment where the human being lives. Therefore, the form of consumption named “environmentally friendly consumption”, “sustainable consumption” or “green consumption” has started to gain great importance. Accordingly, the issues of environmental concerns and environmental awareness have become more significant.

Research Method: The sample of the study includes 550 consumers at and over the age of 18 living in Samsun and selected through convenience sampling method. In the data collection process, all data have been gathered using online surveys due to the COVID-19 pandemic. In the first step of the study, pilot research has been carried out to determine the expressions used in the scale. In the second step, on the other hand, the research design has been tested. The first section of the survey has included information regarding the aim of the study and the definition of green products whereas the second section has focused on the scales used in the research. The last section has comprised the questions to determine the demographic features of the participants. The expressions used in the survey have been evaluated by the participants on the five-point Likert scale. The data have been analyzed through SMART PLS 3.3.2 and SPSS 22 statistical package programs.

The hypotheses have been developed and listed as follows in line with the objectives of the present study: H1. Environmental awareness positively affects attitudes towards environmental problems. H2. Environmental awareness positively affects attitudes towards economic and social benefits. H3. Positive attitudes towards environmental problems positively affect the green purchasing habits of consumers. H4. Positive attitudes towards economic and social benefits positively affect the green purchasing habits of consumers. H5. Informative impacts of the reference groups positively affect the green purchasing habits of consumers. H6. The beneficiary impacts of the reference groups positively affect the green purchasing habits of consumers. H7. The value-expressive impacts of the reference groups positively affect the green purchasing habits of consumers. H8. Green product information positively affects the green purchasing habits of consumers. H9. The quality of green products positively affects the green purchasing habits of consumers.

The research questions have been determined as follows in line with the objectives of the present study: RQ 1: Does environmental awareness have indirect effects on green purchasing habits through environmental attitudes? RQ 2: Is there a difference between the evaluations of consumers on the factors included in the research model according to their generations?

Analysis of Data: Before focusing on model analysis, it has been determined that the participants have separated their scale responses through the independence test. Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) has been used since the data set does not have a normal distribution. Moreover, it has been aimed to discover causal relationships and to explain the main concepts within the theoretical framework by means of the aforesaid research model. For this reason, the PLS-SEM method has been preferred in the testing process of the research model because the above-mentioned approach is considered to be an effective tool for predictive analyses.

Result: The research has firstly illustrated that the values of consumers on environmental awareness have indirect effects on green purchasing habits through environmental attitudes

within the framework of the value-attitude-behavior model. The environmental attitudes have been analyzed within the scope of two dimensions, namely attitudes towards environmental problems and attitudes towards eco-social benefits, in the present research. Secondly, the research findings have illustrated that impact dimensions of the reference groups directly influence the purchasing behaviors of consumers regarding green products. The impact dimensions of the reference groups have been analyzed under three categories, namely informative, beneficiary, and value-expressive impacts, within the scope of the research. Thirdly, the research findings have demonstrated that green product information and quality have direct impacts on purchasing behavior regarding these products. Product information and quality have been evaluated as two different variances in the research. Finally, a significant difference has been recorded in environmental awareness and attitudes of consumers towards eco-social benefits according to their generations within the scope of this research.

TÜRKİYE'DE MİLİTER DEVLET ANLAYIŞININ İNŞÂSINDA JEOPOLİTİK SÖYLEM

Ertuğrul ERYÜCEL¹

Atıf/©: Eryücel, E. (2020). Türkiye'de militer devlet anlayışının inşasında jeopolitik söylem. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 466-476. doi:10.17218/hititsosbil.809422

Özet: Jeopolitik kavramı Türkiye'de siyasal literatüre İkinci Dünya Savaşı yıllarında girmiştir. Kavram, Soğuk Savaş döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından sahiplenilmiştir. Bu çalışma, Türkiye'de Soğuk Savaş döneminde üretilen jeopolitik metinlerin eleştirel jeopolitik perspektiften analizini yapmaktadır. Çalışma, Türkiye'de Soğuk Savaş döneminde üretilen jeopolitik metinlerde militer bir dilin hâkim olduğu tezi üzerine kuruludur. Jeopolitik, Soğuk Savaş döneminde Türkiye coğrafyasının merkeziliği ve eşsizliği söylemi üzerinden vatanın korunmasına yönelik aşırı bir hassasiyet yaratarak; TSK'nın politika yapım sürecindeki varlığını normalleştiren işlev görmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Ulus İnşası, Militarizm, Militer Devlet, Jeopolitik Söylem, Eleştirel Jeopolitik.*

Geopolitical Discourse in the Construction of Military State Concept in Turkey

Citation/©: Eryücel, E. (2020). Geopolitical discourse in the construction of military state concept in Turkey. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 466-476. doi: 10.17218/hititsosbil.809422

Abstract: The concept of geopolitics entered the political literature in Turkey during the Second World War years. The concept was adopted by the Turkish Armed Forces (TAF) during the Cold War period. This study analyzes the geopolitical texts produced in Turkey during the Cold War with a critical geopolitical perspective. The study is based on the thesis that the military language was dominant in the geopolitical texts produced during the Cold War. Geopolitics, creating an extreme sensitivity for the protection of homeland based on the centrality and uniqueness of Turkey's geography rhetoric during the Cold War, served a normalizing function of the presence of the TAF in the policymaking process.

Keywords: *Nation Building, Militarism, Military State, Geopolitical Discourse, Critical Geopolitics.*

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş, Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) politika yapım sürecinde etkin olduğu bir dönemi ifade etmektedir. TSK, bu dönemde askeri müdahaleler yoluyla doğrudan devlet yönetimine el koyarken, yönetimin sivil siyasetçilere bırakıldığı dönemlerde, devlet yönetimine müdahil olma durumu Milli Güvenlik Kurulu (MGK) aracılığıyla devam etmiştir. TSK darbeler sonrası yaptığı anayasalar/anayasa değişiklikleri ve kurduğu yapılar yoluyla rejimin sınırlarını çizmiş ve bu sınırların bekçiliği rolünü üstlenmiştir.

Militarizm, askeri değer ve pratiklerin siyasal ve toplumsal alana hâkim olması sürecidir. Türkiye açısından şüphesiz bu sürecin en etkin öznesi TSK'dır. Ancak militarizmin toplum tarafından kanıksanması, askeri müdahalelerin ve askeri rejimlerin halk tarafından kaçınılmaz ve normal karşılanmasını ve hatta bazı durumlarda sürecin inşasına sivillerin katılımını gerekli kılmaktadır. Bu noktada darbeyi zorunlu, haklı ve başarılı gösteren söylem devreye girmektedir. Bu çalışma

bu söylemlerden birine, TSK'nın siyasete müdahalesini Türkiye'nin dünya adasındaki konumuyla normalleştiren jeopolitik söyleme odaklanmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de militer devlet anlayışının inşasında jeopolitiğin nasıl kullanıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye'de Soğuk Savaş döneminde üretilen jeopolitik söylemin militer devlet anlayışını normalleştirmek üzere kurgulandığı tezi üzerine kuruludur. Türkiye'de jeopolitik TSK'nın iktidar kurma pratiği/stratejisi olarak işlevselleşmiştir. Bu açıdan çalışmada coğrafyayı kurucu ve değişmez (coğrafya kaderdir) olarak kabul eden geleneksel jeopolitik çalışmalarının aksine; coğrafya, ideoloji ve iktidar ilişkilerini sorunsallaştıran eleştirel jeopolitik kuramdan hareketle, TSK mensuplarının yazdığı metinler incelenecek ve dolaşıma sokulan jeopolitik söylem analiz edilecektir.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı yıllarında literatüre giren jeopolitik kavramı, TSK tarafından sahiplenilmiş ve Soğuk Savaş koşullarının güvenlik endişelerine çözüm üretecek bilimsel bir disiplin olarak sunulmuştur. Türkiye'nin dünya adasındaki merkezi konumundan kaynaklanan dış ve iç tehditlerle mücadele etmek için geliştirileceği milli güvenlik siyasetinin; siyasilerin eksik, yanlı ve subjektif değerlendirmelerine göre değil, jeopolitiğin milli güç unsurlarının rasyonel ve doğru kullanımını içeren perspektifine göre belirlenmesi savunulmuştur. Jeopolitiğin milli güvenlikle ilişkilendirilmesi, TSK'nın devlet yönetiminde her dönem etkili olmasını sağlamıştır. Türkiye'nin merkezi konumundan kaynaklanan tehditler nedeniyle TSK'nın belirleyici olduğu güçlü devlet anlayışı (militer devlet anlayışı), bilimin gereği olarak sunulmuştur.

Türkiye'de jeopolitik ve militarizmi ayrı ayrı konu edinen çok sayıda çalışma olmasına rağmen militarizmin jeopolitik okumasını yapan çalışma sayısı azdır. Bu açıdan çalışma literatürdeki önemli bir boşluğu doldurma gayreti taşımaktadır. Türkiye'deki militer jeopolitik söylemi konu edinen iki çalışmadan ilki Pınar Bilgin'in "Türkiye Coğrafyasında Yalnız Güçlü Devletler Ayakta Kalabilir: Jeopolitik Gerçeklerin Türkiye'deki Kullanımları" adlı makalesidir. Bilgin makalesinde, Türkiye'de jeopolitik gerçekler olarak sunulan hususların ulusal güvenlik bağlamında dış politikayı yönlendirdiğini ve militer kültürü beslediğini vurgulamaktadır. Diğer ise; Murat Yeşiltaş'ın "Türkiye'de Ordu ve Jeopolitik Zihniyet" adlı kitabıdır. Yeşiltaş kitabında eleştirel bir jeopolitik okumayla ordunun jeopolitik söyleminin güçlü devlet, Kemalizm, milliyetçilik, militarizm ve eğitimle ilişkisini tartışmaktadır.

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ MİLİTER DEVLET ANLAYIŞI

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden Sovyet Rusya'nın dağılmasına kadar geçen kırk beş yılı içeren Soğuk Savaş dönemi, dünyada devlet anlayışlarının hızla militer özellikler gösterdiği bir dönemi ifade etmektedir. Dünya'nın ABD ve Sovyet Rusya önderliğinde birbirinden kesin çizgilerle ayrılan iki kampa bölünüp kutuplaşması, iki kutup devletleri arasındaki silahlanma yarışı ve sürekli savaş tehdidi; Soğuk Savaş korku ve şüphenin ana figürler olduğu, güvenliğin paranoya haline geldiği bir dönem haline getirmiştir. Güvenliğin bu denli ön plana çıkması, birçok dünya ülkesinde darbeler ve askeri vesayet rejimleri aracılığıyla orduların devlet yönetiminde etkin olduğu bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Nitekim Samuel P. Huntington bu dönemi demokrasiler açısından ikinci ters dalga olarak nitelemektedir. Huntington'a göre (2002, ss. 16-19); 1960 ve 70'li yıllar boyunca demokrasiden küresel çapta uzaklaşma söz konusudur. Bu yıllarda Latin Amerika, Akdeniz Havzası, Asya ve Afrika'da askeri darbeler yoluyla otoriter rejimlere geçilmiştir. Huntington dünyada 1962 yılı itibarıyla 13 ülke askeri darbe ürünü yönetime sahipken; 1975'te bu sayının 38'e çıktığını belirtir. Huntington, 1958 itibarıyla dünyadaki 32 işler demokrasiye sahip ülkeden üçte birinin bu dönemde otoriterleştiğini savunmaktadır. Kısacası 1960 ve 70'li yıllar, orduların politik alana müdahale etmesi sonucu oluşan askeri yönetimler ve askeri vesayet

rejimleri aracılığıyla militer devlet anlayışının global moda haline geldiği bir dönemi ifade etmektedir.

Türkiye’de Soğuk Savaş dönemi siyasal hayatın temel özelliklerinden biri de militarizmdir. Türkiye’de toplumsal ve siyasal yapıyı millet ve onun seçtiği temsilciler değil; askerler/TSK biçimlendirmiştir. TSK sivil siyasete yaptığı müdahâleler ve bu müdahaleler sonrası yaptığı anayasalar ile 1960-1983 arası döneme damgasını vurmuştur. 1961 ve 1982 anayasalarını yapan kurucu iktidarlar, iki anayasayı da halka dikte etmiştir (Parla, 2016, s. 35). İki anayasada TSK’nın siyasete örtük müdahalesini her zaman mümkün kılan anayasal kurumlar ve anayasal hükümler ihtiva etmiştir. İlk olarak 1961 Anayasası ile 1960 darbesini yapan “Milli Birlik Komitesi” üyelerine yasama organı içinde yer verilmiş, bu kişiler Cumhuriyet Senatosu’na ömür boyu üye sayılmıştır. İkinci olarak askeri bürokrasi yargı alanında belirli özerklikler kazanmış ve sivil yargı aleyhine genişlemiştir. “Askeri Yargıtay” ve “Askeri Yüksek İdari Mahkemesi” anayasal kurum haline getirilmiştir. Asker kişilerle ilgili idari işlemlerin yargısal denetimi sivil yargı sisteminden (Danıştay’dan) koparılarak, “Askeri Yüksek İdare Mahkemesi” adıyla oluşturulan yeni bir kuruluşa verilmiştir. Ayrıca sıkıyönetime geçişler kolaylaştırılmış ve sivillerin askeri nitelikte olmayan suçlarından dolayı askeri mahkemelerde yargılanmaları mümkün kılınmıştır. Üçüncüsü askeri bürokrasi yürütme aygıtı içinde ayrıcalıklı bir yere konumlandırılmıştır. MGK; yapısı, görev tanımı ve işleyişi ile tartışma konusu olmuştur (Tanör, 2019, ss. 399-400).

Şüphesiz geniş istihbarat ağları ve teknik bilgi seviyeleri ile silahlı kuvvetlerin tüm dünya ülkelerinde milli güvenlik siyasetinin hazırlanmasında görüş bildirmesi doğaldır. Ancak Türkiye’deki durum bunun çok daha ötesinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de MGK, devlet yapısını militarize etmenin aracı olarak işlemiştir. Türkiye’nin idari yapısına 1961 Anayasası ile giren MGK, ülkenin iç ve dış siyaseti dizayn edilirken; TSK’nın müdahil olabileceği anayasal bir kurum olarak işlev görmüştür. Askeri bürokrasinin görev ve uzmanlık alanıyla ilgili görüşlerini, Bakanlar Kurulu’na Milli Savunma Bakanı aracılığıyla iletmesi mümkünken; bakanları, genelkurmay başkanını ve kuvvet komutanlarını bir araya getiren militer bir yapı oluşturulmuştur. Demokratik rejimlerde Genelkurmay Başkanı Milli Savunma Bakanı’na bağlı ve ona karşı sorumlu iken; Türkiye’de hem 1961 Anayasası hem de 1982 Anayasası ile genelkurmay başkanı görev ve yetkilerinden dolayı başbakana karşı sorumlu kılınmıştır. MGK’nın yürütme aygıtı içinde imtiyazlı bir yeri olmuştur. Parlâmenter hükümet sistemlerinde iki başlı olan yürütme, 1961 ve 1982 Anayasaları ile adeta üç başlı olarak düzenlenmiştir. Anayasaların “Yürütme” bölümündeki alt başlıklar şöyledir: A) Cumhurbaşkanı B) Bakanlar Kurulu C) İdare. MGK’nın bu şemadaki yeri, parlâmenter demokrasilerde “İdare” alt başlığı altında olması gerekirken; her iki anayasada da Bakanlar Kurulu’na ilişkin alt başlıkta ve bu kurulla eş düzeyde düzenlenmiştir (Parla, 2016, ss. 77-78).

1961 sonrası anayasal gelişmelere bakıldığında, MGK kararlarının bağlayıcılığının da sürekli geliştirildiği görülür. 1961 Anayasası’nda MGK’nın “*milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir*” (madde 111) şeklindeki görev tanımı; 1971 yılında yapılan anayasa değişikliği ile “*milli güvenlik ile kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye eder*” (20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanun) şeklinde değiştirilmiştir. 1982 Anayasası ise; kurulun işlevini genişleterek; kararlarını daha bağlayıcı hale getirmiştir: “*MGK Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu’na bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve*

güvenliğin korunması hususunda alınması zorunlu gördüğü ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır" (madde 118).

1961 ve 1982 Anayasalarında yer alan hükümler MGK'yı devletin en önemli kurulu haline getirmiştir. Her şeyden önce MGK'nın görevi, "milli güvenlik" gibi kapsamı hayli geniş bir kavramla belirlenmiştir. Anayasal hükümler ve bunlara dayanılarak çıkarılan kanunlar, neredeyse tüm devlet faaliyetlerini milli güvenlik kavramı içinde mütalâa edici görevler ortaya koymuştur (Ahmad, 2017, s. 157; Aydın ve Taşkın, 2018, ss. 335-336).

MGK varlığı, yapısı ve işleyişiyle Türk siyasal hayatında büyük tartışma yaratmıştır. Kurul kendi başına bir yürütme aygıtı gibi faaliyette bulunmuştur. Kendini bütün devlet organlarının üstünde ve düzenin koruyucusu rolünde görmüştür. Bu yüzden MGK'nın belirlediği milli güvenlik siyaseti; halkın seçtiği siyasetçilerin uyguladığı siyasetten farklı olarak "yüksek siyaset" kavramıyla ifade edilmiştir (Tezkan, 2005, s. 215). Kavram askeri bürokrasinin sivil siyasetçilere olan güvensizliğini ifade etmektedir. Milli hedeflerin, iç ve dış tehditlerin belirlenmesi ve milli güç unsurlarının bu hedefler doğrultusunda kanalize edilmesi gibi devletin âli menfaatlerinin; ülkeyi particiliğe, hizipçiliğe, kardeş kavgasına ve kaosa teslim eden sivil siyasetçilere bırakılmayacağını ifade etmektedir (Karpat, 2019, ss. 300-301).

3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ JEOPOLİTİK SÖYLEM

4.1. Faydalı Bir Bilimsel Uğraş

Jeopolitik kavramı, 19. yüzyılın sonlarında Batı'da ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı, jeopolitik kuramlara ilgiyi artırmıştır. Bu ilginin arkasında, Batılı devletlerin sömürge egemenliğini devam ettirmek ve dünya hâkimiyetine giden yolları aramak arzusu yatmaktadır. ABD donanmasında uzun yıllar subay ve askeri tarih hocası olarak görev yapan Amiral Alfred Thayer Mahan'ın (2011) deniz gücünün devletlerarası ilişkiler ve dünya hâkimiyeti noktasında önemini vurguladığı deniz hâkimiyeti teorisi, ABD'nin dünya çapında büyük bir deniz gücü oluşturması için hazırlanmış kılavuz gibidir. Halford J. Mackinder ise (2013); coğrafi keşifler sonrası kapalı bir sisteme dönüşen dünyada, üstünlüğün deniz gücünden kara gücüne geçtiğini belirttikten sonra İngiltere'yi kendisine rakip olabilecek iki büyük kara gücüne -Rusya ve Almanya- karşı uyarmaktadır. Friedrich Ratzel, Rudolf Kjellén ve Karl Haushofer çizgisinde gelişen Almanya Jeopolitik ekolü ise; ulusal birliğini rakiplerine göre geç sağlamış ve sömürgecilik yarışına sonradan dâhil olmuş ülkenin sömürge siyasetine "hayat alanı" kavramı üzerinden açılım sağlamaktadır (Kiss, 1942, s. 641).

Jeopolitik kavramı Türkiye'ye, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda parlak zaferler kazandığı bir dönemde Z. Fahri Fındıkoğlu tarafından tanıtılmıştır. Fındıkoğlu, jeopolitiği Almanya'da olduğu gibi; Türkiye'de siyasete yön verebilecek yeni bir bilimsel disiplin olarak açıklamıştır. Türkiye'nin dünya üzerindeki merkezi konumuna vurgu yapan Fındıkoğlu, ulusal çıkarların jeopolitiğin ışığında en iyi TSK tarafından tespit edilebileceğini savunmuştur (Fındıkoğlu, 1941). Fındıkoğlu'nun Türkiye'yi dünya adasının en hassas noktasına konumlandıran merkez ülke tanımı ve devlet merkezli militer jeopolitik anlayışı, kuşaklar boyu zihinlerde yer etmiş ve adeta dogmatik bir hal almıştır (Durgun, 2018, s. 312). Fındıkoğlu'ndan sonra jeopolitik konusunu çalışan gerek sivil gerek askeri kaynaklar militer karakterli bu jeopolitik dogmanın takipçisi olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra jeopolitik Nazi yayılcılığı ile ilişkilendirilip gözden düşerken; Türkiye'de yazılan eserler jeopolitiği, politikayı şekillendiren yeni bir bilim olarak tanıtmaya devam etmiştir.

4.2. Merkez Ülke - Hassas/Özel Konum Üzerinden Güçlü Ordu Güçlü Devlet Söylemi

Soğuk Savaş döneminde Türkiye’de jeopolitiğe ilgi (özellikle TSK mensuplarının) yoğun olmuştur. Burada altı çizilmesi gereken husus; üretilen metinlerin birbirine çok benzemesi ya da birbirinin tekrarı niteliğinde olmasıdır. Bu dönemde üretilen metinlerle yeni bir jeopolitik söylem gündeme gelmiştir. Bu söylem Türkiye’yi dünya adası üzerinde merkez ya da köprü ülke olarak tasvir etmiştir. Vurgulanan asıl düşünce, coğrafyanın biricik ve vazgeçilmez olduğudur. Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitiğe dünyada başka bir devletin daha sahip olmadığı, özel ve eşsiz coğrafyasıyla Türkiye’nin dünyanın merkezi olduğu savı sıkça kullanılmıştır (İlhan, 2005, s. 50; Ayhan, 1965, s. 36). Bu söylemde asıl önemli olan, Türkiye’nin yapması gerekenlerin neler olduğu noktasında ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’nin askeri olarak her daim hazır ve güçlü olması gerekliliği noktasına varılmaktadır. TSK’nın, Türkiye’nin varlığını koruyacak ve sürdürecektir yegâne aktör olarak adeta özne konumuna yerleştirilmesi, bu metinlerde yer alan temel vurgudur (Türsan, 1971, s. 6; Organer, 1965, s. 40). Jeopolitik ise, Soğuk savaştan kaynaklanan tehditlerden dolayı güvenliği sağlayacak ve milli menfaatleri korumak için gerekli olan bilgileri rasyonel olarak sunacak bilimsel bir disiplin olarak tarif edilmiştir (Bilge, 1958, s. 150; Öngör, 1963, s. 301; Sürenkök, 1948, ss. 29-30).

Soğuk Savaş döneminde yazılan jeopolitik metinlerin ortak noktası, Türkiye’nin dünya adası üzerindeki merkez ve hassas (özel/istisnai) konumuna vurgudur. Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesiştiği yerde; Ortadoğu, Kafkasya ve Balkanlar gibi önemli enerji kaynaklarının ve sıcak çatışma bölgelerinin bitişiğinde; jeopolitik duyarlılığı yüksek bir ülke olarak betimlenir. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar (1999, s. 143) cumhurbaşkanlığı döneminde verdiği bir demeçte Türkiye’nin jeopolitik konumunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Türkiye coğrafi bakımdan, NATO cephesinin sağ kanadını teşkil etmekte ve Karadeniz’den Akdeniz’e geçit muntıkası olan boğazları elinde tutmaktadır. Aynı zamanda, Garp nüfus küresinin Uzak Şark’la muvasalasını en kestirme olarak temin eden Süveyş Kanalına ve dünyanın, Amerika’dan sonra en zengin petrol menbaını ihtiva eden Orta Şarka stratejik bakımdan hâkim vaziyette olup, şimalden buraya taarruz edebilecek her hangi bir mütecavizin yan cepheden yolunu kesecek vaziyettedir. Görüldüğü gibi; Orta Şark, Karadeniz ve Balkanlar ortasında bir ‘plaque – tournante’ vaziyetinde bulunan Türkiye, siyasi ve stratejik bakımdan mühim bir mevki işgal etmektedir”

Suat İlhan Türkiye coğrafyasının önemini Asya, Avrupa ve Afrika’dan oluşan dünya adasının birleşme noktasında olmasıyla açıklar. İlhan’a göre (1989, ss. 56-59); Türkiye üç kıtanın kilit noktasındadır. Dolayısıyla üç kıtanın anahtarı da Türkiye’de gizlidir. Türkiye; ABD, Sovyet Rusya, Avrupa Topluluğu ve Ortadoğu güç merkezlerinin birleşme noktası üzerindedir. Türkiye Asya ile Avrupa’nın, İslamiyet’le Hıristiyanlığın, NATO ile Varşova Paketi’nin, Batı kültürü ile Doğu kültürünün sınırındadır. Türkiye bütün özellikleri ile bir sınır ülkesidir ve bu özelliğine uygun önlemleri almak durumundadır. Türkiye’nin sahibi olduğu coğrafi güç, koynunda her türlü tehdidi saklamakta ve duyarlılığı artırmaktadır.

İlhan’a göre (1989, ss. 60-61); İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyet Rusya, Mackinder’in “Kalpgah” olarak tanımladığı bölgede süper bir güç olarak ortaya çıkmış ve dünya hâkimiyetini hedeflemiştir. ABD ise; Sovyet yayılmasını engellemek üzere Spykman’ın “Kenar Kuşak Teorisi”ni doğrular şekilde Sovyet Rusya’ya karşı “çevreleme politikası”na başvurmuştur. İlhan, Türkiye’nin Kalpgah’ın bitişiğinde ve kenar kuşağın önemli bir noktasında olduğunu belirtir. İlhan’a göre, Türkiye her iki teoriye göre de çok önemli bir noktadadır. Bu teorilerden hangisine göre

değerlendirme yapılırsa yapılınsın dünya politikası düzeyinde de, bölge politikası düzeyinde de Türkiye ilk önce dikkate alınması gereken ülkedir. Dünya veya bölge üzerinde etkili olmaya çalışan tüm güçler Türkiye üzerinde etkili olmaya çalışacaktır. Sonuç olarak Türkiye jeopolitik özelliklerinden kaynaklanan çok yönlü ve sürekli tehdide muhataptır. Bütün tehditler Türkiye'nin gelişmesini önlemeye ve ülkesini bölerek zayıf bir duruma düşürmeye yöneliktir. Bu açıdan Türkiye'nin askeri, ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan güçlü olması gerekir. Çünkü bu coğrafya zayıf devletlere yaşam hakkı tanımamaktadır. İlhan'a göre (1989, s. 66); işte bu jeopolitik duyarlılıktan kaynaklanan güvenlik ihtiyacı, Türkiye'de askeri unsurun öncelik kazanmasına ve sivil unsurlar aleyhine genişlemesine neden olmuştur.

4.1. Ülke Siyasetinin Belirlenmesinde Jeopolitik

Türkiye'de TSK mensupları tarafından yazılan jeopolitik metinlerin ortak noktası, Türkiye'nin dünya adası üzerindeki hassas/özel konumuna vurgudur. Bu hassasiyet dolayısıyla jeopolitik, devletin izleyeceği iç ve dış siyasetin yönünü belirleyecek bilimsel rehber olarak sunulur. Milli menfaatlerin, iç ve dış tehdit algılamalarının tam manasıyla jeopolitik hassasiyetler dikkate alınarak belirlenebileceği savunulur (Osmanağaoğlu, 1968, s. 3). Nitekim Harp Akademileri Komutanlığı (1981, s. 1) jeopolitiği "*bilimsel verilerden hareketle objektif (nesnel) ve geleceğe dönük değerlendirmeler ortaya koyan bilim dalı*" olarak tanımlar. Harp Akademileri Komutanlığı daha kapsamlı bir tanımlamada jeopolitiği "*bugünkü ve gelecekteki güç ve hedef ilişkilerini coğrafyanın bütün türlerini -siyasi, iktisadi, fiziki, beşeri vb. esas alarak coğrafi faktörlerin devlet idaresine ve örgütlenmesine, politikaya (iç ve dış) ve stratejiye yön veren bir disiplin*" olarak tarif eder. Bu tanımlamalar TSK'nın anayasal yapı içinde ayrıcalıklı konumu ile birlikte düşünüldüğünde; bilimsellik ve tarafsızlık iddiasıyla ordunun siyasete müdahalesini normalleştiren bir içeriğe sahiptir.

Türkiye'nin jeopolitik gerçeklerinden yola çıkarak TSK'nın ülke siyasetinin belirlenmesinde nasıl özne olarak belirmeye çalıştığını, 1964 yılında Silahlı Kuvvetler Dergisi'nde yayınlanan ve yazarı Harp Akademileri Komutanlığı olarak belirtilen bir makalede görmek mümkündür. Makale, jeopolitiği ülkeyi kargaşanın eşiğine getirmiş siyasi aktörlerin hatalarını engelleyecek bir "bilim" olarak tanıtır ve bu alanda çalışma yapmanın komutanların uzmanlık alanına girdiği belirtilerek konuyu TSK'ya havale eder (Harp Akademileri Komutanlığı, 1964, ss. 14-15). 1967 yılında Harp Akademileri Komutanlığı tarafından öğrencilerine ders kitabı olarak okutulmak için hazırlanan "Jeopolitik" adlı kitapta da benzer bir yaklaşımı görmek mümkündür. Söz konusu metinde jeopolitik; "memleketimizde bilhassa askerler arasında kullanılan bir terim" olarak ele alınırken, bir ülkenin coğrafi konumunun ülke siyasetinin tayininde asli faktör olduğu vurgulanmakta; jeopolitik de ülke siyasetinin belirlenmesinde coğrafi faktörleri rasyonel olarak inceleyen bilim olarak tarif edilmektedir. Kitapta jeopolitiğin bilim olarak sunulması, politikacıların subjektif ve yanlı değerlendirmeleri karşısında; TSK tarafından üretilen bilginin objektifliğini ve kesinliğini dile getirmektedir (Yüksel, 1967, ss. 1-7).

TSK, jeopolitiğin devlet yönetimindeki önemini Atatürk üzerinden de örneklendirmiştir. Atatürk'ün "Ben, siyasal sorunları da askeri durumlar gibi harita üzerinden incelerim" ifadesi TSK'nın yayınladığı jeopolitik metinlerin giriş cümlesidir. Harp Akademileri Komutanlığı tarafından 1981 yılında yayınlanan "Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri" adlı kitapta, Atatürk'ün jeopolitik görüşüne sahip olduğu ve eylemlerini milli jeopolitiğe dayandırdığı iddia edilmiştir. Bu milli politikanın gerçekçi olduğu ve dış siyasette tüm dünya devletleri ile iyi ilişkiler kurmak üzere planlandığı savunulmuştur. "Barış politikası" olarak isimlendirilen bu politikanın mevcut güç merkezleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanarak, ulusal egemenliğe dayanan Türkiye Cumhuriyeti'ni güçlendirmeyi amaçladığı savunulmuştur. Milli siyasetin ülke

içinde jeopolitik açıdan büyük kıymete haiz homojen bir ulus yaratmaya ve inkılaplar yoluyla Türk ulusunu hak ettiği muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmayı amaçladığı tezi işlenmiştir (Harp Akademileri Komutanlığı, 1981, s. 3).

4. ELEŞTİREL JEOPOLİTİK PERSPEKTİFTEN SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ JEOPOLİTİK SÖYLEMİN ANALİZİ

Eleştirel jeopolitik kavramı, 1980’lerin sonunda, ABD’de yaşayan iki İrlandalı siyasi coğrafyacı Simon Dalby ve Gearoid Ó Tuathail tarafından literatüre kazandırılmıştır. Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte kavrama olan ilgi artmış ve eleştirel jeopolitiğin alanı genişlemiştir (Dodds, 2001, s. 470)

Sosyal Bilimler alanında Frankfurt Okulu’ndan ve Michael Foucault’nun söylem analizinden etkilenen eleştirel jeopolitik, jeopolitik alanın nasıl kurgulandığı ile ilgilenmiştir. Simon Dalby, Gearoid Ó Tuathail, Stuart Corbridge, John A. Agnew ve Gerard Toal gibi yazarlar, jeopolitik düşünce sistemlerinin ardındaki tarihsel, düşünsel ve siyasi arka planı araştırmışlar ve jeopolitik düşünce sistemlerinin, devletlerin siyasetlerine yön veren bir bilim olmaktan ziyade; bir iktidar stratejisi olarak işlediğini öne sürmüşlerdir. Eleştirel jeopolitiğe göre; jeopolitik, iktidar tarafından üretilen bir alan algılamasıdır. Asla tarafsız ve objektif değildir. Bu kurguyu yapanların tarih okumalarından, coğrafi tahayyüllerinden ve dünya görüşlerinden etkilenir. Bu haliyle jeopolitik, iktidar ilişkilerinin ürünüdür.

Eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitik düşüncenin bilgi-iktidar perspektifinde üretilen bir söylem olduğu tezini ileri sürer. Dolayısıyla güç ve iktidar ilişkisinin anlaşılması, bu söylemin çözümlenmesini gerektirir. Eleştirel jeopolitiğin söylem analizi, iktidar tarafından üretilen jeopolitik bilginin tarihi ve siyasi arka planını vermektedir. Bu açıdan eleştirel jeopolitik, yapı-söküm bir teoridir. Bilimsel ve objektif olduğu iddia edilen jeopolitik anlatılardaki söylemi analiz ederek, bu söyleme tesir eden iktidar/tahakküm ilişkilerini ortaya çıkarmaya odaklanır. Bu amaçla bilgi-iktidar arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırır (Toal, 2000, s. 125; Dalby, 1991, s. 263).

Agnew (1998, ss. 94-95) klasik jeopolitik görüşlerin, coğrafyayı devletlerin doğal bir özelliği olarak gördüğünü ve bu yüzden jeopolitiğin işleyişinin doğa bilimleri gibi anlaşıldığını iddia eder. Bu anlayışın, devletlerin milli çıkarlarının ve tehdit saptamalarının ancak jeopolitikle belirlenebileceği bir bilimsellik iddiasını da beraberinde getirdiğini savunur. Bu bilimselleştirme yoluyla iktidarın kendini yeniden ürettiğini savunur. Bir başka deyişle buradaki amaç, iktidarın devamlılığını sağlamaktır.

Ó Tuathail’e göre (1996, ss. 15-16); klasik jeopolitik bir coğrafi konumlandırma/anlamlandırma işidir. Bir başka deyişle; bir politik öznenin coğrafyayı kendi çıkarları doğrultusunda tasvir/tahayyül etme sürecidir. Bu süreç coğrafyaya dayalı bilgiyi nesnel bir gerçekmiş gibi sunan, belli sınırları dayatan söylem ve pratikler üzerinden işlemektedir. Bu açıdan Ó Tuathail, klasik jeopolitiğin iktidar kurucu özelliğine dikkat çeker. Jeopolitiği bir iktidar stratejisi olarak ele alır. Jeopolitiği jeo-iktidar olarak tanımlar.

Bu ifadeler TSK’nın jeopolitiği askeri alana ilişkin bilimsel faaliyet ve coğrafi özelliklerden yola çıkarak ülke siyasetinin belirlenmesinde rasyonel verileri sunan bilim tanımlaması ile birlikte düşünüldüğünde; aslında TSK’nın Soğuk Savaş döneminde darbeler, darbe anayasaları ve askeri vesayet rejimleri ile kurduğu militer devlet yapısını, jeopolitik üzerinden bilimsellik ve tarafsızlık iddiasıyla normalleştirmeye çalıştığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’nin üç kıtanın kesişme noktasında Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya gibi sıcak çatışma bölgelerinin tam ortasında, jeopolitik hassasiyeti yüksek bir ülke olarak tasvir edilmesi ve

böylesine zorlu şartlar altında ancak güçlü devletlerin ayakta kalabileceği, güçlü devlet olmanın ön koşulunun da güçlü ordudan geçtiği tezi, TSK'nın siyasal hayat içinde özne olarak faaliyet göstermesini kaçınılmaz kılmaktadır (Yeşiltaş, 2016, ss. 2-3). Jeopolitiğin bu süreçte milli hedeflerin belirlenmesi, milli güç unsurlarının bu hedefler doğrultusunda konsolide edilmesi ve Türkiye'ye yönelik tehditlerin belirlenmesi noktasında objektif ve tarafsız veriler sunan bilimsel bir disiplin olarak sunulması, TSK'nın milli güvenlik siyasetinin belirlenmesinde ideolojik değil, rasyonel verilerle hareket ettiğinin savunulması açısından önemlidir (Bilgin, 2010, s. 461). Oysa jeopolitiğin bilimselliği tartışmalıdır. Her şeyden önce jeopolitik bir coğrafi anlamlandırma sürecidir. Bu anlamlandırmayı yapanın kimliğinden, ideolojisinden, çıkarlarından etkilenir. Bu yüzden yanlıdır, taraftır ve bilimselliği tartışmalıdır.

TSK mensupları her ne kadar jeopolitiği tarafsız ve nesnel veriler sunan bilimsel bir disiplin olarak sunsa da jeopolitik hakkında konuşmak ve yazmak aslında belli bir jeopolitik söylemi dolaşıma sokmaktır (Yeşiltaş, 2016, s. 4). Subaylar Türkiye'nin etrafını ateş çemberi olarak resmederek, TSK merkezli militer devlet anlayışının işleyişini normalleştirmeye çalışmıştır. Bir başka deyişle bu militer söylemin amacı, TSK'nın anayasal yapı içindeki ayrıcalıklı konumunu ve siyaset içindeki özne pozisyonunu normalleştirmektir. Bu açıdan militer jeopolitik söylem, iktidar kurma pratiği olarak işlemiştir (Yeşiltaş, 2016, ss. 7-8; Bilgin, 2015, s. 52).

Türkiye'de Soğuk Savaş döneminde üretilen jeopolitik metinler incelendiğinde, bu metinlerin siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunları sivil siyasetin alanından çıkarıp askeri alana havale eden bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin tüm önemli sorunlarının ülkenin jeopolitik konumundan kaynaklandığının iddia edilmesi, sivil siyaseti kısıtlayıcı bir etki yaratmıştır. Bu şekilde birçok temel sorun devletin bekası söylemi üzerinden sivil siyasetin dışına çıkartılmıştır. Türkiye'nin jeopolitik gerçekleri söyleminin siyasi tartışmaları kısıtlayıcı bir etkisi vardır. TSK'nın jeopolitik söylemi "hikmet-i hükümet" mantığıyla işlemiştir (Yeşiltaş, 2016, s. 23). TSK tarafından bilimsel bir bakış açısıyla üretildiği iddia edilen jeopolitik bilgi, devletin bilgisi anlamında mutlak hakikat olarak iş görmüştür.

5. SONUÇ

Soğuk Savaş dönemi, Türkiye'de militer devlet anlayışının her açıdan etkin olduğu bir dönemdir. Darbeler, askeri vesayet rejimleri ve askerlerin ağırlıklı olduğu yapıların, anayasalar içindeki imtiyazlı konumu militer devlet anlayışının temel pratikleridir. Söz konusu dönemde TSK'nın politik ve sivil alana müdahalesini onaylayan militer bir söylemde gelişmeye başlamıştır. Bu söylemlerden biri de TSK'nın politika yapım süreci içindeki varlığını Türkiye'nin dünya adası üzerindeki hassas coğrafi konumu ile açıklayan jeopolitiktir.

Batı'da 19. yüzyılın sonundan itibaren büyük devletlerin sömürge siyasetlerine yeni açılımlar sağlamak üzere gündeme gelen jeopolitik kavramı, İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra Nazi yayılmacılığı ile ilişkilendirilip gözden düşerken; aynı yıllarda Türkiye'de literatüre girmiş, politika yapımında coğrafi gerçeklerin ortaya çıkardığı rasyonel verileri sunan yeni bir bilimsel disiplin olarak tanıtılmaya devam etmiştir. Soğuk Savaş döneminde TSK tarafından sahiplenilen kavram, Türkiye coğrafyasının merkeziliği ve istisnaiği/eşsizliği söylemi üzerinden vatanın korunmasına yönelik aşırı bir hassasiyet yaratarak; TSK'nın politika yapım sürecindeki varlığını normalleştiren bir işlev görmüştür. Türkiye örneğini ilginç kılan, jeopolitik üzerine yazan sivillerin de konuyu askeri alana sevk eden yaklaşımıdır.

Türkiye'deki militer jeopolitik söylem ülkeyi dünya adasının merkezinde eşsiz ve biricik bir coğrafya olarak ele almış; devletin bekası ve vatanın bölünmez bütünlüğü için güçlü muhafızların varlığını zorunlu görmüştür. Jeopolitik kavramı da bu süreçte bilimsellik ve tarafsızlık iddiasıyla,

TSK’nın anayasal yapı içinde ayrıcalıklı konumu/siyasete müdahalesini normalleştiren bir içeriğe sahip olmuştur.

Türkiye’de Soğuk Savaş döneminde jeopolitiği tanıtmaya dönük yayınlarda hâkim olan söylem, kavramın dış politikanın ve devlet siyasetinin mihranı olduğuna yöneliktir. Bu noktada her türlü dış ve iç politik tartışma jeopolitiğin kapsamına alınarak, jeopolitik adeta ordunun uluslararası ilişkiler ve iç politika anlayışında bir zihniyet olarak devreye sokulmuştur. Türkiye’nin jeopolitik hassasiyeti gerekçe gösterilerek dışarıda belirli bir politika zorunluluk olarak dayatılırken, içeride jeopolitik konumun yarattığı “tehditler” nedeniyle ordunun merkeze alındığı güçlü devlet olma durumu biliminin emrivakisi olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Agnew, J. A. (1998). *Geopolitics: re-visioning world, politics*. London: Routledge.
- Ahmad, F. (2017). *Modern Türkiye’nin oluşumu*. Ankara: Kaynak Yayınevi.
- Aydın, S. ve Taşkın Y. (2018). *1960’tan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Ayhan, İ. (1965). Türkiye’nin stratejik önemi. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 84(214), 36-38.
- Bayar, C. (1999). *Söylev ve demeçler 1933-1955 (dış politika)*. Ö. Şahingiray (Der.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bilge, A. S. (1958). Jeopolitik. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 150-174. Erişim adresi: <https://dSPACE.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/51137>
- Bilgin P. (2010). Türkiye coğrafyasında yalnız güçlü devletler ayakta kalabilir: jeopolitik gerçeklerin Türkiye’deki kullanımları. E. B. Parker ve İ. Akça (Der.). *Türkiye’de ordu, devlet ve güvenlik siyaseti* içinde (s. 453-474). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, P. (2015). Türkiye’deki jeopolitik dogma. M. Yeşiltaş, S. Durgun ve P. Bilgin (Der.). *Türkiye dünyanın neresinde: hayali coğrafyalar, çarpışan anlatılar* içinde (s. 37-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Dalby, S. (1991) Critical geopolitics: discourse, difference and dissent. *Environment and Planning D: Society and Space*, 9, 261-283. doi:10.1068d090261
- Dodds, K. (2001). Political geography III: critical geopolitics after ten years. *Progress in Human Geography*, 25(3), 469-484.
- Durgun, S. (2018). Jeozofik yaklaşımlar, Türkiye’den yansımalar. *Alternatif Politika*, 10(3), 298-320.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1941). Jeopolitik. *Cumhuriyet Gazetesi*. (29.07.1941).
- Harp Akademileri Komutanlığı. (1964). Türkiye’nin jeopolitik durumu üzerine bir inceleme. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 83(210), 14-15.
- Harp Akademileri Komutanlığı. (1981). *Atatürk’ün jeopolitik ve stratejik görüşleri*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Huntington S. (2002). *Üçüncü dalga: 20. yüzyıl sonlarında demokratlaşma*. E. Özbudun (Çev.). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- İlhan, S. (1989). *Jeopolitik duyarlılık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- İlhan, S. (2005). *Türklerin jeopolitiği ve avrasyacılık*. İstanbul Bilgi Yayınevi.
- Karpat, K. (2019). *Osmanlıdan günümüze asker ve siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kiss G. (1942). Political geography into geopolitics: recent trends in Germany. *Geographical Review*, 32(4), 632-645. doi: 10.2307/210001
- Mackinder, H. J. (2013). *Tarihin coğrafi kalbi*. K. Yılmaz (Der.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Mahan, A. T. (2011). *Deniz gücünün tarih üzerine etkisi*. A. T. Büyükonat (Çev.). İstanbul: Griffin Yayınevi.
- Organer, L. (1965). Genel olarak jeopolitik ve jeopolitik durumun milli güvenlik politikasına etkileri. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 216(84), 35-46.
- Osmanağaoğlu, B. (1968). *Jeopolitik: devlet idaresinde, dış siyasette coğrafyanın rolü*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınevi.
- Öngör, S. (1963). Siyasi coğrafya ve jeopolitik. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 301-316. Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/397/4298.pdf>
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical geopolitics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Parla, T. (2016). *Türkiye’de anayasalar: tarih, ideoloji, rejim 1921-2016*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Sürenkök, S. (1948). *Jeopolitik “siyasi coğrafya” anlamı*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını.
- Tanör, B. (2019). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- T.C. 1961 Anayasası. (1961). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği. (1971). Kanun No: 1488. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964.pdf>
- T.C. 1982 Anayasası. (1982). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>
- Tezkan, Y. (2005). *Jeopolikten milli güvenliğe*. İstanbul: Ülke Yayınevi.
- Toal, G. (2000). Geopolitical discourses: a new geopolitics series. *Geopolitics*, 5(1), 125-128. doi:10.1080/14650040008407670
- Türsan, N. (1971). Jeopolitik ve jeostratejinin ışığında Türkiye’nin stratejik değeri. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 40, 2-7.
- Yeşiltaş, M. (2016). *Türkiye’de ordu ve jeopolitik zihniyet*. Ankara: Kadim Yayınevi.
- Yüksel, S. (1967). *Jeopolitik*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Milli Güvenlik Akademisi Yayınları.

SUMMARY

Two military coups took place in Turkey during the Cold War. New constitutions were adopted after the coups. Both constitutions were made by the Turkish Armed Forces. The common feature of these constitutions is that they contain provisions and structures that enable the Turkish Armed Forces to intervene in politics. The military state concept was dominated in Turkey during the Cold War. During this period, it was the Turkish Armed Forces that shaped the political and social structure, not the nation.

The concept of geopolitics entered the literature in Turkey during the Second World War years. The concept was adopted by the Turkish Armed Forces. Members of the Turkish Armed Forces have shown a great interest in the concept of Geopolitics. The common feature of the texts written by the members of the Turkish Armed Forces is that they are similar or repetitive to each other.

This study examines the dominant geopolitical discourse in Turkey. The main argument of the study is that the geopolitical discourse is constructed to normalize the military state concept. Geopolitics served as the Turkish Armed Forces' power strategy. The study is based on the critical geopolitical theory. According to the critical theory; geopolitics is a perception of space produced by power. It is never neutral and objective. It is influenced by history readings, geographical imaginations, and ideologies of those who make this fiction. As such, geopolitics is the product of power relations. Critical geopolitics asserts the thesis that classical geopolitical thought is a discourse produced in the perspective of knowledge-power. Therefore, understanding the power relations requires the analysis of this discourse. Discourse analysis of critical geopolitics provides the historical and political background of the geopolitical knowledge produced by the power. In this respect, critical geopolitics is a deconstruction theory. By analyzing the discourse in geopolitical narratives, it focuses on revealing the power/domination relations that influence this discourse.

Geopolitical discourse during the Cold War depicts Turkey's geographic location as a core country. This discourse emphasizes the uniqueness of Turkey's geographic location. It asserts the thesis that Turkey is surrounded by enemy countries. It defends the thesis that in the region where Turkey is located only the strong states can survive. Geopolitics is presented as a scientific discipline which will produce solutions to Turkey's security concerns. It is argued that national security policy should be determined according to geopolitical principles. The association of geopolitics with national security enabled the TAF to be effective in the state administration. The association of geopolitics with national security enabled the Turkish Armed Forces to be effective in the state administration.

As a result, Turkey should always be militarily ready and strong. The Turkish Armed Forces are the only actor to maintain the presence of Turkey. In this respect, the Turkish Armed Forces are the subject of policymaking. On the other hand, geopolitics is the most important assistant of the Turkish Armed Forces in this process. Geopolitics has been described as a scientific discipline that will rationally present the information necessary to ensure national security and protect national interests.

YARGI KARARLARI IŞIĞINDA KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMALARININ İNCELENMESİ*

Şebnem AKİPEK ÖCAL¹

Uğur İHTİYAROĞLU²

Atıf/©: Akipek Öcal, Ş. ve İhtiyaroğlu, U. (2020). Yargı kararları ışığında kentsel dönüşüm uygulamalarının incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 477-495. doi: 10.17218/hititsosbil.773862

Özet: Türkiye’de 1980’ler sonrası ortaya çıkan kentsel dönüşüm uygulamaları ilk zamanlar çöküntü alanlarına yönelik fiziki müdahale olarak algılanmıştır. Günümüzde bu algı değişmiş ve kentsel dönüşüm, ekonomik, sosyal ve mekânsal boyutuyla da incelenmesi gereken bir kentsel planlama aracı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Türk hukukunda kentsel dönüşüm uygulamalarını düzenleyen tek bir kanun bulunmamasıyla birlikte, kentsel dönüşüm sürecinde yararlanılan, iş bölümünü düzenleyen, idareler ve mal sahipleri arasında koordinasyonu sağlayan, kamulaştırma sürecini içeren farklı kanunlardan yararlanıldığı bilinmektedir. Kentsel dönüşümün mevzuat kapsamının geniş olmasına rağmen, düzenlemeler arası farklılıkların olduğu sıklıkla tartışma konusu yapılmaktadır. Kentsel dönüşüm sürecinde hak sahipleri ile idareler arasında ortaya çıkan hukuki uyumsuzlukların çoğunlukla kamulaştırma, değerlendirme ve planlama sürecine ilişkin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada incelenen mahkeme kararlarında, kamulaştırma işlemlerinin ve kentsel alana yönelik planlamanın yasal mevzuata uygun yürütülmesi ve mülkiyet hakkının korunması ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arazi ve konut mülkiyeti, kentsel dönüşüm, kentsel dönüşümde hukuki sorunlar, yargı kararları ve politika önerileri.

Examination of Urban Transformation Applications in the light of Judicial Decisions

Citation/©: Akipek Öcal, Ş. and İhtiyaroğlu, U. (2020). Examination of urban transformation applications in the light of judicial decisions. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 477-495. doi: 10.17218/hititsosbil.773862

Abstract: The urban transformation implementations emerged after the 1980s were perceived as physical intervention against the urban decline areas. However, today, this perception has changed and urban transformation has been considered as an urban planning tool which needs to be examined with its economic, social and spatial dimensions. There is no single law regulating the urban transformation in Turkish Legal System, but it has been observed that different laws are used to regulate the division of labor, to provide coordination between administrations and property owners, and to involve the expropriation process in urban transformation. Although the scope of the legislation of urban transformation is wide, there is often a debate about differences between regulations. It has been determined that the legal disputes arising between the rights holders and the administrations in the process of urban transformation are mostly related to the process of expropriation, valuation and planning. In the court decisions examined in the research, the execution of the expropriation processes

Makale Geliş Tarihi:25.7.2020

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2020

* Bu çalışma, Prof. Dr. Şebnem Akipek Öcal danışmanlığında 20.9.2019 tarihinde Uğur İhtiyaroğlu tarafından tamamlanan “Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Karşılaşılan Hukuki Sorunların Yargı Kararları Işığında İncelenmesi” başlıklı ve 606206 tez no’lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Prof. Dr., Ted Üniversitesi, İşletme Bölümü, sebnem.akipekocal@tedu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-4216-405X>

² Sorumlu Yazar, Cumhuriyet Savcısı, Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi, adaletbakanlik52@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-8171-3579>

and the planning for the urban area in accordance with the legal legislation and the protection of the right to property are emphasized.

Keywords: *Land and housing ownership, urban transformation, legal problems in urban transformation, judicial decisions and policy proposals.*

1. GİRİŞ

Sanayi Devrimi, tüm dünyada ekonomik ve sosyal açıdan birçok değişime neden olmasının yanında kentsel alanlara yönelen nüfus hareketlerinin başlamasında da etkili olmuştur. Bu süreçte kent merkezleri önemli değişimler ve dönüşümler yaşamıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrası ise yıkım ve tahribata uğrayan kentlerin yeniden inşası için çalışmalar yapılmıştır. Mekânsal açıdan önemli etkileri olan küresel olaylar, kent planlaması açısından yenilikçi uygulamaların doğmasını tetiklemiştir. Geçmişte kent planlamasında kullanılan yöntemler ve araçlar terk edilerek, kent planlama sistemi yeniden tanımlanmıştır. Türkiye’de zamanla kent merkezi ve çevresinde gecekondulu mahalleleri oluşmuş, bu durum sosyal ve kültürel sorunları beraberinde getirmiştir. Çünkü bu alanlar zamanla suç oranının yüksek, alt yapı imkânlarının yetersiz olduğu, sağlık koşullarının uygun olmadığı, modern kent yaşamından uzak çöküntü alanları haline gelmiştir. Kentsel dönüşüm projeleri, gecekondulu alanlarının ıslah edilerek ve yenilenerek insan yaşamına uygun, modern konutların inşa edilmesi amacıyla uygulanmaya başlamıştır.

Kentsel dönüşüm uygulamalarının toplum üzerinde sosyal ve ekonomik sonuçlarının olduğu söylenebilir. Farklı sosyal tabakalarda yer alan paydaşlar üzerinde kentsel dönüşüm sürecinin incelenmesi sonucu, toplumun zamanla benzeştiği ve tabakalar arası sosyal ve kültürel farklılıkların kaybolduğu anlaşılmıştır. Ancak bu durum toplum yapısına ve ekonomik yaşama da bağlıdır. Sosyal olgular ve yaşam kalitesi kentsel dönüşümün sonuçları açısından önem taşımaktadır. Kentsel dönüşüm projeleri hazırlık dâhil birçok aşamadan meydana gelmektedir. Taşınmazlar üzerinde ikamet eden şahısların proje bölgesinde bulunan evlerini terk etmeleri, uzlaşma görüşmelerinde muvafakat senedini imzalamayan hak sahiplerinin taşınmazlarının kamulaştırılması, imar planına uygun projenin hazırlanması dışında yargılama sürecinin uzaması projelerin beklenildiğinden daha fazla sürede tamamlanmasına yol açabilmektedir. Belirtilen konular diğer yandan taşınmazın edinim süreci yönünden de sorun oluşturmaktadır.

Araştırmada ikinci ve üçüncü bölümde, kentsel dönüşüm süreci ile bağlantılı olan mülkiyet hakkı, kamulaştırma, gecekondulu önleme bölgesi, kentsel dönüşüm ve gelişim gibi seçilmiş kavramlara değinilerek kavramlar arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır. Kentsel dönüşüm uygulamalarında ortaya çıkan hukuki sorunların nasıl meydana geldiği değerlendirilecektir. Uyuşmazlıklarda etkili olan faktörler tartışılarak kentsel dönüşüm uygulamalarında dikkate alınması gereken kriterlerin neler olduğu, bu kriterlerin yerine getirilmemesi durumunda ortaya çıkan sorunların yargılama sürecine nasıl yansıdığı araştırmada yer bulacaktır. Dördüncü bölümde emsal mahkeme kararları üzerinde durularak mülkiyet hakkı, gayrimenkul değeri ve kamulaştırma kavramlarının kentsel dönüşüm sürecindeki önemi incelenecektir. Açıklananlar kapsamında bu araştırmada, kentsel dönüşüm uygulamaları incelenerek yargı kararlarına yansıyan sonuçları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI, TARİHSEL GELİŞİMİ, UYGULAMA AŞAMALARI VE HEDEFLERİ

Kentler, ilk kuruldukları zamandan itibaren değişen ve dönüşen bir sisteme sahiptir. Bu nedenle kentler için plan ve politikalar oluşturulurken, kentlerin doğal yapısının dikkate alınması bir zorunluluk halini almıştır. Bir bakıma kentler yıllar içerisinde evrim geçirmektedir. Bu evrim

sürecinde öne çıkan etken ise nüfus hareketleridir. Nüfusun yer değişikliği, yeni konut ve rekreasyon alanları, alışveriş merkezleri gibi kentte ihtiyaç duyulan bölgelerin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Bir diğer önemli etken ise, ekonominin gelişmesi ve küreselleşmedir. Gelişen ekonomi ve küreselleşmeye dayalı olarak artan refah seviyesi, kentte çok yönlü taleplerin doğmasına zemin hazırlamaktadır. Bu etkenlerin kentsel alanda meydana gelecek dönüşümler için de tetikleyici rolü bulunmaktadır. (Üstün, 2014, ss. 4-5).

İkinci Dünya Savaşı sonrası kentlerde nüfus artışları meydana gelmiştir. Nüfus artışlarının ve dağılımının zamanla kentler üzerinde büyük baskı oluşturduğu tespit edilmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus baskısının kentlerde fiziksel yetersizliklere yol açtığı, kentlerin nüfus yoğunluğunu karşılamadığı anlaşılmıştır (Elgin, 2008, ss. 6-7). Nüfus artışı nedeniyle kent merkezinin çevre alanlara yayılması sonucu oluşan yeni yaşam alanlarının zamanla dönüştürülme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak bu ihtiyacın meydana gelmesi için bir takım şartların oluşması gerekmektedir. Bunlar fiziksel eskime ve yeni alan gereksinimi, ekonomik nedenler, sosyal ve kültürel nedenler ve doğal afet riskidir. Ekonomik nedenler, özellikle Sanayi Devrimi sonrası ön plana çıkmıştır. Yaşanan ekonomik gelişmeler 19. ve 20. yüzyılda sanayi kentlerinin ortaya çıkmasına, sanayiden elde edilen ürünlerin pazara ulaştırılması için de liman şehirlerinin öneminin artmasına neden olmuştur. Tüm bu şartlar, kentsel dönüşüm uygulamalarının nedenleri arasında da sayılabilir (Polat, 2005, ss. 13-26). Diğer yandan fiziksel eskime ve yeni alan gereksinimi, kentlerin altyapıları, ulaşım sistemleri ve sahip olduğu donatı alanları ile de ilgilidir. Zamanla bu alanlar işlevlerini yitirerek, ihtiyaçlara yanıt veremez hale gelebilir. Bu durumda özellikle kentin ekonomik refaha sahip kesimi kent merkezinden ayrılarak, kent çevresindeki lüks sitelere taşınmaktadır (Elgin, 2008, ss. 6-7). Bölgesel şartlar da kendi içinde kentsel dönüşüm uygulamalarını tetiklemektedir.

Kent planlama sistemi açısından kentsel dönüşüm ele alındığında, kentte meydana gelen ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlara, bozulmalara verilen bir yanıt olarak tanımlanabilir (Akkar 2006, ss. 29-30). Kentsel alanlar zamanla işlevini yitirerek, kaçak ve sağlıksız yapıların bulunduğu ve doğal afetlerden etkilenebilecek alanlar haline gelebilir. Kentsel alanlar yönünden bir değişim veya dönüşüme ihtiyaç duyabilir. Bu kapsamda, kentsel alana yeniden işlev kazandırılması, kentsel altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için kentsel dönüşüm uygulamalarına başvurulmaktadır (Kuzu, 2004, s. 253). Farklı tanımlarda yer aldığı üzere kentsel dönüşüm; yıllar içinde meydana gelen fiziksel yıpranma ile birlikte, çöküntü alanı haline gelen kentsel alanın ekonomik, fiziksel, kültürel ve çevresel şartlarını kapsamlı şekilde iyileştiren ve çağdaş koşullara uygun hale getiren strateji olarak ele alınabilir. Bu haliyle kentsel dönüşüm geniş anlamda eskiyen ve kullanılamaz hale gelen kentsel alanın yaşama kazandırılmasıdır (Üstün, 2014, s. 4). Kentsel dönüşümde tek bir hedef veya araç yoktur. Hedeflerden ve araçlardan bahsedilebilir. Bu nedenle kentsel dönüşüm projelerinin çok boyutlu yaklaşımla incelenmesi zorunludur.

Türkiye’de modernleşme çabaları ile kentsel dönüşüm olgusu 1980’lerden itibaren daha çok gecekonduların kent parçalarına dönüştürülmesi olarak algılanmıştır. Kent merkezindeki fiziksel ve sosyal çöküntünün ortadan kaldırılması amacıyla gecekonduların yeniden yapılandırılması bir politika olarak ortaya atılmıştır. Gecekonduların dönüştürülmesi amacıyla ıslah imar planları hazırlanmış, işlevini kaybetmiş alanların yeniden canlandırılması hedeflenmiştir. Ancak bu dönemde sıklıkla gecekonduların sahipleri ile hükümetler arasında gecekonduların yasallaştırılması açısından pazarlıklar yaşanmış ve yapılan yasal düzenlemeler, ıslah imar planlarının etkili olmasında önemli rol oynamıştır (Dündar, 2006, s. 65). Mülkiyeti kendisine ait olmayan taşınmazlara gecekondular inşa eden işgalcilere, yapılan yasal düzenlemeler

sonucu tapu tahsis belgesi verilmesinin hukuksuzluğu meşrulaştırmak amacıyla yapıldığı da savunulmuştur. Geçmiş yıllarda kamu arazilerini işgal etmeye ya da gecekondulara yapmaya zorunlu kalan toplumu teşvik edici yasal afların, kentsel alanda yeni tahribatların ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmıştır (Tanrıvermiş ve diğerleri 2016, ss.1-5).

Türkiye’de 1980’lerden itibaren kent merkezlerinin çöküntü alanı haline gelmesi ve niteliksiz yapıların üretilmesinin sebebi, kentleşme stratejilerinin tamamen piyasa dinamiklerine bırakılmasıdır. Serbest piyasa koşullarında üretilen konutlar ve kooperatifler alt gelir grubu için ulaşılmaz kalmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak gecekondular tüm şehirlere yayılmıştır. Bu dönemde devlet, küçük çaplı projeler dışında toplu konut projeleri de gerçekleştirilmemiştir. Ancak 2000’li yıllar ile birlikte yaşanan doğal afetler dikkate alınarak şehirleşme politikaları içinde en önemli yeri kentsel dönüşüm projeleri almıştır. Uzun yıllar gecekondulaşmaya göz yuman ve hatta aflarla destekleyen yönetim stratejileri yerini gecekondulara karşıtı politikalara bırakmıştır. 2000’li yıllar bu nedenle neoliberal kentleşme dinamiklerinin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Kentsel arazilerin ve yapıların kullanım değeri artmış, daha çok kazanç ve rant getirecek projeler üretilmeye başlamıştır (Acar, 2008, s. 13). 2000’li yıllar sonrası sadece gecekondular alanlarının dönüşümü için değil, sanayi bölgelerinin ve tarihi yapıların büyüyen ve gelişen kentlere ayak uydurabilmesi ve kentsel alanın cazibe merkezi haline getirilmesi amacıyla da kentsel dönüşüm projeleri başlatılmıştır. Birçok kentsel dönüşüm projesinin tamamlanmış olması veya devam etmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. 2000’li yıllardan sonra ekonomik refahın artması ve yaşam koşullarının iyileşmesine paralel olarak kentsel dönüşüm uygulamaları, sosyal ve kültürel dönüşümde de bir araç olarak görülmeye başlamıştır (Özer ve diğerleri, 2013, ss. 468-479).

Kentsel dönüşüm uygulamaları temel olarak üç aşamadan meydana gelmektedir. Bunlar hazırlık, planlama ve uygulama aşamalarıdır. Hazırlık aşamasında, kentsel dönüşüm sürecine dâhil olacak grupların tespit edilmesi, yapıların ve mevcut durumun analizinin yapılması, rehber olarak kabul edilecek ilgi grup haritası oluşturulması ve hak iddia edecek aktörlerin katılımının sağlanması hedeflenir. Kentsel dönüşüm sürecinde yer alan gruplar, dönüşüm bölgesinde yaşayan halk, toplum temsilcileri ve karar vericilerdir. Ancak bazen müteahhitler, planlılar, gayrimenkul geliştirme uzmanları, değerlendirme uzmanları, yerel halk ve hukukçular da sürece dâhil olabilir. Grupların belirlenmesinin ardından analiz süreci başlar. O bölgede hak iddia edecek tüm malikler, esnaf ve sivil toplum kuruluşlarının görüşleri alınır ve değerlendirme yapılır. Yapılan değerlendirme sonucu projenin uygulanabilir olduğu, halk katılımının yeterli seviyede görüldüğü hallerde planlama aşamasına geçilir. Planlama aşamasında, hak sahipleri ile dönüşüm alanında gerçekleştirilmesi muhtemel proje üzerinde çalışılır. Bu nedenle uygulayıcı ve uzmanların katıldığı proje grupları oluşturulur. Projenin detayları ve tasarlama yöntemi belirlenir. Son aşamada detaylandırılmış olan proje, ilgili grup ve temsilcilerinin katıldığı görüşmede son şeklini alır ve gerçekleştirilir (Ataöv ve Osmay, 2007, ss. 57-62). Türkiye’de proje alanının tespit edilmesinde ve proje kararı alınmasında tek bir mercii yetkili değildir. Karar alma yetkisi geçmişte çıkarılan birçok farklı özel kanunla idarelere tanınmıştır. Bunlar içerisinde belediyeler, büyükşehir belediyeleri ve TOKİ (Toplu Konut İdaresi) gibi kurumlar yer almaktadır. Ayrıca uygulamanın niteliği sebebiyle zorunlu durumlarda Bakanlığa ve idareye acele kamulaştırma olanağı tanınmış, tapu işlemleri konusunda Bakanlık, TOKİ ve idarenin yetki kapsamının sınırları çizilmiştir (Abacıoğlu ve Abacıoğlu, 2014, s. 43).

3. KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMALARINDA ORTAYA ÇIKAN HUKUKİ SORUNLAR

Kentsel mekânın insan yaşamına uygunluğunu kaybetmesi, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlar ve küreselleşme baskısı kentsel dönüşüm uygulamalarını tetiklemektedir. Kentlerin tarihi kimliklerinin yıllar içerisinde kaybolması ve kentlerin arındırılması isteği sonucu, merkezi

ve yerel yönetimler tarafından kentsel dönüşüm odaklı stratejiler uygulanmaya başlanmıştır. Ancak stratejiler geliştirilirken idarelerin ve katılımcı grupların hatta yerel halkın rant veya kar beklentisi, kentsel dönüşüm sürecini büyük bir sorun haline getirebilmektedir. Bu doğrultuda kentsel dönüşüm uygulamaları kamu yararı amacından saparak, farklı olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir.

Kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinde süreç açısından ortaya çıkabilecek sorunlar genel olarak, kamusal harcamaların gereksiz artması, projelerin uygulanmasının gecikmesi ve hak sahiplerinin mağdur edilmeleridir. Bu sorunların ortaya çıkması projelerin farklı aşamalarında gerçekleşebilir. Projelerin güncel koşullara uygun olarak yönetilmesinde ve gerçekleştirilmesinde kamu kurumları, özel sektör ve meslek odaları ile halkın katılımının sağlanması gereklidir. Projeler sadece fiziki ortamın değişimi olarak görülmemelidir. Nüfus yoğunluğundan ulaşım problemlerine kadar süreçte etkili olacak tüm faktörler ön planda tutulmalıdır. Bütüncül planlama ve bakış açısı sağlanmaksızın uygulama aşamasına geçilmesi, yukarıda açıklanan sorunların doğmasına neden olacaktır (Genç, 2014, ss. 15, 30). Projelerde tevhit, ifraz ve yeniden yapım aşamasında paylaşımlar yerel idare tarafından belirlenmektedir. Kentsel dönüşüm ve yenileme projelerini oluşturan unsur, yapı veya yapıların oluşturduğu topluluktur (Özmen ve Aydın, 2015, ss. 13). 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunda³ 14.04.2016 tarihinde 6704 Sayılı Kanununun 23. maddesi kapsamında yapılan değişikliklerle proje kavramı daha çok etap ve ada ölçeğinde yer alan uygulamalar olarak kabul edilmiştir. Proje bölgesindeki arsa payı sahiplerinin 2/3 çoğunluğu ile tüm kararlar alınabilmekle birlikte; uygulamada kararlar genel olarak belediyeler tarafından alınmakta, sonrasında 2/3 çoğunluğa onaylatılmaktadır. Kentsel dönüşüm sürecinde karar alma sürecini hızlandırmak amacıyla düzenlendiği düşünülen bu hükümde, düzenleme öncesi pay ve paydaş çoğunluğunun birlikte arandığını da ileri sürenler doktrinde bulunmaktadır (Özmen ve Aydın, 2015, ss. 13, 38). Uygulama açısından daha çok yasal düzenlemenin lafzının dikkate alındığını söylemek mümkündür.

Süreç yönünden tartışılması gerekli bir diğer konu ise 6306 Sayılı Kanunun uygulama açısından getirdiği yeniliklerdir. 6306 Sayılı Kanun, yürürlüğe girdiği 2012 yılından itibaren kentsel dönüşüm projeleri açısından öncelikli mevzuat haline gelmiştir. Kanun afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu bölgelerde güncel norm ve standartlara uygun yapı üretimi, sağlıklı ve güvenli yaşam alanları inşa edilmesi amacıyla tasfiye, yenileme ve iyileştirme sürecini içeren düzenlemeleri kapsamaktadır. Riskli yapıların dönüşümünü içermesi nedeniyle, riskli yapı kavramı ve riskli yapıya yönelik düzenlemeler kanunun içeriğinin sıklıkla tartışılmasına neden olmuştur (Karakocalı ve diğerleri, 2017, s. 3). Kanun yürürlüğe girdikten sonra yapılan bazı değişiklikler ile ilk halinde yer alan bazı düzenlemeler Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. İlk değişiklik 14.04.2016 tarihli 6704 Sayılı Kanununun 21. maddesiyle 6306 Sayılı Kanununun 3. maddesine eklenen fıkradır. 6306 Sayılı Kanununun 3. maddesinin 7. fıkrası hükmü, “Bu Kanunun uygulanması için belirlenen alanların sınırları içinde olup riskli yapılar dışında kalan diğer yapılardan uygulama bütünlüğü bakımından Bakanlıkça gerekli görülenler, değerlendirme çalışmalarında yapının riskli olmadığı gözetilmek kaydıyla bu Kanun hükümlerine tabi olur” ifadesini içermektedir⁴. İlgili düzenlemeye göre, kanun kapsamında sadece riskli yapı ve alanlar değil, risk taşımayan ancak riskli bölgelerde yer alan taşınmazlar da düzenlemeye dâhil edilmiştir. Bu durumun kanunun amacına aykırı olduğu tartışılmıştır. 6306

³ TC Resmi Gazete, Tarih: 31.05.2012, Sayı: 28309

⁴ Söz konusu düzenleme, Anayasa Mahkemesi'nin 27.02.2014 tarihli, 2012/87 E. ve 2014/41 K. sayılı ilamı ile iptal edilmiş fakat 26.04.2016 tarihli 29695 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 6704 Sayılı Kanununun 21. maddesi ile Kanununun 3. Maddesi 7. Fıkrası olarak 6306 Sayılı Kanuna eklenmiştir. Ancak bu ekleme de Anayasa Mahkemesi'nin 15.11.2017 tarihli 2016/133 E. ve 2017/155 K. sayılı ilamı ile iptal edilmiştir

Sayı Kanunun ilk halinde de bu yönde düzenleme mevcut olup Anayasa Mahkemesi tarafından 27.02.2014 tarihli karar ile iptal edilmiştir. İlgili iptal kararında “...kanunla getirilen bu sınırlamanın, kamu yararı amacı taşıması dışında, kamunun yararı ile bireylerin temel hakları arasında kurulması gereken adil dengeyi bozmaması, ölçülü olması da gerekir. Dava konusu kuralla, “riskli olmayan yapılar” hakkında yapılacak uygulamalara ilişkin özel bir düzenleme öngörülmemiş, riskli yapılara ilişkin kurallara atıf yapılmıştır. Ancak anılan kurallar, yapıların riskli olması dikkate alınarak düzenlenmiş, kamu yararı ile bireylerin hakları arasında buna uygun denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Menfaatler dengesi bu şekilde oluşturulan kuralların riskli olmayan yapılara uygulanması, Anayasa’nın 13. maddesinde temel hakların sınırlandırılmasının ölçütleri arasında yer verilen “ölçülülük” ilkesine aykırılık oluşturmakta ve kamu yararı ile riskli olmayan yapı sahiplerinin hakları arasında kurulması gereken dengeyi bozmaktadır” ifadelerine yer verilmiştir. Hükümün, kanunun amacı ile çeliştiği ve kentsel dönüşüm uygulamalarındaki kamu yararı ölçütüne uygun olmadığı ileri sürülmüştür (Dinçer, 2014, s. 208). Riskli yapı kavramının sınırlarının çizilmesi bakımından iptal kararlarının yerinde olduğu görüşünü kabul edenler de bulunmaktadır (Çakallı, 2015, s. 225). Fakat uygulama sürecinde proje alanının tespiti açısından zorluklar yaşanabileceği görülmüştür. Riskli alan kararlarına karşı açılan iptal davaları bu durumu kanıtlar niteliktedir. Danıştay tarafından görülen davalarda, çoğu riskli alan kararının zemin ve yapılaşma koşulları tespit edilmeksizin alındığı, bilimsel dayanağı olmadığı tespit edilmiştir. Bu davalarda öncelikle yürütmenin durdurulması kararı verilmiş, daha sonra alınan kararlar iptal edilmiştir (Karakocalı ve diğerleri, 2017, ss. 3-4).

Halk katılımının yetersiz olduğu veya idareler ile sivil toplum kuruluşlarının karşı karşıya geldiği projelerde yaşanan sorunlar geçmişte sıklıkla görülmüştür. Halkın taleplerini dikkate almayan veya yasal mevzuata uygun olarak şekillenmeyen projeler gecikmeye uğramakta; hatta yargı kararları sonucu iptal edilmektedir⁵. Halkın katılımının sağlanması açısından dikkate alınması gerekli olan hususlar bulunmaktadır. Halkın ve hak sahiplerinin, projelerin karar alma sürecinde meclis ve halk toplantılarına katılımı mümkündür. Ancak genel olarak bu toplantılara katılan kesimin taleplerinin ve ihtiyaçlarının dinlenilmesi, bu taleplerin ve ihtiyaçların bağlayıcı olduğu anlamına gelmemektedir. İstek ve öneriler tavsiye niteliğindedir. Halkın ve hak sahiplerinin görüş ve taleplerinin bağlayıcı olmaması, alınacak kararların ihtiyaçlar ve taleplerle çatışma riskini doğurmaktadır. Çünkü idareler, her ne kadar talepleri ve görüşleri dikkate alsalar da kendi çıkarlarına ters düşecek kararlar almama eğilimindedirler. Böyle durumlarda halktan kopuk ve proje bölgesine uygun olmayan kararlar alınabilmektedir (Üstün, 2009, s. 202). 5393 sayılı Belediye Kanununda⁶ yer aldığı üzere hemşehrilerin belediyenin karar ve hizmetlerine katılma, belediyenin faaliyetleri hakkında bilgilendirme ve yardımlardan faydalanma hakları vardır. Kanunda ayrıca üniversitelerin, kamu kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşlarının ve uzmanların sürece dâhil edilmesi yönünde düzenleme yapmıştır. Belediyelerin yasalara bağlı olarak karar vermesi ve mali görevlerini yerine getirmesi 5393 Sayılı Kanunun 13. maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıca kent konseyi, yerel yönetimlerin ve kentte yaşayanların hak ve menfaatlerinin korunması, dayanışma ortamının oluşması için ayrıca görevlendirilmiştir. Bu düzenlemelerdeki amaç yerel idarelerin yerine getirdiği görevlerde ve hizmetlerde etkinliğinin sağlanmasıdır. Katılımın sağladığı pozitif etki, projelerde ulaşımdan altyapı hizmetlerine kadar her alanda görülebilir (Esen, 2008, ss. 87-90). Uzlaşma görüşmeleri, proje bölgesindeki mevcut yapıların kullanıcısı olan kişilerin ve hak sahiplerinin sosyal, ekonomik ve kültürel kriterlerine göre şekillenir. Çünkü proje bölgesindeki mekânların fiyatlandırılması bu kriterlerden bağımsız değildir. Bir sonraki aşamada proje bölgesinde yapılacak değerlendirme çalışmaları tamamlanır ve

⁵ Danıştay 6. Dairesi’nin 16.11.2016 tarih, 2015/5196 E. ve 2016/7403 K. sayılı ilamı

⁶ TC Resmi Gazete, Tarih: 13.07.2005, Sayı: 25874

halkın katılımı beklenir. Halkın projeye katılımı ve istekliliği doğal olarak uzlaşma görüşmelerini de etkilemektedir. Değerleme açısından, proje bölgesinin analizi bu nedenle önemli yer tutmaktadır (Aliefendioğlu ve Tanrıvermiş, 2015, ss.743-745).

3.1. Kamulaştırma İşlemleri

Kentsel dönüşüm bölgesinde kalan taşınmazların kamulaştırılması ile özel hukuk kişileri lehine ivaz verilmektedir. Hak sahiplerinin mal varlıklarından çıkarılan değerın yerine başka bir değer ikame edilmekte; böylece mülkiyet hakkı korunmaktadır. Kamulaştırma sürecindeki uygulamaların her zaman mülkiyet hakkını ihlal sonucunu doğurduğu söylemek bu nedenle mümkün değildir (Üstün, 2009, s. 140). Kentsel dönüşüm sürecinde gerçekleştirilen kamulaştırma işlemlerinde, farklı kanunlardan yararlanılmaktadır. Kamulaştırma bedelinin tespiti açısından ana düzenleme 2942 sayılı Kamulaştırma Kanununun⁷ 11. maddesinde yer almaktadır. Aynı kanunun 15. maddesine göre mahkeme heyeti ve bilirkişi kurulu kamulaştırma işlemine konu taşınmazın bulunduğu alana giderek, ilgilileri de dinledikten sonra taşınmazın objektif değer ölçülerini belirleyerek değerlendirme çalışmasını tamamlamaktadır. Bilirkişi kurulu tarafından hazırlanan rapor değerlendirme standartlarına uygun, yüksek yargı denetimine elverişli ve uyumsuzluğu sona erdirecek nitelikte olmalıdır. Aynı Kanunun 10. maddesinde kamulaştırma bedelinin mahkemece nasıl tespit edileceği, taşınmazın idare adına tescilinin hangi usullerle gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Belirlenen kamulaştırma bedelinin peşin ve nakit olarak bankaya yatırılması için idareye 15 gün süre verilir. Tespit edilen kamulaştırma bedelinin bankaya süresi içerisinde yatırılması durumunda taşınmaz malın idare adına tesciline karar verilir. Karar tapu dairesine ve paranın yatırıldığı bankaya ayrıca bildirilir. Diğer yandan 775 sayılı Gecekondu Kanunu (TC Resmi Gazete, Tarih: 30.07.1966, Sayı: 12362) ve 5393 sayılı Belediye Kanunu kapsamında hak sahiplerinin kendi rızaları ile projeye dâhil olmamaları durumunda arazi, arsa ve yapıların kamulaştırması yoluna başvurulmaktadır. Satın alma yoluyla kamulaştırma işlemlerinin gerçekleşmemesi durumunda, kamulaştırma bedelinin tespiti ve tescil davası açılması; taşınmazın idare adına tescil edilmesi gündeme gelmektedir (Tanrıvermiş ve diğerleri 2016, ss. 7-8). Mahkeme kararı ile taşınmaz malın edinim süreci son bulur.

3.2. Gayrimenkul Değerlemesi

Kentsel dönüşüm projelerinde maliklerin ve hak sahiplerinin mağdur edilmemesi yönünden yapılması gerekli işlemlerden biri, proje alanında bulunan taşınmazların türleri ve kullanım şekillerinin yasal durum ve değerlendirme çalışmaları için envanterlerin çıkarılmasıdır. Envanterlere ait verilerin doğru olarak tespiti, projenin başarılı olarak gerçekleştirilmesi açısından önemlidir. Değerleme ilkeleri ve yasal mevzuat açısından taşınmazın cinsinin öncelikle arsa ya da arazi olarak sınıflandırılması, taşınmazın yüzeyinde bulunan diğer yapıların tespiti, tapu kütüğünde bulunan aynı hakların incelenmesi gerekmektedir. Tüm bu açıklananların taşınmazın değeri ile bağlantılı olduğu unutulmamalıdır. Değerleme çalışmalarında taşınmazlara ait verilerin doğru olarak tespiti, imar ve tapuya ilişkin bilgilerin incelenmesi, değere etki edebilecek özelliklerin ortaya konulması, yasal ve fiili durum ayrı ayrı dikkate alınmalıdır (Aliefendioğlu ve Tanrıvermiş, 2015, ss.743-745). Değerleme çalışmalarında taşınmazların kendi arasında ayrıştırılması da yapılmaktadır. Taşınmazın müstakil özellikte olması, arsa veya arazi olarak sınıflandırılması hem mevzuat hem de değerlendirme uygulaması açısından göz önünde tutulmalıdır. Yasal yönden taşınmazın arsa olarak nitelendirilebilmesi için bazı niteliklere sahip olması gereklidir. Bunlar;

- Belediyenin imar sınırları içinde yer alması,

⁷ TC Resmi Gazete, Tarih: 08.11.1983, Sayı: 18215

- Belediye imar sınırları içinde olmadığı durumlarda, belediye ya da mücavir alan içinde yer alması,
- Belediye hizmetlerinde yararlanıyor durumda bulunması,
- Etrafının meskûn mahal özelliklerini taşıyor olmasıdır.

Tüm bu açıklananlar kapsamında bir taşınmazın arsa niteliğine sahip olabilmesi için, imar planı sınırları içinde yer alması veya yasal olarak iskâna uygun nitelik göstermesi gereklidir. Taşınmaz tapuda arazi olarak kayıtlı olsa da, ilgili şartları taşıdığı takdirde arsa olarak sınıflandırılabilir. Belediye sınırları dışında yer alan parseller ve mevzi imarlı parsellerin arazi olarak sınıflandırılması gereklidir (Aliefendioğlu ve Tanrıvermiş, 2015, ss.743-745). Değerleme çalışmalarında taşınmazın tipinin arsa olarak tanımlanabilmesi durumu öncelikle incelenmeli, taşınmazın imar sınırları içinde bulunmadığı hallerde, belediye sınırları içinde bulunma, belediye hizmetlerinden yararlanma ve meskûn mahalde olma nitelikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Taşınmazın nazım imar plan sınırları içinde yer alması durumunda, alt yapı hizmetlerinden yararlanma durumu, ulaşım olanakları, şehir merkezine uzaklığı ve kullanım şekilleri, iskân biçimine göre yapılaşma durumları dikkate alınmaktadır. Özellikle arsa vasfındaki taşınmazların farklı imar ve konum özellikleri değere etki etmektedir. Bu etki taşınmaza ait nihai değer tespitini zorlaştırmaktadır. Gayrimenkul değerlendirme sürecinde yasal düzenlemelere uygun olarak mevcut duruma göre hareket edilmektedir. Diğer bir ifade ile gayrimenkulün yasal durumu dikkate alınarak toplam alanı, kullanım tipi ve niteliklerine göre değerlendirilmektedir. Özellikle kaçak veya ruhsatsız olarak yapı inşa eden hak sahiplerinin projeye katılımı yasal düzenlemeler nedeniyle zorlaştırmaktadır. Yasal niteliği bulunmayan yapılara göre değerlendirilmesi durumunda, kaçak ve ruhsatsız yapıların ödüllendirilmesine dönüşen bir uygulama ortaya çıkabilir. (Tanrıvermiş ve diğerleri 2016, ss. 1-8).

Dönüşüm projelerinde hak sahipleri ve malikler yönünden kabul edilebilir değerlendirme çalışmaları için üç koşul bulunmaktadır. Bunlardan ilki yukarıda açıklandığı üzere mevcut duruma göre gayrimenkul değerlendirilmesi yapılması gerekliliğidir. Tespit edilen değer üzerinden hak sahipleri ve maliklerle uzlaşma yoluna gidilmelidir. Bu bedel kamulaştırma değeri olacaktır. İkinci koşul, proje sonrası ortaya çıkacak gayrimenkul değerinin tespitidir. Bu nedenle imar planı uyarınca mimari tasarım ve kentsel planlamanın sağlanması, şerefiye bedellerinin belirlenmesi gerekir. Proje öncesi süreçte gerçekleşmesi gereken son koşul ise mevcut duruma göre projenin geliştirilmesi ve verilerin elde edilmesidir. Ülkemizde yürütülen kentsel dönüşüm projelerine bakıldığında, çoğunlukla değerlemenin ilk koşula göre yapıldığı; diğer iki koşulun göz önünde tutulmadığı ve projelerin başarısızlıkla sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle proje hazırlık ve geliştirme sürecinde, mevcut ve proje sonrası ortaya çıkabilecek ranta göre değer analizi yapılmamakta; şerefiyelendirme uygulaması dikkate alınmamaktadır. Sonuç olarak elde edilen veriler ve gayrimenkul değerlendirilmesi de bilimsel esaslara uygun olmamaktadır (Aliefendioğlu ve Tanrıvermiş, 2015, ss.743-745).

3.3. Mülkiyet Hakkının Korunması

Kentsel dönüşüm projeleri mülkiyet hakkı üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Hak sahiplerinin mülkiyet hakkı sınırlandırılabilirdiği gibi mülkiyet hakları sona erebilmektedir. Kentsel dönüşüm projelerinde idareler, yasal düzenlemelere dayanarak proje bölgesinde kısıtlamalar uygulayabilme, taşınmazlar üzerindeki tasarrufları sınırlama ve kamulaştırma kararı alma gibi yetkilerle donatılmıştır. Bu yetkilerin kullanımı mülkiyet hakkına müdahaleyi gündeme getirmektedir (Üstün, 2009, s. 191). Mülkiyet hakkı temel olarak Anayasa'nın 35. maddesinde güvence altına alınmıştır. Bu konuda Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararlarda mülkiyet

hakkının sınırsız bir hak olmadığı, gerekli koşullarda ve kamu yararının zorunlu kılındığı hallerde sınırlanabileceği açıkça belirtilmiştir (Yasin ve Şahin, 2015, s. 65). AİHM, Hüseyin Kaplan-Türkiye davasında⁸ verdiği kararda;

“Kentsel gelişim gibi karmaşık ve zor bir alanda, sözleşmeciler devletlere kendi şehir planlama politikalarını uygulamaları amacıyla geniş bir takdir yetkisi verilmiştir. Bununla birlikte, başvuran ilgili dönem boyunca kendi mülkünün geleceğine ilişkin olarak bütünüyle belirsiz bir konumda bırakılmıştır. İlgilinin mülkü, halen kamulaştırılmamış durumdadır. Bu durum, başvuranın bina arazisi olarak tahsis edilen alanı üzerine ağaç dikmek veya bina inşa etmek için kullanamaması nedeniyle, kendi mülkiyet hakkını tam olarak kullanmasına engel olmuştur. Buna ek olarak, bahse konu durum başvuranın arazisini satma şansını önemli ölçüde düşürmesi bakımından zarar verici sonuçlar doğurmuştur. Son olarak, başvuranın uğradığı kayıp hiçbir şekilde tazmin edilmemiştir”

tespitlerine yer vererek Ek 1 nolu Protokol’ün 1. maddesinin ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır. Kentsel dönüşüm projeleri, kentsel alanın çağdaş standartlara kavuşması ve çöküntü alanı haline gelmiş bölgelerin yeniden canlandırılması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Kentin bu alanlarının insan yaşamına uygun ve yaşanılabilir hale getirilmesi için bir takım kısıtlamalara tabi tutulması doğaldır. Kentsel dönüşüm bölgelerindeki mülkiyet hakkı sahiplerinin, taşınmazları üzerinde bulunan mutlak hâkimiyetleri bu kapsamda sınırlandırılabilir. Ancak bu sınırlamaların yasal boyutunun bulunması gerekir. Proje bölgesinde inşa edilecek yapılarda belli kat sayısının aşılması veya belirli imar kurallarına riayet edilmesi söz konusu olmaktadır. Artık proje bölgesinde mülkiyet hakkı sınırsız olmadığından, kentsel alanın güncel yapı koşullarına göre dizayn edilmesi ya da farklı fonksiyonlar kazanması sürecinde yapılara kat veya imar sınırlaması getirilmesi durumunda hak sahiplerine ayrıca tazminat ödenmemektedir. Bu durumun nedeni ise, kentsel dönüşüm projesi sonunda ortaya çıkması muhtemel olan değer artışıdır. Mülkiyet hakkının yapısı ve niteliği toplumun içinde bulunduğu sisteme ayrıca siyasal yapıya göre de değişiklik göstermektedir. Bu nedenle mülkiyet hakkı konusundaki yasal sınırlamaların zaman içinde değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Üstün, 2009, s. 192). Taşınmaz mülkiyetinin sınırlandırılması veya özel şartlara tabi tutulması ülkemizde Anayasa’nın belirlediği esaslar çerçevesinde ancak kanunlarda düzenlenebilmektedir. Sadece mülkiyet hakkı konusunda değil, tüm hakların hakkaniyete uygun tesis edilmesi, objektif ve iyi niyet kriterlerine uygun olması beklenir. Mülkiyet hakkı kullanılırken, başkasının mülkiyet hakkına zarar verilmemesi ve hakların sınırsız olarak değerlendirilmemesi gereklidir. Anayasa’nın 46. maddesinde yer alan kamulaştırma ve idari irtifak tesisine ilişkin düzenlemede tanınan yetki de bu kapsamdadır. Bir kişinin maruz kalacağı zararı ortadan kaldırmak için başka bir kişiye zarar vermesi durumunda, menfaat dengesinin gözetilmesi gerekmektedir. Taşınmazlar açısından gerekli olması durumunda zararın denkleştirilmesi için tazminat ödenmesi söz konusu olabilmektedir.

4. YÜKSEK YARGI KARARLARININ İNCELENMESİ

Kentsel dönüşüm projelerine yönelik adli yargı kararları incelendiğinde, Yargıtay Hukuk Daireleri tarafından farklı nedenlere dayalı olarak ilk derece mahkemeleri tarafından verilen kararların bozulduğu görülmektedir. Yargıtay Hukuk Daireleri, bir takım kararlarında ise ilk derece mahkemeleri tarafından verilen kararları onamış; onama kararlarında yapılan tespitlerin yasal boyutuna işaret etmiştir. Yargıtay Hukuk Daireleri tarafından verilen bozma kararları genel olarak, planlama sürecine aykırılık, kamulaştırma ve değerlemenin hatalı yapılması, uzlaşma

⁸ AİHM Kararı, Başvuru No: 24508/09, Karar Tarihi: 01.10.2013

sözleşmelerine uygun olmayan hesaplamalar, usule ve yasal mevzuata aykırılık konuları ile ilgilidir. Danıştay tarafından verilen kararlarda ise özellikle planlama işlemlerinin yasal mevzuata uygun olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ön plana çıkarılmaktadır.

Kentsel dönüşüm ve gelişim projelerinde, taşınmazların kullanım türünün belirlenmesi yargılama açısından önem arz etmektedir. İmar planında kamu kullanım alanları ile sosyal ve teknik altyapı alanlarına ayrılan taşınmazların kamulaştırılması esasken konut, ticaret vb. kullanımlara ayrılmış bir taşınmazın dönüşüm alanında kalması nedeniyle kamulaştırılıp kamulaştırılmayacağı tartışılması zorunlu görülmektedir. Kamulaştırma işlemlerinde özellikle uzlaşma sürecinin yasal düzenlemelere uygun olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği de dikkate alınmaktadır. Mahkeme kararlarında sadece kentsel dönüşüm projeleri yönünden değil; kentsel planlama açısından da ortaya çıkabilen hukuki aykırılıklara işaret edilmektedir. Ayrıca imar planlarının ilave ve revizyon imar planları ile değişikliğe uğraması, kentsel planlama açısından önemli bir sorun başlığını oluşturmaktadır (Tanrıvermiş ve diğerleri 2016, ss. 7-10).

Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı ilan edilen bölgelerde, idarenin anlaşma sağladığı ya da kamulaştırdığı taşınmazlar üzerindeki yapılar idare tarafından meydana getirilmektedir. Bu yapıların, idare tarafından başka kuruluşlar eliyle oluşturulması da mümkündür. Kentsel dönüşüm ve gelişim projelerinin, kentleşmeye yönelik şartların yeniden düzenlendiği, sağlıklı ve sürdürülebilir şehircilik esaslarına göre şekillenen uygulamalar olması beklenmektedir. Bu nedenle alınacak planlama kararlarının sürdürülebilir kent kimliğinin oluşmasına katkıda bulunması istenmektedir. Planlama kararlarında mevcut fiziki görünüm ve yapılaşma durumu önemlidir. Proje bölgesinde bulunan yapı stokunun eskimesi, yapılarda can ve mal emniyetinin kalmaması, bölgenin sosyal ve ekonomik açıdan geri kalması gibi nedenler planlamaya ilişkin kararlarda ön plana çıkmaktadır. Planlama kararları bu tespitlere dayalı olarak alınmaktadır. Planlama kararlarına yapılan itirazlar da genel olarak, planlama kararlarının kentleşme amacına yönelik olmadığına ilişkindir. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'nun E:2015/2297, K:2018/1831, T: 16.04.2018 sayılı ilamında;

“...5393 sayılı Belediye Kanununun 73. maddesinde belirtilen konut alanları oluşturmak, kentin eskiyen kısımlarını yeniden inşa etmek amaçları ile örtüştüğünün görüldüğü, öte taraftan, alanda öngörülecek yapılaşma yoğunluğunun imar planlarıyla belirlenecek olması nedeniyle yoğunlukla ilgili iddiaların da imar planlarına karşı açılacak davalarda değerlendirileceğinin kuşkusuz olduğu ve davanın konusunun “kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı ilanı” ile ilgili olduğu hususları göz önünde bulundurulduğunda dava konusu işlemlerde hukuka aykırılık bulunmadığı gerekçesiyle”

ilk derece mahkemesi tarafından verilen kararı onamıştır⁹. Bu kararda da açıkça yer aldığı üzere, kentsel dönüşüm projelerindeki planlama kararlarının şehircilik ilke ve esaslarına uygun olması yargılama sürecinde ön planda tutulan kriterlerden biridir.

İmar planları, proje bölgesinin durumuna ve olanaklarına uygun olarak şekillenmelidir. Çünkü her kente özgü olan bir yaşayış biçimi ve yapı stoku bulunmaktadır. Mali, sosyal ve kültürel verilerden bağımsız kentsel planlamadan söz edilemez. Kentsel dönüşüm projeleri, uygar bir yaşam düzeni sağlamak dışında farklı amaçlara da hizmet etmelidir. Örneğin; tarihsel değere ve niteliğe sahip bölgelerde gerçekleştirilen projelerde kentsel değerlere ve kimliğe saygı duyulması ve yerel kimliğin korunarak geliştirilmesi beklenir. Proje alanında uzun yıllar boyunca oluşmuş fiziksel yapıya özen gösterilmesi, kamusal alanların geliştirilmesinin teşvik edilmesi, kentsel

⁹ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 15.01.2019

kimliğin parçası olarak mimarinin tanımlanması, demokratik tartışma ortamlarının geliştirilerek toplumun tüm kesimlerinin katkı sağlayacağı katılımcı bir ortamın sağlanması halk ve hak sahipleri tarafından talep edilebilir (Çakallı 2015, ss. 361, 362). İdareler tarafından imar planları hazırlanırken yürürlükte bulunan Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'ne¹⁰ göre de hareket edilmektedir. Bu yönetmelikte mekânsal planların yapımına ve uygulanmasına yönelik usul ve esaslar düzenlenmiştir. Ancak idareler tarafından bu yönetmelikte yer alan düzenlemelere uygun plan kararları alınmaması, iptal kararlarına konu edilmektedir (Tanrıvermiş ve diğerleri 2016, ss. 7-10).

Kentsel dönüşüm projelerinde hak sahiplerine ve maliklere ait taşınmazların idare adına tescilinin talep edildiği durumlarda, geçerli ve yürürlükte olan imar planının varlığı gerekmektedir. Yargılama aşamasında kamulaştırma işlemlerine esas parselasyon planının İdare Mahkemesi tarafından iptal edilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu durumda yeni parselasyon planı yapılıp yapılmadığı hususları incelendikten sonra kamulaştırma işlemlerine yönelik değerlendirme yapılmaktadır. Yargıtay 5. Hukuk Dairesi'nin E:2014/13439, K:2014/25416, T: 10.11.2014 sayılı ilamında; *"...Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Park alanına ilişkin parselasyon planının iptaline karar verildiği anlaşıldığından, İdare Mahkemesinin iptal kararı sonrası yeni bir parselasyon planı yapılıp yapılmadığının, yapılmış ise dava konusu taşınmazın en son girdiği parsellere davalı idarece el atılıp atılmadığı araştırmadan eksik incelemeyle hüküm kurulması"* bozma nedeni yapılmıştır¹¹. Kentsel dönüşüm projelerinde, kamulaştırma bedelinin tespiti ile idare adına tescilinin talep edilebilmesi için geçerli parselasyon planının bulunması gereklidir. Aksi takdirde kamulaştırmaya ilişkin tespit yapılamamaktadır. Plan kararları dikkate alınarak kentsel dönüşüm projelerinde alınan kamu yararı kararına yönelik İdare Mahkemelerinde kamu yararı kararının iptali davaları açılmıştır. Ankara 18. İdare Mahkemesi E:2016/508, K:2017/1190, T: 28/04/2017 sayılı ilamında;

"...Belirtilen mevzuat hükümleriyle dosyaya sunulan bilgi ve belgelerin birlikte değerlendirilmesinden, idarece usulüne uygun olarak ilan edilen gecekondu önleme bölgesi ve kentsel dönüşüm proje alanı içerisinde kalan parsellerin üzerlerindeki kısıtların kaldırılmaması nedeniyle devirlerinin yapılmadığı anlaşıldığından, kamulaştırmaya yönelik kamu yararı alınmasına dair dava konusu işlemde hukuka aykırılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır"

denilmektedir¹². Kamu yararı kararının hukuka uygunluğu, yargılama aşamasında dikkate alınan başlıklarından biridir. Kararın kentleşme amacına dönük olması karşısında, kentsel dönüşüm alanında kalan parsellerdeki kısıtlamalar hukuka aykırılık teşkil etmeyecektir.

Kentsel dönüşüm ve gelişim alanlarında yer alan taşınmazların kamulaştırılması amacıyla uzlaşma yoluna başvurulması, hak sahiplerinin uzlaşma yolunu kabul etmemesi durumunda dava yoluyla kamulaştırma bedelinin tespit edilmesi gerekmektedir. Kamulaştırma işlemlerinin imar planına uygun olarak gerçekleştirilmesi ve kamu yararı amacına dönük olması 3194 sayılı İmar Kanunu¹³ ile 2942 Sayılı Kanunda açıkça belirtilmiştir. Örneğin, hak sahipleri tarafından uygulamaya konulabilecek ve gerçekleştirilebilecek ölçekteki projeler kapsamındaki taşınmazlar için kentsel dönüşüm ve gelişim alanı ilan edilmesi, mülkiyet hakkının ihlali olarak kabul edilmiştir. (Tanrıvermiş ve diğerleri, 2016, ss. 7-10). Mülkiyet hakkına zorunlu ve ölçülü olmayan müdahaleler kabul görmemektedir.

¹⁰ TC Resmi Gazete, Tarih: 14.06.2014, Sayı: 29030

¹¹ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 10.12.2018

¹² UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 10.12.2018

¹³ TC Resmi Gazete, Tarih: 09.05.1985, Sayı: 18749

Kamulaştırma Kanununun 11. maddesinde değerlendirme aşamasında emsal alınacak taşınmazlara yönelik tespitler yapılmıştır. Bu kapsamda özel amaçlı olmayan satışlara göre değerlendirme yapılacak olup, her faktörün değere olan olumlu ya da olumsuz etkileri ayrı ayrı incelenmektedir. Değerleme sürecine etki eden faktörlere ilişkin dayanakların da raporda ayrıca tespiti zorunludur. Bilirkişiler tarafından Yargıtay denetime elverişli olarak tanzim edilecek olan raporun, somut uyumsuzluğu aydınlatıcı olması ve hükme dayanak oluşturması gereklidir. Emsal incelemesinin ve değerlemenin somut uyumsuzluğu karşılar nitelikte olmaması, usul ve yasaya aykırılık teşkil etmektedir. Değerleme ve kamulaştırma işlemlerinin usule uygun olarak gerçekleştirilmemesi Yargıtay kararlarında sıklıkla yer almaktadır. Aynı durum, kamulaştırmaya zorunlu olmayan hallerde başvurulması durumu için de geçerlidir. Kamulaştırmaya zorunlu olmayan hallerde başvurulması, mülkiyet hakkına müdahale kapsamında değerlendirilmektedir. Kentsel dönüşüm projelerinin değerlendirme sürecinde, emsallerin tespit edilmesi aşamasında öncelikli olarak taşınmazın imar parseli olup olmadığını incelenmektedir. Bu inceleme sonrası, proje bölgesindeki taşınmaz ve emsallerin değerlendirme yılı itibarıyla emlak vergisine esas tutulan asgari m² değerlerinin, ilgili belediye başkanlığından getirilerek karşılaştırılması ve hesaplama esas alınan oranların fahiş ölçüde farklı olması durumunda, bu farklılık ve çelişkinin giderilmiş olması gerekmektedir (Tanrıvermiş ve diğerleri 2016, ss. 5-10). Aksi takdirde denetime elverişli raporların tanzim edilmesi mümkün olmayacaktır. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi E:2015/7028, K:2016/5376, T: 30/03/2016 sayılı ilamında;

“...Emsalin kamulaştırılan taşınmazla aynı konumda ve taşınmaza yakın mesafede bulunması, aynı nitelik ve özellikleri taşıması, benzer yüzölçümünde olması veya kamulaştırmaya yakın günlerde satılması zorunlu değildir. Aynı özellik ve nitelikleri taşıyan başka yerlerde bulunan ve kamulaştırma gününden önce satılan taşınmazlar da emsal alınabilir. Bu emsalin satış fiyatına üretici fiyat endeksi uygulanmak suretiyle değerlendirme tarihinde oluşan fiyatları bulunduktan sonra davaya konu taşınmazla karşılaştırılıp incelenerek aradaki farklılıklar gösterilip üstün ve eksik yönleri açıklanmalı, bu nitelik ve farklılıkların taşınmazın değerine olan etkilerinin ne olduğu belirtilmeli ve bu suretle yapılacak karşılaştırma ile davaya konu taşınmazın değeri tespit edilmelidir...kentsel dönüşüm alanı içerisinde kaldığına dair 28.03.2008 tarih ve 8913 yevmiye nosu ile taşınmazın kaydına şerh konulduğu, daha sonra 127/128 hissesinin satışının gerçekleştirildiği anlaşılmalı, konulan şerh sebebiyle emsal alınan satışın yanıltıcı sonuçlara götürebileceği dikkate alınmadan emsal olarak 5167 ada 100 parsel sayılı taşınmaza göre değerlendirme yapan bilirkişi kurulu raporuna göre hüküm kurulması”

bozma nedeni yapılmıştır¹⁴. Emsaller üzerinde yer alan şerh nedeniyle objektif karşılaştırma yapılamayacağı kararda yer almaktadır.

Mahkemeler tarafından hükme dayanak oluşturan bilirkişi raporları, uyumsuzluğu açıklığa kavuşturma konusunda yetersiz kalabilmektedir. Tarafların yargılama sürecinde öne sürdükleri iddiaları ve savunmaları karşılayamayan raporların hükme dayanak oluşturması bozma nedeni yapılmaktadır. Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E:2015/14973, K: 2016/2729, T: 03/02/2016 sayılı ilamında;

“...Eksik inceleme ve yetersiz bilirkişi raporuna dayanılarak hüküm kurulamaz. Öyle olunca mahkemece projenin kapsamı, yapılacak hukuki ve teknik tüm işlemler tek tek irdelenip proje kapsamında araştırma yapılarak, alanlarında uzman yeni bilirkişi

¹⁴ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 15.01.2019

heyetinden mahallinde yapılacak keşif sonucunda gerekçeli, taraf ve yargı denetimine elverişli rapor alınarak sözleşmeye göre teslimi taahhüt edilen dairelerin teslimi için makul sürenin tespit edilmesi ve taraflar arasındaki ilişkinin 13.3.2006 tarihli sözleşmeden kaynaklandığı dikkate alınarak özellikle 6098 Sayılı Borçlar Kanunu ve yürürlükteki yasal mevzuat hükümleri göz önünde bulundurularak değerlendirme yapıp sonucuna göre karar verilmesi”

gerektiği vurgulanmıştır¹⁵. Hükme dayanak oluşturacak bilirkişi raporlarının denetime elverişli, açık ve uyumsuzluğu çözüme kavuşturacak şekilde tanzim edilmiş olması gereklidir. Raporların yetersiz ve eksik olarak hazırlanması açıkça bozma nedeni yapılmaktadır. Yargıtay 5. Hukuk Dairesi E:2017/8808, K: 2017/16804, T: 22/06/2017 sayılı ilamında; “...İmar planında kısmen yeşil alan, kısmen yaya yolu, kısmen kentsel dönüşüm alanı olarak ayrılan taşınmazın bir bölümüne el atıldığı gözetilerek, proje bütünlüğü gereği fen bilirkişi raporunda yeşil alan, yaya yolu, kentsel dönüşüm alanı olarak gösterilen kısımların da bedeline hükmedilmesi gerekirken, sadece el atılan kısmın bedeline hükmedilmesi ile yetinilmesi” bozma nedeni yapılmıştır¹⁶. Kamulaştırma bedeline hükmedilirken, projenin bir bütün halinde incelenmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. Gecekondu alanlarında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinde, gecekondu sahipleri yapıların yıkılması sonrası enkaz bedeli talep edebilmektedir. Bu durum özellikle gecekondu sahipleriyle imzalanan sözleşmelerde yer almaktadır. Gecekonducular açısından yapı bedeli değil, enkaz bedeli dikkate alınmaktadır. Tapu tahsis belgeli gecekonducular için de durum bu şekildedir. Kıymet takdir komisyonunca belirlenecek kıymet takdir bedelinin genel olarak % 10’u enkaz bedeli olarak hesaplanmaktadır. Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E:2014/15186, K: 2014/23115, T: 08/07/2014 sayılı ilamında;

“...Davacı, davalının sözleşme kapsamında vermeyi taahhüt ettiği dairenin teslim edilmemesi sebebiyle uğradığı kira kaybının tespit ve tahsili istemiyle eldeki davayı açmıştır...Hükme esas alınan bilirkişi raporunda yapılacak işin yoğunluğu, kamulaştırma işlemleri ve inşaat işlemlerinin tamamlanması gibi süreçler nazara alındığında makul teslim süresinin 5 yıl olduğu belirtilerek bu doğrultuda hesaplama yapılmıştır. Bilirkişi raporu hüküm kurmaya elverişli değildir. Eksik inceleme ve yetersiz bilirkişi raporuna dayanılarak hüküm kurulamaz. Öyle olunca mahkemece projenin kapsamı, yapılacak hukuki ve teknik tüm işlemler tek tek irdelenip proje kapsamında başka kişilere daire teslimi yapıp yapılmadığı da araştırılmak suretiyle, üç kişilik bilirkişi kurulundan keşfen açıklama, taraf, hâkim ve Yargıtay denetimine elverişli rapor alınması”

zorunluluğu vurgulanmıştır¹⁷. Tamamlanma tarihi belirli olmayan, mülkiyet hakkına belirsiz süreli kısıtlamalar getiren projeler açısından verilen kararın emsal olduğu söylenebilir.

Kentsel dönüşüm projelerinde hak sahipleriyle anlaşma yapma imkânı her zaman bulunmamaktadır. Böyle durumlarda kamulaştırma yoluna başvurulması zorunludur. Ancak anlaşma sağlanmayan veya kamulaştırılmasına gerek duyulmayan taşınmaz sahiplerinin haklarının da korunması gereklidir. Bu nedenle kendilerine 3194 Sayılı Kanununun 18. maddesine göre ayrı ada ve parselde imar hakkı verilmesini isteyebilirler. Hak sahiplerine anılan imkânların verilmemiş olması mülkiyet hakkının ihlali olarak nitelendirilmektedir Kentsel dönüşüm projelerinde, hak sahipleri ile idare arasında imzalanan özel hukuka ilişkin sözleşmeler taraflar arasında bağlayıcı niteliktedir. İdarenin taahhütlerini zamanında ve gereği gibi yerine getirmemesi

¹⁵ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 15.01.2019

¹⁶ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 15.01.2019

¹⁷ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 15.01.2019

hak sahipleri yönünden mağduriyetlere neden olabilmektedir. (Tanrıvermiş ve diğerleri 2016, ss. 7-10). Kentsel dönüşüm projelerinde, hak sahiplerinin yaşadığı mağduriyetler özellikle kentsel alan planlaması ve hak sahipliği konularında öne çıkarılmıştır. Danıştay kararlarına da bu durum yansımaktadır. Gecekondu sahiplerinin 2981 sayılı İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun¹⁸kapsamında tapu kayıt belgesi sahibi olmaları durumunda; tapu alma hakları ilgili yasa kapsamında korunmaktadır. Danıştay 14. Dairesi E:2014/8347, K:2016/3680, T: 09/05/2016 sayılı ilamında;

“...davacının gecekondu için 2981 Sayılı Kanun uyarınca hak sahipliği kabul edilerek adına tapu tahsis belgesi düzenlendiği, bu durumda davacının tapu verilmesi isteminin, yukarıda anılan yasa maddesinde yer alan koşullar dikkate alınarak değerlendirilmesi ve yapı yerinde korunamıyorsa başka bir ıslah veya gecekondu bölgesinden ya da alanda üretilecek konutlardan davacıya tahsis yapılması gerekirken, kentsel dönüşüm alanında ne zaman yapılacağı belli olmayan konutlardan daire tapusu verileceğinden bahisle tesis edilen davaya konu işlemde hukuka uyarlık bulunmadığından, aksi yönde verilen İdare Mahkemesi kararında hukuki isabet görülmemiştir”

denilmektedir¹⁹. Danıştay kararında da hak sahiplerine teslim edilecek konutlar yönünden açıklığın bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Verilen karar, hak sahipleri ile idare arasından imzalanan sözleşmelerin içeriğinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Kentsel dönüşüm projelerinde kamulaştırma işlemleri öncesi hak sahipleri ile anlaşma yoluna gidilmesi yasal mevzuat gereğidir (Aliefendioğlu ve Tanrıvermiş, 2015, ss. 743-745). Taraflar, uzlaşma tutanaklarını imzalayarak kentsel dönüşüm sürecindeki sorumluluğu kabul etmiş olmaktadır. Artık hakların ihlal edildiği iddiası ile tarafların dava açma hakları bulunmamaktadır. Yargıtay 5. Hukuk Dairesi E:2013/14604, K:2013/17736, T: 28/10/2013 sayılı ilamında;

“...Gerek 2981 Sayılı Kanunun 13/b maddesi uyarınca davacıya gecekondu bulunmadığı alan dışında başka yerden arsa tahsis edilmiş olması, gerekse de 5104 Sayılı Kanunun Uygulanmasına Dair Yönetmelik hükümleri uyarınca, davacıya ait gecekondu, davalı belediyece enkaz bedeli ödenmek suretiyle kamulaştırılması doğrudur. Kaldı ki; 2942 Sayılı Kanunun 8. maddesi uyarınca kamulaştırma yolu ile satın alınan gecekondu ile ilgili olarak da davacının uzlaşma tutanağının düzenlenip, bedelin ödenmesinden sonra kamulaştırmaya veya bedeline karşı itiraz davası açma imkânı bulunmamaktadır”

denilmektedir²⁰. Taraflar, özel hukuk bakımından geçerli olan sözleşme hükümlerine aykırı talepte bulunamayacaklardır. Sözleşme ve uzlaşma sürecine aykırı taleplerin reddedileceği kararda açıkça vurgulanmaktadır. Benzer dosyada Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E:2018/1756, K: 2018/5939, T: 16/05/2018 sayılı ilamında;

“...Hükme esas alınan bilirkişi raporunda sözleşmeye göre devredilen dairenin tüm yapı bedelinin ödenmesi gerektiği ancak sözleşmede yalnızca ortak alan bedelinin mahsuplaşmaya dâhil edildiği, tüm yapı bedelinin ise ödenmediği, yapı bedelinin ise sözleşme yılı esas alınarak belirlenmesi gerektiği kanaat edilmiş ve bu kanaat doğrultusunda hesaplama yapılmıştır...sözleşmede “söz konusu binaların inşaat

¹⁸ TC Resmi Gazete, Tarih: 08.03.1984, Sayı: 18335

¹⁹ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 10.12.2018

²⁰ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 15.01.2019

maliyet bedel tutarı 298 TL/m² ve arsa paylar tutarı 135 TL/m² bedel üzerinden olmak üzere, bağımsız mülkiyete geçmiş olanların tapuda kayıtlı hisseleri oranında bağımsız bölüm malikleri adına, kooperatif mülkiyetinde olanların kooperatif adına ödenecek,...” hükmü düzenlenmiştir. O halde, anılan düzenleme göz önünde bulundurulup bilirkişiden ek rapor alınarak hüküm tesisi gerekirken, yanılığın değerlendirilmeyle yazılı şekilde karar verilmesi usul ve yasaya aykırı olup, bozmayı gerektirir”

yer almaktadır²¹. Uzlaşma görüşmelerine hak sahiplerinin davet edilerek, sözleşme imzalanması konusunda tereddüt bulunmamaktadır. Ayrıca hak sahiplerine sözleşme kapsamında devrettikleri taşınmazları yönünden bilirkişi raporunda tespit edilen tüm hakların ödenmesi zorunluluğuna kararda işaret edilmiştir.

5. SONUÇ

Türkiye’de kentsel dönüşüm projeleri 1990’lı yıllardan itibaren kentsel alan planlamasında alternatif bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Projeler, çöküntü alanlarının dönüştürülerek yerine insan yaşamına uygun konutların inşa edilmesi amacıyla başlatılmış ve kentsel dönüşümün bir politika haline gelmesiyle daha çok proje ortaya çıkmıştır. Ancak gecekondular sorununu çözme amacıyla gerçekleştirilen projelerin zamanla rant aracı haline geldiği sıklıkla gündeme getirilmiştir. Rantın özellikle gecekondular bölgelerinde arttığı kabul edilen bir gerçektir. Diğer taraftan yerel yönetimlerin hak sahipleriyle anlaşarak gecekondular bölgelerini modern yapılara kavuşturduğu projeler ülkenin tümüne yayılmıştır. Projelerin ranta yönelik olduğu yönünde eleştiriler yapılsa da kentsel alanda büyük değişimler yaşanmış ve sürdürülebilir kentleşme amacıyla önemli adımlar atılmıştır.

Son yıllarda, yerel yönetimler ile TOKİ ortaklığı gerçekleşen projeler ön plana çıkmıştır. Bu projelerde de fiziksel dönüşümün, ekonomik ve kültürel dönüşüme tercih edildiği görülmektedir. Gerçekleşen projelerde, kentsel dönüşümün sosyal, kültürel ve ekonomik tarafının eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Yap-sat anlayışı ile gerçekleştirilen projeler, çöküntü alanlarını dönüştürmekle birlikte çok katlı ve tek tip konut yapısını kentsel alana hâkim kılmıştır. Bu konuda getirilen yoğun eleştiriler sonucunda kentsel dönüşüm uygulamalarında özellikle 2017 yılı ve sonrasında yatay mimariye dönüş başlamıştır. Yöneticilerin yatay mimari konusundaki açıklamaları bu durumu desteklemektedir. Yeni yaklaşım çerçevesinde projelerin geliştirilmesi, rant tartışmalarını da kısmen ortadan kaldırmıştır. TOKİ ortaklıkları ile gerçekleşen yeni tip projelerin olumlu tarafının bu olduğu söylenebilir.

Katılım ve uzlaşma konusunda kapsamlı yasal düzenlemenin bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Planlama ve uygulama aşamalarında hak sahiplerinin, sivil toplum kuruluşlarının, üniversitelerin yeteri kadar projelere dâhil olmadığı sonucu çıkmaktadır. Katılım sürecinin etkililiğinin sağlanmasında idareler ön plana çıkmaktadır. Katılım konusu sadece bilgilendirme olarak düşünülmemelidir. Uzmanların da dâhil olduğu geniş bir paylaşım alanı olarak tanımlanmalıdır. Aynı yönde hak sahipleri ile idareler arasındaki uzlaşma görüşmelerini düzenleyen kapsamlı mevzuatın bulunması yararlı olacaktır.

Kentsel dönüşüm uygulamaları kapsamında planlama, kamulaştırma ve değerlendirme sürecinin yasal mevzuata uygun yürütülmesi mahkeme kararlarında ön plana çıkmıştır. Mülkiyet hakkına müdahale eden ve hak sahiplerinin mağduriyetine yol açan uygulamalar yönünden idare aleyhine verilen kararlar ortaya konulmuştur. Kamulaştırma süreci, kentsel dönüşüm sürecinin en önemli

²¹ UYAP Bilişim Sistemi, Erişim Tarihi: 15.01.2019

aşamalarından biridir. Değerleme esaslarına uygun olarak tespit edilen bedel üzerinden kamulaştırma sürecinin yürütülmesi hak kayıplarının önüne geçecektir. Özellikle ruhsatsız veya ruhsata aykırı yapıların değerlendirilmesi uygulamalarında ortaya çıkan eksikliklerin mahkeme kararlarına sıklıkla yansdığı tespit edilmiştir. Proje bölgesinde gerçekleştirilecek değerlendirme sürecine uzmanların katılımının sağlanması bu nedenle önemlidir. Uyuşmazlıkların en fazla yaşandığı konulardan biri de tapu tahsis ve yapı kayıt belgesi gibi hakların kentsel dönüşüm sürecinde nasıl değerlendirileceğidir. İncelenen mahkeme kararları bu uyuşmazlıklara açıklık getirmiş; teslim edilecek hakların sınırları çizilmiştir. Eksik değerlendirme ve hak ihlalleri mahkeme kararlarına yansıyan diğer konu başlıklarıdır. İdareler, kentsel dönüşüm projelerinde güçlü olan konumdadır. Bu nedenle idareler, mülkiyet hakkına uygun hareket ederek karar alma durumundadır. Projelerin halktan uzaklaşarak gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Halktan kopuk ve ihtiyaçlara kayıtsız kalan proje örneklerinin beklenen başarıya ulaşmadığı görülmektedir. Proje sonrası yapılan kullanıcı memnuniyeti anketlerinden elde edilen veriler de bu duruma ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abacıoğlu, A ve Abacıoğlu, M. (2014). *Kentsel dönüşüm kanunu ile ilgili mevzuat*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Acar, A. (2008). Türkiye’de kentsel dönüşüm projeleri. *Yerel Siyaset Dergisi*, 31, 13.
- Akkar, Z.M. (2006). Kentsel dönüşüm üzerine batı’daki kavramlar, tanımlar, süreçler ve Türkiye. *Planlama Dergisi*, (36), 29-38. Erişim adresi: http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/2aee86157b4a40b_ek.pdf
- Aliyendioğlu, Y. ve Tanrıvermiş, H. (2015). Kentsel dönüşüm sürecinde taşınmaz ve proje değerlendirme işlemleri ve sorunlarının analizi: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Sahabiye ve Fatih Mahalleleri dönüşüm projesi örneği çerçevesinde değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 8(39), 743-745. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/283336288_Kentsel_Donusum_Surecinde_Tasinmaz_ve_Proje_Degerleme_Islemleri_ve_Sorunlarinin_Analizi_Kayseri_Buyuksehir_Belediyesi_Sahabiye_ve_Fatih_Mahalleleri_Donusum_Projesi_Ornegi_Cercevesinde_Degerlendirme
- Ataöv, A. ve Osmay, S. (2007). Türkiye’de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 57-82. Erişim adresi: http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2007/cilt24/sayi_2/57-82.pdf
- Çakallı, M.E. (2015). *Kentsel dönüşüm projeleri ve ilgili idari yargı kararları*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Diñçer, B. (2014). *Kentsel dönüşüm ve sosyal adalet (yüksek lisans tezi)*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dündar, Ö. (2006). Kentsel dönüşüm uygulamalarının sonuçları üzerine kavramsal tartışma. *TMMOB Yayınları*, 65.
- Elgin, F.C. (2008). *Kentsel Dönüşüm Projelerinde Kullanıcı Katılımının Önemi-Pangaltı Örneği (yüksek lisans tezi)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Esen, A. (2008). *Kent yönetimlerinde katılım, yerel siyaset sempozyumu*. İstanbul: Okutan Yayıncılık.

- Genç, F.N. (2014). Gecekonduyla mücadeleden kentsel dönüşüme Türkiye’de kentleşme politikaları. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 15-30. doi: <https://doi.org/10.30803/adusobed.188800>.
- Karakocalı, A., Tokbaş H. , Sencer, S. ve Kurşun A. S. (2017). *Sorularla kentsel dönüşüm hukuku*. İstanbul: Aristo Yayıncılık.
- Kuzu, S. (2004). Özel sektör perspektifinden kentsel dönüşüm. *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu*, 253. Erişim adresi: https://www.hkmo.org.tr/etkinlikler/diger/etkinlik_bildiriler.php?etkinlikkod=33
- Özer, Y.E., Yönten, A. ve Yılmaz, F. (2013). *Afet riski taşıyan bölgelerde kentsel dönüşüm uygulamaları ve Kadifekale’deki kentsel dönüşümün sosyal boyutu*. Ankara: Pegem Yayınevi.
- Özmen, E.S. ve Aydın, G.S. (2015). Birlikte mülkiyette (paylı mülkiyet/elbirliği mülkiyeti) yapılan kazandırıcı işlemler ve 6036 sayılı kanuna dayalı uygulama. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1: 13-38. Erişim adresi: <https://jurix.com.tr/article/5329>
- Polat, S. (2005). Mimarlık ve Kentsel Yaşam Kalitesinin Sağlanmasında Dönüşüm Projelerinin Rolü: Bursa-Santral Garaj Bölgesi Örneği (yüksek lisans tezi-basılmamış). Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tanrıvermiş, H., Aliefendioğlu, Y., Özdemir Sönmez, N., Çabuk Kaya, N. ve Arslan, M. (2016). *Sincan ilçesi Saraycık mahallesi kentsel dönüşüm projesi mevcut analizi ve etki değerlendirme araştırması*. Ankara: A.Ü. Uygulamalı Bilimler Fakültesi Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü Yayını.
- Üstün, G. (2009). *Kentsel dönüşümün hukuki boyutu*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Üstün, G. (2014). *Kentsel dönüşüm hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Yasin, M ve Şahin, C. (2015). *Kentsel Dönüşüm Uygulamalarına İlişkin Temel İlkeler, Kentsel Dönüşüm Hukuku*. İstanbul: 12 Levha Yayıncılık.

SUMMARY

The Industrial Revolution, besides causing many changes in terms of economy and social in the world, has also been effective in the initiation of population movements towards urban areas. In this process, the city centers experienced important changes and transformations. After the First and Second World Wars, works were performed for the reconstruction of the cities that were destroyed and fell into ruin. Global events, which have spatially important effects, triggered the emergence of innovative practices in terms of urban planning. The methods and tools used in urban planning in the past were abandoned and the city planning system was redefined.

As a result of the changes in the urban planning system, urban transformation practices were brought to the fore especially after 2000s. Many projects have been carried out in order to make the urban areas, which have become a collapse area for various reasons over the years, in accordance with contemporary standards and human life. Urban transformation practices are tools that have a social, cultural and economic dimension as well as physical intervention and have an impact on the entire society. It is argued that the factors causing urban transformation are associated with insufficient housing stock and state policies. Cities have grown uncontrolled, albeit for different reasons. Migrations experienced in the specified process prepared the ground for inadequate, unplanned and illegal housing production. The slums have formed in city center and surrounding in Turkey in the process of time, this situation has brought about social and cultural issues. Because, these areas have become collapse areas with a high crime rate and insufficient infrastructure facilities, far from modern city life. Urban transformation projects have started to be implemented in order to build modern houses suitable for human life by improving and renewing slum areas. Along with the legal regulations that came into force, practices for urban area planning focused on urban transformation projects. Zoning Law No. 3194, Municipal Law No. 5393, Law on Transformation of Areas under Disaster Risk No. 6306 are the legislation frequently used in urban transformation projects. However, legislation is broad and diffuse. There is no legal regulation to cover the entire urban transformation process. For this reason, there is a lack of legislation that will meet all needs during the implementation of the projects.

In recent years, TOKİ partnership projects have become widespread in many cities. In these projects, it is seen that physical transformation is preferred to economic and cultural transformation. In the projects realized, it is understood that the social, cultural and economic side of urban transformation is lacking. The projects carried out with the build-and-sell approach transform the depression areas, but they make the high-rise and uniform housing understanding dominate the urban area. On the other hand, slum areas are planned again and property problems are solved. It can be said that this is the positive side of the projects realized with TOKİ partnerships. It is a fact that the demand for housing in the urban area is increasing day by day. However, changing economic conditions may cause a change in this demand. In the past years, as a result of the failure of the housing supply to meet the demand, the problem of slum and illegal construction has emerged. Nowadays, the expectation of having more luxurious houses based on economic conditions has occurred. It is possible to say that the housing stock meets the housing need within the scope of this expectation. However, the quality and number of housing needs vary. Urban transformation projects are an important planning tool in increasing the housing stock. However, the social, economic and cultural aspects of the projects remain in the background. Housing-based planning should not be done. Considering that most of the projects are carried out by public power, administrations have important duties in realizing this goal.

Judicial decisions are focused on planning, expropriation and valuation practices of urban transformation projects. In these matters where rights violations are frequently experienced,

decisions should be taken by the administrations that would not damage the right to property. Contracts signed with rights holders should be implemented in accordance with the content. The committed deed must be returned to its beneficiaries. Implementations made without taking into account the right to property, especially expropriations, result in high judicial decisions against administrations. For this reason, urban transformation projects should be managed in accordance with the expropriation, planning and valuation legislation from the beginning to the project delivery stage.

SAMSUN'DAKİ KÜLTÜR, SANAT VE TURİZM DERNEKLERİNİN FAALİYET ANALİZİ, ŞEHİRE KATKISI VE SORUNLARI

Mücahit YILDIRIM¹

Atıf/©: Yıldırım, M. (2020). Samsun'daki kültür, sanat ve turizm derneklerinin faaliyet analizi, sorunları ve şehre katkısı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 496-519. doi: 10.17218/hititsosbil.796097

Özet: Sivil toplum kuruluşları sosyal, kültürel, toplumsal ve ekonomi gibi birçok alanda devlet kurumlarına yardımcı olmak suretiyle kurulmuş ve bir gelenekten günümüze kadar uzanan gönüllü örgütlerdir. Bu doğrultuda kurulan sivil toplum kuruluşlarının bazıları da kültür, sanat ve turizm başlığı altında faaliyet gösteren dernek ve vakıflardır. Bu kuruluşlar, özellikle kültürel ve sanatsal faaliyetler düzenleyerek kuruldukları bölgenin sosyal yaşamına katkıda bulunurlarken; turizmini de canlandırmaya yönelik yaptıkları organizasyonlar ile bölgeye ekonomik olarak fayda sağlamaktadır. TÜİK verilerine göre Samsun'da kültür, sanat ve turizm alanında faaliyet gösteren toplam 84 adet sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır. İlçelere eşit dağılmayan bu derneklerin % 71'i merkez ilçelerde faaliyet göstermektedir. Özellikle doğal ve beşeri çekiciliklerinin oldukça fazla olduğu ilçelerde ise konu ile ilgili ya çok az sayıda dernek olması ya da hiç dernek bulunmaması dikkati çekmektedir. Bu alanlara yönelik sivil toplum kuruluşlarının olmaması, ilçede yaşayan halkın kültür ve sanatsal faaliyetlerden mahrum kalmasına ve ilçe turizminin yeterince tanıtılmamasına sebep olmaktadır. Sivil toplum kuruluşu yöneticilerine uygulanan anket sonucunda mevcut sivil toplum kuruluşlarının yıl içerisinde yaptıkları faaliyetlerin yeterli sayıda ve etkide olmadığı anlaşılmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının sorunlarının ise daha çok ekonomik yetersizlikler ve hem kurumların hem de halkın ilgisizliği olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kültür, Turizm, Sanat, Sivil Toplum Kuruluşu, Samsun*

Activity Analysis, Contribution and Problems of Culture, Art and Tourism Associations in Samsun

Citation/©: Yıldırım, M. (2020). *Activity analysis, contribution and problems of culture, art and tourism associations in Samsun*. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 496-519. doi: 10.17218/hititsosbil.796097

Abstract: Non-governmental organizations are voluntary organizations that have been established by helping state institutions in many areas such as social, cultural, social and economy, and spanning from a tradition to the present day. Some of the non-governmental organizations established in this direction are associations and foundations operating under the title of culture, art and tourism. While these organizations contribute to the social life of the region where they are established, especially by organizing cultural and artistic activities; It also provides economic benefits to the region with the organizations they make to stimulate tourism. There are a total of 84 non-governmental organizations operating in the field of culture, art and tourism in Samsun. 71% of these associations, which are not equally distributed in districts, operate in central districts. Especially in districts where natural and human attractiveness is quite high, it is noteworthy that there are very few or no associations on the subject. Lack of non-governmental organizations for these areas causes the people living in the district

to be deprived of cultural and artistic activities and the district tourism is not promoted sufficiently. As a result of the survey applied to the executives of non-governmental organizations, it is understood that the activities of the existing non-governmental organizations during the year are not sufficient and effective. It is seen that the problems of non-governmental organizations mostly emerge as economic inadequacies and indifference of both institutions and the public.

Keywords: *Culture, Tourism, Art, Civil Society Organization, Samsun*

1. GİRİŞ

Sivil toplum; gönüllü, kendini üreten, kendini destekleyici, devletten özerk ve belirlenmiş bir dizi kurallardan oluşan yasal bir düzene bağlı, örgütlü toplumsal yaşamın bir alanıdır (Yıldırım, 2003, s. 227). Başka bir ifade ile birey özgürlüklerinin ve temel haklarının korunduğu gönüllülük temelinde örgütlenmenin asil olduğu, toplumun devletin önüne geçerek devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği yurttaşlık bilincine dayanan bir gelişmişlik düzeyidir (Arslan, 2001, s. 9). Görülmektedir ki sivil toplum kavramının öncelikleri arasında gönüllülük temelli bir örgütlenme mevcuttur. Bu örgütlenme ise gönüllü olan bireylerin ilgi, istek ve ihtiyaçları doğrultusunda bünyesinde bulunmak suretiyle bireysel özgürlük ve temel haklarının korunduğu, bunun yanında devlet politikalarının denetlenip yön verildiği ve ilgili alanda devletin her alanda yardımcı kuruluşu olarak çalışma içerisinde olan sivil toplum kuruluşlarıdır. Ekonomi, eğitim, sosyal, kültür, sanat, turizm, sağlık, insan ve doğa sevgisi gibi konular başta olmak üzere hemen her alanda toplumsal birlik ve beraberliğin tecellisi olarak bir araya gelen gönül birliği yapmış insanların kurdukları sivil toplum kuruluşları, devletin uyguladığı politikaların takipçisi ve denetçisi olmakla birlikte aynı zamanda toplumsal yaşam içerisinde devletin yanında yer alarak kendi olanakları doğrultusunda toplumsal işleyişe komuta eden mekanizmalardır. Türk İslam kültürü geleneğinden geldiği için toplumun kültürel kodları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Faydalı olma ve eğitime/öğretme anlayışının hâkim olduğu Türk toplumunda insanların bir araya gelerek bu anlayışlarına karşılık bulabilecekleri yer olarak ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları, önceki dönemlerde olduğu gibi günümüzde de toplumsal yapı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Gelenekten geleceğe doğru giden bu süreçte sivil toplum kuruluşlarının önemini halen korumakta olması, kendisini sürekli yenileyebilen, dinamik ve her şarta adapte olabilecek hareket kabiliyetine sahip olmasından (Engin, 2002, s. 29) kaynaklanmaktadır. Kendini yenilemeyen ve zamanın şartlarına ayak uyduramayan sivil toplum kuruluşları, fonksiyonunu da kaybetmektedir. Sivil toplum alanında etkinlik gösteren her örgütlenme sivil toplum kuruluşu olarak görülse de, günümüzde toplum yararına çalışan, demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan (Usta, 2006, s. 36), iktisadi amaç gütmeyen, kolektif yarar esasına dayanan; kamuoyunu aydınlatmak ve yönlendirmek için gönüllülük esasıyla hareket eden kuruluşlar sivil toplum kuruluşu olarak görülmektedir (Özer, 2008, s. 91). Sivil toplum kuruluşlarının en belirgin özellikleri, sadece kendi amaç ve değerlerine hizmet etmemeleri, hükümetlerden, kamu makamlarından, siyasi partilerden bağımsız olmaları, ticari çıkar gözetmemeleri, kar amacı gütmemeleri ve merkezi otorite ile vatandaş arasında arabuluculuk yapmalarıdır (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2001, s. 5). Sivil toplum kuruluşları hayatın her alanında faaliyet gösterebilen, faaliyet alanları geniş ve sınırsız olan kuruluşlardır (Karakuş, 2006, s. 22). Bundan dolayı siyasal toplumun resmi yaklaşım ve kuralları içerisinde kültürel yapıya çok fazla etki edemeyen ortamında, toplumsal sorunların giderilmesinde (Yıldırım, 2004, s. 87) ve kültürel ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir işlevi bulunmaktadır. Bu işlev, toplumun yüzyıllardır süregelen yaşanmışlıkları ile ortaya çıkardığı kültürel dinamikleri ile sanatsal anlayışının gelecek kuşaklara aktarılmasına vasıta olacak çeşitli faaliyetler ile vücut bulmaktadır. Zira devletin en önemli güçlerinden biri olan sosyo-kültürel gücün sağlam bir şekilde ortaya çıkması için toplumu

bir arada tutan kültürel fonksiyonlarının gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Bu aktarımın yapılabilmesi için devletin örgün ve yaygın eğitim süreçleri haricinde toplumun kültürel ihtiyaçlarını karşılama işlevi bulunan sivil toplum kuruluşlarının büyük rolü bulunmaktadır.

Kültür, "millet" kavramını oluşturan en önemli unsurdur. Geniş tanımıyla kültür; bilgiyi, sanatı, ahlâkı, örf ve âdetleri, insanın içinde yaşadığı toplumdan kazandığı bütün kabiliyet ve alışkanlıkları kapsayan, atalarından kendilerine miras bırakılan maddi-manevi değerler bütünüdür (Kafesoğlu, 1992, s. 15). Kültürün içine, yalnızca onlarla sınırlı olmadığı unutulmaksızın, binalar, anıtlar, giysiler, mobilyalar, mezar taşları, taşıma araçları, müzik aletleri, oyuncaklar, yemek yeme ve pişirme araçları, kozmetikler, silahlar, tapınaklar, çitler, çiftlik planları, yerleşme kalıpları ve dekoratif eşyalar gibi çok çeşitli şeyler girer. Maddi kültür, kültürün yüksek derecede anlatımıdır. Maddi kültür birikimi kalkınmada sürekliliğin tabanını oluşturur. Eğer her nesil kendi toplumsal sermayesini kendisi yaratmak, kendi aletlerini kendisi üretmek zorunda kalsaydı, toplumsal-teknolojik birikim olmayacak, yaşam standartlarımız çok daha düşük düzeyde kalmaya mahkûm olacaktır (Tümertekin ve Özgüç, 2015, s. 122). Taylor'a göre kültür, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür. M. Mac Ivera'ya göre kültür, "ideoloji, din, edebiyat gibi toplumsal yaşamın belirtilerini kapsamaktadır. İnsan topluluklarına kimliklerini veren ve onları birbirlerinden ayırt eden özelliklerinin toplamına kültür denir (Mutlu, 1998, s. 229). Sanat, insanların gördükleri, duydukları, his ve tasavvur ettikleri olayları ve güzellikleri, insanlarda estetik bir heyecan uyandıracak şekilde ifade etmesidir (Çam, 1994, s. 12). Ortaya çıkan bu estetik heyecan; resim, müzik, dans, mimarlık, süslemecilik, hattatlık, gibi birçok alanda şekil almaktadır. Kültürel öğelerin içinde yer alan sanatsal faaliyetlerin, tıpkı kültürün diğer öğeleri gibi nesilden nesile aktarıla gelen ve bir sonraki kuşağa iletilmesiyle topluma ait estetik duygusunun sürdürülmesi gereklidir. Çünkü sanat, potansiyel bir güçtür. Güçlü sanat anlayışına ve sanatçılara sahip olan ülkeler, dünyada seslerini duyurabilme gücüne sahiptirler. Sanat ortamı hoşgörü, güzellik ve sevgi ortamıdır. Sanat dalları ve kültürel faaliyetler insanları iyi yönde kanalizasyon için önemli bir araçtır. Sanatsal faaliyetler insanların kaynaşmasına, hatta milletlerin birbirleri ile sıcak temaslar kurmasına vesile olurlar (Akdoğan, 1994, s. 242).

Kültürel ve toplumsal işlevinin yanı sıra; sivil toplum kuruluşları yerel kalkınmada da önemli bir görev üstlenmektedir. Zira yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesi, merkezi ve yerel yönetimler ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile sağlanabilmektedir. Kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınmadaki rolleri düşünüldüğünde sivil toplum kuruluşlarının kalkınma ajansları için paydaş konumunda olmasının önemi büyüktür (Baykal, 2010, s. 85). Yani sağlıklı bir şekilde isleyebilecek yerel kalkınma sisteminin temeli, ekonomik-sosyal kalkınma ve gelişme için kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği ve koordinasyonuna dayanmaktadır (Karakoyun, 2011, s. 39). Turizm faaliyetleri de bir bölgedeki kalkınma parametresi olarak önemli bir sektördür. Turizm, insanların boş zamanlarını değerlendirmek amacı ile yapılan maddi bir kazanç elde etmeksizin ve politik faaliyetlerde bulunmaksızın toplu veya bireysel olarak yapılan seyahatlerde gidilen yerde en az bir gün, ya da bir geceleme yapılarak bu süre içinde dinlenme, eğlenme, merak, spor, din, sağlık için yapılan ziyaretler, kültürel faaliyetler, dost ve akraba ziyaret etme gibi etkinliklerden en az birinin gerçekleştirilmesi ve bu süreç içinde ortaya çıkan ihtiyaçlar ile ilişkileri kendisine konu alan sosyal, ekonomik ve kültürel bir faaliyet ve bir hizmet endüstrisidir (Akıllı, 2004, s. 18). Tarım ve sanayide yeterli kaynağı ve gelişme imkânına sahip olmayan bölgeler zengin turistik kaynaklarını planlı ve etkili bir turizm politikaları uygulamaları sonucunda turistik yönden dengeli bir şekilde kalkınmaları sağlanmış olacaktır (Çeken, 2008, s. 298).

Kültürel ve sanatsal etkinliklerin sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla çeşitli yaş gruplarına yönelik olarak günümüzde oldukça fazla bir şekilde organize edilebildiği bilinmektedir. Özellikle projelendirme yapılarak çeşitli kurum, kuruluş ve ajanslardan, hatta yurt dışı bağlantılı kaynak sağlamak suretiyle faaliyetler yapılabilmektedir. Öyle ki sadece sivil toplum kuruluşlarına yönelik olarak çağrıya çıkılan birçok faaliyet alanı bulunmaktadır. Bu nedenle günümüzde sivil toplum kuruluşları kültür ve sanat etkinlikleri düzenleme konusunda avantajlı bir konuma sahiptirler. Ayrıca Türkiye'de turizme verilen önemin giderek artması ve turizm faaliyetlerine yönelik projelerin destek görmesi de turizm faaliyetleri ile ilgilenen sivil toplum kuruluşlarının faaliyet yapabileceği potansiyellerini ve hareket kabiliyetlerini artırmaktadır. Bu çalışma Samsun'da bulunan kültür, sanat ve turizm faaliyet alanında çalışmalarını sürdüren sivil toplum kuruluşlarının yaptıkları faaliyetleri tespit etmek, potansiyellerini ve sorunlarını ortaya çıkararak Samsun'daki kültür ve sanat faaliyetlerinin artırılması ile turizm sektöründeki tanıtımlarının çoğaltılmasına yönelik çalışmalara çözüm önerileri sunmak suretiyle katkıda bulunmaktadır.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Samsun şehrinde bulunan kültür, sanat ve turizm alanında faaliyet gösteren derneklerin, Samsun'un kültürel ve sanatsal faaliyetleri ile turizmde yaptıkları katkıların tespit edilmesi ve potansiyellerinin ve sorunlarının ortaya çıkarılması ile şehrin kültürel yaşamına ve turizm potansiyeline katkıda bulunmalarına yönelik çözüm önerilerinin sunulması amaçlanmaktadır. Her ne kadar faaliyet alanı kültür, sanat ve turizm derneği olarak belirtilmişse de 84 derneğin içerisinde dini amaçlı ve dayanışma ve yardım amaçlı kurulan derneklerin de olduğu görülmektedir. Yine Samsun'da farklı faaliyet alanında kurulmuş olmasına rağmen kültür, sanat ve turizm alanında faaliyetler düzenleyen dernekler de mevcuttur. Araştırmanın sınırı faaliyet alanı kültür, sanat ve turizm olan dernekler olarak belirlendiği için anket uygulaması ve analizleri de bu faaliyet adı altında kurulan dernekler üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Bu doğrultuda öncelikle İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Samsun İl Müdürlüğünden Samsun genelinde faaliyet gösteren kültür, sanat ve turizm dernekleri ve yönetimlerine ait yönetim kurulu üye cinsiyet, meslek ve iletişim bilgileri alınmıştır. Daha sonra bu dernekler hem ilçe olarak hem de faaliyet olarak ayrıştırılmak suretiyle tablo haline getirilmiştir. Böylece ilçelerde hangi derneklerin hangi alt faaliyet alanları ile ilgili çalışma yaptıkları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu derneklerin ilçelere ve faaliyet alanlarına göre dağılımı, Arcgis programı aracılığıyla Samsun'da ilgili alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları haritası oluşturulmuştur. Dernek yönetim bilgileri ile yıllık olarak yaptıkları faaliyetlerin sayı, içerik ve sonuçlarını ortaya çıkarmak, yaşadıkları sorunları tespit etmek amacıyla dernek yöneticilerine anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmanın temel veri setini Samsun'da kültür, sanat ve turizm faaliyet alanında çalışmalarını sürdüren derneklerin başkanları ile yapılan ve araştırmacı tarafından hazırlanan 18 soruluk açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşan anket sonuçları oluşturmuştur. Anket, evrenin tamamına gönderilmiştir. Ankete toplam 41 dernek başkanı katılım sağlamıştır. Bu açıdan örneklem, evrenin % 50'sini oluşturmaktadır. Katılım sağlanan anketlerin tamamı geçerli sayılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

2.1. Model- Desen

Araştırma Samsun'da faaliyet gösteren kültür, sanat ve turizm derneklerinin faaliyetlerinin, potansiyellerinin ve sorunlarının ortaya çıkarılmasını hedeflediği için, çalışmanın modeli betimsel araştırma tarama modelidir. Tarama modelleri, önceden veya şu an devam etmekte olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi hedefleyen araştırma biçimleridir. Araştırmaya konusunun

nesnesi, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanır. Herhangi bir şekilde değiştirme, düzeltme veya etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2016, s. 77).

2.2. Araştırmada Kullanılan Araçlar

2.2.1. Kişisel Bilgi Bölümü

Anket formu literatüre dayanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet, meslek, yaş, mezuniyet gibi değişkenlerinin tanımlanabilmesi için kullanılmıştır. Form katılımcı bilgilerinin alınabilmesine dair 5 soru içermektedir.

2.2.2. Durum Tespit ve Sorun Belirleme Anketi Bölümü

Anket 17 sorudan oluşmaktadır. 1-10. sorular derneklerin yıl içerisinde yaptıkları faaliyetlerin nicelik olarak ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Sonraki sorular açık uçlu olarak düzenlenmiştir. 11-12. sorular faaliyetlerin niteliklerini belirten kısa yanıt metinli sorulardır. 13-17. sorular derneklerin üst ve paydaş kurum/kuruluşlardan beklentilerini ve yaşadıkları sorunları ortaya çıkarmaya yönelik olarak kısa/uzun yanıtli metin sorularıdır. 18. soru ise katılımcının eklemek istediği görüş ve önerilerine yönelik son soruyu oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri gönüllülük esasına dayalı olarak toplanmıştır. Anket, Samsun'da kültür, sanat ve turizm alanında faaliyet gösteren tüm derneklerin başkanının katılımına yönelik olarak planlanmıştır. 84 Dernek başkanından 2 tanesi aynı anda hem dernek hem federasyon başkanı konumundadır. Bu nedenle evren 82 kişi olarak belirlenmiştir. Maliyet, zaman ve salgın döneminin kısıtlılığı da dikkate alınarak anketin online ortamda uygulanması tercih edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın yöntemi, mevcut durumu tespit etmeyi hedeflediği için betimsel araştırma tarama modeli kullanılmıştır. Excel programı kullanılmak suretiyle araştırma sonuçları analize edilmiş ve verilen cevapların değişkenliklerine göre yüzdelik dilimler ile grafikler oluşturulmuştur

3. Bulgular

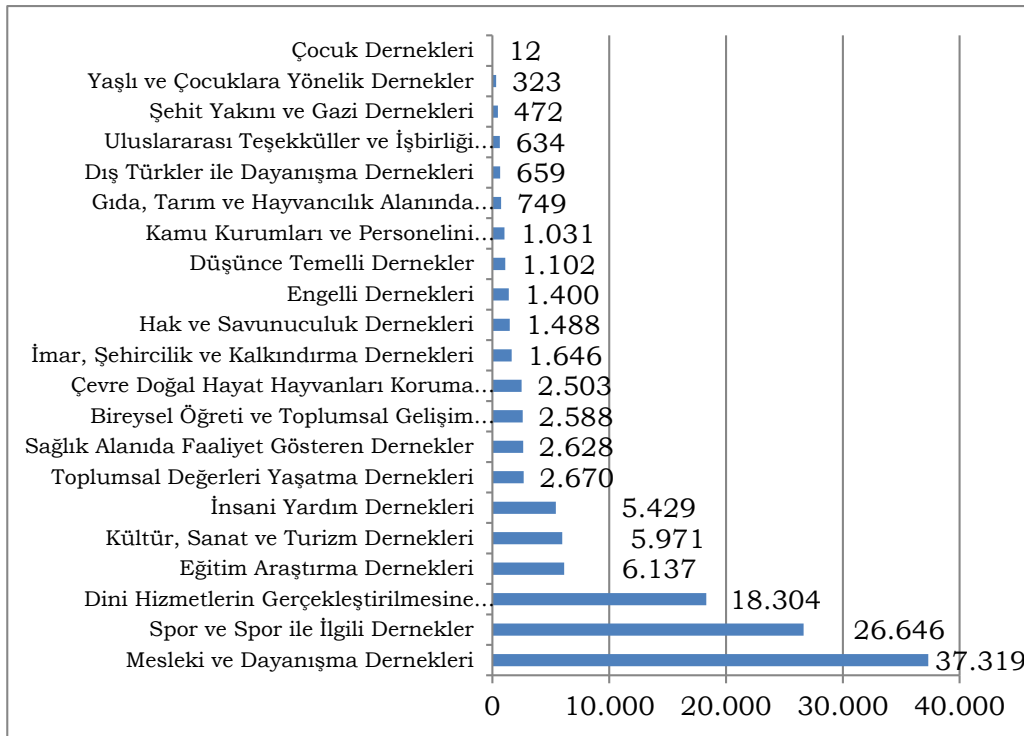
Türkiye'de 21 faaliyet alanında toplam 309.215 dernek bulunmaktadır. Bu derneklerin 189.504 tanesi fesih edilmiş, 119.711 tanesi ise aktif olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Faaliyetlerine devam eden derneklerin % 34.71' Marmara Bölgesi'nde, % 18.27'si İç Anadolu Bölgesi'nde, % 13.21'i Ege Bölgesi'nde, % 11.84'ü Karadeniz Bölgesi'nde, % 10.12'si Akdeniz Bölgesi'nde, % 6.42'si Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve % 4.44'ü ise Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır. Bölgelerin barındırdıkları nüfus dikkate alındığında bu sıralama nispeten nüfus miktarlarına paralel olarak görünse de, Karadeniz Bölgesi nüfus miktarına göre daha fazla derneğe sahipken, Akdeniz Bölgesi ise nüfusuna göre çok daha az derneğe sahip görünmektedir (Tablo 1). Türkiye genelinde herhangi bir dernek üyesi olan kişi sayısı 7.277.521'dir. Bu sayı Türkiye nüfusunun % 9.01'ine denk gelmektedir. Dernek üyesi olanların % 1.65'i kadın ve % 7.36'sı erkektir.

Tablo 1. Bölgelere Göre Nüfus, Dernek Sayı ve Oranları.

Bölge	Nüfus	Dernek Sayısı	Dernek Oranı (%)
Marmara Böl.	24.465.69	41.545	34.71
İç Anad. Böl.	12.705.82	21.871	18.27
Akdeniz Böl.	10.552.92	12.113	10.12
Ege Böl.	10.318.17	15.814	13.21
GD. Anad. Böl.	8.876.531	7.682	6.42
Karadeniz Böl.	7.674.496	14.167	11.84
D. Anad. Böl.	5.966.101	6.512	4.44

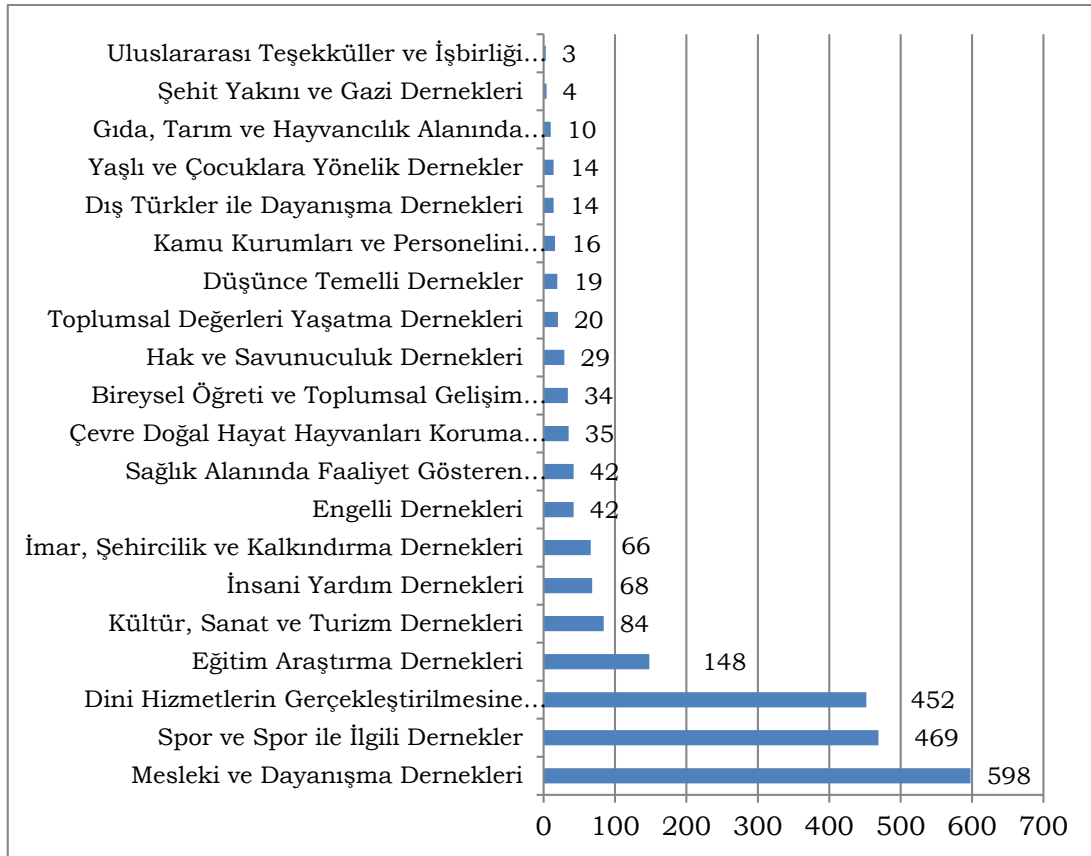
Kaynak: TÜİK

Faaliyet alanlarına göre incelendiğinde ise, Türkiye genelinde 21 faaliyet alanı içerisinde en fazla açılan dernek sayı ve oranı mesleki ve dayanışma derneklerine aittir. Ardından spor ve spor ile ilgili dernekler gelmektedir. Bunları dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik faaliyet gösteren dernekler ve eğitim araştırma dernekleri ile bu çalışmanın konusunu teşkil eden kültür, sanat ve turizm dernekleri gelmektedir. 5.971 tane faal olarak çalışmalarına devam eden kültür, sanat ve turizm alanındaki derneklerin oranı % 4.98'dir (Şekil 1). Her ne kadar faaliyet başlığı olarak kültür, sanat ve turizm dernekleri adı altında belirtilen miktarda dernek olduğu görülse de, diğer faaliyet alanlarında kültür, sanat ve turizm faaliyetlerine yönelen alanların olduğu da göz ardı edilmemelidir. Örneğin; toplumsal değerleri yaşatma dernekleri, bireysel öğretim ve toplumsal gelişim dernekleri, eğitim araştırma dernekleri gibi faaliyet alanlarında çalışmalarına devam eden dernekler, özellikle kültür alanında da çalışmalar yapmaktadır.

Şekil 1. Türkiye'de Faaliyet Alanlarına Göre Dernek Sayıları.**Kaynak:** <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi>

Karadeniz Bölgesi, nüfus bakımından 6. sırada yer almasına rağmen, barındırdığı 14.167 adet dernek sayısı ile bölge dernek sıralamasında 4. sırada bulunmaktadır. Bu sayılara bakıldığında

Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan insanların sivil toplum kuruluşlarına yaklaşımının olumlu yönde olduğu söylenebilmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin en fazla nüfusuna sahip olan Samsun şehrinde ise toplamda 2.167 dernek aktif olarak faaliyet göstermektedir. Bu sayı Karadeniz Bölgesi'nde bulunan derneklerin % 15.31'inin Samsun'da kurulduğunu göstermektedir. Samsun'da faaliyet gösteren 2.167 dernekten 601 tanesi (% 27.73) mesleki ve dayanışma ile ilgili, 469 tanesi (% 21.64) spor ve spor ile ilgili, 452 tanesi (% 20.85) dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik, 148 tanesi (% 6.82) eğitim araştırma ile ilgili ve 84 tanesi (% 3.87) de kültür, sanat ve turizm ile ilgili faaliyetler yapan derneklerdir (Şekil 2). Buna göre Samsun'da kültür, sanat ve turizm ile ilgili faaliyet gösteren dernek oranının Türkiye ortalamalarının altında olduğu görülmektedir.

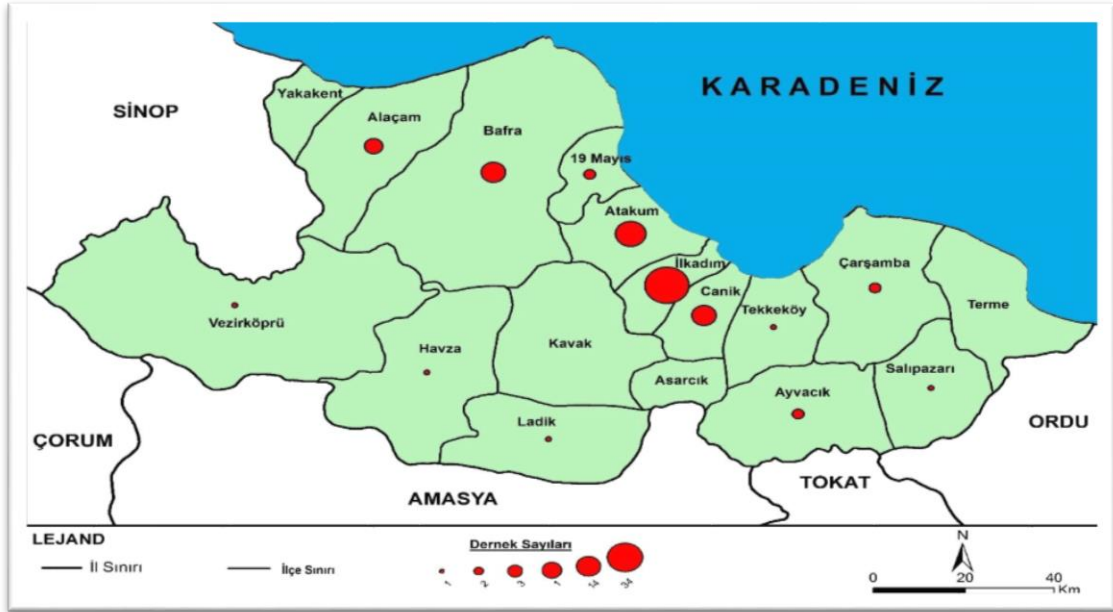
Şekil 2. Samsun'da Faaliyet Alanlarına Göre Dernek Sayıları.

Kaynak: <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi>

Türkiye'de İç İşleri Bakanlığı'na bağlı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak kurulan sivil toplum kuruluşları, önce kendi kuruluş amaçlarına yönelik olarak seçtikleri ana faaliyet alanları göre kuruluş bildirimini yapmaktadır. Dernekler sisteminde tanımlı olan 21 adet faaliyet alanı bulunmaktadır. Bu faaliyet alanlarından birisi de araştırmanın konusunu teşkil eden kültür, sanat ve turizm dernekleridir. Bu ana faaliyet alanının alt kategorisinde ise detaylı faaliyet alanı yer almaktadır. Ana faaliyet alanı başka olup da detaylı faaliyet alanı içerisinde kültürel, sanatsal ve turizm ile ilgili çalışmalar yapan dernekler de bulunmaktadır. Ancak çalışmanın konusunu özellikle ana faaliyet alanını kültür, sanat ve turizm seçen derneklerin yapmış oldukları çalışmalar oluşturmaktadır.

Samsun'da 84 tane kültür, sanat ve turizm ile ilgili dernek faaliyet göstermektedir. Bu dernekler ana faaliyet alanı olarak kültür, sanat ve turizmi seçmiş olsalar da detaylı faaliyet alanlarına bakıldığında farklı faaliyet içerisinde çalışmalar yaptıkları görülmektedir. İlçelere göre eşit bir

şekilde dağılım göstermeyen dernekler (Şekil 3), detaylı faaliyet alanı olarak toplam 12 faaliyet alanı üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir (Tablo 2). Bu dernekler; toplum kültürünü yaşatma, tarihi eserlerin korunması, sanat-folklor, turizm, sanat, sanat-toplum kültürünü yaşatma, dil ve edebiyat, çevre-su ve doğal hayatı koruma-turizm, folklor-turizm, folklor, yardım-ilk yardım-acil durum ve kurtarma ve sanat-turizm-toplum kültürünü yaşatma alt faaliyet alanı olarak faaliyetlerine devam etmektedirler. Toplam 84 derneğin 60 tanesi merkez ilçelerde (Atakum: 14, Canik: 11, İlkadım: 34, Tekkeköy: 1) kurulmuştur. Bu merkez ilçelerden İlkadım ilçesi 34 dernek ile en fazla dernek kurulan ilçe olarak dikkati çekmektedir. İlkadım ilçesinin şehrin ilk merkezi olması ve en fazla nüfusa sahip olması bunda etkili olmaktadır. Özellikle yeni gelişim alanı olan ve nispeten eğitim seviyesi yüksek kişilerin tercih ettiği Atakum ilçesinde 14 tane bu amaçla kurulan dernek olması dikkati çekmektedir. İlçede yaşayanların potansiyeli ve üniversite öğrencilerinin bu ilçede daha fazla ikamet ettiği düşünüldüğünde Atakum ilçesinde kültür, sanat ve turizm amaçlı kurulan dernek sayısının daha fazla olması gerektiği düşünülmektedir. Bir diğer merkez ilçe olan Canik ilçesinde ise 12 alt faaliyet alanından sadece toplum kültürünü yaşatma alt alanında faaliyet gösteren 11 tane dernek olması dikkati çekmektedir. Canik ilçesi, son yıllardaki gelişim ivmesine rağmen şehrin kenar mahalle denilebilecek bölgelerine sahip ve kısa mesafede yükseltinin aniden arttığı bir yerleşim yeri olma özelliği göstermektedir. Bu nedenle diğer alt faaliyet alanlarına yönelik kurulan derneklerin olmadığı söylenebilmektedir. Merkez ilçeler arasında kültür, sanat ve turizm derneği olarak en fakir olan ilçe Tekkeköy ilçesidir. 1992 Yılında ilçe statüsüne kavuşmasına rağmen geçiminin öncelikle tarıma dayanması, ilçeyi diğer ilçelerden farklı bir konum ve kültüre büründürmektedir. Organize sanayi bölgesinin bu ilçeye kurulması, çeşitli sosyal, kültürel ve spor tesislerinin de ilçe sınırları içerisinde son yıllarda artış göstermesi; ilçenin yakın gelecekte şehir kültürüne daha fazla yanaşmasına, kültürel ve sanatsal etkinliklerin daha fazla planlanmasına neden olacaktır. Ayrıca ilçede Karadeniz Bölgesi'nin ilk yerleşim yeri olan Tekkeköy mağara yerleşmesinin bulunması ve beşeri çekiciliklerinin fazla olması da ilçedeki turizm faaliyetlerinin artmasına sebep olacaktır. Merkez ilçelerin dışında en fazla nüfusa ve şehirselleşmiş hayata sahip olan Bafra ve Çarşamba ilçelerinde de kültür, sanat ve turizm faaliyeti yürüten dernekler bulunmaktadır. Bafra'da 4 tane toplum kültürünü yaşatma, 3 tane tarihi eserleri koruma, 1 tane turizm, 2 tane sanat ve 1 tane dil ve edebiyat alt alanı olmak üzere toplam 11 tane dernek bulunurken; Çarşamba'da sadece 2 tane toplum kültürünü yaşatma derneği bulunması ilginç bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. 142 bin nüfuslu Bafra ile 138 bin nüfuslu Çarşamba arasında dernek sayısının bu kadar farklı olması dikkat çekicidir. Toplam dernek sayısında da Bafra'da faaliyet gösteren 210 dernek bulunurken, Çarşamba'da faaliyet gösteren dernek sayısının 166 olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Çarşamba'da kurulan derneklerin özellikle spor, mesleki dayanışma ve dini hizmetler alanında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Nüfuslarının birbirine çok yakın olmasına rağmen, dernek dağılımındaki farklılıkların, bu ilçelerde yaşayan insanların ekonomik, sosyal ve kültürel yaşantılarının birbirinden farklı olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneğin spor kültürü olarak insanların spora ve özellikle futbola bakışları iki ilçede farklılık göstermektedir. Çünkü Bafra spor takımı Samsun Süper Amatör liginde mücadele ederken Çarşamba spor ise Bölgesel Amatör Ligde mücadele etmektedir. Bu durum ilçede ikamet edenlerin spor ile ilgili ilgi alanlarını boy gösterdikleri lige göre belirlemelerine ve Çarşamba'da spor derneklerine yönelmelerine dolayısıyla spor derneklerinin sayılarının artmasına neden olmaktadır.

Şekil 3. Samsun'da Faaliyet Gösteren Kültür, Sanat ve Turizm Derneklerinin ilçelere Göre Dağılışı.

19 Mayıs ilçesinde 1 tane toplum kültürünü yaşatma ve 1 tane sanat alt alanı olmak üzere 2 tane kültür, sanat ve turizm derneği faaliyet göstermektedir. Alaçam'da 2 tane toplum kültürünü yaşatma ve 1 tane tarihi eserlerin korunmasına yönelik; Ayvacık'ta 1 tane toplum kültürünü yaşatma ve 1 tane turizm, Havza'da 1 tane sanat-toplum kültürünü yaşatma, Lâdik'te 1 tane sanat-turizm-toplum kültürünü yaşatma, Salıpazarı'nda 1 tane turizm ve Vezirköprü'de 1 tane sanat alt alanında kültür, sanat ve turizm derneği faaliyetlerine devam etmektedir. Asarcık, Kavak, Terme ve Yakakent ilçelerinde ise hiç kültür, sanat ve turizm derneği bulunmamaktadır. Özellikle Vezirköprü, Havza, Lâdik, Ayvacık, Salıpazarı, Terme ve Yakakent ilçelerinde hem doğal hem de beşeri çekiciliklerin fazla olmasına rağmen bu ilçelerde ya çok az bu alanda dernek olması ya da hiç olmaması ilçelerin kültür, sanat ve turizm açısından son derece eksik olmalarına sebep olmaktadır.

Tablo 2. Samsun İlçelerinde Kültür, Sanat ve Turizm Derneklerinin Alt Faaliyet Alanlarına Göre Dağılışı.

İlçe	Toplum kültürünü yaşatma	Tarihi eserlerin korunma	Sanat-Folklor	Turizm	Sanat	Sanat-Toplum kültürünü yaşatma	Dil ve edebiyat	Çevre-su ve doğal havarı	Folklor-turizm	Folklor	Yardım, ilkyardı m, acil durum ve kurtarma	Sanat, turizm toplum kültürünün
19 Mayıs	1				1							
Alaçam	2	1										
Asarcık												
Atakum	10		1	1	2	1						
Ayvacık	1			1								
Bafra	4	3		1	2		1					
Canik	11											
Çarşamba	2											
Havza						1						
İlkadım	11	1	2	6	11		1	1	1	1		
Kavak												
Lâdik												1
Salıpazarı					1							
Tekkeköy						1						
Terme												
Vezirköprü					1							
Yakakent												

Kaynak: <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi>

Araştırma kapsamındaki derneklerde görev alan erkek ve kadınların sayısal dağılımları incelendiğinde, erkek sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. İl genelindeki kültür, sanat ve turizm derneklerinde toplam 3.932 kişi yönetim kurullarında aktif olarak görev almaktadır. Görev alanların 3.278'i erkek, 654'ü kadındır. Başka bir ifade ile görev alanların % 83'ü erkek, % 17'si ise kadındır. İlçe düzeyinde incelendiğinde de erkek sayısının fazlalığı, il düzeyi ile aynı doğrultuda seyretmektedir. Salıpazarı ilçesindeki derneklerde kadın yönetim kurulu üyesi bulunmamaktadır. Kadınların yönetim kurullarında görev alma yüzdesi olarak en fazla yüzdeye sahip olan ilçe % 32 ile Vezirköprü ilçesidir. Ardından % 27 ile Bafra, % 24 ile Tekkeköy ve % 21 ile İlkadım ilçeleri gelmektedir. Alaçam (% 2) ve Çarşamba (% 2) ilçeleri de kadın çalışma yüzdesi olarak oldukça düşük orana sahip olan ilçelerdir (Tablo 3). Sivil toplum kuruluşu olarak incelendiğinde ise 84 dernekten 48 tanesinin yönetim kurullarında hiç kadın yönetici bulunmamaktadır. Var olanlarda sayı oldukça düşüktür. 8 Tane dernekte ise kadın yönetim kurulu üyesi sayısı erkeklerden daha fazladır. Bafra ilçesinde 4 dernekte kadın yönetim kurulu üyesi sayısının erkeklerden fazla olması dikkati çekmektedir. İlkadım ilçesinde 3, Atakum ilçesinde ise 1 dernekte kadın yönetim kurulu üyesi sayısı erkeklerden daha fazladır. Faaliyet ayrımı gözetmeksizin Türkiye'deki tüm sivil toplum kuruluşlarındaki yönetim kurullarında görev alan erkek oranı % 81.15 iken, görev alan kadın oranı % 18.85'tir. Buna göre Samsun'daki Bafra, Havza, İlkadım, Tekkeköy ve Vezirköprü ilçelerinin sivil toplum kuruluşlarında görev alan kadın oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Diğer ilçelerdeki oran ise Türkiye ortalamasının altındadır. Oysaki Osmanlı döneminde kadınların vakıflarda aktif olarak görev almalarının oldukça yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. 1.546 tarihli İstanbul tahrir defterlerinde İstanbul'da kurulan 2.517 vakfın 913 tanesini, Ankara'da kurulan 151 vakıftan 43 tanesini kadınların kurduğu yazmaktadır (Sarı, 2016: 18). Sadece yönetim kurullarında görev almak değil, vakfın kuruluşunu dahi kadınların yapma oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin özellikle ekonomik ve sosyal alanlarda en büyük yardımcı sistemi olan vakıfların yürütülmesinde kadınların rolü oldukça fazladır. Çünkü iş hayatında olan ve evin geçimini sağlamakla görevli olan erkeklerin bir de askeri alanda görevlerinin olması, kadınların vakıf işlerinde etkin bir rol oynamasına sebep olmuştur. Günümüzde ise erkeklerin yanı sıra kadınların da iş hayatına atılmaları ve meslek sahibi olmaları, iş hayatının yanı sıra ev işlerinin de sorumlulukları içerisinde olmasından dolayı onları vakıflardaki rollerinden uzaklaştırmıştır. Bu uzaklaşma sivil toplum kuruluşlarında görev alan kadın oranının düşük olmasından anlaşılmaktadır.

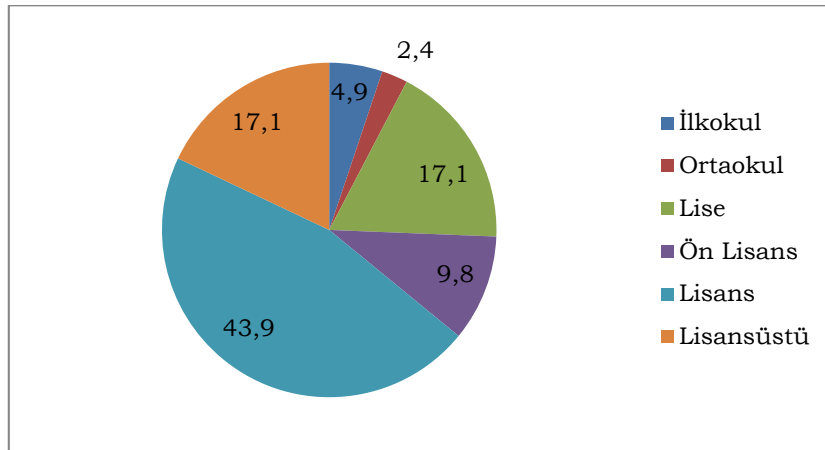
Tablo 3. Samsun İlçelerinde Kültür, Sanat ve Turizm Derneklerinde Yönetim Kurulu Üyelerinin Cinsiyet Dağılımı.

İlçe	Erkek Sayısı	Erkek Oranı (%)	Kadın Sayısı	Kadın Oranı (%)
19 Mayıs	278	92	23	8
Alaçam	193	98	3	2
Asarcık	0	0	0	0
Atakum	802	83	165	17
Ayvacık	40	89	5	11
Bafra	260	73	97	27
Canik	300	93	22	7
Çarşamba	85	98	2	2
Havza	18	82	4	18
İlkadım	1.195	79	315	21
Kavak	0	0	0	0
Ladik	18	90	2	10
Salıpazarı	45	100	0	0
Tekkeköy	29	76	9	24
Terme	0	0	0	0
Vezirköprü	15	68	7	32
Yakakent	0	0	0	0
Toplam	3.278	83	654	17

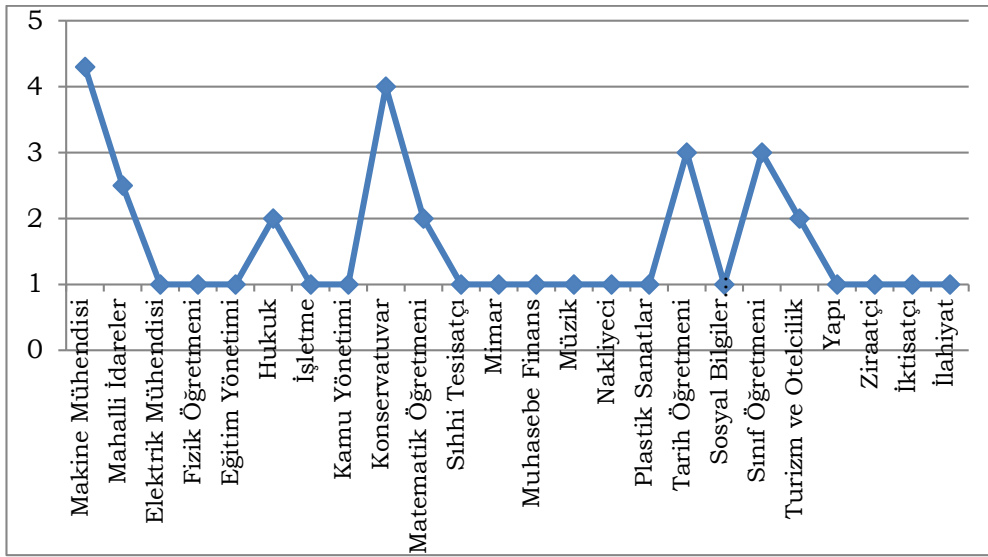
Kaynak: Samsun Sivil Toplumla İlişkiler İl Müdürlüğü

Sivil toplum kuruluşlarında görev yapan başkanların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 41-55 yaş grubu (% 61) arasında yoğunlaştığı görülmektedir. 60 ve üzeri yaş grubu ise % 14,6 oran ile ikinci yoğunlukta yer almaktadır. 56-60 yaş % 9,8, 26-30, 31-35 ve 36-40 yaş gruplarının her birinin oranı da % 2,9 olarak tespit edilmiştir. 18-25 Yaş arası hiç bir başkanın olmaması da gençlerin sivil toplum kuruluşlarındaki başkanlık görevlerinde yer almadıklarını ortaya çıkarması bakımından dikkat çekmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarında görev alan kişilerin meslekleri, mezuniyetleri ve uzmanlık alanları, potansiyelleri ile ortaya koyacakları performansları açısından önemlidir. Kültür, sanat ve turizm faaliyet alanında çalışmalar yapan derneklerde görev alanların da bu alana yakın bir uzmanlık alanına ve mezuniyetine sahip olmaları, yapılacak faaliyet ve çalışmalar açısından kazanç olarak görülmektedir. Çünkü faaliyet alanlarına yönelik bilgi ve tecrübe altyapısına sahip olmak, ortaya çıkarılacak faaliyetlerde kazanç sağlamaktadır. Bu doğrultuda dernek yönetimlerinde bulunan başkanların % 43,9'u lisans, % 22'si lisansüstü, % 17,1'i lise, % 9,8'i ön lisans, % 4,9'u ilkokul ve % 2,4'ü ise ortaokul mezunudur (Şekil 4). Mezuniyet alanları incelendiğinde ise çok farklı alanlardan mezun oldukları anlaşılmaktadır. 4 Başkan işletme mezunu olarak dikkati çekmektedir. Sınıf öğretmeni ve Tarih öğretmeni olan başkanların sayısı da 3'tür. Fizik öğretmeni, kamu yönetimi ve turizm ve otelcilik alanlarına sahip başkan sayısı da 2 olarak görülmektedir. Diğer alanlardan birer tane başkan olduğu görülmektedir. Genel olarak öğretmenlerin sayısının 10 olması da dikkat çeken diğer bir ayrıntı olarak anlaşılmaktadır (Şekil 5). Yönetim kurulu üyelerinin mezuniyet ve uzmanlık alanları incelendiğinde ise ağırlıklı olarak öğretmenlerin görev aldığı dikkati çekmektedir. Ankete katılan 41 sivil toplum kuruluşu yönetim kurullarında toplam 229 üyenin 40 uzmanlık alanına dağılımı tespit edilmiştir. Bu üyelerden 64 tanesinin öğretmen, 25 tanesinin devlet memuru, 20 tanesinin esnaf ve 16 tanesinin de emekli memur olduğu görülmektedir. Geriye kalan 36 alanda ise değişik meslek ve uzmanlık alanları farklı sayılarda görülmektedir. Tarihçi ve doktor olarak 8 kişi, mühendis, avukat ve turizmci olarak 7 kişi, işçi ve tiyatrocu olarak 6 kişi, serbest meslek olarak 4 kişi, akademisyen, sosyolog, çiftçi, ev hanımı, iktisatçı olarak 3 kişi, iş insanı, sağlık teknisyeni, bilişim uzmanı, tekniker, yönetici, öğrenci ve arkeolog olarak 2 kişi ve bürokrat, siyasetçi, bankacı, muhtar, gazeteci, sanatçı, diş doktoru, güvenlik görevlisi, firma sahibi, biyolog, hemşire, ressam, koleksiyoner, grafiker, terzi, pazarlamacı ve dekoratör olarak da 1'er kişi görev almaktadır. Bu dağılım dikkate alındığında kültür, sanat ve turizm faaliyet alanlarında kurulmuş olan sivil toplum kuruluşlarının yönetim kurullarında görev alan kişilerin çok farklı uzmanlık ve meslek alanlarından olduğu; faaliyet alanı ile ilgili uzmanlık alanına it kişi sayısının oransal olarak fazla olmadığı görülmektedir.

Şekil 4. STK Başkanlarının Mezuniyet Durumları.

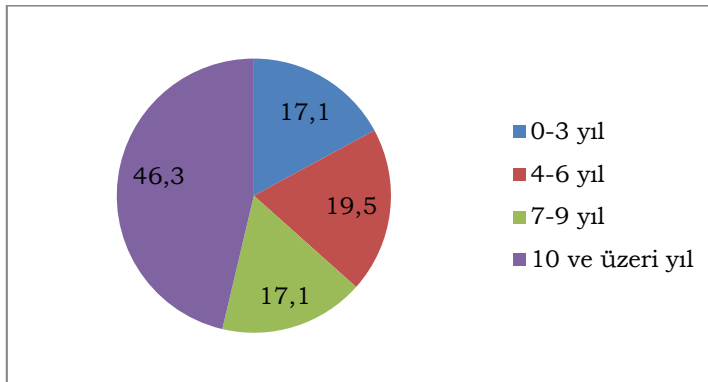
Şekil 5. STK Başkanlarının Mezuniyet Alanları.

3.1. "Samsun'daki Kültür, sanat ve turizm Alanındaki Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyet ve Sorun Tespit Anketi" Başlıklı Anket Değerlendirmesi ve Bulgular

84 Dernek başkanından 2 tanesi aynı anda hem dernek hem federasyon başkanı konumundadır. Bu sebeple anket uygulamasının evreni 82 kişi olarak belirlenmiştir. Kültür, sanat ve turizm alanında faaliyet gösteren dernek başkanları üzerinde dernek bilgileri, faaliyetleri, potansiyelleri ve sorunlarının tespitine yönelik yapılan anket uygulamasına toplam 41 dernek başkanı katılım sağlamıştır. Anket sorularına verilen cevaplara göre analiz ve değerlendirme şu şekilde ortaya çıkmaktadır.

- Kaç yıldır sivil toplum kuruluşunda görev alıyorsunuz?

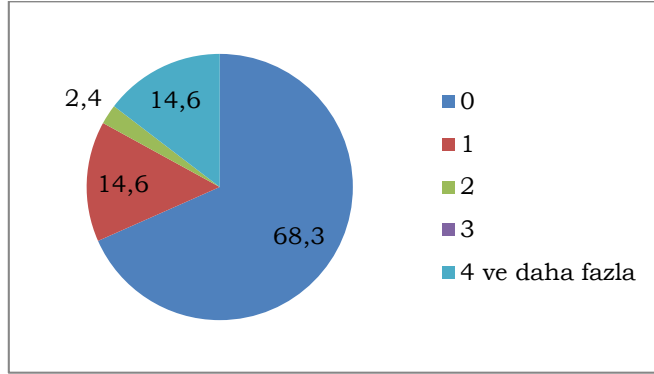
Sivil toplum kuruluşları, insanlarla direk olarak temas kurulan bir sistem üzerine çalışmaktadır. Bu açıdan insan ilişkileri ile bu kuruluşlarda çalışılan süre, çalışmaların başarısı ve faaliyetlerin amacına ulaşması için önemlidir. Bu doğrultuda başkanlara yöneltilen kaç yıldır sivil toplum kuruluşunda görev alıyorsunuz? sorusuna başkanların % 46,3'ü 10 ve daha fazla yıl, % 19,5'i 4-6 yıl yanıtını vermiştir. 0-3 Yıl ve 7-9 yıl arası cevabını verenlerin oranı ise eşit şekilde % 17,1 olarak tespit edilmiştir (Şekil 6). Bu oranlara göre başkanların sivil toplum kuruluşlarında yer aldıkları yıl ve edindikleri tecrübe açısından oldukça olumlu bir tablo ortaya çıkardıkları anlaşılmaktadır.

Şekil 6. STK Başkanlarının Görev Aldıkları Yıl.

- 2019 Yılında Valilik ile kaç tane faaliyet düzenlediniz?

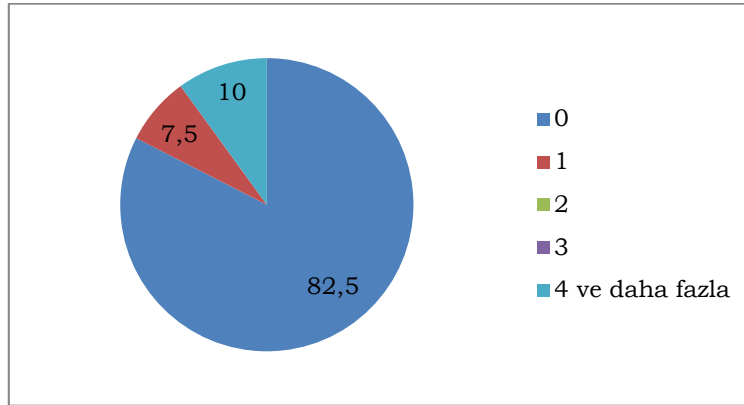
2019 Yılında düzenledikleri faaliyetlerin kaç tanesinin valilik ile birlikte düzenlendiğine ilişkin soruya katılımcıların % 68.3'ü hiç düzenlemediklerini belirtmiştir. % 14.6'sı 1 tane, yine % 14.6'sı 4 ve daha fazla, % 2.4'ü ise 2 tane faaliyet düzenledikleri cevabını vermiştir (Şekil 7). Valilik ile birlikte hiç faaliyet düzenlemeyenlerin oranının oldukça fazla çıkması dikkati çekmektedir.

Şekil 7. Valilik ile Birlikte Düzenlenen Faaliyet Sayısı.

- 2019 Yılında Kaymakamlık ile kaç tane faaliyet düzenlediniz?

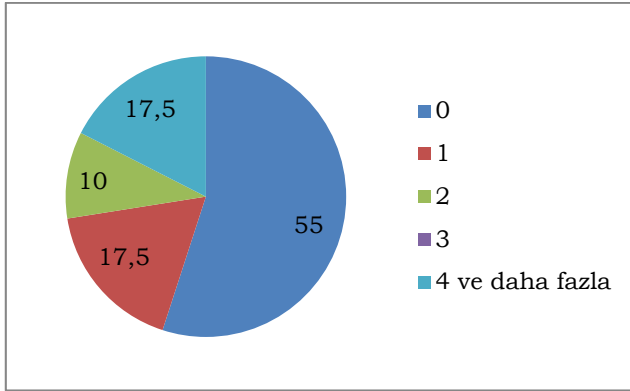
2019 Yılında Kaymakamlık ile birlikte düzenlenen faaliyet sayılarına katılımcılar, % 82.5 ile hiç düzenlenmedi cevabını vermişlerdir. % 10 oranında 4 ve daha fazla, % 7.5 oranında 1 faaliyet düzenlediklerini belirtmişlerdir (Şekil 8). Kaymakamlık ile yapılan faaliyetlerin oranında da hiç yapılmayanın payının yüksek oluşu dikkati çekmektedir.

Şekil 8. Kaymakamlık ile Birlikte Düzenlenen Faaliyet Sayısı.

- 2019 Yılında bağlı bulunduğunuz belediye ile kaç tane faaliyet düzenlediniz?

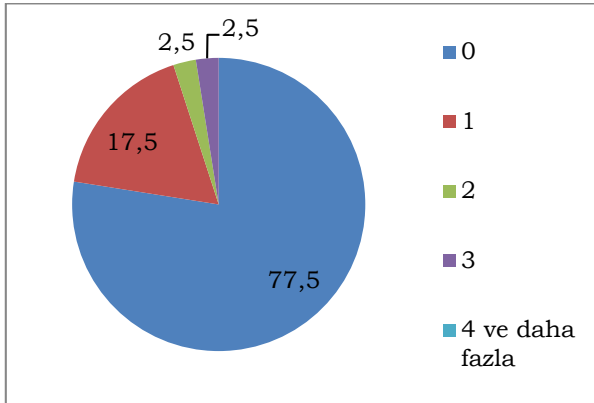
2019 Yılında bağlı bulunduğu belediye ile yapılan faaliyetlerin sayısı sorulduğunda % 55 oranında hiç faaliyet yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. % 17.5 oranında 1 faaliyet, % 17.5 oranında 4 ve daha fazla faaliyet ve % 10 oranında da 2 faaliyet yapıldığı tespit edilmiştir (Şekil 9). Sivil toplum kuruluşların valilik ve kaymakamlığa nazaran nispeten belediyelerle daha fazla paydaşlık yaptıkları anlaşılmaktadır.

Şekil 9. Belediye ile Birlikte Dzenlenen Faaliyet Sayısı.

- 2019 Yılında il veya ilçe Kùltür ve Turizm Mùdùrlùğü ile kaç tane faaliyet dzenlediniz?

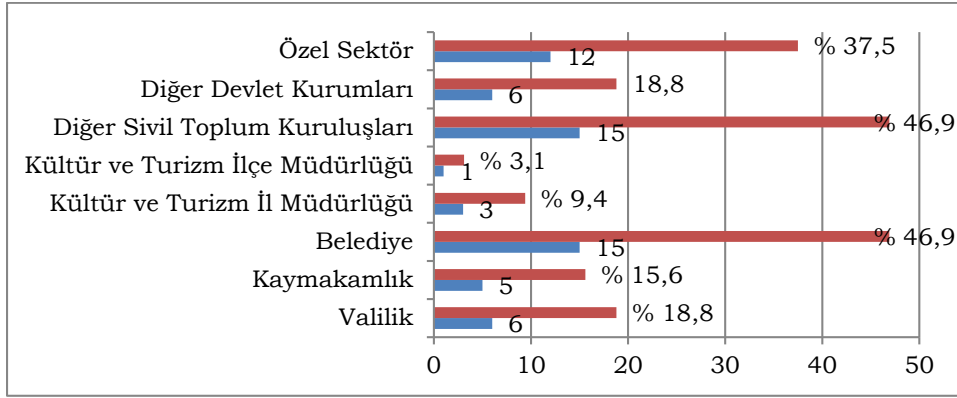
2019 Yılında Kùltür ve Turizm İl/İlçe mùdùrlükleri ile birlikte dzenledikleri faaliyetlerin sayısı incelendiğinde % 77.5 oranında hiç faaliyet yapmadıkları anlaşılmaktadır. % 17.5 oranında 1 tane, % 2.5 oranında 2 tane ve % 2.5 oranında 3 tane faaliyet yaptıkları gör÷lmektedir (Şekil 10). Kùltür ve Turizm İl/İlçe mùdùrlükleri ile birlikte yapılan faaliyet sayılarının da oldukça az olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 10. Kùltür ve Turizm Mùdùrlükleri ile Birlikte Dzenlenen Faaliyet Sayısı.

- 2019 Yılında yaptığınız faaliyetlerde en çok hangi kuruluşlarla işbirliği yaptınız?

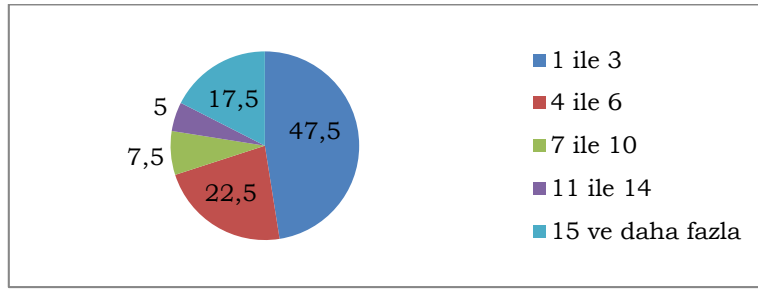
2019 Yılında sivil toplum kuruluşlarının yaptıkları faaliyetlerde hangi kurum ve kuruluşlar ile paydaş oldukları sorulduğunda katılımcılar en fazla % 46.9 oranında belediyelerle yine % 46.9 oranında diğer sivil toplum kuruluşları ile birlikte faaliyet yaptıklarını belirtmişlerdir. % 37.5 oranında özel sektör, % 18.8 oranında valilik, % 18.8 oranında diğer devlet kurumları, % 15.6 oranında kaymakamlık, % 9.4 oranında Kùltür ve Turizm İl Mùdùrlùğü ve % 3.1 oranında da Kùltür ve Turizm İlçe Mùdùrlùğü ile birlikte faaliyet gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir (Şekil 11). Bu oranlar dikkate alındığında, sivil toplum kuruluşlarının daha çok belediye ve birbirleri ile paydaş oldukları anlaşılmaktadır.

Şekil 11. 2019 Yılında Yapılan Faaliyetlerin Paydaşları.

- Yılda ortalama kaç tane faaliyet düzenliyorsunuz?

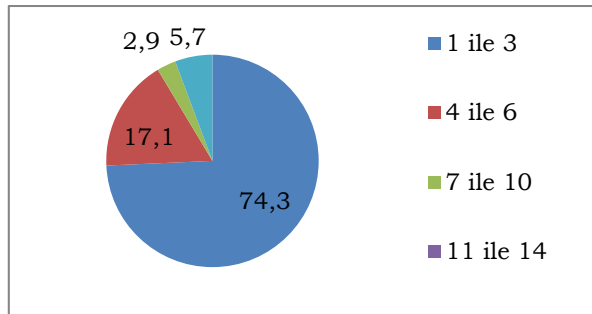
Yılda ortalama kaç tane faaliyet düzenledikleri sorusunun katılımcılar % 47.5 oranında 1-3 arası, % 22.5 oranında 4-6 arası, % 17.5 oranında 15 ve daha fazla, % 7.5 oranında 7-10 arası ve % 5 oranında 11-14 arası faaliyet düzenlediklerini belirtmektedir (Şekil 12). Sivil toplum kuruluşlarının yılda sadece 1 ile 3 arası faaliyet düzenleme oranının oldukça yüksek olması, şehrin kültür, sanat ve turizmi açısından olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 12. Bir Yılda Yapılan Ortalama Faaliyet Sayısı.

- Yılda ortalama kaç tane gezi düzenliyorsunuz?

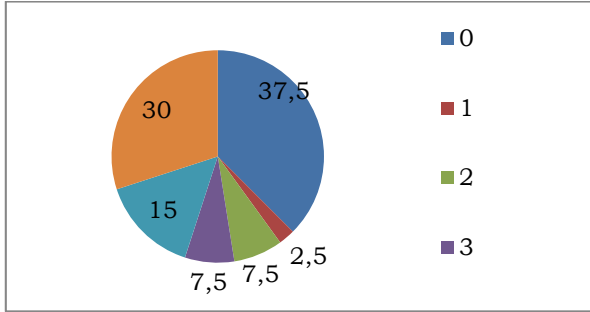
Yılda ortalama kaç tane gezi düzenliyorsunuz sorusuna katılımcıların % 74.3'ü 1-3 arası, % 17.1'i 4-6 arası, % 5.7'si 15 ve daha fazla, % 2.9'u ise 7-10 arasında gezi düzenlediklerini belirtmişlerdir (Şekil 13). Kültür ve turizm etkinlikleri içerisinde büyük yeri ve etkisi olan gezilerin düşük sayıdaki değişkeninin yüksek oranda çıkması, şehrin kültürel yaşamı ve tanıtımı açısından olumsuz olarak düşünülmektedir.

Şekil 13. Bir Yılda Düzenlenen Ortalama Gezi Sayısı.

- Şimdiye kadar kaç tane proje gerçekleştirdiniz?

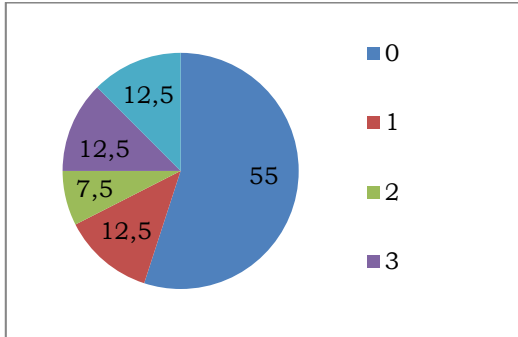
Kültür, sanat ve turizm etkinlikleri ile ilgili olarak maddi kaynak yaratılması açısından proje üretme ve uygulama son derece önemlidir. Maddi kaynak sıkıntısı çeken sivil toplum kuruluşları açısından proje üretmenin önemi daha da artmaktadır. katılımcılara yöneltilen şimdiye kadar kaç proje gerçekleştirdiniz? sorusuna % 37.5 oranında hiç proje gerçekleştirmediği cevabı alınmıştır. % 30 oranında 5 ve daha fazlası, % 15 oranında 4, % 7.5 oranında 3, % 7.5 oranında 2 ve % 2.5 oranında da 1 proje gerçekleştirdikleri cevabı alınmıştır (Şekil 14). Bu oranlar dikkate alındığında, proje üretme ve uygulama konusunda sivil toplum kuruluşlarının yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 14. Şimdiye Kadar Yapılan Proje Sayısı.

- 2019 Yılında kaç tane proje gerçekleştirdiniz?

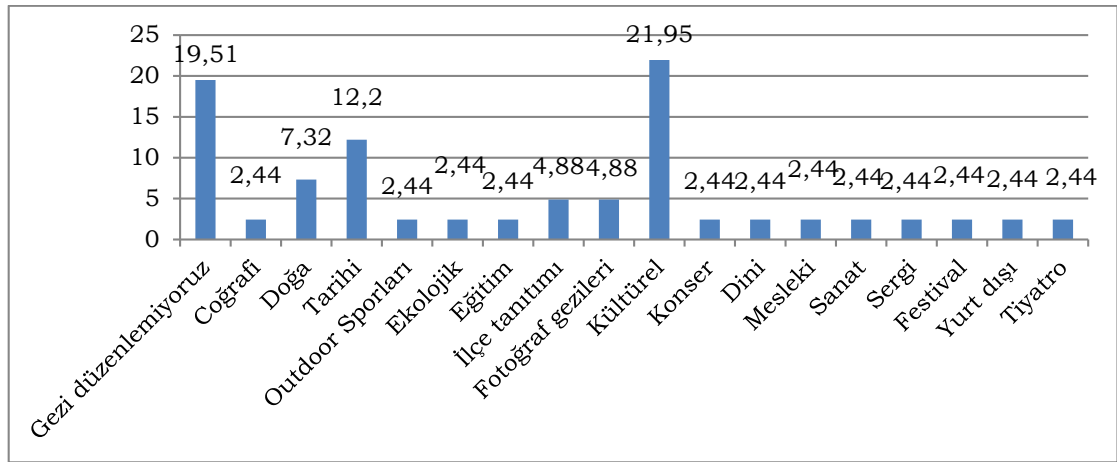
2019 Yılında gerçekleştirilen proje sayıları sorulduğunda ise katılımcılar; % 55 oranında hiç proje gerçekleştirmediklerini, % 12.5 oranında 1 tane, % 12.5 oranında 3 tane, % 12.5 oranında 4 ve daha fazla ve % 7.5 oranında ise 2 tane proje gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir (Şekil 15).

Şekil 15. 2019 Yılında Yapılan Proje Sayısı.

- Daha çok hangi tür geziler düzenliyorsunuz?

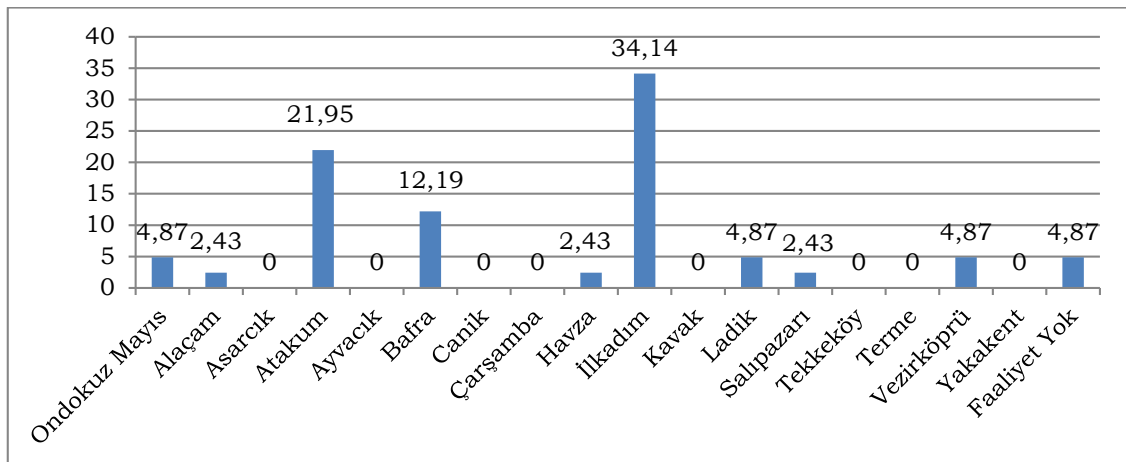
Kültür, sanat ve turizm faaliyet alanında çalışmalarına devam eden sivil toplum kuruluşlarının hangi tür geziler düzenlediklerine dair sorulan soruya katılımcıların % 19.51'i gezi düzenlemediklerini beyan etmişlerdir. % 21.95'i kültürel geziler, % 12.2'si tarihi geziler, % 7.32'si doğa gezileri, % 4.88'i ilçe tanıtım gezileri, % 4.88'i fotoğraf gezileri düzenlediklerini belirtmişlerdir. Coğrafi, outdoor sporları, ekolojik, eğitim, konser, dini, mesleki, sanatsal, sergi, festival, tiyatro ve yurtdışı gezileri düzenleyen sivil toplum kuruluşlarının her bir alan için oranı ise % 2.44'tür (Şekil 16).

Şekil 16. Düzenlenen Gezi Türleri.

- Faaliyetlerinizi daha çok hangi ilçede düzenliyorsunuz?

Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini düzenledikleri ilçenin tespitine yönelik soruya ise katılımcılar en fazla faaliyet düzenlenen ilçe olarak İlkadım ilçesini belirtmişlerdir. Düzenlenen faaliyetlerin % 34,14'ü İlkadım ilçesinde, % 21,95'i Atakum ilçesinde, % 12,19'u Bafra ilçesinde düzenlenmektedir. 19 Mayıs, Ladik, Vezirköprü ilçeleri ile Samsun geneli olarak düzenlenen faaliyet oranları % 4,87 olarak; Alaçam, Havza, Salıpazarı ilçelerinde düzenlenen faaliyet oranları ise % 2,43 olarak tespit edilmiştir (Şekil 17). Asarcık, Ayvacık, Canik, Çarşamba, Kavak, Tekkeköy, Terme ve Yakakent ilçelerinde faaliyet düzenlenmemesi dikkat çekmektedir. Asarcık, Kavak, Terme ve Yakakent ilçelerinde ilgili faaliyet alanında sivil toplum kuruluşunun olmaması, bu ilçelerde faaliyet düzenlenmemesine sebep olarak gösterilebilir. Ancak Ayvacık, Canik, Çarşamba ve Tekkeköy ilçelerinde sivil toplum kuruluşu olmasına rağmen her hangi bir faaliyet olmaması, kültür ve turizm adına bu ilçelerdeki eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 17. İlçelere Göre Faaliyet Oranları.

- Valilik/Kaymakamlıktan beklentileriniz nelerdir?

Katılımcıların bağlı oldukları kaymakamlık ve valilikten beklentilerinin neler olduğuna dair açık uçlu soruya sivil toplum kuruluşu başkanları 14 farklı içerik belirten cevap vermiştir. Kaymakamlık ve valilikten öncelikle maddi destek beklendiklerini beyan etmektedirler. Bunun yanı sıra düzenleyecekleri kültür, sanat ve spor faaliyetleri için mekan, atölye ve spor salonu temini beklentileri olduğunu da yüksek oranda beyan etmektedirler. Yine çeşitli faaliyetlerin

gerçekleştirilebilmesi için kamu binalarının kullanımı konusunda beklentileri olduğunu dile getirmektedirler. Mekan temininin haricinde kendilerine manevi desteğin verilmesi, kıymetlerinin bilinmesi, yaptıkları faaliyetlere duyarlı davranılması ve katılım sağlanması, kendileri ile işbirliği içerisinde bulunulması ve birlikte proje yapılması, eğitim desteği, sivil toplum kuruluşları arasında adil davranılması, kendileri ile daha fazla iletişim halinde olunması ve belirli periyotlarda istişare ve bilgilendirme toplantıları yapılması gibi beklentilerin olduğunu da ifade etmektedirler.

- Belediyelerden beklentileriniz nelerdir?

Katılımcıların belediyelerden beklentileri de kaymakamlıklardan ve valilikten beklentileri ile genel anlamda örtüşmektedir. Öncelikle beklentilerini maddi ve lojistik destek olarak belirtmektedirler. Özellikle dernek merkezi yeri, faaliyetler için mekan, mekan kirası, malzeme ve malzeme kirası gibi ihtiyaçlarının karşılanmasını beklemektedirler. Faaliyetlerin gerçekleştirilme mekanı konusunda sivil toplum kuruluşlarına çok amaçlı bir salon tahsis edilmesini istediklerini dile getirmektedirler. Bunun haricinde en fazla beklentileri ilgi ve duyarlılık konusunda olmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarınca gerçekleştirilen faaliyetlere belediyenin daha fazla ilgi göstermesini, katkı ve katılım sağlamak suretiyle manevi destek beklediklerini ifade etmektedirler. Projelerine paydaş olmaları ve proje desteği sağlamaları da dile getirilen diğer bir beklenti olarak görülmektedir. Belediyeden yapılan taleplerin karşılık bulması, sivil toplum kuruluşları arasında ayırım yapılmaması, eğitim desteği verilmesi ve belediye personelinin kültür ve sanata daha duyarlı davranması gerektiği beklentileri de dile getirilen başka beklentilerdir.

- Kültür ve Turizm İl/İlçe Müdürlüklerinden beklentileriniz nelerdir?

Katılımcıların Kültür ve Turizm İl/İlçe müdürlüklerinden beklentileri Valilik, Kaymakamlık ve belediyelerden beklentilerine göre nispeten farklılık içermektedir. Zira müdürlüklerden maddi destek ve malzeme, yer kiralama desteği beklentisi diğer kurumlara göre daha az görülmektedir. Müdürlükten beklentiler daha çok faaliyet alanlarında yoğunlaşmaktadır. Öncelikle sivil toplum kuruluşları müdürlüklerden manevi destek istemektedirler. Bunun için de ilgi, eğitim ve rehberlik desteği, proje paydaşı olma, projelere destek verme, proje üretebilme, faaliyetlere katılım sağlanması, tiyatroya önem vermeleri, kültür ve tarih turizmini destekleme, iyi tasarlanmış ve üretilmiş tanıtım materyali sağlama gibi destek başlıkları kullanmışlardır. Ayrıca müdürlüklerin yaptığı faaliyetlerde derneklere de görev vermelerini, sivil toplum kuruluşlarına karşı tarafsız olmalarını, mevcut projelerin tamamlanmasını (Alaçam ilçesindeki tarihi yapıların restorasyonu) ve müdürlükler bünyesinde çalışanların alanlarında yetkin kişiler olması gerektiğini de belirtmektedirler.

- Sivil toplum kuruluşu olarak sorunlarınız nelerdir?

Sivil toplum kuruluşlarının sorunları nelerdir sorusunda öncelikle ve yüksek oranda verilen cevap, sivil toplum kuruluşlarının maddi imkanlarının yetersiz oluşudur. Bu sebeple faaliyetlerin yeteri kadar yapılamadığı beyan edilmektedir. Faaliyetlerin yapılması için gerekli olan alan temini ve fiziki eksiklikler de dile getirilen sorunların başında gelmektedir. Oldukça fazla sorunlarının olduğunu dile getiren katılımcıların beyan ettikleri sorunlar şu şekilde sıralanmaktadır. Kurum ve üyelerin ilgisizliği, proje çalışmalarında kamu desteğinin yetersizliği, dernek hizmeti ve çalışan eksikliği, üye aidatlarının toplanamaması, çalışmalarda yalnız kalmak, üyelerin aidiyet bilincinin yetersiz oluşu, örgütlenmedeki zorluklar, kurumsallaşamama, özellikle 2016 yılından sonraki süreçte derneklere ön yargılı yaklaşılması ve suç örgütü muamelesi yapılması, ilgili kurum ve kuruluşların taraflı davranması, üyelerin eğitimsizliği, toplumda karşılık görememe, yapılan etkinlik ve faaliyetlerde sivil toplum kuruluşlarının fikirlerinin alınmaması, resmi makamların sanata uzak oluşu, politik kaygı ile sivil toplum kuruluşları arasında birlik ve beraberliğin olmaması.

- Şehrin kültürel faaliyetlerinde ve tanıtılmasında siz ve sizin gibi STK'ların ne kadar katkısı olduğunu düşünüyorsunuz?

Şehrin kültürel faaliyetlerine ve tanıtılması konusunda tüm katılımcılar, sivil toplum kuruluşlarının oldukça fazla öneme sahip olduğunu ve sorunlarının giderilmesi halinde katkılarının çok daha fazla olacağını beyan etmektedir. Şehirde gerçekleştirilen kültürel, sanatsal ve turizm faaliyetlerinin büyük çoğunluğunun da sivil toplum kuruluşları tarafından organize edildiğini de dile getirmektedirler.

- Görüş ve önerileriniz nelerdir?

Katılımcılar kendilerine yöneltilen soruları cevaplandırdıktan sonra son olarak görüş ve önerilerini belirttikleri bölümde şu önerilerde bulunmuşlardır.

- ✓ İlgili kurumlarda çalışanlar, sivil toplum kuruluşlarına yeteri kadar yardımcı olmamaktadır.
- ✓ Toplum yararına çalışan ve yeri olmayan derneklere kira ve fatura desteği verilmelidir.
- ✓ Sivil toplum kuruluşu başkan ve yöneticileri, çalışmalarında samimi davranmalıdır.
- ✓ Proje üretebilme ve uygulayabilme becerisine sahip olanlar desteklenmelidir.
- ✓ Başarı için birlikte hareket edilmelidir.
- ✓ Alanında uzman, vizyon sahibi ve uzlaşmacı kişiler hem sivil toplum kuruluşları hem de ilgili kurum ve kuruluşlarda yönetici konumunda olmalıdır.
- ✓ Sivil toplum kuruluşları demokratik bir şekilde yönetilmelidir.
- ✓ Sivil toplum kuruluşları arasında herhangi bir ayırım yapılmamalıdır.
- ✓ Şehrin tanıtımının tek elden bir planlama ve uygun bir bütçe ile yapılması gerekmektedir.
- ✓ Sivil toplum kuruluşları, faaliyetlerinde yalnız bırakılmamalıdır.
- ✓ Birlikte hareket etmeli ve birlikte faaliyetler düzenlenmelidir.
- ✓ Bu alandaki sivil toplum kuruluşları bir platform çatısı altında birleşerek daha etkin bir şekilde rol almalıdır.
- ✓ Sivil toplum kuruluşlarının önemi ve değeri halka anlatılmalıdır.
- ✓ Kültür ve sanat faaliyetlerinde uzman kişiler etkin rol almalıdır.
- ✓ Pandemi sürecinden sonra şehrin tanıtımı ve marka değeri katmak için uluslararası bir festival düzenlenmelidir.
- ✓ Sivil toplum kuruluşları bir araya gelerek büyük projeler hazırlamalı ve uygulamalıdır.
- ✓ Kurumların düzenlediği faaliyetlerde sivil toplum kuruluşları da aktif olarak görev almalıdır.

4. SONUÇ

Her ne kadar faaliyet alanı kültür, sanat ve turizm derneği olarak belirtilmişse de 84 derneğin içerisinde dini amaçlı ve dayanışma ve yardım amaçlı kurulan derneklerin de olduğu görülmektedir. Yine Samsun'da farklı faaliyet alanında kurulmuş olmasına rağmen kültür, sanat ve turizm alanında faaliyetler düzenleyen dernekler de mevcuttur. Araştırmanın sınırı faaliyet alanı kültür, sanat ve turizm olan dernekler olarak belirlendiği için anket uygulaması ve analizleri de bu faaliyet adı altında kurulan dernekler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Samsun'da toplam 84 tane kültür, sanat ve turizmle ilgili faaliyet gösteren dernek bulunmaktadır. Bu dernekler 12 alt faaliyet alanında çalışmalarına devam etmektedir. Derneklerin ilçelere göre dağılımına bakıldığında, eşit olarak dağılım göstermedikleri görülmektedir. Toplam 84 dernekten 60 tanesi merkez ilçeler olan Atakum, Canik, İlkadım ve Tekkeköy'de bulunmaktadır. Merkez ilçeler içinde en fazla derneğe İlkadım ilçesi (34) sahipken, en az derneğe ise Tekkeköy ilçesi (1) sahiptir. Asarcık, Kavak, Terme ve Yakakent ilçelerinde kültür, sanat ve turizm faaliyeti yapan dernek bulunmamaktadır. Havza, Lâdik, Salıpazarı, Tekkeköy ve Vezirköprü ilçelerinde sadece birer tane

dernek kültür, sanat ve turizm alanında faaliyet göstermektedir. Derneklerde görev alan yöneticiler genelde erkektir. Toplam 84 dernek başkanından 76 tanesi erkek, 8 tanesi ise kadındır. Dernek yönetimlerinin cinsiyet dağılımında da erkeklerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu derneklerde toplam 3932 kişi görev yaparken, bunların 3.278'i erkek, 654'ü kadındır.

Samsun'daki kültür, sanat ve turizm faaliyeti yürüten sivil toplum kuruluşlarının % 47.5'i yıl içerisinde ortalama sadece 1 ile 3 arasında faaliyet düzenlemektedir. % 22.5'i ise 4 ile 6 arası faaliyet düzenlemektedir. Bu faaliyet sayıları sivil toplum kuruluşlarının görev ve fonksiyonları düşünüldüğünde oldukça yetersiz görünmektedir. Ayrıca faaliyetlerin gerçekleştirildiği paydaş olarak da yüksek oranda belediye ve diğer sivil toplum kuruluşları tercih edilmektedir. Buna göre sivil toplum kuruluşlarının Valilik, Kaymakamlık ve Kültür ve Turizm İl/İlçe Müdürlükleri ile ilişkilerinin kuvvetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yine proje hazırlama ve uygulama konusunda da sivil toplum kuruluşlarının hem nicelik proje sayısı olarak yetersiz olduğu hem de ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği açısından iletişim kuramadıkları anlaşılmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının % 37'si şimdiki kadar hiç proje hazırlamamış, % 55'i ise 2019 yılında proje hazırlamamıştır. Maddi olarak kaynak sıkıntısı çeken kuruluşların proje hazırlayarak faaliyetlerini yürütme imkanı olmasına rağmen, proje uygulamalarına yönelmedikleri görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer sonuç ise gezi faaliyetleridir. Kültür ve turizm faaliyetlerinin en önemli ve verimli ayağı olan gezi faaliyetlerinde de sivil toplum kuruluşlarının yetersiz oldukları görülmektedir. % 19.51 oranında kuruluş, hiç gezi düzenlememektedir. İlçe bazında ise faaliyetler, dernek sayılarına orantılı olarak İlkadım, Atakum ve Bafra ilçelerinde yoğunlaşmaktadır. Kültür ve turizm derneği olmayan ilçelerde faaliyetin olmadığı görülürken, özellikle Canik, Çarşamba ve Tekkeköy ilçelerinde hem dernek olması hem de nüfus potansiyeli düşünüldüğünde faaliyet olmaması dikkati çekmektedir.

Dernekler en fazla maddi imkansızlıklardan dolayı sorun yaşamaktadır. Dernek merkezi ve giderleri, faaliyetler için gerekli olan yer ve malzeme temini ile fiziki yetersizlikler konusunda maddi imkansızlıklardan dolayı etkin olarak faaliyet gösterememektedir. Bunun yanı sıra kurum ve üyelerin ilgisizliği, proje çalışmalarında kamu desteğinin yetersizliği, dernek hizmeti ve çalışan eksikliği, üye aidatlarının toplanamaması, çalışmalarda yalnız kalmak, üyelerin aidiyet bilincinin yetersiz oluşu, örgütlenmedeki zorluklar, kurumsallaşamama, özellikle 2016 yılından sonraki süreçte derneklere ön yargılı yaklaşılması ve suç örgütü muamelesi yapılması, ilgili kurum ve kuruluşların taraflı davranması, üyelerin eğitimsizliği, toplumda karşılık görememe, yapılan etkinlik ve faaliyetlerde sivil toplum kuruluşlarının fikirlerinin alınmaması, resmi makamların sanata uzak oluşu, politik kaygı ile sivil toplum kuruluşları arasında birlik ve beraberliğin olmaması gibi sorunlarının da olduğu tespit edilmiştir.

En önemli sorun olarak ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ile yer ve malzeme temininin sağlanması amacıyla Valilik, Kaymakamlık ve belediyelerce sivil toplum kuruluşlarının bu sorunlarının çözümünde her kurum kendi üzerine düşen payı almalıdır. İlçelerde çok amaçlı salonların sivil toplum kuruluşlarına tahsis edilmesi, faaliyetler için yer sorununu önemli ölçüde çözecektir. Platform yönetimi tarafından planlı bir şekilde bu salonların sivil toplum kuruluşlarının faaliyet takvimlerine göre planlanması sağlanmalıdır. Sivil toplum kuruluşlarının daha etkin bir faaliyet içerisinde bulunabilmeleri için ilçelerde kaymakamlık, belediye ve ilgili kurumlarca oluşturulacak bir komisyon oluşturulmalıdır. Öncelikle bu komisyonlar ilçelerin mevcut durumları ile kültürel özelliklerini raporlaştırmak suretiyle bir yol haritası hazırlanmalıdır. İlçenin ihtiyaç duyduğu kültürel ve sanatsal faaliyetler ortaya çıkarılmalıdır. Bu komisyonlarda sivil toplum kuruluşu

temsilcilerinin de yer alması sağlanmalı ve komisyon çalışma ve kararlarında onların da görüşleri dikkate alınmalıdır.

Kültür, sanat ve turizm ile ilgili sivil toplum kuruluşlarının özellikle her ilçede açılması sağlanmalıdır. Kurulacak sivil toplum kuruluşlarında mutlaka ana ve alt faaliyet alanlarına göre uzman kişilere yer verilmesi sağlanmalıdır. Var olan ve kurulacak olan sivil toplum kuruluşlarında özellikle gençlerin ve kadınların bulunması, faaliyetlere katılım oranını artıracaktır. Kadınların tarihte vakıfların kurulması ve işleyişindeki önemi ve rolü dikkate alındığında, yönetim kurullarında kadınların sayısının artması, faaliyetlerin de artmasına ve ulaşılabilir yelpazenin genişlemesine neden olacaktır. Bu nedenle yönetim kurulları oluşturulurken yaş ve cinsiyet oranına dikkat edilmelidir. Yine aidiyet duygusu yüksek olan bireylerin yönetim kurullarında yer alması, etkinliği artırmada önemli rol oynayacaktır. Ayrıca proje hazırlama ve uygulama konusunda uzman olan kişilerin de sivil toplum kuruluşu içerisinde yer alması, kuruluşun yapacağı proje ve faaliyetlerde hareket kabiliyeti sağlayacaktır. Şehrin dinamikleri dikkate alınarak şehrin doğal ve beşeri çekicilikleri ile kültürel unsurlarını iyi bilen uzman kişiler, yerel yönetim ve ilgili kurumlarca teşvik edilmeli, sivil toplum kuruluşunda görev almaları için yönlendirilmelidir. Sivil toplum kuruluşlarının birlikte hareket edebilmeleri ve ortak karar alabilmeleri amacıyla platform oluşturulmalı, buradaki çalışma ve alınan kararlar neticesinde kültür, sanat ve turizm faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Çeşitli gezi, tur ve etkinliklerin düzenlenmesi için yerel yönetimler bütçelerinde ayrılan payları kullanmalı, kültür, sanat ve turizm için yapılan masrafların fazlasıyla turizm geliri olarak geri kazanılacağı bilincine göre hareket edilmelidir.

Valilik ve kaymakamlıklar ile Kültür ve Turizm İl ve İlçe Müdürlükleri, sivil toplum kuruluşlarına veri ve uzman desteği sağlamalı, bu kuruluşlarla birlikte hareket ederek farklı alanlarda çeşitli faaliyetler organize etme konusunda paydaş olmalıdır. Kendi kurumlarının organizasyonu ile düzenleyecekleri faaliyetlerde de sivil toplum kuruluşlarını yönlendirmeli ve harekete geçirmelidir. Yine bu kurumlardaki kültür, sanat ve turizm departmanlarında görevlendirilen kişiler, alanlarında yetkin ve uzman olmasının yanı sıra proje üretebilme ve sivil toplum kuruluşlarına eğitim verebilme kapasitesine de sahip olmalıdır. Bu sayede sivil toplum kuruluşlarının ihtiyaç duyduğu proje üretme ve yeterlilik unsurları eksikliği de giderilmiş olacaktır. Sivil toplum kuruluşları, Milli Eğitim Müdürlükleri ile birlikte hareket etmeli ve katılımcı potansiyeli yüksek olan okul öğrencileri nedeniyle etkinliklerini organize ederken resmi ve özel eğitim kurumları ile paydaş olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, B. (2001). Sanat, sanatçı, sanat eseri ve ahlak. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 213-245. doi: 10.1501/Ilhfak_0000000533
- Akıllı, H. (2004). Ekoturizmin sosyo kültürel ekonomik yönetsel ve çevresel etkiler bakımından irdelenmesi: Antalya Köprülü Kanyon Milli Parkı örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Arslan, O. (2001). *Kuramsal ve tarihsel aşamalarıyla sivil toplum ve Türkiye gerçeği*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği. (2001). *Sivil toplum işbaşında*. Ankara: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayını.

- Baykal, N. (2010). Türkiye'de bölgesel kalkınma açısından kalkınma ajanslarının misyonu: Kayseri örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Çam, N. (1994). *İslam'da sanat, resim ve mimari*. Ankara: Elektronik İletişim Ajansı.
- Çeken, H. (2008). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine teorik bir inceleme. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 293-306. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akuiibfd/issue/1628/20411>
- Engin, Y. (2002). *Sendikacılık, sivil toplum ve yeni duruşlar*. Ankara: Öz-İplik İş Sendikası Eğitim Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Karakoyun, İ. (2011). Bölgesel kalkınma ve stk'lar, İdarecinin Sesi, 38-42. Erişim adresi: http://www.tid.web.tr/ortak_icerik/tid.web/148/10-%20C4%B0lhan%20Karakoyun.pdf (23.04.2020).
- Karakuş, O. (2006). Avrupa Birliği uyum sürecinde Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Mutlu, E. (1998). *İletişim sözlüğü*, Ankara: Ark Yayınları.
- Özer, M. H. (2008). Günümüz itibariyle sivil toplum kuruluşlarının iktisadi ve sosyal fonksiyonları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 86-97. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6140/82382>
- Özey, R. (2014). *Kültürel coğrafya*. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Sarı, E. (2016). *Osmanlı'da kadın*. Antalya: Net Medya Yayıncılık.
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-bolgelere-gore-dagilimi>
- Türkiye İstatistik Kurumu. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2020, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=111&locale=tr>
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2015). *Beşeri coğrafya insan kültür mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Usta, S. (2006). Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde sivil toplum kuruluşları: sivil toplum, demokrasi ve güven (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldırım, M. (2003). Sivil toplum ve devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 226-242. Erişim adresi: <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/635.pdf>
- Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi sivil toplum kuruluşları ve yönetim*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

SUMMARY

Civil society; It is a field of organized social life that is voluntary, self-generating, self-supporting, autonomous from the state and bound to a legal order consisting of a set of determined rules. In other words, it is a development level based on citizenship consciousness where individual freedoms and fundamental rights are protected, organization on the basis of volunteerism is noble, society can control and direct state policies by getting ahead of the state. It is seen that an organization based on volunteering is among the priorities of the concept of civil society. This organization, on the other hand, is non-governmental organizations that protect individual freedom and fundamental rights by being included in the body in line with the interests, wishes and needs of the volunteers, as well as supervising and guiding the state policies and working as an auxiliary institution of the state in every field. Non-governmental organizations established by people who have come together as a manifestation of social unity and solidarity in almost every field, especially in matters such as economy, education, social, culture, art, tourism, health, human and nature love, follower and inspector of the policies implemented by the state. At the same time, they are the mechanisms that command the social functioning in line with their own possibilities by taking the side of the state in social life. Since it comes from the tradition of Turkish-Islamic culture, it has an important place in the cultural codes of the society. Non-governmental organizations, which emerged as a place where people can come together and find a response to this understanding in Turkish society, where the understanding of being useful and teaching / teaching prevails, has an important place in the social structure today as it was in the previous periods. The fact that non-governmental organizations still maintain their importance in this process, which goes from tradition to the future, is due to the fact that they have the ability to continuously renew themselves, be dynamic and adapt to all conditions.

Culture is the most important element that constitutes the concept of "nation". Culture with its broad definition; It is a set of material and spiritual values inherited from their ancestors, including knowledge, art, ethics, customs and traditions, all the abilities and habits gained from the society in which a person lives. Especially by making projects, activities can be carried out by providing resources from various institutions, organizations and agencies, even abroad. So much so that there are many fields of activity that are called for only non-governmental organizations. For this reason, today, non-governmental organizations have an advantageous position in organizing cultural and artistic events. It also increases gradually increase tourism and also to see the support of projects for the activities of non-governmental organizations dealing with tourism activities can operate their potential importance of tourism in Turkey and movement ability. This study aims to determine the activities of non-governmental organizations in the field of culture, art and tourism activities in Samsun, to reveal their potential and problems, and to contribute to the works aimed at increasing the cultural and artistic activities in Samsun and increasing their promotion in the tourism sector.

In this study, it is aimed to identify the contributions of the associations operating in the field of culture, art and tourism in Samsun city to the cultural and artistic activities and tourism of Samsun and to reveal their potentials and problems and to offer solutions to contribute to the cultural life and tourism potential of the city. Although the field of activity is specified as culture, art and tourism association, it is seen that there are associations established for religious purposes and for solidarity and aid among 84 associations. Again in Samsun, there are also associations that organize activities in the field of culture, art and tourism, although they have been established in different fields of activity. Since the boundary of the research was determined

as associations whose field of activity is culture, art and tourism, the survey application and analysis were carried out on the associations established under the name of this activity.

Although the field of activity is specified as culture, art and tourism association, it is seen that there are associations established for religious purposes and for solidarity and aid among 84 associations. Again in Samsun, there are also associations that organize activities in the field of culture, art and tourism, although they have been established in different fields of activity. Since the boundary of the research was determined as associations whose field of activity is culture, art and tourism, the survey application and analysis were carried out on the associations established under the name of this activity. There are a total of 84 associations operating in the field of culture, art and tourism in Samsun. These associations continue to work in 12 sub-fields of activity. Considering the distribution of the associations by districts, it is seen that they are not distributed equally. 60 of the 84 associations in total are located in the central districts Atakum, Canik, İlkadım and Tekkeköy. Among the central districts, İlkadım district (34) has the highest number of associations, while Tekkeköy district has the least number of associations (1). There are no associations engaged in cultural, artistic and tourism activities in Asarcık, Kavak, Terme and Yakakent districts. In Havza, Lâdik, Salıpazarı, Tekkeköy and Vezirköprü districts, only one association operates in the field of culture, art and tourism. Managers working in associations are generally male. Of the 84 association presidents, 76 are men and 8 are women. It is seen that men are predominant in the gender distribution of association management. While 3.932 people work in these associations, 3.278 of them are men and 654 of them are women.

Every institution should take its share in solving these problems of non-governmental organizations by the Governorship, District Governorate and municipalities in order to provide space and material with the economic problems that emerged as the most important problem. The allocation of multi-purpose halls to non-governmental organizations in districts will significantly solve the problem of space for activities. It should be ensured that these halls are planned according to the activity calendars of non-governmental organizations by the platform management. In order for non-governmental organizations to operate more effectively, a commission formed by the district governorship, municipality and relevant institutions should be established. First of all, these commissions should prepare a road map by reporting the current status and cultural characteristics of the districts. Cultural and artistic activities that the district needs should be revealed. Representatives of non-governmental organizations should be included in these commissions and their views should be taken into account in the work and decisions of the commission.

SPRADON ANTİK KENTİ TOPLUMUNDA ANTEMORTEM DIŞ KAYIPLARININ YAŞ VE CİNSİYET İLE İLİŞKİSİ

Ayşegül ŞARBAK¹

Atıf/©: Şarbak, A. (2020). Spradon Antik Kenti Toplumunda antemortem diş kayıplarının yaş ve cinsiyet ile ilişkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 520-533. doi: hititsosbil.696369

Özet: Bireyin yaşamı sırasında dişini kaybetmesi olarak tanımlanan antemortem diş kaybı, daha çok diş çürüğü, diş aşınması, alveol kemik kaybı gibi diş patolojilerinin yanı sıra travma gibi nedenlerle oluşmaktadır. Çalışmada, erişkin kadın ve erkek bireylere ait toplam 1344 alveolar soket incelenmiş ve %7,06 oranında ölüm öncesi diş kaybı tespit edilmiştir. Diş kaybı oranları yaş ve cinsiyet açısından değerlendirilmiş ve antemortem diş kaybının olası nedenleri araştırılmıştır. Spradon Antik Kenti Toplumunun diş çürüğü oranları dikkate alınarak daha çok karbonhidratlı besinlerle beslendiği ve ölüm öncesi diş kaybının oluşumunda diş patolojilerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca toplumda yaşla birlikte antemortem diş kaybı oranında artış kaydedilmiştir. Diğer araştırmacıların kendi yapmış oldukları çalışmalarda tespit edilen bu durum Spradon Antik Kenti Toplumunda geçerliliğini korumuştur. Antemortem diş kaybının kadın bireylerde erkek bireylere göre daha yüksek oranda görüldüğü çeşitli çalışmalarda belirtilmiştir. Ancak Spradon Antik Kenti Toplumunda kadın ve erkek bireyler arasında anlamlı fark tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Geç Roma, Antemortem Diş Kaybı, Diş Patolojisi, Yaş, Spradon Antik Kenti

The Relationship of Antemortem Tooth Losses With Age and Gender in The Ancient Spradon Population

Citation/©: Şarbak,A. (2020). The relationship of antemortem tooth losses with age and gender in the Ancient Spradon Population. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 520-533. doi: hititsosbil.696369

Abstract: Antemortem tooth loss, which is defined as the loss of a tooth during an individual's life, is mostly caused by dental pathologies such as tooth decay, tooth erosion, alveolar bone loss, as well as trauma. In the study, a total of 1344 alveolar sockets belonging to adult male and female individuals were examined and antemortem tooth loss was detected at a rate of 7.06%. Tooth loss rates were evaluated in terms of age and gender, and possible causes of antemortem tooth loss were investigated. Considering the tooth decay rates of the Spradon Ancient City Population, it is thought that it is fed mostly with carbohydrate foods and dental pathologies are effective in the formation of tooth loss before death. In addition, there has been an increase in the rate of antemortem tooth loss with age in the population. This situation, which was determined in the studies of other researchers, has preserved its validity in the Spradon Ancient City Population. It has been stated in various studies that antemortem tooth loss is seen at a higher rate in female individuals compared to male individuals. However, in the Spradon Ancient City Community, there was no significant difference between male and female individuals.

Keywords: Late Roman Period, Antemortem Tooth Loss, Dental Pathology, Age, Spradon Ancient City

1. GİRİŞ

Tarih öncesi iskelet serilerinde, ölümden önce diş kaybına (antemortem diş kaybı) yol açan faktörler çok çeşitli olmakla birlikte nedenini belirlemek oldukça zordur. Kalıcı dişlerden bazılarının veya tamamının ölmeden önce kaybedilmesi diş hastalıkları ve metabolik hastalıklarla yakından ilişkilidir (Russell ve diğerleri, 2013, s.318). Pulpayı etkileyen geniş çürük lezyonları, diş kırığı, ileri derece aşınma, periodontitis, travma gibi patolojik olgular antemortem diş kaybına yol açabilir (Delgado-Darias ve diğerleri, 2005, s.669; Russell ve diğerleri, 2013, s.319). Antemortem diş kaybı çok karmaşık ve çok etkenli bir süreçtir (Lukacs, 2007, s.157). Lukacs'a (2007) göre antemortem diş kaybının diyet yoğunluğundaki değişiklikler, beslenme yetersizliği hastalıkları, travma ve kültürel veya ritüel ablasyon olmak üzere dört temel nedeni bulunmaktadır. Diş ablasyonu, genellikle yontma, törpüleme, dolgu ve beyazlatma gibi diğer diş modifikasyon biçimleriyle gruplandırılan kasıtlı bir diş modifikasyon şeklidir ve dental antropolojide antemortem diş kaybı, "yaşam boyunca ön dişlerin kasıtlı olarak çıkarılması" olarak tanımlanan diş ablasyonundan farklıdır (Russell ve diğerleri, 2013, s.318). Arkeolojik toplumlarda antemortem diş kaybı çoğunlukla diğer diş patolojilerinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Pulpaya inen ileri derece çürük ve aşınmalar, ileri derece alveol kemik kaybı, ileri derece diş taşı gibi patolojik oluşumlar diş kayıplarıyla sonuçlanabilir. Arkeolojik toplumlarda antemortem diş kaybına neden olan en önemli faktörlerden bir diğeri de beslenme yapısıdır. Diş patolojileri ile beslenme yapısı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle sert taneli besinler dişlerde aşınmaya neden olur ve ileri aşınma diş kaybı ile sonuçlanabilir (Lukacs, 2007,s.158). Karbonhidrat bakımından zengin besinler ise dişlerde çürüğe yol açar ve çürüğün ilerlemesi diş kaybına neden olabilir. (Lukacs, 2007,s.158). Tarıma geçişle birlikte çürüğün arttığını belgeleyen birçok çalışma, diş çürüğü ile diş kaybı arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir (Larsen, 1995, s.189). Karbonhidrat ağırlıklı beslenen toplumlarda karşılaşılan bir diğer patoloji de diş taşıdır. Diş taşının dişte yoğun bir şekilde birikmesi dişlerde alveol kaybı ve apse gibi başka patolojilere neden olmakta ve bu patolojilerin ilerlemesi diş kaybına yol açmaktadır.

Diş patolojilerinin görülme sıklığı cinsiyetler arasında farklılıklar göstermektedir. Diş patolojileri ile cinsiyetler arasındaki farklılığın gösterildiği birçok çalışma bulunmaktadır (Larsen vd, 1991; Lukacs, 1996; Vanna, 2007). Cinsiyetler arasındaki sosyal ve biyolojik farklılıklar diş patolojileri arasındaki farklılığın açıklanmasında yardımcı olabilir (Vanna, 2007, s.116). Biyolojik farklılıklar arasında kadında daha erken diş sürmesi, tükürük kalitesinin ve miktarının daha düşük olması, hamilelik ve menopoz sırasındaki hormonal dalgalanmalar iken, sosyal farklılıklar ise kadın ve erkek bireyler arasındaki iş bölümü farklılığı, kadınların erkeklere oranla daha çok karbonhidratlı besinler tüketmesi sayılabilir (Vanna, 2007, s.115). Kadın ve erkek bireyler arasındaki bu farklılıklar, diş patolojileri arasındaki farklılığı açıklamaktadır.

Diş patolojilerinde yaşla birlikte artış gözlenmektedir ve yaşla diş patolojilerinin görülme sıklığı arasında yakın ilişki vardır. Yaşla birlikte ağız hijyenin bozulması ve patolojilere neden olan etmenlerle daha çok karşılaşılması patolojilerin ilerlemesine ve yaşam kalitelerinin düşmesine neden olmaktadır (Fields ve diğerleri,2009, s. 43).

Antropolojik çalışmalarda antemortem diş kaybı, çürük, apse, diş aşınması, hipoplasya, alveol kemik kaybı gibi diş patolojileri genel ağız sağlığının değerlendirilmesinde önemli kriterler olarak kabul edilmiştir (Cucina ve Tiesler, 2003, s.2). Diş patolojileri arkeolojik toplumların sağlık yapısı, genel ağız hijyeni, sosyoekonomik durumları gibi birçok verinin elde edilmesini sağlar. Özellikle antemortem diş kaybı ağız ve diş sağlığının en önemli göstergelerindedir. Karbonhidrat ağırlıklı beslenme diğer diş patolojilerine paralel olarak antemortem diş kaybında da artış yaşanmasına ve yaşam kalitelerinin düşmesine neden olmuştur. Günümüz toplumlarında da yetişkinlerde ve

yaşlılarda ölüm öncesi diş kaybı, yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkileri olan ve günlük faaliyetlerine müdahale eden bir ağız sağlığı tehlikesi olmaya devam etmektedir (Batista ve diğerleri, 2012, s.390). Bu kapsamda çalışmanın amacı Spradon Antik Kenti Toplumuna ait diş kaybı sıklığını belirleyerek, antemortem diş kaybının olası nedenleri, toplumun sosyo-ekonomik yapısı, beslenme, ağız hijyeni ile ilgili verilerin elde edilmesi, yaş ve cinsiyetle ilişkisinin ortaya konmasıdır.

2. MATERYAL VE METOT

Spradon Antik Kenti kazıları İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından 2011 yılında gerçekleştirilmiştir. Kazılardan ele geçirilen iskeletlerin paleodemografik incelenmesi sonucunda 90 birey tespit edilmiştir (Şarbak ve diğerleri, 2017, s.29). Toplumun cinsiyet dağılımına bakıldığında fetüs %1,11, bebek %8,88, çocuk % 7,78, adölesan %2,22, kadın %42,22 ve erkek %34,44 olarak tespit edilirken, 3 bireyin ise cinsiyeti belirlenmemiştir (Şarbak ve diğerleri, 2017, s.30). Toplumun %22,44'ü genç erişkin, %35,55'i orta erişkin, %8,88'i ileri erişkin olarak tespit edilirken %7,78'nin erişkin olduğu belirlenmiştir.

Spradon Toplumunu bireylerine ait antemortem diş kaybının tespit edilmesi amacıyla erişkin kadın ve erkek bireylere ait mandibula ve maksillada yer alan alveolar soketler dikkate alınmıştır (Tablo 1). Buna göre kadın bireylere ait 703, erkek bireylere ait 641 olmak üzere toplam 1344 adet alveolar soket antemortem diş kaybı açısından makraskobik olarak değerlendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Spradon Antik Kenti Alveolar Soket Dağılımı

Alveol	Kadın			Erkek			Kadın+Erkek		
	Alt çene	Üst çene	Toplam	Alt çene	Üst çene	Toplam	Alt çene	Üst çene	Toplam
I1	48	39	87	38	40	78	86	79	165
I2	47	42	89	39	41	80	86	83	169
C	47	46	93	40	42	82	87	88	175
P1	48	46	94	40	43	83	88	89	177
P2	48	45	93	40	44	84	88	89	177
M1	46	44	90	41	42	83	87	86	173
M2	47	41	88	40	39	79	87	80	167
M3	36	33	69	39	33	72	75	66	141
Toplam	367	336	703	317	324	641	684	660	1344

Antemortem diş kaybı tespit edilen alveolar soketleri için 1: var; Antemortem diş kaybı tespit edilemeyen alveolar soketler için 0: yok olarak kaydedilmiştir. Elde edilen değerler diş formlarına kaydedilerek toplumdaki antemortem diş kaybı oranı belirlenmiştir.

İstatiksel Analiz; Veri Analizi için SPSS (Versiyon 22.0, SPSS Inc., Chicago, IL, USA, Lisans Hitit Üniversitesi) paket programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler kategorik değişkenler için sayı ve yüzde (%) olarak verilmiştir. Kategorik değişkenlerden; Cinsiyet, Yaş ve Diş grupları ile Antemortem Diş Kaybı arasındaki ilişki ve oran karşılaştırmaları için varsayımlara uygun olarak Ki-Kare (Chi-Square) veya Fisher Kesin Ki-Kare (Fisher exact test) kullanılmıştır. $P < 0.05$ istatistiksel olarak anlamlı farklı olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Spradon Antik Kenti Toplumunu bireylerine ait toplam 1344 adet alveolar soket antemortem diş kaybı açısından incelenmiş ve %7,06 olarak tespit edilmiştir (Tablo 2). Antemortem diş kayıplarının arka dişlerde daha yoğun olduğu görülmektedir (Tablo 2) (Resim 1). Arka dişler besinlerin öğütülmesinde görev alır ve morfolojik yapılarından dolayı ağız bakımı iyi yapılmadığında oklüzal yüzeylerinde yer alan fossa ve crestlerin arasında bakteri birikimi giderek

artar. Arkeolojik toplumların yaşam biçimleri ve yiyecek hazırlama uygulamalarına bağlı olarak, ağır çiğneme kuvvetleri veya oklüzal olukların karmaşıklığı, ileri derece diş aşınması ve çürüğe, sonuç olarak da diş kaybına neden olur. (Lukacs, 2007, 168). Ön dişlerde arka dişlere oranla antemortem diş kaybı oranının daha düşük olduğu görülmektedir (Tablo 2). Arkeolojik toplumlarda antemortem diş kaybı arka dişlerde genellikle diş patolojilerinden kaynaklanırken, ön dişlerde ise travma sonucu oluşur. Spradon Antik Kenti Toplumunda mandibula ve maksillarında herhangi bir travma olgusuna rastlanılmamıştır. Ön dişlerdeki diş kayıplarının daha çok ileri erişkin bireylerde görülmesi, diş kayıplarının nedenlerinin diş patolojilerinden kaynaklandığını göstermektedir.

Tablo 2. Spradon Antik Kenti Antemortem Diş Kaybı Dağılımı

	Alt Çene			Üst Çene			Genel		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	86	9	10,46	79	1	1,26	165	10	6,06
I2	86	5	5,81	83	1	1,2	169	6	3,55
C	87	2	2,29	88	1	1,13	175	3	1,71
P1	88	4	4,54	89	4	4,49	177	8	4,51
P2	88	7	7,95	89	6	6,74	177	13	7,34
M1	87	13	14,94	86	7	8,13	173	20	11,6
M2	87	8	9,19	80	9	11,3	167	17	10,2
M3	75	12	16	66	6	9,09	141	18	12,8
Toplam	684	60	8,77	660	35	5,3	1344	95	7,06

Alt çene ve üst çenede tespit edilen antemortem diş kaybı oranları istatistiksel açıdan değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda ($p>0,05$) alt çene ve üst çenede antemortem diş kaybı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Tablo 3. Çene Açısından Antemortem Diş Kaybı Oranı İstatistiksel Değerlendirmesi

Çene * Antemortem Çapraz Tablo					
Antemortem		Antemortem		Toplam	p
		Yok	Var		
Çene	Alt	Sayı	624	60	684
		%	91,2%	8,8%	100,0%
	Üst	Sayı	625	35	660
		%	94,7%	5,3%	100,0%
Toplam		Sayı	1249	95	1344
		%	92,9%	7,06%	100,0%

* Fisher's Exact Test

Antemortem diş kaybı oranı diş grupları açısından istatistiksel olarak değerlendirildiğinde diş grupları arasında antemortem diş kaybı açısından istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Antemortem kaybının en sık görüldüğü diş grubu %12,7 oranla üçüncü molarlardır. Üçüncü molar ağızda en son çıkan dişlerdir ve bazen gömülü olarak çene içinde kalabilir. Bu nedenle üçüncü molar dişlerdeki diş kayıpları kayıt altına alınırken son derece dikkatli olunması gerekmektedir. Çalışmada üçüncü molar dişlerin alveolar soketlerinin tamamen ya da kısmen kapalı durumda olması, alveol soketin inceliği ve deforme olup olmamasına bakılarak antemortem diş kaybı olarak kayıt edilmiştir (Resim 2). 141 alveol soketin 18'inde antemortem diş kaybı tespit edilmiştir. Üçüncü molar antemortem kaybının yüksek çıkmasının nedeni alveolar soket sayısının birinci ve ikinci molara göre daha az olması düşünülmektedir. 3.molar diş kaybının olduğu bireyler orta ve ileri erişkin yaş grubuna aittir.

Tablo 4. Diş Grupları Açısından Antemortem Diş Kaybı Oranı İstatiksel Değerlendirmesi

		Antemortem			Toplam	p
		Yok	Var			
Diş Grupları	I1	Sayı	155	10	165	0,001
		%	93,9%	6,1%	100,0%	
	I2	Sayı	163	6	169	
		%	96,4%	3,6%	100,0%	
	C	Sayı	172	3	175	
		%	98,3%	1,7%	100,0%	
	PM1	Sayı	169	8	177	
		%	95,5%	4,5%	100,0%	
	PM2	Sayı	163	13	177	
		%	92,6%	7,34%	100,0%	
	M1	Sayı	153	20	173	
		%	88,4%	11,6%	100,0%	
	M2	Sayı	150	17	167	
		%	89,8%	10,2%	100,0%	
	M3	Sayı	124	18	141	
%		87,3%	12,8%	100,0%		
Toplam		Sayı	1249	95	1344	
		%	92,9%	7,06%	100,0%	

Spradon Antik Kenti Toplumunda antemortem diş kaybı oranı cinsiyetler açısından değerlendirilmiştir. Kadın bireylerde antemortem diş kaybı oranı % 6,04 olarak tespit edilirken, bu oran alt çenede %9,5, üst çenede %5,05 olarak bulunmuştur. Alt çenede antemortem diş kaybı oranının üst çeneye göre daha yüksek oranda olduğu görülmektedir (Tablo 5). Kadın bireylerde antemortem diş kaybının en çok görüldüğü diş gurubu birinci alt molar dişler olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Spradon Antik Kenti Kadın Bireylerde Antemortem Diş Kaybı Dağılımı

Kadın	Alt Çene			Üst Çene			Toplam		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	48	7	14,6	39	1	2,56	87	7	8,04
I2	47	4	8,51	42	0	0	89	4	4,49
C	47	1	2,12	46	0	0	93	1	1,07
P1	48	2	4,16	46	1	2,17	94	3	3,19
P2	48	4	8,33	45	4	8,88	93	7	7,52
M1	46	7	15,2	44	3	6,81	90	10	11,11
M2	47	4	8,51	41	6	14,63	88	6	6,81
M3	36	6	16,7	33	2	6,06	69	7	10,14
Toplam	367	35	9,53	336	17	5,05	703	45	6,04

Erkek bireylerde antemortem diş kaybı oranı %6,7 olarak tespit edilmiştir (Tablo 6). Alt çenede antemortem diş kaybı oranı %7,88 iken, üst çenede bu oran %5,6 olarak bulunmuştur (Tablo 6). Antemortem diş kaybının en sık görüldüğü diş gurubu %14 ile üçüncü moların olduğu görülmektedir. Birinci molarda antemortem diş kaybı oranı %12, ikinci molarda ise %8,9'dur. Antemortem diş kaybının en az rastlandığı diş grubu ise %2,5 oranla ikinci incisive ile canine dişler olmuştur (Tablo 6).

Tablo 6. Spradon Antik Kenti Erkek Bireylerde Antemortem Diş Kaybı Dağılımı

Erkek	Alt Çene			Üst Çene			Toplam		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	38	2	5,26	40	0	0	78	2	2,6
I2	39	1	2,56	41	1	2,4	80	2	2,5
C	40	1	2,5	42	1	2,4	82	2	2,5
P1	40	2	5	43	3	7	83	5	6
P2	40	3	7,5	44	2	4,8	84	5	6
M1	41	6	14,63	42	4	9,5	83	10	12
M2	40	4	10	39	3	7,7	79	7	8,9
M3	39	6	15,38	33	4	12	72	10	14
Toplam	317	25	7,88	324	18	5,6	641	43	6,7

Kadın ve erkek bireylerde antemortem oranlarının birbirine yakın değerlerde olduğu görülmektedir (Tablo 5-6). Her iki cinsiyette de alt çenede antemortem diş kaybı oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. İstatiksel olarak cinsiyet arasındaki antemortem diş kaybı oranları değerlendirildiğinde anlamlı farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05$) (Tablo 7).

Tablo 7. Cinsiyet Açısından Antemortem Diş Kaybı Oranı İstatiksel Değerlendirmesi

Cinsiyet * Antemortem Çapraz Tablo					
		Antemortem		Toplam	p
		Yok	Var		
Cinsiyet	Erkek	Sayı	598	43	641
		%	93,3%	6,7%	100,0%
	Kadın	Sayı	651	52	703
		%	92,6%	7,4%	100,0%
Toplam	Sayı	1249	95	1344	
	%	92,9%	7,06%	100,0%	

* Fisher's Exact Test

Spradon Antik Kenti Toplumunda antemortem diş kaybı oranı yaş grupları açısından incelenmiştir (Tablo 8). İstatiksel olarak yaş grupları arasında antemortem diş kaybı oranları açısından istatiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$) (Tablo 8). Antemortem diş kaybı görülme sıklığı ileri erişkin bireylerde genç ve orta erişkin bireylere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Diş patolojilerinin yaşla doğru orantılı olarak arttığı bilinmektedir. Yaşla birlikte patolojiye neden olan etmenlere daha fazla maruz kalındığından diş patolojilerinde artış görülür, ayrıca dişi alveol içinde tutan dokular sıklığını kaybeder, bu nedenle diş kaybında artış yaşanır. Arkeolojik toplumlarda antemortem diş kayıplarının büyük çoğunluğu orta yaşın sonlarında görülür (Mays, 1998, s.148; Çırak ve diğerleri, 2009, s.107). Batista ve arkadaşları (2012) günümüz toplumlarında yetişkinlerde ve yaşlılarda ölüm öncesi diş kaybının yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği, günlük faaliyetlerini sınırlandırdığını belirtmektedir. Antik dönem toplumlarında diş tedavilerinin günümüzde olduğu kadar çok fazla etkili ve yeterli olmadığı göz önüne alınırsa diş kayıplarının bireylerin yaşam kalitelerinin düşmesine neden olduğu söylenebilir.

Tablo 8. Yaş Grupları Açısından Antemortem Diş Kaybı Oranı İstatiksel Değerlendirmesi

Yaş * Antemortem Çapraz Tablo					
		Antemortem		Toplam	p
		Yok	Var		
Yaş	Genç Erişkin	Sayı	430	9	439
		%	97,9%	2,1%	100,0%
	Orta Erişkin	Sayı	643	35	678
		%	94,8%	5,2%	100,0%
	İleri Erişkin	Sayı	150	42	192
		%	78,1%	21,9%	100,0%
Erişkin	Sayı	26	9	35	
	%	74,3%	25,7%	100,0%	
Toplam	Sayı	1249	95	1344	
	%	92,9%	7,06%	100,0%	

Spradon Antik Kenti Toplumunu bireylerinde tespit edilen antemortem diş kaybı oranı çağdaş olan diğer Eski Anadolu toplumlarıyla karşılaştırılmıştır (Tablo 9). Spradon Antik Kenti toplumu antemortem diş kaybı oranı Smyrna Agorası (Bizans) (Gözlük ve diğerleri, 2006), Smyrna Agorası (Helenistik) (Yaşar ve diğerleri, 2012), Laodikeia (Göksal, 2017), Dara Antik Kenti (Şarbak, 2017), Akgüney (Şarbak, 2019) toplumlarıyla benzerlik göstermektedir. Alanya Kalesi (Üstündağ ve Demirel, 2009) ve Kyzikos (Gözlük ve diğerleri, 2008) toplumlarından ise daha yüksek değere sahiptir.

Tablo 9. Eski Anadolu Toplumlarında Antemortem Diş Kaybı

Toplum	Dönem	Araştırmacı	Antemortem Diş Kaybı %
Milas/Gümüslük	Klasik -Helenistik	Sağır ve diğerleri, 2009	20
Datça/Burgaz	Helenistik	Karaöz Arıhan ve diğerleri, 2009	33,82
Smyrna Agorası	Helenistik, Roma	Yaşar ve diğerleri, 2007	7,61
Laodikeia	Roma	Göksal, 2017	7,78
Panaztepe	Roma	Güleç ve diğerleri, 1998	11,11
Amasya	Roma	Akbacak ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2018	6,28
Domaniç	Roma	Erkman ve diğerleri, 2017	13,39
Arslantepe	Geç Roma	Uzel ve diğerleri, 1987	14,02
Dara	Geç Roma	Şarbak, 2017	7,15
Kyzikos	M.S.II.yy	Gözlük ve diğerleri, 2008	3,79
Kyzikos	M.S.II.yy	Şarbak ve Çırak, 2019	2,17
Spradon Antik Kenti	Geç Roma	Şarbak, 2020 (Bu çalışma)	7,06
Akgüney	Geç Roma-Erken Bizans	Şarbak, 2019	7,82
Kirazlıdere	Erken Bizans	Suata Alpaslan ve Uz (2017),	35,23
Çiçekdağı	Erken Bizans	Alkan ve diğerleri, 2013	9,09
Smyrna Agorası	Bizans	Gözlük ve diğerleri, 2006	7,61
Alanya Kalesi	Bizans	Üstündağ ve Demirel; 2009	2,8
İasos	Bizans	Yılmaz Usta, 2013	13,87
Zeytinli Ada	Helen-Roma-Bizans-Osmanlı	Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015	38,27

4. SONUÇ

Antik dönem toplumlarında antemortem diş kaybının oluşmasında diş çürüğü, diş aşınması, diş taşı, periodontal hastalıklar ve travma gibi faktörler etkilidir. Diş patolojileri birbirlerinden bağımsız olarak gelişmezler, aralarında mutlaka bir ilişki vardır (Roberts ve Manchester, 2012, s.168). Antemortem diş kaybı tespit edilen bireylerin çoğunluğunda diğer diş hastalıkları da eşlik etmektedir. Antemortem diş kaybına neden olan diş patolojileri arasında diş çürüğü önemli yer tutmaktadır. Çürüğün tedavi edilmemesi durumunda pulpaya iner ve sonunda bireyin diş kaybına neden olabilecek enflamatuvar tepkilere neden olur (Cucina ve Tiesler, 2003, s.2). Dişlerde oluşan diş taşı, diş etlerini tahriş ederek enfeksiyon oluşmasına, alveol kemik kaybına ve en sonunda dişin kaybedilmesine neden olabilir. Spradon Antik Kenti Toplumunu bireylerinin çenelerinde herhangi bir travma olgusuna rastlanılmamıştır. Aynı şekilde dişler üzerinde yapılan incelemeler sonucunda dişlerin 3.el olarak malzeme yapımında kullanılmadığı görülmüştür. Bu nedenle Spradon bireylerinde tespit edilen antemortem diş kayıplarının nedeni olarak diş taşı, diş çürüğü, alveol kemik kaybı gibi dental patolojilerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Spradon Antik Kenti Toplumunu bireylerinin diş çürüklerini tespit etmek amacıyla yapılan çalışmada diş çürüğünün %12,9 gibi yüksek oranda olduğu tespit edilmiştir (Şarbak ve Çırak, 2019, s.206). Diş çürüklerinin oluşum yerlerine bakıldığında ise diş tacının tamamen yok olduğu çürüklerin oranı %6,25'tir (Şarbak ve Çırak, 2019, s.210). Bu açıdan bakıldığında Spradon Antik Kenti Toplumunu bireylerinde tespit edilen antemortem diş kayıplarının nedeni olarak diş çürüğü gösterilebilir. Ancak diğer patolojik oluşumların dağılımlarının belirlenmesi Spradon Antik Kenti Toplumundaki antemortem diş kaybının nedenlerinin tespit edilebilmesi açısından önemlidir.

Antemortem diş kaybı dağılımı çeneler açısından değerlendirildiğinde ise alt ve üst çeneler arasında antemortem diş kaybı açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Başka bir deyişle antemortem diş kaybindan alt çenedeki ve üst çenedeki dişler benzer oranlarda etkilenmiştir.

Araştırmacılar antemortem diş kaybının kadınlarda erkeklerden daha sık görüldüğünü bildirmiştir (Mays, 1998, s.148; Waldron, 2009, s.239). Bağış (2018, s.20) yapmış olduğu çalışmada ise, antemortem diş kaybının erkek bireylerde kadın bireylere göre daha yüksek oranda görüldüğünü ve bunun nedeninin travmadan kaynaklandığını belirtmiştir. Arkeolojik toplumlarda diş patolojilerinin cinsiyetler arasında görülme sıklığının farklı olmasında cinsiyetler arasındaki fiziksel ve davranışsal farklılıklar, beslenme biçimleri, besin hazırlama teknikleri, yaşam şekilleri ve günlük aktiviteleri, kültürel alışkanlıkları etkilidir. Kadınlarda antemortem diş kaybının daha yüksek görülmesinin nedenleri arasında hamilelik ve hormonal değişimler nedeniyle çürüklerin kadın bireylerde daha yüksek görülmesine neden olması sayılabilir (Lukacs, 2006, s.12). Ağız ekolojisinin mikrobiyolojisi, diyetin yanı sıra tükürük kompozisyonu ve akış hızlarından etkilenen karmaşıktır bir yapıdır ve kadınlardaki hormonlarından değişimlerden etkilenir ve bu etkileşimler sonucu kadın bireylerde daha yüksek oranda antemortem diş kaybı görülmesine neden olur (Lukacs, 2006, s.12). Spradon Antik Kenti Toplumunda kadın ve erkek bireylerde antemortem diş kaybı oranlarının birbirine yakın değerlerde olduğu ve cinsiyetler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Kadın ve erkek bireyler arasında beslenme ve sağlık yapısı açısından çok büyük farklılıkların olmadığı ve benzer sosyoekonomik koşullarda yaşadıkları düşünülmektedir.

Spradon Antik Kenti toplumu bireylerinde antemortem diş kaybının yaşla doğru orantılı artıp artmadığına bakılmıştır. Yaş aralıkları Genç Erişkin: 20-35 yaş; Orta Erişkin: 35-50 yaş; İleri Erişkin:50+ yaş olarak ele alınmıştır (White ve diğerleri, 2012). Yapılan değerlendirmeler sonucunda antemortem diş kaybının en az görüldüğü yaş grubu genç erişkinler, en yoğun görüldüğü yaş grubu ise ileri erişkinler olmuştur. Antemortem diş kaybının yaşla doğru orantılı arttığı çeşitli araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır (Mays, 1998; Çırak ve diğerleri, 2009; Yılmaz Usta, 2013; Göksal, 2017; Bağış, 2018). Spradon Antik Kenti toplumundan elde edilen veriler de bu görüşü desteklemektedir. Araştırmacılar yaşlı bireylerde antemortem diş kaybının nedeninin kök çürüklerinden daha çok periodontal hastalıklar olduğunu belirtmiştir (Çırak ve diğerleri, 2009, s.109). Spradon Antik Kenti bireylerinin dişlerinde diş çürüğü üzerine yapılan çalışma sonucunda çürük oluşumunun da yaşla birlikte arttığı belirtilmektedir (Şarbak ve Çırak, 2019, s.211). Toplumda, antemortem diş kaybının oluşmasında yaşın önemli bir faktör olduğu ve yaşla birlikte artan diş patolojilerinin diş kaybına neden olduğu söylenebilir.

Spradon Antik Kenti toplumu antemortem diş kaybı oranı çağdaşı olan diğer Eski Anadolu topluamlarıyla karşılaştırılmıştır. Toplumların çağdaşı olan diğer toplumlarla karşılaştırma yapmak sahip oldukları sosyo-ekonomik yapılarıyla ilgili bilgilerin değerlendirilmesinde önemli veriler elde edilmesini sağlamaktadır (Çırak ve diğerleri, 2019; s.138). Antemortem diş kaybının en az rastlanıldığı toplum Alanya Kalesi'dir. Araştırmacılar, toplumda antemortem diş kaybı sıklığının düşük oranda görülmesinin nedeni olarak tespit edilen çürüklerin küçük interproksimal yüzeyde olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir (Üstündağ ve Demirel, 2009, s.232). Antemortem diş kaybı sıklığının az olduğu bir diğer toplum ise Kyzikos'tur. Gözlük ve diğerleri (2008), toplumdaki antemortem diş kaybının düşük olmasının nedenini ileri derecede aşınma ve çürüğün çok fazla olmaması olarak yorumlamıştır. Şarbak ve Çırak (2019) tarafından 2017-2018 kazı dönemlerinden çıkarılan iskeletler üzerinde yapılan çalışmada antemortem diş kaybı oranı %2,17 olarak bulunmuştur. Antemortem diş kaybı %33,82 oranla Anadolu Bizans

toplumları arasında en yüksek orandadır. Karaöz Arihan ve diğerleri (2009) yaptıkları çalışmada antemortem oranının yüksek olmasının nedenini ilerlemiş çürük, belirgin aşınma ya da önemli periodontal rahatsızlıklar olarak belirtmişlerdir. Eski Anadolu toplumları üzerinde yapılan çalışmalar arkeolojik toplumlarda antemortem diş kaybının nedeni olarak dental patolojiler olduğunu göstermektedir. Diyet ile diş patolojileri arasındaki ilişki bilinmektedir. Antemortem diş kaybı ağırlıklı olarak denizel ürünlerle beslenen toplumlarda daha düşük iken, tarım toplumlarında daha yüksek değerde olduğu görülmektedir. Lukacs (2006), çalışmasında avcı ve toplayıcı toplumlarda antemortem oranının düşük değerlerde iken, tarımın başlamasıyla antemortem sıklığında büyük bir artış görüldüğünü belirtmiştir. Spradon Antik Kenti Toplumunda antemortem diş kaybı oranı Eski Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında tarım toplumlarıyla yakın değerlerde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbacak, H. ve Gözlük Kırmızıoğlu, P. (2018). Amasya roma dönemi insanları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ANARSAN Sempozyumu Özel Sayısı, 11(2)*, 1631-1650. doi:<http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.460421>
- Alkan, Y., Erkman, A. C. ve Kaplan, İ. (2013). Çiçekdağı iskeletlerinin paleoantropolojik analizi. *29. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 77-82*. Erişim adresi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/27096,29arkeometri.pdf?0>
- Bağış, N. (2018). Prevalence of tooth loss in Adrianapolis historical population. *Bulletin of the International Association for Paleodontology, 12(1)*, 18-22. Erişim adresi: <https://hrcak.srce.hr/201998>
- Batista, M.J., Rihs, L.B. ve Sousa, M.D. (2012). Risk indicators for tooth loss in adult workers. *Brazilian Oral Research, 26(5)*, 390-6. Erişim adresi: http://repositorio.unicamp.br/bitstream/REPOSIP/200209/1/pmed_23018226.pdf
- Bıçak, S. ve Suata Alpaslan, F. (2015). Zeytinli ada iskelet topluluğunun diş ve çene patolojisi açısından incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi (CFD), 36(5)*, 32-46. Erişim adresi: <https://doi.org/10.17776/csj.79627>
- Cucina A.ve Tiesler V. (2003). Dental caries and antemortem tooth loss in the Northern Peten area, Mexico: a biocultural perspective on social status differences among the Classic Maya. *American Journal of Physical Anthropology, 122(1)*, 1-10. doi: 10.1002/ajpa.10267.
- Çırak, A., Karaöz Arihan, S., Şimşek, N. ve Erkman, A.C. (2009). Eski Anadolu toplumlarında yaşa bağlı diş kayıpları. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi / Elderly Issues Research Journal 2*, 105-111. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203218>
- Çırak, M.T., Keleş, V., Şarbak, A. ve Acar, E. (2019). *Parion oda mezar 5 iskeletlerinin paleodemografik yapısı*. In B.C. Ataman ve G. Taşkiran (Eds.), Recent evaluations on humanities & socialscience (pp. 127-142). London, UK: Ijopec Publication
- Delgado-Darias, T., Velasco-Vázquez, J., Arnay-de-la-Rosa, M., Martín-Rodríguez, E. ve González-Reimers, E. (2005). Calculus, periodontal disease and tooth decay among the prehispanic population from Gran Canaria. *Journal of Archaeological Science, 33, 5*, 663-670, doi:10.1016/j.jas.2005.09.018
- Erkman, A.C., İlbey, S. ve Gökkurt, S.T. (2017). Domaniç anıtsal tonozlu mezar iskeletlerinin ağız ve diş sağlığı ile mine hipoplazilerinin incelenmesi. *Kütahya Müzesi 2016 Yılı, Sayı IV*,

- Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, S.407-426. Erişim adresi: <http://kutahyamuzesi.gov.tr/wp-content/uploads/Kütahya-Müzesi-2016-Yılı.pdf>
- Fields, M., Herschaft, E. E, Martin, D.L.,ve Watson, J. T. (2009) Sex and the agricultural transition: Dental health of early farming females. *Journal of Dentistry and Oral Hygiene*, 1(4), 042-051, October, Erişim adresi: <http://www.academicjournals.org/jdoh>
- Göksal, N. (2017). Laodikeia insanların ağız ve diş sağlığı. *Social Sciences Studies Journal*, 3 (6).830-842. Erişim adresi: http://www.sssjournal.com/Makaleler/930450308_16_ID-111_SSSJournal_V3_I6_Nevin%20G%c3%96KSAL_829-842.pdf
- Güleç, E. ve Duyar, İ. (1998). Panaztepe MÖ ikinci bin ve roma dönemi iskeletlerinin antropolojik analizi (1985-1990). *Antropoloji*, 13, 179-206. doi: https://doi.org/10.1501/antro_0000000260
- Gözlük Kırmızıoğlu, P., Durgunlu, Ö., Özdemir, S., Taşhalan, M. ve Sevim, A. (2006). Symrna Agorası iskeletlerinin paleoantropolojik analizi. *21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara. Erişim adresi: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/ arkeometri/21_arkeometri.pdf
- Gözlük Kırmızıoğlu, P., Yaşar, F., Yiğit, A. ve Sevim Erol, A. (2008). Kyzikos iskeletlerinin dental analizi. *24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara. Erişim adresi: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/24_arkeometri.pdf
- Graham, E. ve Burkart, J. (1976). A Preliminary analysis of antemortem tooth loss among the fremont. *American Antiquity*, 41(4), 534-537. doi:10.2307/279023
- Karaöz Arıhan, S., Çırak, A. ve Erkman, A. C. (2009). Datça/Burgaz iskeletlerinin paleoantropolojik analizi. *25.Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 297-310. Erişim adresi: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/25_arkeometri.pdf
- Larsen, C. S. (1995). Biological Changes in Human Populations With Agriculture. *Annu. Rev. Anthropol.*, 24, 185-213.
- Lukacs, J.R. (2007). Dental trauma and antemortem tooth loss in prehistoric canary islanders: prevalence and contributing factors. *International Journal of Osteoarchaeology*, doi: 10.1002/oa.864.
- Mays, S. (1998). *The archaeology of human bones*. London: Routledge
- Roberts, C. ve Manchester, K. (2012). *The archaeology of disease*. UK: The History Press.
- Russell, S.L., Gordon, S.C., Lukacs, J.R. ve Kaste, L.M. (2013). Sex/Gender differences in tooth loss and edentulism: historical perspectives, biological factors, and sociologic reasons. *Dental clinics of North America*, 57 (2), 317-37. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.cden.2013.02.006>
- Sağır, M., Satar, Z., Özer, İ. ve Güleç, E. (2009). Gümüşlük- Milas iskeletlerinin ağız ve diş sağlığı. *25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara. Erişim adresi: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/25_arkeometri.pdf
- Suata Alpaslan, F. ve Uz, B. (2017). Kirazlıdere iskelet topluluğunun çene ve diş patolojisi açısından incelenmesi. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 41(2), 1-19. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cumusosbil/issue/33401/346246>
-

- Şarbak, A. (2017). Dara geç roma dönemi antik kenti toplumunun ağız ve diş sağlığı üzerine bir araştırma. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Art & Humanities Journal*, 7, 1-37. doi: <http://dx.doi.org/10.17740/eas.art.2017-V7-02>
- Şarbak, A., Çırak, M.T. ve Çırak, A.(2017). Osteoarchaeological investigations of metopic suture in the late roman period in Spradon. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 17(3), 27-38. doi: 10.5281/zenodo.1005444
- Şarbak, A. (2019). Akgüney iskelet toplumu dişlerinin paleopatolojik açıdan incelenmesi. *Antropoloji*, 38, 5-19. doi:10.33613/antropolojidergisi.549035
- Şarbak, A.ve Çırak,A.(2019). Spradon toplumunda diş çürüğü. *Turkish Studies*, 14(5), 199-214. doi: 10.29228/TurkishStudies.22992
- Şarbak, A. ve Çırak, M.T. (2019). *2017-2018 yılı Kyzikos insanların diş ve çene patolojileri*, 2. Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu -UBS'19 Tam Metin Bildiriler Kitabı Cilt I, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Uzel, İ., Alpagut., B. ve Kofoğlu, S. (1988). Arslantepe (Malatya) geç roma dönemi iskeletlerinde diş çürüğü, aşınmalar ve periodontal hastalıklar. *III. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara. Erişim adresi: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/Arkeometri/03_Arkeometri.pdf
- Üstündağ, H.ve Demirel, A. (2009). Alanya kalesi iskelet topluluğunda ağız ve diş sağlığı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 219-234. Erişim adresi: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/14060>
- Vanna, V. (2007), Sex and gender related health status differences in ancient and contemporary skeletal populations. *Papers from the Institute of Archaeology*, 18, 114-147.
- Yaşar, Z.; Yiğit, A.; Gözlük Kırmızıoğlu,P. ve Sevim Erol, A. (2007). *Smyrna agorası insanların ağız ve diş sağlığı*. 23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 127-140. Erişim adresi: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/Arkeometri/23_Arkeometri.pdf
- Waldron,T. (2009). *Palaeopathology, Cambridge Manuals in Archaeology*. Cambridge University Press.
- White, D. T., Black, M. T. ve Folkens, P. (2012). *Human osteology*. USA: Academic Press.
- Yılmaz Usta, N. (2013). Iasos (Bizans dönemi) toplumunda ağız ve diş sağlığı. *Antropoloji Dergisi*, 25, 117. doi:https://doi.org/10.1501/antro_0000000032

EKLER:

Resim 1. M44/2 Antemortem Diş Kaybı

Resim 2. M35/5 Antemortem Diş Kaybı

SUMMARY

Introduction

Antemortem tooth loss, which is defined as the loss of a tooth during an individual's life, is mostly caused by dental pathologies such as tooth decay, tooth erosion, alveolar bone loss, as well as trauma. One of the most important factors causing antemortem tooth loss in archaeological societies is the nutritional structure. There is a tight relationship between dental pathologies and nutritional structure. Especially hard-grained foods cause wear on teeth and further wear can result in tooth loss. Foods rich in carbohydrates cause tooth decay, and the progression of decay can cause tooth loss. With the transition to agriculture, there has been an increase in tooth decay and, accordingly, tooth loss. Another pathology encountered in societies with a carbohydrate diet is dental calculus. The intense accumulation of tartar in the tooth causes other pathologies such as alveolar loss and abscess in the teeth, and the progression of these pathologies leads to tooth loss. Physical and behavioral differences between genders and, food preparation techniques, lifestyles and daily activities, cultural habits have caused the prevalence of dental pathologies between genders to differ in archaeological populations. Among the reasons for the higher incidence of antemortem tooth loss in women, it can be counted that due to pregnancy and hormonal changes, caries to be seen higher in female individuals. There is an increase in dental pathologies with age and there is a close relationship between age and the incidence of dental pathologies. The deterioration of oral hygiene with age and the fact that the factors that cause pathologies are encountered more cause the pathologies to progress and the quality of life to decrease. It is seen that the incidence of antemortem tooth loss is higher in advanced adult individuals compared to young and middle adult individuals. As the factors causing pathology are exposed more with age, there is an increase in dental pathologies. In addition, the tissues that keep the tooth in the alveoli lose their tightness, so there is an increase in tooth loss. The vast majority of antemortem tooth losses in archaeological populations occur in the late middle age. Considering that dental treatments in ancient populations were not as effective and sufficient as they are today, it can be said that tooth loss causes a decrease in the quality of life of individuals.

Purpose

In anthropological studies, dental pathologies such as antemortem tooth loss, caries, abscess, tooth erosion, hypoplasia, alveolar bone loss have been accepted as important criteria in the evaluation of general oral health. Dental pathologies provide obtaining many data such as the health structure of archaeological populations, general oral hygiene, and socioeconomic status. Especially antemortem tooth loss is one of the most important indicators of oral and dental health. Carbohydrate-weighted nutrition has led to an increase in antemortem tooth loss and a decrease in quality of life in parallel with other dental pathologies. In this context, the aim of the study is to determine the frequency of tooth loss of the Spradon Ancient City Population, to obtain data on the possible causes of antemortem tooth loss, the socio-economic structure of the society, nutrition, oral hygiene, and to reveal the relationship with age and gender.

Method

In order to detect antemortem tooth loss of individuals of the Spradon Population, alveolar sockets in the mandible and maxilla of adult male and female individuals were taken into consideration. Accordingly, a total of 1344 alveolar socket antemortem, 703 of women and 641 of men, were macroscopically evaluated in terms of tooth loss.

Conclusions

In the Spradon Ancient City Population, antemortem tooth loss was found to be 7.06%. In population, it is observed that antemortem tooth losses are more intense in the posterior teeth. The posterior teeth are involved in the grinding of food, and the accumulation of bacteria between the fossa and crests on the occlusal surfaces gradually increases when oral care is not done properly due to their morphological structures. Depending on the lifestyles and food preparation practices of archaeological societies, heavy chewing forces or the complexity of occlusal grooves cause severe tooth erosion and decay, and consequently tooth loss. In the Spradon Ancient City Population, it is seen that the rate of antemortem tooth loss is lower in the front teeth compared to the posterior teeth. In archaeological populations, antemortem tooth loss is usually caused by dental pathologies in the posterior teeth, while it occurs as a result of trauma in the front teeth. No trauma has been encountered in the mandible and maxillary of the Spradon Ancient City Population. The fact that tooth losses in the anterior teeth are mostly seen in advanced adults show that the causes of tooth loss are caused by dental pathologies. When the rate of antemortem tooth loss was evaluated statistically in terms of tooth groups, it was seen that there was a statistically significant difference between tooth groups in terms of antemortem tooth loss. It is observed that the rates of antemortem in male and female are close to each other. The rate of antemortem tooth loss was examined in terms of age groups in the Spradon Ancient City Population. A statistically significant difference was found between age groups in terms of antemortem tooth loss rates. It is seen that the incidence of antemortem tooth loss is higher in advanced adult individuals compared to young and middle adult individuals. As the factors causing pathology are exposed more with age, there is an increase in dental pathologies. In addition, the tissues that keep the tooth in the alveol lose their tightness, so there is an increase in tooth loss. In the population, it can be said that age is an important factor in the formation of antemortem tooth loss and dental pathologies that increase with age cause tooth loss. Spradon Ancient City antemortem tooth loss rate is compared with the Ancient Anatolian populations, it is seen that it is close to agricultural populations.

İKTİSADİ KARAR VERME SÜRECİNDE STATÜKO YANLILIĞI KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNDEN BAĞIMSIZ MIDIR?

Bedrettin BOZOĞLAN¹

Vildan GÜLPINAR DEMİRCİ²

Atıf/©: Bozoğlan, B. ve Gülpınar Demirci V. (2020). İktisadi karar verme sürecinde statüko yanlılığı kişilik özelliklerinden bağımsız mıdır?. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 534-549. doi: 10.17218/hititsosbil.795897

Özet: Bireylerin iktisadi kararlarında rasyonel davrandıklarını varsayan klasik görüşe karşın, davranışsal iktisatçılar bireylerin kararlarında rasyonel davranmayabileceklerini göstermiştir. Bu rasyonel olmayan davranışlar kişilere özgü farklılıklar içerebilir. Bireylerin iktisadi kararları üzerindeki bu farklılığı açıklamak için kişilik özellikleri ve statüko davranışı ilişkisinden yararlanılmıştır. Araştırmanın amacı bireylerin kişilik özelliklerinin, statüko davranışı açısından farklılaşp farklılaşmadığını incelemektir. Kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT) uygulanmıştır. Statüko yanlılığı ölçümü için Samuelson ve Zeckhauser tarafından oluşturulan anket kullanılmıştır. Araştırma sonucunda deneyime açık kişilik özelliği ile statüko arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bireylerin deneyime açıklık düzeyleri arttıkça statükodan uzaklaştıkları gözlenmiştir. Diğer taraftan dışa dönük bireylerin statükodan uzaklaştıkları da dikkat çekmektedir. Literatürde iktisadi kararlarda dışa dönük ve deneyime açık bireylerin daha yüksek karlılık düzeyine sahip oldukları vurgulanmaktadır. Bu durum statüko yanlılığından uzaklaşmaları ile açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Statüko Yanlılığı, Kişilik Özellikleri

Is Status-Quo Bias Independent From Personality Traits During the Economic Decision-Making Process?

Citation/©: Bozoğlan, B. and Gülpınar Demirci V. (2020). *Is status-quo bias independent from personality traits during the economic decision-making process?*. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 534-549. doi: 10.17218/hititsosbil.795897

Abstract: As opposed to the classic view, which asserts that individual act rational in their economic decisions, behavioral economists have shown that it is possible for individuals not to act rationally in their decisions. Such irrational behaviors may include differences that are not individual-specific. We have utilized the relation between personality traits and status-quo behavior in order to explain this difference between individuals' economic decisions. The purpose of the research is to examine whether the personality traits of individuals differentiate in terms of status-quo behavior. The Attribute-Based Personality Test (SDKT) has been implemented for identifying personality traits. The survey created by Samuelson and Zeckhauser has been used for measuring status-quo bias. The result of the research has shown a meaningful relation between the status-quo and the personality trait of openness-to-experience. We have observed that individuals drift away from status-quo as their level of openness-to-experience increase. On one other hand, we have noticed that extravert persons drift away from status-quo. In the literature, it is stated that individuals who are extraversion and open to experience

have higher profitability in economic decisions. This situation can be explained by their distance from the status quo bias.

Keywords: Behavioral Economics, Status-Quo Bias, Personality Traits

1. GİRİŞ

Ana akım iktisat modellerinde insan davranışları rasyonalite üzerine kurulmuştur. Bu varsayıma göre; analize konu olan bireylerin, tam bilgiye sahip oldukları, fayda maksimizasyonunu gözettilikleri ve kişisel çıkarını amaçladıkları varsayılmıştır. Böylelikle analizlerin daha kolay hale gelmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla birlikte analizler daha kolay yapılabılır hale gelmiştir ancak insan davranışını etkilediği düşünülen birçok faktör analiz dışı kalmıştır. Bu faktörlerden biri de insan psikolojisidir. Ana akım iktisatta insan davranışları modellenirken, bireylerin psikolojik özelliklerinin (Gazel, 2013, s. 23) ve kişilik özelliklerinin göz ardı edildiği görülmüştür.

Davranışsal iktisat, ana akım iktisat modellerini bu yönüyle eleştirmektedir. Bu alandaki araştırmacılar, bireylerin iktisadi karar alma sürecindeki tercihlerinin belirli varsayımlara indirgenip, analizler yapılmasını doğru bulmamaktadır (Küçükü ve diğerleri, 2017, s. 267). Bireylerin kararlarını etkileyen ya da etkileme gücü olan psikolojik faktörlerin de analize dahil edilmesi son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İktisat bilimi daha çok bireylerin ekonomi temelli tercihleri ve seçimlerini dikkate alırken, psikoloji bilimi ise bireylerin davranışlarını ve bu davranışların temelindeki nedenleri dikkate almaktadır (Toigonbaeva ve Eser, 2011, s. 288). Kahneman, psikolojiyi şu şekilde ifade eder: “Psikoloji, farklı alanlardaki farklı fenomenleri açıklayabilme becerilerinden güvenilirlik kazandıran bütünleştirici kavramlar ve orta düzey genellemeler sunar“ (Kahneman, 2003, s. 1449). Kahneman'ın açıkça ifade ettiği üzere psikoloji bilimi iki temel noktada oldukça kritik öneme sahiptir. Birincisi, iktisattaki mevcut fenomenleri açıklama becerisine sahip olması. İkincisi ise bu fenomenlerin geçerliliğinin sağlanması.

Klasik iktisatçı olan ve Milletlerin Zenginliği isimli eseri ile geniş kitlelere ulaşan Adam Smith, Ahlaki Duygular Kuramı isimli eserinde ekonomi ve psikolojinin önemini sempati kelimesi ile açıklamıştır. Smith sempati kelimesini “başkalarının üzüntülerini paylaşarak oluşturduğumuz duygudaşlık...” olarak ifade etmiştir (Smith, 1759, s. 17). Sonraki dönemde John Maynard Keynes, genel teoride ortaya attığı “güzellik oyunu” (Keynesian beauty contest) ile bireylerin karar verirken diğerlerinin kararlarından nasıl etkilendiklerine odaklanmıştır. Keynes genel teoride, beklentileri güzellik yarışması ile mukayese etmektedir (Altıok, 2009, s. 80). Bu iki ana akım iktisatçının adı geçen eserlerinden çıkarılacak ortak sonuç ise bireylerin başkalarının düşüncelerinden etkilenmesidir. Bu durum açık bir şekilde psikolojinin önemine işaret etmektedir. Ek olarak Keynes'in ekonomik faaliyetlerdeki rasyonel olmayan güdülerden bahsetmesi ile rasyonellik kavramı da sorgulanmaya başlamıştır. Bu sebeple ekonomide insan davranışlarının analiz edilmesinde psikolojinin önemi giderek artmıştır. Davranışsal iktisatta insan davranışlarının iktisadi olarak açıklamasına yönelik analizler yapılırken, psikoloji bilimindeki kavramlardan ve mevcut bilgi birikiminden yararlanılmıştır (Earl, 2005, s. 911). Davranışsal iktisat, psikolojideki ve iktisattaki kavramları bünyesinde barındırması sebebiyle son yıllarda ilgi odağı haline gelmiştir. Burada yeni bir sentez oluşumundan ziyade daha çok bir ortaklıktan söz etmek mümkündür (Camerer, 1999, s. 10575). Bu ortaklıktan doğan davranışsal iktisat düşüncesi iktisat biliminin açıklayıcı gücünü artırmasının yanı sıra tahmin ve politika önerilerinin gerçekçiliğini arttırmaktadır (Demirel ve Artan, 2016, s. 10).

Davranışsal iktisat çalışmalarının yaygınlaşmasıyla birlikte, bireylerin aldıkları kararlarda rasyonel davranış sergileyip sergilemedikleri; sürü davranışı, kayıptan kaçınma, zihinsel

muhasabe ve aşırı güven gibi farklı anomaliler üzerinden tartışılmaktadır. En ciddi tartışma konularından biri de insanların statüko yanlılığıdır. Statüko yanlılığı davranışsal iktisatta, bireylerin sergilediği bazı davranışları açıklamak için kullanılmaktadır. Statüko kelimesi, süregelen düzenin korunması durumunu ifade etmektedir. Davranışsal iktisatta statüko yanlılığı ise genelde bireylerin sahip oldukları nesnelere, sahip olma fırsatının olduğu aynı tip nesnelere oranla daha fazla değer yüklemeleri durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır (Gazel, 2013, s. 91).

Davranışsal iktisada yönelik yapılan çalışmalar, bireylerin iktisadi olarak nasıl ve ne yönde kararlar verdiklerinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Buna rağmen çok sınırlı çalışmalarda, bireysel farklılığın iktisat temelli kararlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bireyin psikolojik durumunun (kişilik özellikleri gibi) iktisat analındaki bireysel tepkileri ve kararları tahmin etmek amacıyla kullanılması ile ikinci bir davranışsal iktisat dalgasının tetiklenme ihtimaline sahip olabileceği düşünülmektedir (Boyce ve diğerleri, 2019, s. 83). Ekonomistler, kişilik araştırmasının hem teorik hem de ampirik olarak davranışsal iktisata entegre edilmesini önermiş (Borghans ve diğerleri, 2008; Rustichini ve diğerleri, 2016; Boyce ve diğerleri, 2019) ve iktisadi davranışlar ile kişilik özellikleri (Donnelly ve diğerleri, 2012; Grebitus ve diğerleri, 2013; Gambetti ve Giusberti, 2019) farklı araştırmaların konusu olmuştur.

Bu noktadan hareketle çalışmanın temel amacı ise bireylerin ekonomi temelli karar verme sürecinde kişilik özellikleri ile statüko davranışı arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasıdır. Bireylerin kişilik özelliklerinin statüko yanlılığı fenomeni ile ilişkilendirilmesi neticesinde davranışsal iktisat alanında yapılan araştırmaların ve çalışmaların ilerlemesi bakımından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Ek olarak, davranışsal iktisatta sıklıkla kullanılan fenomenlerin analizinde bireyin psikolojik özelliklerinin de hesaba katılarak incelendiği çalışmaların oldukça sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu araştırma vasıtasıyla literatürde görülen bu boşluğun doldurulması da hedeflenmiştir. Burada kişilik özellikleri, kişinin karakterinin kararlı bir özellik göstermesi ve bireyin karakterinin sabit bir niteliği olması sebebiyle analizleri daha sağlıklı kılması, bu sebeple psikologlarca, davranışın kullanışlı bir yordayıcısı olarak görülmesi (Boyce ve diğerleri, 2019, s. 89) nedeniyle tercih edilmiştir.

2. KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ (PERSONALITY TRAITS)

Kişilik TDK'de "bireyin toplumsal hayatı içinde edindiği alışkanlıkların ve davranışların bütünü" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere bireylerin iktisadi davranışlarının nedenleri ya da bireyin bazı olaylar karşısında göstermiş olduğu davranışlar açıklanırken kişilik özelliklerinin analiz edilip kullanılması, araştırmanın güvenilirliğini arttıracığı düşünülmektedir. Kişilik özelliklerinin analizi, bireysel davranışı açıklama bakımından önemlidir (Ozer ve Benet-Martínez, 2006, s. 401). Daha açık bir ifade ile kişilik özellikleri, kişinin karakterinin kararlı bir özellik göstermesi ve bireyin karakterinin sabit bir niteliği olması sebebiyle analizleri daha sağlıklı kılmaktadır (Boyce ve diğerleri, 2019, s. 92).

Kişiliğin ölçülebilmesi için yakın özellikler gösteren çok sayıda ölçek geliştirilmiştir (McCrae ve Costa, 1985; 1987; Russel ve diğerleri, 2002). Beş Faktör Kişilik Ölçeği (BFKÖ) bunlardan biridir. Sıfatlara Dayalı Kişilik Ölçeği (SDKÖ), BFKÖ kuramına dayanan ve bu faktörlere uygun sıfat çiftleri kullanılarak hazırlanan madde sayısı az ve iki uçlu bir ölçektir. SDKT'nin beş alt boyutu vardır. Bunlar; duygusal dengesizlik/ nevrotizm (neuroticism), dışa dönüklük (extraversion), deneyime açıklık (openness to experience), yumuşak başlılık (agreeableness) ve sorumluluk'tur (conscientiousness) (Bacanlı ve diğerleri, 2009, s. 263).

Duygusal Dengesizlik (Neuroticism): Duygusal dengesizlik skoru yüksek olan bireylerin kaygı yaşama eğilimi yüksek iken duygusal dengesizlik skoru düşük olan bireyler rahat ve sakin kişiler olarak ifade edilmektedir (Çivitçi ve Arıcıoğlu, 2012, s. 82).

Dışadönüklük (Extraversion): Dışadönüklük, bireyin sosyallik ve cana yakınlık derecesini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Horzum ve diğerleri, 2017, s. 399).

Deneyime Açıklık (Openness to Experience): Deneyime açıklık boyutu bireylerin bilimsel, kültürel vb. dallarda etkinliklere katılma düzeyini ifade etmesinin yanı sıra yeni duygu ve düşüncelere açık olması gibi de eğilimlerini tanımlamaktadır (Çivitçi ve Arıcıoğlu, 2012, s. 82).

Yumuşak Başlılık (Agreeableness): Yumuşak başlılık boyutu genellikle kişiler arası ilişkilerle alakalıdır. Bireylerin diğer bireylerle olan işbirliğine katılımı ve bu işbirliğini onaylama düzeyini tanımlamaktadır (Horzum ve diğerleri, 2017, s. 399).

Sorumluluk (Conscientiousness): Sorumluluk boyutu ise dikkatli olmak, kararlı durmak, karşılaşılan problemler ile başa çıkabilmek için hemen her şeye hazırlıklı olmak ve herhangi bir iş ile alakalı konularda dikkatlice düşünmek gibi eğilimleri tanımlamaktadır (Parlak ve Sazkaya, 2018, s. 152).

3. STATÜKO YANLILIĞI (STATUS QUO)

Statüko kavramı, Latince *önceki durum* anlamına gelen *status quo ante* kelimesinden türetilmiştir. Bu kavramın pek çok farklı alanlarda ve dallarda kullanımı oldukça yaygındır. Politika, Hukuk, Psikoloji, sosyoloji bu alanlardan sadece birkaçıdır. Statüko kelimesi bireylerin sahip oldukları ya da ellerinde bulunan nesnelere vazgeçmek konusunda gönülsüz davranış sergilemelerini ifade eder. Bu durumda bireyler sahip oldukları bu nesnelere olduklarından fazla değer verme eğilimindedirler. Davranışsal iktisatta statüko yanlılığı olarak kendine yer bulan bu kavramın, yatırımcıların davranışlarını açıklamakta sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Hisse senedi piyasası en yaygın kullanım alanlarından biridir. Bu kavram sayesinde yatırımcıların ellerinde bulunan mevcut hisse senetlerinin değeri azalsa dahi neden satmakta isteksiz oldukları açıklanmıştır. Thaler ve Sunstein'in *Dürtme* isimli çalışmalarında "bir gazete ya da dergi aboneliğinde, insanların bir telefonla iptal ettirebilecek iken bunu yapmamaları bir statüko göstergesidir" denilmektedir (Thaler ve Sustain, 2015, s. 53).

Bireyler alternatifler arasında karar verirken genellikle statüko ve diğer seçenekler arasında tercih yaparlar (Dean ve diğerleri, 2017, s. 94). Yeni seçimlerle karşı karşıya kaldığında mevcut olan seçimini koruması, kişinin statüko davranışı sergilediği şeklinde yorumlanabilir. Bireyler statükoyu alışkanlık, rahatlık, korku eylemsizlik ya da isteksizlik gibi nedenlerde koruma eğiliminde olabilirler. Hatta bazen özel bir nedenden dolayı ya da bir politika olarak dahi kullandıkları görülmüştür (Samuelson ve Zeckhauser, 1988, s. 10). Bunlara ek olarak bireylerin karşısına çıkan büyük seçenek kümelerinde iyi karar verme becerilerinin bozulduğu ve buna bağlı olarak da statükoyu koruma eğiliminde oldukları dahi görülmüştür (Dean, 2008, s. 2). Bu durumda bireylere sürekli yeni seçenekler sunmak onların statükoyu koruma eğilimlerinde bir artışa neden olabilmektedir.

Samuelson ve Zeckhauser statükoyu koruma eğiliminin, Kahneman ve Tversky tarafından incelenen, sahiplik etkisi ve kayıptan kaçınma ile yakından ilişkili olduğunu ileri sürmektedirler (Samuelson, Zeckhauser, 1988, s. 36). Onlara göre Kahneman ve Tversky (1979) tarafından ilk defa incelenen beklenti teorisi statüko yanlılığı kavramını kayıptan kaçınma olarak izah etmektedirler. Burada bireylerin statükoyu korumalarının nedeni kayıptan kaçınmalarıdır. Sonuç

olarak bireylerin kayıplar konusunda risk alma eğiliminde kazanç durumunda ise riske karşı isteksiz oldukları tespit edilmiştir.

Statüko konusu birçok iktisat araştırmacıları tarafından analiz edilmiştir. Statüko yanlılığı literatürde, sahiplik etkisi (Thaler, 1980), aşırı bilgi yüklemesi (Dean, 2008; Dean ve diğerleri, 2017), karardan kaçınma (Samuelson ve Zeckhauser, 1988; Boyce ve diğerleri, 2019) gibi konularla ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

4. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

İnsanların nasıl karar verdiği hakkında bilgi sahibi olmak iktisat, tarih, hukuk ve siyaset bilimi gibi birçok alanda önem arz etmektedir. Bu nedenle davranışsal iktisat araştırmacılarının birçoğu bireylerin her durumda rasyonel bir davranış gösterip göstermediklerini tespit etmeye çalışmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1974; 1979; Thaler, 1980; 1985; Camerer ve Lovallo, 1999; Kahneman ve diğerleri, 1991). Davranışsal iktisatta rasyonellik tartışmaları ışığında statüko yanlılığı birçok araştırmacı tarafından araştırmaya konu edinmiştir (Samuelson ve Zeckhauser, 1988; Dean ve diğerleri, 2017; Boyce ve diğerleri, 2019). Bu araştırmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir:

Samuelson ve Zeckhauser tarafından yapılan ve ilk kez 1988 yılında uygulanan çalışmada statüko yanlılığını ölçmek için, deney grubuna statüko içeren bir soru, kontrol grubuna ise statüko içermeyen bir soru yöneltilmiştir. Araştırmada Ki-kare testi kullanılmış, deney ve kontrol grubunun tercihleri arasında anlamlı farklılık elde edilmiştir. Bu farklılıkların statükonun varlığına işaret ettiği düşünülmektedir. Sonuç olarak, diğer seçenek daha cazip görünmesine karşın bireylerin statükoyu koruma eğilimine yönelik davranış sergiledikleri tespit edilmiştir (Samuelson ve Zechhauser, 1988).

Bireysel yatırımcıların psikolojik ön yargıları ile finansal kişilikleri, finansal risk toleransları ve demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada, çok değişkenli istatistiksel yöntemlerle analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yatırımcıların finansal risk toleranslarının düşük olduğu ve bu yatırımcıların temsililik hevristikine yakın oldukları görülmüştür. Kişilik özellikleri açısından daha çok uyumluluk özelliğinin görüldüğü, psikolojik ön yargılara daha çok uyumlu bireylerin maruz kaldığı, en az etkilenen grubun ise nevrotik kişiler olduğu görülmüştür (Kubilay, 2015).

Farklı bir araştırmada statüko yanlılığı çalışmaları, statükoyu tercih edip etmeme durumundan bir adım öteye taşınmış ve karar seçimlerinin sayısının statüko yanlılığına etkisi üzerine odaklanılmıştır. Araştırmada karar verici durumunda olan bireylerin zor kararlar vermemek için statükoyu koruma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bireylere sunulan zorlu seçimler karşısında, statükoyu daha sık seçtikleri gözlemlenmiştir. Bu çalışmada bireylere sunulan seçenek kümeleri yardımıyla statüko yanlılığı karardan kaçınma kavramına dayanılarak incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada, küçük ve büyük seçim setlerinde (kümelerinde) statükonun nasıl ve ne yönde değiştiğinin gösterilmesi amaçlanmıştır. Katılımcılara sunulan seçenekler iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci turun birinci aşamasındaki seçenekler statüko içermezken, aynı turun devamındaki ikinci aşamada statükolu seçenekler bireylerin karşısına çıkmaktadır. Bunun bu şekilde ayarlanması ile statükonun varlığına dair kanıtlar, kişinin seçimleri ile birlikte ortaya çıkabilecektir. Elde edilen bulgulara göre; bol senekli seçim setleri karşısında bireylerin, karardan kaçınmaya davranışında buldukları gözlemlenmiştir. Seçim setinin büyüklüğü ve genişliği arttıkça diğer seçeneklere kıyasla deneklerin statüko seçeneğini daha fazla tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Dean, 2008; Dean ve diğerleri, 2017).

Kişilik özelliklerinin yatırım portföylerine etkisinin incelendiği farklı bir araştırmada ABD Sağlık ve Emeklilik Çalışmasının (HRS) 2006-2012 yılları arasında elde edilen büyük ölçekli anket verilerine dayanarak, bireysel portföy kararlarının kişilik özelliklerinden ne düzeyde etkilendiği incelenmiştir. Probit modelin kullanıldığı araştırmada, üç kişilik özelliğinin (kabul edilebilirlik, sinik düşmanlık ve kaygı) holding ve hisse senedi varlıklarının miktarı ile ölçülen finansal risk alma ile önemli bir negatif korelasyona sahip olduğu görülmüştür. Sinik düşmanlık için inanç temelli bir mekanizmanın daha işler olduğu görülürken, diğer tüm özelliklerin etkisi inançlardan ziyade tercihlerden geçmektedir (Buccioli ve Zarri, 2017).

Statüko kavramı ile bireylerin kişilik özelliklerinin birlikte analiz edildiği bir çalışmada bireylerin kişilik özelliklerinin onların ekonomik seçimleri üzerine etkisi irdelenmiştir. Bu çalışma esasen kişiliğin, bireysel ekonomik seçimler üzerindeki etkisinin çevresel kamu malları üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bireylerin kişilik özellikleri ölçülürken BFKÖ'den yararlanılmıştır. Kişilik özelliklerinin ölçülmesinin kısmen kolay olması ve bireylerin karakterlerinin kararlı bir yapıya sahip olması nedeniyle analize konu edilmiştir. Kişilik özelliklerinin kararlı yapısı sayesinde sonuçlarının sonuçların daha güvenilir olduğu düşünülmektedir. Tasarlanan üç ayrı anket Letonya ve Estonya'da yaşayan bireyler üzerinde uygulanmıştır. Yapılan bu ankette bireylere çevresel kamu faktörleri ile ilgili seçenekler verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre statükoyu koruma eğiliminde olan bireylerin kişilik özellikleri şu şekilde tespit edilmiştir: nevroitiklik seviyeleri yüksek, deneyime açıklık seviyeleri düşük ya da sorumluluk seviyeleri yüksektir (Boyce ve diğerleri, 2019).

Yatırımcı kişiliğinin yatırım performansına etkisinin incelendiği araştırmada, farklı yatırım modellerinden hangisinin yatırımcılar için daha karlı olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Kişiliğin karlılıkta önemli bir rol oynayıp oynamadığının araştırıldığı bu çalışmada, istatistiksel testler ve makine öğrenme algoritmaları kullanılmıştır. Veri madenciliği yöntemlerinden Karar Ağaçları, Yapay Sinir Ağları, Bayes yöntemi ve Destek Vektör Makineleri yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, yatırımcıların kişiliğinin kısa vadeli ve uzun vadeli ticaret performansını etkilediğine dair güçlü kanıtlar sunmuştur. İstatistiksel modeller kullanarak, nevroitikliğin aksine vicdanlılık, uyumluluk, dışa dönüklük ve açıklık gibi kişilik özelliklerine sahip yatırımcıların uzun vadede daha iyi performans gösterdikleri görülmüştür. Makine öğrenimi algoritmaları sonuçlarına göre, dışadönüklük ve açıklık özelliklerine sahip yatırımcıların uzun vadede daha fazla yatırım yapmasının muhtemel olduğu görülmüş, yatırımcılara gelecekteki yatırım stratejilerini seçmelerine yardımcı olabilecek bilgiler sunulmuştur. Sonuçlar, aktif yatırımcıların daha riskli bir yapıya sahip olduklarını ve borsada daha yüksek bir performans sergilediğini, aktif olmayan yatırımcıların ise muhafazakar yatırım modellerini tercih ettiklerini ve daha düşük bir yatırım performansı elde ettiklerini göstermektedir (Chen ve diğerleri, 2019).

5. ANALİZ VE YÖNTEM

Bu kısımda; verilerin elde edilme süreci, verilerin analizi ve elde edilen bulgular gibi bilgilere yer verilmiştir.

5.1. Verilerin Elde Edilmesi ve Analizi

Araştırma verileri, Aksaray Üniversitesi'nde öğrenim gören 200 İktisat Bölümü öğrencisinin katılımıyla, anket yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırma Aralık 2019'da gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kişilerin statüko yanlılığını ölçmek için Samuelson ve Zeckhauser (1988) tarafından oluşturulan anket kullanılmıştır. Katılımcılar, Kolayda Örneklem Tekniğine göre belirlenmiştir. Katılımcılar, A ve B odası olarak adlandırılan iki bilgisayar laboratuvarına tesadüfi olarak atanmıştır. Katılımcılara ilk olarak cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri bölüm, sınıf düzeyleri, gelir

düzeyleri, psikolojik destek alıp almadıkları gibi bilgilerinden oluşan bir sosyo-demografik form ile birlikte ve SDKT ölçeği sunulmuştur.

Samuelson ve Zeckhauser ölçüm yönteminde, A ve B olarak tanımlanan iki farklı odadaki katılımcılar deney ve kontrol grubu olarak değerlendirilmiştir. 100 katılımcı A ve 100 katılımcı B odasına tesadüfi olarak atanmıştır. Bu A ve B odasında bulunan katılımcılara sunulan hikaye şeklindeki sorulan neredeyse birbirinin aynısıdır. B odasına sunulan hikaye A odasına sunulandan biraz farklıdır. A odasındaki katılımcılara sunulan hikayeye aşağıda yer verilmiştir:

“Olay: Finansal gazete ve dergilerin ciddi bir okuyucusunuz. Bir yatırım yapmak istiyorsunuz ancak elinizde finansal anlamda az bir kaynağınız (ya da birikiminiz) var. Büyük dedeniz vefat etmiş ve size büyük miktarda miras kalmıştır. Siz farklı portföyler düşünüyorsunuz. Yatırım tercihiniz aşağıdakilerden hangisi olur?”

Bu soruda statüko yoktur ve nötr soruyu ifade etmektedir. Bu grup kontrol grubunu oluşturmaktadır.

B odasındaki katılımcılara sunulan hikaye ise aşağıdadır:

“Olay: Finansal gazete ve dergilerin ciddi bir okuyucusunuz. Bir yatırım yapmak istiyorsunuz ancak elinizde finansal anlamda az bir kaynağınız (ya da birikiminiz) var. Büyük dedeniz vefat etmiş ve size büyük miktarda miras kalmıştır. Siz farklı portföyler düşünüyorsunuz ancak bu mirasın büyük çoğunluğunu, dedeniz hayattayken bu mirasın büyük bir kısmını orta riskli A şirketine yatırmıştır. Bu durumda sizin yatırım tercihiniz aşağıdakilerden hangisi olurdu?”

B odasına sorulan soruda, statükonun test edilmesini sağlayacak olan mevcut durum hakkında bilgi verilmiş ve tercihlerinin ne yönde değişeceği gözlemlenmiştir (Samuelson ve Zeckhauser, 1988).

SDKT ölçeğinin içsel tutarlılık katsayısı için, Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı dikkate alınmıştır. Değişkenlerin arasındaki ilişkinin testinde ise Bağımsız İki Örnek T Testi ve Mann Whitney U kullanılmıştır. Elde edilen bu verilerin analizinde ise SPSS 22.0 programından faydalanılmıştır.

Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin, Bacanlı ve diğerleri (2009) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. SDKT'nin yapı geçerliğini test etmek amacıyla toplamda 285 katılımcıdan elde edilen veriler üzerinde, Temel Bileşenler Faktör Analizi yapılmıştır. Bu Analiz sonucunda, SDKT'ye ait beş faktörün SDKT'ye ait varyansın %52.63'ünü açıkladığı tespit edilmiştir (Bacanlı ve diğerleri, 2009, s. 270).

5.2. Bulgular

Tablo 1'de demografik değişkenlere ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik bulgular

Değişken	Kategori	n (Frekans)	%
Oda	A	100	50,0
	B	100	50,0
Cinsiyet	Erkek	93	46,5
	Kadın	107	53,5
Yaş Grubu	20-23	169	84,5
	24-27	19	9,5
	27 ve üzeri	12	6,0
Aile Geliri Düzeyi (Aylık/Ortalama)	2000 TL ve altı	23	11,5
	2001-4001 TL	54	27,0
	4001 TL ve üzeri	123	61,5
Psikolojik Destek Alma/Almama Durumu	Hiç psikolojik ve/veya psikiyatrik destek almadım	167	83,5
	Hem psikolojik hem de psikiyatrik destek aldım	7	3,5
	Psikoterapiye gittim	11	5,5
	Hekim önerisi almaksızın psikiyatrik ilaç kullandım	3	1,5
	Hekim önerisiyle psikiyatrik ilaç kullandım	12	6,5

Araştırmaya katılan toplam 200 katılımcının %50'si (100) A odasında, %50'si (100) B odasında bulunmaktadır. Katılımcıların %46,5'i (93) erkek, %53,5'i (107) kadındır. Araştırmaya katılan katılımcıların yaş grubu dağılımları; %84,5'i (169) 20-23 yaş grubu, %9,5'i (19) 24-27 yaş grubu ve %6'sı (12) 27 yaş ve üzerindeki grupta bulunmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcıların %11,5'i (23) 2000 TL ve altı bir ortalama gelire, %27'si (54) 2001-4001 TL arasındaki bir ortalama gelire, %61,5'i (86) 4001 TL ve üzerinde bir ortalama gelire sahip oldukları görülmüştür. Araştırmaya katılan katılımcıların psikolojik destek alma/almama durumu dağılımları ise şu şekildedir: hiç psikolojik ve psikiyatrik destek almayan katılımcıların oranı %83,5 (167), hem psikolojik hem de psikiyatrik destek alan katılımcıların oranı %3,5 (7), psikoterapiye giden katılımcıların oranı %5,5 (1), hekim önerisi almaksızın psikiyatrik ilaç kullanan katılımcıların oranı %1,5 (3), hekim önerisiyle psikiyatrik ilaç kullanan katılımcıların oranı %6 (12) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2'de SDKT alt ölçeklerinin güvenilirlik analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. SDKT alt ölçekleri güvenilirlik analizi sonuçları

SDKT Alt Ölçekleri	Madde Numarası	Güvenilirlik Katsayısı (Cronbach Alfa)
Duygusal Dengesizlik/Nevrotizm	1,6,11,16,21,26,31	0,575
Dışa Dönüklük	2,7,12,17,22,27,32,37,39	0,853
Deneyime Açıklık	3,8,13,18,23,28,33,36	0,844
Yumuşak Başlılık	4,9,14,19,24,29,34,38,40	0,812
Sorumluluk	5,10,15,20,25,30,35	0,830

Cronbach Alpha katsayısı: "0,60 ile 0,80 aralığında ise güvenilir, 0,80 ile 1,00 aralığında ise yüksek derecede güvenilir bir ölçektir" (Kalaycı, 2013, s. 405). Tablo 2'den görüldüğü gibi duygusal dengesizlik/ nevtizm alt boyutları dışındaki tüm boyutlarda yüksek güvenilirlik söz konusudur. Duygusal dengesizlik boyutunda ise orta düzeyde bir güvenilirlik katsayısı elde edilmiştir.

Cinsiyete göre kişilik özellikleri açısından bir fark olup olmadığı incelenmiş, sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. Burada A ve B odasındaki tüm katılımcılar dikkate alınmıştır.

Tablo 3. Kişilik özelliklerinin cinsiyete göre karşılaştırılması

Ölçekler	Cinsiyet		t	P
	Kadın Ortalama/SS	Erkek Ortalama/SS		
SDKT				
Duygusal Dengesizlik/Nevrotizm	3,35/1,02	3,41/1,01	0,467	0,641
Dışa Dönüklük	5,01/1,11	4,74/1,28	-1,579	0,116
Deneyime Açıklık	5,17/1,11	4,88/1,35	-1,650	0,101
Yumuşak Başlılık	5,33/0,97	4,95/1,26	-2,347	0,020*
Sorumluluk	5,41/1,07	5,02/1,33	-2,264	0,025*

Bağımsız İki Örnek T Testi *p<0,05

Tablo 3'te kadınların ve erkeklerin SDKT alt ölçeklerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ise kadınların ve erkeklerin yumuşak başlılık ve sorumluluk sahibi kişilik özellikleri puanlarına ait ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Buna göre kadınların sorumluluk sahibi ve yumuşak başlılık kişilik özelliğinden aldıkları puanlar erkeklere oranla daha yüksektir. Kadın ve erkeklerin statüko eğilimleri arasında ise anlamlı fark elde edilmemiştir.

Tablo 4'te katılımcıların statüko ile ilgili soruya verdikleri yanıtların dağılımları yer almaktadır.

Tablo 4. A ve B odaları için yatırım seçimlerinin dağılımı

Yatırım Seçimi	Oda A		Oda B	
	%	Sayı	%	Sayı
Orta Riskli A Şirketi	42	42	63	63
Yüksek Riskli B Şirketi	30	30	22	22
Hazine Bonoları	22	22	12	12
Belediye Tahvilleri	6	6	3	3
Toplam	100	100	100	100

A ve B odalarının her ikisinde de hikâye hemen hemen aynı fakat B odasına fazladan verilen "mirasın büyük çoğunluğunun A şirketine yatırılmış durumda olduğu" bilgisi yazılı olarak sunulmuştur. Bu durum karşısında katılımcıların yatırım seçimlerinin, verilen bu fazladan bilgiye karşısında farklılaştığı görülmüştür. Tablo 4'e göre herhangi bir ön bilgiye sahip olmayan A odasındaki katılımcılardan orta riskli A şirketini tercih edenlerin oranı yüzde 42; mirasın büyük çoğunluğunun daha önce orta riskli A şirketine yatırılmış olduğu ön bilgisi verilen B odasındaki katılımcılardan A şirketini tercih edenlerin oranı ise yüzde 63 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu değer B odasında statükoyu tercih edenlerin oranını da göstermektedir. Statüko eğilimini gösterecek şekilde değişiklik yapılan deney grubunda, orta riskli A şirketini seçenlerin sayısı 42'den 63'e yükselmiş ve yaklaşık olarak %50'lik bir artış tespit edilmiştir. Tablo 5'te ise kişilik özellikleri ve statüko arasındaki ilişki incelenmiştir. A odasındaki katılımcılara statüko içeren soru yöneltilmediği için hipotez sadece B odasındaki katılımcılar için test edilmiştir.

Tablo 5. Kişilik özelliklerinin statüko yanlılığına göre karşılaştırılması

Ölçekler	Statüko		z	p	
	Var Ortalama/ Ort. Sıra	Yok Ortalama/ Ort. Sıra			
SDKT	Duygusal Dengesizlik	3,37/51,40	3,29/48,90	-0,413	0,679
	Dışa Dönüklük	4,88/48,32	5,16/54,38	-1,003	0,316
	Deneyime Açıklık	4,79/45,16	5,48/60,00	-2,458	0,014*
	Yumuşak Başlılık	5,19/51,27	5,12/49,14	-0,352	0,725
	Sorumluluk	5,18/48,32	5,40/54,38	-1,003	0,316

Mann Withney U Testi *p<0.05

Tablo 5'e göre katılımcıların deneyime açıklık düzeyleri statüko eğilimi gösterenlerde (45,16), statüko eğilimi göstermeyenlere (60) göre anlamlı düzeyde düşüktür. Buna göre genel olarak deneyime açık olan katılımcılar statüko yanlılığına düşmemekte, alternatif seçenekleri değerlendirme de daha cesur davranmaktadır. Deneyime açık olmayan katılımcılar ise ellerinde bulunan seçeneği koruma eğilimi göstermektedir. Benzer şekilde istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte genel olarak dışa dönük kişilik özelliği gösteren katılımcıların da statüko eğilimi göstermedikleri (54,38), dışa dönük olmayan katılımcıların (48,32) ise mevcut durumu koruma eğiliminde oldukları görülmektedir.

6. SONUÇ

Davranışsal iktisatçılar psikoloji bilimindeki mevcut kavramları, geleneksel iktisatçıların kullandığı modelleri zenginleştirmek ve güvenilirliğini artırmak için kullanmaya çalışmakta oldukları görülmektedir. Davranışsal iktisat bir bakıma iktisadi modellerdeki bireylerin kararına etki edebileceği düşünülen psikolojik yanlılıkları ekleyerek geleneksel iktisadın görülen bu eksikliğini gidermeye çalışmaktadır. Bu noktada, fark edildiği üzere, davranışsal iktisatta ele alınan konuların genellikle geleneksel iktisadi düşüncüyü yıkmak ya da yok etmek için değil, daha çok onların bu konudaki eksiklerini gidermeye yönelik olduğu konusu önem arz etmektedir. Bilimin eleştirel bakış açısı ile ilerlediği ve durmadan geliştiği bilinen bir gerçektir.

Davranışsal iktisat literatüründe bulunan bireylerin davranışları "ortalama insan" olarak ele alınmış ve bireysel farklılıkların (psikolojik özellikler gibi) ise sınırlı araştırmalarda incelenmiştir. Literatürde, davranışsal iktisat araştırmalarında, bireylerin psikolojik durumlarının ve kişilik özelliklerinin bir faktör olarak ele alınmasının önemine vurgu yapılmış ve hatta yeni bir davranışsal iktisat dalgasının tetiklenebileceği ifade edilmiştir (Boyce ve diğerleri, 2019, s. 83).

Araştırmada davranışsal iktisadın ortalama insan davranışlarından çıkıp, bireylerin farklılaşan özelliklerine odaklanmak amacıyla, bireylerin kararlı davranış özellikleri olarak yorumlanabilecek kişilik özelliklerinden yararlanılmıştır.

Statüko ölçümünde, A kontrol ve B deney grubunu temsil etmek üzere, katılımcılara kendilerine miras kalan bir miktar sermayeyi nasıl değerlendireceklerine yönelik seçenekli sorular sunulmuştur. B odasına sunulan soruya fazladan bir ekleme yapılmış ve miras kalan sermayenin büyük bir çoğunluğunun orta riskli şirket grubunda yer alan A şirketine yatırılmış olduğu bilgisi iletilmiştir. Araştırmada orta riskli şirket seçiminde farklılıklar tespit edilmiştir. B odasında orta riskli şirket seçiminde bulunan katılımcılar, A odasında bulunan katılımcılara oranla yaklaşık %50 daha fazladır. Bu durum, B odasındaki katılımcıların mirasın büyük bölümünün orta riskli

bir şirkette bulunmasından etkilendiklerini ve kalan mirası da aynı şirkette değerlendirmeyi düşündüklerini ifade etmektedir. Bu aynı zamanda statüko yanlılığının söz konusu olduğunu da göstermektedir. Elde edilen sonucun Samuelson ve Zeckhauser tarafından elde edilen sonuçla paraleldir (Samuelson ve Zeckhauser, 1988).

Araştırmanın temel amacı kapsamında kişilik özelliklerinin statüko yanlılığı açısından farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Statüko eğilimi gösteren katılımcıların deneyime açıklık puanlarının ortalaması, statüko eğilimi göstermeyen katılımcılara göre anlamlı düzeyde düşüktür. Bu sonuç literatürle desteklenmektedir (Lee ve diğerleri, 2010; Boyce ve diğerleri, 2019). İstatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte statüko eğilimi gösteren katılımcıların dışa dönüklük ortalaması da, statüko eğilimi göstermeyenlere göre daha düşüktür. Bu sonuç da literatürle paralellik göstermektedir. Gambetti ve Guisberti (2019) dışa dönük bireylerin yatırım kararlarında daha cesur ve atılgan davrandıklarını ileri sürmüştür. Diğer taraftan araştırmalar, iktisadi kararlarda (özellikle yatırım kararlarında) dışa dönük ve deneyime açık bireylerin uzun vadede daha yüksek performans sergilediklerini göstermektedir (Chen ve diğerleri, 2019).

Statüko yanlılığının iktisadi kararlarda etkili olduğu çok sayıda çalışma ile tespit edilmiştir (Tekçe ve diğerleri, 2016; Dean, 2008; Dean ve diğerleri, 2017; Boyce ve diğerleri, 2019). Kişilik özelliklerine göre bu etki boyutunun değişmesi ise hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar için önem taşımaktadır. Davranışsal ön yargıları doğru analiz edip, kişilik özelliğine uyumlu yatırım ya da iktisadi davranış göstermek karlılığı da artırıcı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Araştırmada ayrıca kadınların sorumluluk ve yumuşak başlılık puanlarının ortalaması erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu durum da literatürdeki bazı araştırmalarla benzerlik göstermektedir (Uzun ve İmamoğlu, 2017, s. 142).

Literatürden farklı olarak elde edilen sonuç sorumluluk kişilik özelliği ile ilgilidir. Literatürde sorumlu kişilik özelliğine sahip bireylerin statükoyu koruma eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Mevcut araştırmada ise böyle bir bulguya rastlanmamıştır.

Mevcut literatür incelendiğinde statükoyu ölçmek için yapılan pek çok çalışma mevcuttur. Buna rağmen Türkiye’de ekonomi alanında kişilik özellikleri ile statüko arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaya rastlanmamıştır. Kişilik özellikleri ile statüko arasındaki ilişkinin incelenmesi neticesinde, hangi kişilik özelliğine sahip kişilerin statükoya daha çok eğilimli olduğunun bilinmesi, iktisadi kararlardaki ön yargıların da anlaşılmasına olanak sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Ek olarak bu çalışma bazı kısıtlara da sahiptir. Bunlardan birincisi; araştırma verilerinin sadece Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinden elde edilmiş olmasıdır. Ayrıca veriler 200 bireyin katılımı ile elde edilmiştir. Dolayısıyla kişi sayısının artırılması ve diğer kişiler üzerinde çalışılması daha sağlıklı sonuçlar verebilir. Gelecek çalışmalarda kişilik özelliklerinin diğer yanlılıklar üzerine de denenmesi önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altıok, M. (2009). Keynes ve Keynesçi kuramda kriz ve iktisat politikası tartışmaları. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 3(6), 75-102. Erişim adresi: https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AWCu331eoDuH9Br_eEi7
- Bacanlı, H., İlhan, T. ve Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: sıfatlara dayalı kişilik testi (sdkt). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26107/275060>.

- Borghans, L., Duckworth, A. L., Heckman, J. J. ve Weel, B. (2008). The economics and psychology of personality traits. *Journal of Human Resources*, 43(4), 972-1059. doi: 10.3368/jhr.43.4.972
- Boyce, C., Czajkowski, M. ve Hanley, N. (2019). Personality and economic choices. *Journal of Environmental Economics and Management*, 94, 82-100. doi:10.1016/j.jeem.2018.12.004
- Buccioli, A. ve Zarri, L. (2017). Do personality traits influence investors' portfolios?. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 68, 1-12. doi:10.1016/j.socec.2017.03.001
- Camerer, C. (1999). Behavioral economics: reunifying psychology and economics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 96(19), 10575-10577. doi:10.1073/pnas.96.19.10575
- Camerer, C. ve Lovallo, D. (1999). Overconfidence and excess entry: an experimental approach. *American Economic Review*, 89(1), 306-318. doi:10.1257/aer.89.1.306
- Chen, T. H., Ho, R. J. ve Liu, Y. W. (2019). Investor personality predicts investment performance? a statistics and machine learning model investigation. *Computers in Human Behavior*, 101, 409-416. doi:10.1016/j.chb.2018.09.027
- Çivitçi, N. ve Arıcıoğlu, A. (2012). Psikolojik danışman adaylarının yardım etme stilleri ve beş faktör kuramına dayalı kişilik özellikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 78-96. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd/issue/19396/206020>
- Dean, M. (2008). Status quo bias in large and small choice sets. *Job Market Paper*, 2, 120-136. Erişim Adresi: http://www.columbia.edu/~md3405/Working_Paper_4.pdf
- Dean, M., Kıbrıs, Ö. ve Masatlıoğlu, Y. (2017). Limited attention and status quo bias. *Journal of Economic Theory*, 169(163), 93-127. doi:10.2139/ssrn.2519242
- Demirel, S. ve Artan, S. (2016). Nöroiktisat ve iktisat biliminin geleceğine ilişkin tartışmalar. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(1), 1-28. doi:10.20979/ueyd.182903
- Donnelly, G., Iyer, R. ve Howell, R. T. (2012). The big five personality traits, material values, and financial well-being of self-described money managers. *Journal of Economic Psychology*, 33, 1129-1142. doi:10.1016/j.joep.2012.08.001
- Earl, P. E. (2005). Economics and psychology in the twenty-first century. *Cambridge Journal of Economics*, 29(6), 909-926. doi:10.1093/cje/bei077
- Gazel, S. (2013). Finansal piyasalarda psikolojik eşik: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda bir uygulama (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kayseri.
- Gambetti, E. ve Giusberti, F. (2019). Personality, decision-making styles and investments. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*. 80, 14-24. doi:10.1016/j.socec.2019.03.002
- Grebitus, C., Lusk, J. L. ve Nayga, R. (2013). Explaining differences in real and hypothetical experimental auctions and choice experiments with personality. *Journal of Economic Psychology*, 36, 11-26. doi:10.1016/j.joep.2013.02.004
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). Multivariate data analysis, Seventh Ed., *Pearson Education Limited*, England.

- Horzum, M. B., Ayas, T. ve Padır, M. A. (2017). Beş faktör kişilik ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 398-408. doi:10.19126/suje.298430
- Kahneman, D. (2003). Maps of bounded rationality: psychology for behavioral economics. *The American Economic Review*, 93(5), 1449-1475. Retrieved From: <https://www.jstor.org/stable/3132137>
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1974). Judgment under uncertainty: heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124-1131. doi:10.1126/science.185.4157.1124
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291. doi:10.2307/1914185
- Kalaycı, Ş. (2013). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri, "Editör: Şeref Kalaycı", 8. Baskı, Dinamik Akademi, Ankara.
- Kasapoğlu, A. (2006). Empati ve sempati olgusuna vurgu yapan bazı ayetler. *Bilimname X(1)*, 33-61. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/3514/47756>
- Kübilay, B. (2015). Yatırım psikolojisi açısından yatırımcı önyargıları, finansal risk toleransı ve finansal kişilik: bireysel yatırımcılar üzerine bir alan araştırması (Yayınlanmış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi.
- Küçükşucu, M., Konya, S. ve Karaçor, Z. (2017). Davranışsal iktisat ekseninde iktisatta psikolojik arka plan. *ICPESS (Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Çalışmalar Kongresi)*, Bosna, 0, 253-83. Erişim adresi: <http://www.registericpess.org/index.php/ICPESS/article/view/2325>
- Lee, K., Ashton, M.C., Ogunfowora, B., Bourdage, J. S., ve Shin, K.-H. (2010). The personality bases of socio-political attitudes: the role of honesty-humility and openness to experience. *Journal of Research in Personality*, 44(1), 115-119. doi:10.1016/j.jrp.2009.08.007
- Ozer, D. J. ve Benet-Martinez, V. (2006). Personality and the prediction of consequential outcomes. *Annual Review of Psychology*, 57(1), 401-421. doi:10.1146/annurev.psych.57.102904.190127
- Parlak, Ö. ve Sazkaya Koçoğlu, M. (2018). Beş faktör kişilik özelliklerinin iş yaşamında yalnızlık üzerine etkisinin incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 149-165. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/issue/36351/387009>
- Rustichini, A., DeYoung, C. G., Anderson, J. E. ve Burks, S. V. (2016). Toward the integration of personality theory and decision theory in explaining economic behavior: an experimental investigation. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 64, 122-137. doi: 10.1016/j.socec.2016.04.019
- Samuelson, W. ve Zeckhauser, R. (1988). Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1(1), 7-59. doi: 10.1007/BF00055564
- Smith, A. (1759). Ahlaki duygular kuramı. Derman Kızılay (Çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Tekçe, B., Yılmaz, N. ve Bildik, R. (2016). What factors affect behavioral biases? evidence from Turkish individual stock investors. *Research in International Business and Finance*, 37, 515-526. doi:10.1016/j.ribaf.2015.11.017

- Thaler, R. H. ve Sunstein, C. R (2015). *Dürtme (Özgün Adı: The Nudge)*. Enver Günsel (Çev.), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Thaler, R. H. (1980). Toward a positive theory of consumer choice. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 1(1), 39-60. doi:10.1016/0167-2681(80)90051-7
- Thaler, R. (1985). Mental accounting and consumer choice, *Marketing Science*, 4(3), 199-214. doi:10.1287/mksc.4.3.199
- Thompson, R. L., Brossart, D. F., Carlozzi, A. F. ve Miville, M. L. (2002). Five-factor model (big five) personality traits and universal-diverse orientation in counselor trainees. *The Journal of Psychology*, 136(5), 561-572. doi:10.1080/00223980209605551
- Toigonbaeva, D. ve Eser, R. (2011). Psikoloji ve iktisadın birleşimi olarak davranışsal iktisat. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 287-321. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880306.pdf>
- Uzun, R. Nur. ve İmamoğlu, O. (2017). Cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve spor yapma durumuna göre kişilik özellikleri. Uluslararası 9. Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Kongresi(Türkiye-Antalya). Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/325320415_Cinsiyet_Yas_Sinif_Duzeyi_ve_Spor_Yapma_Durumuna_Gore_Kisilik_Ozellikleri_Personality_Characteristics_Which_Are_Based_on_Sex_Age_Class_and_Sportive_Activities

SUMMARY

Studies on behavioral economics have generally handled people as "average" during the economic decision process. On the other hand, very limited amount of studies touch upon the impact of individual differences on economic decisions. It is believed that using, for estimating individual reactions in the field of economics, an individual's psychological status such as personality traits has the potential to trigger a second behavioral economy wave (Boyce, Czajkowski and Hanley, 2019, s. 83).

Status-quo states that people act unwillingly to abandon the objects they already possess and therefore tend to overvalue such objects at hand. They generally decide between the status-quo and other options when they decide between individual alternatives. The preservation of the existing choice when faced with new choices can be interpreted as the person's status-quo behavior.

The basic purpose of the study is to reveal the relation between personality traits and the status-quo behavior during individuals' economic decision-making process. Relating individuals' personality traits with status-quo bias seems quite important for advancing studies and researches in behavioral economics. On the other hand, studies that examine behavioral phenomena of economics with consideration of an individual's psychological properties are quite limited. This research aims at filling the said gap in the literature.

Research data has been obtained through the survey method with the participation of 200 students in the Economics Department of Aksaray University. The research was conducted in December 2019. The survey created by Samuelson and Zeckhauser (1988) has been used in the research for measuring status-quo biases of individuals. Participants were determined according to the Convenience Sampling Method. Participants were coincidentally assigned to two computer laboratories that were defined as Chambers A and B. Initially, the participants were given a socio-demographic forum that includes information on their sex, age, field of education, class level, income level and whether they received psychological support and they were later presented the SDKT Scale.

Personality traits have been chosen as the individual's character manifests a stable feature (Boyce et al, 2019, s. 89) and seen by psychologists as a useful predictor of behavior. Many scales that have close features have been developed for measuring personality. Five Factor Personality Scale (BFKÖ) is one of these. Attribute-Based Personality Test (SDKT) is a two-edged scale with the least amount of objects that is based on the five factor personal hypothesis and that uses attribute couples that conform to these factors. The sub-dimensions of SDKT are emotional imbalance/neuroticism, extroversion, openness to experience, amiability and responsibility (Bacanlı et al, 2009, s. 270).

During status-quo measurement, the participants who represent the A and B Experiment Groups were asked how they would like to utilize an inheritance left to them. An addition was made to the question of Chamber B, stating that the majority of this inheritance rest with the A Firm, which is a medium-risk company.

Research findings identified differences in the selection of medium-risk company. Participants of Chamber B, who selected medium-risk company, are 50% more than the participants in Chamber A. This shows that participants in Chamber B are affected from the presence of the majority of inheritance in a medium-risk company and they plan to utilize the remaining inheritance also in the same company. This also means that status-quo bias is in question. The results are parallel with the measurements by Samuelson and Zeckhauser. Said study showed that the investment

made on the medium-risk company the experiment group is higher than the one made by control group (Samuelson, Zeckhauser, 1988, s. 15).

The basic purpose of the research is to examine whether personality traits vary in terms of status-quo bias. The openness-to-experience points of participants, who manifest status-quo bias, are meaningfully lower than participants that don't manifest status-quo bias. This result is supported by the literature (Lee et al, 2020; Boyce et al, 2019). Whereas it is not statistically meaningful, the extroversion of participants that manifest status-quo bias is lower than those that don't manifest status-quo bias. This conclusion is parallel with the literature. Gambetti and Guisberti (2019) have claimed that extrovert individuals behave more bravely and venturesome in their investment decisions. On one other hand Chen, Ho, Liu (2019), have proven that individuals, who are extrovert and open to experience, manifest a higher performance in their economic decisions (especially in investment decisions).

Many studies have established that status-quo bias has an impact on economic decisions (Dean, 2008; Tekçe et al, 2016; Dean et al, 2017; Boyce et al, 2019). Change of this impact dimension according to personality traits bears importance for both individual and corporate investors. Correctly analyzing behavioral biases and manifesting investment or economic decision that conforms to personality traits also appear as a factor that increases profits.

The research also established that the average of women's responsibility and amiability points is meaningfully higher than those of men. This situation is similar to some researches in the literature (Uzun and İmamoğlu, 2017, s. 142).

The look into the literature show many studies that aim at measuring status-quo. Despite this, no research has been found in Turkey that handles the relation between personality traits and status quo in the economic sense. Identifying, and pursuant to an examination of the relation between personality traits and status-quo, people with particular personal traits that are more biased towards status-quo bears importance in terms of allowing to also understand biases during economic decisions.

BİREY-ÖRGÜT UYUMUNUN BAĞLAMSAL PERFORMANS ÜZERİNE ETKİSİNDE BİREY-İŞ UYUMUNUN DÜZENLEYİCİ ROLÜNÜN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Coşkun AKÇA¹

Halil Özcan Özdemir²

Atıf/©: Akça, C. ve Özdemir, H. Ö. (2020). Birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans üzerine etkisinde birey-iş uyumunun düzenleyici rolünün belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 550-565. doi: 10.17218.hititsosbil.804437

Özet: Bu makalenin amacı, çalışanların birey-örgüt uyumu düzeylerinin bağlamsal performanslarına etkisinde birey-iş uyumunun rolünü ortaya koymaktır. Literatür taramasında birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide birey-iş uyumunun rolüne yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Araştırma değişkenlerini ölçmek için bir anket formu oluşturulmuştur. 458 çalışandan toplanan veriler frekans analizi, güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve hiyerarşik regresyon analizine tabi tutulmuştur. Birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans üzerindeki etkisinde R^2 değeri 0,179; birey-örgüt uyumu ve birey-iş uyumunun bağlamsal performans etkisinde R^2 değeri 0,217 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans etkisinde birey-iş uyumunun düzenleyici rol oynadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birey-Çevre Uyumu, Birey-İş Uyumu, Birey-Örgüt Uyumu, Çalışan Performansı, Bağlamsal Performans.

A Research on Determining the Moderating Role of Person-Job Fit in the Effect of Person-Organization Fit on Contextual Performance

Citation/©: Akça, C., and Özdemir, H. O., (2020). A research on determining the moderating role of person-job fit in the effect of person-organization fit on contextual performance. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(2), 550-565. doi: 10.17218.hititsosbil.804437

Abstract: The purpose of this article is to reveal the role of person-job fit in the influence of employees' person organization fit levels on their contextual performance. In the literature review, no research was found on the role of person-job fit in the relationship between person- organization fit and contextual performance. A questionnaire was created to measure the research variables. Data collected from 458 employees were subjected to frequency analysis, reliability analysis, confirmatory factor analysis, correlation analysis and hierarchical regression analysis. $R^2 = 0,179$ on the effect of person-organization fit on contextual performance; $R^2 = 0,217$ on the effect of person-organization fit and person-job fit on contextual performance. According to the obtained results; It has been determined that individual-job fit plays a moderating role in the effect of individual-organization fit on contextual performance.

Makale Geliş Tarihi: 16.09.2020

Makale Kabul Tarihi: 31.12.2020

¹ Sorumlu Yazar, Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Tosya Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret ve Pazarlama Bölümü, coskunakca@kastamonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-3020-6694>

² Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Hozcanoedemir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0021-3618>

Keywords: *Person-Environment Fit, Person-Job Fit, Person-Organizational Fit, Employee Performance, Contextual Performance.*

1. GİRİŞ

İşletmeler arasında yüksek rekabetin yaşandığı günümüz pazar koşullarında, örgütlerin belirledikleri amaçlarına başarılı bir şekilde ulaşabilmeleri için insan kaynakları faaliyetleri işletmelere sağladıkları katkılardan dolayı kritik önem taşıyan unsurlardan birisi haline gelmiştir. Çalışanların çeşitli tutum ve davranışları üzerinde uyum düzeyinin kuvvetli etkisi vardır. Bu nedenle birey-çevre uyumu, son yıllarda yönetim bilimciler tarafından üzerinde önemle durulan konular arasında yer almaktadır. Birey-iş ve birey-örgüt uyumu birey-çevre uyum boyutları arasında üzerinde en çok durulan uyum türlerini oluşturmaktadır (Lauver ve Kristof-Brown, 2001, s. 455). Bunun altında yatan temel neden ise bu uyum türlerinin diğerlerine oranla çalışanların tutum ve davranışları üzerinde daha fazla etkiye sahip olmalarıdır. Birey-örgüt uyumu ve birey iş uyumunun önemi, bu uyum türlerinin işten ayrılma niyeti, çalışma tutumları, örgütsel vatandaşlık davranışları, iş tatmini, örgütsel bağlılık, işte kalma niyeti, işe adanmışlık, tükenmişlik, güven, ekip çalışması, etik davranış, etik iklim, stres ve iş performansı arasındaki ilişkilerin organizasyonlara sağladığı katma değerden kaynaklanmaktadır (Yalçın ve Bayram, 2020, s. 161).

Çalışanlar ile örgütler arasında belirlenen psikolojik sözleşmeye bağlı olarak çalışan tarafından sergilenen görev performansı işletmeler için önem arz etse de; çalışanların örgütten hiç bir fayda beklemeden gönüllü olarak sergiledikleri ekstra rol davranışları da işletmelerin sürdürülebilirliği açısından önemli hale gelmiştir. Orta yönetim kademelerinin ortadan kaldırılması, ekip tabanlı çalışma yapılarının benimsenme oranının artması ve hizmet odaklı işlerin artan oranı gibi çalışma ortamlarındaki değişiklikler hiyerarşik ve bürokratik organizasyonel tasarımlarda bir kayma getirerek daha düz, daha ağa bağlı ve esnek tasarımların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Jawahar ve Carr, 2006, s. 335). Çalışma ortamlarındaki bu değişiklikler, birçok işte çalışma performansının daha büyük bir “sosyal” bileşenine katkıda bulunmuş ve bağlamsal performansın öneminin daha iyi anlaşılmasına yol açmıştır.

Bu araştırmanın amacı; birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans üzerindeki etkisinde birey-iş uyumunun düzenleyici rol oynayıp oynamadığını ortaya koymaktır. Bu noktadan hareketle hazırlanan anket formu Çorum ilinde faaliyet göstermekte olan farklı işletmelerde istihdam edilen 500 çalışana uygulanmıştır. Verilerin analizi aşamasında frekans, güvenilirlik, doğrulayıcı faktör, korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır.

Literatür incelemesi sonucunda birey-örgüt uyumu ile birey-iş uyumunun bağlamsal performans üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların varlığı tespit edilmesine rağmen; birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide birey-iş uyumunun rolüne yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu kapsamda literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, birey-örgüt uyumu, birey iş uyumu ve bağlamsal performans kavramları açıklanmıştır.

2.1. Birey-Örgüt Uyumu

Son yıllarda işgörenler ve çalıştıkları organizasyon arasındaki uyumun derecesi hem araştırmacılar hem de yöneticiler tarafından ilgi görmeye başlamıştır. Birey-örgüt uyumu Tom'un (1971), işgörenlerin çalıştıkları kurumun özellikleri ile kendi kişilikleri arasında uyum olması durumunda çalışanların daha başarılı olacağına dair önerisine dayanmaktadır. Yazar

araştırmasında, birey-örgüt uyumunun özü olarak kişi-örgüt benzerliğini vurgulamaktadır. Tom'un (1971) araştırmasından yola çıkarak, bazı araştırmacıların birey-örgüt benzerliğini kişilik-iklim uyumu olarak ele aldıkları görülmektedir (Ryan ve Schmitt, 1996; Christiansen ve diğerleri, 1997).

Birey-örgüt uyumu, örgütün özellikleri ile bireyin sahip olduğu özellikler arasındaki uyum olarak belirtilmektedir (Chatman, 1991, s. 459). Birey-örgüt uyumu; değer uyumu, hedef uyumu, çalışanların ihtiyaçları ile çalışma ortamındaki mevcut olanaklar arasındaki eşleşme ve bireyin kişiliği ile kurumun özellikleri arasındaki eşleşme gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır (Chatman, 1991; McCulloch ve Turban, 2007). Birey-örgüt uyumu, çalışanların belirli bir kültürde tercihlerine yansıyan ihtiyaçları ve bir örgütün bu ihtiyaçları karşılayan politikaları ve uygulamaları vasıtasıyla koşulları sağlayabilme kabiliyetini ifade etmektedir (Kristof-Brown ve diğerleri, 2005; Meyer ve diğerleri, 2010).

Kristof'a (1996) göre birey-örgüt uyumunu tanımlayabilmek için değişik yaklaşımlar öne sürülmüştür. Birinci yaklaşım bütüncü uyum ve tamamlayıcı uyum şeklindedir. Bütüncü uyum; kişinin çevredeki diğer işgörenlerle benzer özellikler taşıması veya o özelliklerle bütünleşmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Tamamlayıcı uyum, kişinin bulunduğu çevreyi tamamladığı ya da çevrede eksik olan bir şeyi giderdiğinde ortaya çıkmaktadır (Muchinsky ve Monahan, 1987, s. 270). Birey-örgüt uyumunu tanımlayan ikinci yaklaşım ise; gereksinim-arz ve talep-beceri uyumu ayrımıdır. Gereksinim-arz uyumu yaklaşımına göre birey-örgüt uyumu; örgüt bireyin isteklerini, tercihlerini ve ihtiyaçlarını sağladığı zaman ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, talep-beceri uyumu yaklaşımına göre birey-örgüt uyumu organizasyon çalışanlarının çalıştıkları yerin taleplerini karşılayacak yeteneklere sahip olduğunda ortaya çıkmaktadır (Kristof, 1996, s. 11).

2.2. Birey-İş Uyumunu

Birey-iş uyumu kavramı çalışan seçiminin temelini oluşturmaktadır (Werbel ve Gilliland, 1999, s. 209). Çalışan seçiminin temelini oluşturan birey-iş uyumu; çalışanın kişisel bilgileri, becerileri ve yetenekleri ile işin gereksinimleri arasındaki eşleşme ya da işin bir kişinin ihtiyaçlarını/isteklerini sağlayabilme yeteneği olarak tanımlanır (Brkich ve diğerleri, 2002, s. 48). Başka bir tanıma göre birey-iş uyumu; çalışanın ihtiyaçları, istekleri ve tercihleri ile işin ödülleri arasındaki uyumu ve iş talepleri ile çalışanın bilgisi, becerileri ve yetenekleri arasındaki uyum derecesidir (Edwards, 1991, s. 294).

Edwards (1991) tarafından yapılan çalışmada birey-iş uyumunun iki temel kavramsallaştırması ana hatlarıyla belirtilmiştir. Birey-iş uygunluğu ihtiyaç-arz perspektifini ve talep-yetenek perspektifini içerir. Birey-örgüt uyumunda da belirtildiği gibi ihtiyaç-arz uyumu ve talep-yetenek uyumu tamamlayıcı uyumun genişletilmiş kavramsallaştırmasıdır. Organizasyonlar kişiler tarafından talep edilen psikolojik, fiziksel ve finansal kaynaklar ile işle alakalı ve kişilerarası etkileşimle ilgili fırsatlar sağlamaktadır. Organizasyonun sağladığı fırsatlar, kişilerin taleplerini karşıladığı takdirde ihtiyaç-arz uyumu ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde organizasyonlar da kişilerden zamanları, emekleri, aidiyetleri, bilgileri ve yetenekleri ile organizasyona fayda sağlamalarını istemektedirler. Bu istekler kişiler tarafından gerçekleştirildiğinde talep-yetenek uyumu meydana gelmektedir (Kristof, 1996, s. 14).

Bireyin işe uygunluğu görev performansı için önemlidir. Birey-iş uyumu görev performansına ek olarak örgütsel etkinliğe ulaşmada önemli olan çeşitli değişkenlerle ilgilidir:

1. İş için örgüte başvuranların iş seçimi kararları (Cable ve Judge, 1996);

2. Başvuranlar için örgütün çekiciliği (Judge ve Cable, 1997);
3. Başvuranlar arasından verilen seçim kararları (Cable ve Judge, 1997);
4. Çalışanların iş tatmini, görev süresi ve kariyer başarısının belirlenmesi (Bretz ve Judge, 1994).

Yüksek düzeyde birey-iş uyumunun birçok pozitif sonuçları vardır. Edwards (1991) araştırmasında, birey-iş uyumunun yüksek iş tatmini, motivasyon, düşük iş stresi, yüksek performans ve işe katılım üzerinde olumlu etkisinin olduğunu bulgulamıştır. Li ve Hung (2010); Edwards'ın (1991) çalışmasıyla benzer şekilde birey-iş uyumunun, yüksek iş tatmini, artan çalışma performansı, örgütsel aidiyet, bağlamsal performans, daha çok çalışma eğilimi, örgütsel kimlik, daha az düzeyde gerginlik ve işten ayrılma niyetinde azalışlar gibi bireysel çıktılarla pozitif şekilde ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Birey-iş uyumu, çalışanın talepleri ile çalıştığı işten elde ettikleri arasındaki eşleşme olarak ilişkilendirildiğinde; artan iş tatmini, örgütsel sosyalizasyon, örgütsel aidiyet (Cable ve Judge, 1996; Lauver ve Kristof-Brown, 2001) ile ilişkilendirilebilmektedir.

2.3. Bağlamsal Performans

Bağlamsal performans, mevcut bir görev için resmi olarak gerek duyulmayan, ancak bütün görevlerin sosyal bağlamını oluşturmayı sağlayan gönüllü davranışlar olarak görülmektedir (Campbell, 1990; Van Scotter ve Motowidlo, 1996; Motowidlo ve diğerleri, 1997). Benzer tanımla, bağlamsal performans; işin bir parçasında resmi olarak gerekli olmayan ancak örgütün sosyal ve psikolojik bağlamını şekillendirmeye yardımcı olan bir performans olarak tanımlanmaktadır (Borman ve Motowidlo, 1993, s. 77). Bağlamsal performans, örgütsel vatandaşlık davranışı (Organ, 1988) ve ekstra rol performansı (Van Dyne ve diğerleri 1995) gibi ilgili yapıları içermektedir. Daha yüksek bağlamsal performansa sahip olma, bireylerin ekstra rol performansı gösterebilmeleri ve iş rollerine daha fazla adapte olabilmelerini kolaylaştırır (Borman ve Motowidlo, 1993, s. 78).

Van Scotter ve Motowidlo (1996) tarafından yapılan çalışmada bağlamsal performansı bir çalışanın görev tanımının ötesine geçen davranışlar olarak tanımlamış ve bağlamsal performansın iki tür davranıştan oluştuğunu belirtmişlerdir. Bunlardan ilki, iş arkadaşlarının görev performansına destekte bulunan düşünceli ve yardımcı eylemlerle ilgilenen bireylerarası kolaylaştırıcıdır. İkincisi, çok disiplinli olmak, çok çalışmak, işle ilgili sorunları çözmek için inisiyatif almak ve “kuruluşun çıkarlarını en iyi şekilde desteklemek niyetiyle” kurallara uyararak kendi kendine disiplinli, motive olmuş eylemlerle ilgili olan kendini işe adamaktır.

Gönüllü olarak gerçekleştirilen ekstra faaliyetler anlamına gelen bağlamsal performans, organizasyonel hedeflerin ve organizasyonel performansın karşılanmasını kolaylaştırdığından (Allen ve Rush, 1998) ve organizasyonun iç çevresini şekillendirmeye yardımcı olduğundan (Schneider ve diğerleri, 1995; Kristof, 1996) dolayı organizasyonlar için önemlidir.

Bağlamsal performans işin teknik özünü doğrudan desteklemez, ancak görev performansının gerçekleştiği psikolojik, sosyal ve örgütsel ortamı oluşturur ve sürdürür. İnsanlar bağlamsal performansa sahip olduğu zaman, teknik özü içeren sosyal ve örgütsel yapıyı inşa etmek ve sürdürmek için kendi beceri ve enerjilerini kullanırlar (Hogan ve diğerleri, 1998, s. 190). Bağlamsal performansın aşağıda yer alan beş bileşeni vardır (Borman ve Motowidlo, 1997, s. 101).

- İşinden şevk duymak ve ekstra çaba göstermeye gayret etmek.
- İş tanımında olmayan ekstra görevleri yürütmek için istekli olmak.

- İş arkadaşlarına destek olmak ve onlarla işbirliği yapmak.
- Örgütsel prosedürlere ve kurallara uymak.
- Örgütün hedeflerini kabul etmek, desteklemek ve savunmak.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelemesi sonucunda birey-örgüt uyumu ile birey-iş uyumunun bağlamsal performans üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların varlığı tespit edilmesine rağmen; birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide birey-iş uyumunun rolüne yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Değişkenlerin birbirleriyle doğrudan ve/veya dolaylı ilişkilerini inceleyen bazı araştırmalara aşağıda yer verilmiştir.

Goodman ve Svyantek (1999), “Kişi-organizasyon uyumu ve bağlamsal performans: paylaşılan değerler önemli mi?” başlıklı çalışmalarında birey-örgüt uyumunun çalışanların görev ve bağlamsal performansı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bir Orta Batı imalat organizasyonunun 11 departmanında farklı işlerde çalışan 356 kişi üzerinde anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, birey örgüt uyumu ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Kristof-Brown ve diğerleri (2005), “Bireylerin işe uygunluk sonuçları: kişi-iş, kişi-organizasyon, kişi-grup ve kişi-danışman uyumunun meta analizi” başlıklı çalışmalarında, yayınlanmış makaleler, konferans sunumları, tezler ve araştırmasında 836 etki büyüklüğünde 172 kullanılabilir çalışma elde edilmiştir. Yapılan meta-analiz çalışmaları sonucunda birey-örgüt uyumu ve birey-iş uyumunun görev performansı, bağlamsal performans, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve örgütsel özdeşleşme ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Han, T., Chiang H. ve Chiang C. (2013), Kişi-örgüt uyumu, kişi-iş uyumu, psikolojik sahiplik ve bağlamsal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi: Boylamsal Bir Yaklaşım” başlıklı çalışmalarında, Tayvan Bayer'de çalışan 133 kişiden veriler toplanmıştır. Elde ettikleri veriler sonucunda, kişi-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Kişi- örgüt uyumu ile kişi-iş uyumunun çalışanların psikolojik sahiplenmesini ve bağlamsal performansını artıran önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Farooqui ve Nagendra (2014), “Kişi-örgüt uyumunun çalışanların iş doyumu ve performansına etkisi” başlıklı çalışmalarında, birey-örgüt uyumu, iş tatmini ve iş performansı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamışlardır. Hindistan'da bir kamu kuruluşunda gerçekleştirdikleri araştırmalarında çalışan sayısı belirtilmemiştir. Araştırma sonucunda birey-örgüt uyumu ile iş tatmini ve iş performansı arasında bir anlamlı ve pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tzu-Shian Han ve diğerleri (2015), “Kişi-organizasyon uyumu, kişi-iş uyumu ve bağlamsal performansın boylamsal incelenmesi: psikolojik sermayenin aracılık rolü” başlıklı çalışmalarında birey-örgüt uyumu, birey-iş uyumu, psikolojik sermaye ve bağlamsal performans arasındaki ilişkileri boylamsal bir yaklaşımla araştırmışlardır. Tayvan'daki bir kuruluştaki çalışan 330 kişi üzerinde anket uygulanmıştır. Toplanan veri sonuçlarına göre psikolojik sermaye ve bağlamsal performans arasındaki ilişki pozitif ve anlamlı, birey-örgüt uyumu ve psikolojik sermaye arasındaki ilişki pozitif ancak anlamlı değil, son olarak, birey-iş uyumunun psikolojik sermaye ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Rajper ve diğerleri (2020), “Kişi-iş uyumu ve kişi-organizasyon uyumunun çalışan iş performansına etkisi: hizmet sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma” başlıklı çalışmalarında kişi-iş uyumu, kişi-organizasyon uyumu ve çalışanın iş performansını incelemiştir. Pakistan

Sind sağlık sektöründe çalışan 381 kamu personelinden veriler toplanmıştır. Kişi-iş uyumu ve kişi-organizasyon uyumunun çalışan performansı ile anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın amacı, hipotezleri, modeli, örnekleme, çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgilere ve araştırma bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı Hipotezleri ve Modeli

Birey-çevre uyumu kapsamında ele alınan birey-iş uyumu ve birey-örgüt uyumu kavramlarının bireysel ve örgütsel çıktılar üzerindeki etkileri, araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından anlaşılmasına başlanması ile giderek önem kazanmış ve üzerinde durulmaya başlanmıştır. Rekabet koşullarının şiddetlenmesiyle birlikte kurumların sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmeleri için sahip oldukları insan kaynakları son derece önem teşkil etmektedir. Ortaya konulan yeni bir teknolojinin bile kısa zamanda rakipler tarafından hızlıca taklit edilmesi, işletmeleri entelektüel sermayelerinin en önemli unsurunu ifade eden insan kaynağına yönlendirmeye başlamıştır.

İşe alım sürecinden itibaren tüm insan kaynakları politika ve uygulamalarının temelinde istidam edilecek ve edilmiş olan personelden en yüksek verimin sağlanması yatmaktadır. Bu noktada işgörenin sahip olduğu değerler ile örgütün sahip olduğu değerler ve normlar arasındaki uyumu ifade eden birey-örgüt uyumu ile çalışanın sahip olduğu bilgi, yetenek ve beceriler ile işin gerekleri arasındaki uyumun derecesini ifade eden birey-iş uyumu kavramı işletmelerin odak noktası haline gelmeye başlamıştır.

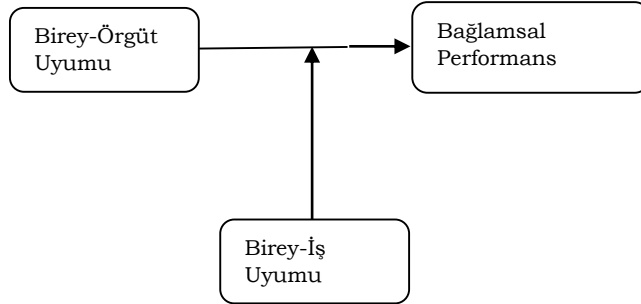
Bu noktadan hareketle çalışanların birey-örgüt uyumu ve birey-iş uyumu düzeylerinin çalışanların görevleri dışında örgütün sosyal ve psikolojik unsurlarına katkı sağlamaya yönelik gerçekleştirdiği davranışları ifade eden bağlamsal performans ile ilişkilerini araştırmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu amaçtan hareketle hazırlanan anket formu ile Çorum'da makine ve metal sanayi sektöründeki farklı işletmelerde çalışan mavi yakalı işgörenlerden toplanan verilerle yukarıda adı geçen değişkenler arasındaki ilişkiler incelenerek ortaya konulmuştur.

Araştırma amacından hareketle oluşturulan araştırma hipotezleri ve araştırma modeli (Şekil 1) aşağıda görüldüğü gibidir.

Hipotez 1: Birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans üzerinde etkisi vardır.

Hipotez 2: Birey-iş uyumu, birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans üzerindeki etkisinde düzenleyici etkiye sahiptir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.2. Örneklem

Çorum ilinde makine ve metal sanayi sektöründeki organizasyonlarda tam zamanlı çalışan ve rastgele seçilen 500 kişi üzerinde anket uygulanmıştır. Araştırmanın verileri, 2019 yılının Haziran ve Ağustos ayları arasında toplanmıştır. Hatalı ve eksik kodlanan anketler çıkarıldıktan sonra toplamda 458 anket değerlendirmeye alınmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı %91,6 olarak gerçekleşmiştir.

Katılımcılar demografik özellikler itibarıyla incelendiğinde, cinsiyetleri açısından %20,5'inin kadın (94 kişi), %79,5'inin erkeklerden (364 Kişi kişi) oluştuğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşları itibarıyla dağılımları incelendiğinde ise örneklemin yaş ortalamasının 32,56 olduğu hesaplanmıştır. Medeni durumları itibarıyla 161 katılımcı evli, 297 katılımcı ise bekarıdır. Eğitim durumları itibarıyla ise %7'si ilkokul, %17,5'i ortaokul, %47,5'i lise, %11,8'i ön lisans, %16,2'si ise lisans eğitim derecesine sahiptir.

4.3. Kullanılan Ölçekler

Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan örneklemden veri toplamak amacıyla anket formundan faydalanılmıştır. Hazırlanan anket formunun ilk bölümünde katılımcıların araştırma değişkenlerine ilişkin görüşlerini tespit etmek amacıyla 16 ifade, ikinci bölümünde ise katılımcıların demografik dağılımlarını belirlemek amacıyla 4 ifade yer almaktadır.

Tüm ölçeklerde yer alan maddeler 7 dereceli Likert formatına uygun şekilde düzenlenmiş ve ölçeğin basımı buna göre yapılmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum; 7=Kesinlikle katılıyorum). Katılımcıların birey-örgüt uyumu düzeylerini belirlemek amacıyla Netemeyer ve diğerleri (1997) tarafından ortaya konulmuş olan tek boyut ve dört maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. "Kişisel değerlerim ile çalıştığım işletme arasında iyi bir uyum vardır." ve "Çalıştığım işletme dürüstlük konusunda benimle aynı değerlere sahiptir." ölçekte yer alan ifadelerden bazılarıdır. Dört ifadenin içsel tutarlığını tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucunda güvenilirlik katsayısı 0,878 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların birey-iş uyumu düzeylerini ölçmek amacıyla Saks ve Ashfort (2002) tarafından geliştirilmiş olan "Birey-İş Uyum Ölçeği"nden faydalanılmıştır. Ölçek tek boyut ve 4 maddeden oluşmaktadır. "Sahip olduğum bilgi, beceri ve özellikler işin gereksinimlerini karşılamaktadır." ve "Yapmakta olduğum iş ihtiyaçlarımı karşılamaktadır." ölçekte yer alan ifadelerden bazılarıdır. Güvenilirlik analizi sonucunda dört ifadeye ilişkin Alpha katsayısı 0,864 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların sergilemiş oldukları bağlamsal performans düzeylerini belirlemek amacıyla Jawahar ve Carr (2007) tarafından geliştirilmiş, 8 ifade ve tek boyuttan oluşan ölçekten yararlanılmıştır. "Diğer çalışanlar eleştirdiklerinde kurumumu savunurum." ve "Çalıştığım kurumun ürün ve hizmetlerini potansiyel müşterilere aktif olarak tanıtırım." ölçekte yer alan ifadelerden bazılarıdır. Sekiz ifadeye yönelik Cronbach's Alpha Katsayısı 0,897 olarak ortaya konulmuştur.

4.4. Bulgular

Ölçeklere uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Birey-Örgüt Uyum	Birey-İş Uyum	Bağlamsal Performans
CFI	$0,970 \leq CFI \leq 1,000$	$0,950 \leq CFI \leq 0,970$	0,995	0,999	0,984
HOELTER	≥ 200	$75 \leq HOELTER \leq 200$	0,424	0,527	0,310
IFI	$0,950 \leq IFI \leq 1,000$	$0,900 \leq IFI \leq 0,950$	0,995	0,999	0,974
NFI	$0,950 \leq NFI \leq 1,000$	$0,900 \leq NFI \leq 0,950$	0,994	0,997	0,977
PCLOSE	$\geq 0,05$		0,231	0,671	0,098
RFI	$0,900 < RFI \leq 1,000$	$0,850 < RFI \leq 0,900$	0,981	0,990	0,962
RMSEA	$0,000 \leq RMSEA \leq 0,050$	$0,050 \leq RMSEA \leq 0,080$	0,071	0,024	0,065
TLI	$0,95 \leq TLI \leq 1,000$	$0,900 \leq TLI \leq 0,950$	0,986	0,999	0,974
χ^2/df	$0,000 \leq \chi^2/df \leq 2,000$	$2 \leq \chi^2/df \leq 3$	2,387	1,082	2,843

Kaynak: Bayram, A., Şeker, M., Büyüksivashoğlu, N. M., Reyhancan, M., Vyacheslav, T. ve Botakarayev, B. (2019). The mediating role of stress on the relationship between organizational culture and dysfunctional attitudes: A field study. *Elementary Education Online*, 19(1), 147-156.

Tablo 1'e bakıldığında çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları görülmektedir. Her üç değişkenin uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir sınırlar içindedir. Böylece değişkenlerle ilgili yapıların analizde kullanılan ampirik verilerle uygun ve tutarlı olduğu görülmektedir. Alfa Katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği; 0-0,40 arasında güvenilir değil, 0,40-0,60 arasında düşük, 0,60-0,80 arasında oldukça güvenilir ve 0,80-1 arasında ise çok yüksek derecede güvenilirdir (Kalaycı, 2005, s. 405). Yapılan güvenilirlik (Cronbach's Alpha Katsayısı) analizi sonucunda birey-örgüt uyumu ölçeği 0,878, birey-iş uyumu ölçeği 0,864 ve bağlamsal performans ölçeği 0,897 olarak hesaplanmıştır. Buna göre; yapılan araştırmada kullanılan ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Geçerlilik (Doğrulayıcı Faktör Analizi) analizleri sonuçlarına göre elde edilen verilerin analizlerinin yapılabilmesi için gerekli şartları sağladığı görülmektedir. Normal dağılım varsayımının sağlanması için gerekli olan çarpıklık ve basıklık değerinin - 2 ile + 2 aralığında olması gerekmektedir (Garson, 2012'den aktaran Şeker ve İşleyen, 2018, s. 2410). Tanımlayıcı istatistiklerden ifadelere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri tablolandırılmamış olup ± 2 arasında değer almaktadır. Bu değerlerden hareketle verilerin normallik varsayımını karşıladığı tespit edilmiştir. Tüm bu bulgulardan hareketle verilerin doğrusal analizleri yapmak için yeterli koşulları sağladığı ortaya konulmuştur.

4.4.1. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyonlar

Araştırma kapsamında ele alınan üç değişkene ilişkin standart sapma ve ortalama değerleri ile bu değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi Tablo 2'de görüldüğü gibidir. Değişkenlerin ortalama değerleri 5,09 ile 4,95 arasındadır. Standart sapma değerleri ise birbirine çok yakındır. Tablo 2'den hareketle birey-örgüt uyumu ile birey-iş uyumu arasında pozitif 0,557 orta düzeyde, birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasında pozitif 0,434 orta düzeyde ve birey-iş uyumu ile bağlamsal performans arasında pozitif 0,423 orta düzeyde anlamlı ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerine İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyonlar

	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3
Birey-Örgüt Uyumu	5,083	1,391	-		
Birey-İş Uyumu	4,954	1,350	0,557**	-	
Bağlamsal Performans	5,085	1,145	0,434**	0,423**	-

4.4.2. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

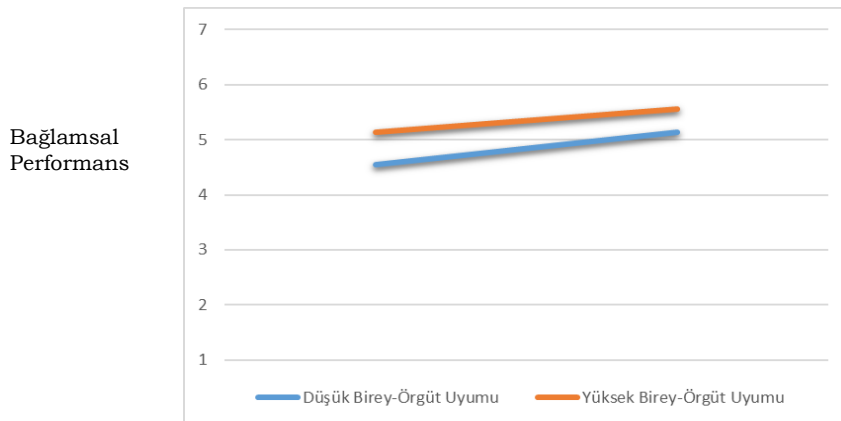
Araştırma hipotezleri test edilmeden önce çoklu eş doğrusallık sorununu en aza indirebilmek için değişkenlere ilişkin ölçeklerde merkezileştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra araştırma hipotezlerini test edebilmek için hiyerarşik regresyon analizinden faydalanılmıştır.

Tablo 3. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Beta	t	Sig.	R	R ²	F	Sig.F	Sonuç
Model 1								
Sabit	5,086	98,742	0,000					
Birey-Örgüt Uyumu	0,485	9,971	0,000					
				0,423	0,179	99,427	0,000	Kabul
Model 2								
Sabit	5,144	98,659	0,000					
Birey-Örgüt Uyumu	0,430	8,293	0,000					
Etkileşim Terimi	0,105	2,915	0,004					
				0,466	0,217	54,779	0,000	Kabul

Etkileşim Terimi: Birey-Örgüt Uyumu X Birey-İş Uyumu

Tablo 3’de hipotezlerin değerlendirmelerine ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. Modellerin anlamlılıklarını ve geçerliliklerini test eden ANOVA analizi sonuçlarına bakıldığında, F değerleri 99,427 ve 54,779 olarak hesaplanmıştır. Anlamlılık değerlerinin ise $p = ,000$ olduğundan dolayı modellerin anlamlı ve geçerli birer model oldukları görülmektedir. Birinci model için R değeri 0,423 ve R² değeri 0,179 olarak hesaplanmıştır. İkinci model için ise R değeri 0,466 ve R² değeri 0,217 şeklindedir. Tüm bu veriler ışığında etkileşim teriminin birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkiye dâhil edildiğinde R² değişkeninde 0,38 düzeyinde anlamlı bir değişimin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bulgu birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide birey-iş uyumunun düzenleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Birey-Örgüt Uyumunun Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisi

Şekil 2’de çalışanların bağlamsal performansları üzerinde birey-örgüt uyumu ile birey-iş uyumunun birlikte (etkileşimsel) etkisinin olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkinin birey-iş uyumu tarafından kuvvetlendirildiğini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Günümüz piyasa koşullarında meydana gelen değişimlerin işletmeler üzerindeki etkileri yönetim uygulamalarında dönüşümleri zorunlu hale getirmeye başlamıştır. Bu süreçte de örgütlerin sahip olduğu insan kaynağı, her alanda olduğu gibi yönetim uygulamalarında da artan bir önemde yerini güçlendirmektedir. Güncel yaklaşımlara bağlı olarak örgütsel ve bireysel çıktılara olan etkilerinden dolayı birey-örgüt uyumu ve birey-iş uyumu kavramları da önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Yapılan araştırmalar, birey-örgüt uyumu ve birey-iş uyum düzeyleri yüksek çalışanların işletmelere sağladığı faydalara işaret etmektedir. Bu araştırma sonuçlarına paralel bir şekilde araştırmacıların yanı sıra uygulayıcıların da bu kavramlara olan ilgisi giderek artmaktadır. Özellikle iş gören seçimi sürecinin temelini oturtulan bu kavramlar önemli bir seçim kriteri olarak göze çarpmaktadır.

Bu çalışma kapsamında birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans üzerinde etkisi olacağı varsayılmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgular kurulan hipotezi desteklemektedir. Bu bulgular, literatürdeki diğer araştırmalar ile benzerlik göstermektedir. Zhu ve diğerleri (2005), kuruluşların organizasyonel hedeflerine yüksek birey-örgüt uyumu ile ulaştıklarını ve bu yüksek birey-örgüt uyumunun yüksek bağlamsal performansa yol açtığını bulgulamışlardır. Bretz ve Judge (1994) birey-örgüt uyumu ile farklı performans türleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Goodman ve Svyantek (1999) birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Han ve diğerleri (2015), birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasında olumlu bir ilişki bulmuşlardır ve birey-örgüt uyumu ile birey-iş uyumunun çalışanların psikolojik sahipliğini ve çalışan performansını artıran önemli faktörler olduğunu bulgulamışlardır.

Düzenleyici etkiye dair kurulan hipotezde ise, birey-iş uyumunun adı geçen ilişkide düzenleyici rol oynayacağı düşünülmüştür. Düzenleyici değişken, bir bağımlı değişken ve bir bağımsız değişken arasındaki mevcut ilişkinin gücünü etkileyen başka bir değişkendir. Araştırma sonucunda ortaya konulan bulgulardan hareketle, birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans üzerinde anlamlı etkisinin olduğu ve bu ilişkide birey-iş uyumunun düzenleyici rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu durumda, birey-iş uyumunun gücü arttıkça, birey-örgüt uyumunun bağlamsal performans üzerindeki etkisinin gücü de artmaktadır. Giriş kısmında belirtildiği üzere literatür incelemesi sonucunda birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide birey-iş uyumunun rolüne yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu kapsamda literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Bu bulgulardan hareketle birey-örgüt uyum ve birey-iş uyumu düzeyi yüksek çalışanların daha fazla bağlamsal performans sergileyecekleri görülmektedir. İnsan kaynakları profesyonellerinin işe alım sürecinden başlayarak tüm insan kaynakları uygulamalarında araştırmanın bağımsız ve düzenleyici değişkenlerini göz önünde bulundurmalarının işletmelere sağlayacağı katkılar önemlidir. İşletmeler personel seçimlerinde, birey ile yapmakla yükümlü olduğu işler arasında uyum olup olmadığını dikkate almalıdırlar. Çalışanların işe alınmasından sonra, işletmeler rehberlik sürecini tam olarak uygulayarak ve çalışanların oryantasyon sürecini daha verimli hale

getirerek birey-örgüt ve birey-iş uyum düzeyini artırabilirler. Yüksek uyum düzeyine sahip çalışanlar daha fazla bağlamsal performans ortaya koyacaklardır.

Mevcut çalışmanın birey-örgüt uyumu ile bağlamsal performans ilişkisinde birey-iş uyumunun düzenleyici rolüne yönelik literatürdeki boşluğu dolduracak bir değerlendirme sunması bir üstün yönü olarak değerlendirilebilir. Ancak, çalışmanın sadece bir şehirdeki mavi yakalı çalışanlarla gerçekleştirilmiş olması çalışmanın zayıf yönünü oluşturmaktadır. Bu neden, araştırma sonuçlarının genelleştirilmesi noktasında engel teşkil etmektedir. Çalışmanın farklı kültürel özelliklere sahip toplumlarda tekrar edilmesi mevcut sonuçların genelleştirilmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca, çalışanların algı farklılıkları kapsamında mevcut çalışma bulgularının farklı sektörler açısından ve farklı örgütsel davranış çıktıları ile test edilmesinin literatüre anlamlı kazanımlar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allen, T. D. ve Rush, M. C. (1998). The effects of organizational citizenship behavior on performance judgments: A field study and a laboratory experiment. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 247-260. doi:10.1037/0021-9010.83.2.247
- Bayram, A., Şeker, M., Büyüksivaslıoğlu, N. M., Reyhancan, M., Vyacheslav, T. ve Botakarayev, B. (2019). The mediating role of stress on the relationship between organizational culture and dysfunctional attitudes: A field study. *Elementary Education Online*, 19(1), 147-156. Erişim adresi: <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/3092>
- Borman, W. C. ve Motowidlo, S. J. (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance, in (Eds.) N.Schmitt, W. C. Borman, And Associates, *Personnel Selection in Organizations*, (s. 71-98). San Francisco; Jossey-Bass.
- Borman, W. C. ve Motowidlo, S. J. (1997). Task performance and contextual performance: The meaning for personnel selection research. *Human Performance*, 10(2), 99-109. doi:10.1207/s15327043hup1002_3
- Bretz, R. D. ve Judge, T. A. (1994). Person-organization fit and the theory of work adjustment: Implications for satisfaction, tenure, and career success. *Journal of Vocational Behavior*, 44(1), 32-54. doi:10.1006/jvbe.1994.1003
- Brkich, M., Jeffs, D. ve Carless, S. A. (2002). A global self-report measure of person-job fit. *European Journal of Psychological Assessment*, 18(1), 43-51. doi:10.1027/1015-5759.18.1.43
- Cable, D. M. ve Judge, T. A. (1996). Person-organization fit, job choice decisions, and organizational entry. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 67(3), 294-311. doi:10.1006/obhd.1996.0081
- Cable, D. M. ve Judge, T. A. (1997). Interviewers' perceptions of person-organization fit and organizational selection decisions. *Journal of Applied Psychology*, 82(4), 546-561. doi:10.1037/0021-9010.82.4.546
- Campbell, J. P. (1990). Modeling the performance prediction problem in industrial and organizational psychology. In M. D. Dunnette & L. M. Hough (Eds.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (s. 687-732). Consulting Psychologists Press.

- Chatman, J. A. (1991). Matching people and organizations: selection and socialization in public accounting firms. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 459–484. doi:10.2307/2393204
- Christiansen, N., Villanova, P. ve Mikulay, S. (1997). Political Influence compatibility: Fitting the person to the climate. *Journal of Organizational Behavior*, 18(6), 709–730. doi:10.1002/(SICI)1099-1379(199711)18:6<709::AID-JOB811>3.0.CO;2-4
- Edwards, J. R. (1991). Person–job fit: A conceptual integration, literature review, and methodological critique. In Cooper CLRIT (Ed.), *International Review of Industrial and Organizational Psychology* (s. 283-357). Oxford, England: John Wiley and Sons
- Farooqui, S. ve Nagendra, A. (2014). The impact of person organization fit on job satisfaction and performance of the employees. *Procedia Economics and Finance*, 11, 122-129. doi:10.1016/S2212-5671(14)00182-8
- Garson, D. (2012). Testing Statistical Assumptions, USA: Statistical Associates Publishing.
- Goodman S. A. ve Svyantek, D. J. (1999). Person–organization fit and contextual performance: Do shared values matter? *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 254–275. doi:10.1006/jvbe.1998.1682
- Han, T., Chiang, H. ve Chiang, C. (2013). The investigation of the relation between person-organization fit, person-job fit, psychological ownership, and contextual performance: A Longitudinal Approach. *Proceedings of International Conference on Information and Social Science (ISS) & International Symposium on Marketing, Logistics, and Business (MLB) Nagoya*, 274-299.
- Han, T., Chiang, H., Mcconville, D. ve Chiang, C. (2015). A longitudinal investigation of person–organization fit, person–job fit, and contextual performance: The mediating role of psychological ownership. *Human Performance*, 28(5), 425-439. doi:10.1080/08959285.2015.1021048
- Hogan, J., Suzan, L. R. ve Walter C. B. (1998). Relations between contextual performance, personality, and occupational advancement, *Human Performance*, 11, 189-207. doi:10.1080/08959285.1998.9668031
- Jawahar, I. M. ve Carr, D.(2007). Conscientiousness and contextual performance the compensatory effects of perceived organizational support and leader-member exchange. *Journal of Managerial Psychology*, 22(4), 330–349. doi:10.1108/02683940710745923
- Judge, T. A. ve Cable, D. M. (1997). Applicant personality, organizational culture, and organization attraction. *Personnel Psychology*, 50(2), 359–394. doi:10.1111/j.1744-6570.1997.tb00912.x
- Kalaycı, Ş. (Ed.). (2005). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kristof, A. L. (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel Psychology*, 49(1), 1–49. doi:10.1111/j.1744-6570.1996.tb01790.x
- Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D. ve Johnson, E. C. (2005). Consequences of individual's fit at work: A meta-analysis of person–job, person–organization, person–group, and person–

- supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281–342. doi:10.1111/j.1744-6570.2005.00672.x
- Lauver, K. J. ve Kristof-Brown, A. (2001). Distinguishing between employees' perceptions of person–job and person-organization fit. *Journal of Vocational Behavior*, 59(3), 454–470. doi:10.1006/jvbe.2001.1807
- Li, C. ve Hung, C. (2010). An examination of the mediating role of person-job fit in relations between information literacy and work outcomes. *Journal of Workplace Learning*, 22(5), 306-318. doi:10.1108/13665621011053217
- McCulloch, M. C., & Turban, D. B. (2007). Using person-organization fit to select employees for high-turnover jobs. *International Journal of Selection and Assessment*, 15(1), 63–71. doi:10.1111/j.1468-2389.2007.00368.x
- Meyer J. P., Hecht T. D., Gil, H. ve Topolnytsky, L. (2010). Person-organization (culture) fit and employee commitment under conditions of organizational change: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*. 76(3), 458-473. doi:10.1016/j.jvb.2010.01.001
- Motowidlo, S. J., Borman, W. C. ve Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 10(2), 71-83. doi:10.1207/s15327043hup1002_1
- Muchinsky, P. M. ve Monahan, C. J. (1987). What is person-environment congruence? Supplementary versus complementary models of fit. *Journal of Vocational Behavior*, 31(3), 268–277. doi:10.1016/0001-8791(87)90043-1
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S., McKee, D. O. veMcMurrian, R. (1997). An investigation into the antecedents of organizational citizenship behaviors in a personal selling context. *Journal of Marketing*, 61(3), 85–98. doi:10.2307/1251791
- Organ, D. W. (1988). Issues in organization and management series. Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome. Lexington Books/D. C. Heath and Com.
- Rajper, Z., Ghumro, I. ve Mangi, R. (2020). The impact of person-job fit and person-organization fit on employee job performance: A study among employees of services sector. *Abasyn Journal of Social Sciences*, 13(1), 75-87. doi.org/10.34091/JASS.13.1.05
- Ryan, A. M. ve Schmit, M. J. (1996). An assessment of organizational climate and P–E fit: A tool for organizational change. *The International Journal of Organizational Analysis*, 4(1), 75–95. https://doi:10.1108/eb028842
- Saks, A. M. ve Ashforth, B. E. (2002). Is job search related to employment quality? It all depends on the fit. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 646–654. doi:10.1037/0021-9010.87.4.646
- Schneider, B., Goldstein, H. W. ve Smith, D. B. (1995). The ASA framework: An update. *Personnel Psychology*, 48(4), 747–773. doi:10.1111/j.1744-6570.1995.tb01780.x
- Şeker, Y., ve İşleyen, A. (2018). Finansal muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışlarına yönelik bir araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2403-2418. doi: 10.17218/hititsosbil.475232
-

- Tom, V. R. (1971). The role of personality and organizational images in the recruiting process. *Organizational Behavior & Human Performance*, 6(5), 573–592. doi:10.1016/S0030-5073(71)80008-9
- Van Dyne, L., Cummings, L. L. ve Parks, J. M. (1995). Extra-role behaviors: In pursuit of construct and definitional clarity (A Bridge Over Muddied Waters). *Research in Organizational Behavior*, 17, 215-285. Erişim adresi: <http://www.sciepub.com/reference/85561>
- Van Scotter, J. R. ve Motowidlo, S. J. (1996). Interpersonal facilitation and job dedication as separate facets of contextual performance. *Journal of Applied Psychology*, 81, 525–531. doi:10.1037/0021-9010.81.5.525
- Werbel, J. D. ve Gilliland, S. W. (1999). Person-environment fit in the selection process. In ferris G. R. (Ed.), *Research in Human Resource Management*, (s. 209–243). Elsevier Science/JAI Press.
- Yalçın, İ. ve Bayram, A. (2020). Birey-Örgüt Uyumu. M. Şerif Şimşek, Adnan Çelik, Tahir Akgemci ve Ahmet Diken (Ed). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi içinde* (s. 161-166). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Zhu, W., Chew, I. ve Spangler, W. (2005). CEO transformational leadership and organizational outcomes: The mediating role of human-capital-enhancing human resource management. *The Leadership Quarterly*, 16, 39–52. doi:/10.1016/j.leaqua.2004.06.001

SUMMARY

In today's market conditions, where high competition is experienced among businesses, human resources activities have become a critical factor for organizations to achieve their goals that they have successfully determined. The level of fit has a strong effect on various attitudes and behaviors of employees. For this reason, person-environment fit is one of the issues emphasized by management scientists in recent years. Person-job and person-organization fit constitutes the most emphasized types of fit among person-environment fit dimensions. The main reason behind this is that these types of fit have more impact on the attitudes and behaviors of employees than others. The importance of person-organization fit and person-job fit are that affects many variables such as turnover intention, work attitudes, organizational citizenship behaviors, job satisfaction, organizational commitment, intention to stay, work engagement, burnout, trust, teamwork, ethical behavior, ethical climate, stress and job performance.

Although the task performance displayed by the employee, depending on the psychological contract determined between the employees and the organizations, is important for businesses; The extra role behaviors that the employees voluntarily display without expecting any benefit from the organization have also become important for the sustainability of businesses. Changes in working environments such as the elimination of mid-level management, increased adoption of team-based work structures, and increased rates of service-oriented work, have brought about a shift in hierarchical and bureaucratic organizational designs, resulting in flatter, more networked and flexible designs. These changes in work environments have contributed to a larger "social" component of work performance in many jobs and led to a better understanding of the importance of contextual performance.

The aim of this study is to reveal whether person-job fit plays a regulatory role in the effect of person-organization fit on contextual performance. Based on this point, the questionnaire form was applied to 500 employees employed in different businesses operating in machinery and metal industry in Çorum province. After the erroneous and incomplete coded questionnaires were removed, 458 questionnaires were evaluated in total. The return rate of the questionnaires was 91.6%. Frequency analysis, reliability analysis, confirmatory factor analysis, correlation analysis and hierarchical regression analysis were used in the data analysis phase.

When the participants were examined in terms of demographic characteristics, it was determined that 20.5% of them were women (94) and 79.5% were men (364). When the distribution of the participants by age is examined, the average age of the sample is calculated to be 32.56. In terms of their marital status, 161 participants are married and 297 are single. In terms of educational status, 7% have primary education, 17.5% secondary school, 47.5% high school, 11.8% associate degree and 16.2% bachelor degree.

According to the results of the confirmatory factor analysis for the variables in the study, the goodness of fit indexes of all three variables are within acceptable limits. Thus, It is understood that the empirical data used in the analysis of structures related to variables are consistent and appropriate. It is seen that the data obtained according to the results of the reliability (Cronbach's Alpha Coefficient) and validity (Confirmatory Factor Analysis) analysis provide the necessary conditions for the analysis. In addition, it was determined that the data met the assumption of

normality based on descriptive statistics and values of skewness and kurtosis. Based on all these findings, it has been demonstrated that the data provide sufficient conditions for linear analysis.

Average values of variables are between 5.09 and 4.95. Standard deviation values are very close to each other. Significant relationships were found between person-organization fit and person-job fit, 0,557 level, positive relationships between person-organization fit and contextual performance 0,434 level and positive 0,423 level between person-job fit and contextual performance.

Before the research hypotheses were tested, centralization was performed on the scales related to the variables in order to minimize the problem of multiple co-linearity. Then, hierarchical regression analysis was used to test the research hypotheses. Results regarding the evaluation of hypotheses and hierarchical regression analysis are included. Firstly, statistical validity and significance of both models established in regression analysis were tested. When the ANOVA analysis results that test the validity and significance of the models are analyzed, the F values were calculated as 99,427 and 54,779. Since the significance values are $p = .000$, it is seen that the models are meaningful and valid models. After testing the validity of the model, R values, which are the regression coefficients showing the relationships between independent variables and dependent variable, and R^2 values explaining the change of independent variables on dependent variables were examined. For the first model, the R value was calculated as 0.423 and the R^2 value was calculated as 0.179. For the second model, the R value is 0.466 and the R^2 value is 0.217. In the light of all these data, when the interaction term is included in the relationship between person-organizational fit and contextual performance, it is seen that a significant change occurs in R^2 variable at 0,38 level. This finding reveals that person-job fit plays a moderating role in the relationship between person-organizational fit and contextual performance.

The findings revealed as a result of the research seem to support the findings of previous studies. Based on these findings, it is seen that employees with high level of person-organization fit and person-job fit will exhibit more contextual performance. Starting from the recruitment process of human resources professionals, in all human resources practices, the contribution of the research's independent and regulatory variables to businesses is obvious.

The present study's presentation of an evaluation that will fill the gap in the literature regarding the moderating role of person-job fit in the relationship between person-organization fit and contextual performance can be considered as a superior aspect. However, the fact that the study was carried out only with blue collar employees in a city constitutes the weakness of the study. This reason is an obstacle to the generalization of the research results. Repeating the study in societies with different cultural characteristics may contribute to the generalization of the current results. In addition, it is evaluated that testing the current work findings in terms of different sectors and different organizational behavior outputs will provide meaningful gains to the literature.